

**ƏMİR ƏLİYEV
ELNUR ASLANOV**

BEYNƏLXALQ TURİZM HÜQUQU

**Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
19 mart 2011-ci il tarixli 465 sayılı əmri
ilə dərslik kimi təsdiq edilmişdir.**

11000

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

BAKİ - 2011

Layihənin rəhbəri: Əbülfəs Qarayev

Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Naziri

Məsləhətçi: Faiq Qürbətov

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Turizm İnkişaf Layihəsinin rəhbəri

Əliyev Əmir İbrahim oğlu, Aslanov Elnur Zakir oğlu. Beynəlxalq turizm hüququ. Dərslik. Bakı, 2011, 475 səh. ISBN: 978-9952-8039-1-4

Rəyçilər:

Azərbaycan Milli Aviasiya Akademiyası «Hüquqşünaslıq» kafedrasının müdiri, hüquq elmləri doktoru, professor İbrahim Quliyev.

Bakı Dövlət Universiteti «Beynəlxalq ümumi hüquq» kafedrasının müdiri, hüquq elmləri doktoru, professor Rüstəm Məmmədov.

AMEA-nın İnsan Hüquqları Elmi Tədqiqat İnstitutunun Vətəndaş və siyasi hüquqlar şöbəsinin müdiri, Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyasının Baş katibi, Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Nadir Adilov.

Dərslikdə turizm sferasında əməkdaşlığın beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin (beynəlxalq turizm hüququnun) nəzəri və praktiki məsələləri hüquq ədəbiyyatında mövcud fikir müxtəlifliyi, beynəlxalq praktika və bu istiqamətdə qəbul edilmiş mühüm beynəlxalq normalar (universal, regional və ikitərəfli), o cümlədən müxtəlif dövlətlərin dövlətdaxili qanunvericiliyi əsasında geniş təhlil edilir.

Tədqiqat bir-birilə sıx şəkildə bağlı olan altı mühüm istiqamətdə qurulmuşdur. Birinci istiqamətdə beynəlxalq-hüquqi tənzimlənmənin obyektini kimi beynəlxalq turizm fəaliyyətinin mühüm elementləri və beynəlxalq turizm hüquq normalarının beynəlxalq hüquq sistemində yeri, ikinci istiqamətdə beynəlxalq turizmin ayrı-ayrı iştirakçılarının hüquqi statusunun əsas xüsusiyyətləri, üçüncü istiqamətdə turizm sferasında qəbul edilmiş mühüm beynəlxalq müqavilələr (universal, regional və ikitərəfli), dördüncü istiqamətdə turizm münasibətlərinin tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli müqavilə praktikası, beşinci istiqamətdə turizm sferasında mövcud beynəlxalq təşkilatlar (universal və regional), altıncı istiqamətdə isə turizm sferasında Azərbaycan Respublikasının dövlətdaxili (milli) qanunvericiliyinin əsas xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir.

Dərsləyə Əlavədə isə turizm sahəsində qəbul edilmiş mühüm çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrin mətnləri verilmişdir.

ÖN SÖZ

Müstəqillik əldə etdikdən sonra beynəlxalq birliyə inteqrasiya edən, müxtəlif sahələrdə dünya dövlətləri ilə qarşılıqlı münasibətlərini genişləndirən və dərinləşdirən Azərbaycan Respublikası xidmət sahələri, xüsusilə turizm sferasının inkişafında özünəməxsus rol oynayır. Çünki turizm beynəlxalq ticarət xidmətlərinin dinamik şəkildə inkişaf etməkdə olan istiqamətlərindən biri sayılır. Şübhəsiz ki, bu ölkəmizin iqtisadi gəlirinin artımına, onun valyuta ehtiyatının çoxalmasına gətirib çıxarır. Daha dəqiq ifadə etsək, turizm dövlətlər üçün valyuta gəlirlərinin mənbəyi və məşğulluğun təmin edilməsi vasitəsi, ölkələrin ödəmə balansını, habelə müvafiq sferada xidmət sahələrinin yaradılması yolu ilə iqtisadi inkişafa yardım göstərilməsinin konkret üsulu kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, turizm respublikamız üçün təkcə iqtisadi baxımdan gəlir mənbəyi deyil, eyni zamanda, ölkəmizin tarixi, mədəniyyəti, xalqımızın qədim tarixə malik adət-ənənələrinin əcnəbi turistlərin diqqətinə çatdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Həmçinin, turizm son dövrlər dövlətimizin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə realıqda və yerində tanış olmaq, 20 ildən çox davam edən Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin dünya ictimaiyyətinə tanıtılmasında heç də az rol oynamır. Bununla yanaşı, istənilən ölkədə turizmin inkişafına təsir edən amillərdən biri də məhz ictimai-siyasi sabitliyin olması və turistlərin təhlükəsizliyinin etibarlı şəkildə təmin edilməsidir. Bu baxımdan, əsas Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan, hazırda isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin layiqincə davam etdirdiyi uğurlu siyasi kursun nəticəsidir ki, ölkəmiz regionda turistlərin ən çox üz tutduğu bir dövlət olaraq qalmaqda davam edir.

Terrorçuluğun turizmə mənfi təsiri dünyanın ayrı-ayrı ölkələrinin təcrübəsində özünü daha aydın şəkildə büruzə verir. 1999-2001-ci illərdə Türkiyədə turistlərin daha çox toplaşdıqları yerlərdə, xüsusilə İstanbulun müxtəlif mehmanxanalarında mütəmadi partlayışların təşkili, 2002-ci ilin aprelində Tunisin Cerba adasında Afrikanın qədim sinaqoqunun partladılması zamanı 14

almaniyalı turistin həlak olması, habelə 12 oktyabr 2003-cü il tarixdə İndoneziyanın Bali adasında «Al-Qaidə» terrorçu birləşməsinin üzvləri tərəfindən diskotekada təşkil olunan terror aktı nəticəsində Avstraliya, Yaponiya, Almaniya və digər ölkələrdən olan 200-ə yaxın turistin həlak olması və s. kimi tükürpədicilik faktları dediklərimizin bariz nümunəsi sayıla bilər. Eyni zamanda, statistik rəqəmlər göstərir ki, 2001-ci ilin 11 sentyabr hadisələrindən sonra oktyabrda tursəyahətlərin ilkin sifarişləri əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 15% aşağı düşmüşdür.

Lakin yuxarıda qeyd olunanlardan fərqli olaraq, ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitliyin olması, ictimai asayişin təmin olunması və ictimai qaydanın qorunması turistlərin respublikamıza axınına ildən-ilə gücləndirmişdir.

Bundan əlavə, Azərbaycanda əhalinin gəlirlərinin artması, onların istirahət hüququnun təmin olunmasına yönəlmiş müxtəlif tədbirlərin (qanunvericilik, inzibati və s.) görülməsi, habelə ayrıca turizm infrastrukturalarının yaradılması və ya müasir standartlara cavab verən şəkildə bərpası istər daxili, istərsə də beynəlxalq turizmin inkişafına öz töhfəsini vermişdir. Bu, bir tərəfdən, insanların öz fiziki, mənəvi və intellektual potensialını bərpa etməsi yaxud möhkəmləndirilməsinə xidmət edərsə, digər tərəfdən, dövlətin gəlirlərinin, xüsusilə valyuta ehtiyatlarının artmasına səbəb olur. Lakin bütün bunlara təkcə iqtisadi kontekstdən deyil, həm də hüquqi aspektdən yanaşmaq lazımdır. Belə ki, turistlərin hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsi, turizm sahəsində xüsusi razılığın verilməsi, standartlaşdırılması və turizm məhsulunun sertifikatlaşdırılması, turizm məhsulunun formalaşdırılması və hərəkətə gətirilməsi, turistlərin təhlükəsizliyinin təmin olunması, onların sığortalanması, turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi və s. kimi məsələlərin hüquqi nizamə salınmasına ciddi ehtiyac vardır. Həmçinin, ölkənin turizm potensialının inkişafı, ümumi iqtisadi inkişaf kontekstində turizmin ayrı-ayrı növlərinin (məsələn, kənd turizmi, mədəni turizm, ekoloji turizm, ailə turizmi və s.) təşviqi, bunun üçün lazımi şəraitin yaradılması da hüquqi tənzimləmənin obyektinin bir hissəsi hesab olunur.

Məhz bu baxımdan, turizm istiqamətində sahəvi qanunvericilik bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsi, eləcə də institusional mexanizmlərin formalaşdırılması qarşıya qoyulan əsas vəzifələrdən biridir. Hətta Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cə-

nab İlham Əliyevin tövsiyəsi əsasında qeyri-neft sektorunun inkişafı, həmçinin müxtəlif sahələrin daha da sürətli şəkildə irəliləndirilməsi məqsədilə hər il konkret bir sahənin hərtərəfli inkişafına xüsusi önəm verilir. Bunun nəticəsi olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2011-ci il tarixli Sərəncamına uyğun olaraq, cari ilin «Turizm ili» elan edilməsi bu sahədə həyata keçirilən tədbirlərin sürətləndirilməsinə xüsusi təkan vermişdir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 iyul 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasında 2011-ci ilin «Turizm ili» elan edilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı», habelə 6 aprel 2010-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı» müvafiq sahənin inkişafında kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi istiqamətində əksər dövlət qurumları, xüsusilə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin qarşısında ümdə və təxirəsalınmaz məsələlərin həlli vəzifəsini qoymuşdur.

Həmçinin, insan həyatının müxtəlif tərəflərinin araşdırılması və bu sahədə qarşıya çıxan bəzi problemlərin həlli, o cümlədən iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafında da turizmə əhəmiyyətli yer verilməkdədir. Nümunə qismində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 aprel 2009-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı», Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 sentyabr 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı»nda sözügedən sahənin müvafiq məsələlərin həllində roluna dair normaların təsbit edilməsini göstərmək olar.

Beynəlxalq turizmle bağlı münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi təkcə yuxarıdakılarla məhdudlaşmır. Belə ki, gömrük, sərhəd, viza rəsmiyyətləri ilə bağlı məsələlər, turistlərin müxtəlif nəqliyyat vasitələrindən istifadə etməsi zamanı meydana çıxan münasibətlərin tənzimlənməsi məsələləri də onun bir hissəsini təşkil edir. Bu isə bu gün uğurlu iqtisadi inkişaf siyasətini həyata keçirən, dünya birliyində layiqincə təmsil olunan Azərbaycan Respublikası üçün daha çox zəruridir.

Bütün bunların davamı olaraq, turizm sahəsində zəruri infrastrukturların yaradılması və kadr hazırlığı ilə bağlı müxtəlif qanunvericilik aktları və normativ-hüquqi sənədlərin (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 fevral 2006-cı il tarixli «Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin Turizm İnstitutunun və Mingəçevir Turizm Kollecinin yaradılması haqqında» 45 №-li Qərarı, «Qəbələ Turizm və Otelçilik üzrə Peşə Tədris Mərkəzinin yaradılması haqqında» Nazirlər Kabinetinin 14 oktyabr 2008-ci il tarixli 241 nömrəli Qərarı, «Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin nəzdində təsərrüfat hesablı «Şahdağ» Qış-Yay Turizm Kompleksinin Müdiriyyətinin yaradılması haqqında» 19 may 2008-ci il tarixli 116 №-li Qərarı və s.) qəbulu da dövlətimizin bu sahədə uğurlu siyasətinin tərkib hissəsidir.

Azərbaycan Respublikasının dünyanın ayrı-ayrı dövlətləri (Türkiyə Respublikası, Pakistan Respublikası, Gürcüstan, Belarus Respublikası, Polşa Respublikası, Misir Ərəb Respublikası, Kuba, Qətər Dövləti, İordaniya Həşimilər Krallığı, Yunanıstan Respublikası, İtaliya Respublikası, Rumınyə Respublikası, Bolqarıstan Respublikası, Qazaxıstan Respublikası, Moldova Respublikası, Özbəkistan Respublikası, Ukrayna, Çin Xalq Respublikası və s.) və müxtəlif regional təşkilatlarla (Avropa İttifaqı, MDB) turizm sahəsində ikitərəfli əməkdaşlığının müqavilə bazasının inkişafı da qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsi olaraq özünəməxsus rol oynayır.

Sözügedən məsələlərin təhlili onu göstərir ki, turizm sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin, habelə ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilə praktikasının kompleks araşdırılması zəruri amillərdən biridir. Eyni zamanda, xarici dövlətlərin sahəvi qanunvericiliyi ilə müqayisəli təhlil nəticəsində respublikamızın normativ bazasında müəyyən çatışmazlıqların üzə çıxarılması və bununla bağlı təkliflərin verilməsi, eləcə də beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquq üzərində üstünlüyünün təmin edilməsi istiqamətində lazımi müddəaların irəli sürülməsi də vacib şərtlərdən biridir. Bununla yanaşı, turizmin nizama salınması istiqamətində ölkəmizin qanunvericilik təcrübəsinin beynəlxalq-hüquqi tənzimləməyə müsbət mənada təsiri də mütləq mənada nəzərə alınmalı və elmi-nəzəri baxımdan araşdırılmalıdır.

Beləliklə, əminliyimi ifadə etmək istərdim ki, geniş elmi oxucu kütləsi, habelə turizm sferası ilə maraqlanan şəxslər üçün nəzərdə tutulan «Beynəlxalq turizm hüququ» dərsləri müvafiq sahənin elmi araşdırılmasına geniş töhfə bəxş edəcəkdir. Həmçinin, turizm sahəsində dövlətdaxili qanunvericiliyin elmi-nəzəri baxımdan təkmilləşdirilməsi istiqamətində də öz sözünü deyəcəkdir. Şübhəsiz ki, müxtəlif səviyyələrdə ayrı-ayrı aspektlərdən turizm sahəsində əməkdaşlığın hərtərəfli təhlili də oxucuların geniş marağına səbəb olacaqdır.

Əbülfəs Qarayev,
Azərbaycan Respublikasının
Mədəniyyət və Turizm Naziri

I FƏSİL. BEYNƏLXALQ TURİZM HÜQUQ NORMALARININ BEYNƏLXALQ HÜQUQ SİSTEMİNDƏ YERİ. BEYNƏLXALQ TURİZM FƏALİYYƏTİ BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ TƏNZİMETMƏNİN OBYEKTİ KİMİ

1.1. İqtisadi fenomen kimi turizmin əhəmiyyəti və əsas xüsusiyyətləri

Turizm münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsindən başqa, həmçinin, onun ayrı-ayrı dövlətlərin və bütövlükdə dünyanın iqtisadi həyatında rolu əvəzsizdir. Daha dəqiq ifadə etsək, turizm istər konkret turizm məkanları və mərkəzlərinin gətirdiyi gəlirlər, istərsə də onunla əlaqəli digər sahələrdən əldə olunmuş vəsaitlər baxımından geniş iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Məhz bu baxımdan turizmin iqtisadi, sosial, humanitar və mədəni əhəmiyyəti çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən amillərdəndir. Digər tərəfdən, milli və beynəlxalq turizmin iqtisadi əhəmiyyəti də müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi fenomen olmaq etibarilə, turizmin cəmiyyətdə, eləcə də dövlətlərin və bəşəriyyətin iqtisadi həyatında rolu müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirilməkdədir. Məsələn, bəzi iqtisadi¹ və coğrafi² araşdırmalarda beynəlxalq turizm insan axınının hərəkət istiqaməti nöqtəyi-nəzərindən milli turizmə münasibətdə əks mövqedə dayanan turizm növü kimi xarakterizə olunur. İsveçrə alimi A.Piatye turizmi istehlakın növü kimi xarakterizə etdiyi³ halda, hüquqi və iqtisadi sahədə aparılan bir sıra araşdırmalarda isə turizm sənayesi mürəkkəb so-

sial-iqtisadi sistem kimi turizmin tərkib elementlərindən biri olaraq sahələrarası istehsal kompleksi qismində nəzərdən keçirilir⁴. Bir sıra müəlliflərin fikrincə, turizm digər dövlətlərin həyat və mədəniyyəti ilə tanışlıqla birbaşa bağlı olan, eləcə də məhdud müddət çərçivəsində ölkə xaricinə səyahət etməklə həyata keçirilən aktiv istirahət növü olaraq özünü biruzə verir⁵. V.İ.Azar isə hesab edir ki, turizm anlayışına istər ayrı-ayrı dövlətlərin xalq təsərrüfatı, istərsə də milli iqtisadiyyatlarla bütövlükdə dünya təsərrüfatının qarşılıqlı əlaqəsi çərçivəsində müxtəlif elementlər arasında fərqli münasibətlərə malik irihəcmli iqtisadi sistem kimi baxmaq lazımdır⁶.

Bəzi elmi araşdırmalarda turizm mehmanxana, restoran, nəqliyyat və s.-nin istehsalı və istehlakı, eləcə də sağlamlığın möhkəmləndirilməsi, ətraf mühitin dərk olunması, elmi, idman, işgüzar və digər tədbirlərdə iştirak etmək, habelə gəldiyi dövlətin qanunvericiliyi ilə qadağan olunmayan digər fəaliyyətlə məşğul olmaq məqsədilə, daimi yaşadığı yerdən kənara getməsi ilə əlaqədar insanların aktiv istirahətinin realizəsi üzrə xidmətlərin daxil olduğu sosial-iqtisadi fəaliyyət sferası kimi xarakterizə olunur⁷. Bir sıra müəlliflər tərəfindən turizmin iqtisadi xüsusiyyətləri təhlil edilərək, onların arasında mövcud olan 5 əlamətin konseptuallığı xüsusilə vurğulanmaqla, aşağıdakı formalarda ifadə edilir:

- müxtəlif turist marşrutları üzrə insanların yerdəyişməsi prosesi və onun nəticəsi;
- turizmin iki əsas baza elementinin – istirahət yerlərinə səyahət və orda qalma kimi müddəaların müəyyənləşdirilməsi;
- səyahətin turistin öz daimi yaşadığı ölkəni (regionu) tərk etməsi şəklində təzahür etməsi;

¹ Ильина Е.Н. Создание туристской фирмы. Агентский бизнес: Учебник для туристских колледжей и вузов. М., Российская международная академия туризма, 1997, 167 с.; Пузакова Е.П., Честникова В.А. Международный туристический бизнес. М., «Экспертное бюро-М», 1997, 176 с.

² Александрова А.Ю. Международный туризм. Учебное пособие для вузов. М., Аспект Пресс, 2001, 464 с.; Зачиняев П.М., Фалькевич Н.С. География международного туризма. М., Мысль, 1972, с. 263 с.; Максаковский В.П. Развитие и география международного туризма. География в школе, 2000, № 8, с. 3-10.

³ Piatier A. Durant. Sondages et enquêtes ou service du tourisme. Geneva, International Travail Recherche Institute, 1956, p. 6.

⁴ Сапрунов В.Б. Туризм: эволюция, структура, маркетинг. М., Ось, 1997, с. 7.; Правовое регулирование туристской деятельности. Учебное пособие. Под общ. ред. П.Н.Бирюкова. Воронеж. Воронежский государственный университет, 2006, с. 82.

⁵ Соколов Ю.Н. Международный туризм и его правовое регулирование. Учебное пособие. М., Изд-во УДН, 1969, с. 10.

⁶ Азар В.И. Экономика и организация туризма. М., Профиздат, 1993, с. 8.

⁷ Свиридов К.С. Правовое регулирование деятельности по оказанию туристских услуг. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. СПб., 2003, с. 12

- müxtəlif turizm mərkəzlərinə turistlərin yerləşdirilməsinin müvəqqəti xarakter kəsb etməsi. Bu müddəə turistlərin bir neçə gün, həftə və ya aydan sonra daimi yaşayış yerinə qayıtmasını özündə təsbit edir.

- turizm mərkəzlərində daimi əsaslarla yaşamanın, o cümlədən əlavə gəlir əldə etmək məqsədi olmadan həyata keçirilən səyahət sayılan ekskursiya⁸.

Ümumilikdə turizmin iqtisadi məzmunu iki tendensiya əsasında izah edilir: xarici iqtisadi və siyasi amillərin təsirinə meylli olması; əlverişsiz şəraitdə öz həcmi daha tez şəkildə bərpa etmək qabiliyyəti.

Beynəlxalq turizmin son dövrlər dünya iqtisadiyyatına mühüm təsir göstərən sənayeyə çevrildiyini qeyd edən bəzi alimlər isə bu sahənin inkişafının bir çox amillərin təsiri altında həyata keçirildiyini qeyd edirlər. Eyni zamanda, hesab olunur ki, həmin amilləri müəyyən qruplar (sosial-iqtisadi; siyasi; demoqrafik) üzrə təsnifləşdirmək olar⁹.

Bundan əlavə, iqtisadi fenomen kimi turizmin mahiyyət və məzmunu, həmçinin onun iqtisadi inkişafda, əməliyyatlar sistemi və ödəmə balansında yeri barədə digər fikirlərə də rast gəlmək mümkündür. Məsələn, L.F.Xodorkov qeyd edir ki, özünəməxsus xüsusiyyətlərinin mövcudluğuna baxmayaraq, beynəlxalq turizm xarici ticarətdə formalaşan müəyyən növ əməliyyatları özündə birləşdirir¹⁰. Bir sıra müəlliflər isə hesab edirlər ki, dövlətin ödəmə balansını baxımından beynəlxalq turist mübadiləsi xarici ticarətdən heç nə ilə fərqlənmir¹¹. Eyni zamanda, V.F.Kasatkin beynəlxalq turizmi turistlərin əldə etdikləri məlumatın və təəssüratın ixracı,

A.B.Blinov hesablaşma səmərəliliyi, X.Traytaq isə milli gəlirin artımına yönəlmiş təsir qismində nəzərdən keçirmişdir¹².

Bəzi dövlətlərin qanunvericilik aktlarında və bir sıra elmi araşdırmalarda beynəlxalq turizm xarici iqtisadi fəaliyyət kimi təhlil olunur. Belə ki, Bolqarıstan qanunvericiliyində turizm - turizm məhsulunun yaradılması, tədarükü və satış üzrə sahibkarlıq fəaliyyəti kimi qiymətləndirilir. İ.N.Qerçikova isə mövcud fəaliyyəti beynəlxalq turizm üzrə əməliyyatlar şəklində qeyd edir¹³. Müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar da turizmin iqtisadi baxımdan anlayışının müəyyən edilməsində özünəməxsus rol oynayırlar. Bunun bariz nümunəsi kimi 1991-ci ilin iyununda keçirilmiş Turizm statistikasını üzrə Ottava Beynəlxalq Konfransının nəticələri gedişində ÜTT tərəfindən hazırlanmış və 1993-cü ildə BMT-nin Statistika Komitəsi tərəfindən nəşr olunan Turizm Statistikasını üzrə Təvsiyələr Toplusu göstərmək olar. Məhz həmin sənədlərdə turizm təkcə istirahətə məhdudlaşmayan, eləcə də bütövlükdə əhalinin hərəkət etmək qabiliyyəti çərçivəsində dünya səyahət bazarını əhatə edən təzahür forması kimi başa düşülür.

Turizmin iqtisadi əhəmiyyəti təkcə bu sahədə aparılan elmi araşdırmaların tərkib hissəsini təşkil etmir. Bu, həm də beynəlxalq əməliyyatların həyata keçirilməsində özünəməxsus yer tutur. Məlum olduğu kimi, ölkələrin bütün beynəlxalq əməliyyatları cari əməliyyat balansı və kapitalın hərəkəti balansından ibarət olan ödəmə balansında ifadə olunur. Həmçinin, turizm axınları, eləcə də bununla əlaqədar daxilolmalar və ya xarici valyuta itkisinin qiymətləndirilməsi də ölkənin ödəmə balansında ifadə olunur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Beynəlxalq Valyuta Fondunun təvsiyələrinə uyğun olaraq, «Turizm» maddəsi üzrə aktiv ödəmə balansına aşağıdakı gəlir növləri daxildir:

- gəlir və daxili turistlərə əmtəələrin və turizm xidmətlərinin satışından əldə olunan daxilolmalar;

⁸ Квартальнов В.А. Теория и практика туризма. М., Финансы и статистика, 2003, с. 27-28.

⁹ Квартальнов В.А. Мировой туризм на пороге 2000 года: прогнозы и реальность. М., Финансы и статистика, 1998, с. 34-40; Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Экономика туризма. Учеб. пособие. М., Финансы и статистика, 2000, с. 23-24.

¹⁰ Ходорков Л.Ф. Комплексный анализ как основа торговой политики в иностранном туризме Учеб. пособие. М., ИПК Главинтуриста, 1979, с. 7-8.

¹¹ Гезгала Я. Туризм в народном хозяйстве. М., Прогресс, 1974, с. 14.

¹² Пинченко А.В. Экономическая целесообразность разработки новой туристской терминологии. Гос. акад. упр. им. С.Орджоникидзе. М., (Б.и.), 1995, с. 6-8.

¹³ Герчикова И.Н. Маркетинг и международное коммерческое дело. М., Внешторгиздат, 1990, с. 215.

- turizm təyinatlı müəssisələr üçün turizm məhsullarının və avadanlıqlarının ixracından əldə olunmuş gəlirlər;

- digər xidmətlərin (kadrların hazırlanması, xarici tərəfdaş ölkələrə mütəxəssislərin xidmətlərinin təqdim olunması) satışından əldə olunan gəlirlər;

- gəlmə turistlərin daxili və beynəlxalq nəqliyyat vasitələrində ölkəyə gəlməsində ifadə olunan nəqliyyat xərcləri;

- yerli turizm sənayesində xarici investisiya kapitalı;

- turizmin inkişafı üçün digər ölkələrə verilmiş kreditlərdən əldə olunan gəlirlər (faizlər və s.).

«Turizm» maddəsi üzrə passiv ödəmə balansına isə aşağıdakı xərclər aiddir: xarici turistlərin ölkəyə gəlməsi zamanı turist xidmətləri və mallarının əldə olunması; gəlmə turistlərə xidmətlərin göstərilməsi üçün zəruri olan əmtəələrin idxalı, o cümlədən bilavasitə və ya köməkçi idxal; digər xidmətlərin əldə olunması (xaricdə kadrların hazırlanması, turizm sferasında çalışan əcnəbi işçilərin və mütəxəssislərin əməyinin ödənilməsi); ölkədən gedən turistlərin xarici nəqliyyat şirkətləri tərəfindən daşınması; digər ölkələrdə turizmin inkişafı məqsədilə xarici ölkələrdə investisiyaların qoyuluşu; yerli turizmin inkişafına qoyulan uzunmüddətli kreditlər¹⁴.

Bundan əlavə, ayrı-ayrı xarici ölkələrin təcrübəsində də turizm sənayesi və onunla bağlı olan müxtəlif xidmət sahələrinin formalaşdırılmasına xüsusi önəm verilir. Digər tərəfdən, turizm sənayesinin tərkib elementləri dəqiq şəkildə müəyyən edilmişdir. Məsələn, Kanadada turizm sənayesi bir neçə hissədən ibarətdir ki, bu da özündə müxtəlif istiqamətləri əks etdirməklə, 71 xidmət növünü birləşdirir: nəqliyyat şirkətlərinin şəbəkələri (aviakompaniyalar, paraxod, dəmiryol və avtonəqliyyat şirkətləri, həmçinin avtomobil icarəsi şirkətləri); mehmanxana, motel və kempinqləri sistemi; sığorta kompaniyaları; turistlərin göndrilməsi və qəbulunu təmin edən turizm firmaları; mövsümi və idman istirahət mərkəzləri; ovçuluq və balıqçılıq klubları, restoranlar, kazinolar¹⁵ və s.

Ümumiyyətlə, müasir dünya təcrübəsində bu və ya digər ölkənin xalq təsərrüfatı üçün turizm sənayesinin iqtisadi əhə-

miyyətinin əsas göstəriciləri qismində aşağıdakı hallardan istifadə olunur: milli gəlirin yaranmasına turizmin töhfəsi; ölkənin ixracında turizmdən gələn gəlirin payı; ölkənin idxalında turizmə qoyulan xərclərin payı; turizmdə iş yerlərinin sayı; regional inkişafa turizm sənayesinin təsiri.

Qeyd olunan hallar isə beynəlxalq turizmin aşağıdakı iqtisadi funksiyalarının mövcudluğunu ifadə edir: gəlirlilik; xarici iqtisadi fəaliyyət; turizm sferasına xidmət edən sahələrin yaradılması yolu ilə iqtisadiyyatın diversifikasiyasının gücləndirilməsi; iş yerlərinin yaradılması; bərabərləşdirici.

Bütövlükdə turizmin konkret ölkə, region və ya turizm mərkəzinə təsiri bu sahənin davamlı inkişafının 3 əsas amilinin meydana çıxmasına gətirib çıxarır:

a) ekoloji (ətraf mühitin və bioloji ehtiyatların müxtəlifliyinin qorunub saxlanması ilə turizmin uyğunluğunun təmin olunması);

b) sosial-mədəni (yerli əhalinin mədəniyyəti və dəyərləri ilə turizm-rekreasiya siyasətinin inkişafının vəhdətinin təmin edilməsi);

c) iqtisadi (gələcək nəsillərin tələbatının ödənilməsi məqsədilə, resursların inkişafı və idarə olunmasının iqtisadi səmərəliliyinin təmin olunması)¹⁶.

Turizmin təkcə hüquqi baxımdan tənzimlənməsi deyil, həm də iqtisadi əhəmiyyətinə dair məsələlər müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində müzakirə olunmuş, bununla bağlı müddəalar çoxsaylı beynəlxalq sənədlərdə təsbit olunmuşdur. Məsələn, Ümumdünya Turizm Təşkilatı çərçivəsində iqtisadi sahə olmaq etibarilə, turizm sənayesinin inkişafının vahid strategiyası işlənib hazırlanarkən aşağıdakı müddəalar nəzərdə tutulmuşdur:

- turizm sənayesinin inkişafının planlaşdırılması;

- Ümumdünya Turizm Təşkilatının üzv-dövlətlərində turizmin coğrafi bölgüsü ilə əlaqədar, bu sahədə dövlət siyasəti probleminin təhlili;

- torpaqdan istifadəyə dair milli və regional planların işlənib hazırlanması;

- bütövlükdə bütün bəşəriyyətin ehtiyat və maraqlarında ifadə olunan müxtəlif maraqların uyğunluğu nəzərə alınmaqla,

¹⁴ Сенин В.С. Организация международного туризма. М., Финансы и статистика, 1999, с. 18.

¹⁵ Российский туристский бюллетень. Туризм: информация, статистика, анализ, 1996, № 9, с. 56.

¹⁶ Вавилова Е.В. Основы международного туризма. Учебное пособие. М., Гардарики, 2005, с. 72-83.

turizm sənayesinin inkişafı və regional planlaşdırmanın qarşılıqlı əlaqəsinin təhlili;

- turizmin inkişafının ekoloji nəticələrinin nəzərə alınması;
- turizmin inkişafı planlarının həyata keçirilməsi üzrə ümumi strategiya və proqram xarakterli tədbirlərin işlənilib hazırlanması.

Bundan əlavə, «turizm sənayesi»nin anlayışı və bu termini şərtləndirən amillərin qiymətləndirilməsi ilə bağlı normalara müxtəlif sahəvi beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə və milli qanunvericilik aktlarında rast gəlmək mümkündür. Məsələn, Ticarət və inkişaf üzrə 1971-ci BMT Konfransında (YUNKTAD) turizm sənayesinin anlayışı müəyyən olunmuşdur ki, bu da səyahət edən şəxslər üçün əmtəə və xidmətlərin yaradılmasına yönəlmiş istehsal və qeyri-istehsal fəaliyyət növlərinin məcmusu kimi ifadə edilmişdir.

«Turizm fəaliyyətinin əsasları haqqında» Rusiya Federasiyasının 1996-cı il Qanununun 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, turizm sənayesi mehmanxana və digər yerləşdirmə vasitələrinin, nəqliyyat vasitələrinin, sanatoriya-kurort müalicəsi və istirahət obyektlərinin, ictimai iaşə və əyləncə obyektlərinin, habelə idraki, işgüzar, müalicə-sağlamlaşdırma, idman və digər təyinatlı obyektlər, turopəratör və turagent fəaliyyətini həyata keçirən təşkilatlar, turizm məlumat sistemlərinin operatorları, həmçinin ekskursiya, bələdçi-tərcüməçi və təlimatçı-bələdçi xidmətləri göstərən təşkilatların məcmusunu ifadə edir¹⁷. Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyindən fərqli olaraq, Azərbaycan Respublikasının sahəvi qanunvericilik aktlarında «turizm sənayesi» kateqoriyasının deyil, bütövlükdə onu əvəz edən digər terminin – «turizm infrastrukturunu»nun izahı verilmişdir. Belə ki, 4 iyun 1999-cu il tarixli «Turizm haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, turizm infrastrukturunu turizm məhsulu istehsalı təşkilinin kompleksli sistemi və yaxud mehmanxana və digər yerləşdirmə-yerdəyişmə, nəqliyyat vasitələrinin, ictimai iaşə, əyləncə obyektləri və vasitələrinin, tanış olma, idraki, iş-peşə, sağlamlaşdırma, idman və digər təyinatlı obyektlərin, turopəratör və turagent fəaliyyətini həyata keçirən ixtisaslaşdırılmış müəssisə və təşkilatların, həmçinin

ekskursiya və bələdçi (bələdçi-tərcüməçi) xidmətləri göstərən təşkilatların məcmusu kimi nəzərdən keçirilir.

Bəzi müəlliflər (L.F.Xodorkov və s.) isə hesab edirlər ki, müasir turizm sənayesi gəlidi ölkədə ödənişli peşə fəaliyyəti istisna olmaqla, istənilən məqsədlərlə insanların yerlərini müvəqqəti dəyişməsi zamanı meydana çıxan tələbatlarının ödənilməsinə təmin edən istehsal qrupu sayılır¹⁸.

Beləliklə, turizm sənayesi dedikdə, turizm sferası ilə əlaqəsi olan müxtəlif təşkilatların məcmusu başa düşülür: mehmanxana və digər yerləşdirmə vasitələri; nəqliyyat vasitələrinə dair xidmətlər göstərən şirkətlər; turizmlə bağlı müxtəlif təyinatlı (tanış olma, sağlamlaşdırma, idman, idraki, işgüzar və s.) obyektlər; turopəratör və turagent fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər; ekskursiya və bələdçi xidmətləri göstərən təşkilatlar və s.

İqtisadi baxımdan turizmlə bağlı məsələlərin yerinə yetirilməsi, habelə bu istiqamətdə çoxsaylı layihələrin həyata keçirilməsinə universal və regional beynəlxalq təşkilatların dəstəyi də özünü büruzə verməkdədir. Belə ki, hal-hazırda BMT-nin İnkişaf Proqramı aşağıdakı istiqamətlərdə müxtəlif layihələrin maliyyələşdirilməsi məqsədilə inkişaf etməkdə olan ölkələrə lazımı yardım göstərir: turizm üzrə milli idarəetmənin təşkilati strukturlarının möhkəmləndirilməsi; gələcəkdə həyata keçirilməsi üçün turizm imkanlarının qiymətləndirilməsi; turistlərə xidmət və mehmanxana xidməti üzrə heyətin formalaşdırılması; turizmin inkişafının planlaşdırılması; turizm bazarının araşdırılması; reklam və turizm dəstək; mehmanxana tikintisinin texniki-iqtisadi baxımdan əsaslandırılması; qış idman növlərinin və mədəni turizmin inkişafı; tarixi abidələrin qorunub saxlanılması; gənclər turizmi; aşağı və orta səviyyəli gəlirə malik əhali qrupları üçün istirahət mərkəzlərinin inkişafı və idarə olunması.

Turizmin iqtisadi əhəmiyyətini şərtləndirən amillərdən biri də onun ölkəyə xarici valyutalardan ibarət gəlir gətirmək funksiyasıdır. Doğrudur, daxili turizmin də gəlir gətirmək qabiliyyətinə malik olmasına baxmayaraq, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında xarici turizmin özünəməxsus yeri vardır. Hətta mövcud müddəa elmi-nəzəri araşdırmalarda da geniş şəkildə təhlil olunmaqdadır. Məsələn, Yuqoslaviya iqtisadçıları xarici turizmi xalq təsərrüfatı

¹⁷ Зыкова И.В. Комментарий к федеральному закону «Об основах туристской деятельности в Российской Федерации». Постатейный комментарий. М., «Ось-89», 2007, с. 8.

¹⁸ Статистика в туризме. М., Онлайн, 1996, с. 21.

nin digər «valyuta gətirən» sahələri arasında xarici valyuta gəlirlərinin mənbəyi kimi nəzərdən keçirirlər¹⁹. Alman iqtisadçısı X.Fraytaq öz araşdırmalarında milli gəlirin artmasına xarici turizmin təsirini geniş təhlil etmişdir²⁰.

Son onilliklər ərzində beynəlxalq turizm daha geniş həcmə malik olmuş, eyni zamanda təkcə müasir dünya iqtisadiyyatının ümumi vəziyyətinə deyil, həm də xarici valyutanın axınıni təmin edən və ölkələrin ödəmə balancının vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına köməklik göstərən ayrı-ayrı dövlətlərin və regionların təsərrüfatlarına, iqtisadi baxımdan geri qalmış rayonların inkişafının sürətləndirilməsinə, infrastrukturaların müasirləşdirilməsinə, əhəlinin məşğulluq probleminin həllinə, beynəlxalq miqyasda ölkənin nüfuzunun qalxmasına təsir göstərir. Bundan əlavə, xarici turizm bərpa oluna bilməyən ehtiyatların ölkədən ixrac olunması ilə deyil, praktiki baxımdan tükənməyən istənilən növ digər məhsullardan fərqli olaraq «təssüurat ixracı» ilə birbaşa əlaqədardır. Həmçinin turizm ekoloji baxımdan təmiz sahə hesab edilməklə, tarixi, mədəni və təbii abidələrin qorunub saxlanmasına fəal kömək edir və insanların daha kütləvi ünsiyyət formasına çevrilir. Onun cəmiyyətin sosial, siyasi və mədəni həyatına təsiri güclüdür²¹.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə turizm digər sənaye sahələrini qabaqlamış, əldə olunan gəlir isə həmin sferalardan toplanmış gəlirləri üstələyərək keçməkdədir. Hətta neft və neft məhsulları, elektron məhsullar, avtomobil ixracı kimi geniş gəlirlərə malik sahələri belə keçmişdir²².

Eyni zamanda, turizmin dünya iqtisadiyyatında çox mühüm, gəlirli və özünəməxsus yer tutması statistik rəqəmlərdə də öz əksini tapmışdır. Belə ki, istehsal-xidmət bazarının 10%-ni,

¹⁹ Документы симпозиума по вопросам планирования и развития индустрии туризма в районе Европейской экономической комиссии. Дубровник, 13-18 октября 1975. Нью-Йорк, 1975, с. 2.

²⁰ Freitag Christian. Die Erhöhung des National-einkommens durch die Ausschöpfung von Reserven im Fremdenverkehr. Wissenschaftliche Zeitschrift. Dresden, 1967, v. 14, № 2, s. 499-503.

²¹ Раднаев С.Б. Современные проблемы и перспективы развития международного туризма. Вестник научной информации ИМЭПИ РАН. Реформы: вчера, сегодня, завтра, 1999, № 2, с. 31-50.

²² Филиппова Т. Ничто не приносит такого дохода как продажа впечатлений. Деловые люди, 1996, № 3, с. 158.

dünyanın ümummilli gəlirinin 11%, dünya iqtisadiyyatının 7%, istehlak xərclərinin 11%, bütün vergi daxilolmalarının 5%-i turizmin payına düşür²³.

Yeri gəlmişkən, xarici ticarət olmaq etibarilə, beynəlxalq turizm ixrac sahəsində aparıcı rolun sənayecə inkişaf etmiş ölkələrə məxsus olmasını özündə birləşdirən əmək bölgüsünü ifadə edir. Beynəlxalq turizmin inkişafı baxımından bütün dünya dövlətləri iki qrupa ayrılır: turistləri ixrac edən dövlətlər və turistləri qəbul edən dövlətlər. Turistləri ixrac edən ölkələrə, hər şeydən öncə, sənayecə inkişaf etmiş ölkələr aiddir ki, bu da onların vətəndaşlarının daha çox xaricə səyahət etməsi ilə xarakterizə olunur. Xaricə səyahət edən turistlərin ümumi sayı ölkə əhalisinin təxminən 10%-ni təşkil edir. Həmin ölkələrə ABŞ, Belçika, Danimarka, AFR, Hollandiya, Yeni Zelandiya, İsveç, Kanada, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya aiddir.

Turistləri qəbul edən ölkələrə isə iqtisadi inkişaf səviyyəsi yüksək olan ölkələr (Avstriya, Fransa, İtaliya, İspaniya, Portuqaliya), həmçinin orta iqtisadi inkişaf səviyyəsinə malik olan dövlətlər (Yunanıstan, Türkiyə, Kipr, Meksika, MƏR) və bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələr (Mərakeş, Tunis, Baham adaları, Seyşel adaları və s.) daxildir²⁴. Turistləri qəbul edən və orta iqtisadi inkişaf səviyyəsinə malik olan dövlətlər kifayət sayda vətəndaşlarını xarici dövlətə göndərir²⁵.

İqtisadi mənada turizmin bir sahə kimi formalaşdırılmasında və təşviqində əsas baza rolunu turizm xidmətlərinin səciyyəvi cəhətlərinin təhlili, eləcə turizm bazarının müasir vəziyyətinin öyrənilməsi və inkişaf etdirilməsi çıxış edir. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, bu istiqamətdə kifayət qədər geniş fikir müxtəlifliyi mövcuddur. Hətta bir sıra müəlliflər (məsələn, V.İ.Fomiçev) beynəlxalq turizmin eyniadlı xidmətlər dövrüyəsini özündə birləşdirməsi fikri ilə qətiyyənlə razılaşırlar. Belə ki, iqtisadi fəaliyyət növü kimi beynəlxalq turizmin aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərə malik olması müddəası əsas götürülür:

²³ Карпова Г.А. Экономика и управление в сфере туризма. Учебное пособие. СПб., СПбУЭФ, 1997, с. 5.

²⁴ Пузакова Е.П., Честникова В.А. Международный туристический бизнес. М., «Экспертное бюро-М», 1997, с. 5.

²⁵ Квартальнов В.А., Романов А.А. Международный туризм: политика развития. М., «Советский спорт», 1998, с. 77-79.

- xarici ticarətdən fərqli olaraq turizmin əmtəə və xidmətlərin deyil, turistlərin, həmçinin canlı insanların mübadiləsinə əsaslanması;

- mobil xüsusiyyətlərə malik olmaqla, turizm xidmətlərinin satın almaya və saxlanılmaya məruz qala bilməməsi;

- təkliflərdə elastikliyin mövcudluğu²⁶.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin səmərəli formalarından biri kimi turizmi təhlil edən N.S.Barçukova isə burada əsas yerlərdən birini turizm xidmətlərinin tutduğunu göstərərək onları aşağıdakılarda ümumiləşdirir: turistlərin yerləşdirilməsi üzrə mövcud olan xidmətlər; turistlərin qida ilə təmin edilməsi üzrə xidmətlər; müxtəlif növ nəqliyyat vasitəsilə səyahət etdiyi ölkədə və ya digər dövlətdə turistlərin yerləşməsi ilə bağlı xidmətlər; reklam xidməti; satış xidməti; turistlərin mədəni ehtiyaclarının ödənilməsi üzrə xidmətlər; turistlərin işgüzar və elmi maraqlarının təmin edilməsi üzrə xidmətlər; ümumi və xüsusi xarakterli ticarət müəssisələri; inzibati-nəzarət orqanları (sərhəd, valyuta, polis xidməti, sənədlərin rəsmiləşdirilməsi üzrə xidmət göstərən orqanlar və s.); təbiətin, tarixi və mədəni irsin qorunması üzrə xidmətlər; turistlər üçün informasiya xidmətləri; informasiya vasitələri (qəzet, jurnal və s.); dövlət turizm orqanları; xarici hüquqi şəxslər və ictimai turizm təşkilatları²⁷.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq turizmin güclənməsi, ilk növbədə, istehsal qüvvələrinin inkişafının (nəqliyyat vasitələrinin təkmilləşdirilməsinin), o cümlədən beynəlxalq iqtisadi və mədəni əlaqələrin möhkəmlənməsinin təzahür forması qismində çıxış edir. Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən amillərdən başqa, turizm sferasına bilavasitə təsir edən digər faktorlar da mövcuddur. Buraya, ilk növbədə, turizm xidmətlərinin kütləvi istehsal vasitələrinin, o cümlədən mehmanxana təsərrüfatı, nəqliyyat və səyahət bürolarında maddi-texniki bazalarının, eləcə də turizmdə informasiya texnologiyalarının inkişafına kömək edən elmi-texniki tərəqqi aiddir. Bu isə özündə bir sıra aşağıdakı istiqamətləri birləşdirir:

- turizm ofislərinin lokal avtomatlaşdırılması;

- turizm məhsulunun formalaşdırılması, təşviqi və realizəsinin avtomatlaşdırılmış tətbiqi proqramlarının həyata keçirilməsi;

- məlumat bazalarının idarəedilməsi sistemindən istifadəsi;

- lokal kompüter şəbəkələrinin istifadəsi;

- Qlobal İnternet şəbəkələrindən istifadə;

- mehmanxanalarda yerlərin rezerv edilməsi və biletlərin saxlanması telekommunikasiya sistemlərinin tətbiqi²⁸.

«Dünya turizm bazarı» anlayışının kifayət qədər şərti olması fikrini irəli sürən V.S.Senin fikrincə, müvafiq kateqoriyanın müəyyənləşdirilməsi və turizm bazarının iki aspektdən təhlil olunması daha məqsədmüvafiq olardı: iqtisadi kateqoriya və ya fenomen kimi nəzərdən keçirilən ümumsistem kontekstində və vasitə kimi tətbiqi istiqamətdə.

Müəllif hesab edir ki, ümumsistem mənasında bazar mübadilə (dövriyyə) sferasında sosial-iqtisadi proseslərin və münasibətlərinin sistemi olaraq çıxış edir. Tətbiqi mənada isə bazar müəyyən növ əmtəələrlə (xidmətlərlə) maraqlanan və onların alınması yaxud satılması imkanlarını özündə birləşdirən istehlakçı və istehsalçı-müəssisələrin məcmusu qismində nəzərdən keçirilir. Bütövlükdə, hər bir bazara məxsus olan ən ümumi əlamətlər təhlil olunur:

- müəyyən iqtisadi münasibətlərin, o cümlədən ictimai məhsulun istehlak olunan hissəsinin bölgüsü və yenidən bölgüsü, eləcə də əhali tərəfindən pul gəlirlərinin əmtəələrə (xidmətlərə) çevrilməsi yolu ilə onun realizəsi üzrə yaranan münasibətlərin təzahür forması;

- əmtəələrin (xidmətlərin) istehsalçıları ilə istehlakçıları arasında qarşılıqlı əlaqə sferası, o cümlədən bazar münasibətlərinin istehsal maraqlarının və istehlak sferasının razılaşdırılması və tarazlaşdırılması vasitəsi qismində çıxış etməsi²⁹.

Müasir milli turizmin mürəkkəbliyi digər milli təsərrüfat sahələri ilə turizm sənayesinin dərin qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı

²⁶ Фомичев В.И. Международная торговля. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М., ИНФРА-М, 2001, с. 423-424.

²⁷ Барчукова Н.С. Международное сотрудничество государств в области туризма. М., Международные отношения, 1986, с. 17-19.

²⁸ Гуляев В.Г. Новые информационные технологии в туризме. М., Изд-во ПРИОР, 1999, с. 5-7.

²⁹ Сенин В.С. Введение в туризм. М., Рос. инст-т переподг. работ. иск-ва, культ. и туризма, 1993, с. 14.

asılılığı ilə bilavasitə bağlıdır. Hətta bəzi müəlliflər (V.Freyer və s.) tərəfindən «turizm bazarı»nın təsnifatı ilə bağlı fikirlər səslənməkdədir: məhdud mənada turizm bazarı qismində qiymətləndirilən səciyyəvi tur xidmətlər; geniş mənada turizm bazarı (Burada səciyyəvi tur xidmətləri qeyri-tipik turizm müəssisələri tərəfindən həyata keçirilir); «kənar» turizm bazarı (Qeyd olunan bazarda isə turistlərə səciyyəvi turizm məhsullarına aid edilməyən əmtəə və xidmətlər təklif olunur)³⁰.

Bəzi hallarda isə turizm bazarı öz əlamətlərinə görə marketing üçün vacib olan aşağıdakı qruplara bölünməsi kontekstindən qiymətləndirilir:

- ölkə daxilində turistlərin bir rayondan başqa rayona olan səyahətlərin aid edildiyi daxili turizm bazarı;

- ölkəyə gəlmə turizm bazarı və ölkədən xaricə getmə turizm bazarını özündə birləşdirən beynəlxalq turizm bazarı;

- səyahət məqsədinə görə turizm bazarı (rekreasiya, işgüzar, elmi, idman, dərkətmə, mədəni, dini, etnik və s. bazarlar);

- nəqliyyat formasına görə turizm bazarı (piyada, dəmiryolu, aviaturizm, dəniz və çay turizmi, avtorurizm, veloturizm və s.);

- marketing fəaliyyətinə görə turizm bazarı (məqsədyönlü turizm bazarı; gələcəyi olmayan və ya perspektivli turizm bazarı; əsas və ya köməkçi istiqamətli turizm bazarı)³¹.

Aparılan elmi araşdırmalarda təkcə turizm bazarı deyil, həm də bu bazarın iştirakçılarının davranışları da müzakirə obyektinə olaraq qalmaqdadır. Belə ki, turizm bazarının iştirakçılarının məqsədləri, əsas etibarilə, üç hissəyə ayrılır:

1) İqtisadi. İqtisadi məqsədlərə, əsasən, perspektivdə gəlirlərin səviyyəsinin maksimum həddə çatdırılması, yeni bazar segmentlərinin müəyyənləşdirilməsi, turizm məhsullarının realizəsinin yaxşılaşdırılması, rəqabət aparan müəssisələrə münasibətdə bazar mövqeyinin və münasibətlərinin qorunub saxlanması və s. kimi məsələlər aiddir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dövlətlər üçün bazar mövqeyinin möhkəmləndirilməsi ilə bağlı əsas məqsəd turistlərin sayının mütəmadi şəkildə artırılması və turizmin proporsional inkişafından ibarətdir. Bu isə

özünü aşağıdakı şəkildə büruzə verə bilər: turizmdən daha böyük həcmdə gəlirlərin əldə olunması; müvafiq turizm təchizatından daha yaxşı şəkildə istifadə olunması və nəticədə turizm sahəsində rentabelliliyin yüksəldilməsi; inkişaf etməkdə olan bazarlarda turizm məhsulunun hərəkəti gətirilməsi üzrə əlavə xidmətlər də daxil edilməklə, müxtəlif fəaliyyət növlərinin formalaşdırılması və s.

2) Egoizm. Bu mənada firmalar, ölkələr, regionlar və ya müəyyən yerlərin nüfuzunun yüksəldilməsi və imicinin yaxşılaşdırılmasını özündə ifadə edən məqsədləri birləşdirir.

3) Sosial. Qeyd olunan məqsədlər isə aşağı gəlirə malik olan insanların istifadə edə biləcəyi turizm məhsullarının işlənilməsi baxımından nəzərdən keçirilir. Sosial məqsədlər həmçinin ətraf mühitin mühafizəsinə, işsizliyin səviyyəsinin aşağı salınmasına kömək edən, kiçik biznesin genişləndirilməsini stimullaşdıran və s. turizm məhsullarının inkişafında da ifadə oluna bilər³².

Bazar sistemində beynəlxalq turizmin diqqəti cəkmə əlamətlərindən biri də xidmətlər sferasında dövlətlərin daim artan rolu hesab edilir. Bu inkişafı şərtləndirən əsas xüsusiyyət isə beynəlxalq turizmdən əldə edilən gəlirdir. Bu isə turizm sahəsində birbaşa olaraq dövlət müəssisə və təşkilatlarının yaradılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin subsidiyalasdırılması və onlara müəyyən güzəştlərin verilməsi, reklam fəaliyyətinin təşkili və dəstəklənməsindən ibarətdir. Son dövrlər isə turizm fəaliyyətinin kompleksliliyi və çoxcəhətliliyi yeni terminin «turistika»nın yaranmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, «turistika» adı altında turizm və vətəndaşlara turizm xidmətləri haqqında təbiiqi elmlərin sistemi başa düşülür. Bu elmlər turizmin iki səviyyəsini - turizm sahəsini və turizm təsərrüfatı subyektlərini (yəni turizm firmalarını) əhatə edir³³.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq turizmin inkişaf tendensiyası hər bir regionda müxtəlif xüsusiyyətə malikdir. Məsələn, Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində kütləvi turizmin gecikmiş inkişafını aşağıdakılarla əlaqələndirmək olar:

³⁰ Tourismus. Muenchen, 1988, s.117

³¹ Yeganli S.T., Hacıyev E.M. Turizm. Dərs vəsaiti. Bakı, 2006, s. 152-153.

³² Экономика современного туризма. Под ред. Г.А.Карповой. М.-СПб., «Герда», 1998, с. 100.

³³ Воскресенский В.Ю. Международный туризм. Учебное пособие. М., ЮНИТИ-ДАНА, 2006, с. 7.

- yerli turizmin inkişafına həddindən artıq dərəcədə diqqət yetirilməsi;

- Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri arasında əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi vasitəsi kimi xarici turizmin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməməsi;

- İkinci Dünya Müharibəsinin nəticələri, yeni cəmiyyətin qurulması, sənaye baxımdan geri qalması, orta həyat səviyyəsinin aşağı olması ilə əlaqədar ictimai inkişafın məcburi olaraq digər problemlərə yönəldilməsi.

Bundan əlavə, MDB ölkələrinin ərazisində müasir turizmin vəziyyəti aşağıdakı kimi xarakterizə oluna bilər: MDB-nin üzv-dövlətləri arasında bir ölkədən digər ölkəyə respublikalararası turist axınının öz simasını dəyişməsi; turizmin ümumi miqyasının azalması və onun intensivliyinin aşağı düşməsi; turizmin xarakterinin dəyişməsi, daha dəqiq ifadə etsək, sosial turizmin həcminin birdən-birə azalması və işgüzar turizmin rolunun artması.

Yuxarıda qeyd olunanları Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafı kontekstində təhlil etsək, təcrübədə MDB ölkələrinin vətəndaşlarının ölkəmizə turizm məqsədilə axının özünəməxsus yer tutduğu qənaətinə gələ bilərik. Belə ki, 2010-cu il ərzində ölkəmizə 1962900 nəfər xarici dövlətlərin vətəndaşları daxil olmuşdur ki, onun da 1279800 nəfərini turizm məqsədilə gələnlər təşkil edir. Qeyd olunan rəqəmlərin 30165 nəfəri məhz MDB ölkələrindən gələnlərin payına düşür³⁴.

Aİ regionunda isə turizmin coğrafi strukturu, əsasən, bir sıra amillər altında formalaşmışdır ki, bu da səciyyəvi regional xüsusiyyətlərin mövcudluğundan irəli gəlir. Belə ki, həmin kompleks amillər sırasında təbii şərait, gəlirlərin dinamikası, nəqliyyat vasitələrinin inkişafı və nəqliyyat şirkətlərinin qiymət siyasəti, eləcə də sosial-iqtisadi amillər mühüm rol oynayır. Eyni zamanda, sözügedən regionda turizmin inkişafının xarakterik xüsusiyyəti regiondaxili xarici turizmin geniş vüsət almasıdır ki, bunun da xarici turizmdə payı 87,8% (1996) qiymətləndirilir³⁵. Lakin D.Qran-tın fikrincə, turizm xidmətləri bazarının tənzimlənməsinə vahid yanaşmanın mövcud olmaması Avropa turizm sənayesi üçün ciddi

di problemə çevrilmişdir. Bu isə mahiyyəti etibarilə turizmin «transsərhəd hadisə» olmasından irəli gəlir³⁶.

Ümumilikdə isə regional inkişaf meyarı kimi turizmin aşağıdakı təzahür formalarını göstərmək olar: problemlı rayonların (geridə qalmış və tənəzzül edən, kənd, sərhədyanı, yeni mənimsənilmiş ərazilər) inkişafı; dəniz və çay hövzələrinin inkişaf etdirilməsi; iqtisadi integrasiya və qloballaşmanın stimullaşdırılması.

Ölkələr arasında beynəlxalq turizmin inkişafı iqtisadi integrasiya prosesləri ilə tam üst-üstə düşən turizm xidmətlərinin beynəlmilləşməsi yolu ilə meydana gəlir. Beynəlmilləşmə prosesinin təzahür formaları isə özünü daha çox viza və pasportların alınması üzrə rəsmiyyətlərin, turizm əlaqələrini və səyahəti asanlaşdıran siyasi-iqtisadi tədbirlərin sadələşdirilməsi və ləğvi, turizm xidmətlərinə investisiya qoyuluşu üçün kapitalın ixracı və yerdəyişməsi ilə əlaqədar beynəlxalq müəssisələrin və təşkilatların yaradılmasında və s. büruzə verir³⁷.

Bütövlükdə turizmin inkişafına təsir edən amillər isə bütövlükdə iki qrupa bölünür: xarici (ekzogen) və daxili (endogen).

Ekzogen amillərə təbii-coğrafi, mədəni-tarixi, iqtisadi, sosial, demografik, siyasi-hüquqi, texnoloji və ekoloji vəziyyət aid edilir. Turizmin inkişafına təsir edən daxili amillər isə başlıca hadisə olmaqla, bu sahədə bilavasitə təzahür edən tendensiya qismində qiymətləndirilir. Buraya, ilk növbədə, yerləşmə vasitələri, nəqliyyat, iaşə müəssisələri, məişət təminatı, rekreasiya sahələri, pərakəndə ticarət və s.-nin inkişafı ilə bağlı olan maddi-texniki amillər aiddir.

Bundan əlavə, turizm xidmətlərinə tələb və təkliflə bilavasitə əlaqədar olan aşağıdakı amillərin qeyd olunması da zəruri şərtlərdən biridir:

a) istehlakçıların məlumatlandırılmasının inkişafı, həmçinin standartlaşdırılmış kütləvi turizmdən daha elastik və müxtəlif xidmət formalarına malik olan fərqli (differensial) turizmə keçidi özündə ifadə edən güzəştlərin dəyişdirilməsi;

³⁶ Grant D. Travel Law Comes of Age. International Travel Law Journal, 1994, issue 1, p. 52-64; Grant D. Unpackaging the Package Travel Guideliness. International Travel Law Journal, 1995, issue 2, p. 42-52

³⁷ Международное право. Учебник. Отв. ред. Ю.М. Колосова, Э.С. Кривчикова. М., Междунар. отношения (Московский государственный институт международных отношений (Университет) МИД России), 2000, с. 667.

³⁴ www.azstat.org

³⁵ Tourism market trends Europe 1985-1995. WTO commission for Europe. Israel, 1996, p. 35.

b) turizm və inhisarlaşma prosesləri (iri firmaların orta və kiçik bizneslə tərəfdaşlıq münasibətləri; şaquli integrasiya əsasında turist ittifaqlarının yaradılması; turizm biznesinin təmərküzləşməsi və qloballaşması) sahəsində fəaliyyətin əlaqələndirilməsinin inkişafı;

c) turizm sahəsinin kadrlarla təmin olunması (işçilərin sayının artırılması; onların peşə hazırlığı səviyyəsinin artırılması; əməyin təşkilinin yaxşılaşdırılması və s.);

ç) özəl turizm biznesinin inkişafına yardım göstərilməsi (peşəkar marketing əsasında turizm xidmətlərinin səmərəli realizəsinin təmin edilməsinə dair şərtlərin yaradılması);

d) turizm xidmətlərinin reklamı və hərəkətinə kütləvi informasiya vasitələrinin əhəmiyyətinin artırılması³⁸.

Bununla belə, beynəlxalq turizmin müasir inkişafını bir sıra digər meyarlar əsasında da qiymətləndirmək olar. Belə ki, həmin məsələyə siyasi baxımdan yanaşsaq, buraya əhalinin dinc yanaşı yaşaması, beynəlxalq turizmin inkişafının nəzərə çarpdığı ölkələrin əksəriyyətində dövlət orqanlarının dəstəyi, iş vaxtının ixtisar edilməsi, nəqliyyatın inkişafı, ictimai şüurun səviyyəsinin təkmilləşdirilməsini aid etmək olar. Beynəlxalq turizmin inkişafının demoqrafik amillərinə isə orta yaş həddinin artırılması, urbanizasiya səviyyəsinin yüksəldilməsi, şəhər əhalisinin sayının artırılması və s. daxildir³⁹. Turizmin sosiopsixoloji aspektləri də onun inkişafında mühüm rol oynayır. Doğrudur, müvafiq sferanın yerli əhalinin həyatında müsbət (iş yerlərinin yaradılması, gəlirlərin artımı, sosial və mədəni proseslərin sürətləndirilməsi, yerli mədəni abidələrin qorunması və bərpası, təbii komplekslərin genişləndirilməsi və s.) və mənfi (ailələrin «məhv» olması, daha dəqiq desək, onların boşanması, gənclərin həyata yüngül münasibəti, mədəniyyətin kommersiya xarakteri kəsb etməsi, yerli əhali və turistlər arasında münasibətlərin olması və s.) xarakter kəsb etsə də, son nəticədə onların maddi və mənəvi fəaliyyətinə, dəyərlər sistemində, ictimai davranış və maraqlarına əsaslı təsir göstərir. Həmçinin, beynəlxalq turizm müasir dövrdə özünü, əsasən, iki aspektdən bürüzə verir: dövlətlərin beynəlxalq

əməkdaşlığının səmərəli forması və xalqlar arasında ünsiyyət və əlaqələrin universal forması kimi; dövlətlərarası, hökumətlərarası iqtisadi, siyasi, sosial, mədəni və hüquqi münasibətlərin xüsusi ifadə forması kimi⁴⁰.

Dünya dövlətlərində ayrı-ayrı turizm xidmətləri üzrə (turistlərin yerləşdirilməsi, daşınması, yeməyi üzrə xidmətlər kompleksi, ekskursiya, həmçinin bələdçi və ya bələdçi-tərcüməçi xidmətləri, səfərin məqsədlərindən asılı olaraq göstərilən digər xidmətlər) müxtəlif göstəricilər özünü bürüzə verməkdədir. Lakin turizmin normal şəraitdə inkişafı məqsədilə, turizm xidmətləri kompleksinin, daha dəqiq ifadə etsək, turizm məhsulunun tam və hərtərəfli təşviqinə şərait yaradılmalıdır. Çünki bu kompleksin hər bir tərkib elementi bir-birilə zəncirvari şəkildə əlaqədardır. Məhz bu baxımdan, turizm məhsulunun təşviqi və hərəkətə gətirilməsi vahid konsepsiya çərçivəsində həyata keçirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasında da turizm məhsulunun inkişafına xüsusi əhəmiyyət verilməkdədir. Bununla belə, ayrı-ayrı turizm xidmətlərində müəyyən fərqli göstəricilərin mövcudluğu özünü göstərməkdədir. Məsələn, ölkəmizdə turistlərə müxtəlif nəqliyyat növləri üzrə göstərilən xidmətlərlə bağlı statistik rəqəmlərə müraciət etsək, bu halda əsas üstünlüyün hava nəqliyyatı və avtobus nəqliyyatına məxsus olması qənaətinə gələ bilərik. Belə ki, 2010-cu il ərzində 49594 nəfər turistə hava nəqliyyatı, 10665 nəfər turistə isə avtobus nəqliyyatı ilə müvafiq xidmətlər göstərilmişdir. Dinamikliyin daha az nəzərə çarpdığı nəqliyyat növlərinə isə dəmiryolu və su nəqliyyatı aiddir. Çünki bu göstərici 2010-cu ildə dəmiryolu nəqliyyatı üzrə 102 nəfər, su nəqliyyatı 16 nəfər təşkil etmişdir. Bu isə istər ölkənin başqa nəqliyyat növlərinə, habelə dünyanın digər ölkələrinə münasibətdə aşağı göstərici hesab olunur⁴¹.

Beləliklə, təkcə hüquqi tənzimləmənin obyekt kimi deyil, həm də iqtisadi baxımdan turizm çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu isə aşağıdakı fikirləri söyləməyə imkan verir:

- İqtisadi baxımdan turizmin inkişafında turizm xidmətlərinin və turizm bazarının rolu böyükdür. Eyni zamanda, həmin bazarın idarə olunması və turizm xidmətlərinin təklif

³⁸ Организация туризма. Учебное пособие. Под общ. ред. Н.И.Кабушкина и др. Мн., Новое знание, 2003, с. 20-29.

³⁹ Воскресенский В.Ю. Международный туризм. Международный туризм. Учебное пособие. М., ЮНИТИ-ДАНА, 2006, с. 11.

⁴⁰ Барчукова Н.С. Правовое регулирование международного туризма на многосторонней основе. Учебное пособие. М., Изд-во УДН, 1990, с. 3.

⁴¹ www.azstat.org

olunması üçün düzgün, antiinhisar xarakterli, həmçinin qonşu və region dövlətlərinin maraqlarına zidd olmayan iqtisadi siyasət yürüdülməlidir.

- Turizmin iqtisadi əhəmiyyətini özündə ifadə edən müvafiq siyasətlə bu sahədə mövcud olan hüquqi tənzimləmə bir-birini tamamlamalıdır. Həmçinin, iqtisadi siyasətlə hüquqi tənzimləmə mövcud real münasibətlərin nizama salınmasına yönəlməlidir.

- Beynəlxalq turizm xidmətləri digər xidmətlərdən özünəməxsusluğu ilə fərqlənir. Həmin spesifikasiyaları aşağıdakılarda bürünə verir: həmin xidmətin istehlakçıların aktiv şəkildə dəstəkləməsi və ya hərəkətdə olması; infrastrukturaların inkişaf səviyyəsi ilə immiqrasiya siyasəti arasında əlaqənin mövcudluğu; onun iqtisadiyyatın digər sektorlarında mövcud olan xidmətlərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən daha mühüm əhəmiyyətli tərkibə daxil edilməsi; turizm xidmətlərinə olan tələbatın onun ayrı-ayrı növündən asılı olaraq dəyişməsi; təklif olunan xidmətlərin elastikliyi; turizm məkanından asılı olaraq təklif olunan xidmətlərə görə qiymətlərdə müxtəlifliyin nəzərə alınması; digər sahələrdən fərqli olaraq, turizm xidmətlərinin yeksənək olmaması, kompleks əhəmiyyət kəsb etməsi.

1.2. Beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqda turizmin anlayışı, mahiyyəti və əsas məzmunu

Təhlil olunan problem istiqamətində beynəlxalq turizm hüququnun tənzim etdiyi beynəlxalq turizm fəaliyyətinin mahiyyətinin müəyyən edilməsi zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hüquq nəzəriyyəsində mövcud olan yanaşmaya əsasən, fəaliyyət yalnız belə fəaliyyət münasibətlərinin (yəni hüquqi tənzimləmənin predmetinin) həyata keçirilməsi zamanı üzə çıxan hüquqi tənzimləmənin obyektinə ola bilər. Beynəlxalq turizm fəaliyyəti isə hərfi mənada beynəlxalq turizm sferasında meydana çıxan fəaliyyəti ifadə edir.

Ayrı-ayrı dövlətlərin qanunvericiliyində isə turizm fəaliyyəti və onun hüquqi tənzimlənməsi müxtəlif aspektlərdən təsbit olunmuşdur. Belə ki, Rusiya Federasiyasının «Turizm fəaliyyətinin əsasları haqqında» 1996-cı il Qanununun 1-ci maddəsində turizm fəaliyyəti turoperatorların və turagentlərin fəaliyyəti, eləcə də səya-

hətlərin təşkili üzrə digər fəaliyyət növlərinin məcmusu kimi müəyyən olunur. Belarus Respublikasının qanunvericiliyi isə «turizm fəaliyyəti» anlayışına turoperator və turagentlərin fəaliyyəti ilə yanaşı, turizm ictimai birlikləri, uşaq-gənclər turizm təşkilatları, səyahətlərin təşkili üzrə təhsil idarə və müəssisələrinin fəaliyyətini də daxil etmişdir. Yuxarıda qeyd olunanlardan nisbətən fərqli mövqe tutan Qazaxıstan qanunvericiliyi isə turizm fəaliyyətini turistlərin tələbatlarının ödənilməsi üçün zəruri olan, eləcə də turizm səyahəti zamanı verilən və bu səyahətlə bağlı olan turizm xidmətlərinin (daşınma, yerləşdirmə, qidalanma, ekskursiya, turizm təlimatçıları və bələdçi-tərcüməçilərin xidmətləri), həmçinin səyahətin məqsədindən asılı olaraq, digər xidmətlərin təqdim olunması üzrə fiziki və hüquqi şəxslərin fəaliyyəti kimi xarakterizə etmişdir. Maltanın «Səyahətlər və turizm haqqında» 1999-cu il tarixli Qanununda isə «turizm fəaliyyəti» turizmdə sahibkarlıq fəaliyyətinin sinonimi kimi işlədilməklə, «turizm əməliyyatı» adlandırılır. Müvafiq qanunda təsbit olunmuş «turizm əməliyyatı» isə bu sahədə lisenziyaya malik olan bütün turizm sənayesi subyektləri tərəfindən göstərilən xidmətləri özündə birləşdirir⁴².

Azərbaycan Respublikasının 4 iyun 1999-cu il tarixli «Turizm haqqında» Qanununun 1-ci maddəsində isə turizm fəaliyyəti turoperator və turagent fəaliyyəti, habelə səyahətlərin təşkili üzrə digər fəaliyyət qismində nəzərdən keçirilir.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq turizm anlayışı barədə mövcud baxışların tədqiq olunması 3 əsas yanaşmanı ayırmağa imkan verir. **Birincisi**, beynəlxalq turizm insanların daimi yaşadıkları yerdən (ərazədən) əmək haqqının alınması və peşə fəaliyyəti ilə məşğul olmasına aid edilməyən azad yerdəyişmə sistemi sayılır. Bundan əlavə, göstərilir ki, beynəlxalq turizm həm də insanların transsərhəd yerdəyişməsi hesab olunur. **İkincisi**, beynəlxalq turizm belə yerdəyişmə nəticəsində yaranan ehtiyacların təmin olunması üçün yaradılmış əmtəə və xidmətlərin geniş sferası, dünya iqtisadiyyatının sahəsidir. Bu daha çox onun beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sahəsini əhatə etməsi ilə xarakterizə olunur. **Üçüncüsü**, beynəlxalq turizm fəaliyyəti beynəlxalq turizm sənayesi subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyəti kimi nəzərdən keçirilir.

⁴² Губенко Н.Н., Писаревский Е.Л. Законодательство в сфере туризма. Состояние и перспективы. Туризм: право и экономика. 2003, № 1, с. 12.

Bir sıra hallarda isə turizm aşağıdakı kateqoriyalar kontekstində təhlil olunur: sosial praktika; asudə vaxt sferası; tələbatın forması; mədəni fenomen; iqtisadiyyatın sahəsi⁴³.

Bununla yanaşı, kompleks mənada turizmin anlayışına digər aspektlər baxımından yanaşılmasına da rast gəlinir. Yəni, «turizm» anlayışının 3 əsas formada özünü büruzə verməsi tendensiyasının mövcudluğu xüsusilə vurğulanır:

1) təhsil və mədəni sahədə biliklərini artırmaqla yanaşı, insanın aktiv istirahəti və sağlamlığının möhkəmləndirilməsi ilə uzlaşan səfər və səyahətlərdə xidmətlərdən istifadə yolu ilə asudə vaxtın keçirilməsinin sistem və informasiyasını özündə birləşdirən, habelə rekreasiyanın növü kimi turizmi xarakterizə edən əsas xüsusiyyətlərinin (insanların fiziki, intellektual və emosional qüvvələrinin geniş şəkildə yenidən istehsalı) daxil edildiyi kateqoriya;

2) hərəkət, səyahət, əraziyə gəlmə ilə əlaqədar olan və turizm statistikasının vasitəsi qismində çıxış edən, eləcə də miqrasiyanın formalarından biri sayılan anlayış;

3) mürəkkəb sosial-iqtisadi hal kimi turizmi xarakterizə edən, onun daxili məzmununu açan terminlər qrupu⁴⁴.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir halda beynəlxalq turizmlə bağlı məsələlər fikir müxtəlifliyinə səbəb olmuş və bu sahədə elmi-tədqiqat işlərinin əsasını təşkil edir. Hətta bəzi müəlliflərin təbirincə desək, «turizm»ə dair nə qədər termin varsa, bu sahə üzrə o qədər də araşdırma mövcuddur⁴⁵. Bunu müəlliflərin mövqeyində də görmək olar. Məsələn, A.R.Bednenkonun fikrincə, beynəlxalq turizm özündə gəlmə turizmi (əcəbi turistlərin bu və ya digər ölkəyə səyahət etməsi) və xarici turizmi (hər hansı dövlətin vətəndaşlarının xarici ölkəyə səyahəti) birləşdirir⁴⁶. Müəllifin mövqeyi ayrıca dövlət ərazisi baxımından tam şəkildə əsaslandırılarsa da, beynəlxalq turizmin məzmunu daha geniş anlayış

özündə təsbit edir. Belə ki, o, üçüncü dövlətlər tərəfindən də beynəlxalq turist mübadiləsini şərtləndirir.

Bəzi müəlliflər tərəfindən beynəlxalq və xarici turizm termini eyniləşdirilir, bəzi hallarda isə xarici turizm beynəlxalq turizmin tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilir⁴⁷. İ.A.Çebotareva isə hesab edir ki, beynəlxalq turizm fəaliyyəti sferasında hüquqi tənzimləmənin predmeti gəlir əldə etmək məqsədi olmadan, beynəlxalq hüququn prinsip və normalarına uyğun olaraq, asudə vaxtda daimi yaşadığı ölkədən xaricə fiziki şəxslərin mütəşəkkil qaydada müvəqqəti yerdəyişməsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar turizm xidmətləri kompleksinin istehsalı, satışı və istehlakı prosesində meydana çıxan beynəlxalq münasibətlər formasında təzahür edir⁴⁸. Aparılan elmi araşdırmalarda turizm, həmçinin, insanların hərəkəti, habelə daimi yaşayış və gəlir əldə edilməsi ilə bağlı olmayaraq, yaşadığı yerdən kənara getməsi nəticəsində meydana çıxan münasibət və hadisələrin məcmusu qismində nəzərdən keçirilir⁴⁹.

Turizmlə bağlı məsələlərin müəyyənləşdirilməsində müxtəlif dövlətlərin müvafiq qanunvericilik aktları da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikasının «Turizm haqqında» 4 iyun 1999-cu il tarixli Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, turizm dedikdə, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin müvəqqəti olacağı ölkədə (yerdə) ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmamaq şərtlə istirahət, sağlamlaşdırma, tanış olma, idraki (tarix və mədəniyyət sərvətlərindən bəhrələnmə və s.), iş-peşə (vəzifə borclarının icra edilməsi istisna olmaqla), idman və dini məqsədlərlə daimi yaşayış yerlərindən müvəqqəti getmələri (səyahətləri) başa düşülür.

Buradan da belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, milli qanunvericiliyimizi əsasən, beynəlxalq turizm müvafiq məqsədlərlə Azərbaycan Respublikasının ərazisini tərk etməni və yenidən geri qayıtmasını əhatə edir. Analoji müddəalar Rusiya Federasiyasının 24 noyabr 1996-cı il tarixli «Rusiya Federasiyasında turizm

⁴³ Гализдра А.С. Феномен туризма: социально-философский анализ. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. философских наук. Саратов, 2006, с. 13.

⁴⁴ Организация туризма. Учебное пособие. Под общ. ред. Н.И.Кабушкина и др. Мн., Новое знание, 2003, с. 10-11.

⁴⁵ Mahtiseson A., Wall G. Tourism Economic, Physical Impact. Longmont Scientific and Technical. Singapore, 1982, p. 7.

⁴⁶ Бедненко А.Б. Административные вопросы иностранного туризма в социалистических странах. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Иркутск, 1972, с. 5.

⁴⁷ Краткий словарь международной туристской терминологии. Рим, 1980, с. 21.

⁴⁸ Чеботарева Н.А. Сотрудничество государств по правовому регулированию международной туристской деятельности. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2004, с. 8-9.

⁴⁹ Байназаров Ю.К. Статистические методы оценки деятельности туристских предприятий (объединений) и повышение их роли в условиях полного хозяйственного расчета. М., Туризм, 1989, с. 15.

fəaliyyətinin əsasları haqqında» Qanunu, Ukraynanın «Turizm haqqında» 15 sentyabr 1995-ci il Qanunu (onu da qeyd etmək lazımdır ki, Ukrayna qanunvericiliyi turizmi iqtisadiyyatın bir sahəsi kimi nəzərdən keçirir), Türkmənistanın 1995-ci ilin noyabr ayının 24-də qəbul olunmuş «Turizm haqqında» Qanunu və digər dövlətdaxili qanunvericilik aktlarında da mövcuddur. Belə ki, Ukraynanın 15 sentyabr 1995-ci il tarixli «Turizm haqqında» Qanununa uyğun olaraq, turizm ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmadan sağlamaşdırma, idraki və ya peşə-işgüzar məqsədlərlə insanın daimi yaşayış yerini müvəqqəti tərk etməsi hesab olunur.

13 iyun 2001-ci il tarixli «Qazaxıstan Respublikasında turizm fəaliyyəti haqqında» Qazaxıstan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinə görə turizm dedikdə, müvəqqəti gəldiyi ölkədə (ərazidə) ödənişli fəaliyyətlə əlaqədar olmayan məqsədlərlə fiziki şəxslərin 24 saatdan 1 ilə qədər olan müddətdə yaxud 24 saatdan az olan, lakin gecələmə formasında həyata keçirdiyi səyahət başa düşülür. Bundan əlavə, Qanunun 6-cı maddəsində turizmin forma və növlərindən söhbət açılır ki, bu da beynəlxalq turizmin aşağıdakı iki formasının fərqləndirilməsinə gətirib çıxarır:

- Qazaxıstan ərazisində daimi yaşamayan şəxslərin ölkə ərazisinə səyahətini özündə birləşdirən **gəlmə turizmi**;

- Qazaxıstan Respublikası vətəndaşlarının və ya orada daimi yaşayan şəxslərin digər dövlətlərə səyahətin mövcudluğu ilə xarakterizə olunan **xarici turizm**.

Mütəşəkkil turizmin digər forması sayılan daxili turizm Qazaxıstan Respublikası vətəndaşlarının və ya orada daimi yaşayan şəxslərin ölkə ərazisində səyahəti kimi xarakterizə edilir. Göstərilənlərlə bərabər, Qazaxıstanda turizmin bir sıra növləri (sosial, ekoloji, macəra, idman, işgüzar, konqres, müalicə-sağlamaşdırma, mədəni-idraki, dini və s.) aydın şəkildə ifadə edilmişdir.

Türkmənistan Respublikasının 24 noyabr 1995-ci il tarixli «Turizm haqqında» Qanununun 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, turizm gəldikləri ölkədə ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmadan istirahət üçün, sağlamaşdırma, idraki və ya peşə məqsədilə daimi yaşadıkları ölkədən insanların müvəqqəti gətməsi kimi müəyyən edilir. Bundan əlavə, Qanunda turizmin fərdi və qrup, daxili və beynəlxalq kimi növləri göstərilir. Özbəkistan Respublikasının 20 avqust 1999-cu il «Turizm haqqında» Qanununun 1-ci maddəsində eyni norma nəzərdə tutulsa da, yuxarıdakı müddəadan əlavə, bu-

rada səyahətin və ya turizmin həyata keçirilməsinin konkret müddətlə məhdudlaşdırılması halı da mövcuddur.

ABŞ Konqresi isə turizmə turizm sənayesini özündə birləşdirən termin kimi tərif vermişdir: «turizm – nəqliyyat xidmətləri, əmtəələr, yerləşdirmə və daimi yaşadığı yerdən kənarda gündəlik fəaliyyətlə məşğul olmamaqla, istənilən məqsədlə səyahət üçün digər zəruri vasitələri tam və ya qismən təqdim edən təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən qarşılıqlı əlaqədə olan fəaliyyət növlərinin məcmusudur»⁵⁰.

Turizmin tərfi və onun təsnifatının müəyyənləşdirilməsi, həmçinin, bir sıra beynəlxalq təşkilatların sənədləri və tövsiyələrində öz əksini tapmışdır. Nümunə qismində «Turizm statistikasi üzrə BMT Təvsiyələri»ni göstərmək olar. Burada ifadə olunan hesabatda turizm təkcə istirahət bazarı ilə məhdudlaşmayan, həm də bütünlükdə insanların səfərbərliyi çərçivəsində dünya səyahət bazarını əhatə edən hadisə kimi qiymətləndirilir. Bundan əlavə, turizmə tərif verilir ki, bu da istirahət, işgüzar və digər məqsədlərlə, davamlı olaraq bir ildən çox olmayan müddət ərzində öz adı mühitindən kənarda yerləşən yerlərə səyahət edən və orada yaşamayan şəxslərin fəaliyyətinə şamil olunur. Göstərilənlərlə yanaşı, turizmin aşağıdakı tipləri də xüsusilə qeyd edilir: sakinlərin öz ölkəsinin hüdudları daxilində səyahətlərini ifadə edən daxili turizm; şəxslərin sakini olmadıqları dövlətə səyahəti kimi özünü bürüzə verən gəlmə turizm; hər hansı ölkənin sakinlərinin digər dövlətə səyahəti kimi xarakterizə olunan xarici turizm.

Yuxarıdakı üç əsas tipə uyğun olaraq, turizmin aşağıdakı müvafiq kateqoriyaları fərqləndirilir: daxili turizm və gəlmə turizmi əhatə edən ölkədaxili turizm; daxili turizm və xarici turizmi özündə birləşdirən milli turizm; gəlmə turizm və xarici turizmi ifadə edən beynəlxalq turizm⁵¹.

BMT tərəfindən 1954-cü ildə qəbul olunmuş tərifdə isə turizm daimi yaşayış yerindən kənarda yerdəyişmə ilə əlaqədar insanın sağlamlığına, fiziki inkişafına təsir göstərən aktiv istirahət kimi xarakterizə olunur⁵².

⁵⁰ Walters S.R. Travel Industry. World Yearbook. The Big Picture, 1985, p. 26.

⁵¹ Рекомендации по статистике туризма. ООН, Нью-Йорк, 1994, с. 6.

⁵² Mill R. Ch. Tourism. The International Business. London, 1990, p. 34.

Dünya turizmi üzrə 1980-ci il Manila Bəyannaməsində isə turizm dövlətlərin həyatının və onların beynəlxalq münasibətlərinə sosial, mədəni, maarifləndirici və iqtisadi sahələrinə bilavasitə təsir baxımından xalqların həyatında mühüm rola malik fəaliyyət qismində nəzərdən keçirilmişdir⁵³.

ÜTT-nin 1981-ci ildə Madriddə keçirilmiş Turizm üzrə Ümumdünya Konfransının materiallarında turizmə bu və ya digər rayonlar, yeni ölkələr, həmçinin idman elementlərinə malik bir sıra müvafiq ölkələrlə tanışlıq məqsədilə həyata keçirilən səyahəti özündə birləşdirən aktiv istirahət növlərindən biri kimi tərif verilmişdir⁵⁴. Bundan əlavə, ÜTT tərəfindən istifadə olunan və bütün dövlətlərin istifadəsi üçün tövsiyə xarakteri daşıyan tərifdə isə turizm istirahət, işgüzar və digər məqsədlərlə, ardıcıl olaraq 1 ildən çox olmayan müddətdə daimi yaşadığı ərazidən kənarda yerləşən məkana səyahət edən və ya orada qalan şəxslərin fəaliyyətini əhatə edir⁵⁵. Hətta Avropa dövlətlərinin, eləcə də MDB-nin üzvü olan bəzi ölkələrin qanunvericiliyində müvafiq termin artıq öz rəsmi təsbitini tapmışdır⁵⁶.

Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (GATT) Uruqvayda keçirilən raundunda müəyyən olunmuş tərifdə isə «turizm» termini aşağıdakı fəaliyyət və xidmət növlərini əhatə edir:

- 1) turizm təşkilatları, yəni turoperator və turagentlərin fəaliyyəti;
- 2) avtomobil icarəsi və ekskursiya üçün nəqliyyatdan istifadə daxil olmaqla, əksər sərnişin nəqliyyatı xidmətləri;
- 3) yerləşdirmə və qidalanma vasitələri;
- 4) rekreasiya, mədəni, idman və digər əyləncə xidmətləri;
- 5) əlavə (köməkçi) xidmətlər (məsələn, bələdçi xidmətləri, konqreslərin təşkili, sığorta, turizmlə bağlı maliyyə xidmətləri (kredit kartları, turist çekləri, və əlavə xidmətlər), tibbi xidmət, turizm təyinatlı və turistlərin istifadəsi (rüsumsuz ticarət, turizm

mərkəzlərində mağazınlar və s.) üçün nəzərdə tutulmuş əmtəələrin ticarəti).

Bir məsələni xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq sənədlərdə beynəlxalq turizmin anlayışı verilməmişdir. Burada əsas diqqət dövlət sərhədini keçərək səyahət edən şəxslər nəzərə alınmadan dar mənada ifadə edilən «turist» anlayışının müəyyənləşdirilməsinə yönəlmişdir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin terminin universal səviyyədə təsbit olunan tərifləri tövsiyə xarakterinə malikdir. Ancaq Turistlər üçün gömrük güzəştləri haqqında 1954-cü il Konvensiyası isə istisnaqlıq təşkil edən hal kimi mütləq göstərilməlidir. Bundan əlavə, onların işlənib hazırlanmasında fərqli məqsədlər də üzə çıxarılmalıdır. Onlara statistikanın, qeyri-qanuni miqrasiyadan müdafiənin, turistlərə xüsusi güzəştlərin verilməsinin məqsədləri aid edilir.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq və milli aktların təhlili nəticəsində mövcud sənədlərdə turizmin (beynəlxalq və milli) üç meyarının müəyyən edilməsi qənaətinə gələ bilərik. Müvafiq amilləri aşağıdakılar təşkil edir:

- **daimi yaşadığı ölkə daxilində səyahət.** 1991-ci ildə Ottava şəhərində keçirilən Turizm və səyahətlərin statistikasına üzrə Konfransda «adi mühit çərçivəsində səyahət»ə aid edilən meyarların siyahısı təklif edilmişdir⁵⁷. Şübhəsiz ki, həmin məsələdə daxili turizmin bir sıra aspektləri də təzahür edir. Məsələn, Kanadada daxili turizm üçün məkan məhdudiyyəti daimi yaşayış yerindən 80 km. radiusunda ərazi ilə şərtləndirilir. Göstərilən meyar beynəlxalq turizmin başlıca xüsusiyyətlərindən biri kimi dövlətlər tərəfindən müəyyən edilmiş turizm rəsmiyyətləri ilə xarakterizə olunur⁵⁸.

- **səyahət edilən dövlətdə müvəqqəti xarakterli yaşama.** Mövcud meyarda meydana çıxan müddət məsələsi, əsas etibarilə, turist və ekskursantların ayrılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hətta bir sıra elmi ədəbiyyatlarda ekskursiya səyahətləri turizmin xüsusi bir halı kimi nəzərdən keçirilir. Turizmlə əlaqə-

⁵³ World Tourism Conference. Manila, 1980. Records of the world tourism conference. Madrid/WTO, 1981, p. 56.

⁵⁴ Tourism Forecasting. WTO. Madrid, 1981, p. 56.

⁵⁵ Российской туристской бюллетень. М., ГКФТ РФ, № 1 (3), 1995, с. 63.

⁵⁶ Правовое регулирование туристской деятельности. Учебное пособие. Под общ. ред. П.Н.Бирюкова. Воронеж, Воронежский государственный университет, 2006, с. 29.

⁵⁷ Александрова А.Ю. Международный туризм. Учебное пособие для вузов. М., Аспект Пресс, 2001, с. 7.

⁵⁸ Маринин М.М., Сенин В.С., Хорошилов А.В. Туристское формальности. Учеб. пособие для высш. учеб. заведения. М., Моск. эконом.-статист. инст.-т, 1995, с. 7.

dar müddətlər isə müxtəlif şəkildə müəyyən edilir: 3 ay, 6 ay, 183 gün (Monqolustan qanunvericiliyi və s.), 12 ay və s.

- **yaşadığı yerdə gəlir əldə edilməsi güman olunmayan səyahətlərin məqsədləri.** Ümumdünya Turizm Təşkilatının tövsiyələrində həmin məqsədlərin bir neçə qrupu toplanılmışdır. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar: asudə vaxt, rekreasiya, istirahət; qohumlara baş çəkmək və tanışlıq; işgüzar və peşə məqsədləri (işgüzar görüş, konfrans, konqreslərdə iştirak və s.); müalicə; dini ibadətqahlarda iştirak; digər turizm məqsədləri⁵⁹.

Beynəlxalq turizm hüququ sahəsində aparılan araşdırmalar zamanı «beynəlxalq turizm» və «beynəlxalq səyahət» kateqoriyalarının qarşılıqlı əlaqəsinin üzə çıxarılması istiqamətində elmi ədəbiyyatlarda aparılan təhlillər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, M.M.Marinin onların məqsədləri ilə bağlı meyarlara görə hər iki terminin arasındakı fərqi göstərmişdir. Müəllif hesab edir ki, turizm istirahət, əyləncə və ya yeni biliklərin əldə edilməsi üçün səyahətlərin həyata keçirilməsi ilə şərtləndiyi halda, səyahət zərurətdən irəli gələn səfər sayılır⁶⁰.

Miejkovskinin fikrincə, «səyahət» anlayışı bir tərəfdən «turizm» kateqoriyasının özünü ifadə edirsə, digər tərəfdən onun tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilir⁶¹. Turizmi nisbətən böyük dərəcədə insan yerdəyişməsi ilə bağlı olan mürəkkəb anlayış kimi nəzərdən keçirən X.Montaner-Montehano hesab edir ki, səyahət nəqliyyat xidmətinin əsas yer tutduğu turizm sayılır⁶².

Bəzi müəlliflərin fikrincə, səyahət yalnız turizmin elementi kimi xarakterizə olunmalıdır. Bu isə səyahətin məqsədi, müəyyən yerə gəlmək zərurəti və gəlmə vaxtını həmin məkanda keçirmək kimi əlamətlərdə ifadə olunur⁶³.

⁵⁹ Азар В.И., Туманов С.Ю. Экономика туристского рынка: Институт международного туризма. М., ИМК Госслужбы, 1998, с. 230.

⁶⁰ Маринин М.М. Туристские формальности и безопасность в туризме. М., Финансы и статистика, 2002, с. 5.

⁶¹ Писаревский Е.Л. Туристская деятельность. Проблемы правового регулирования. НОУ «Международная Бизнес-Академия» - Владивосток, НОУ «Институт Международного туризма г. Владивосток», 1999, с. 11-12.

⁶² Монтанер Монтехано Х. Структура туристского рынка. Учеб. пособие. Перевод с испан. Смоленск, Изд-во СГУ, 1997, с. 13.

⁶³ Энциклопедия туризма. Под ред. И.В.Зорина, В.А.Квартальнов. М., Финансы и статистика, 2001, с. 189-191.

Сəyahət anlayışının izah olunması üçün «turizm» terminindən tez-tez istifadə edən Amerikan alimləri tərəfindən turizm müxtəlif xarakterli fəaliyyətin həyata keçirilməsi məqsədilə ölkəyə gələn səyahətçiləri (turistləri) cəlb edən təbii və qeyri-təbii xüsusiyyətlərə malik olan rayonlarda inkişaf edən sənaye qismində qiymətləndirilir⁶⁴.

Y.Hezqala isə müasir dövrdə turizmin hərəkət etmək və yerdəyişmək vasitəsi olduğunu deyil, turistlərin əsas məqsədi sayıldığını qeyd edir⁶⁵. V.M.Lebedevin fikrincə, turizm turistlərin aktiv fəaliyyətini şərtləndirsə də, passiv istirahət nəqliyyat-ekskursiya səyahəti hesab olunur⁶⁶. Bir sıra müəlliflər isə turizmə verilən tərif iki müddəə ilə əlaqələndirirlər. Belə ki, hesab edilir ki, onun birinci tərəfinə turizmin ayrı-ayrı iqtisadi, sosial, hüquqi və digər aspektləri, həmçinin onun növ xüsusiyyətləri aiddir. Bütün bunlarla yanaşı, göstərilən müddəə konkret vəzifələrin (məsələn, statistika məqsədilə turizmin tərif) həlli üçün vasitə qismində çıxış edir. Turizmin tərifinin digər aspekti isə bütövlükdə predmeti əhatə edərək, müvafiq sahənin daxili məzmununu açıqlayır. Bu isə son nəticədə onun oxşar, qarşılıqlı əlaqədə olduğu, lakin onun tərkib hissəsi sayılmayan digər təzahür formalarından fərqləndirilməsinə gətirib çıxarır⁶⁷.

Malta qanunvericiliyinin müddəalarının tələbinə əsasən, turizm səyahəti əhatə etdiyi halda, əks mövqenin həyata keçirilməsinə heç də rast gəlinmir. Belə ki, həmin dövlətin 1999-cu il tarixli «Səyahətlər və turizm haqqında» Qanununa müvafiq olaraq, turist özünün adi yaşayış mühitindən kənara 12 aydan çox olmayan müddətdə səyahət edən və müvəqqəti olduğu yerdə minimum olaraq bir gecəni keçirən şəxslərə aid edilir. Qanunda, həmçinin, səyahətçinin də hüquqi statusu ilə bağlı meyarların üzə çıxarılması mühüm məsələlərdən biridir. Şübhəsiz ki, müvafiq terminə verilən tərif də həmin məsələnin üzə çıxarılmasında böyük rol oynayır. Belə ki, səyahətçi dedikdə, istənilən turizm xidmətləri, o cümlədən

⁶⁴ Ленард Л.Николс. Управление туризм. Основы управления в индустрии гостеприимства. М., 1995, с. 318.

⁶⁵ Гезгала Я. Туризм в народном хозяйстве. М., Прогресс, 1974, с. 14.

⁶⁶ Лебедев В.М. Договор обслуживания на туристских базах профсоюзов СССР. Дисс.... канд. юрид. наук. Свердловск, 1990, с. 99-103.

⁶⁷ Михайлович Е.С. Правовые и организационные основы паспортно-визовой деятельности в сфере туризма. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. М., 2002, с. 22.

turizmlə bağlı digər xidmətlərdən yararlanmaq məqsədilə turizm üzrə lisenziya almış operatorlarla müqavilə bağlayan istənilən şəxs başa düşülür⁶⁸.

Beynəlxalq Elmi Turizm Ekspertləri Assosiasiyası tərəfindən təklif edilmiş tərifə uyğun olaraq, turizm insanların daimi yaşayış və iş yerlərindən fərqlənən ərazilərə onların hərəkət etməsi, yaşaması zamanı meydana çıxan münasibət və halların məcmusu kimi başa düşülür⁶⁹. Beynəlxalq Turizm Akademiyasının verdiyi tərifdə isə turizm müvəqqəti gəldiyi yerdə ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmadan sağlamaşdırma, asudə vaxtda idraki ehtiyacların təmin edilməsi və ya peşə-işgüzar məqsədlərlə insanların daimi yaşayış yerindən müvəqqəti getməsinin bütün formalarını əhatə edir⁷⁰.

Bir sıra müəlliflərin fikrincə, turizm – səyahət edilən yerdə ödənişli fəaliyyətlə əlaqədar olmayan, idraki, istirahət, müalicə məqsədilə, o cümlədən ictimai və peşə fəaliyyəti üçün həyata keçirilən səfər və ya səyahət hesab edilir⁷¹.

L.V.Şennikova isə turizm anlayışını turizm xidmətlərinin tədarükçülərinin fəaliyyəti terminindən irəli gəlməklə izah edir. Belə ki, o, buna aktiv istirahət, fiziki və mənəvi qüvvələrin bərpası, maddi və mənəvi-mədəni dəyərlərin, müvafiq ixtisaslaşmış təşkilatlar tərəfindən vətəndaşlara xidmət kompleksinin verilməsini özündə təsbit edən məzmunun dərk edilməsi məqsədilə öz daimi yaşayış yerindən kənara vətəndaşların müvəqqəti yerdəyişməsi prosesində meydana gələn ictimai münasibətlərin məcmusu kimi yanaşır⁷². Bir sıra ədəbiyyatlarda isə turizm incəsənət, idman, dinin formalaşdırdığı həyat tərzinin realizəsi, o cümlədən onun dəstəklənməsinin univer-

sal və səmərəli vasitəsi kimi nəzərdən keçirilir⁷³. P.Bernekerin fikrincə, xarici turizm qeyri-kommersiya və qeyri-peşə məqsədilə səyahətçilərin öz daimi yaşayış yerlərini müvəqqəti və könüllü şəkildə dəyişməsi ilə əlaqədar qarşılıqlı münasibət və xidmətlərin məcmusudur⁷⁴.

Ümumiyyətlə, aparılan elmi araşdırmalarda turizmi səyahətdən fərqləndirən 4 əsas əlamətin mövcudluğu önə çəkilir⁷⁵:

1) səyahət ediləcək əraziyə olan məsafə. Bunun sübutu olaraq qeyd etmək lazımdır ki, səyahət ediləcək ərazi turistin daimi yaşadığı yerdən müəyyən məsafədə uzaqlıqda olmalıdır. Daha dəqiq ifadə etsək, turistin səyahət etdiyi müddətə gecələmə (və ya gecələmələr) də daxil olmalıdır. Gecələmə isə turizmin əsas əlaməti sayılmaqla, yanaşı səyahət edən şəxsin turist kateqoriyasına aid edilməsinin başlıca şərtlərindən biridir.

2) səyahətin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan məkanın yerləşdiyi ərazi. Müvafiq əlamət səyahət edən şəxsin daxili və ya xarici turistlərə aid edilməsi sahəsində mühüm rol oynayır.

3) səyahətin məqsədi. Məlum olduğu kimi, beynəlxalq və milli məqsədlər öz növbəsində müəyyən meyarlar əsasında təsnifləşdirilir. Belə ki, beynəlxalq məqsədlərin aşağıdakı növləri fərqləndirilir: a) qonaq qismində səyahət etmə (*visiting relatives and friends*); b) işgüzar (*buisness*); c) konqreslərdə, qurultay və konfranslarda iştirak etmə (*convention*); ç) təbiət qoynunda istirahət etmə (*outdoor recreation*); d) əyləncə (*entertainment*); e) idraki ekskursiya (*sightseeing*); ə) şəxsi, doğmalara baş çəkmə (*personal, family affairs*); f) sağlamaşdırma və müalicə (*medical*).

4) təyinat məkanında qalma müddəti. Sözügedən müddəə beynəlxalq turizm hüququna immiqrasiya ilə bağlı münasibətləri nizama beynəlxalq normaların təsiri ilə daxil olmuşdur. Belə ki, gəldiyi dövlətdə 183 gündən və ya 6 aydan artıq yaşayan şəxsin daimi yaşadığı yer həmin ölkə sayılır. Bu isə vergi və digər məsələlərin həllində vacib normativ rol oynayır. Turistlərə gəldikdə, bu kateqoriyaya 24 saatdan 1 ilədək daimi yaşadığı yerdən kənara

⁶⁸ Губенко Н., Писаревский Е. Туризм в России и за рубежом. Закон, 2003, № 4, с. 4.

⁶⁹ Александрова А.Ю. Международный туризм. Учебное пособие для вузов. М., Аспект Пресс, 2001, с. 12.

⁷⁰ Международное право. Учебник. Отв. ред. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. М., М., Междунар. отношения (Московский государственный институт международных отношений (Университет) МИД России), 2000, с. 664.; Купер К., Флетчер Д., Догданов Е. Экономика современного туризма: теория и практика. СПб., «Издательский дом Герда», 1998, с. 20.

⁷¹ Тарасов А.И. Об определении понятия туризма. Тезисы докладов научной конференции по проблемам развития туризма. Сухуми, Алашара, 1972, с. 42.

⁷² Щенникова Л.В. Гражданско-правовое регулирование туризма в СССР. Дисс.... канд. юрид. наук. М., 1983, с. 9.

⁷³ Запесоцкий А.С. Стратегический маркетинг в туризме. Учеб. пособие для студентов вузов. С.-Петербург. гуманит. ун-т профсоюзов. СПб., 1999. с. 274.

⁷⁴ Bernecker P. Fundamentals of tourism. Geneva, 1964, p. 2.

⁷⁵ Биржаков М.Б. Введение в туризм. Учебник. изд. 8-е, переработ. и доп. СПб., «Издательский дом Герда», 2006, с. 53-54.

müxtəlif məqsədlərlə, ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmamaq şərtlə, səyahət edən şəxslər aid edilir. 24 saatdan az müddətdə səyahət edən şəxslər isə birgünlük səyahətçi və ya ekskursant hesab olunur. Bundan əlavə, səyahət edən şəxsin ekskursant sayılması üçün digər şərt onun yerləşdirilmə (gecələmə) xidmətindən istifadə etməməsidir.

Turizmə dair milli ədəbiyyatlarda da qeyd edilən fikirlər diqqəti çəkən əsas məqamlardan biridir. Belə ki, səyahətə tərif verən (müəyyən məqsəddən asılı olmayaraq, insanların zaman və məkan çərçivəsində öz yerlərini dəyişməsi) bir sıra müəlliflər turizmi ondan fərqləndirən əsas xüsusiyyət qismində məqsədliliyi və kütləviliyin olmasını göstərirlər. Bundan əlavə, turizmin iqtisadiyyata və siyasətə güclü təsir göstərən kateqoriya kimi təhlil olunması da müvafiq elmi araşdırmaların bir hissəsini təşkil edir⁷⁶.

Aparılan araşdırmalarda, həmçinin, turizmin cəmiyyətin həyatına təsir istiqamətləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müvafiq istiqamətlər iqtisadi, sosial və humanitar sahələrdə mövcud olmaqla, çox mühüm müddəaları özündə birləşdirir. İqtisadi baxımdan təhlil edərkən onun sahibkarlıq fəaliyyətinə, ətraf infrastruktur, istehlakçılar bazarına, gəlir və valyuta sahələrinin inkişafına əsaslı təsir göstərməsi meylini görməmək qeyri-mümkündür. Turizmin sosial əhəmiyyəti isə özündə aşağıdakı müddəaları birləşdirir: cəmiyyətin psixofizioloji resurlarının bərpası, insanın əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq qabiliyyəti; asudə vaxtdan səmərəli istifadə; insanların gəlirlərinin artması; turizmin ekoloji cəhətdən zərərsiz olması, onun rekreasiyasının bərpası və dəstəklənməsinə istiqamətlənməsi.

Onun humanitar əhəmiyyəti isə həyatın, tarixin, mədəniyyətin, başqa millətlərin ənənələrinin dərk edilməsinin istirahətlə uyğunlaşdırılmasını özündə birləşdirən intellektual məzmunlu funksiyasını, turizmin dinc, sülhsevər məqsədlə istiqamətlənməsi və gənc nəslin tərbiyəsini ifadə edir⁷⁷.

Bununla yanaşı, müəllifin bəzi fikirləri, xüsusilə turizmin mövsümi xarakterə malik olması və bu sahənin ekoloji cəhətdən zərərsiz istiqaməti özündə ifadə etməsinə dair müddəa ilə razılaşmaq qeyri-mümkündür. Çünki müasir dövrdə turizmin konkret

mövsümü, xüsusilə qışı və ya yayı əhatə etməsi ənənəsi artıq öz qüvvəsini itirməkdədir. Digər tərəfdən, istənilən mövsümdə turizmin inkişafı onun növ baxımından tərkib hissəsinin genişliyi ilə bağlıdır. Belə ki, işgüzar turizm, dini turizm, idraki turizm, sağlamlaşdırma turizmi, idman turizmi konkret mövsümlə bağlı olmayıb, ilin istənilən vaxtında hər hansı tədbirlərin keçirilməsi ilə əlaqədardır.

Eyni zamanda, turizm sözün tam mənasında ekoloji baxımdan zərərsiz sayıla bilməz. Nümunə qismində ekoloji turizmi göstərmək olar ki, onun da əsas məqsədlərindən biri qismində sözügedən sahənin ətraf mühitə təsirinin minimuma endirilməsidir. Bundan əlavə, nəinki beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə və dövlət-daxili qanunvericilikdə ekoturizm, xüsusilə turizmin təbii mühitə təsirinin minimuma endirilməsi və gələcək nəsillərin ehtiyacları nəzərə alınmaqla, təbii ehtiyatlardan rəşional istifadə olunmasına dair müddəalar təsbit olunmuşdur, həmçinin antropogen təsirə məruz qalmayan və ya az istifadə olunmuş ərazilərin (qoruqlar, milli parklar və s.) qorunmasına xüsusi önəm verilir.

Turizmin konkret növü olan beynəlxalq turizm isə özündə həm də bir sıra aspektləri əks etdirməklə, müxtəlif məsələlərin müəyyənləşdirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, bir çox ədəbiyyatlarda turizmin beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın konkret sferası kimi qiymətləndirilməsinə baxmayaraq, onun beynəlxalq əməkdaşlığın müxtəlif sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır⁷⁸. Bundan əlavə, beynəlxalq turizm müvafiq sferada iqtisadi və humanitar amilləri özündə birləşdirir ki, bu da beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin beynəlxalq turizm münasibətlərinin və inkişafının əsası olması qənaətinə gəlməyə imkan verir⁷⁹. K.Q.Borisovun fikrincə, beynəlxalq turizm dedikdə, beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş və dövlətlər arasında meydana çıxan turizm əlaqələri, eləcə də dövlətlər arasında, o cümlədən dövlətlərlə beynəlxalq təşkilatlar arasında bağlanmış müqavilə və sazişlərlə müəyyən olunmuş beynəlxalq səyahət və tu-

⁷⁶ Bilalov B. Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi. Bakı, Mütərcim, 2006, s. 12-25.

⁷⁷ Rəhimov S.H. Turizm-ekskursiya işinin təşkili. Bakı, Mütərcim, 2004, s. 45-55.

⁷⁸ Бирюков П.Н. Международное право. Учебное пособие. 2-е изд., М., Юрист, 1999, с. 343.; Поздняков Э.А. Системный подход и международные отношения. М., Наука, 1976, с. 33-36.

⁷⁹ Тункин Г.И. Теория международного права. Под общ. ред. Л.Н.Шестакова. М., Изд-во «Зерцало», 2000, с. 272-273.

rizm sistemi başa düşülür⁸⁰. N.S.Barçukova isə hesab edir ki, beynəlxalq turizm qüvvədə olan beynəlxalq adətlər nəzərə alınmaqla, dövlətlərarası müqavilələr arasında həyata keçirilən səyahətlər sistemi nəzərdən keçirilməlidir⁸¹.

Bir sıra hallarda isə turizm beynəlmilləl şəraitdə həyata keçirilən şəxsiyyətlərarası fəaliyyətin xüsusi növü kimi xarakterizə edilir ki, bu da müxtəlif təzahür formalarında özünü biruzə verir:

- asudə vaxtdan istifadə olunması; siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələr prosesində şəxsiyyətlərarası əlaqə vasitəsi kimi;
- həyat keyfiyyətini müəyyən edən amil qismində.

Bu sahədə tədqiqat aparan bəzi Şərqi Avropa və keçmiş SSRİ alimlərinin nəticədə gəldiyi qənaət ondan ibarətdir ki, müasir beynəlxalq turizm İkinci Dünya Müharibəsindən sonra formalaşmış turizm anlayışını özündə ifadə edir⁸².

Bir sıra beynəlxalq sənədlərdə də beynəlxalq turizm yüksək səviyyədə qiymətləndirilməklə, onun insan fəaliyyətində yeri və rolu nəzərdən keçirilir. Məsələn, 1963-cü ildə keçirilmiş Beynəlxalq səyahətlər və turizm üzrə Roma Konfransının Yekun Sənədində turizm insan fəaliyyətinin əsas və arzuolunan tərəflərindən biri sayılır. Bundan əlavə, Dünya turizmi üzrə 1980-ci il Manila Bəyannaməsində dövlətlərin sosial, mədəni, təhsil və iqtisadi həyatına, o cümlədən onların beynəlxalq münasibətlərinə bilavasitə təsir göstərdiyinə görə xalqların həyatında mühüm fəaliyyət kimi göstərilir. 1989-cu il tarixli Haaqa Bəyannaməsi isə turizmi yüz milyonlarla insanların gündəlik həyatına daxil olmuş hadisə kimi qeyd edir. Bundan əlavə, Rəsmi Turizm Təşkilatlarının Beynəlxalq İttifaqı 1959-cu ildə turizm səyahətlərini aşağıdakı məqsədlərdən fərqləndirən müddəaları özündə birləşdirən Təvsiyə qəbul etmişdir: dövlət xidməti (dövlət xadimləri, parlament, hökumət nümayəndələri, diplomatik, ticarət missiyalarının səfərləri və s.); elmi ekspedisiyalar (coğrafi, iqtisadi, Arktika, Antarktikaya səyahət və s.).

Yuxarıda təhlil olunan müddəalardan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, dünya təsərrüfatının mühüm sahələrindən hesab

olunan, iqtisadi, maliyyə, texnoloji inkişafı özündə birləşdirən, universal və regional integrasiyaya yardım göstərən beynəlxalq turizmin hüquqi tənzimlənməsi zərurəti meydana çıxır⁸³. Bunu sübut edən hallardan biri də turistlərlə bağlı məsələlərin beynəlxalq hüququn mühüm kompleks sahəsi olan – «əcnəbilər hüququ» institutunda özünəməxsus yer tutması ilə bağlı müddəadır. Aparılan elmi-tədqiqat araşdırmalarında da buna geniş şəkildə toxunmaqla, adıçəkilən kateqoriya şəxslərin hüquqi statusu problemi əsaslı surətdə təhlil olunur⁸⁴.

Beləliklə, beynəlxalq turizmin aşağıdakı əsas əlamətlər üzərində formalaşması qənaətinə gəlmək olar:

- turizmin insanların turizm məqsədilə yerdəyişməsinin nəticəsi olması;
- onun daim iki elementi – təyinat məntəqəsinə səyahət və dayanacağı özündə birləşdirməsi;
- səyahətin turistin daimi yaşadığı ölkədən (regiondan) turizm məqsədilə müvəqqəti çıxıb getməsinin bildirməsi;
- səyahətin turizm marşrutu üzrə turistin müvəqqəti hərəkət etməsi kimi ifadə olunması.

1.3. Turizmin növləri

Məlum olduğu kimi, turizm sahəsində elmi ədəbiyyatlarda müxtəlif meyarlar əsasında bu sahənin ayrı-ayrı növlərinin mövcudluğu göstərilir, həmçinin fərqli istiqamətlər üzrə təsnifatı həyata keçirilir. Bu isə elmi-nəzəri araşdırmalarda və praktiki nəşrlərdə geniş fikir müxtəlifliyinə gətirib çıxarır. Məsələn, A.P.Duroviç turizmin bir sıra meyarlar əsasında təsnifləşdirilməsinin tərəfdarı kimi çıxış etməklə, xüsusilə vurğulayır ki, müvafiq sferanın ayrı-ayrı növlərə ayrılması turizm bazarının əsaslı şəkildə seqmentləşdirilməsi, turizm sənayesi müəssisələrinin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin daha dəqiq formada planlaşdırılması, habelə turizmdə statistik uçot və hesabatların tərtib edilməsinin təmin olunması və tək-

⁸⁰ Борисов К.Г. Международный туризм и право. Учебное пособие, М., Изд-во «НИМП», 1999, с. 31.

⁸¹ Барчукова Н.С. Правовое регулирование международного туризма на многосторонней основе. Учеб. пособие. М., Изд-во УДН, 1990, с. 7-8.

⁸² Рачев Р.П. Право НРБ и международное право на туризм. Варна, 1979; Корнак А. Маркетинг в туризме. Варшава, 1989.

⁸³ Квартальнов В.А. Иностранный туризм. Учебник. М., Финансы и статистика, 2003, с. 9-20.

⁸⁴ Əliyev Ə.İ. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusunun beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi: nəzəriyyə və praktika. Bakı, Şirvan nəşr, 2007, s. 431-443.

milləşdirilməsinə xidmət edir. Eyni zamanda, müəllif turizmin aşağıdakı meyarlar əsasında təsnifləşdirilməsini də təklif edir:

a) səyahətin məqsədlərinə görə (məsələn, rekreasiya turizmi, sağlamlaşdırma turizmi, tanışlıq turizmi, dini turizm, etnik turizm, ekoloji turizm, kənd turizmi və s.);

b) hərəkət üsulu və nəqliyyat vasitələrindən istifadə baxımından (dəmiryolu turizmi, aviasiya turizmi, su turizmi, avtomobil turizmi, avtobus turizmi və s.);

c) turist axınlarının intensivliyi nöqtəyi-nəzərindən (daimi və müvəqqəti turizm);

ç) turistlərin yaş kateqoriyası baxımından (məsələn, uşaq turizmi, gənclər turizmi, «üçüncü» yaş turizmi və s.);

d) turizmin maliyyələşdirilməsi mənbəyinə görə (məsələn, kommersiya turizmi, sosial turizm və s.)⁸⁵.

Bəzi tədqiqatçı-alimlər turizmi təsnifləşdirməyə də, istirahət və əyləncə məqsədilə bu sahənin coğrafiyasının təhlili baxımından, onun müxtəlif növlərinin (müalicə-sağlamlaşdırma turizmi, işgüzar turizm, dəniz və çay kruizləri, dini turizm, ekoloji turizm, macəra və ekzotik turizm) təhlilinə geniş yer ayırırlar⁸⁶. M.B.Birjakov isə turizmin bəzi növlərinin (özfəaliyyət turizmi, sosial turizm, kosmik turizm, hadisə turizmi, qütb turizmi, mədəni turizm, göl turizmi və s.) araşdırılmasına xüsusi önəm vermişdir⁸⁷. Keçmiş SSRİ məkanında nəşr olunmuş elmi ədəbiyyatlarda isə turizmin qeyri-ənənəvi növlərinin (piyada turizmi, piyada dağ turizmi, xizək turizmi, velosiped turizmi, macəra turizmi və s.) mövcudluğuna diqqət yetirilir. Bununla yanaşı, turizmin turist səfər və səyahətlərinin davamlılıq müddəti, uzaqlıq məsafəsi, səyahətin təşkilinin formaları, hərəkətin üsulu və marşrutun mürəkkəbliyi baxımından təsnifləşdirilməsinin mümkünlüyü də xüsusilə vurğulanmışdır⁸⁸.

Müvafiq sferanın iqtisadi kontekstdən araşdırılmasına daha çox üstünlük verən tədqiqatçı-alim V.İ.Fomichev isə turizmin

təsnifatını aşağıdakı meyarlar əsasında aparılmasının məqsəd-müvafiq olduğunu xüsusilə vurğulayır:

- **məqsədinə görə**: marşrut-idraki; idman-sağlamlaşdırma; özfəaliyyət, o cümlədən yerdəyişmənin fəal vasitələri ilə həyata keçirilən turizm; işgüzar və konqres-turizm; kurort, müalicə; dağ xizəkçiliyi; festival; ovçuluq; ekoloji, şop-turizm; dini; tədris və s.

- **sürətlə hərəkət etmək qabiliyyətinə görə**: səyyar, stasionar, qarışıq.

- **iştirak formasına görə**: fərdi; qrup halında; ailəvi.

- **yaş xüsusiyyəti baxımından**: yaşlı; gənclər; uşaq; qarışıq.

- **davam etmə müddətinə görə**: birgünlük; çoxgünlük; tranzit.

- **nəqliyyat vasitələrindən istifadəyə görə**: avtomobil; dəmiryol; aviasiya; su nəqliyyatı; velosiped; atçılıq turizmi; kombinə edilmiş turizm.

- **mövsümiliyinə görə**: aktiv turizm mövsümü; mövsümlərə-rası (yarım-mövsümü); qeyri-mövsümü.

- **coğrafi vəziyyətə görə**: qitələrarası; beynəlxalq (regionlararası); regional; yerli; sərhədyanı.

- **hərəkətin üsuluna görə**: piyada; ənənəvi nəqliyyat vasitələrindən istifadə etməsi; nəqliyyatın ekzotik istifadəsi ilə (kanat yol, funikulyor, dirijabl, hava şarı, delfaplan)⁸⁹.

Bundan əlavə, yerli tədqiqatçı-alimlər də turizmin müxtəlif əsaslar üzrə təsnifləşdirilməsinə öz töhfəsini bəxş etmişlər. Məsələn, bəzi tədqiqatçılar öz təşkilinə görə turizm fəaliyyətinin geniş spektrə malik olduğunu vurğulamaqla, onun müxtəlif əlamətlərə görə qruplara bölündüyü qənaətinə gəlirlər: a) ərazi əlamətinə görə – daxili turizm və xarici turizm (və ya beynəlxalq turizm); b) müddətinə görə – qısamüddətli turizm və uzunmüddətli turizm; c) turistlərin sayına görə – fərdi turizm və qrup şəklində turizm; ç) turistlərin hərəkət formasına görə – piyada və ya hər hansı bir nəqliyyat növü ilə; d) nəqliyyatın növünə görə – avtoturist, dəmiryolu, aviaturizm, gəmi turizmi və s.; e) məqsədinə görə – istirahət və müalicə, ekskursiya turizmi, elmi, etnik, işgüzar, macəra, dini, əyləncə, idman turizmi, kəndli-fermer turizmi, inklüzivtur və s.; ə) yaşa görə – uşaq, gənc, orta yaşlı və yaşlı adamların turizmi⁹⁰ və s.

⁸⁵ Дурович А.П. Организация туризма. Учебное пособие. СПб., Питер, 2009, с. 31-42.

⁸⁶ Самойленко А.А. География туризма. Учебное пособие. Ростов н/Д, «Феникс», 2006, с. 51-140.

⁸⁷ Биржаков М.Б. Введение в туризм. Учебник. изд. 8-е, перераб. и доп. СПб., «Издательский дом Герда», 2006, с. 79-82, 348-462

⁸⁸ Власов А.А., Нагорный А.Г. Туризм. Учебно-методическое пособие. М., «Высшее школа», 1977, с. 11-19.

⁸⁹ Фомичев В.И. Международная торговля. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М., ИНФРА-М, 2001, с. 427.

⁹⁰ Yeganlı S.T., Hacıyev E.M. Turizm. Dərs vəsaiti. Bakı, ABU, 2006, s. 102-107.

Həmçinin, turizmin oynadığı roldan və məqsədindən asılı olaraq, turizmin iki əsas növünün (xarici və daxili) olduğunu qeyd edən müəlliflər tərəfindən xarici turizm ölkəni tərk edib başqa bir ölkəyə getməklə əlaqələndirilir. Bununla yanaşı, xarici turizm kateqoriyası ilə beynəlxalq turizm anlayışı analoji terminlər kimi nəzərdən keçirilir. Eyni zamanda, beynəlxalq turizm dövlətlərarası müqavilələrə əsasən təşkil olunan turizm növü kimi xarakterizə olunur. Daxili turizm isə ölkə daxilində həyata keçirilən və ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynayan turizm növü olaraq təhlil olunur. Bununla yanaşı, daxili turizmin ölkə daxilində siyasi və iqtisadi sabitlik yaratması müddəası da önə çəkilir⁹¹. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda qeyd olunan daxili turizmin ölkə daxilində siyasi və iqtisadi sabitlik yaratması müddəası ilə razılaşmaq qeyri-mümkündür. Çünki ölkədə sabitliyin, xüsusilə siyasi sabitliyin mövcudluğu turizmin inkişafına, əcnəbi turistlərin konkret dövlətə turizm məqsədilə gəlməsinə və bununla da gəlmə turizminin inkişafına geniş şərait yaradılmasına təkan verən amillərdən biridir. Ölkədə siyasi və iqtisadi sabitliyin formalaşdırılması isə daxili turizmdən deyil, aparılan düzgün daxili və xarici siyasətdən, ictimai qaydanın möhkəmləndirilməsi və ictimai asayişin qorunmasından daha çox asılıdır. Ona görə də iqtisadi və siyasi sabitliyin yaradılmasına daxili turizmin təsiri fikri tamamilə yanlış müddəadır. Daha dəqiq ifadə etsək, daxili turizm ölkə daxilində siyasi və iqtisadi sabitlik yaranmasına deyil, əksinə sabitliyin, xüsusilə siyasi sabitliyin mövcudluğu turizmin istənilən növünün inkişafı üçün əsas amillərdən biridir.

Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi sahəsində geniş araşdırmalar aparan tədqiqatçı-alim B.Ə.Bilalov məqsədindən asılı olaraq, turizmin aşağıdakı növlərinin mövcudluğunu göstərmişdir: müalicə və istirahət məqsədilə kurort-rekreasiya turizmi; təbiət, tarix və mədəniyyət abidələri ilə tanışlıq üçün dərketmə turizmi; elmi-texniki tərəqqinin, sənayenin, kənd təsərrüfatının nailiyyətləri ilə tanışlıq, konqres və simpoziumlarda iştirak üçün elmi və ya konqres turizmi; işgüzar danışıqlar aparmaq və əlaqələr qurmaq üçün işgüzar turizmi; dini ayinləri icra etmək imkanı verən dini turizm; etnik turizm; ekoturizm və s.

Bununla belə, turizmin bu təsnifatının nisbi xarakter daşdığını qeyd edən müəllif həmin növlərin hər birinin özünəməxsus hissələrinin mövcudluğunu xüsusilə vurğulayır⁹².

Digər qrup alimlər (məsələn, İ.Hüseynov, N.Əfəndiyeva və s.) isə turizmin tipləri və növlərinin yaradılmasının, əsasən, yerli şəraitin imkanlarından asılı olmasını qeyd edirlər. Məhz, turizm xidmətlərinin planlaşdırılması və turist obyektlərinin müəyyənləşdirilməsi də yerli şəraitə uyğun olaraq, həyata keçirilir. Turizmin konkret təsnifatı göstərilməməsinə baxmayaraq, onun bəzi növlərinin (piyada turizm, xizək turizmi, at belində turizm, dağ turizmi, su turizmi, kənd turizmi, motosikl turizmi, velosiped turizmi, hava turizmi və s.) təhlilinə xüsusi yer verilmişdir⁹³.

Beləliklə, yuxarıda təhlil olunan fikirləri, həmçinin sahəvi beynəlxalq hüquq normalarını və dövlətdaxili qanunvericiliyin müddəalarını nəzərə almaqla, məqsədinə görə, turizmin aşağıdakı növlərini təhlil etmək olar:

1. Sağlamlaşdırma turizmi – müayinə və müalicə məqsədilə edilən səyahətləri özündə birləşdirir. Sağlamlaşdırma istirahəti – insan orqanizminə təsir vasitələrindən (iqlim, balneoloji, dəniz, palçıqla müalicə və s.) asılı olaraq, meydana çıxan fərdi növ turizmdir. Məhz bu baxımdan bu növ səyahətləri həyata keçirən şəxslər daha çox kurort, sanatoriya və digər sağlamlaşdırma obyektlərinin yerləşdiyi ərazilərə üstünlük verirlər. Kurort və sanatoriyalar isə müxtəlif müalicə üsullarından istifadə etməklə ayrı-ayrı xəstəliklərin qarşısının alınması və aradan qaldırılmasında əsas vasitə rolunu oynayır. Dünya dövlətlərinin təcrübəsində isə kurortların 4 əsas növü fərqləndirilir:

1) Əsas müalicə vasitəsi qismində təbii mineral sulardan istifadə olunan *balneoloji kurortlar*;

2) Müalicəvi palçıq yataqlarının olduğu ərazilərə yaxın məsafədə yerləşən *palçıq kurortları*;

3) Meşə, dağ, dəniz sahilində müalicə və s. növlərini özündə birləşdirən *iqlim kurortları*;

⁹² Bilalov B.Ə. Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi. Bakı, Mütərcim, 2006, s. 52-54.

⁹³ Hüseynov İ., Əfəndiyeva N. Turizmin əsasları. Dərslük. Bakı, «Mars-Print» NPF, 2007, s. 27-34.

⁹¹ Yeganlı S.T., Hacıyev E.M. Turizm. Dərs vəsaiti. Bakı, ABU, 2006, s. 63-65.

4) Bir sıra müalicə üsullarından dərhal və bir yerdə istifadə olunmaqla yaradılan *keçid kurortları*⁹⁴.

Bəzi müəlliflər tərəfindən isə çimərlik istirahəti sağlamaşdırma turizminin tərkib hissəsini kimi nəzərdən keçirilir⁹⁵. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, digər turizm növlərindən fərqli olaraq, sağlamaşdırma turizminin davamlılıq müddəti 21-24 gün üçün hesablanır.

2. Macəra turizmi – ekzotik yerlərə (vulkanlara, adalara, şalələrə və s.) baş çəkmək, qeyri-adi fəaliyyət növləri (*məsələn, safari – ovçuluq, həmçinin heyvanları müşahidə etmək məqsədilə səyahət etmək; raftinq – dağ çaylarında üzmək; dəfinə axtarışı və s.*) ilə məşğul olmaq, habelə səciyyəvi nəqliyyat vasitələrindən (it qoşquları, fillər, dəvələr, hava şarları və s.) istifadə etməklə bağlı olan özünəməxsus istirahət növüdür. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bir çox hallarda bu növ turizm böyük risk və ciddi fiziki gərginliklə bilavasitə bağlıdır, həmçinin turistlərdən cəsarət, bacarıq və məharət tələb edir.

Macəra turizminin tərkib hissəsi sayılan «ekzotika» termini yunan dilində yad, gəlmə mənasını verir. Müasir anlamda isə ekzotik turizm təkcə emosiya və həzzin dərk olunması deyil, eyni zamanda, macərə və ekstremal səyahətdə təəccüb doğuracaq, ciddi hiss və həyəcanların yaşanması deməkdir.

Bir məsələni xüsusilə vurğulamaq yerinə düşərdi ki, macərə turizminə daxil olan turlarda iştirak müəyyən fiziki hazırlıq tələb edir ki, bu da onu daha çox idman turizminə yaxınlaşdırır. Lakin turistlərin bələdçilərlə, aralıq düşərgələrlə, eləcə də xüsusi avadanlıqlarla təchiz olunması macəra turizmi zamanı meydana çıxan riski minimuma endirir. Macəra turizmini şərti olaraq iki növə ayırmaq olar: macərəli idman və macərəli səyahət.

Macərəli idman ənənəvi olaraq özündə çaylarda ekstremal üzgüçülük (raftinq), xizək yürüşü, alpinizm və s.-ni birləşdirir. Son illər isə yeni idman proqramları da macərəli idmanın tərkib hissəsinə daxil olmuşdur. Məsələn, deltaplanerizm, paraplanerizm, vindserfinq, kanoninq və s.

⁹⁴ Самойленко А.А. География туризма. Учебное пособие. Ростов-на-Дону, «Феникс», 2006, с. 54.

⁹⁵ Голова О.Б. Менеджмент туризма. Практический курс. М., Финансы и статистика, 2007, с. 13.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bütün bunlar macərə turizminin tərkib hissəsi ilə yanaşı, sərbəst idman növlərini də təşkil edir. Ekzotik və macərə turizminin inkişaf etdiyi rayonlara isə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Şimali Afrikanın sivilizasiyalı və kifayət qədər inkişaf etmiş ölkələri (Mərakeş, Tunis, MƏR);

- Mərkəzi və Cənubi Afrika ölkələri (Keniya, Tanzaniya, Uqanda, CAR və s.);

- Karib hövzəsi (Dominikan Respublikası, Yamayka, Barbados, Sent-Luis və s.);

- Cənubi Amerika (Braziliya, Venesuela, Paraqvay və s.);

- okeanlarda adalar qrupu və ya ayrı-ayrı adalar (Seyşel, Taiti, Bali, Bora-Bora, Havayn və s.);

- Cənubi və Cənubi-Şərqi Asiyanın bəzi ölkələri (Hindistan, Nepal, Tailand)⁹⁶.

3. Rekreasiya turizmi – turizmin ən geniş yayılmış növü olmaqla, istirahət, sağlamaşdırma, həmçinin fiziki, psixoloji və emosional qüvvələrin bərpası və inkişafı məqsədilə həyata keçirilir. Həmçinin, turizmin bu növü daha kütləvi xarakterə malik olmaqla, bir sıra xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir. Həmin xüsusiyyətlərə səyahətin uzunmüddətliliyi, bütün istirahət dövrü ərzində bir yaşayış məntəqəsində və ya mehmanxanada qalma, ekskursiyaların sayının çox olmaması aiddir. Bununla belə, müxtəlif əyləndirici proqramların mövcudluğu, eləcə də çarter reysləri ilə uçuşların həyata keçirilməsi rekreasiya turizminin əsas xarakterik xüsusiyyətlərindəndir⁹⁷.

İstirahət məqsədilə, həyata keçirilən səyahətlər çox böyük müxtəlifliyi ilə fərqlənir, həmçinin buraya tamaşa-əyləncə proqramları (teatr, kino, festivallar, karnavallar), maraq kəsb edən məşğuliyyət növləri (ovçuluq, balıq tutma, musiqi və bədii yaradıcılıq), idmanla məşğul olma, azarkeş qismində idman oyunlarına getmə kimi elementlər də daxil edilə bilər.

4. Tanışlıq turizmi özündə təbii, tarixi-mədəni görməli yerlər, muzeylər, teatrlar, ictimai quruluşlar, gəldiyi ölkədə xalqların həyat və adət-ənənələri ilə tanış olmaq məqsədilə həyata ke-

⁹⁶ Самойленко А.А. География туризма. Учебное пособие. Ростов-на-Дону, «Феникс», 2006, с. 121-138.

⁹⁷ Ефремова М.В. Основы технологии туристского бизнеса. М., Ось-89, 1999, с. 13.

çirilir. Tanışlıq turizminin əsasını zəngin ekskursiya proqramı təşkil edir. Tanışlıq məqsədi ilə həyata keçirilən səyahət istirahətlə üst-üstə düşə bilər.

Klassik mənada tanışlıq turizmi yeni turist məntəqələri, xalqlar, mədəni və təbii irsin maddi abidələri, muzey kolleksiyası və eksponatları, şəhərlər və tarixi mərkəzlər, həmçinin dini yaradıcılıq məhsullarında ifadə olunan yeni, habelə kifayət qədər və ya qətiyyənlə məlum olmayan mədəniyyətlərlə tanışlığı nəzərdə tutur⁹⁸. Şübhəsiz ki, tanışlıq turizmi mədəni əlaqələrin və beynəlxalq əməkdaşlığın formalaşdırılmasının mühüm vasitəsi qismində çıxış edir.

5. Ekoloji turizm təbii dəyərlər, ekoloji tərbiyə, eləcə də təlim və təhsillə tanışlığa yönəlmişdir. Sözügedən turizm növü XX əsrin 70-80-ci illərində lokal ideya olaraq, təbiət qoynunda rekreasiyadan əldə edilmiş iqtisadi mənfəətlə planetin təbiətinin qorunub saxlanması çərçivəsində rekreasiya ərazilərinin ekoloji təhlükəsizliyi arasında tarazlığın yaradılması kimi meydana gəlmişdir. Qeyd olunan turizm növünün təşkilinin əsas xüsusiyyətləri qismində təbii mühitə minimum təsirin təmin olunması, ekoloji mehmanxanalar şəbəkəsinin yaradılması, turistlərin ekoloji baxımdan təmiz qida ilə təmin edilməsi kimi elementlər iştirak edir. Bundan əlavə, ekoloji turizm ekoloji cəhətdən təmiz, həmçinin insan fəaliyyəti nəticəsində dəyişdirilməmiş və ya minimum şəkildə dəyişdirilən ərazilərə (qoruqlar, müvəqqəti qoruqlar, milli parklar) gəlişi nəzərdə tutur. Həmçinin, ekoloji turizmin inkişafının əsasını xüsusi mühafizə olunan təbii ərazilər şəbəkəsi təşkil edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ekoloji turizmə dair kifayət qədər beynəlxalq sənədlər qəbul olunmuşdur ki, bu da ekoturizmin normativ əsasını təşkil edir. Məsələn, YUNESKO-nun 1995-ci il tarixli Davamlı turizm üzrə Xartiyası və 1995-ci il Biosfer qoruqları üçün Sevilya Strategiyası, 1997-ci ildə Asiya-Sakit okean regionu turizm və təbiəti mühafizə nazirləri tərəfindən qəbul olunmuş Turizmin davamlı inkişafı üzrə Bəyannamə, 2000-ci ildə YUNEP tərəfindən təsdiq olunmuş «Davamlı ekoloji turizmin Prinsipləri» və s.

Müxtəlif beynəlxalq təşkilatların əməkdaşlığı kontekstində də ekoloji turizmin inkişafı və bununla bağlı meydana çıxan müxtə-

lif aspektlər geniş müzakirə obyektinə olaraq qalmaqdadır. Bunun bariz nümunəsi kimi 1999-cu ildə «Turizm - yeni minillik üçün dünya irsinin qorunub saxlanılmasının əsası» şüarı altında keçirilən «Ümumdünya Turizm Günü» ilə əlaqədar YUNESKO və ÜTT tərəfindən verilmiş Birgə Bəyannamədə dünya irsinin qorunub saxlanılmasında turizmin bütövlükdə ətraf mühitə və təbiətə təsirinin müxtəlif aspektlərinin mühüm rolunu malik olduğu vurğulanmışdır. Eyni zamanda, qeyd olunur ki, dövlət hakimiyyəti orqanları ilə yerli, milli və beynəlxalq səviyyələrdə mövcud olan turizm prosesinin bütün digər iştirakçılarının təsirli tərəfdaşlığı turizmin müsbət effektini maksimum səviyyədə artırmaqla, eləcə də onun təbiətə və ətraf mühitə potensial mənfi təsirini minimuma endirə bilər⁹⁹.

Eyni zamanda, ekoturizmin məqsəd və prinsipləri də müzakirə obyektinə olmaqla, geniş müxtəlifliyinə səbəb olmaqdadır. Məsələn, bəzi müəlliflər tərəfindən ekoloji turizmin əsas məqsədi qismində insanın onun təbii ətraf mühiti və sosial ətraf mühiti ilə harmonizasiyası, əhalinin müxtəlif kateqoriyasının ekoloji təhsil və tərbiyəsi göstərilir. Turizmin qeyd olunan növünün vəzifəsi isə ekoloji norma və qadağalara mümkün dərəcədə ciddi şəkildə əməl etməkdən ibarətdir. Həmçinin, geniş təhlil olunan ekoloji turizmin rəhbər başlanğıclarının insanlar tərəfindən ərazinin davamlı inkişaf etdirilməsi, eləcə də bio və sosio-mədəni müxtəlifliklərin qorunub saxlanması cəhətinə əsaslanma fikri də xüsusilə vurğulanmaqdadır. Həmin prinsiplər qismində aşağıdakı müddəalar göstərilir: qənaətbəxş şəkildə qorunub saxlanmış ərazilərə baş çəkmə; təbii ehtiyatları tükəndirmədən, onların davamlı şəkildə istifadəsi, təbii, sosial və mədəni müxtəlifliyin qorunub saxlanması; müəyyən davranış qaydalarına əməl olunması; turizmin adi növləri ilə müqayisədə təbii ehtiyatlardan istifadənin intensivliyi; turistlərin ekoloji baxımdan maarifləndirilməsi, həmçinin onların mədəni yerlərdə və təbiətdən istifadə üzrə fəaliyyətlərdə iştirakının təmin olunması; ekoloji turların mükəmməl şəkildə planlaşdırılması, həmçinin onların işlənilib hazırlanması və keçirilməsinə kompleks yanaşma; ekoturizmin ərazilərin regional inkişafı planlarına inteqrasiyası; turizmin inkişafında yerli əhalinin iştirakı, habelə onlar tərəfindən bu fəaliyyətdən qazanılan gəlir və digər imtiyaz-

⁹⁸ Биржаков М.Б. Введение в туризм. СПб., Герда, 2006, с. 361.

⁹⁹ Биржаков М.Б. Введение в туризм. Учебник. изд. 8-е, переработ. и доп. СПб., «Издательский дом Герда», 2006, с. 470-471.

ların əldə olunması; ekoloji turizm sahəsində çalışan heyətin ekoloji təlimi¹⁰⁰.

V.A.Kvartalnovun fikrincə, ekoloji turizmin əsas məqsədi rekreasiyadan əldə edilən iqtisadi gəlirlər, istirahət üçün istifadə edilən təbii ərazilərin ekoloji təhlükəsizliyi və təbiətlə ünsiyyətdə olan insanların tələbatlarının təmin edilməsi arasında münasibətlərin harmonizasiyasıdır¹⁰¹. V.V.Xrabovçenko isə ekoturizmin aşağıdakı üç komponenti özündə birləşdirməsi fikrini xüsusilə vurğulayır:

- Təbiətin dərk edilməsi, başqa sözlə desək, mövcud səyahət təbiətin öyrənilməsi elementlərini, turistlərin yeni bilik və təcrübə əldə etməsi ilə bağlı müddəaları özündə birləşdirməlidir.

- Ekosistemin saxlanılması. Müvafiq müddəa bir tərəfdən qrup halında marşrutların həyata keçirilməsini, digər tərəfdən isə turist və turizm firmalarının ətraf mühitin mühafizəsi üzrə proqram, tədbirlərdə iştirakını nəzərdə tutur.

- Yerli əhalinin maraqlarına hörmət edilməsi. Bu, təkcə yerli qanun və adətlərə hörmət edilməsi deyil, həm də turizm məqsədilə səyahət olunan ərazinin sosial-iqtisadi inkişafına turizmin töhfə bəxş etməsini ifadə edir¹⁰².

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ekoloji turizmin özü də müxtəlif yarımnovlərə malikdir. Məhz bu baxımdan aparılan elmi araşdırmaları, qəbul olunmuş beynəlxalq-hüquqi normaları və dövlətdaxili qanunvericilik aktlarını nəzərə alaraq, ekoloji turizmin aşağıdakı yarımnovlərini fərqləndirmək olar:

- *Elmi turizm*. Bu növ ekoloji turlarda turistlər, adətən, təbiətə dair müxtəlif növ araşdırmaların həyata keçirilməsində iştirak edir. təbii şəraitlə əlaqədar müşahidələr aparırlar. Məhz buna görə, bir qayda olaraq, ekoturizmin bu növündə xüsusi mühafizə olunan təbii ərazilərə (məsələn, qoruqlar, milli parklar, təbii abidələr və s.) səyahətlər daha çox üstünlük təşkil edir. Ümumiyyətlə, elmi turizmə xarici elmi-tədqiqat ekspedisiyaları, ali məktəblərin təbiət elmləri fakültələrində təhsil alan tələbələrin praktiki baxımdan təbiət qoynuna etdiyi səfərlər aiddir.

- *Tədris proqramlarına uyğun olaraq, məktəblilər və tələbələr üçün ekoloji tədris turları*. Yuxarıda təhlil olunan növdən fərqli olaraq, bu növ turizm daha çox uşaq və gənclər turizmi ilə bilavasitə əlaqədardır. Lakin sonunculardan fərqli olaraq, ekoloji tədris turları yalnız tədris proqramına uyğun olaraq təşkil olunur. Yəni, burada turistlərin yaş məsələsi deyil, məqsəd və qarşıya qoyulmuş konkret vəzifənin (tədris proqramının müvafiq bəndinə əsasən, məktəbli və tələbələrin lazımi biliyi mənimsəməsi) həlli vacib amildir.

- *Təbii şəraitdə yerləşən nadir növ heyvan və quşların foto «ovu» (kamera vasitəsilə «ov» edilməsi)*;

- *Təbiətin tarixinə dair turlar*. Bu turlar daha çox təbii ətraf mühitin və yerli mədəniyyətlərin dərk olunması, habelə onlarla tanışlıq məqsədilə, həyata keçirilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, belə turlar tez-tez qoruqlara və milli parklara münasibətdə təşkil olunur. Bu növ ekoturizm xüsusilə daha çox Almaniyada öz məşhurluğu ilə seçilir. Məhz buna görə də onu bəzən «ekoturizmin inkişafının Almaniya modeli» adlandırırlar.

- *Avarlıq və yelkənli qayıqlarda bataqlıqlara, göl və çay sularının ekosistemlərinə təşkil olunan turlar*;

- *Təbii qoruqlara, həmçinin xüsusi mühafizə olunan obyektlərə səyahətlərin həyata keçirilməsi*. Məlum olduğu kimi, xüsusi mühafizə olunan obyektlərdə unikal və ekzotik təbii obyektlərin və hadisələrin yüksək cəlbədiciliyi turistlərin belə yerlərə gəlməsinin əsasını təşkil edir. Ekoturizmin bu növü Avstraliyada daha çox inkişaf etdiyindən, daha çox «ekoturizmin inkişafının Avstraliya modeli» kimi qiymətləndirilir.

Göstərilənlərlə yanaşı, ekoloji turizmin digər növləri də mövcuddur. Onlara bioturizm (canlı təbiətin istənilən forması şəklində təzahür edən obyektlərə münasibətdə həyata keçirilən turizm), təbii turizm (canlı və cansız təbiət obyektlərinə münasibətdə edilən turizm), elmi turizm, təbiətin tarixi ilə bağlı turlar, macəra turizmi, təbii qoruqlara səyahət, aqroturizm, aqroekoturizm və s. aid edilir. Bütövlükdə ekoloji turizmin inkişafı insanlar, xüsusilə məktəblilər və gənclər üçün tərbiyəvi xüsusiyyətə malikdir, həmçinin ekoloji mədəniyyəti, eləcə də təbiətə və onun dəyərlərinə ehtiyatlı davranmağı aşılayır¹⁰³.

¹⁰⁰ Косолапов А.Б. Теория и практика экологического туризма. Учебное пособие. М., КНОРУС, 2005, с. 14-16.

¹⁰¹ Квартальнов В.А. Теория и практика туризма. Учебник. М., Финансы и статистика, 2003, с. 108.

¹⁰² Храбовченко В.В. Экологический туризм. Учеб.-метод. пособие. М., Финансы и статистика, 2004, с. 14-23.

¹⁰³ Туризм и гостиничное хозяйство. Под ред. Л.П.Шматько. М., ИКЦ «МарТ»: Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2007, с. 12.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, turizmin davamlı inkişafı ilə ekoloji turizmin qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edən amillərdəndir. Ümumiyyətlə, turizmin davamlı inkişafı problemi, eləcə də davamlı turizm konsepsiyası XX əsrin son onilliyində mütəmadi müzakirə obyektı olmuşdur. Məhz bunun nəticəsindədir ki, 1995-ci ildə keçirilmiş Davamlı Turizm üzrə Ümumdünya Konfransında qəbul olunmuş Davamlı Turizm Xartiyasında turizmin davamlı inkişafı kateqoriyasının tərfi verilmişdir. Belə ki, Xartiyanın 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, turizmin davamlı inkişafı dedikdə, uzunmüddətli perspektivdə ekoloji baxımdan qəbul edilə bilən, iqtisadi cəhətdən həyat qabiliyyətli, həmçinin yerli icmalar üçün etik və sosial baxımdan tarazlaşdırılmış inkişaf başa düşülür¹⁰⁴. Həmçinin, Ümumdünya Turizm Təşkilatı çərçivəsində keçirilən beynəlxalq səviyyəli müxtəlif tədbirlərdə ekoloji turizm ilə davamlı inkişafın qarşılıqlı əlaqəsinə xüsusi önəm verilmişdir. Nümunə qismində müvafiq beynəlxalq təşkilat tərəfindən 2002-ci ildə qeyd olunan turizm ilinin «Ekoloji turizm – davamlı inkişaf üçün vasitə» mövzusunə həsr olunduğunu göstərmək olar.

Bununla yanaşı, aparılan elmi araşdırmalarda irəli sürülən müddəalara uyğun olaraq, müasir dövrdə turizmin davamlı inkişafı ehtiyatların qlobal idarə olunması, onların həyat qabiliyyətinin təmin edilməsi, eləcə də təbii və mədəni zənginliyin qorunub saxlanılması imkanlarının yaradılmasını nəzərdə tutan idarə olunan proses qismində özünü büruzə verməlidir¹⁰⁵.

Müvafiq sahədə ixtisaslaşmış və mövcud fəaliyyəti həyata keçirən müxtəlif beynəlxalq təşkilatların hesabat və məruzələrində isə təbii və sosial-mədəni mühit üçün turizmin hər iki növünün insan fəaliyyətinin mənfi tərəflərinin minimuma endirilməsinin vacib amillərindən biri qismində çıxış etməsinə dair müddəa xüsusilə vurğulanmaqdadır. Həmin hesabatlarda ekoturizm təbii qoruqlara edilən kiçik turist qruplarının səyahəti kimi xarakterizə olunur ki, burada da turistlər üçün əsas məqsəd təbiətin müşahidə olunması və ona vurğunluğun ifadə edilməsidir. Lakin davamlı

turizm zamanı turistlər yerli ekosistemlər, o cümlədən yerli icmaların davamlı inkişafı ilə əlaqədar mədəniyyət və problemlər haqqında dəyərli məlumatlar əldə edirlər¹⁰⁶.

Hətta BMT Baş Məclisinin qərarına uyğun olaraq, 2002-ci ilin «Beynəlxalq dağ ili» və «Beynəlxalq ekoturizm ili» elan olunması ekoturizm sahəsində əldə olunmuş məlumatların ümumiləşdirilməsi və təhlili, eləcə də gələcəkdə turizmin davamlı inkişafına təminat verən müvafiq vasitə və təşkilati-hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi baxımından mühüm rol oynamışdır. Bundan əlavə, ekoturizmin və turizmin davamlı inkişaf konsepsiyasının qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi 1996-cı ildə ÜTT, Ümumdünya Səyahətlər və Turizm Şurası, eləcə də «Yaşıl Dünya» Təşkilatı tərəfindən işlənib hazırlanmış, həmçinin turizm üzrə milli dövlət qurumları, turizm və ticarət təşkilatları, turist xidmətləri istehlakçılarına yönəlmiş «Səyahət və turizm sənayesi üçün 21 Gündəlik» adlı sənəddə geniş ehtiva olunmuşdur. Bu sənəddə davamlı inkişaf turizm ehtiyatlarına ziyan vurmada meydana çıxan proses kimi qiymətləndirilir. Eyni zamanda, müvafiq sənəddə turizmin davamlı inkişafı ilə bağlı aşağıdakı müddəalar öz əksini tapmışdır:

- turizm biznesinin əsasını təşkil edən təbii və mədəni ehtiyatların qorunmasında səyahət və turizm sənayesinin maraqlı olması;

- uzunmüddətli inkişaf strategiyasının yaradılması üçün hökumətlərin, sənaye sahələrinin və qeyri-hökumət təşkilatlarının birgə səylərinin əlaqələndirilməsinin mühümlüyü;

- müəyyən məqsədlərlə prioritet fəaliyyət sahələrinin formalaşdırılması və buna nail olmaq üçün lazımi addımların atılması;

- hökumət, sənaye və qeyri-hökumət təşkilatları arasında tərəfdaşlığın vacibliyinin göstərilməsi, səyahət və turizmin mühüm əhəmiyyətə malik olmasının strateji və iqtisadi baxımdan təhlil olunması, turizm sənayesinin həyatı əhəmiyyətə malik sahə kimi formalaşdırılmasından əldə olunan böyük gəlirlərin nümayiş etdirilməsi¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Губенко Н.Н., Писаревский Е.Л. Законодательство в сфере туризма. Состояние и перспективы. Туризм: право и экономика, 2003, № 1, с. 11.

¹⁰⁵ Кукушкин А.В. Концепция устойчивого развития (экологической, экономической и социальной аспекты). МЖМП, 2002, № 1, с. 52-60.

¹⁰⁶ Устойчивое развитие туризма. Доклад Генерального Секретаря Экономического и социального совета ООН. Туризм: право и экономика, 2003, № 3, с. 47.

¹⁰⁷ Храбовченко В.В. Экологический туризм. Учеб.-метод. пособие. М., Финансы и статистика, 2004, с. 6-10.

Həmçinin, «21 Gündəlik»də turizmin inkişafında istifadə edilməli olan prinsiplər də təsbit olunmuşdur ki, bu da lazımi fəaliyyət istiqamətlərinin həyata keçirilməsində əsas rəhbər başlanğıc rolunu oynayır. Sözügedən sənəddə öz normativ təsbitini tapmış həmin prinsiplərə aşağıdakı müddəalar aiddir: insanların təbiətlə harmoniyaya girməsinə səyahət və turizmin kömək etməsi; səyahət və turizmin ekosistemin qorunub saxlanması, mühafizəsi və bərpasına öz töhfəsini bəxş etməsi; səyahət və turizmin istehsal və istehlakın həyati əhəmiyyətli modellərinə əsaslanması; səyahət və turizm xidmətlərinin ticarətində həyata keçirilən proteksionizm siyasətində tam və ya qismən dəyişikliklərin edilməsi; ətraf mühitin mühafizəsinin turizmin inkişafı prosesinin ayrılmaz hissəsini təşkil etməsi; turizmin inkişafına dair problemlərin maraqlı vətəndaşların iştirakı (yəni, yerli sakinlərin) əsasında və yerli səviyyədə qəbul olunan qərarların planlaşdırılması yolu ilə həll olunması; dövlətlərin bilavasitə turistlərin və ya turizm sferasının maraqlarına toxunan təbii fəlakətlər barədə bir-birlərini xəbərdar etməsi; səyahət və turizmin qadınlar və yerli əhali üçün iş yerlərinin yaradılmasına kömək göstərməsi; turizmin inkişafının yerli xalqların mədəniyyət və maraqlarını təmin etməsi, o cümlədən bütün bunların dəstəklənməsi; turizm sənayesi və səyahətlərin ətraf mühitin mühafizəsi sferasında beynəlxalq hüquqa əsaslanması.

1999-cu ildə Çilidə qəbul olunmuş Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsində isə birbaşa olaraq göstərilmişdir ki, indiki və gələcək nəsillər tərəfindən istehlak və yönləndirmənin bərabər hüquqlu təmin edilməsi məqsədilə, zaman və məkan baxımından turist axınının bərabər şəkildə bölüşdürülməsi, həmçinin turizmin mövsümliliyinin aradan qaldırılması zəruri amillərdən biridir.

Ekoturizmin inkişafı, bununla bağlı geniş tədbirlərin həyata keçirilməsi və ətraf mühitin mühafizəsinə xüsusi diqqət göstərilməsi, həmçinin, turizm sahəsində dövlət siyasətinin bir hissəsini təşkil edir. Hətta Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 aprel 2009-cu il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nda da ekoloji turizmin inkişaf strategiyası ilə bağlı müddəalar öz əksini tapmışdır. Belə ki, Dövlət Proqramında prioritet istiqamətlərdən biri kimi ölkədə ətraf mühitə mənfi təsir edən amillərin qarşısının alınması və ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün bir sıra vacib tədbirlərin

görülməsi, o cümlədən Xəzər dənizinin sahilboyu zolağında, Abşeron yarımadasında və ölkənin digər regionlarında su hövzələrinin, havanın, torpağın təbii keyfiyyətinin bərpa olunması üçün tullantı sularının təmizlənməsi, çirkənlənmiş torpaqların rekultivasiya edilməsi, geniş sahələrdə meşə və yaşıllıqların salınması, habelə abadlaşdırma işlərinin aparılması və digər zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsinin vacibliyi xüsusilə vurğulanmışdır. Həmçinin, respublika iqtisadiyyatının sürətli inkişafı ətraf mühitin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə problemlərinin həlli sahəsində bir sıra tədbirlərin görülməsinin məqsədmüvafiqliyini özündə ehtiva edir. Dövlət Proqramına uyğun olaraq, həyata keçirilməsi zəruri olan həmin tədbirlərdən biri qismində rekreasiya əhəmiyyətli meşələrin müəyyən edilməsi və ekoturizmin inkişafı üçün xidmət infrastrukturunun təşkili çıxış edir.

Bundan əlavə, Dövlət Proqramı üzrə Tədbirlər Planının 4.1.28-ci bəndinə əsasən, ölkə əhəmiyyətli tədbirlərdən biri kimi milli parklarda rekreasiya əhəmiyyətli meşələrin müəyyən edilməsi və ekoturizmin inkişafı üçün xidmət infrastrukturunun təşkilinin dəstəklənməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 sentyabr 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişafı Dövlət Proqramı»nın 6.3.3-cü bəndinə əsasən, istirahət-turizm obyektləri tərəfindən suların çirkəndirilməsinin qarşısının alınması üçün tədbirlər planının hazırlanması və həyata keçirilməsi təsbit olunmuşdur. Eyni zamanda, biomüxtəlifliyin davamlı idarə olunması kontekstində ekoturizmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə, zəruri sosial infrastrukturun yaradılması da nəzərdə tutulmuşdur.

Göründüyü kimi, nəinki turizm, həmçinin onun ayrı-ayrı növləri, o cümlədən ekoloji turizmin inkişafı, onunla bağlı zəruri şəraitin yaradılması və infrastrukturun yaradılması regionların sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində dövlət siyasətinin tərkib hissəsi qismində çıxış edir. Bu isə, öz növbəsində, ətraf mühitin mühafizəsinin gücləndirilməsi, insanın təbiətə təsiri mexanizminin təkmilləşdirilməsi və həmin təsirin mümkün qədər minimuma endirilməsi, ətraf mühiti çirkəndirən şəxslərin məsuliyyətə cəlb

olunmasına xüsusi diqqət yetirilməsi, həmçinin ekoloji təbliğat və maarifləndirmə tədbirlərinin gücləndirilməsi, tədris müəssisələrində ekoloji təhsilə daha geniş yer ayrılması kimi məsələlərin zəruriliyini göstərir. Daha dəqiq ifadə etsək, ekoturizm konkret ərazinin turizm üçün yararlı olması və insanların istirahət hüququnun təmin edilməsi ilə yanaşı, həm də ətraf mühitin qorunması vəzifəsini özündə ehtiva edir. Qeyd olunan müddəanın normativ təsdiqi qismində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 78-ci maddəsində təsbit olunmuş «Ətraf mühitin qorunması hər bir şəxsin borcudur» müddəası çıxış edir. Eyni zamanda, ətraf təbii mühitin qorunması öhdəliyi çoxsaylı universal və regional beynəlxalq-hüquqi sənədlərin tələblərindən irəli gəlir.

6. Kənd turizminə turistlərin kənd yerlərinə gəlməsi, ekoloji baxımdan təmiz rayonlarda istirahət və sağlamlaşdırma aid edilir. Turizmin sözügedən növünün inkişafına təkan verən zəmin qismində aşağıdakı hallar çıxış edir: urbanizasiya səviyyəsinin durmadan artması, eləcə də məzuniyyət dövründə şəhər sakinlərinin öz həyat şəraitini və tərzini dəyişmək tələbatının meydana çıxması; kənd yerlərində istirahətin dəyərinin nisbətən ucuz olması; ekoloji cəhətdən təmiz qida məhsulları ilə qidalanmaq, meşə giləmeyvələri, göbələk, dərman otlarını toplamaq imkanı; təbii aləmə, eləcə də əsl kənd mədəniyyətinə, məşğuliyyəti və adət-ənənələrinə qoşulmaq, həmçinin yerli bayram və əyləncələrdə, kənd təsərrüfatı işlərində iştirak etmək.

Bundan əlavə, kənd turizminin təşkili bir sıra üsullarla təmin edilir:

1) mənzərəli yerlərdə yerləşən ənənəvi xalq üslubuna mənsub olan və ağacdan hazırlanmış memarlıq binalarından ibarət olan mövcud kəndlərin əsasında turist kəndlərinin yaradılması;

2) kənd evlərində turistlərin qalması və qidalanması məqsədilə «kənd» turlarının formalaşdırılması;

3) ekoloji baxımdan təmiz rayonlarda, o cümlədən kənd yerlərində ev və otaqların kirayəyə verilməsi.

7. Dini turizm müxtəlif dinlərə sitayiş edən insanların dini tələbatlarının ödənilməsinə yönəlmişdir. Dini məqsədlərlə edilən səyahətlər (ziyərətlər) turizmin qədim növü olmaqla, dərin tarixi köklərə malikdir. Dini turizmin əsas mərkəzləri qismində Məkkə, Mədinə, Yerusəlim, Roma çıxış edir.

Ümumiyyətlə, dini turizm *ziyərət məqsədilə meydana çıxan turizm və ekskursiya-tanışlıq istiqaməti üzrə formalaşan dini turizm*ə bölünür. Ziyərət müqəddəs yerlərə siatyiş məqsədilə insanların etdiyi səyahətdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, insanların belə səyahəti müxtəlif səbəblər (fiziki baxımdan və ruhən mövcud olan xəstəliklərdən sağalmaq arzusu; doğmaları və yaxınlarının bağışlanmasını diləmək; ruzi-bərəkət bəxş etmək və s.) baxımından həyata keçirilə bilər. Ekskursiya-tanışlıq istiqaməti üzrə formalaşan dini turizmdə isə turistlər mədəni və tarixi obyektlərlə tanış olur, eyni zamanda, dini mərkəzlərə baş çəkirlər. Həmçinin, ibadətlərin həyata keçirilməsi və digər dini tədbirlərin icrası bu növ turizmin xarakterik xüsusiyyətlərinin bir hissəsini təşkil edir. Bundan əlavə, turistlərin mehmanxanalarda yerləşdirilməsinə daha çox üstünlük verilir. Bir məsələni də xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, ziyarətdən fərqli olaraq, ekskursiya-tanışlıq turizmi qısa müddət ərzində həyata keçirilir, onun əsas iştirakçıları qismində isə yaşlı insanlar və uşaqlar iştirak edirlər. Dini turizm dünyada yayılmış dinlərlə bağlı olduğundan, sonuncu kateqoriya da elmi-nəzəri ədəbiyyatlarda geniş təhlil olunmaqdadır. Həmçinin, müxtəlif əlamətlərinə görə dinlərin aşağıdakı qaydada təsnifləşdirilməsinə də rast gəlinir:

1) Yaradan-Tanrının mövcudluğu və ya olmaması baxımından iki əsas istiqamət – metafizik və empirik dinlər formalaşmışdır. Metafizik dinlərdə bütün dünyanın, o cümlədən insanların Tanrı tərəfindən yaradılması fikri öz təsdiqini tapmışdır. Buraya xristianlıq, iudaizm, islam, sikhizm (*16-cı əsrdə Hindistanda yaradılmış, eləcə də təkəllahlığı təbliğ edən dindir*), induizmin bir sıra istiqamətləri aiddir.

Empirik dinlərdə (buddizm, daosizm, caynizm, sintoizm, konfutsiçilik, induizmin bəzi qolları) isə Tanrının mövcudluğu inkar edilir və ya ona mühüm əhəmiyyət verilmir.

2) Maddi-etnik əlamətlərinə görə tayfa, milli-ərazi və dünya dinlər fərqləndirilir. Tayfa dinləri konkret ərazi ilə məhdudlaşmaqla, adətən xalqın inam və etiqadını ifadə edir. Milli-ərazi dinləri isə bir xalqa (iudaizm) və ya sosioloji-mədəni baxımdan bir-biribə yaxın olan bir neçə xalqlara (induizm) mənsub olur. Dünya dinləri böyük ərazini əhatə etməklə, daha çoxsaylı tərəfdarları özündə birləşdirir. Buraya xristianlıq, islam və buddizm aiddir.

3) Tanrıların sayı baxımından dinlər təkallahlı və çoxallahlı dinlərə bölünürlər. Təkallahlı dinlərdə (islam, xristianlıq, iudaizm, sikhizm) vahid Tanrı ideyası fikrin əsasını təşkil edir. Çoxallahlı dinlərdə isə çoxsaylı tanrılara, səcdəgahlara və ruhlara si-tayış olunur.

4) Ümumi fərqləndirici əlamətlərinə görə dinlər qərb (xristianlıq, islam, iudaizm, sikhizm) və şərq (buddizm, caynizm, daosizm, konfutsçilik, sintoizm) dinlərinə bölünürlər¹⁰⁸.

8. İdman turizmi məqsədindən asılı olaraq iki yerə – *aktiv və passiv* növlərə ayrılır. Birinci halda əsas səbəb qismində turistlərin istənilən idman növü ilə məşğul olmaq imkanı çıxış edir. İkinci halda isə səyahətin məqsədi tamaşaçı və azarkeş qismində idman tədbirlərinin keçirildiyi yerlərə baş çəkməkdir. Bəzi hallarda isə idman turizminin konkret növü – *fan-turizm* fərqləndirilir ki, bu da idman yarışlarının keçirildiyi yerlərə iştirakçılarla birgə bu və ya digər komandanın fanatı olan şəxslərin səyahətini nəzərdə tutur.

İdman turizmi universal beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi sənədlərdə öz təsbitini tapmaqla yanaşı, həm də həyata keçirilən çoxsaylı tədbirlərin obyekt qismində çıxış edir. Nümunə qismində 2004-cü ildə «İdman və turizm – mədəniyyət və turizmin qarşılıqlı anlaşılmasında iki həyatverici qüvvə» adlı şüar altında keçirilən «Ümumdünya Turizm Günü»nü göstərmək olar.

9. Piyada turizmi əlverişliliyi, tanış olma imkanlarının genişliyi, həmçinin bahalı avadanlıq və təchizata üstünlük verilməməsi baxımından digər turizm növlərindən seçilir. Daha dəqiq ifadə etsək, piyada turizmdə hərəkət texnikası sadəliyi ilə diqqəti cəlb edir.

10. Piyada dağ turizmi piyada turizmin növü olmasına baxmayaraq, dağ şəraitinin mürəkkəbliyi baxımından ayrıca növ kimi müəyyən dərəcədə inkişaf etmişdir. Sözügedən turizm növünün əsas əlaməti kimi fiziki yükün nisbətən çoxluğu özünü büruzə verir. Məhz buna görə də bu növ turistlərdə fiziki sağlamlıq, xüsusilə ürək-damar xəstəliyinə malik olmamaq, habelə dağa qalxdıqca səhhətə mənfi təsir göstərə biləcək hallara qarşı davamlılıq nümayiş etdirmək vacib şərtlərdən sayılır¹⁰⁹.

11. İşgüzar turizmi müvəqqəti gəldiyi yerdə gəlir əldə etmədən xidməti və ya iş-peşə məqsədləri ilə həyata keçirilən səyahəti əhatə edir. İşgüzar məqsədlərlə edilən səyahətlər beynəlxalq turist mübadiləsinin tərkib elementi kimi nəzərdən keçirilir. ÜTT tərəfindən müəyyənləşdirilən işgüzar turizmə qurultay, elmi konqress və konfranslarda, istehsal seminar və müşavirələrində, yarmarkalarda, sərgilərdə, salonlarda iştirak məqsədilə həyata keçirilən səyahətlər, həmçinin danışıqların aparılması və müqavilələrin bağlanması, avadanlıqların montaj edilməsi və sazlanması üçün edilən səfərlər aiddir.

Beynəlxalq təcrübədə işgüzar turizm tez-tez MICE (M Meeting/«görüş», I – Incentives/«təşviqedicə səyahət», C – Congress/konqress, E – Events/«hadisə» və ya Exhibitions/«sərgi») abreviaturası ilə göstərilir. Həmçinin, işgüzar turizmin müəyyən növlərini ayırmaq olar: biznes-səyahətlər, konqress-sərgi və insentiv-turizm (və ya təşviqedicə-turizm).

Hal-hazırda dünyada *biznes-turizm* işgüzar turizmin 80%-ni əhatə edir ki, bu da danışıqlar aparılması, müqavilə bağlanması, seminarlarda iştirak, eləcə də təcrübənin öyrənilməsi üçün fərdi şəkilə və ya qrup halında həyata keçirilir. *Insentiv-turizm* isə şirkət rəhbərliyi tərəfindən öz işçilərinə işində göstərdiyi yüksək göstəricilərə görə həvəsləndirmə tədbiri qismində müstəsna güzəştlərlə və ya pulsuz təqdim olunan səyahət kimi xarakterizə olunur. Sərgi və yarmarkalara səyahət, eləcə də elmi və elmi-praktik konfranslarda, qurultaylarda, konqresslərdə və s. iştirak üçün edilən səfərlər isə *konqress-sərgi turizminin* əsas məqsədi hesab olunur.

Müasir dövrdə işgüzar turizm yüksək dinamikliyi, turizm biznesinin və ondan əldə edilən gəlirlərin qloballaşması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Beynəlxalq turist mübadiləsində onun payı 10-20% təşkil edir. Hətta ekspertlərin hesablamalarına görə, 2020-ci ilə qədər beynəlxalq işgüzar səyahətlərin sayı 1,6 mld. təşkil edəcəkdir ki, bu da 2 trln. ABŞ dolları gəlir deməkdir¹¹⁰.

12. Etnik turizm – qohumlara baş çəkmək, anadan olduğu və ya yaxınlarının yaşadığı örazilərə getmək məqsədilə həyata keçirilən səyahəti özündə ifadə edir. Tez-tez «nostalji turizm» adlan-

¹⁰⁸ Самойленко А.А. География туризма. Учебное пособие. Ростов-на-Дону, «Феникс», 2006, с. 91-92

¹⁰⁹ Власов А.А., Нагорный А.Г. Туризм. Учебно-методическое пособие. М., «Высшее школа», 1977, с. 12-14

¹¹⁰ Дурович А.П. Организация туризма. СПб., Питер, 2009, с. 32-34. Самойленко А.А. География туризма. Учебное пособие. Ростов-на-Дону, «Феникс», 2006, с. 59-62.

dırılan etnik turizmin əsas əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əhali, əsas etibarilə, xarici dövlətlərə gedir.

13. Piyada dağ turizmi ilə alpinizmin bəzi xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən **mağara turizmi** əsas əlaməti əksəriyyəti çətin keçilən ərazilərdə və yaşayış məntəqəsindən kənarda yerləşən mağaralara səyahətdən ibarətdir¹¹¹.

14. Xizək turizminin əsas xüsusiyyəti turistlərin yüksək fiziki, ixtisaslı, iradi və taktiki hazırlığa malik olmasıdır. Digər tərəfdən, turizm marşrutları yaşayış məntəqələrindən aralı keçir. Həmçinin, yolda hərəkət zamanı avtonomluğun mövcudluğu, qütblərdə aşağı temperaturda gecələmə marşrutun mükəmməl şəklidə öyrənilməsi, habelə avadanlıq və təchizata xüsusi diqqət yetirilməsinə önəm verilməsini şərtləndirən amillərdəndir.

15. Mədəni turizm özündə bəşəriyyətin mədəni və təbii irsinin öyrənilməsi və onunla tanışlığa əsaslanan səyahət növüdür. Mədəniyyətlə turizmin qarşılıqlı əlaqəsi kontekstində mədəni turizmin formalaşdırılması üçün beş əsas motiv əlamətləri mövcuddur: a) hadisə və əşyaların dərk olunması; b) kommunikasiya; c) öylənmə; ç) müalicə və sağlamlaşdırma; d) sosial nüfuz.

Bundan əlavə, turizmin yarımnovləri qismində aşağıdakıları fərqləndirmək olar:

- peşəkar ifaçılar, yaradıcı kollektivlər, sənətkarlar, rəsamlar və s. şəxslərlə ünsiyyətə əsaslanan *peşəkar mədəni turizm*;
- yerli adət-ənənələrin, xalqların tarixi və məişəti, folkloru ilə ətraflı tanışlıq və öyrənilməsi sahəsində turistlərin ehtiyaclarının təmin olunmasına yönəlmiş *ixtisaslaşmış mədəni turizm*;
- tanışlıq məqsədilə müqəddəs yerlərə, mədəni obyektlərə baş çəkmə kimi mədəni rifahın təmininə əsaslanan *qeyri-peşəkar mədəni turizm*;
- turist proqramlarının əlavə və qeyri-məcburi hissəsi sayılan *müşayiətedici mədəni turizm*;
- tez-tez ekskursant qismində çıxış edən və mədəniyyət məhsullarının istehlakçısı sayılan yerli əhali üçün *mədəni kvaziturizm*¹¹².

¹¹¹ Власов А.А., Нагорный А.Г. Туризм. Учебно-методическое пособие. М., «Высшее школа», 1977, с. 12-19.

¹¹² Биржаков М.Б. Введение в туризм. Учебник. изд. 8-е, перераб. и доп. СПб., «Издательский дом Герда» 2006, с. 357-362.

16. Yerdəyişmənin aktiv üsullarından istifadə olunmaqla təşkil edilən turizm könüllü (həvəskar) əsaslarla həyata keçirilir. Bu növ turizm sferasında turist qruplarının tərkibi, hərəkət marşrutu, ləvazimatlar, qida məhsullarının təminatı, yerdəyişmə üsulu turistlərin özləri tərəfindən sərbəst olaraq müəyyən edilir. Belə marşrutlar könüllü turist birlikləri (turist klubları, ittifaqları, turist-idman təşkilatları və s.) tərəfindən hazırlana bilər.

Yerdəyişmənin aktiv üsullarından istifadə olunmaqla təşkil edilən turizmin əsas formaları qismində yürüşlər, ekspedisiyalar, turist uçuşları, turist-idman yarışları çıxış edir:

Turist yürüşləri - yerdəyişmənin aktiv üsullarından istifadə olunmaqla, idraki və ya istirahət məqsədilə həyata keçirilən səyahətdir. Öz-özlüyündə məqsədlərinə görə yürüşlər bir neçə qrupa ayrılır: sağlamlaşdırma, idman (kateqoriya), təlim-məşq, elmi-idraki, macəra (ekzotik).

Bundan əlavə, yürüşlərin piyada, velosiped, xizək, dağ, su və digər növləri fərqləndirilir.

Ekspedisiya konkret məqsədlər (rayonun öyrənilməsi, avadanlığın sınaqdan çıxarılması, elmi və ya metodoloji işlərin yerinə yetirilməsi) üçün az tədqiq olunan rayonlara həyata keçirilən səyahətdir.

Turist uçuşu - özfəaliyyət turizminin ayrı-ayrı növləri (turistlərin-su nəqliyyatı işçilərinin, velosipedçilərin, dağ turistlərinin uçuşları və s.) üzrə keçirilən kütləvi turist tədbiridir.

Turist-idman yarışları - özfəaliyyət turizminin müəyyən növünün (xizək, dağ, su, idman və s.) texnikası üzrə həyata keçirilən kompleks tədbirlərdir.

Turizmin digər meyarlar əsasında təsnifləşdirilməsi də mövcuddur. Məsələn, hərəkət üsuluna və istifadə olunan nəqliyyat vasitəsindən asılı olaraq, turizmin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

a) *dəmiryolu turizmi*;

b) *aviasiya turizmi*;

c) *su nəqliyyatı turizmi*. Bu nəqliyyat növü su məkanına maneəsiz çıxışı olan dövlətlərdə daha çox inkişaf etmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, su nəqliyyatının iki əsas növü - çay və dəniz nəqliyyatı fərqləndirilir.

Su nəqliyyatı turizmindən danışarkən, «kruiz» kateqoriyasına da toxunmaq lazımdır. Kruiz (ingiliscə *cruiz* - dəniz səyahəti

ti deməkdir) istirahət məqsədilə dəniz və ya çay sərnəşinin gəmilərində edilən səyahəti ifadə edir. Ümumiyyətlə, kruizlərə daha çox 19-cu əsrdə rast gəlinir. Belə ki, 1822-ci ildə ingiltərəli Robert Smart Bristol kanalı üzrə hərəkət edən paroxodda səyahət edən sərnəşinləri qeydiyyatı alan xüsusi firma yaratmışdır. 1835-ci ildə isə İngiltərədə Britaniyanın şimal adaları və İslandiya arasında müntəzəm gəzinti reyslərinin təşkil olunduğu barədə məlumat verilmişdir.

Müasir dövrdə kruizlər, bir qayda olaraq, maraq kəsb edən yerlərdə və ya ekskursiyaların təyinat məntəqələrində dayanmaqla, müəyyən marşrut üzrə bir və ya bir neçə nəqliyyat növündə qapalı dairədə həyata keçirilir¹¹³.

ç) *avtomobil nəqliyyatı turizmi*. Sözügedən turizm növünün əsas xarakterik xüsusiyyətlərinə turistlərin yüksək dərəcədə mütəhərrikiyi, çoxsaylı yerlərə səyahət etmək imkanına malik olma, optimal marşrutların seçim imkanı, böyük məsafənin qısa zaman kəsiyində qət edilməsi kimi əlamətlər aiddir. Avtomobil turizmi də öz-özlüyündə iki növə – xüsusi və icarəyə götürülmüş avtomobillərlə səyahətə ayrılır. Birinci növ turistlərin öz avtomobilləri ilə səyahəti nəzərdə tutduğu halda, ikincisi müvəqqəti istifadə üçün götürülmüş avtonəqliyyat vasitələrini ön plana çəkir.

d) *avtobus turizmi*. Bu növ turizm hərəkət vasitəsi qismində avtobuslardan istifadə olunmaqla, əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş marşrut (və ya marşrutlar) üzrə turistlərin mütəşəkkil və qrup şəklində səyahətini ifadə edir.

e) *velosiped turizmi*. Qeyd olunan turizm növü düzənlik relyefə malik olan ölkələrdə geniş yayılmaqla, adətən istirahət günləri böyük olmayan məsafədə səyahəti nəzərdə tutur. Piyada turizminə nisbətən velosiped turizmi sürətin 3-5 dəfə çoxluğu, həmçinin səyahət ediləcək ərazinin nisbətən uzun məsafədə olması ilə xarakterizə olunur. Fiziki güc tələb edən digər turizm növlərindən fərqli olaraq, onun yorucu xüsusiyyətə malik olmaması, texniki xidmət və idarəetmənin qeyri-mürəkkəbliyi, habelə lazımı qədər şəxsi əşyaların və yükün turistin özü tərəfindən deyil, velosiped vasitəsilə daşınması kimi səciyyəvi əlamətləri özündə birləşdirir.

a) *digər hərəkət vasitələrindən istifadə olunmaqla, həyata keçirilən turizm*. Buraya hava şarları, dirijabl, deltaplan, it qoşqulları, o cümlədən piyada turizmi aiddir.

Turist axınlarının intensivliyinə görə *daimi və mövsümi turizm* növləri fərqləndirilir. Daimi turizm dedikdə, il ərzində turizm regionlarına bərabər şəkildə səyahət nəzərdə tutulur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, daimi turizmin əsas xüsusiyyətlərindən biri də turistlərə əvvəlcədən məlum olan və məşhur ərazilərə (məsələn, dünyanın böyük və məşhur şəhərləri, unikal müalicə ehtiyatlarına malik olan kurortlar və s.) səyahət olunmasıdır.

Mövsümi turizm isə öz növbəsində təkmövsümlü və iki-mövsümlü növlərə bölünür. Təkmövsümlü turizm zamanı ilin müəyyən dövründə və ya fəslində konkret regiona səyahəti nəzərdə tutur. İki-mövsümlü turizm adından da göründüyü kimi iki fəslə və ya dövrü (məsələn, qış-yay, yaz-payız) əhatə edir¹¹⁴.

Eyni zamanda, daimi və mövsümi turizm bilavasitə səyahətin davam etmə müddəti ilə bağlıdır. Hətta ÜTT-nin ekspertləri tərəfindən səyahət müddəti ilə bağlı müxtəlif təkliflər səsləndirilmişdir. Belə ki, həmin ekspertlərin fikrincə, səyahət 1-3 gün, 4-7 gün, 8-28 gün, 29-31 gün, 92-365 gün müddətində həyata keçirilə bilər¹¹⁵.

Təşkili üsulundan asılı olaraq, turizmin *planlı turizm* və *özfəaliyyət turizmi* fərqləndirilir¹¹⁶:

Planlı turizm – turist müəssisələri (turoperator və turagent) tərəfindən işlənilib hazırlanan və yerinə yetirilən, eləcə də mütəşəkkil qaydada həyata keçirilən səyahət növü kimi qiymətləndirilir. Bu halda turistlər kompleks (tur, turpaketlər) və ya ayrı-ayrı turist xidmətlərini əldə edirlər.

Özfəaliyyət turizmi – turizm müəssisələrinin iştirakı nəzərə alınmadan, turistlər tərəfindən müstəqil olaraq təşkil olunur. Bu halda turistlər özfəaliyyət və özünəxidmət prinsiplərinə əsaslanır. Daha dəqiq ifadə etsək, səyahət marşrutu, gəzməli yerlər, gecələmələrin sayı turistlərin özləri tərəfindən müəyyən olunur. Həmçinin, turist xidmətlərinə (daşıma, yerləşdirilmə, qidalanma və s.) görə ödənişlər onların təchizatçıdan (məsələn, nəqliyyat şirkəti,

¹¹³ Самойленко А.А. География туризма. Учебное пособие. Ростов-на-Дону, «Феникс», 2006, с. 74.

¹¹⁴ Герасименко В.Г. Основы туристского бизнеса. Одесса, Черноморье, 1997, с. 13-14.

¹¹⁵ Дурович А.П. Организация туризма. СПб., Питер, 2009, с. 38.

¹¹⁶ Ыржаков М.Б. Введение в туризм. СПб., Герда, 2006, с. 74-76.

mehmanxana, iaşə müəssisəsi və s.) əldə edildiyi zaman, bilavasitə yerində həyata keçirilir.

Bundan əlavə, turizmin maliyyələşdirilməsi baxımından müvafiq sferanın *kommersiya və sosial turizm*ə bölünməsi tendensiyasına rast gəlinir. Kommersiya turizmi istehsalın inkişafı və genişləndirilməsi üçün vəsaitin əsas mənbəyi olmaq etibarilə, turizm müəssisələrinin gəlir əldə etməsinə yönəlmişdir. Bundan fərqli olaraq, sosial turizm məktəblilərin, gənclərin, təqaüdçülərin, müharibə və əmək veteranlarının, həmçinin digər kateqoriya şəxslərin səyahəti ilə bağlı şəraitin yaradılması məqsədilə, sosial ehtiyacların təmin olunması üçün dövlət, qeyri-dövlət fondlarının, xeyriyyə təşkilatlarının əhalinin daha aztəminatlı hissəsinə yardım məqsədilə ayırdığı vəsait hesabına subsidiyalasdırılır¹¹⁷. Dünya turizmi üzrə Manila Bəyannaməsində isə sosial turizmin məqsədi kimi birbaşa olaraq təsbit olunmuşdur ki, cəmiyyət əhalinin aztəminatlı hissəsinin istirahət hüququndan istifadəsinə naminə cəhd göstərməlidir.

ÜTT-nin tövsiyələrinə uyğun olaraq, turistlərin yaş kateqoriyasına görə, təşkili və xidmətləri baxımından səciyyəvi xüsusiyyətlərə malik olan turizmin müxtəlif növləri fərqləndirilir: uşaq turizmi; gənclər turizmi; orta yaşlılar üçün turizm; digər kateqoriya yaşa malik şəxslər üçün turizm.

Yuxarıda təhlil olunan növlərdən başqa, turizmin digər meyarlar əsasında təsnifatının aparılmasına da rast gəlinir. V.S.Senin ayrı-ayrı ölkələrə münasibətdə turizmin aşağıdakı növlərini təhlil edir: ölkə əhalisinin yalnız öz ölkəsi daxilində etdikləri *daxili turizm*; *gəlmə turizmi* (sakini olmadıqları ölkəyə gəlmə); *getmə turizmi* (ölkə vətəndaşlarının digər ölkələrə səyahət etməsi). Həmçinin, müəllifin fikrincə, turizmin qeyd olunan əsas növləri turizmin aşağıdakı kateqoriyalarını özündə birləşdirir: özündə «daxili turizm» və «gəlmə turizmi» birləşdirən ölkədaxili turizm; «daxili turizm» və «getmə turizmi» əhat edən milli turizm; «gəlmə turizm» və «getmə turizm»dən ibarət beynəlxalq turizm¹¹⁸.

V.S.Senin fikirləri ilə oxşarlıq təşkil edən, lakin nisbətən fərqli bölgü irəli sürən V.A.Kvartalnov isə təklif olunan xidmətlər və xidmət olunan əhali kateqoriyasından asılı olaraq, turizmin iki növünün – daxili və beynəlxalq turizmin mövcudluğunu qeyd edir¹¹⁹. Bununla yanaşı, ÜTT-nin tövsiyələrində, həmçinin, **tranzit turizminin** adı çəkilir ki, bu da səyahətin «digər məqsədləri» kateqoriyasına aid edilir. Həmin tövsiyələrə uyğun olaraq, tranzit gəlmə turizm baxımından təsnifləşdirilərək, iki növə ayrılır. Birinci növə daşıyıcını dəyişdiyi ölkəyə hüquqi mənada gəlməyən, lakin ənənəvi olaraq həmin dövlətin sakini xarakterizə olunan aviasərnişinlər aid edilir. Tranzitin ikinci növünə isə təyinat yerinə və ya daimi yaşadığı ölkəyə üçün dövlət vasitəsilə səyahət edən şəxslər daxildir¹²⁰. İsveç alimləri isə turizmin qısamüddətli (məsələn, istirahət günü, həftənin son günü və s.) və uzunmüddətli növlərini fərqləndirirlər¹²¹.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanları təhlil edərək belə qənaətdə gəlmək olar ki, turizmin bir sıra meyarlar əsasında çoxistiqamətli şəkildə təsnifləşdirilməsi mümkündür. Lakin istənilən təsnifat tam və ya yetərli deyildir. Çünki aparılan təsnifat şərti xarakter daşıyır. Bu və ya digər turizm növü digər növə tam mənada üst-üstə düşə bilər. Məsələn, ekoloji turizm kənd turizmi, dini turizm tanışlıq turizmi, xizək turizmi macərə və ya ekoloji turizm ilə oxşarlıq təşkil edir.

1.4. Hüquqi tənzimləmə sistemində beynəlxalq turizm fəaliyyətini nizama salan normalar

Beynəlxalq və milli səviyyədə turizm münasibətlərinin nizama salınması mühüm əhəmiyyət kəsb edən əsas problemlərdən biridir. Şübhəsiz ki, müvafiq normaların hüquqi tənzimləmə sisteminə yeri və rolunun da müəyyənləşdirilməsi burada əsas hesab edilən vacib məqamlardandır. Bu isə həm elmi araşdırmaların, həm də normativ məzmunun tərkib hissəsi sayılır.

¹¹⁷ Организация туризма. Под общ. ред. А.П.Дуровича. М., Новое знание, 2006, с. 477.; Воскресенский В.Ю. Международный туризм. Учебное пособие. М., ЮНИТИ-ДАНА, 2006, с. 9.

¹¹⁸ Сенин В.С. Организация международного туризма. Учебник. М., Финансы и статистика, 1999, с. 26.

¹¹⁹ Квартальнов В.А. Теория и практика туризма. Учебник. М., Финансы и статистика, 2003, с. 26-27.

¹²⁰ Дурович А.П. Организация туризма. СПб., Питер, 2009, с. 34-35.

¹²¹ Сапрунова В.Б. Туризм: эволюция, структура, маркетинг. М., Ось-89, 1997, с. 27.

Belə ki, bir sıra müəlliflər qeyd edirlər ki, dövlətlərin xarici iqtisadi əlaqələrinin səmərəli formalarından biri olmasına baxmayaraq, turizm müasir beynəlxalq hüququn müstəqil yarım sahəsində formalaşmış¹²². K.Q.Borisov isə beynəlxalq hüququn müstəqil institutunun - beynəlxalq turizm hüququnun mövcudluğunu xüsusilə qeyd edir. Onun fikrinə, beynəlxalq turizm hüququ dedikdə, turizm məhsulunun və turizm tələbatı mallarının realizəsi, qidanın bölüşdürülməsi, nəqliyyat vasitəsi və rekreasiya xidmətləri üzrə dövlətlər arasında hüquq münasibətlərini tənzimləyən prinsip və normaların məcmusu başa düşülür. Müəllif göstərilən institutun predmetini isə turizm və beynəlxalq səyahətlər sahəsində beynəlxalq və milli təşkilatların tərəfdaşlığı və əməkdaşlıq münasibətləri şəklində ifadə edir¹²³. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq turizm fəaliyyəti beynəlxalq əməkdaşlığın müstəqil sferası olduğundan dövlətlərarası turizm əlaqələrini nizama salan beynəlxalq-hüquqi prinsip və normalar özünəməxsus xüsusiyyətə malikdir. Hətta bir sıra müəlliflər öz araşdırmalarında belə bir nəticəyə gəlirlər ki, dövlətlərarası turizm münasibətlərinin məcmusu kimi beynəlxalq turizm öz tarixi təşəkkülü və inkişafı, qanunları və ənonələri ilə mövcud olan icmami təzahür formasıdır¹²⁴.

Lakin bir məsələni dəqiqləşdirmək lazımdır ki, beynəlxalq turizm münasibətləri yeknəsək deyildir. Belə ki, dövlətlərarası əməkdaşlıq (dövlətlər və hökumətlərarası təşkilatlar arasında əməkdaşlıq) beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları, hüquqi və fiziki şəxslərin iştirakı ilə beynəlxalq qeyri-hakimiyyət xarakterli turizm münasibətləri üçün əsas yaradır. Bu isə beynəlxalq turizm münasibətlərinin kompleks olması ilə xarakterizə edilir. A.P.İvanovun fikrinə, beynəlxalq turizm münasibətləri kompleks xarakterli olmaqla, beynəlxalq ümumi hüquq normalarının tənzimlədiyi dövlətlərarası münasibətlərdən və turist mübadiləsinin həyata keçirilməsindən meydana çıxan mülki-hüquqi münasibətlərdən irəli

gəlir¹²⁵. N.S.Barçukova isə hesab edir ki, turizm münasibətlərinin kompleksliliyi özünü üç qrup münasibətlərin mövcudluğunda büruzə verərək aşağıdakılarda ifadə olunur:

- beynəlxalq ümumi hüquqla nizama salınan dövlətlərarası münasibətlər;
- beynəlxalq xüsusi hüquq normaları ilə tənzimlənən xarici hüquqi şəxslərin münasibətləri;
- iştirakçı-dövlətlərin hər hansı birinin ərazisi ilə məhdudlaşmayan və mülki-hüquqi tənzimləməyə aid edilən turist mübadiləsində meydana çıxan münasibətlər¹²⁶.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda adıçəkilən müəllifin yanaşması beynəlxalq turizm çərçivəsində mövcud olan qeyri-hakimiyyət xarakterli münasibətlərin beynəlxalq xarakterli olması tələbinə cavab verir. Beynəlxalq turizm fəaliyyəti qeyri-hakimiyyət münasibətləri olduğuna görə onun üç qrup subyekt arasında yaranması qənaətinə gəlmək olar. Həmin iştirakçılar qismində turizm xidmətlərinin tədarükçüsü (istehsalçısı), turizm təşkilatları və turistlər çıxış edirlər. Beynəlxalq xüsusi-hüquqi münasibətlərin müvafiq normalarla tənzimlənməsi subyekt tərkibindən, yəni onun fiziki və ya hüquqi şəxs olmasından asılı deyildir. Lakin bir məsələni də xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, göstərilən münasibətlər dövlətdaxili mülki hüquq normaları vasitəsilə nizama salınsa da, nəticə kolizion məsələnin həlli tətbiq edilsə bilən hüququn həlli ilə xarakterizə olunur. Ayrı-ayrı münasibətlər bir dövlətin münasibətləri ilə məhdudlaşdırıla bilər. Məsələn, təyinat ölkəsinə getmək üçün aeroportda turistlərin daşınması üzrə turagentlərlə turistlər arasında münasibətlər və s. Ancaq onlar ikincili xarakterə malik olmaqla, turist səyahətlərinin tam şəkildə həyata keçirilməsinə, turizm müqaviləsi üzrə öhdəliklərin realizəsinə yardım göstərir.

Beynəlxalq xarakterli qeyri-hakimiyyət turizm münasibətlərinin tənzimlənməsində əsas rol beynəlxalq-hüquqi öhdəlikləri nəzərə alınmaqla, dövlətlər tərəfindən yaradılan milli-hüquqi mənbələrə məxsusdur. Lakin bir çox hallarda beynəlxalq turizm fəaliyyəti müvafiq xüsusi aktlarla nizama salınır. Bundan əlavə,

¹²² Барчукова Н.С. Международное сотрудничество государств в области туризма. М., Международные отношения, 1986, с. 74.

¹²³ Борисов К.Г. Международный туризм и право. Учебное пособие. М., Изд-во «НИМП», 1999, с. 11.

¹²⁴ Соколов Ю.Н. Международный туризм и его правовое регулирование. М., Изд-во УДН, 1969, с. 234.

¹²⁵ Иванов А.П. Правовое регулирование международных туристских отношений. Автореф. диссертации канд. юрид. наук. М., 1974, с. 4.

¹²⁶ Барчукова Н.С. Международное сотрудничество государств в области туризма. М., Международные отношения, 1986, с. 7.

qayda formasında tətbiq edilən turizm haqqında milli qanunvericiliyin ümumi normaları da həmin tənzimləməyə şamil olunur. Onlar, əsas etibarilə aşağıdakılara istiqamətlənir: turizm fəaliyyətinə ümumi milli gəlirin həcmnin artması; turizm xidmətləri istehlakçıların müdafiəsi; qanuni çərçivədə turizm fəaliyyətinin təşkili; turizm ehtiyatlarının qorunub saxlanması¹²⁷.

Turizm fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin mürəkkəb xarakterə malik olması, o cümlədən onun beynəlxalq və milli səviyyədə nizama salınması bir sıra alimlər tərəfindən xüsusilə qeyd edilir. Hətta bəzi alimlər hesab edir ki, turizmin tənzimlənməsi praktiki olaraq qanunvericiliyin bütün sahələri tərəfindən həyata keçirilir. Bütün bunlar isə onun hüquqi tənzimlənməsini şərtləndirir¹²⁸. X.Montaner Montehano isə turizmi ümumi və xüsusi hüquq normalarının (ticarət hüququ, mülki hüquq, əmək hüququ, inzibati hüquq, fiskal hüquq) nizamlanması sferasına aid edir¹²⁹.

Beynəlxalq turizm münasibətlərinin tənzimlənməsində onun mənbələri tam mənada yaxından iştirak edir. Beynəlxalq və milli turizm münasibətlərini nizama salan normaların xarici ifadə formaları isə müxtəlif aktlarda öz əksini tapmışdır. Buraya həm beynəlxalq-hüquqi, həm də dövlətdaxili normalar daxildir. Mövcud məsələyə beynəlxalq-hüquqi baxımdan yanaşsaq, onda BMT Beynəlxalq Məhkəməsi Statutunun 38-ci maddəsini xatırlatmaq yerinə düşərdi. Belə ki, həmin normaya əsasən, beynəlxalq hüququn mənbələri sırasında aşağıdakıları göstərmək olar: beynəlxalq konvensiyalar; hüquqi normalar qismində tanınmış ümumi praktikanın sübutu kimi beynəlxalq adətlər; tanınmış sivilizasiyalı xalqların ümumi prinsipləri; beynəlxalq hüquq üzrə ixtisaslaşmış alimlərin doktrinaları və məhkəmə qərarları.

Milli qanunvericilik baxımından isə mənbələr başqa istiqamətdə inkişaf etdirilir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsi milli qanunvericilik sisteminə daxil olan aktları (şübhəsiz ki, göstərilən təsnifat turizmə dair münasibətləri tənzim-

ləyən normaların iyerarxiyasına da şamil olunur) aşağıdakı şəkildə ifadə edir:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
- referendumla qəbul edilmiş aktlar;
- Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr. Doğrudur, göstərilən beynəlxalq aktlar bilavasitə siyahıda göstərilməyə də, müvafiq maddənin II hissəsi bunu deməyə əsas verir. Onun hüquqi qüvvəsi məsələsi isə Konstitusiyanın 151-ci maddəsinə uyğun həll edilir. Belə ki, həmin normanın tələbinə əsasən adıçəkilən aktlarla milli qanunvericilik arasında (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilmiş aktlar istisna olmaqla) ziddiyyət yaranarsa, birincinin yüksək hüquqi qüvvəyə malik olması tam və aydın şəkildə tanınır.

- qanunlar;
- fərmanlar;
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları;
- mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları.

Lakin elmi ədəbiyyatlarda və aparılan araşdırmalarda beynəlxalq turizm hüququnun mənbələri barədə müxtəlif fikirlər söylənilir. Məsələn, K.Q.Borisov beynəlxalq turizm hüququnun mənbələri qismində aşağıdakıların mövcudluğunu qeyd etməklə, onların özünəməxsus əhəmiyyətə malik olmasını xüsusilə vurğulayır:

- beynəlxalq adət;
- ikitərəfli əsaslarla mövcud olan beynəlxalq müqavilə və sa-

zışlar;

- çoxtərəfli beynəlxalq müqavilə və konvensiyalar;
- hüququn ümumi və sahəvi prinsipləri;
- məhkəmə qərarları və beynəlxalq turizm hüququ sahəsində ixtisaslaşmış mütəxəssislərin doktrinaları;
- beynəlxalq turizm və səyahət məsələləri üzrə dövlətlərin bir-tərəfli bəyanatları¹³⁰.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq turizm hüququ sahəsində mövcud olan mənbələri, əsas etibarilə, iki qrupa bölmək olar: əsas mənbələr və əlavə mənbələr.

¹²⁷ Гуляев В.Г. Организация туристской деятельности. Учебное пособие. Московская Академия экономики и права. М., Полидж, 1996, с. 23-24.

¹²⁸ Писаревский Е.Л. Законодательство в области туризма. Тенденции и перспективы. Юрист, 2002, № 4, с. 42.

¹²⁹ Монтанер Монтехано Х. Структура туристического рынка. Учеб. пособие. Перевод с испан. Смоленск, Изд-во СГУ, 1997, с. 14.

¹³⁰ Борисов К.Г. Международный туризм и право. Учебное пособие, М., Изд-во «НИИП», 1999, с. 12.

Əsas mənbələrə nümunə qismində beynəlxalq müqavilə və adətləri göstərmək olar. Beynəlxalq hüququn hər bir sahə və yarım sahəsində olduğu kimi beynəlxalq turizm hüququ sferasında da mühüm normayaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi kimi beynəlxalq müqavilələr çıxış edir. Belə ki, həmin beynəlxalq-hüquqi aktlarda müvafiq sahəyə aid olan əsas müddəalar toplanmışdır. Beynəlxalq turizm hüququnun əsas mənbəyi kimi beynəlxalq müqavilələrə nümunə qismində Turistlər üçün gömrük güzəştləri haqqında 1954-cü il Konvensiyası, həmin Konvensiyaya Turizmə dair məlumatlandırıcı sənəd və materialların idxalı haqqında Əlavə Protokol, Xüsusi yol nəqliyyat vasitələrinin müvəqqəti idxalı haqqında Gömrük Konvensiyası, Müstəqil Dövlətlər Birliyi çərçivəsində 1993-cü ildə qəbul olunmuş Turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında Hökumətlərarası Sazişi, Səyahətlərə dair kontraktlar üzrə 1970-ci il Beynəlxalq Konvensiyasını və s. göstərmək olar.

Beynəlxalq turizm hüququnun artıq məcəllələşdirilmiş formada mövcud olan adət normaları isə yuxarıda göstərilən beynəlxalq-hüquqi aktların bir hissəsini təşkil edir.

Beynəlxalq turizm hüququnun əlavə mənbələrinə isə beynəlxalq təşkilatların qərarlarını, məhkəmələrin qərarlarını, doktrinaları, müvafiq milli qanunvericilik aktlarını, birtərəfli bəyanatları aid etmək olar.

Beynəlxalq təşkilatların müxtəlif istiqamətlərdə mövcud olan qərarları müvafiq sahənin formalaşması və inkişafında əsaslı rola malikdir. Bundan əlavə, həmin sənədlər, o cümlədən BMT və onun ixtisaslaşmış təsisatlarının qəbul etdiyi qətnamələr beynəlxalq turizm hüququnun normalarının unifikasiyasının əsasını təşkil edir. Həmin aktlara Beynəlxalq turizm və səyahətlər üzrə BMT-nin Roma Konfransının 1963-cü il Ümumi Qətnaməsi, 1975-ci il ATƏM-in Helsinki Yekun Aktı, 1985-ci il Turist Məcəlləsi, Turizm Xartiyası, 1989-cu ildə Parlamentlərərarası İttifaqın və Ümumdünya Turizm Təşkilatının birgə qəbul etdiyi Turizm üzrə Həaqa Bəyannaməsini və s. daxil etmək olar¹³¹. Beynəlxalq turizm hüququnun formalaşmasında əlavə mənbə kimi milli qanunvericilik də mühüm rol oynayır. Belə ki, onlar beynəlxalq-hüquqi normaları dövlətdaxili hüquqa implementasiya edərək müvafiq

dövlətlərin milli turizmi mənasibətlərinin əksər hissəsini dəqiq şəkildə tənzim edir. Şübhəsiz ki, burada hər bir dövlətin öz qanunvericilik təcrübəsi, milli dövlətçilik ənənələri, hüquqi şüuru əsas rol oynayır. Hətta bunu konkret dövlətlərin milli turizm qanunvericiliyinin təhlili nəticəsində də sübut etmək olar. Fransa Respublikasının 13 iyul 1992-ci il tarixli «Turizm haqqında» Qanununda turizm xidmətlərinin hüquqi baxımdan tənzimlənmə mexanizmi (maddə 1), turagentlərin hüquqi statusu (maddə 4), öz fəaliyyətindən gəlir götürməyən assosiasiya və təşkilatların iştirakının hüquqi forması (maddə 7), yerli turizm orqanlarının hüquqi statusu (maddə 11), muzey və tarixi abidələrə səfərləri təşkil edən bələdçi-tərcüməçilərin ixtisaslaşması (maddə 13), turların satışı və ölkəyə gəlmə hallarının hüquqi rejimi (maddə 14-20), turların şərtlərinin pozulmasına görə məsuliyyət (maddə 23) bağlı məsələlər aydın şəkildə ifadə edilmişdir¹³². Almaniya Federativ Respublikasının 1979-cu il tarixli «Turizm kontraktları haqqında» Qanununu isə turizm kompaniyalarının məhkəmə qaydasında istehlakçılar qarşısında cavab verməsi ilə bağlı mənasibətləri tənzim edir¹³³.

Beynəlxalq turizm mənasibətlərinin tənzimlənməsində məhkəmə presedentləri də özünəməxsus şəkildə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmin presedentlər isə Avropa İttifaqı (Aİ) Məhkəməsinin fəaliyyətində daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verməkdədir. Nümunə qismində *Dillenkofer və başqalarının Almaniyaya qarşı işin* göstərmək olar. Belə ki, həmin işdə bir qrup şəxslərin hüquqlarının pozulması, müflisləşmiş turopereatorun öz öhdəliklərini icra etməməsi, həmçinin turizm səyahətlərinin həyata keçirilməsi üçün bağlamış müqavilə əsasında alınmış pulun geri qaytarılmaması mübahisənin əsas predmeti olmuş, sonradan məhkəməyə müraciət zamanı isə Aİ Nazirlər Şurasının 13 iyun 1990-cı il tarixli «Paket səyahətlər, paket məzuniyyətlər və paket turlar haqqında» Direktivinə istinadın milli məhkəmə (Bonn Torpaq Məhkəməsi) tərəfindən nəzərə alınmaması işin əsas mahiyyətini təşkil etmişdir. Nəticədə Avropa Birlikləri Məhkəməsinin 1996-cı ilin dekabr ayının 8-də iş üzrə çıxardığı Qərarında mövcud olan yekun müddəalar insan hüquqlarının, xüsusilə turistlərin hüquqlarının qorunması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bundan əla-

¹³¹ Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.И. Волошин. М., Финансы и статистика, 2000, 400 с.

¹³² Российский туристский бюллетень, 1994, № 2.

¹³³ Кузина М. Законодательство и рынок регулируют туризм в пользу потребителя. Туристский вестник, 1995, № 4/8.

və hesab edilir ki, Aİ çərçivəsində müvafiq problemin həlli təcrübəsi beynəlxalq turizmin inkişafı naminə bütün dövlətlər tərəfindən rəhbər tutulmalıdır ki, bu da turistlər qarşısında turoperatorlar tərəfindən öz öhdəliklərinin yaxud turistlərə vəd edilmiş xidmətlərin icrasını, vaxtından əvvəl müflisləşmə halında onların pullarının qaytarılmasının təmin edilməsinə yönəlməlidir. Bütün bu məqsədlər isə mövcud problemlər üzrə çoxtərəfli müqavilələrin imzalanmasına yardım edə bilər¹³⁴.

Birlik Məhkəməsi tərəfindən çıxarılan qərarlarda həm də turistlərin istehlakçı qismində nəzərdən keçirilməsi, eləcə də bu statusdan irəli gələn hüquq və vəzifələrin mövcudluğuna dair müddəa da öz əksini tapmışdır. Aİ Məhkəməsinin «Luizi və Karbone» işi üzrə birgə qərarında göstərilir ki, tibbi xidmətlərin istehlakçısı qismində çıxış edən turistlər, həmçinin təhsil və işgüzar məqsədlə səyahət edən şəxslər xidmətlərin istehlakçısı kimi nəzərdən keçirilməlidirlər. Eyni zamanda, qeyd olunur ki, xidmətlərin istehlakçısının, o cümlədən turistlərin yerdəyişməsi məhdudlaşdırıla bilməz. Bu, Aİ daxilində xidmətlərin göstərilməsi azadlığı ilə bilavasitə əlaqədardır. Məlum qərardan da göründüyü kimi Birlik daxilində turistlərin hərəkət azadlığı müvafiq qurum çərçivəsində xidmətlərin yerdəyişməsi azadlığının variantlarından biri kimi qiymətləndirilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Aİ Məhkəməsinin yuxarıda qeyd olunan qərarı ilə bağlı elmi araşdırmalarda müxtəlif fikirlər mövcuddur. Belə ki, bəzi müəlliflər tərəfindən xidmətləri əldə edən şəxslərin hərəkət azadlığı xidmətlərin göstərilməsi azadlığının passiv formasına aid edildiyi halda¹³⁵, digər qrup alimlər isə bu halı xidmətlərin yerdəyişməsi azadlığının realizə forması kimi nəzərdən keçirirlər¹³⁶.

Aİ Məhkəməsinin bir sıra qərarlarında isə əcnəbi turistlərin hüquqlarının pozulmasına görə kompensasiyanın tələb olunması və ödənilməsi ilə bağlı məsələlərdə dövlətdaxili qanunvericiliyin ayrı-seçkiliyə yol verməsi hallarının mövcudluğu xüsusilə

vurğulanır. Məsələn, Məhkəmənin «Cowan vs Tresor Public» işi üzrə çıxardığı Qərarında Fransa qanunvericilik normalarında belə bir halın mövcudluğu təsbit edilmişdir. Belə ki, Böyük Britaniya vətəndaşı Yan Kovan adlı şəxs Fransanın Paris şəhərində turist qismində olarkən hücumla məruz qalaraq, nəticədə metrodan çıxarkən soyğunçuluqla rastlaşmışdır. Lakin kompensasiya üçün məhkəməyə müraciət edən həmin şəxsə Fransa Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə əsasən, kompensasiya üçün müraciətin yalnız qeyd olunan dövlətin vətəndaşları üçün nəzərdə tutulmasına dair normanın təsbit olunması izah edilir.

Bununla bağlı, Məhkəmənin Qərarında birbaşa olaraq göstərilir ki, xidmətləri əldə edən şəxs kimi insanların Avropa Birliyinin digər üzv-dövlətinə səyahət etmək hüququna kommunitar hüquqla təminat verilir. Həmçinin, qeyd olunur ki, bununla bağlı Avropa Birliyinin turisti qəbul edən üzv-dövləti hər hansı tələb irəli sürə bilməz. Yəni, şəxsiyyəti təsdiq edən sənədə malik olmaq və ya qəbul edən dövlətlə ikitərəfli müqavilə bağlamış dövlətin vətəndaşı olmaq hücumdan zərər çəkdiyinə görə kompensasiya üçün müraciət olunmasının məcburi şərtidir¹³⁷. Daha dəqiq ifadə etsək, Aİ-nin istənilən üzv-dövlətində olan turist qəbul edən üzv-dövlətin vətəndaşları üçün nəzərdə tutulmuş bütün hüquqlardan istifadə etmək imkanına malikdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Aİ Məhkəməsinin baxışının predmeti olan işlərdə təkcə sırf turizmlə bağlı məsələlər deyil, həm də bu münasibətlərin tənzimlənməsində baza rolunu oynayan normativ-hüquqi aktların tətbiqi ilə bağlı müddəalar da öz əksini tapmışdır. Məlum olduğu kimi, Avropa Birliyinin tətbiq etdiyi sanksiyalardan başqa, hüquqpozucu dövlətlər həm də direktivlərin vaxtında və lazımı qaydada implementasiya edilməməsi səbəbindən dəymiş ziyanı görə ayrı-ayrı şəxslər qarşısında da məsuliyyət daşıyırlar. Bunu AB Məhkəməsinin 1991-ci ildə «Franković və digərləri İtaliyaya qarşı işi üzrə» çıxardığı qərarında təsbit olunmuş müddəalar da sübut edir. Bununla belə, həmin qərarda dövlətin şəxslər qarşısında məsuliyyət daşması üçün konkret şərtlərin mövcudluğu da özünü büruzə verir. Belə ki, ayrı-ayrı şəxslər qarşısında üzv-dövlətlərin məsuliyyətinin tanınması üçün zəruri olan və həmin məsuliyyətin yaranması ilə bağlı kifayət edəcək

¹³⁴ Блищенко И.П., Дориа Ж. Прецеденты в международном публичном и частном праве. 2-е изд., доп. М., Издательство МНИМП, 1999, с. 455-464.

¹³⁵ Горинг Г., Витвицкая О. Право Европейского Союза. СПб., Питер, 2005, с. 90.

¹³⁶ Введение в право Европейского Союза. Учебное пособие. Под ред. С.Ю.Кашикина. М., Эксмо, 2005, с. 297; Топорнин Б.Н. Европейское право. Учебник. М., Юристъ, 1999, с. 76.

¹³⁷ www.eur-lex.europa.eu

şərtlər kimi aşağıdakılar göstərilmişdir: Direktiv fərdlərə konkret hüquqlar verməlidir; müvafiq normativ aktda təsbit olunmuş fərdlərin hüquqları aydın şəkildə göstərilməlidir; dəymiş zərər və Birliyin direktivlərinin üzv-dövlətlər tərəfindən vaxtında yerinə yetirilməməsi arasında səbəbli əlaqənin mövcudluğu.

Həmin şərtlər olduğu zaman direktiv birbaşa təsir qüvvəsinə malik olur. Burada səciyyəvi xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, birbaşa təsir qüvvəsi şəxslərarası hüquqi münasibətlərə deyil, şəxslə dövlət arasındakı qarşılıqlı əlaqələrə şamil olunur. Buna görə də birbaşa təsir qüvvəsi prinsipi şaquli tətbiq edilmə istiqamətinə malikdir. Daha dəqiq ifadə etsək, dövlətin direktivdən irəli gələn öhdəliklərini yerinə yetirməməsi nəticəsində dəymiş zərərlərə görə şəxs dövlətdaxili məhkəmədə vurulmuş ziyana görə əvəzin ödənilməsinə tələb etmək hüququna malikdir. Lakin bu həmin şəxsə digər şəxslərə münasibətdə verilmiş direktivlərə istinad etmək hüququ vermir.

Qeyd olunanların davamı kimi AB Məhkəməsinin «Beker» işi üzrə qərarında göstərilir ki, direktivin müddəaları kifayət qədər dəqiq və aydın təsbit olunduğu təqdirdə, şəxslər üçün birbaşa olaraq hüquqlar müəyyən edir və onunla ziddiyyət təşkil edən milli hüquq normalarını əvəz edir. Bundan əlavə, təkcə direktivlərin təsir qüvvəsi və onun tətbiqi ilə bağlı yaranan hüquqi nəticələrin müəyyən edilməsi məsələsi deyil, həm də bununla əlaqədar meydana çıxan digər münasibətlərin nizama salınmasına yönəlmiş müddəalar da Aİ-nin Məhkəmə praktikasını təşkil edir. Bunun bariz nümunəsi kimi direktivlərin lazımı qaydada implementasiyasını göstərmək olar. Belə ki, Məhkəmə «Emmott» işi üzrə çıxardığı qərarında müəyyən etmişdir ki, təşkilatın üzv-dövlətləri ayrı-ayrı şəxslər üçün hüquqların müəyyən edilməsini nəzərdə tutan direktivlərin «kifayət qədər aydın və dəqiq» tətbiqini təmin etməlidir. Həmçinin, həmin üzv-dövlətlər tərəfindən belə hüquqların həcmi müəyyən olunmalı və bu subyektiv imkanlara məhkəmələrdə istinad etmək imkanı verilməlidir.

Ümumi ticarət siyasəti ilə bağlı məsələlərin təfsir olunmasında da Aİ Məhkəməsinin rolu danılmazdır. Bunun bariz nümunəsi kimi Məhkəmənin 15 noyabr 1994-cü il tarixdə qəbul etdiyi Qərarda birbaşa olaraq göstərilir ki, Avropa İttifaqı haqqında 1992-ci il Müqaviləsinin 133-cü maddəsinin tənzimətə predmetinə daxil olan məsələlər «ümumi ticarət siyasəti» kimi xarakterizə olunmalıdır. Yeri gəlmişkən, beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində

Aİ-nin səlahiyyətləri, ilk növbədə, İttifaqın ümumi ticarət siyasətinin həyata keçirilməsi yolu ilə reallaşır. Ümumi ticarət siyasəti isə Avropa Birliyi haqqında Müqavilənin 131-134-cü maddələrinə uyğun olaraq tənzimlənməklə, onun xarici iqtisadi fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Belə ki, Müqavilənin 133-cü maddəsinə əsasən, xarici ticarət siyasəti sahəsində Birliyin müstəsna səlahiyyətləri təsbit olunmuşdur¹³⁸. Eyni zamanda, sözügedən beynəlxalq-hüquqi müddəaya uyğun olaraq, ümumi ticarət siyasəti vahid prinsiplərə əsaslanır. Həmin rəhbər başlanğıclara tarif dərəcələrinin dəyişdirilməsi, tarif və ticarət sazişlərinin bağlanması, ixrac siyasətinin liberallaşdırılması üzrə tədbirlərin unifikasiyası, ticarətin qorunması kimi müddəalar aiddir. Həmçinin, Məhkəmə Uruqvay raundu çərçivəsində (1986-1994) qəbul olunmuş və Ümumdünya Ticarət Təşkilatı haqqında Müqaviləyə əlavə sayılan beynəlxalq sazişlərin bağlanması ilə əlaqədar Aİ-nin səlahiyyətlərini də müəyyən etmişdir. Eyni zamanda, Qərarda göstərilir ki, Uruqvay raundunda nəzərdə keçirilən bütün müqavilələr, eləcə də turist xidmətlərinin predmeti sayılan Ticarət xidmətləri üzrə Baş Saziş (GATS) ümumi ticarət siyasətinin tətbiqinə aiddir¹³⁹.

Beləliklə, beynəlxalq turizm fəaliyyətinin gedişində meydana çıxan beynəlxalq münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi beynəlxalq ümumi və xüsusi hüquqi prinsiplər, o cümlədən müvafiq normaların köməyi ilə həyata keçirilir. Bu isə beynəlxalq turizm münasibətlərinin mürəkkəb xarakterli olub, beynəlxalq hüququn kompleks yarım sahəsi kimi formalaşması barədə fikirləri tamamilə təsdiq edir.

1.5. Beynəlxalq turizm hüququnun prinsipləri

Son dövrlər beynəlxalq münasibətlərin genişlənməsi və beynəlxalq hüququn təsir dairəsinin artması mövcud olan münasibətlərin daha dəqiq şəkildə tənzimlənməsini zəruri edir. Məhz həmin tənzimətməyə məruz qalan məsələlərdən biri də

¹³⁸ Горданов И.Б. Общая торговая политика Европейского Союза, механизм, компетенция и процедуры. Право и политика, 2006, № 3, с. 75-80

¹³⁹ R.Leal-Arcas. The European Court of Justice and the EC External Trade Relations: A Legal Analysis of the Court's Problems with Regard to International Agreements. Nordic Journal of International Law, 2003, № 2, p. 57-62.

beynəlxalq turizm hüququ sahəsində meydana çıxan münasibətlərdir. Şübhəsiz ki, bu məsələdə beynəlxalq turizm hüququnun sahəvi prinsiplərinin rolu danılmazdır. Lakin həmin rəhbər başlanğıclara hüququn, o cümlədən beynəlxalq hüququn prinsipləri kontekstində yanaşmaq lazımdır.

Hüququn prinsipləri dedikdə, universallığı, ümumi əhəmiyyəti, ali imperativliyi ilə fərqlənən, hüquqi tənzimləmənin məzmununu müəyyənləşdirən və hüquqla tənzimlənən münasibət iştirakçılarının davranış və fəaliyyətinin hüquqa uyğunluğunun meyarı kimi çıxış edən ümumməcburi, ilkin normativ-hüquqi qaydalar başa düşülür. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq turizm hüququnun prinsipləri *jus cogens* normalar olan beynəlxalq hüququn ümumtənzim prinsiplərinə əsaslanır və bu münasibətlərin inkişafında, dövlətlərin iqtisadi əsaslarının möhkəmlənməsində müvafiq münasibətlərin əhəmiyyətinin artması və təşkilati-hüquqi baxımdan tənzimlənməsi beynəlxalq turizm hüququnun beynəlxalq ümumi hüququn yarım sahəsi olması haqqında fikir yürütməyə imkan yaradır. Beynəlxalq hüququn prinsipləri isə digər beynəlxalq-hüquqi normalarla müqayisədə daha çox ümumi xarakterli olub, beynəlxalq hüquq qaydası üçün çox mühüm əhəmiyyətə malikdir¹⁴⁰. Həmin rəhbər başlanğıclar ümumi, ümumtənzim, ümumməcburi, imperativ, yüksək hüquqi qüvvəyə malik olmaqla, bütün digər prinsip və normalara münasibətdə qanunçuluq meyarı qismində çıxış edir¹⁴¹. Göstərilən prinsiplərə əsasən iki beynəlxalq-hüquqi sənəddə – BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlər arasında dostluq münasibətlərinə və əməkdaşlığa dair beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında 1970-ci il Bəyannaməsi və ATƏM-in (indiki ATƏT-in) 1975-ci il Helsinki Yekun Aktında təsbit edilmişdir.

İ.İ. Лукашукun fikrincə, beynəlxalq hüququn istənilən sahəsi bütünlükdə həmin sahələrə uyğun dəyişikliyə uğramış əsas prinsiplərə istinad edir¹⁴². Bir məsələni də xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, adıçəkilən sahənin inkişafında onların hər birinin

özünəməxsus yeri vardır. Məsələn, güc tətbiq etməmək və güc tətbiq etməklə hədələməmək prinsipi beynəlxalq turizm hüququ ilə tam qarşılıqlı əlaqəyə malikdir. Belə ki, dövlətlər arasında sülh və dostluq münasibətlərinin mövcudluğu müasir dövrdə beynəlxalq turizm münasibətlərinin inkişafı üçün əsas və obyektiv zərurətdir. Hətta bir sıra müəlliflər hesab edirlər ki, ticarət edilməsi, turist mübadiləsinin həyata keçirilməsi yalnız sülh şəraitində mümkündür¹⁴³.

Beynəlxalq turizmin inkişafı təkcə beynəlxalq və qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələrin deyil, həm də müasir dövrdə bütün dünyanın bölası sayılan beynəlxalq terrorizmi hallarının qarşısının alınmasına yönəlmişdir. Bir sözlə, münaqişələrin olmaması turistlərin təhlükəsizliyinin əsas amilidir. Digər tərəfdən, beynəlxalq turizmin özü də beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin təmin olunması vasitəsi sayılır ki, bu da xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın inkişafına kömək edir. Müxtəlif dövlətlərin insanları arasında əlaqə forması olmaq etibarilə, beynəlxalq turizm ayrı-ayrı dövlətlər arasında dostluq münasibətləri və etimadın möhkəmləndirilməsində mühüm elementdir. Müvafiq müddəa Ümumdünya Turizm Təşkilatı Baş Assambleyasının 2001-ci ildə qəbul etdiyi «Sülh və turizm» adlı Seul Bəyannaməsində göstərilmişdir.

Əməkdaşlıq prinsipi də beynəlxalq turizm hüququnun inkişafında özünəməxsus rol oynayır. Həmin prinsip hüquqi kateqoriya kimi BMT Nizamnaməsinin 55 və 56-cı maddələrində, universal xarakterli rəhbər başlanğıc kimi isə BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlər arasında dostluq münasibətlərinə və əməkdaşlığa dair beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında 1970-ci il Bəyannaməsi və ATƏM-in (indiki ATƏT-in) Helsinki Yekun Aktında təsbit edilmişdir. Əməkdaşlıq deyərək, beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunması da daxil olmaqla, müxtəlif beynəlxalq problemlərin həlli ilə əlaqədar dövlətlərin bir-biri ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq etməsi nəzərdə tutulur. Buraya, həmçinin, milli və beynəlxalq turizmin inkişafı, bu inkişaf nəticəsində beynəlxalq sülhün qorunması, qarşılıqlı anlaşma və dostluq münasibətlərinin yaradılması sahəsində həyata keçirilən əməkdaşlıq da aid edilir.

¹⁴⁰ Боннио С. В. Правоведение. Учебник. М., Изд-во Эксмо, 2004, с. 411.

¹⁴¹ Бобров Р. Л. Современное международное право (объективные предпосылки и социальное назначение). Л., Изд-во Ленинград. ун-та, 1962, с. 70-78.

¹⁴² Лукашук И. И. Нормы международного права и международной нормативной системе. М., Изд-во «Спарк», 1997, с. 91.

¹⁴³ Галенская Л. Н. Действие общих принципов международного права в сфере международного частного права. Журнал международного частного права. 1995. № 4, с. 6.

Çünkü beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin sabit olduğu regionda, dövlətin turizm sahəsinə marağı və onun güclü inkişafı üçün geniş zəmin yaranır. Deməli, hər iki sahədə həyata keçirilən əməkdaşlıq qarşılıqlı əlaqə və təsirdə olmalıdır.

Bir məsələni də xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, əməkdaşlıq prinsipinin əsası sayılan əməkdaşlıq etmək beynəlxalq hüququn əsas subyektlərinin həm hüququ, həm də vəzifəsidir. Belə ki, əməkdaşlıq funksiyasını həyata keçirərkən, dövlət beynəlxalq hüququn bütün rəhbər başlanğıclarını nəzərə almaq öhdəliyi daşıyır. Bundan əlavə, mövcud əməkdaşlıq qarşılıqlı anlaşılmaya, etimada, mehriban qonşuluq münasibətlərinin və ümumbəşəri sülhün möhkəmləndirilməsinə kömək etməlidir. Şübhəsiz ki, turizm sahəsində bütün bunların yerinə yetirilməsinə münasibətdə əməkdaşlığın istənilən növ və formasının seçimi hüququnun mövcudluğu da yuxarıdakı vəzifələrlə vəhdət təşkil edir.

Dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipi beynəlxalq turist mübadiləsinin həyata keçirilməsində daha çox özünü büruzə verir. Müvafiq prinsipə uyğun olaraq, hər bir dövlətin öz siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni sistemini seçmək, qanunlarını və inzibati qaydalarını müəyyən etmək hüququ vardır. Əgər mövcud rəhbər başlanğıcı beynəlxalq turizm hüququ kontekstində nəzərdən keçirsək, onda dövlətin öz turizm ehtiyatları üzərində suverenliyə və ərazisində turizmin inkişaf istiqamətini seçmək hüququna malik olması barədə qənaətdə gəlmək olar.

Beynəlxalq turizm münasibətlərinin tənzimlənməsində insan hüquq və azadlıqlarına hörmət prinsipi özünəməxsus və əsas yerlərdən birini tutur¹⁴⁴. Adıçəkilən rəhbər başlanğıcın tələbinə əsasən, hər bir dövlətin irqi, cinsi, dil və dini fərqlər olmadan hamının, o cümlədən cənəbilərin (cənəbi turistlərin) hüquq və azadlıqlarına əməl etmək və bütün bunlara hörmət etmək öhdəliyi vardır. Göstərilən prinsipin normativ məzmunu isə insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi ilə bağlı müddəaları özündə birləşdirən beynəlxalq aktlarda təsbit edilmişdir. Məsələn, istirahət və asudə vaxt, dövrü ödənişli məzuniyyət hüququ ilə bağlı normalar 1948-ci il Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin

24-cü, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktın 7-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Bundan əlavə, beynəlxalq turizm prosesinin tərkib hissəsi sayılan öz ölkəsi də daxil olmaqla, istənilən dövləti tərk etmək hüququ isə 1966-cı il tarixli Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 12-ci maddəsində təsbit edilmişdir.

Bundan əlavə, beynəlxalq öhdəliklərin viedanlı icrası prinsipi, dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq prinsipi, mübahisələrin dinc yolla həlli prinsipi kimi rəhbər başlanğıclar beynəlxalq turizm proseslərinin həyata keçirilməsinə, o cümlədən onun sahəvi prinsiplərinin formalaşmasına müvafiq aspektlərdən təsir göstərir. Beynəlxalq turizm hüququnun prinsipləri həmçinin beynəlxalq insan hüquqları hüququ və beynəlxalq iqtisadi hüququn rəhbər başlanğıcları ilə tam qarşılıqlı əlaqəyə malik olmaqla, kompleks istiqamətdə nəzərdən keçirilməlidir. Burada qeyd edilən komplekslik, bir tərəfdən, beynəlxalq hüququn iki müxtəlif müstəqil sahəsi ilə tam qarşılıqlı əlaqəlilik, digər tərəfdən isə göstərilən sahələrin heç də bütün rəhbər başlanğıclarına deyil, yalnız bir sıra prinsiplərə əsaslanmaqla, beynəlxalq turizm hüququnun formalaşması ilə bağlıdır. Belə ki, müvafiq sferada mövcud olan prinsiplər beynəlxalq insan hüquqları hüququnun (bir sıra ədəbiyyatlarda onu insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi də adlandırırlar) universallıq və ayrılmazlıq prinsipi, bərabərlik və ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi kimi rəhbər başlanğıcları ilə üst-üstə düşür. Bundan başqa, insan hüquqlarının məzmunu və sosial təyinatını müəyyən edən normaları özündə birləşdirən insan hüquqlarının prinsipləri – humanizm, ədalətlik, bərabərlik, demokratiklik, ləyaqət kimi müddəaları da beynəlxalq turizm hüququnun sahəvi prinsiplərinin formalaşmasına özünəməxsus şəkildə təsir etmişdir¹⁴⁵.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafı, milli iqtisadiyyatın yüksəldilməsi və onun gəlirlərinin formalaşmasında özünəməxsus yeri olan beynəlxalq turizm və onunla bağlı müxtəlif aspektli münasibətləri tənzimləyən prinsiplərin və normaların məcmusu sayılan beynəlxalq turizm hüququnun sahəvi rəhbər başlanğıclarının mövcudluğuna beynəlxalq iqtisadi hüququn bir sıra prinsipləri də təsir edir. Nümunə qismində iqtisadi

¹⁴⁴ Биржаков М.Б., Галенская Л.П. Аналитическая справка о международных нормах по вопросам туризма. Туристские фирмы. Вып. 16. Правовое обеспечение международного туризма. СПб., 1998, с. 25.

¹⁴⁵ Сандлов А.Х. Международное право в схемах и определениях. Учеб. пособие. М., Юристъ, 2004, с. 171.

əməkdaşlıq prinsipi, qarşılıqlılıq prinsipi, iqtisadi diskriminasiya etməmə və ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi prinsipini göstərmək olar. Ümumiyyətlə, turizm sferasında beynəlxalq müqavilələrin qəbulu və icrasında, birtərəfli aktların, o cümlədən beynəlxalq turizm fəaliyyətini tənzim edən qanunvericiliyin qəbul edilməsində beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri əldə rəhbər tutulmalıdır. Belə ki, beynəlxalq münasibətlərin konkret sahələrində hər bir subyektin istənilən hərəkəti ümumi və ya əsas prinsiplərin tələblərinə uyğun olmalıdır¹⁴⁶. Müvafiq sahənin rəhbər başlanğıclarının formalaşmasında turizm sferasında beynəlxalq əməkdaşlığın xüsusi prinsiplərini də qeyd etmək yerinə düşərdi. Bu barədə elmi ədəbiyyatlarda mövcud olan fikirlər də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, N.S.Barçukovanın fikrincə, beynəlxalq turizm əlaqələrinin inkişafının əsasında təkcə beynəlxalq hüququn ümumtənzim prinsipləri deyil, həm də beynəlxalq gömrük münasibətləri sferasında qüvvədə olan prinsiplər, turizmin iqtisadi və siyasi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəlmiş dövlətlərarası turizm əlaqələrinin spesifik prinsipləri dayanır. Müəllif tərəfindən buna əsas səbəb qismində turizm əlaqələrinin dövlətlərin xarici iqtisadi münasibətlərinə aid edilməsi göstərilir¹⁴⁷. Bundan əlavə, o, prinsiplər kimi xalqların mənəvi ləyaqətinin və mədəniyyətinin özünəməxsusluğuna hörmət edilməsi prinsipi, turizm ehtiyatlarından optimal istifadə prinsipi, səyahət və məzuniyyətlərə əhalinin bütün təbəqələrinin geniş şəkildə çıxışı, turizm informasiyası və inkişaf azadlığı, turist statusuna malik olan əcnəbilərin milli əraziyə buraxılması azadlığı, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin sahəsi kimi beynəlxalq turizmi xarakterizə edən prinsipin ayrılması barədə təklif irəli sürür¹⁴⁸.

K.Q.Borisov isə beynəlxalq turizmin 12 prinsipini irəli sürməklə, onların arasında hərəkət etmək azadlığı və ayrı-seçkiliyin olmaması, turizm ehtiyatlarının müdafiəsi və artırılması,

turizmin inkişafına kömək göstərilməsi kimi rəhbər başlanğıcları qeyd edir¹⁴⁹. Turizm üzrə Haaqa Bəyannaməsi, Dünya turizmi üzrə Manila Bəyannaməsi, Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsini təhlil edən bir sıra müəlliflər beynəlxalq turizm hüququnun sahəvi prinsipləri qismində aşağıdakıları xüsusilə vurğulayırlar: turizm hüququ; turizm ehtiyatlarına azad çıxışın təmin edilməsi; turizm ehtiyatlarının bəşəriyyətin mülkiyyəti olması; davamlı inkişaf konsepsiyası əsasında beynəlxalq turizmin inkişafı; beynəlxalq turizmin təhlükəsizliyi və ondan hüquqazidd məqsədlər naminə istifadə edilməməsi prinsipi; beynəlxalq turizmin informasiya təminatı prinsipi; dövlətlərin milli və beynəlxalq turizmin inkişafına kömək etmək və burada iştirak etmək öhdəliyi¹⁵⁰.

Beynəlxalq hüququn ümumi və xüsusi prinsipləri təkcə subordinasiya xarakterli olmayıb həm də genetik əlaqəyə malikdir. Belə ki, xüsusi prinsiplər ya beynəlxalq hüququn müəyyən növünə münasibətdə əsas prinsiplərin məzmununu konkretləşdirir, ya da yeni normativ elementlərdən irəli gəlir, yaxud əsas prinsiplərin təsir qüvvəsinin xüsusiyyətlərini aydınlaşdırır.

Bütün bu deyilənlərin əsasında beynəlxalq turizm hüququnun bir sıra sahəvi prinsiplərini təhlil etmək yerinə düşərdi. Onlardan, ilk öncə, insan hüquqlarının tərkib hissəsi sayılan, hər bir şəxsin fərdi subyektiv imkanı kimi nəzərdən keçirilən **turizm hüququ prinsipini** göstərmək olar. Belə ki, həmin rəhbər başlanğıc ümumi şəkildə Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsinin 7-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Bu prinsip dövlətlərin üzərinə istirahət hüququ, məzuniyyət hüququ, səyahət və turizm azadlığı kimi insan hüquqlarına əməl edilməsi öhdəliyini qoyur. Turizm Xartiyasının I maddəsi isə iş gününün ağlabatan şəkildə məhdudlaşdırılması və ödənişli məzuniyyət də daxil olmaqla, bir sıra subyektiv imkanları aydın şəkildə ifadə edir. Burada həmçinin dövlətlər üçün əhalinin bütün təbəqəsinin məzuniyyətə çıxmasının sadələşdirilməsi ilə bağlı qanunvericilik müddəalarının yaradılması vəzifəsi müəyyən olunmuşdur (Akapulko Sənədi, bənd 9). Bundan əlavə, yerdəyişmə

¹⁴⁶ Галенская Л.Н. Действие общих принципов международного права в сфере международного частного права. Журнал международного частного права, 1995, № 4, с. 5.

¹⁴⁷ Барчукова Н.С. Правовые проблемы развития международных туристских связей. Право и политика в развивающихся странах. М., Международные отношения, 1990, с. 158-159

¹⁴⁸ Барчукова Н.С. Правовое регулирование международного туризма на многосторонней основе. М., Изд-во УДН, 1990, с. 21.

¹⁴⁹ Борисов К.Г. Международный туризм и право. М., Учебное пособие, М., Изд-во «НИМП», 1999, с. 21-23

¹⁵⁰ Чеботарева И.А. Сотрудничество государств по правовому регулированию международной туристской деятельности. Автореферат. дис...на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2004, с. 10.

azadlığının təmini, o cümlədən müvafiq qayda və məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla, hərəkət etmək azadlığını şübhə altına qoymaması kimi müddəalar adicəkilən prinsipin tərkib hissəsini təşkil edir (Xartiyanın XII maddəsi, Haaqa Bəyannaməsinin V prinsipi). Müvafiq sferada mövcud olan rəsmiyyətlər isə sadələşdirilməlidir (Haaqa Bəyannaməsinin VI prinsipi, Turizm Xartiyasının IV maddəsi, Akapulko Sənədinin 17-ci maddəsi, Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsinin 8-ci maddəsi). Hal-hazırda belə maneələrin aradan qaldırılmasına münasibətdə həyata keçirilən siyasət illik ödənişli məzuniyyətlər sisteminin təkmilləşdirilməsi və onların il ərzində bərabər şəkildə bölünməsi, iş və asudə vaxtın bölünməsinin təkmilləşdirilməsi, gənclər, yaşlı insanların və əlillərin turizminin inkişaf etdirilməsi yolu ilə beynəlxalq turizmin stimullaşdırılması siyasəti də daxil olmaqla, sərhəd və gömrük rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsindən kənara çıxır. Bunun davamı olaraq Turizm Xartiyasının XIV maddəsində təsbit edilmiş istirahət hüququnun həyata keçirilməsi və asudə vaxtdan istifadəyə münasibətdə öz tələbləri barədə qanuni orqanlar və ictimai təşkilatların nümayəndələrini xəbərdar etmək imkanına malikdir. Göstərilən prinsipin digər istiqaməti onun əhalinin geniş təbəqəsinə şamil edilməsi ilə bağlıdır (Akapulko Sənədi, 5-ci maddə). Bu, xüsusilə gənclərə, yaşlı şəxslərə, o cümlədən fiziki cəhətdən qüsuru olan şəxslərə, sosial turizmin inkişafı yolu ilə aztəminatlı vətəndaşlara da aid edilir (Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsinin 7-ci maddəsinin 4-cü bəndi, Manila Bəyannaməsinin 10-cu və 15-ci bəndləri).

Turizm fəaliyyəti qadın və kişilərin bərabərliyi, insan hüquqlarına, o cümlədən ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərin – uşaqların, yaşlıların, fiziki çatışmazlığa malik olanların, etnik azlıqlar, yerli əhalinin hüquqlarına hörmət olunmasından irəli gəlməlidir (Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsinin 2-ci maddəsinin 2-ci bəndi). Digər tərəfdən, müvafiq prinsipin mahiyyəti Yer kürəsinin ehtiyatları onun bütün əhalisinə məxsus olmaqla, hər kəsin turizm hüququna malik olmasını təsbit edir. Milli və beynəlxalq turizm isə insanların cəlb edilməsi üçün istirahətin həyata keçirilməsinin ən yaxşı variantı kimi baxılmalıdır¹⁵¹.

Yuxarıdakı rəhbər başlanğıcla tam şəkildə qarşılıqlı əlaqəyə malik olan digər prinsip - **turist səyahətlərinin azadlığı**

prinsipidir. Göstərilən prinsipin normativ əsası isə Beynəlxalq turizmə dair Manila Bəyannaməsi sayılır. Bundan əlavə, həmin prinsipin normal həyata keçirilməsi üçün sülhün və sabit iqtisadi qaydanın olması zəruriliyi meydana çıxır. Lakin hərəkət etmək və səyahətlər azadlığı texniki inkişafda da bağlıdır. Ümumiyyətlə, turist səyahətlərinin azadlığı aşağıdakıları özündə təsbit edir:

- dövlət ərazisi çərçivəsində azad hərəkət etmək;
- turistlərin hər hansı ölkənin ərazisinə daxil olmasına və onu tərk etməsinə icazə vermək;
- turist istiqamətləri, səyahət və təşkilatların növlərinin azad seçimi;
- turizm informasiyası və inkişafı azadlığı.

Eyni zamanda göstərilən elementlərə münasibətdə isə Manila Bəyannaməsi dövlətlərə yönələn aşağıdakı tövsiyə xarakterli müddəaları özündə birləşdirir:

- ayrı-seçkiliyə yol vermədən əcnəbi turistlərin ən yaxşı qəbulu və rəftarının bərqərar edilməsi;
- təsdiq olunmuş marşrutlardan istifadə edən nəqliyyat vasitələri, təyyarələr və gəmilərin hərəkətinə kömək göstərilməsi və onların təhlükəsizliyinin təmin olunması;
- iqtisadi vəziyyəti ilə əlaqədar məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla turistlərin ehtiyaclarının təmin edilməsi üçün onların dövrli valyutada ifadə edilən kifayət qədər vəsaitlə təminatı;
- turizm məqsədilə gəlidi ölkəni tərk edərkən müvafiq qaydalara əsasən, milli valyutasının yerdə qalan hissəsinin dəyişdirilməsi üçün əcnəbi turistlərə icazə verilməsi;

Beynəlxalq turizm hüququnun digər sahəvi rəhbər başlanğıcı **turizm ehtiyatlarına azad çıxışın təmin olunması** sayılır. Göstərilən prinsip mövcud turizm rəsmiyyətləri və müvafiq yerlərin xidmət etmək qabiliyyətinin səviyyəsi nəzərə alınmaqla, gəzməli yerlərin ictimai mülkiyyətinə öz vətəndaşı olan turistlərin və əcnəbi-turistlərin buraxılmasına yardım göstərməyi tələb edir (Turizm Xartiyasının IV maddəsinin a bəndi, Turizm üzrə Haaqa Bəyannaməsinin III prinsipinin 2-ci bəndinin d yarım-bəndi). Bundan əlavə, həmin prinsipə uyğun olaraq, yerli əhalinin öz turizm ehtiyatlarına azad çıxış hüququ mövcuddur (Turizm Xartiyasının VI maddəsinin I bəndi).

Manila Bəyannaməsinin 18-ci maddəsində turizm ehtiyatlarının müdafiəsinin həyata keçirilməsi, tarixi, mədəni və dini yerlə-

¹⁵¹ Туризм: практика, проблемы, перспективы, 2000, № 4, с. 45-46.

rin dövlət tərəfindən hər bir halda, xüsusilə münaqişələr zamanı qorunması qeyd edilmişdir. Akapulko Sənədinin 17-ci bəndinə uyğun olaraq, onların keyfiyyətə optimal istifadəsinə şərait yaradılmalı, orijinallıq prinsipi, həmin ehtiyatların təhrif olunmasının və ya saxtalaşdırılmasının qarşısının alınması təmin edilməlidir. Turizm Xartiyası isə göstərir ki, dövlət indiki və gələcək nəslin maraqları naminə özündə bütün bəşəriyyətin mülkiyyəti sayılan insanı, təbiəti, ictimai münasibətlər və mədəniyyəti birləşdirən turizm mühitini qoruyub saxlamalıdır. Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsi isə əlavə olaraq bir sıra prinsiplial müddəaları da buraya daxil etmişdir. Onlara abidələrə, dəfn yerlərinə, dini ibadətqahlara və muzeylərə, arxeoloji qazıntılara və tarixi yerlərə turist səyahətləri imkanları ilə əlaqədar maksimum dərəcədə təşviq üçün qayğı ilə yanaşılması, turizm fəaliyyətinin mədəniyyətin standartlaşdırılmasına gətirib çıxarmaması aid edilir (maddə 4). Sonuncu müddəa, əsas etibarilə, turizm fəaliyyətini mədəniyyətin standartlaşdırılması üsulu kimi deyil, beynəlxalq turizm hüququnun institutu, beynəlxalq-hüquqi tənzimləmənin bir hissəsi sayılır. Yəni beynəlxalq turizm fəaliyyəti və mədəniyyət sferası bir-birilə tam qarşılıqlı əlaqəyə malik olan, lakin bir-birlərindən əsaslı şəkildə fərqlənən sahələr hesab edilir.

Adıçəkilən sferanın digər mühüm prinsipi **davamlı inkişaf konsepsiyası əsasında beynəlxalq turizmin inkişafı prinsipidir**. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq turizmin və davamlı inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi iki aspektdən qiymətləndirilir. Birincisi, turizm davamlı inkişafa nail olmaq vasitəsi kimi nəzərdən keçirilir. İkincisi, turizmin özü bütövlükdə davamlı inkişafın tələbləri nəzərə alınmaqla, inkişaf etdirilməlidir. Nəticədə «davamlı turizm» anlayışı meydana gəlir. Onun normativ əsasını isə 1995-ci ildə Davamlı turizm üzrə Ümumdünya Konfransında işlənib hazırlanmış Davamlı turizm Xartiyası təşkil edir.

Ümumiyyətlə, göstərilən prinsipin tələbinə əsasən, turizm ehtiyaclarının təmin edilməsi heç də turist rayonlarının sosial və iqtisadi maraqlarına, ətraf mühitə, təbii ehtiyatlara, tarixi və mədəni yerlərə ziyan vurmamalıdır (Manila Bəyannaməsinin 18-ci bəndi). Bundan başqa, davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaq kimi fəaliyyət indiki və gələcək nəsillərin ehtiyaclarının təmin edilməsi ilə müşayiət olunmalıdır (Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsinin 3-cü maddəsi). Dövlətlər isə öz növbəsində davamlı inkişaf konsepsiyası əsasında turizm siyasətinin həyata keçirilməsinə kömək göstər-

məlidirlər (Haaqa Bəyannaməsinin III prinsipi). Transmilli korporasiyalar isə yerli inkişafa daxil olmalı və yerli iqtisadiyyata mənfi təsirdən qaçmalıdırlar (Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsi, maddə 9).

Beynəlxalq turizmin təhlükəsizliyi və hüquqazidd məqsədlərlə ondan istifadənin qadağan olunması prinsipi də müvafiq sahənin inkişafında özünəməxsus rol oynayır. Bundan əlavə, onu da göstərmək lazımdır ki, beynəlxalq turizmin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi bir tərəfdən, geniş mənada ətraf mühitə turizm fəaliyyətinin mümkün mənfi nəticələrinin neytrallaşdırılması, digər tərəfdən isə turizm xidmətləri istehlakçısının təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə tam qarşılıqlı əlaqədədir.

Mövcud prinsip həm insanların fiziki təhlükəsizliyi, həm də onların ləyaqəti və əmlakının toxunulmazlığının təmini ilə bağlı müddəaları özündə təsbit edir. Belə ki, dövlətlər fahişəlik məqsədilə istismar üçün turizmdən istifadənin istənilən imkanının aradan qaldırılması və turizm sənayesi subyektlərinin müvafiq tələbin yerinə yetirilməsinin təmini kimi müddəalara əməl etməlidirlər (Turizm Xartiyasının IV, VIII maddələri). İstənilən formada, xüsusilə seksual məqsədlərlə insan, o cümlədən uşaq istismarı turizmin fundamental məqsədləri ilə tam ziddiyyət təşkil edir. Bundan əlavə, beynəlxalq turizm mədəni dəyərlərin qanunsuz olaraq yerinin dəyişdirilməsi, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qeyri-qanuni yayılması üçün istifadə olunmamalıdır. Bundan əlavə, adıçəkilən prinsip turistlərin təhlükəsizliyi və müdafiəsi, həmçinin onların ləyaqətinə (Haaqa Bəyannaməsinin VII maddəsi) və əmlakına (Turizm Xartiyasının IV maddəsi) hörmət edilməsi ilə bağlı öhdəliklər müəyyən edir. Göstərilənlərlə yanaşı, Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsinin 1-ci maddəsinin 4-cü bəndi isə turistləri qəbul edən dövlətlərdən onların və əmlaklarının təhlükəsizliyi, o cümlədən müdafiəsi məqsədilə turistləri zəruri informasiya, mühafizə, sığorta, onların ehtiyaclarını qane edəcək qədər yardımla təmin etməlidir. Adıçəkilən aktın 6-cı maddəsinin 4-cü bəndi isə səyahətin təşkilatçı-firmasının müflisləşdiyi hallarda turistlərin öz vətənlərinə qaytarılmasına təminatın verilməsi ilə bağlı müddəanı özündə əks etdirir. Dövlət isə öz milli qanunvericiliyinə uyğun olaraq, turistlərin hüquqlarının hüquqi müdafiəsini təmin etməlidir (Turizm üzrə Haaqa Bəyannaməsinin VII prinsipi).

Beynəlxalq turizmin informasiya təminatı prinsipi isə turizm barədə istənilən formada, o cümlədən tədris və tərbiyə proqramlarına turizm barədə müddəanın daxil edilməsi yolu ilə onun haqqında məlumatın yayılmasını tələb edir. Buraya, həmçinin, bütün kütləvi informasiya vasitələrinin turizm təhsilinə kömək göstərməsi, turistlərin müvəqqəti gəldiyi yerin əhalisinin adətləri, ənənələri və mədəniyyətinin digər tərəfləri, mədəni dəyərləri, mühafizə olunan təbii ehtiyatları barədə məlumatlandırılması daxildir. Yerli əhali isə ətraf mühitə təsir edə bilən layihələr barədə məlumat hüququna malikdir (Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsinin 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi). Müvafiq rəhbər başlanğıca əsasən, dövlət xaricə səyahətlərin mövcudluğu zamanı öz vətəndaşlarını qərəzsiz və obyektiv şəkildə məlumatlandırmalıdır. Bundan başqa, turistlərin öz ölkəsinin konsulluq nümayəndələri ilə maneəsiz əlaqəyə girmək, rabitə vasitələrinə çıxış hüququ vardır. Təhlil edilən müddəalar isə Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsində (6-cı maddənin 5-6-cı bəndləri, 8-ci maddə) aydın şəkildə ifadə edilmişdir.

Dövlətlərin milli və beynəlxalq turizmin inkişafına kömək etmək və burada iştirak etmək öhdəliyi prinsipi dövlətlərin müvafiq sferada mövcud olan fəaliyyətinə yönəlmişdir. Onun normativ əsasını isə turizm sahəsində qəbul olunmuş bir çox beynəlxalq-hüquqi aktlar təşkil edir. Belə ki, turizmin inkişafına, turist səyahətlərinə yardım göstərmək öhdəliyi Manila Bəyannaməsinin 23-cü bəndində təsbit edilmişdir. Turizm Xartiyasının II maddəsində rifah naminə olan işlərdə turist səyahətlərinin iştirakını nəzərdə tutur. Analoji müddəa Haaqa Bəyannaməsinin V prinsipində təsbit edilmişdir. Bu öhdəlik beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi, milli tədbirlərin qəbulu, o cümlədən milli turizm siyasəti, planları və proqramlarının işlənilib hazırlanması yolu ilə həyata keçirilir. Planlaşdırılma turizmin bütün aspektləri nəzərə alınmaqla, kompleks və ardıcıl əsaslarla həyata keçirilməlidir (Haaqa Bəyannaməsi II, X prinsipləri). Dövlət hakimiyyəti orqanları müvafiq sferaya kapital qoyuluşunun təşviqi ilə əlaqədar əsas istiqamətləri müəyyən edərək turizmin inkişafında iştirak etməlidir (Manila Bəyannaməsinin 14-cü bəndi). Yerli hakimiyyət orqanları isə investisiya azadlığına və turizm sferasında işgüzar aktivliyin, xüsusilə kiçik və orta biznes üçün fəallığın artırılmasına hörmət etməlidir (Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsinin 9-cu maddəsi), xarici turizmin inkişafı isə daxili turizmin inkişafı üzrə analoji səy-

lərlə şərtləndirilməlidir (Manila Bəyannaməsinin 7-ci bəndi, Turizm üzrə Haaqa Bəyannaməsinin II prinsipi). Onu da qeyd etmək lazımdır ki, daxili turizmlə xarici turizm arasında qarşılıqlı əlaqənin olması obyektiv zərurətdən irəli gəlir. Daxili turizm üçün infrastrukturların yaradılması və inkişafı əcnəbi turistlərin cəlb edilməsi üçün əsas qismində çıxış edir. Başqa sözlə desək, beynəlxalq turizm daxili turizmin çərçivəsində inkişaf etdirilir. Fikrimizə, turizmin inkişafı vasitələrindən biri turizm xidmətlərinin beynəlxalq ticarətinin liberallaşdırılması olmalıdır.

Beynəlxalq turizm hüququnun mövcud olan digər prinsipləri də müvafiq münasibətlərin tənzimlənməsi və beynəlxalq turizmin iştirakçılarının davranışlarının müəyyənləşdirilməsində əsas qismində çıxış edirlər. Məsələn, 1963-cü il Roma Konfransının sənədlərində elmi turizm fəaliyyətinin müxtəlif tərəflərinin əlaqələndirilməsi qeyd edilmişdir. Bundan əlavə, Turizm Xartiyasının III maddəsində deyilir ki, dövlətlər beynəlxalq turizmdə olduğu kimi milli turizmin uyğun və nizama salınmış inkişafına yardım etməlidir. Şübhəsiz ki, bütün bu məsələlərə yalnız qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq şəraitində nail olmaq olar.

Digər prinsip 1975-ci ildə Helsinki Yekun Aktında və Xartiyanın X maddəsində təsbit olunmuşdur. Onun mahiyyətinə əsasən, turistlər öz hərəkətləri ilə sülhün saxlanmasına, milli və beynəlxalq səviyyədə xalqlar arasında dostluq və qarşılıqlı anlaşmaya kömək etməlidir. Ümumiyyətlə, beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunması və təmin olunması, xalqların dinc yanaşı yaşaması məsələsi beynəlxalq hüququn qarşısında duran əsas problemlərdən biridir. BMT Nizamnaməsinin 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, Təşkilatın əsas məqsədlərindən biri də beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin qorunub saxlanılmasıdır. Yəni, bu məsələ universal təşkilati mexanizmlərin fəaliyyətlərinin əsas istiqamətlərindən biridir. Yuxarıdakı prinsipdə də turistlərin bu sahədə aparıcı rola malik olması xüsusilə vurğulanır.

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq turizm özü bütövlükdə dövlətlər arasında əməkdaşlığa xidmət etdiyinə görə turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın aşağıdakı prinsiplərinin müəyyən edilməsi yerinə düşərdi:

- turizm sahəsində dövlətlərarası əməkdaşlığın qarşılıqlı anlaşma və beynəlxalq-hüquqi baza üzərində qurulması prinsipi. Bu, xüsusilə, region dövlətləri üçün xarakterikdir. Çünki regionda

beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunması, sabitliyin qorunması, iqtisadi inkişaf xarici turizmin tərəqqisinə, turist axınının güclənməsinə gətirib çıxarar. Dövlətlərin qarşılıqlı fəaliyyəti bu məsələdə çox şeyi müəyyən edir;

- turizm sahəsində əməkdaşlıqda dövlətlərin bərabər əsaslarla iştirakının təmin olunması prinsipi. Yəni, dövlətlərin ərazisinin miqyasından, əhalisinin sayından, iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, hər bir ölkə bu əməkdaşlıqda iştirak etmək hüququnu özündə təsbit edir və bu hüquq beynəlxalq hüququn heç bir subyekti tərəfindən məhdudlaşdırıla bilməz;

- səyahətlər və turizm zamanı insan hüquq və azadlıqlarının hərtərəfli qorunması prinsipi. Bu prinsipin normativ bazasını 1948-ci il Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi, 1966-cı il Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və 1966-cı il İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, habelə bir sıra müvafiq regional beynəlxalq-hüquqi sənədlər təşkil edir.

- turistlərin qəbulu, onların yerləşdirilməsi, turların təşkili zamanı diskriminasiyaya yol verməmək prinsipi;

- turizmin inkişaf etdirilməsi zamanı dövlətin marağının, ümumbəşəri ideyaların, mənəvi dəyərlərin qorunması prinsipi;

- turist səyahətləri zamanı hər bir ölkənin (xüsusilə səyahət edilən ölkənin) siyasi, iqtisadi, mədəni həyatına, tarixi keçmişinə, milli adət-ənənəsinə, təbiətinə və insani resurslarına hörmətlə yanaşmaq prinsipi.

1.6. Qlobal problemlər və beynəlxalq turizm

Beynəlxalq turizm təkcə iqtisadiyyatın gəlirli sahələrindən biri, beynəlxalq və milli hüquqi tənzimləmənin obyekt deyil, həm də bir sıra tədbirlərin, xüsusilə qlobal problemlərin qarşısının alınması və aradan qaldırılması istiqamətinin həyata keçirilməsinin mühüm vasitəsi qismində çıxış edir. Ümumiyyətlə, dünyada yaranmış bir sıra qlobal problemlərin istənilən sahədə olduğu kimi turizmin inkişafına əsaslı təsiri özünü daha çox XX əsrin sonları – XXI əsrin əvvəllərində büruzə verməkdədir. Həmin problemlər sırasında demografik partlayışın olması, ümumi fəlakət riskini artıran kütləvi qırğın silahlarının yayılması, miqrasiya

axınları, ən ciddi infeksiya xəstəliklərinin yayılması (hesablamalara görə dünyada təxminən 25 mln.-dan çox QİÇS-ə yoluxmuş insan vardır), beynəlxalq terrorçuluğun geniş vüsət alması kimi elementləri göstərmək olar¹⁵².

Qlobal problemlərin həllində turizmin rolundan danışarkən, beynəlxalq birlik qarşısında duran və son dövr həll edilməsi ən vacib məsələ olan yoxsulluqla mübarizə və onun aradan qaldırılması tendensiyasını qeyd etmək lazımdır. Bu sahədə mövcud həll vasitələri həm beynəlxalq təşkilatlar, həm də ikitərəfli səviyyədə yerinə yetirilən tədbirlərin nəticəsində təzahür edir. Göstərilən problemin həlli Ümumdünya Turizm Təşkilatının da daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Belə ki, Ümumdünya Turizm Təşkilatının keçmiş Baş Katibi Françesko Frangiallinin 2007-ci ilin yanvar ayının 2-də etdiyi müraciətində həmin ilin yoxsulluqla mübarizədə mühüm vasitə və davamlı inkişafı təmin edən əsas alət kimi turizmin möhkəmləndirilməsi ili olması xüsusilə vurğulanmışdır. Bundan əlavə, birgə qlobal fəaliyyət, o cümlədən yoxsulluqla mübarizə və onun aradan qaldırılması üçün aşağıdakı 5 əsas istiqamətin mövcudluğu da müraciətin tərkib hissəsini təşkil edir:

- iqtisadiyyatın möhkəmləndirilməsi, sosial inkişafın təmin olunması və qarşılıqlı anlaşmaya nail olmaq məqsədilə dünyanın ən yoxsul ölkələrində turizmi stimullaşdıran inkişaf sahəsində səmərəli inkişaf etmiş dövlət və yeni inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən strategiya və sazişlərin işlənilib hazırlanması;

- bütün az inkişaf etmiş dövlətlərin turizmi bütünlükdə onların iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərən və bunun üçün özündə potensial imkanları birləşdirən sfera kimi qəbul etməsi;

- Ümumdünya Ticarət Təşkilatının inkişaf məsələləri üzrə danışıqlarının Doha raundu çərçivəsində fəaliyyət göstərərək turizm sahəsində öhdəliklərin genişləndirilməsi, yoxsulluqla mübarizə və davamlı inkişafa nail olmaq vasitəsi kimi turizmdən istifadə ilə bağlı kasıb ölkələrin zəruri vasitələrlə təmin olunması, iqlim dəyişikliyi sahəsində öz fəaliyyətini davam etdirərək təbii vəziyyət və onun törətdiyi nəticələrlə (hava daşımaları, vergi qoyma, alqı-satqı üzrə əməliyyatlar) bağlı inkişaf elementləri, təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində fəaliyyəti ilə əlaqədar isə bir sıra tədbir-

¹⁵² Marsden K. Creating the right environment for small firms. Small enterprise development. Policies a programmes. Geneva, 1989, p. 45.

lərin (insanlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsində turizminin əhəmiyyətinin dövlətlər tərəfindən tanınması, sənayeə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında turizm əlaqələrinin gücləndirilməsi, texnologiyanın və tədris fəaliyyətinin ötürülməsi formasında kasıb ölkələrə dəstək verilməsi) həyata keçirilməsi;

- Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi tərəfindən mühüm prioritet sahələrindən biri olmaq etibarilə, turizm sahəsində infrastruktur və sahibkarlıq fəaliyyətinə yardım göstərilməsi;

- turizmdə maraqlı tərəflərin (dövlət və özəl sektor, qeyri-hökumət təşkilatları, turistlər, səyahətçilər, onların turizm mərkəzləri) Minilliyin İnkişafı Məqsədlərini daha dərindən dərk etməsi, Ümumdünya Turizm Təşkilatının Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsində ifadə olunmuş davamlı və məsuliyyətli praktikanın həyata keçirilməsi.

Bundan əlavə, 2003-cü ildə keçirilən «Ümumdünya Turizm Günü» isə «Turizm – yoxsulluqla mübarizə, iş yerlərinin yaradılması və sosial harmoniyanın təmin edilməsinin güclü amili» şüarı altında qeyd olunmuşdur.

Eyni zamanda, ÜTT turizmin inkişafı kontekstində müxtəlif global problemlərin həlli ilə bağlı digər beynəlxalq qurumlarla birgə müxtəlif layihələr həyata keçirməkdədir. Nümunə qismində İohannesburqda keçirilən Ümumdünya Davamlı Turizm Zirvə Toplantısında bəyanılmış və ÜTT-YUNKTAD tərəfindən birgə həyata keçirilən, eləcə də realizəsinə 2003-cü ildən başlanılan «Davamlı turizm - yoxsulluğun aradan qaldırılmasının təminatı (STEP)» Layihəsini göstərmək olar.

Yoxsulluğun azaldılması və qarşısının alınmasında turizminin rolunun artırılması ilə bağlı məsələlər ikitərəfli münasibətlər kontekstində də özünəməxsus yer tutur. Hətta bunu 2004-cü ilin fevral ayının 6-da Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə BMT-nin İnkişaf Proqramı arasında bağlanan Müqavilə də sübut edir. Belə ki, müvafiq Müqaviləyə uyğun olaraq, BMT İnkişaf Proqramı (İP) çərçivəsində Azərbaycanda yoxsulluğun azaldılması məqsədilə daxili turizmin səmərəli inkişafının təmin olunması üzrə turizm sahəsində idarəçiliyi həyata keçirən müvafiq quruma institusional yardım göstərilməsi əsas şərtlərdəndir¹⁵³. Sülhün qorunmasına turizmin töhfəsi, o cümlədən

əmin-amanlıq şəraitində müvafiq sferanın inkişafı meylləri də diqqəti cəlbən əsas məqamlardandır. Mövcud müddəalar elmi araşdırmalarla yanaşı, beynəlxalq birliyin də müzakirə obyektinə olmuş və bu gün həmin proses davam etməkdədir. Nümunə qismində 1988-ci ilin oktyabrında Kanadanın Vankuver şəhərində keçirilən Beynəlxalq Konfransı göstərmək olar. Sülhün qorunub saxlanılmasında turizmin yeri və rolu, onun xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşma və hörmətin inkişafına təsiri yolları kimi məsələlərin müzakirəsi ilə tarixə özünəməxsus töhfələr bəxş edən həmin Konfransda bir sıra müddəaları özündə birləşdirən «Sülhsevər səyahətçilərin kredosu» adlı sənədin qəbulu da mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir¹⁵⁴. Belə ki, onu turistlərin «and məcəlləsi» də adlandırmaq olar. Bunu ətraf mühitin mühafizəsi, bütün mədəniyyətlərə hörmət, qonaqpərvərliyə görə ev sahiblərinə minnətdarlıq edilməsi, dünyada sülh naminə səyahət etmək üçün digərlərinin həvəsləndirilməsi ilə bağlı müddəalar da sübut edir.

Sülhün qorunmasına beynəlxalq turizmin təsiri müvafiq sferada mövcud olan beynəlxalq sənədlərin də bir hissəsini təşkil edir. Məsələn, Beynəlxalq turizm üzrə 1980-ci il Manila Bəyannaməsinin 13-cü bəndində turizm qarşılıqlı anlaşmaya və idraka kömək edən müsbət və daimi amil, eləcə də dünyanın bütün xalqları arasında hörmət və etimadın daha yüksək səviyyəsinə çatmağın əsası kimi qiymətləndirilir. Bundan əlavə, adıçəkilən sənəddə sülhün və təhlükəsizliyin üstün olması, həmçinin həmin dövrdə keçirilən Konfransın bütün xalqları və hökumətləri sülhün dəstəklənməsinə, silahlı münaqişələrə son qoyulmasına, xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmaya çağırması bunun bariz nümunəsi sayıla bilər.

Turizm üzrə 1989-cu il Haaqa Bəyannaməsinə əlavə edilən konkret nəticə və tövsiyələrdə turizmin sülhün qorunmasına yönəlmiş funksiyası xüsusilə qeyd olunmalıdır. Belə ki, göstərilən aktın nəticə hissəsinin 4-cü bəndində turizmin qarşılıqlı anlaşmanın genişləndirilməsinə, o cümlədən sülhün möhkəmləndirilməsinə və beynəlxalq gərginliyin azaldılmasına pozitiv və daimi təsir göstərən amil olması meyarına dair müddəa mövcuddur. Bundan əlavə, orada qeyd edilir ki, turizmin inkişafı gərginlik və münaqişələrin yaranmasını əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirməklə yanaşı, sülhün də mövcudluğuna

¹⁵³ «Turizm yenilikləri» qəzeti. «İdman» qəzetinin xüsusi buraxılışı, 2004, № 2, s. 1.

¹⁵⁴ Квартальнов В.А. Теория и практика туризма. Учебник. М., Финансы и статистика, 2003, с. 307-308.

öz töhfəsini bəxş edir. Beynəlxalq turizm və sülhün qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlı məsələlər 1994-cü il tarixli Turizm üzrə Osaka Bəyannaməsində də aydın şəkildə təsbit edilmişdir. Belə ki, orada turizmin sülhün məhsulu olmaq etibarilə, planetdə onun inkişafına yardım göstərməsi xüsusilə vurğulansa da, son dövrlər hələ də öz həllini tapmamış regional münaqişələrin davam etməsi beynəlxalq turizmin inkişafına mane olan hallardan biri kimi qiymətləndirilir. Lakin bütün bunlarla bərabər, XXI əsrdə bəşəriyyətdə sülhün bərqərar edilməsinə turizmin təsiri xüsusilə vurğulanır¹⁵⁵. Qlobal problemlərdən sayılan iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə məsələsi də beynəlxalq turizmin inkişafı kontekstində nəzərdən keçirilməlidir. Hətta 2007-ci ilin fevral ayının 6-da Nayrobida keçirilən Ətraf Mühit üzrə BMT Proqramının İcraıyyə Şurasının toplantısında Ümumdünya Turizm Təşkilatının keçmiş Baş Katibi Françesko Frangialli qeyd etmişdir ki, turizm sektoru iqlim dəyişikliyinə əks təsirin qlobal tədbirlərinin işlənilib hazırlanmasında iştiraka cəlb edilməlidir.

Beləliklə, beynəlxalq turizm həm də bəşəriyyət qarşısında duran çox ciddi vəzifələrin həllində tam yaxından iştirak edir.

1.7. Beynəlxalq turizm hüququnun hüququn digər sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi

Beynəlxalq hüququn kompleks sahəsi olmaq etibarilə, beynəlxalq turizm hüququ hüququn bir sıra sahələri ilə sıx qarşılıqlı əlaqəyə malikdir. Bu da onun kompleksliliyindən irəli gəlir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq turizm hüququ beynəlxalq ümumi hüququn bir sıra sahələri – beynəlxalq müqavilələr hüququ, beynəlxalq insan hüquqları hüququ, beynəlxalq hava hüququ, beynəlxalq dəniz hüququ, beynəlxalq nəqliyyat hüququ, beynəlxalq iqtisadi hüquq, ətraf mühitin beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi, beynəlxalq cinayət hüququ, beynəlxalq təşkilatlar hüququ, o cümlədən mühüm sistemi kimi beynəlxalq xüsusi hüquqla tam qarşılıqlı əlaqəyə malikdir. Bundan əlavə, adıçəkilən sahənin milli hüquqla müəyyən bağlılığa da özünü büruzə verir. Bir sıra müəlliflər isə mövcud məsələni qanunvericiliyin tərkib hissəsi kontekstində

stində təhlil edir və turizm fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyə aşağıdakıları aid edirlər:

- turist müqavilələrindən, həmçinin turizm xidmətləri istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsindən irəli gələn münasibətləri tənzimləyən mülki hüquq normaları;

- turizm firmalarının ümumi təşkili, o cümlədən onların dövlət qarşısında məsuliyyətini nizama salan inzibati hüquq normaları;

- turizm firmalarına vergi qoyulması qaydalarını, maya dəyərinin formalaşmasının sahəvi xüsusiyyətlərini müəyyən edən maliyyə hüquq normaları;

- yerli turizm firmalarının beynəlxalq bazarlarda, turizm fəaliyyətini həyata keçirən xarici təşkilatların və əcnəbi vətəndaşların yerli bazarlarda fəaliyyətini tənzim edən beynəlxalq xüsusi hüquq normaları;

- istehlakçıların hüquqlarının pozulması, qeyri-qanuni sahibkarlığa və s. görə məsuliyyəti müəyyən edən cinayət hüquq normaları.

Beynəlxalq turizm hüququ sahəsində mövcud olan beynəlxalq müqavilələr beynəlxalq müqavilələr hüququ ilə müəyyənləşdirilmiş norma və prinsiplər əsasında işlənilib hazırlanır və həyata keçirilir. Həmçinin, Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasının 26-cı maddəsinə əsasən, müqavilə tərəflərinin pacta sunt servanda prinsipinə əməl etməsi aydın şəkildə təsbit edilmişdir. Şübhəsiz ki, bu müddəa müvafiq sferada mövcud olan beynəlxalq müqavilələrə də aid olunur.

Beynəlxalq turizm hüququ öz mahiyyəti etibarilə, ətraf mühitin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsi ilə tam qarşılıqlı əlaqəyə malikdir. Buna bir sıra beynəlxalq aktlarda və mövcud ədəbiyyatlarda olan mövqelərdə rast gəlmək olar. Belə ki, 1980-ci il tarixli Dünya turizmi üzrə Manila Bəyannaməsində milli və beynəlxalq səviyyədə mövcud olan turizmin inkişafının digər sahələrlə yanaşı, ətraf mühitə də müsbət töhfələri bəxş etməsi xüsusilə vurğulanır. Bundan əlavə, 1982-ci il Akapulko Sənədində maliyyə və qanunvericilik xarakterli milli qurumlar, həmkarlar ittifaqı təşkilatları, sahibkar təşkilatları, siyasi qüvvələr, dini müəssisələr, peşəkar və assosiativ turizm dairələrinin, o cümlədən digər instansiya və əlaqədar ictimai təşkilatların cəlb edildiyi hərəkətlərin bir hissəsini də ətraf mühitin və ekoloji strukturun qorunması təşkil edir.

¹⁵⁵ Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.Н. Волошин. М., Финансы и статистика. 2000, с. 254.

1989-cu il Turizm üzrə Haaqa Bəyannaməsinin III prinsipində beynəlxalq turizmlə ətraf mühitin qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlı bir sıra müddəalar təsbit edilmişdir. Onlara aşağıdakılar aid olunur:

- mədəni və insani mühitlə yanaşı, təbii ətraf mühitin də korlanmamış olmasının turizmin inkişafı üçün əsas şərt hesab olunması. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, turizmin səmərəli idarə edilməsi fiziki ətraf mühitin və mədəni irsin qorunmasına əsaslı töhfə ola bilər.

- beynəlxalq turizmlə ətraf mühitin qarşılıqlı əlaqəsini daha da dərinləşdirmək və təmin etmək məqsədilə bir sıra tədbirləri həyata keçirilməsi. Onlara aşağıdakı müvafiq müddəalar aid edilə bilər: həm ölkə daxilində, həm də xaricdə səyahət edən turistlərin getdiyi yerlərdə təbii ətraf mühitin qorunub saxlanması və ona hörmət edilməsi baxımından məlumatlandırılması və maarifləndirilməsi; Ümumdünya Ətraf Mühit və İnkişaf Komissiyasının məruzəsində (Brundtland məruzəsi) və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit üzrə Programının (YUNEP) «2000-ci ilə qədər olan dövrdə və sonrakı illərdə ətraf mühitin proqnozu» adlı Məruzəsində şərh edilmiş «dəstəklənmənin inkişaf» konsepsiyası əsasında turizmin inkişafının kompleks şəkildə planlaşdırılmasına kömək göstərilməsi; turistlərin səyahət etdikləri yerlərin buraxıcılıq qabiliyyətinin səviyyəsinin müəyyən edilməsi və bununla bağlı məsələlərə riayət olunması; istirahət, idman, tarix, arxeologiya, incəsənət, mədəniyyət, din, elm, sosial mühit və ya texnika baxımından maraq doğuran süni və təbii turizm obyektlərinin siyahısının tərtib olunmasının davam etdirilməsi, turizmin inkişaf etdirilməsi üzrə planlarda ətraf mühitin qorunması və turistlərin, turizm sənayesinin, bütövlükdə ictimaiyyətin təbii və mədəni ətraf mühitin qorunmasının vacibliyi barədə məlumatlandırılmasına kömək etməyin zəruriliyi ilə bağlı məsələlərin xüsusi olaraq nəzərə alınması üçün tədbirlərin görülməsi; turistlərlə onları qəbul edən əhali arasında daha sıx əlaqəyə və qarşılıqlı anlaşılmaya şərait yaradan, mədəni özünəməxsusluğu qoruyub saxlayan, müxtəlif orijinal turizm məhsulları və turizm obyektləri təklif edən turizmin alternativ formalarının inkişafının stimullaşdırılması; yuxarıdakı məqsədlərə nail olmaq məqsədilə həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə dövlət sektoru ilə özəl sektorun zəruri əməkdaşlığı təmin edilməlidir.

Həmin sənədə Əlavənin 68-ci bəndində turistlərin təhlükə-

sizliyi və rifahı, eləcə də turistlərin səyahət etdiyi yerlərdə onlara xidmətin keyfiyyətinin yüksək səviyyəsinin qəbul edən ölkənin ətraf mühiti ilə bağlı mənafeyindən ayrıca şəkildə nəzərdən keçirilməməsi təsbit edilmişdir.

1994-cü ildə qəbul edilmiş Turizm üzrə Osaka Bəyannaməsində də turizmlə ətraf mühitin qarşılıqlı əlaqəsi problemi önə çəkilir. Belə ki, orada göstərilir ki, ətraf mühitin və mədəni irsin yaxşı vəziyyətdə olması turizm üçün çox qiymətli resursdur. Həmçinin turizmin dağıdıcı deyil, qoruyucu funksiyaya malik olması xüsusilə vurğulanır. Ümumiyyətlə, hər iki sahənin qarşılıqlı əlaqəsi məsələsinin daha dəqiq müəyyənləşdirilməsi baxımından Osaka Bəyannaməsinin mühüm rolu vardır. Beynəlxalq turizmin inkişaf etdirilməsi kontekstində ətraf mühitin qorunması problemi 1996-cı il tarixli Monreal Bəyannaməsində daha çox diqqəti cəlb edir. Belə ki, həmin beynəlxalq sənədi 9-cu maddəsində turizmin bir çox dayanıqsız iqtisadiyyatlar üçün perspektivli istiqamətlərdən biri olması xüsusilə vurğulanır. Bundan əlavə, həmin maddədə göstərilir ki, ətraf mühitin qorunması ilə məşğul olan təşkilatlar kommersiya məqsədləri güdən və ya şəxsi varlanmaq fikrində olan şəxslərin təzyiqlərinə davam gətirməlidir. Bəyannamənin 10-cu maddəsində isə sosial turizmin ətraf mühitə hörmətin dəstəklənməsi kimi funksiyası xüsusilə qeyd edilir.

Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsinin 3-cü maddəsində isə turizmin növlərinin ətraf mühitə minimal təsirlə təşviq edilməsi xüsusilə vurğulanır. Beynəlxalq turizm hüququ ilə ətraf mühitin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsinin qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrdə də öz əksini tapmışdır. Məsələn, 1979-cu il tarixli Ümumdünya Turizm Təşkilatı ilə YUNEP arasında Əməkdaşlıq haqqında Sazişin preambulasında göstərilir ki, insanı əhatə edən ətraf mühitin müxtəlif komponentlərinin müdafiəsi, onların əhəmiyyətinin yüksəldilməsi və yaxşılaşdırılması turizmin harmonik inkişafı üçün fundamental şərtlər arasında yerləşir. Belə ki, turizmin rəasional idarə edilməsi fiziki mühitin və mədəni irsin müdafiəsi və inkişafına, həmçinin insanların həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verə bilər.

Beynəlxalq turizm hüququnun daha sıx əlaqədə olduğu sahələrdən biri də insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi sayılır. Bunun insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi ilə bağlı mövcud olan beynəlxalq sənədlərdə aydın şəkildə görmək olar.

Belə ki, 1948-ci il Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin 24-cü maddəsində hər bir insanın iş gününün səmərəli şəkildə və ödənilən dövrü məzuniyyət hüququ da daxil olmaqla, istirahət və asudə vaxt hüququna malik olması təsbit edilmişdir.

Bundan əlavə, 1966-cı il İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 7-ci maddəsinə əsasən, iştirakçı-dövlətlərin üzərinə qoyulan öhdəliklərdən biri də hər bir şəxsin istirahət, asudə vaxt və iş gününün əqlabatən şəkildə məhdudlaşdırılması və ödənilən məzuniyyət, eləcə də bayram günlərinin haqqının ödənilməsinin təmin olunması sayılır. Ümumiyyətlə, beynəlxalq turizm hüququ ilə beynəlxalq insan hüquqları ilə qarşılıqlı əlaqəsini şərtləndirən əsas meyar insanların istirahət, asudə vaxt hüququndan istifadə etməsi ilə əlaqədardır. Beynəlxalq turizm hüququnun müvafiq sahə ilə qarşılıqlı əlaqəsini sübut edən normalardan biri də 1989-cu il Turizm üzrə Haaqa Bəyannaməsinin VII prinsipi hesab olunur. Həmin maddədə turistlərin təhlükəsizliyi və müdafiəsi, onların ləyaqətinə hörmət edilməsinin turizmin inkişafının zəruri şərti olması xüsusilə vurğulanır. Bunun üçünsə iştirakçı-dövlətlərin üzərinə bir sıra öhdəliklər qoyulmuşdur. Onlara turist səyahətlərinin, turist səfərlərinin və onların başqa yerlərdə olmasının sadələşdirilməsi tədbirlərinin turistlərin və turist obyektlərinin, eləcə də turistlərin ləyaqətinin qorunması və onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün tədbirlərlə şərtləndirilməsi, turistlərin və turizm obyektlərinin təhlükəsizliyinin və onların müdafiəsinin təmin edilməsinə, eləcə də turistlərin ləyaqətinə hörmət olunması yönəlməmiş səmərəli siyasətin formalaşdırılması, turistlərin təhlükəsizliyi və müdafiəsi məsələlərini tənzimləyən tövsiyə xarakterli tədbirlər proqramı işlənilib hazırlanarkən dövlətlərin Ümumdünya Turizm Təşkilatı çərçivəsində əməkdaşlıq etməsi və s. kimi məsələlər daxildir. Bundan əlavə, adıçəkilən beynəlxalq sənədə Əlavənin bir sıra bəndlərində müvafiq kateqoriya şəxslərin hüquqlarının qorunması və müdafiəsi ilə bağlı həyata keçirilməli olan tədbirlərin siyahısı verilmişdir. Məsələn, Əlavənin 81-ci bəndində turistlərə verilən hüquqların sırası göstərilmişdir. Onlara aşağıdakılar daxildir:

- şəxsiyyətinə və ya əmlakına ciddi şəkildə qəsd edilmiş turistin ən sürətli rabitə vasitələrindən istifadə etməklə bu barədə öz ailəsinə xəbər vermək hüququ;

- zəruri hallarda turistin təxirəsalınmadan və lazımı tibbi yardım almaq hüququ. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, edilən həmin yardım mümkün qədər milli sosial sığorta sistemi çərçivəsində həyata keçirilməlidir.

- şəxsiyyətinə və ya əmlakına qəsd edilmiş turistin əcnəbi-

lərdən tələb edilən hər hansı girov qoyulmasına ehtiyac olmadan milli məhkəmədə yuxarıda göstərilən qəsdləri törətmiş şəxslərə qarşı məhkəmə və xüsusi qaydada cinayət işi başlamaq və zəruri hallarda bu məqsədlə hüquqi yardım almaq hüququ.

Beynəlxalq turizmin inkişafı kontekstində insan hüquqlarının qorunması məsələsi, həmçinin, 1997-ci il tarixli Turizmin sosial təsiri üzrə Manila Bəyannaməsinin 7-ci bəndində də aydın şəkildə ifadə edilmişdir. Belə ki, həmin bənddə turizm sferasında insanların, xüsusilə qadınların, uşaqların və əhalinin digər zəif təbəqəsindən sui-istifadəsi və onların istismarından çəkinmək öhdəliyi müəyyən edilmişdir. Bundan əlavə, yuxarıda göstərilən şəxslərin həmin hallara (sui-istifadə və istismar) məruz qaldığı təqdirdə, onların profilaktikası üzrə milli və beynəlxalq səviyyədə sonrakı dəstəyin təmin olunması təsbit edilmişdir.

Beynəlxalq turizm hüququ beynəlxalq hüququn müstəqil sahəsi sayılan beynəlxalq cinayət hüququ ilə müəyyən qarşılıqlı əlaqəyə malikdir. Bunu sübut edən norma qismində Turizm üzrə Haaqa Bəyannaməsinin (1989) VIII prinsipini göstərmək olar. Belə ki, həmin müddədə terrorizmin turizmə və turistlərin yerdəyişmələrinə real təhlükə olması xüsusilə vurğulanır. Bundan əlavə, terrorçuların iddia müddəti tətbiq edilmədən təqib edilməsi və cəzalandırılması, həmçinin heç bir ölkənin onlar üçün təhlükəsiz sığınacaq üçün əraziyə çevrilməməsi də həmin müddəanın tərkib hissəsini təşkil edir.

Beynəlxalq dəniz və hava hüququnun müvafiq sahə ilə əlaqəsini şərtləndirən əsas amil turistlərin daşınması ilə bağlıdır. Şübhəsiz ki, burada hər iki sahəyə aid (beynəlxalq dəniz hüququ və beynəlxalq hava hüququ) mövcud olan beynəlxalq sənədlər mühüm rol oynayır. Lakin mövcud məsələlərlə bağlı müddəalara beynəlxalq turizm-hüquqi münasibətləri tənzimləyən sənədlərdə (məsələn, 1989-cu il Haaqa Bəyannaməsinin 43, 72-ci bəndi və s.) rast gəlmək olar. Bundan əlavə, 1982-ci il Akapulko Sənədində daşımaların (hava, dəmir yol, dəniz, avtomobil yolları ilə daşımaları) şərtlərinin, məsələn, gəlirləri orta və aşağı səviyyədə olan istirahət edənlər kateqoriyalarının, gənclərin, yaşlı insanların və fiziki qüsurları olan şəxslərin səfərlərə cəlb edilməsi üçün güzəştli tariflər və ya hər hansı başqa formanın işlənilib hazırlanması yolu ilə yaxşılaşdırılması ilə bağlı müddəa mövcuddur.

Beynəlxalq turizm hüququ, həmçinin, milli hüquqi sistemlə

də tam qarşılıqlı əlaqəyə malikdir. Bu daha çox özünü mülki-hüquqi tənzimləmə sahəsində büruzə verir. Belə ki, turist xidmətlərinin göstərilməsinə dair müqavilələrin bağlanması, turistlərə göstərilən xidmətlərin növləri, turist səfərinin həyata keçirilməsi və qüsurlara görə təşkilatçının məsuliyyəti və digər məsələlər dövlətdaxili mülki qanunvericiliklə müəyyənləşdirilir. Nümunə qismində 28 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsini göstərmək olar. Bütün bu deyilənləri yekunlaşdıraraq, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, beynəlxalq turizm hüququ hüququn digər sahələri ilə tam və sıx qarşılıqlı əlaqəyə malik olmaqla, beynəlxalq hüququn kompleks yarım sahəsi kimi formalaşmışdır. Bundan əlavə, beynəlxalq turizm hüququ geomorfologiya (yerin relyefi haqqında elm), okeanologiya (Dünya okeanı haqqında elm), qlyasiologiya (buzlaqlar haqqında elm), meteorologiya (havanın çoxillik rejimi haqqında elm), seysmologiya (zəlzələ haqqında elm) ilə tam qarşılıqlı əlaqəyə malikdir. Bundan başqa, əhalinin yaş, cins, milli və digər əlamətlərinə görə sosial fərqlərin mövcudluğu beynəlxalq turizm hüququnun sosiologiya və psixologiya ilə qarşılıqlı əlaqəsinin olmasına gətirib çıxarır.

II FƏSİL. BEYNƏLXALQ TURİZMİN AYRI-AYRI İŞTİRAKÇILARININ HÜQUQİ STATUSUNUN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1. Dövlətin beynəlxalq turizm münasibətlərində iştirakının xüsusiyyətləri

Beynəlxalq turizm prosesləri bir tərəfdən istirahət və asudə vaxt hüququ, ödənişli dövrü məzuniyyət hüququ ilə bağlı münasibətlər üzərində qurulsun da, digər tərəfdən ayrı-ayrı dövlətlərin iqtisadi gəlir əldə etmək maraqları da mütləq nəzərə alınmalıdır. Bu isə konkret dövlətin beynəlxalq turizmdə daha fəal şəkildə iştirak etməsinə səbəb olur. Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, dövlət beynəlxalq turizmdə nəinki turistləri qəbul edən və ya onları «ixal edən» tərəf kimi, həm də müvafiq sferada dövlət siyasətinin formalaşdırılması, səlahiyyətli dövlət orqanları vasitəsilə dövlət tənzimləməsinə həyata keçirən subyekt kimi iştirak edir. Mövcud müddəalar isə həm beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə, həm də milli qanunvericilik aktlarında möhkəmləndirilmişdir. Şübhəsiz ki, adıçəkilən sahədə dövlətlərin hüquq və vəzifələrinin mövcudluğu da mühüm əhəmiyyət kəsb edən əsas istiqamətlərdən biridir.

Dövlətin beynəlxalq turizm prosesinin iştirakçısı olması fikri bir sıra müəlliflər tərəfindən xüsusilə vurğulanır. Belə ki, hesab edilir ki, dövlətin bu sahədə ən mühüm funksiyalarından biri də öz vətəndaşlarının vergi ödəmək qabiliyyətinin təmin olunmasıdır. Bundan əlavə, göstərilir ki, sivilizasiyalı cəmiyyətlərdə dövlət turizmi dəstəkləyir və onun inkişafına yardım edir¹⁵⁶. Bəzi müəlliflər isə hesab edirlər ki, turizm xidmətləri sferasında dövlətin rolunun inkişafının əsas səbəbi beynəlxalq turizmdən əldə edilən gəlirlərin getdikcə artmasıdır. Mövcud rol isə turizm xidmətləri sahəsində bilavasitə dövlət müəssisəsi və təşkilatının yaradılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin subsidiyalasdırılması və həmin fəaliyyət üçün güzəştlərin müəyyənləşdirilməsi, reklam fəaliyyətinin dəstəklənməsi vasitəsilə həyata keçirilir¹⁵⁷.

¹⁵⁶ Биржаков М.Б. Введение в туризм. Учебник. изд. 8-е, перераб. и доп. СПб., «Издательский дом Герда» 2006, с. 40.

¹⁵⁷ Международное право. Учебник. Отв. ред. Ю.М. Колосова, Э.С. Кривчикова. М., Международные отношения, 2000. с. 667.

Bəzi alimlər isə turizmin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin əsas məqsədi qismində aşağıdakı müddəaları göstərmişlər: vətəndaşların konstitusion istirahət hüququnun təmin olunmasının gerçəkləşdirilməsi; turizm sənayesinin inkişafı, yeni iş yerlərinin yaradılması, dövlətin və vətəndaşların səyahət etmək üçün gəlirlərin çoxalmasının təmin olunması; turizm abidələrinin bərpası və ətraf mühitin qorunması, turist səfərlərindən və ölkənin mədəni potensialından turizmin inkişafı üçün səmərəli istifadə edilməsi¹⁵⁸.

Bundan başqa, dövlətin beynəlxalq turizmdə iştirakı məsələsinə bir sıra müəlliflər tərəfindən müxtəlif aspektdən yanaşılır. Məsələn, aparılan elmi-araşdırmalarda hüquq-mühafizə orqanlarının və təhlükəsizliyə görə məsuliyyət daşıyan vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti preventiv, operativ və ləğvedici tədbirlərə bölünür. Hesab edilir ki, sonuncu tədbir məsul şəxslər tərəfindən gələn turistlərin təhlükəsizliyinə təhlükəni özündə təsbit edən vəziyyətə müəyyən reaksiyanı bildirir. Bu, müştərinin mehmanxanada qaldığı zaman onun həyat və sağlamlığına olan təhlükənin aradan qaldırılması, müştərilərin və mehmanxananın əmlakına dəymiş ziyanın əvəzinin ödənilməsi və s. ola bilər. Preventiv tədbirlər isə turistin səyahət etdiyi ölkədə qalması təhlükəsizliyinə təhlükənin meydana çıxdığı və əvvəlcədən hiss olunan situasiya hesab edilir. Bu, adətən, mehmanxana və müştərilərə münasibətdə mümkün hüquqazidd təsirlərin qarşısının alınması məqsədilə əsas funksiyası mehmanxananın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sayılan üçüncü şəxslər tərəfindən görülən praktiki tədbirlərdir¹⁵⁹.

Müvafiq sahədə dövlətlərin beynəlxalq səviyyədə mövcud olan hüquq və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi onun bütün digər fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Belə ki, 22 sentyabr 1985-ci il tarixli Turist Xartiyasının 2-ci maddəsinə əsasən, insanların istirahət və asudə vaxt hüququnun nəticəsi kimi dövlətlər daxili və beynəlxalq turizmin harmonik inkişafının təmin edilməsinə yönəlmiş siyasət işləyib hazırlamalı və həyata keçirməli, eləcə də istirahət hüququndan istifadə edənlərin hamısının rifahı naminə istirahətin təşkil edilməsi ilə məşğul olmalıdırlar. Bundan əlavə, dövlətlərin

digər vəzifələri də müəyyən edilmişdir. Onlara aşağıdakılar daxildir:

- həm daxili, həm də beynəlxalq turizmin tənzimlənməsi və harmonik inkişafına kömək göstərilməsi;
- turizm siyasətinin müxtəlif səviyyələrdə - yerli, regional, milli və beynəlxalq səviyyələrdə həyata keçirilən ümumi inkişaf siyasətinə uyğunlaşdırılması və turizm sahəsində həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli əsasda əməkdaşlığın genişləndirilməsi;
- indiki və gələcək nəsillərin mənafeyi naminə insanı və təbiəti, ictimai münasibətləri və mədəniyyəti əhatə edən, bütün bəşəriyyətin sərvəti olan turizm mühitinin qorunması;
- preventiv müdafiə tədbirləri vasitəsilə gələnlərin və onların əmlakının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- fahişəlik məqsədilə başqalarının istismar edilməsi üçün turizmdən hər hansı şəkildə istifadə edilməsi imkanlarının qarşısının alınması;
- turistlərə münasibətdə hər hansı ayrı-seçkilik tədbirlərinə yol verilməməsi və s.

Turizmlə bağlı bir sıra beynəlxalq-hüquqi aktlarda isə dövlətin üzərinə turizmin konkret növünün inkişafı ilə bağlı müəyyən öhdəliklər qoyulur. Məsələn, 1982-ci il tarixli Akapulko Sənədində dövlətlərin daxili turizmin daha çox sosial, tərbiyəvi və idraki rentabelliyyənin qeydində qalmaqla onun funksiyasını daha yaxşı izah etməli olmaları barədə müddəa mövcuddur. Bundan əlavə, 1989-cu il Turizm üzrə Həaqa Bəyannaməsində iştirakçı dövlətlərin parlament üzvlərinin fəaliyyətinin milli inkişaf prioritetləri kontekstində həm daxili, həm də beynəlxalq turizmin təhlili, əlaqələndirilməsi, sadələşdirilməsi və tənzimlənməsinə gətirib çıxarması ilə bağlı norma təsbit edilmişdir.

Bundan əlavə, adıçəkilən aktın X prinsipi isə turizmin dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən, eləcə də turizm sənayesi və müvafiq hakimiyyət orqanları tərəfindən bu fenomenin bütün aspektləri nəzərə alınmaqla, kompleks şəkildə və ardıcıl əsasda planlaşdırılması ilə bağlı münasibətləri nizama salır. Həmçinin, onu da göstərmək yerinə düşərdi ki, 1994-cü ilin noyabr ayının 4-də Osaka şəhərində qəbul edilmiş Turizm üzrə Bəyannamədə beynəlxalq turizmin inkişafı ilə bağlı iştirakçı-dövlətlərin hökumətləri tərəfindən həyata keçirilməli olan tədbirlərlə bağlı normalar ifadə edilmişdir. Onlara turizm sahəsində siyasətin müəyyənləşdirilmə-

¹⁵⁸ Yeganli S.T., Hacıyev E.M. Turizm. Dərs vəsaiti. Bakı, ABU, 2006, s. 121-124.

¹⁵⁹ Михайлович Е.С. Правовые и организационные основы паспортно-визовой деятельности в сфере туризма. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. М., 2002, с. 23.

si, siyasi strategiyanın formalaşdırılması zamanı turizm maraqlarının nəzərə alınması, turistlərin təhlükəsizliyi üzrə tədbirlərin görülməsi, gənclər, yaşlı insanlar və əlillərə yardım göstərilməsi aiddir. Bütün bunlarla yanaşı, turizm sahəsində siyasətin strateji prioritetlərini müəyyən etmək üçün beynəlxalq səviyyədə standartlaşdırılmış metodların köməyi ilə turizmin dövlətlərin milli iqtisadiyyatlarında səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin zəruri olması barədə müddəa da dövlətlərə yönəlmiş vacib norma hesab olunmalıdır.

1994-cü il tarixli Turizm sahəsində MDB iştirakçı-dövlətlərinin əməkdaşlığının əsas prinsipləri haqqında Təvsiyəedici Qanunvericilik Aktının 4-cü maddəsində Birliyin iştirakçı-dövlətlərinin səlahiyyətləri müəyyən edilmişdir. Onlara aşağıdakılar aiddir: turizm fəaliyyəti sahəsində normativ bazanın formalaşdırılması və dövlətlərarası əməkdaşlığın əlaqələndirilməsi; turizmin inkişafına münasibətdə milli proqramların yaradılması; turizm sahəsində standartlaşdırma, lisenziyalasdırma və sertifikatlaşdırma qaydasının müəyyənləşdirilməsi; turizm sferasında dövlət mülkiyyətinin idarə olunması, dövlət idarəetmə orqanlarının maliyyələşdirilməsi, turistlərin hüquqlarına əməl edilməsinə nəzarət; turistlərin ayrı-ayrı kateqoriyalarına hüquqların verilməsi qaydasının müəyyən edilməsi və s.

ÜTT tərəfindən qəbul olunmuş «XXI əsrin Fəaliyyət Proqramı» isə turizm üzrə dövlət orqanlarının qarşısında aşağıdakı əsas vəzifələri qoymuşdur: tənzimlənən iqtisadi və digər strukturların azaldılması; turizmin inkişafının cəmiyyətin iqtisadi, sosial və mədəni həyatına, o cümlədən ətraf mühitə təsirinin qiymətləndirilməsi; turizm heyətinin hazırlanması və təlimi; turizmin davamlı inkişafının uzunmüddətli planlaşdırılması; inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında məlumat mübadiləsinin həyata keçirilməsi; turizmin inkişafında cəmiyyətin bütün sahələrinin iştirakının təmin olunması; yeni turizm məhsulu konsepsiyası; həyata keçirilən tədbirlərin nəticələrinin qiymətləndirilməsi; beynəlxalq fəaliyyətdə tərəfdaşlığın müəyyənləşdirilməsi.

Beynəlxalq və milli turizm münasibətlərinin tənzimlənməsində dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər, o cümlədən yeridilən siyasət də əsas yerlərdən birini tutur. Bu isə həm normativ bazanın yaradılması, həm də praktiki sahələrin inkişafı baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onu da qeyd etmək lazımdır

ki, ayrı-ayrı dövlətlərin milli qanunvericiliyində onların müvafiq siyasətinin müəyyənləşdirilməsinə baxmayaraq, bir sıra beynəlxalq aktlar da iştirakçı-dövlətlər üçün unifikasiya edilmiş normaların təsbit edilməsi baxımından özünəməxsus rol oynayır. Qanunvericilik Aktının 3-cü maddəsi də məhz həmin müddəalardandır. Belə ki, müvafiq norma turizm sahəsində dövlət siyasətinin tərkib hissələrini aşağıdakı şəkildə özündə birləşdirməklə, konkret iştirakçıların siyasətinin formalaşdırılmasına təsirini aydın şəkildə büruzə verir:

- iqtisadiyyatın səmərəli sahəsi və xalqların yaxınlaşdırılmasının təsirli vasitəsi kimi turizmin inkişafına yardım göstərilməsi;
- turizm fəaliyyətində daha əlverişli rejimin təmin edilməsi;
- turizm sferasında hüquqi və normativ bazanın yaradılması;
- hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən turizm fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün bərabər şəraitin təmin olunması;
- beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafına kömək göstərilməsi.

Ümumiyyətlə, turizm üzrə beynəlxalq konfransların sənədlərində və bəzi sahəvi beynəlxalq müqavilələrdə birbaşa olaraq göstərilir ki, turizm dövlət hakimiyyəti orqanları, habelə yerli özünüidarəetmə orqanları və turizm təşkilatları tərəfindən kompleks və ardıcıl əsaslarla planlaşdırılmalıdır¹⁶⁰.

Turizm sahəsində dövlət siyasətinin işlənilib hazırlanmasında dövlətdaxili qanunvericilik aktları da mühüm rol oynayır. Belə ki, 15 sentyabr 1995-ci il tarixli «Turizm haqqında» Ukrayna Qanununun 3-cü maddəsi turizm sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini daha geniş tərkibdə müəyyən etməklə, müvafiq münasibətlərin tənzimlənməsində tam şəkildə yaxından iştirak edir. Belə ki, həmin normada turizmin milli mədəniyyət və iqtisadiyyatın inkişafının prioritet istiqamətlərindən biri olması xüsusilə vurğulanır. Adıçəkilən dövlətin turizm siyasətinin əsaslarına vətəndaşın asudə vaxtdan rəşional istifadəyə cəlb edilməsi, Ukrayna iqtisadiyyatının yüksək rentabelli sahəsi kimi turizmin təşəkkülü, turizm sahəsində dövlətin hüquq və maraqlarının qorunması, müvafiq dövlətdə turizmin inkişafını stimullaşdıran iqtisadi şəraitin yaradıl-

¹⁶⁰ Маринин М. Какие нужны меры по защите отечественного туризма. Туризм: практика, проблемы, перспективы, 1998, № 2, с. 12

ması, turizm sənayesinin inkişafında milli və xarici investisiyaların təşviqi, turistlərin təhlükəsizliyin təmin edilməsi, onların hüquq, maraq və əmlaklarının mühafizəsi, xarici dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın inkişafı, turizmin inkişafına dair beynəlxalq proqramlarda iştirak, mövcud sahədə çoxtərəfli və ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrin işlənilib hazırlanması və bağlanması, onların həyata keçirilmə mexanizminin müəyyənləşdirilməsi, turizmin inkişafı üçün əlverişli vergi, valyuta, gömrük, sərhəd və digər nəzarət növlərinin yaradılması və s. aid edilir.

Özbəkistan Respublikasının 20 avqust 1999-cu il tarixli «Turizm haqqında» Qanununun 4-cü maddəsi isə turizm sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri qismində turizm və turizm sənayesinin inkişafı, vətəndaşların istirahət, hərəkət etmək azadlığı və səyahətlərin yerinə yetirilməsində digər hüquqların təmin olunması, uşaqlar, gənclər, əlillər və əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin turizmi (ekskursiyası) üçün şəraitin yaradılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektləri üçün turizm xidmətləri bazarında bərabər imkanların yaradılması, turizm sferasının elmi təminatının təşkili və inkişafı, kadrların hazırlanması, yenidən hazırlanması və ixtisasının artırılması və s. kimi müddəaları göstərir. Türkmənistan Respublikasının 24 noyabr 1995-ci il tarixli «Turizm haqqında» Qanununun 3-cü maddəsində isə turizm sahəsində dövlət siyasətinin yönəldiyi əsas istiqamətlər müəyyən edilmişdir. Onlara aşağıdakılar aid edilir: Türkmənistanın tarixi-mədəni irsinin bərpası və sonrakı inkişafı; ölkə iqtisadiyyatının prioritet sahələrindən biri kimi turizmin inkişafına yardım göstərilməsi; turizm fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması; turistlər üçün əlavə güzəştlərin müəyyənləşdirilməsi.

«Qazaxıstan Respublikasında turizm fəaliyyəti haqqında» 13 iyun 2001-ci il tarixli Qazaxıstan Respublikasının Qanununda isə turizm sahəsində dövlət siyasəti deyil, turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı müddəaları təsbit edir. Bunu Qanunun tənzimləmə obyektinin dairəsi ilə də əlaqələndirmək olar. Lakin dövlət siyasətinin elementləri adıçəkilən sferada dövlət tənzimləməsinin tərkib hissəsini təşkil edir. Belə ki, Qanunun 8-ci maddəsində turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimləməsinin aşağıdakı əsas prinsipləri sadalanır: turizm fəaliyyətinə yardım və onun inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması; turizm fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və dəstəklənməsi; Qazaxıstan Respublikasının turizm üçün əlverişli ölkə olması barədə təsəvvür yara-

dılması; turistlərin və müvafiq ölkənin turizm təşkilatlarının, həmçinin onların birliklərinin hüquqlarının müdafiəsi, təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, o cümlədən onların maraq və əmlakının qorunması.

Bundan əlavə, göstərilən normativ-hüquqi aktın 9-cu maddəsində turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimləməsinin əsas məqsədləri (ətraf mühitin qorunması, yeni iş yerlərinin yaradılması, dövlətin gəlirlərinin artırılması, beynəlxalq turist əlaqələrinin inkişafı və s.), prioritet istiqamətləri (Qazaxıstan Respublikasının iqtisadiyyatının yüksək rentabelli sahəsi kimi turizmin təşəkkülü, dövlətin maraqlarının nəzərə alınması, ölkə ərazisində gəlmə və daxili turizmle məşğul olan turizm təşkilatlarının dəstəklənməsi və inkişafı, milli və beynəlxalq turizm tələbatlarının təmin edilməsi üçün turizm fəaliyyətinin səmərəli sisteminin yaradılması və s.), üsulları (turizm sənayesinin, turizm investisiyaların inkişafı üzrə siyasətin müəyyənləşdirilməsi, turizm fəaliyyəti sahəsində münasibətlərin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş normativ-hüquqi aktların qəbulu, beynəlxalq turizm proqramlarında yerli turistlərin, turoperator və turagentlərin, onların birliklərinin iştirakına kömək göstərilməsi, ölkənin turizm ehtiyatlarından rəşional və səmərəli istifadəsinin nəzərə alınması və müdafiəsinin təmini və s.) təsbit edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının «Turizm haqqında» 4 iyun 1999-cu il tarixli Qanununun 3-cü maddəsində dövlət tənzimləməsinin məqsədləri (turistlərin səyahətləri zamanı onların tələbatlarını təmin edən turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması, dövlətin və onun vətəndaşlarının gəlirlərinin artırılması, turizm baxış obyektlərinin qorunub saxlanması və s.), üsulları (turizm infrastruktur sahəsində münasibətlərin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi, daxili və dünya turizm bazarında turizm məhsulunun hərəkətə gətirilməsinə kömək göstərilməsi, turizm infrastruktur sahəsində xüsusi razılığın verilməsi, standartlaşdırılması və turizm məhsulunun sertifikatlaşdırılması, turizm infrastruktur sahəsində elmi-tədqiqatların inkişaf etdirilməsi və s.) aydın şəkildə göstərilmişdir. Qeyd edilənlərlə yanaşı, 4-cü maddədə turizm sahəsində dövlətin vəzifələrini turizmin inkişafına dair dövlət proqramının işlənilib hazırlanması, turizm sahələrarası və regionlararası fəaliyyətin əlaqələndirilməsi, turizm sahəsində peşə-ixtisas təhsili üzrə istiqamətlər və ixtisasların siyahısının müəyyənləşdirilməsi, turizm qanunvericiliyinin icrasına nəzarətin həyata keçiril-

məsi, turizm təşkilatlarının dövlət reyestrinin aparılması və s. müddəaları özündə təsbit edir.

Lakin müvafiq qanunvericilik aktının çatışmayan cəhətlərindən biri də mövcud sahədə dövlət siyasətinin müəyyən olunmasıdır. Ona görə də turizm sferasında Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin gömrük, valyuta, sərhəd, vergi və digər nəzarət formaları üçün əlverişli şəraitin yaradılması, turizm sahəsində dövlətin maraq və mənafeələrinin qorunması, antiinhisar qanunvericiliyə əməl olunması, rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi, turizm sənayesinin inkişafında milli və xarici investisiyaların təşviqi və digər bu kimi istiqamətləri müəyyən olunmalıdır.

Rusiya Federasiyasının 24 noyabr 1996-cı il tarixli «Rusiya Federasiyasında turizm fəaliyyətinin əsasları haqqında» Qanununun 3-4-cü maddələri yuxarıda təhlil edilən milli qanunvericilik aktları ilə demək olar ki, eynilik təşkil edir. Fərqli cəhətlər isə özünü aşağıdakılarda büruzə verir: vergi və gömrük tənzimlənməsi; güzəştli kreditlərin verilməsi, Rusiya Federasiyası ərazisində turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan turoperator və turagentlərə vergi və gömrük güzəştlərinin müəyyənləşdirilməsi, müvafiq dövlətin ərazisində turizmle məşğul olmaq üçün əcnəbi vətəndaşların cəlb edilməsi; kartoqrafiya məhsullarının qorunması.

Bundan əlavə, Qanunun 3-cü maddəsində turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimləməsinin rəhbər başlanğıclarının göstərilməsi ilə yanaşı, daha bir mühüm müddə – dövlətin turizm fəaliyyətini iqtisadiyyatın prioritet sahələrindən biri kimi qəbul etməsi ilə bağlı norma mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müvafiq dövlətin qanunvericiliyində diqqəti cəkmək əsas məqamlardan biri də adiçəkilən normativ-hüquqi aktın 4-cü maddəsidir. Belə ki, həmin normanın tələbinə uyğun olaraq, turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimləməsinin prioritet istiqamətlərini daxili, gəlmə, sosial və özəfəliyyət turizminin dəstəklənməsi və inkişafı təşkil edir¹⁶¹. Deməli, Rusiya Federasiyasında turizmin inkişafının dövlət tənzimlənməsi və dövlət siyasəti çərçivəsində onun həyata keçirilməsinin əsas istiqamətləri turizmin konkret dörd növünün üzərində qurulmuşdur.

Beynəlxalq turizmin inkişafında dövlətin rolundan danışarkən, milli iqtisadiyyatın bu mühüm sahəsinin tənzimlənməsinin

də onun iştirakını da göstərmək yerinə düşərdi. Bu baxımdan, həmin iştirakın aşağıdakı 3 modeli fərqləndirilir:

- turizm sferasında mərkəzi orqanın olmaması, bütün məsələlərin bazarın «özünütəşkili» prinsipi əsasında yerlərdə həll olunması. Müvafiq modelə nümunə qismində ABŞ-da 1997-ci ildə turizm sahəsində müvafiq sferada fəaliyyət göstərən dövlət qurumunun ləğv edilməsindən sonra yaranan turizm sənayesinin idarə edilməsi modelini göstərmək olar.

- ölkə ərazisində müvafiq sahənin bütün müəssisələrinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən güclü və etibarlı mərkəzi orqanın – nazirliyin mövcudluğu. Bu, əsasən, turizm sənayesinə (reklam və marketing fəaliyyəti, turizm infrastrukturlarına investisiyaların qoyulması və s.) qoyulan investisiya qoyuluşu ilə əlaqədardır. Müvafiq modeldən Misir Ərəb Respublikasında (MƏR), Türkiyədə, Azərbaycan Respublikasında, Tunisdə və bütəcənin valyuta gəlirlərinin əsas mənbələrindən birini turizm təşkil edən ölkələr istifadə edirlər. Onların hüquq və vəzifələri, səlahiyyətləri isə hər bir dövlətin milli qanunvericiliyində təsbit olunur. Məsələn, Türkiyə Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin vəzifələrinə tarixi və mədəni obyektlərin qorunub saxlanması, bütün vasitə və imkanlardan istifadə edərək Türkiyənin turizm xarakterli mülkiyyətinin məşhurlaşdırılması siyasətinin həyata keçirilməsi, milli, mədəni, tarixi, mədəni və turizm dəyərlərinin öyrənilməsi, inkişafı, mühafizəsi, qiymətləndirilməsi, yayılması və məşhurlaşdırılması və s. kimi müddəalar daxildir.

- Bu modeldə turizm fəaliyyətinin inkişafı ilə bağlı meydana çıxan məsələlər çoxsahəli nazirliklərin müvafiq səlahiyyətlərə malik bölmələri tərəfindən həll edilir. Məhz bu baxımdan sonuncunun fəaliyyəti iki əsas istiqamət – dövlət tənzimləməsinin ümumi məsələlərinin həll edilməsi və nizamlanması, marketing fəaliyyətinin istiqamətləndirilməsi və əlaqələndirilməsi üzərində qurulmuşdur. Təhlil edilən modeldən əsas etibarilə, Avropanın inkişaf etmiş dövlətləri istifadə edirlər¹⁶².

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, dövlətlərin turizm sferası ilə bağlı fəaliyyət göstərən orqanları həm struktur, həm də tabelik münasibətləri baxımından fərqli qaydada yaradılmışdır.

¹⁶¹ Биржаков М.Б. Введение в туризм. Учебник. изд. 8-е, перераб. и доп. СПб., «Издательский дом Герда» 2006, с. 495-496.

¹⁶² Чудновский А.Д., Жукова М.А., Сенин В.С. Управление индустрией туризма. Учеб. пособие. М., КНОРУС, 2004, с. 89-90.

Məsələn, Fransada turizmlə bağlı məsələlərin həlli Nəqliyyat və İctimai İşlər Nazirliyinin tərkibində mövcud olan Turizm məsələləri üzrə Dövlət Katibliyi və Turizm İdarəsi çərçivəsində həyata keçirilir. İspaniyada isə müvafiq funksiyaları İqtisadiyyat Nazirliyinə təbə olan Ticarət, Turizm və Kiçik Biznes üzrə Dövlət Katibliyi yerinə yetirir. İtaliyanın Sənaye Fəaliyyəti Nazirliyinin tərkibində mövcud olan Turizm üzrə Departament, əsas etibarilə, regional turizm idarələrinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, milli xarakterli sahəvi normativ-hüquqi sənədlərin işlənilib hazırlanması, statistik məlumatların araşdırılması və işlənilməsi, hökumətlərarası sazişlərin bağlanması, beynəlxalq təşkilatlar və Aİ ilə qarşılıqlı münasibətləri özündə təsbit edən beynəlxalq fəaliyyəti icra edir.

Bir sıra ölkələrdə isə müvafiq məsələ ilə bağlı idarəetmənin qeyri-ənənəvi formasına rast gəlmək olar. Məsələn, Böyük Britaniyada isə turizmlə bağlı məsələlərə Mədəniyyət, Gənclər və İdman Nazirliyinin tərkibində fəaliyyət göstərən «British Tourist Authority» adlı qurum başçılıq edir. Təşkilati-hüquqi formasına görə özəl institutların birləşməsindən ibarət olan həmin orqanın 2/3 hissəsi dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir. Həmçinin, digər Avropa ölkələrində (məsələn, *İrlandiyada – Irish Board, İspaniyada – Turespana, İtaliyada – ENIT, Norveçdə – NORTRA və s.*) də analoji təcrübəyə rast gəlmək mümkündür. Məhz həmin qurumlar turizmin inkişafına dair milli proqramların hazırlanması, digər ölkələrdə turizmlə bağlı məsələlərdə öz dövlətini təmsil etməsi, cəlbədicə turist proqramlarının hazırlanması, turizmə dair məlumat axınının təmin olunması kimi funksiyalara malikdir¹⁶³.

Bir sıra dövlətlərin milli qanunvericiliyində isə turizmlə bağlı konkret dövlət orqanının deyil, çoxşaxəli səlahiyyətlərə malik olan qurumun fəaliyyəti təsbit edilmişdir. Məsələn, Türkmənistan Respublikasının «Turizm haqqında» 24 noyabr 1995-ci il Qanununun 5-ci maddəsində müvafiq sahədə əsas idarəetmə orqanı adıçəkilən ölkənin Nazirlər Kabineti hesab olunur. Bundan əlavə, 6-cı maddədə Nazirlər Kabinetinin turizmlə bağlı səlahiyyətləri göstərilmişdir. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar: turizm və turizm fəaliyyəti sferasında ümumi məsələləri tənzim edən normativ aktların qəbulu; turizm sahəsində hökumətlərarası sazişlə-

rin bağlanması və onların həyata keçirilməsinin müəyyən edilməsi; standartlaşdırma, lisenziyalasdırma, sertifikatlaşdırma ilə əlaqədar məsələlərin həlli; turizm sferasına investisiyanın cəlb edilməsi üçün şəraitin yaradılması; müvafiq sahədə dövlətin elmi təminat sisteminin formalaşdırılması və s.

Azərbaycan Respublikasında turizm sahəsində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirən qurum qismində isə Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi çıxış edir. Nazirliyin hüquq və vəzifələri, fəaliyyət istiqamətləri ilə bağlı müddəalar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 18 aprel tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi haqqında» Əsasnamədə təsbit olunmuşdur. Həmin Əsasnaməyə uyğun olaraq, adıçəkilən dövlət qurumunun aşağıdakı fəaliyyət istiqamətləri mövcuddur: müvafiq sahədə vahid dövlət siyasətinin formalaşmasında iştirak və bu siyasətin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi; mövcud sahənin inkişafına yönəldilmiş müxtəlif proqramların işlənilib hazırlanması və onların icra edilməsi.

Bundan əlavə, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin hüquqları (turizm sahəsində Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrə tərəfdar çıxması barədə təşəbbüslə çıxış etmək, müvafiq sahə üzrə monitorinqlərin keçirilməsi, mövcud sahənin əsas istiqamətlərinin kompleks təhlili və proqnozlaşdırılması, investisiya qoyuluşu üzrə təkliflərin hazırlanması və s.) və vəzifələri (dövlət proqramlarının və inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsinin təmin olunması, turizm sahəsində fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq və ya xüsusi icazənin, habelə hüquq müəyyən edən sənədlərin verilməsi, qabaqcıl beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, müvafiq sahədə elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqinin təmin edilməsi, öz fəaliyyəti barədə əhalinin məlumatlandırılmasının təmin edilməsi, turist-ekskursiya xidmətlərinin sertifikatlaşdırılmasının aparılması, ekoloji turizmin təşkilində və inkişafında öz səlahiyyətləri daxilində iştirak etmək və s.) vardır. Ümumiyyətlə, onu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi dövlət orqanı olub, dövlət büdcəsindən maliyyələşən, Nazirlər Kabinetinin tərkibinə daxil olan qurumdur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Ümumdünya Turizm Təşkilatının tövsiyələrinə uyğun olaraq, milli turizm təşkilatları aşağıdakı funksiyaları həyata keçirirlər: beynəlxalq miqyasda turizm üzrə dövlət

¹⁶³ Азар В. Туротрасли – самостоятельный орган управления. Российская туристская газета, 1999, № 24, с. 2

lət maraqlarının təmsil edilməsi; iştirakçı-dövlətlər arasında turist axınının artırılması məqsədilə ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlərin bağlanması; turizm bazarının birgə marketinq araşdırmalarının təşkili; milli turizm ehtiyatlarının optimallaşdırılması; texniki və maliyyə əməkdaşlığına cəlb edilmə; gömrük nəzarətinin qarşılıqlı sadələşdirilməsinin təminatı; polis və maliyyə tənzimlənməsi; texnoloji əqdlərin dəstəklənməsi (məsələn, mehmanxanalarda və qış idmanı yerlərində); milli və beynəlxalq səviyyədə turizm xidmətlərinin təşkil edilməsi; turizmin planlaşdırılması və inkişafı; turizmə aid müəssisələrin nizama salınması və nəzarət edilməsi (mehmanxana təsərrüfatının tənzimlənməsi və hüquqi təminatı, mehmanxana və restoranların təsnifatı, fəaliyyət hüququna lisenziyanın təftişi və öyrənilməsi); statistika, xülasələrin, bazar araşdırmalarının nəticələrinin nəşr edilməsi (fikirlərin öyrənilməsi, istehlakçıların davranışlarının təhlili); digər ölkələrdə turizm məhsullarının satışı (informasiya və satışın təmin edilməsi üçün turizm agentliklərinin yaradılması, kitabça, vərəqə, soraq kitabçası və xüsusi turizm informasiyalarının nəşri); xarici turizm mərkəzlərinin irəli çəkilməsi (mətbuatda, radioda və televiziya da kampaniyalar); qonaqların qəbulu və turizm informasiyasının təminatı üzrə strukturların yaradılması (dünyanın 19 ölkəsində qonaqlara köməklik göstərmək məqsədilə xüsusi polis qurumları fəaliyyət göstərir); turizm də peşə hazırlığının təmin edilməsi (kurslar, seminarlar, tədris proqramları); ölkələrin turizm ehtiyatlarının və eksklüziv irsinin (abidələr, tarixi yerlər), mədəniyyətin və incəsənətin mühafizəsi üzrə kampaniyalar mühafizəsi və saxlanılması; ətraf mühitin qorunması (təbiətin, istirahət parklarının, təbii ehtiyatların qorunması üzrə kampaniyaların keçirilməsi).

1996-cı ildə qəbul edilmiş «Turizm sənayesi və səyahətlər üçün 21 Gündəlik» adlı sənəddə turizm üzrə milli idarələrin fəaliyyətlərinin 9 prioritet sahəsi göstərilmişdir. Onlar, əsas etibarilə, aşağıdakılar aiddir: turizmin həyat qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi məqsədilə mövcud turizm infrastrukturalarının həcmnin qiymətləndirilməsi; turizm təşkilatlarının iqtisadi, sosial, mədəni və təbii inkişafının qiymətləndirilməsi; davamlı inkişaf proseslərinin tədrisi, öyrənilməsi və ictimai baxımdan dərk edilməsi; turizmin inkişafının həyat qabiliyyətliliyinin planlaşdırılması; inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında turizmin həyati qabiliyyətə malik olması barədə məlumat, təcrübə və texnologiya mübadiləsinin həyata keçirilməsi; turizmin inkişafında cəmiyyətin

bütün sektorlarının iştirakının təmin olunması; turizmin inkişafı prosesinin tərkib hissəsi sayılan davamlı inkişafın prinsiplərinə əməl etməklə turizm məhsullarının işlənilib hazırlanması; yerli səviyyədə həyat qabiliyyətli inkişafa nail olmaq üçün tərəqqinin dəyərləndirilməsi; həyat qabiliyyətli inkişaf naminə tərəfdaşlıq¹⁶⁴.

Qeyd edilənləri yekunlaşdıraraq, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, dövlət – yaradılmış müvafiq dövlət orqanları vasitəsilə özünün turizm sahəsində siyasətini və dövlət tənzimləməsinə müəyyən edən, onun həyata keçirilməsi üçün hər cür imkanlar yaradan, turizmin hərtərəfli inkişafı məqsədilə geniş səlahiyyətlərə malik təsisat kimi beynəlxalq turizmin əsas iştirakçılarından biridir.

2.2. Turistlərin hüquqi statusu problemi: beynəlxalq və milli hüquqi aspektlər

Getdikcə genişlənən beynəlxalq münasibətlər, dövlətlərin iqtisadi və siyasi integrasiyasının intensiv olaraq artması turizm sferasında meydana çıxan münasibətlərin beynəlxalq və milli səviyyədə tənzimlənməsi, mövcud sahədəki əməkdaşlığın daha da dərinləşdirilməsini tələb edir. Şübhəsiz ki, bütün bu vəzifələrin həllində beynəlxalq turizmin iştirakçılarından biri qismində çıxış edən turistlərin hüquqi statusunun beynəlxalq və milli hüquqi aspektlərinin üzə çıxarılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Turistlərin hüquqi statusundan danışarkən, ilk növbədə, «turist» məfhumunun mənası izah olunmalı, ona aid edilən şəxslərin dairəsi müəyyən edilməlidir. Tarixi baxımdan, «turist» terminin işlənilib hazırlanmasına ilk cəhd 1933-cü ildə həyata keçirilmişdir. Təklif olunmuş anlayışa uyğun olaraq, turist termini nisbətən qısa müddət ərzində daimi yaşayış yerindən kənarda olan, həmçinin evindən götürdüyü vasitələrlə səyahət edən və olduğu yerdə ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmayan istənilən səyahətçini əhatə edir¹⁶⁵.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müvafiq kateqoriyanın bütün tərəflərinin üzə çıxarılmasında hüquq normaları (beynəlxalq

¹⁶⁴ Храбовченко В.В. Экологический туризм. Учеб.-метод. пособие. М., Финансы и статистика, 2004, с. 8.

¹⁶⁵ Mathieson A., Wall G. Tourism, Economic, Physical and Social impacts. New-York, 1987, p. 10.

və ya milli) vacib rol oynadığına görə onların təsbit olunduğu aktların təhlil edilməsi zəruri əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, 1963-cü ilin avqust ayının 21-dən sentyabrın 5-ə qədər Roma şəhərində keçirilmiş Beynəlxalq turizm və səyahətlər üzrə BMT Konfransının sənədlərində «müvəqqəti gələn» anlayışı kontekstində «turist» və «ekskursant» terminlərinin müəyyən edilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Məhz buna görə də BMT İqtisadi və Sosial Şurasının 870 (XXXIII) sayılı Qətnaməsinin 5-ci bəndinə uyğun olaraq, Konfrans «müvəqqəti gələn» anlayışının müvafiq tərifinə (müvəqqəti gələn dedikdə, adi yaşayış yeri olan ölkədən başqa hər hansı ölkəyə, gəldiyi ölkədə haqqı ödənilən peşəkar fəaliyyətlə məşğul olması istisna olmaqla, digər hər hansı səbəbə görə gələn şəxs başa düşülür) baxılmaq üçün BMT Statistika Komissiyasına və Rəsmi Turist Təşkilatlarının Beynəlxalq İttifaqına (RTTBİ) təklif göndərmişdir. Onun tərkib hissəsi kimi çıxış edən turistlərə isə aşağıdakılar aid edilirdi:

- istirahət, məzuniyyət, müalicə, təhsil, din, idman;
- işgüzar məqsədlər, ailə vəziyyəti, ezamiyyətlər və konfranslarda iştirak etmək məqsədilə gəldikləri ölkədə ən azı 24 saat olan müvəqqəti gələnlər¹⁶⁶.

Bundan əlavə, göstərilirdi ki, hüquqi mənada ölkəyə gəlmədən səyahət edən şəxslər (təyyarə ilə səyahət edən, hava limanının tranzit zonasını tərk etməyən şəxslər və ya analoji hallar) həmin sıraya daxil edilməməlidir¹⁶⁷.

1954-cü il tarixli Turistlər üçün gömrük güzəştləri haqqında Konvensiyanın 1-ci maddəsi də turist kimi adətən yaşadığı dövlət istisna olmaqla, Konvensiyanın digər üzv-dövlətinin ərazisində istənilən 12 aylıq dövr ərzində 24 saatdan az, 6 aydan çox olmayan müddətdə (immiqrasiya etmək istisna olmaqla) qanunla icazə verilmiş əsaslar - turizm, əyləncə, idman, sağlamlıq, ailə vəziyyəti, təhsil, dini ziyarət və ya işgüzar məqsədlərlə qalan şəxsləri müəyyən edir.

Yuxarıdakı hər iki tərfi müqayisə etsək görürük ki, sonuncu daha dolğun şəkildə ifadə olunmuşdur. Çünki həmin

beynəlxalq sənəd turist statusunun əldə edilməsi ilə bağlı zaman meyarının dəqiq hədudlarını təsbit etmişdir. Bundan əlavə, birincidə göstərilməyən bir sıra əlamətlər də (turizm, və s.) turistlərlə əlaqələndirilmişdir. Həm də şəxsin turist sayılmasına maneə ola biləcək konkret halı – immiqrasiya məqsədilə səyahət etməni də göstərmişdir. Şübhəsiz ki, bu da gömrük güzəştlərinin müəyyən edilməsi zamanı «turist» anlayışına daxil edilən şəxslərin dəqiq dairəsinin üzə çıxarılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. O, həm də turist adı altında digər məqsədlərlə daxil olmanın qarşısını almağa yönəlmişdir.

MDB-nin 1994-cü il tarixli «Turizm sahəsində MDB-nin iştirakçı-dövlətlərinin əməkdaşlığının əsas prinsipləri haqqında» Təvsiyəedic Qanunvericilik Aktı isə 24 saatdan 6 aya qədər ölkə daxilində müəyyən yerə və ya müəyyən ərazi daxilində konkret yaşayış məntəqəsinə yaxud digər iştirakçı-dövlətə müvəqqəti olaraq gələn, həmçinin gəldiyi yerdə ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmaq şərtilə, əyləncə və ya işgüzar məqsədlə səyahət edən istənilən dövlətin vətəndaşını turist qismində qiymətləndirir.

1991-ci ildə Ottavada keçirilmiş «Səyahət və turizmin statistikasi üzrə Beynəlxalq Konfrans»da işlənilib hazırlanmış, eləcə də ÜTT və BMT-nin Statistika Komissiyası tərəfindən bəyənilmiş «turist» anlayışı isə gəldiyi yerdə mövcud olan mənbələrdən maliyyələşən fəaliyyətlə məşğul olmaq halları istisna olmaqla, istənilən məqsədlə 12 aydan çox olmayan müddətə adətən yaşadığı yerdən kənarda (xaricdə) yerləşən məkana səyahət edən və ya gələn şəxsi əhatə edir¹⁶⁸.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, «turist» anlayışının işlənilib hazırlanması zamanı müxtəlif meyarların nəzərə alınması tendensiyası da əsas götürülməlidir. Məsələn, statistik məqsəd, qeyri-qanuni miqrasiyadan müdafiə məqsədi, ümumilikdə beynəlxalq turizmi insanların digər yerdəyişmə növlərindən (qısa və uzunmüddətli miqrasiya, köçөрilik, qaçqınların yerdəyişməsi, diplomatik və konsulluq nümayəndələrinin xidmət etdiyi ərazi ilə öz dövləti arasındakı səyahət, yuxarıda göstərilən şəxslərin ailə üzvləri və ev qulluqçularının səyahəti, peşə zərurəti üzrə

¹⁶⁶ Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.И. Волошин. М., Финансы и статистика, 2000, с. 179-180.

¹⁶⁷ Борисов К. Г. Международный туризм и право. Учебное пособие, М., Изд-во «НИМП», 1999, с. 109-110.

¹⁶⁸ Александрова А.Ю. Международный туризм. Учебник. М., Аспект Пресс, 2004, с. 6.

mühazirəçilərin, artistlərin və olduğu dövlətdə mükafat alan digər şəxslərin mütəmadi səfərləri) fərqləndirən ümumi yanaşma və s.

Turist səfərlərinin, səyahətlərinin və gəlmələrinin sadələşdirilməsinə dair 1999-cu il Budapeşt Konvensiyasının 4-cü maddəsini təhlil etsək görərik ki, onun tətbiq edildiyi şəxslərin dairəsi «turist» anlayışına aid edilir. Həmin şəxslərə aşağıdakılar aiddir: daimi yaşayış yerinin olmadığı ölkəyə getməyə hazırlaşanlar və ya gedənlər; əsas məqsədi turizm səfəri olanlar və ya gəldiyi ölkədə 3 ayadək qalanlar; getdiyi ölkədə haqqı ödənilən fəaliyyətlə məşğul olmayanlar; yuxarıda göstərilən məqsədlərlə ölkəyə gələn və müddət başa çatdıqdan sonra mütləq geri qayıdanlar¹⁶⁹.

Turistlərin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsində turizm statistikasına üzrə tövsiyələrin də mühüm rolu vardır ki, bu da daha çox «beynəlxalq səyahətçi» və «daxili səyahətçi» terminindən istifadə olunması və onların izah edilməsi ilə əlaqədardır. Belə ki, beynəlxalq səyahətçi dedikdə, daimi yaşadığı ölkənin hüdudlarından kənara səyahət edən (səyahətin məqsədi və piyada səyahət etmək də daxil olmaqla, istifadə olunan nəqliyyat vasitələrindən asılı olmayaraq) istənilən şəxs başa düşülür. Bundan əlavə, daxili səyahətçilər kateqoriyasına daimi yaşadığı ölkənin daxilində səyahət edən (səyahətin məqsədi və piyada səyahət etmək də daxil olmaqla, istifadə olunan nəqliyyat vasitələrindən asılı olmayaraq) şəxslər qrupu aid edilir. Göstərilənlərdən əlavə, səyahətçilərin özlərinin də iki qrupa – gələnlər və digər səyahətçilər adlanan kateqoriyalara bölünməsi ilə bağlı müddəanın da qeyd edilməsi turizmin statistikasına üzrə tövsiyələrin tərkib hissəsini təşkil edir. Ümumilikdə isə turizmle məşğul olan bütün səyahətçilərin gələnlər hesab edilməsi də onun əsas tələbindən irəli gəlir. Həmçinin, statistika məqsədilə «gələn» terminin mənası izah olunur. Belə ki, həmin şəxslərə 12 aydan artıq olmayan müddətdə onların adı mühitindən kənarda hər hansı bir yerə səyahət edən və səyahətinin əsas məqsədi baş çəkdiyi ərazilərdə ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmaq sayılmayan istənilən fərdlər aiddir.

Bütün bunlarla yanaşı, turizmin statistikasına məqsədilə və onun əsas tiplərinə uyğun olaraq gələnlərin aşağıdakı təsnifatı da təsbit edilmişdir:

- beynəlxalq gələnlər. Müvafiq kateqoriya isə öz növbəsində turistlərə (gecələyən səyahətçilərə) və birgünlük gələnlərə bölünür.

- daxili gələnlər. Göstərilən qrup struktur etibarilə yuxarıdakı ilə eynilik təşkil edir¹⁷⁰.

1976-cı ildə ECOSOC çərçivəsində hazırlanan «Beynəlxalq turizmin statistikasına üzrə rəhbər prinsiplərin Layihəsi»ndə də əsas diqqət «turist-qeyri-rezident» anlayışının müəyyən edilməsinə, o cümlədən göstərilmiş şəxslər barəsində statistik məlumatların təsnifatı və onların tərtib olunması metodlarının üzə çıxarılmasına yönəlmişdir. Həmin sənəddə «qeyri-rezident-gəlmə» anlayışı izah edilərkən buraya gəlişinin məqsəd və müddəalarından asılı olaraq aşağıdakı şəxslər aid edilir:

- sağlamlıq, idman, istirahət, dini konfranslarda, idman yarışlarında iştirak etmək və s. məqsədlərlə və ya ailə vəziyyəti ilə əlaqədar gələn şəxslər;

- dayanacaqda və ya dokda (gəmi təmir olunan yerdə) yerləşdirilmiş xarici təyyarə və gəmilərin ekipaj üzvləri;

- müvafiq ölkədə bir ildən az olaraq yaşamaq üçün əcnəbi iş adamları;

- rəsmi diplomatlar, konsul nümayəndələri və həmin dövlətdə yerləşən xarici ölkənin silahlı qüvvələrinin qulluqçuları;

- getdiyi ölkənin vətəndaşı olmayan və orada bir ildən az olmayaraq ezamiyyətdə olan beynəlxalq təşkilatların əməkdaşları.

1976-cı ilin noyabr ayında Statistika Komissiyasının 19-cu sessiyasında qəbul edilmiş «Beynəlxalq miqrasiya statistikasına üzrə BMT Təvsiyəsi»nin 60-cı bəndinə müvafiq olaraq, müvəqqəti gələn şəxslərin səyahətçilərin digər dərəcələrindən ayrılmasını şərtləndirən meyarlar müəyyən edildi¹⁷¹.

Səyahət müqavilələri haqqında 1970-ci il Beynəlxalq Konvensiyası isə səyahət kontraktlarında təsbit olunmuş öhdəlikləri öz üzərinə götürən istənilən şəxsi səyahətçi hesab edir.

«Turizm və səyahətlər haqqında» 1990-cı il Malta Qanunu isə turist və səyahətçi anlayışlarını ayrı-ayrılıqda izah edərək,

¹⁷⁰ Рекомендации по статистике туризма. ООН, Нью-Йорк, 1994, с. 7-10.

¹⁷¹ Барчукова Н.С. Международное сотрудничество государств в области туризма. М., Международные отношения, 1986, с. 33-34.

¹⁶⁹ Bilalov B. Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi. Bakı, Mütərcim, 2006, s. 32.

normativ təsbitinə yer vermişdir. Həmin qanunvericilik aktının tələbinə uyğun olaraq, 12 aydan çox olmayan müddət ərzində adətən yaşadığı yerdən kənara (xarici dövlətə) səyahət edən və olduğu yerdə ən azı bir gecə keçirən şəxs şəxs turist sayılır. Qeyd olunan dövlətdaxili qanunvericilik aktı səyahətçi kateqoriyasına istənilən turizm xidmətlərinin, həmçinin turizmle bağlı digər xidmətlərin əldə olunması məqsədilə, turizm üzrə lisenziyalı operatorlarla müqavilə bağlayan hər bir şəxsi aid edir¹⁷².

Ümumiyyətlə, turizmin statistikasını üzrə XX əsrin 50-ci illərində qəbul olunmuş bəzi beynəlxalq sənədlərdə də mövcud məsələyə geniş diqqət yetirilmişdir. Belə ki, 1959-cu ildə Rəsmi Turist Təşkilatlarının Beynəlxalq İttifaqı, statistika məqsədilə, turist səyahətlərini aşağıdakı digər məqsədlərdən fərqləndirən tövsiyə qəbul etmişdir: dövlət xidməti (dövlət xadimləri, parlament üzvləri, hökumət nümayəndə heyətləri, diplomatik, ticarət missiyalarının səfərləri); elmi ekspedisiyalar (coğrafi, iqtisadi, Arktik, Antarktika və s.)¹⁷³.

Bəzi hallarda isə «turist» və «səyahətçi» kateqoriyası deyil, yalnız «turist» və «ekskursant» anlayışları fərqləndirilir. Hətta olduğu ölkədə 24 saatdan az olmayaraq, qalan müvəqqəti səyahətçini turist qismində qiymətləndirən tədqiqatçı-alimlər, eyni zamanda, turistin məqsədləri kimi aşağıdakı istiqamətlərin mövcudluğunu vurğulayırlar: asudə vaxtının keçirilməsi (əyləncə, istirahət, sağlamlıq, tədris, dini, idman və s.); işgüzar, ailə, ezamiyyət, müzakirə.

Bundan əlavə, ekskursant gündəlik səyahətçi kimi nəzərdən keçirilir. Həmçinin, hesab edilir ki, gəlidiyi ölkədə ekskursantın (kruiz sərnəşinləri də daxil olmaqla) qaldığı müddət 24 saati keçməməlidir¹⁷⁴. «Turist» məfhumunun tərifinin verilməsində müvafiq regional beynəlxalq aktlar və onların müddələrinin elmi-nəzəri və praktiki baxımdan təhlili də özünəməxsus rol oynayır. Belə ki, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin Parlament Assambleyası tərəfindən 1994-cü ilin oktyabr ayının 29-da qəbul edilmiş «Turizm sahəsində MDB iştirakçı-dövlətlərinin əməkdaşlığının

əsas prinsipləri haqqında Təvsiyəedici Qanunvericilik Aktı»nda da «turist» termininin tərfi təsbit olunmuşdur. Belə ki, müvafiq Aktda turist statusunun əldə olunması üçün bir sıra meyarlar müəyyən edilmişdir. Onlara aşağıdakılar şamil olunur: səyahətin əyləncə və ya işgüzar məqsədlə həyata keçirilməsi; səyahətin zaman hədlərinin 24 saat – 6 ay çərçivəsində məhdudlaşdırılması; turistin müvəqqəti olaraq gəlidiyi yerdə ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmaması¹⁷⁵.

Avropa Komissiyası tərəfindən 1982-ci ildə qəbul olunmuş «Rəhbər Müddəalar» isə turizm sahəsində AİB üçün tövsiyə rolunu oynayır. Həmin sənəddə Komissiya tərəfindən tur paketləri əldə etmiş turistlərin müdafiəsi üzrə təkliflərin işlənilib hazırlanmasına dair müddəa öz əksini tapmışdır.

Bununla belə, Aİ-nin müvafiq sferada qəbul olunmuş müxtəlif sənədlərini, eləcə də təşkilatın üzv-dövlətlərinin sahəvi qanunvericilik aktlarını geniş təhlil edən bir sıra müəlliflər (M.Pirs, K.Tonner) isə turistlərin hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində müddəaların harmonizasiyasının zəruriliyini xüsusilə vurğulayırlar¹⁷⁶.

«Turist» termininin müəyyənləşdirilməsində müvafiq dövlətdaxili qanunvericilik aktları da özünəməxsus şəkildə iştirak edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının 4 iyun 1999-cu il tarixli «Turizm haqqında» Qanununun 1-ci maddəsində turist sayılması üçün şəxsin müvafiq terminin tətbiqi dairəsinə aid edilməsi – istirahət, sağlamlaşdırma, tanış olma, idraki (tarix və mədəniyyət sərvətlərindən bəhrələnmə və sair), iş-peşə (vəzifə borclarının icra edilməsi istisna olmaqla), idman və dini məqsədlərlə getdiyi ölkədə (yerdə) ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmamaq şərtilə, 24 saatdan 12 ayadək müddətdə müvəqqəti olması tələb olunur¹⁷⁷. Rusiya Federasiyasının 24 noyabr 1996-cı il tarixli «Rusiya Federasiyasında turizm fəaliyyətinin əsasları haqqında» Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, turist dedikdə, 24 saatdan 6 ayadək fasiləsiz müddət ərzində, bir gecədən az

¹⁷² Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.И. Волошин. М., Финансы и статистика, 2000, с. 20.

¹⁷⁶ Pears M. The Package Travel Directive: Implementation in the Netherlands. International Travel Law Journal, 1994, issue 4; Tonner K. The European influence on German consumer law. Journal of Consumer Policy, 1994, Volume 17, p. 39-50.

¹⁷⁷ Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı. II cild. Bakı, 2004, s. 728.

¹⁷² Губенко Н., Писаревский Е. Туризм в России и за рубежом. Закон, 2003, № 4, с. 4.

¹⁷³ Международное право. Учебник. Отв. ред. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. М., Междунар. отношения, 2001, с. 665.

¹⁷⁴ Квартальнов В.А. Туризм. Учебник. М., Финансы и статистика, 2000, с. 22.

olmayaraq həyata keçirilən sağlamlaşdırma, idraki, peşə-işgüzar, idman, dini və digər ödənişsiz fəaliyyətlə məşğul olmaq məqsədilə müvəqqəti getdiyi ölkədə yaşayan şəxs başa düşülür¹⁷⁸.

Ukraynanın «Turizm haqqında» 15 sentyabr 1995-ci il Qanununun 1-ci maddəsi isə «turist» və «səyahətçi» anlayışını eyniləşdirərək onu özünəməxsus formada ifadə edir. Belə ki, həmin normativ-hüquqi aktın tələbinə əsasən, turist (və ya səyahətçi) istənilən ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmadan 24 saatdan 6 ayadək müddətdə qalmaq məqsədilə Ukraynaya və ya qanunla qadağan edilməmiş müxtəlif dövlətə səyahət edən və göstərilən müddət ərzində olduğu ölkə yaxud ərazidə qalmaq öhdəlikli şəxsi əhatə edir.

13 iyun 2001-ci il tarixli «Qazaxıstan Respublikasında turizm fəaliyyəti haqqında» Qanunun 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, turist dedikdə, sağlamlaşdırma, idraki, peşə-işgüzar, idman, dini və ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmadan digər məqsədlərlə 24 saatdan 1 ilədək olan müddət ərzində müvəqqəti yaşadığı dövlətə baş çəkən və orada bir gecədən az olmayaraq qalan fiziki şəxs başa düşülür. Özbəkistan Respublikasının «Turizm haqqında» 20 avqust 1999-cu il Qanununun 1-ci maddəsində «turist» termini isə ümumi mənada ifadə edilmişdir. Belə ki, göstərilən müddəanın tələbinə əsasən, turist kateqoriyasına müvafiq ölkə ərazisi üzrə və ya digər dövlətə səyahəti həyata keçirən fiziki şəxslər daxildir.

Bir sıra müəlliflər isə müvafiq məsələyə başqa kontekstdən yanaşırlar. Məsələn, İsrail tədqiqatçısı N.Ürayeli «səyahət edən işçilər» və «işləyən turistlər» adlanan şəxslər qrupunu aşağıdakı dörd kateqoriyaya ayırır:

- **səyahət edən peşəkar işçilər.** Müvafiq kateqoriyaya biznesmenlər, müxtəlif sferada işləyən şəxslər, o cümlədən peşəkar idmançılar aid edilir.

- **miqrasiya edən turizm işçiləri.** Göstərilən anlayış isə turizm biznesində çalışan şəxsləri (barmen, ayaq xizəyi üzrə təlimatçı və s.) özündə birləşdirir.

- **qeyri-mütəşəkkil turizm işçiləri.** Müəllifin fikrincə, iş axtarmaq naminə səyahət edənlər deyil, işləyən şəxslər mövcud kateqoriyanın tərkib hissəsini təşkil etməlidir.

- **istirahət zamanı çalışan turistlər.** Bu kateqoriya şəxslər işin və turizmin qarşılıqlı əlaqəsi üzrə fərqləndirilən müxtəlif fərdlər qrupu sayılır¹⁷⁹.

V.A.Kvartalnov turizmin əsas anlayışlarından biri kimi turistləri müxtəlif psixi və fiziki tələbatları, turizm fəaliyyətində həmin şəxslərin iştirakı istiqamətləri və növlərini müəyyən edən təbiəti özündə birləşdirən şəxslər hesab edir¹⁸⁰. N.S.Barçukova isə turistləri onların əldə etdikləri turların əsasında gəldiyi dövlətdə olan şəxslər kimi göstərir¹⁸¹.

Bir sıra mənbələrdə turizmin iştirakçıları sırasında beynəlxalq (xarici) və daxili turistlərin adları çəkilir, onların tərfi verilir. Belə ki, 1937-ci ildə Millətlər Cəmiyyətində fəaliyyət göstərmiş Statistik Ekspertlər Komitəsi həmin anlayışı izah edərək göstərmişdir ki, əcnəbi turist dedikdə, daimi yaşayış yerinin yerləşmədiyi ölkə sayılmayan və onun adi mühitindən kənarda olan digər ölkəyə ödənişsiz fəaliyyətlə məşğul olmaq məqsədilə 24 saatdan az olmayaraq turizm məqsədilə səyahət edən (və ya qalan) şəxs başa düşülür¹⁸². Onların dairəsinə istirahət, sağlamlaşdırma, qohumlarla baş çəkmə, seminar, konqreslərdə iştirak, işgüzar məqsədlərlə, dəniz kruizlərində (hətta onlar gəmidə 24 saatdan az bir müddətdə olduqları təqdirdə belə) səyahət edən şəxslər aid edilir. Lakin əcnəbi işçilər, 6 aydan çox müddətə təhsil məqsədilə səyahət edən şəxslər, hərbi qulluqçular, onların ailə üzvləri (turizm məqsədilə hər hansı ölkəyə getmə halları istisna olmaqla), qaçqınlar, məcburi köçkünlər, köçərilər, tranzit səyahətçilər, diplomatik xidmətin işçiləri, onların ailə üzvləri, diplomatik xidmətin işçilərinin qulluqçuları, gəmi və qatarların vaqonlarında gecələyən dəniz gəmi-

¹⁷⁹ Uriely N. «Travelling workers» and «Working Tourists». Variations across the Interaction between Work and Tourism. International Journal of Tourism Research, 2001, №3, p. 1-8.

¹⁸⁰ Квартальнов В.А. Теория и практика туризма. Учебник. М., Финансы и статистика, 2003, с. 127.

¹⁸¹ Барчукова Н.С. Международное сотрудничество государств в области туризма. М., Международные отношения, 1986, с. 17.

¹⁸² Organization for Economic Cooperation and development. Tourism Policy and International Tourism in OECD Member-Countries. Paris, OECD, 1980, p. 5-7.; League of Nations, Economic Committee. Survey of tourist traffic considered as an international economic factor. Geneva, 1937, p. 8.; Исследование туристской поездки как международного фактора. Документы Лиги наций. Экономический комитет. Женева, 1937, с. 8.

¹⁷⁸ Квартальнов В.А. Туризм. Учебник. М., Финансы и статистика, 2003, с. 33.

ləri, dəmiryol qatarlarının ekipaj üzvləri və s. kateqoriya insanlara müvafiq terminin tətbiq dairəsi şamil olunmur¹⁸³.

1989-cu il Turizm üzrə Haaqa Bəyannaməsinin IV prinsipi «xarici turist» anlayışını aşağıdakı istiqamətlərdə inkişaf etdirmişdir:

1) daimi yaşadığı ölkədən başqa, digər dövlətlərə səyahət etmək və ya səyahət etmək niyyətində olmaq;

2) daha böyük müddət ərzində qalmaq üçün icazə halları istisna olmaqla, 3 aydan çox olmayaraq, səyahət etmə və ya qalma, eləcə də üç aylıq icazənin yeniləşdirilməsinin səyahətin əsas məqsədi qismində çıxış etməsi;

3) gəlidiyi ölkədə ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmamaq;

4) göstərilən gəlişin və ya səyahətin sonunda gəlidiyi ölkəni tərk etmə¹⁸⁴.

Qərbi Afrikada təsis olunan Razılaşdırıcı Şura çərçivəsində 1976-cı ildə qəbul olunmuş Razılaşdırıcı Şuranın üzv-dövlətlərində turistlərə dair gömrük rəsmiyyətləri haqqında Beynəlxalq Konvensiya isə əcnəbi turistlərlə bağlı müvafiq münasibətlərin tənzimlənməsində özünəməxsus rol oynayır. Belə ki, həmin beynəlxalq-hüquqi sənəddə əcnəbi turistlərin şəxsi istifadə və istehlak əşyalarının müvəqqəti qaydada rüsumsuz olaraq idxalı və onların geriye qaytarılması qaydaları, o cümlədən həmin əşyalara qoyulan kəmiyyət normativləri ilə bağlı müddəalar mövcuddur. Həmçinin, burada göstərilir ki, şəxsi istifadə əşyaları verilmə və ya hədiyyə obyektinə ola bilməz. Bundan əlavə, turizm məqsədləri ilə avtomatının (qoşqu ilə birgə) müvəqqəti olaraq rüsumsuz idxalına yol verilir. Bunun üçün əcnəbi turist statusunu tənzim edən sənədin olması vacibdir. Göstərilənlərlə yanaşı, Yol hərəkəti haqqında 1949-cu il Beynəlxalq Konvensiya və 1926-cı il tarixli Avtomobil hərəkəti haqqında Beynəlxalq Konvensiyaya uyğun olaraq, avtomatını idarə etmək hüququ üçün xüsusi icazənin olması tələb olunur.

Lakin Turistlər üçün gömrük güzəştləri haqqında 1954-cü il Beynəlxalq Konvensiyasından fərqli olaraq, adıçəkilən

beynəlxalq-hüquqi aktda güzəştlərin predmeti, daha dəqiq desək, əcnəbi turistlər tərəfindən ölkəyə idxal və ya oradan ixracı edilən suvenirilər üçün güzəştlərin ümumi miqdarı müəyyən edilməmişdir.

Ümumiyyətlə, müvafiq sub-regionda (Qərbi Afrikada) «əcnəbi turist» kimi qalma müddətinin yuxarı həddi 3 ay olaraq müəyyən edilmişdir. Bu isə Qərbi Afrikada Razılaşdırıcı Şuranın üzv-dövlətlərində turistlərə dair ovçuluq rəsmiyyətləri haqqında Beynəlxalq Konvensiyanın tələbindən irəli gəlir. Belə ki, sözügedən beynəlxalq-hüquqi sənədə uyğun olaraq, əcnəbi turist dedikdə, turizm məqsədləri ilə digər ölkəyə səyahət edən və orada 3 aydan az olmayan müddətdə olan istənilən şəxs başa düşülür.

«Xarici turist» anlayışının müəyyənləşdirilməsi sahəsində təkcə sahəvi beynəlxalq sənədlər mühüm rol oynamır, həmçinin, bu istiqamətdə elmi-nəzəri ədəbiyyatlarda geniş fikir müxtəlifliyinin mövcudluğuna da rast gəlinməkdədir. Məsələn, bəzi müəlliflər tərəfindən beynəlxalq və ya xarici turisti əcnəbi-səyahətçilərdən fərqləndirən əsas əlamət kimi onun gəlidiyi ölkədə məhdud müddətdə qalması göstərilir¹⁸⁵. V.E.İvanov qeyd edirdi ki, əcnəbi turistlər dedikdə, turizm sənədləri üzrə müəyyən müddətə hər hansı ölkəyə gələn və ya həmin sənədləri ölkə ərazisində alan əcnəbilər başa düşülür¹⁸⁶. K.Q.Borisov isə turistlərə əcnəbilərin rejiminin şamil olunmadığı müvəqqəti gələnlər kimi yanaşır. Bundan əlavə, əcnəbi turistlərin hüquq və vəzifələri turizm üzrə beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilən «beynəlxalq turist»lərin statusunun yaranmasına gətirib çıxarır¹⁸⁷.

Lakin bu mövqe ilə razılaşmaq qeyri-mümkündür. Çünki əcnəbi turistlərin hüquqi statusu heç də ümumilikdə əcnəbilərin analogi vəziyyətindən fərqlənmir. Məlum olduğu kimi, əcnəbilərin hüquqi statusu beynəlxalq hüquq normaları, o cümlədən gəlidiyi dövlətin normaları ilə müəyyən edilir. Bu, bir tərəfdən, onların qalmasının müvəqqəti xarakter daşması, digər tərəfdən, gələnin turizm məqsədi ilə həyata keçirilməsi nəzərə alınmaqla, yerinə yetiril-

¹⁸⁵ Соколов Ю.Н. Международный туризм и его правовое регулирование. Учебное пособие. М., Изд-во УДН, 1969, с. 14.

¹⁸⁶ Иванов В.Е. Правовое регулирование иностранного туризма в СССР. Учеб. пособие. М., Международные отношения, 1972, с. 27.

¹⁸⁷ Борисов К. Г. Международный туризм и право. Учебное пособие, М., Изд-во «НИМП», 1999, с. 30-31.

¹⁸³ Квартальнов В.А. Теория и практика туризма. Учебник. М., Финансы и статистика, 2003, с. 134-135.

¹⁸⁴ Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.И. Волошин. М., Финансы и статистика, 2000, с. 224-225.

məldir. Lakin turizm əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə, dövlətlər tərəfindən güzəştlər sisteminin müəyyənləşdirilməsi heç də onların əcnəbilər kateqoriyasına aid edilməsi və onlara münasibətdə müvafiq normaların tətbiqini istisna etmir. Müvafiq müddəa bir sıra elmi-tədqiqat əsərlərində də öz təsdiqini tapmışdır¹⁸⁸. Beynəlxalq turistlərin statusundan söhbət açan bir sıra müəlliflər isə əcnəbilərin rejimi kimi müəyyən hüquqi institutların turistlərə aid edilməsinin vacibliyini göstərirlər¹⁸⁹.

Daxili turistlərə isə tamamilə başqa istiqamətdən yanaşılır. Belə ki, ilk növbədə, həmin statusa aid edilməsi üçün müvafiq şəxsin öz ölkəsi həudurlarında turizm məqsədilə yerdəyişməsi, hərəkət etməsi tələb olunur. Digər tərəfdən isə onun 12 aydan çox olmayan müddətdə həyata keçirilməsi özünü bürüzə verməlidir. Bundan əlavə, mövcud anlayışın tətbiqi sferasına aid edilməyən şəxslərin dairəsi də müəyyənləşdirilmişdir. Həmin kateqoriyaya hərbi öhdəliklərin icrası və ya manevrlərdə olan hərbi qulluqçular, onların ailə üzvləri, ölkə ərazisində müəssisələrdə çalışmaq məqsədilə və əlaqədar yerini dəyişən şəxslər, tranzit sərnəşinləri, qatarların vaqonlarında gecələyən turist qruplarının iştirakçıları, gəmi və ya vaqonlarda gecələyən dəniz gəmiləri, dəmiryol qatarlarının ekipaj üzvləri və s. şəxslər şamil edilir¹⁹⁰.

Turizm ehtiyatları üzrə ABŞ Milli Komitəsinin 1973-cü il də işıq üzü görən nəşrlərində «daxili turist»lərə anlayış verilmişdir. Həmin sənədlərin müddəalarına əsasən, daxili turist dedikdə, ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmaq istisna olmaqla, işgüzar, idraki, şəxsi və digər məqsədlərlə 50 mil məsafədə yerini dəyişmək şərtilə, bir gecə ərzində həyata keçirilən və ya həmin gün geriye qayıtma ilə müşayiət olunan, özünün daimi yaşayış yerindən kənara səyahət etməyən şəxslər başa düşülür¹⁹¹. Lakin müasir qanunvericilik praktikasında belə təsnifatın həyata keçirilməsinə və onların anlayışlarının üzə çıxarılmasına rast gəlinmir. Məsələn, «Turizm haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinin

də daxili turizm (Azərbaycan Respublikasında yaşayan vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikası həudurları daxilində səyahətləri) və xarici turizmin (Azərbaycan Respublikasında yaşayan vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin başqa ölkəyə səyahətləri) mənalari izah edilsə də, onların iştirakçilari hesab edilən şəxslərin dairəsi müəyyən edilməmişdir.

Turistlərin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı məsələlər özündə, həmçinin onların müxtəlif sferada mövcud olan hüquq və vəzifələrini də birləşdirir. Həmin hüquq və vəzifələr müxtəlif beynəlxalq sənədlərdə və milli qanunvericilik aktlarında təsbit edilmişdir. Burada əsas sənəd qismində Ümumdünya Turizm Təşkilatının VI sessiyasında qəbul olunmuş 1985-ci il tarixli Turizm Xartiyası və Turist Məcəlləsi çıxış edir. Sənədin belə adlandırılmasında başlıca məqsəd müvafiq sahədə dövlətlərin və turistlərin hüquq və vəzifələrin ayrıca şəkildə ifadə olunmasıdır. Ona görə də Turizm Xartiyası turizm və onun inkişafı ilə bağlı birbaşa dövlətlərə münasibətdə normaları müəyyən etsə də, Turist Məcəlləsi sırf turistlərin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi baxımından zəruri müddəaları özündə əks etdirir. Belə ki, göstərilən Məcəllənin bir sıra müddəaları turistlərin davranışlarına münasibətdə nəzərdə tutulan vəzifələrin həyata keçirilməsinə istiqamətlənmişdir. Bunun bariz nümunəsi kimi onların aşağıdakı vəzifələrini göstərmək olar:

- öz davranışları ilə milli, beynəlxalq səviyyədə xalqlar arasında dostluq və qarşılıqlı anlaşmaya kömək etmək, bununla da sülhün qorunmasına yardım göstərmək;

- tranzit və müvəqqəti getdiyi yerlərdə bərqərar olan siyasi, sosial, əxlaqi və dini quruluşa hörmət etmək, qüvvədə olan qanun və qaydalara tabe olmaq;

- yerli əhəlinin adətlərinə, etiqadlarına və hərəkətlərinə münasibətdə daha böyük ehtiram göstərmək və onların təbii və mədəni əmlakına hörmətlə yanaşmaq;

- turistlər və yerli xalqlar arasındakı iqtisadi, sosial və mədəni fərqlərin nəzərə çarpdırılmasından çəkinmək;

- bəşəriyyətin ümumi irsinin ayrılmaz hissəsi olan turistləri qəbul edən yerli xalqın mədəniyyətinə həssas yanaşmaq;

- fahişəlik məqsədilə digər şəxslərin istismarına mane olmaq;

- narkotik vasitələrin və digər qadağan edilmiş preparatların ticarəti, daşınması və istifadə edilməsindən çəkinmək.

¹⁸⁸ Барчукова Н.С. Международное сотрудничество государств в области туризма. М., Международные отношения, 1986, с. 27-32.

¹⁸⁹ Соколов Ю.Н. Международный туризм и его правовое регулирование. М., Изд-во УДН, 1969, с. 167-168.

¹⁹⁰ Квартальнов В.А. Туризм. М., Финансы и статистика, 2003, с. 30-31.

¹⁹¹ National Tourism Resources Review Commission. Destination USA. Vol. 2. Domestic Tourism. Washington, 1973, p. 5.

Həmin vəzifələrlə yanaşı, turistlərin müəyyən hüquqları da mövcuddur. Onlara aşağıdakılar aid edilir:

- onların səyahətləri zamanı verilən imkan və şərtlər, müvəqqəti getdikləri rəsmi turizm təşkilatları, turist xidmətlərinin tədarükçüləri barədə obyektiv, dəqiq və müfəssəl məlumat almaq;

- şəxsi və öz əmlaklarının təhlükəsizliyi, istehlakçı kimi hüquqlarının müdafiəsi;

- özünü xüsusilə yerləşdirmə vasitələrində, ictimai qida və nəqliyyatda bürüzə verən müvafiq ictimai gigiyenanın qorunması, infeksiya xəstəliklərin və bədbəxt hadisələrin qarşısının alınması üzrə səmərəli tədbirlər barədə məlumatlandırılma, həmçinin səhiyyə xidmətindən maneəsiz istifadə imkanlarının həyata keçirilməsi;

- ölkənin daxilində, o cümlədən xarici ələmlə təxirəsalınmaz və səmərəli şəkildə ictimai əlaqədə olmaq;

- turistlərin hüquqlarının müdafiəsi üçün zəruri olan inzi-bati, hüquqi prosedur və təminatlar;

- öz dinlərinə etiqad etmək imkanları və bu məqsədlər üçün müvafiq şəraitin mövcudluğu¹⁹².

Turistlərin hüquq və vəzifələri, həmçinin, dövlətdaxili qanunvericilik aktlarında da ehtiva olunmuşdur. Nümunə qismində «Turizm haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 6-7-ci maddələrini göstərmək olar. Belə ki, 6-cı maddədə turistlərin getdiyi ölkəyə daxil olma, orada qalma qaydaları, yerli əhalinin adətləri, dini mərasimlər, müqəddəs yerlər, xüsusi mühafizədə olan təbiət, tarix, mədəniyyət abidələri və digər turizm obyektləri, ətraf mühitin vəziyyəti barədə zəruri və dürüst informasiya almaq, həmin yerdə müəyyən məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla, hərəkət-yerdəyişmə hüququndan, turizm ehtiyatlarından sərbəst istifadə etmək, həyatının və sağlamlığının qorunması üçün təxirəsalınmaz tibbi yardım alınması hüququna malik olmaq, getdiyi ölkənin (yerin) hakimiyyət və yerli özünüidarə orqanlarından hüquqi və digər təxirəsalınmaz yardım növləri göstərilməsində kömək almaq və s. hüquqları mövcuddur. Turistlərin vəzifələri isə 7-ci maddənin tərkib hissəsini təşkil edir. Onlara getdiyi ölkənin qanunlarına riayət etmək, onun sosial quruluşuna, adətlərinə, ənənələrinə, dini etiqadlarına

hörmət etmək, müvəqqəti olduğu yerdə ətraf mühitin mühafizə qaydalarına riayət etmək, təbiət, tarix və mədəniyyət abidələrinə qayğı ilə yanaşmaq, həmin və yolboyu keçdiyi dövlətlərdə gəlmə, getmə qaydalarına riayət etmək, səyahət zamanı şəxsi təhlükəsizlik qaydalarına əməl olunması kimi öhdəliklər aiddir.

15 sentyabr 1995-ci il tarixli «Turizm haqqında» Ukrayna Qanununun VI bölməsi bilavasitə turistlərin hüquq və vəzifələrinə həsr olunmuşdur. Hüquqlar sırasına turist xidmətləri kompleksinin alınması, şəxsi təhlükəsizlik, həyatın, sağlamlığın, istehlakçı hüquqlarının və əmlakın mühafizəsi, xəstəlik halında müvafiq tibbi yardımın əldə edilməsi, müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməməsi və ya lazımcına yerinə yetirilməməsi halında maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsi və s. aid edildiyi halda, turistlərin vəzifələrinə turizm xidmətlərinin təqdim olunması haqqında müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş şərt və qaydalara riayət etmək, gəldiyi dövlətin siyasi və iqtisadi quruluşuna, adət və ənənələrinə, dini etiqadlarına hörmət etmək, gömrük və sərhəd qaydalarını yerinə yetirmək, tarixi, mədəni və təbii obyektlərin qorunmasına dair davranış qaydaları və tələblərinə riayət etmək, onların hüquqazidd fəaliyyəti nəticəsində dəymiş ziyanı ödəmək və s. daxildir. Bundan əlavə, Qanunun 23-cü maddəsi əcnəbi turistlərin hüquqi vəziyyətinin müvafiq qanunvericilik aktına - «Əcnəbilərin hüquqi statusu haqqında» Qanuna göndəriş etməklə tənzimlənməsini nəzərdə tutur. Xarici dövlətlərə səyahət edən Ukrayna vətəndaşlarının hüquq və vəzifələrinin isə olduğu dövlətin qanunvericiliyi və beynəlxalq sazişlər əsasında nizama salınması, həmçinin onların gəldikləri dövlətin qanunvericilik tələblərinə riayət etməsi ilə bağlı müddəalar isə 24-cü maddənin tərkib hissəsini təşkil edir.

«Qazaxıstan Respublikasında turizm fəaliyyəti haqqında» 13 iyun 2001-ci il Qanununun 24-cü maddəsi isə turistlərin hüquqlarına aşağıdakıları aid edir:

- şəxsi və ya əmlak təhlükəsizliyinə qəsd olduğu hallarda konsulluğa, diplomatik, digər dövlət nümayəndəliyinə, o cümlədən turizm nümayəndəliyinə müraciət hüququ;

- müvəqqəti olduğu dövlətdə qəbul edilmiş məhdudlaşdırıcı tədbirlər də nəzərə alınmaqla, azad hərəkət etmək, turizm ehtiyatlarına sərbəst çıxış hüququ;

- təxirəsalınmadan tibbi yardım almaq hüququ;

¹⁹² Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.И. Волошин. М., Финансы и статистика, 2000, с. 217-218.

- əcnəbi turistlərin hüquqi və digər yardım almasında Qazaxıstan Respublikasının dövlət hakimiyyəti orqanlarının yardım etməsi;

- Qazaxıstan Respublikası qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada turoperator və ya turagentlərin turizm xidmətlərinə dair müqavilələrin şərtlərinin yerinə yetirilməməsinə görə dəymiş zərərin və mənəvi ziyanın əvəzinin ödənilməsi və s.

Müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq, turistlərin vəzifələri ilə bağlı bir sıra müddəalar müəyyənləşdirilmişdir. Onlara müvəqqəti gəldiyi ölkənin qanunvericiliyinə əməl edilməsi, səyahət etdikləri dövlətin təbii, tarixi və mədəni abidələrinə yaxın olan ətraf mühitin qorunub saxlanması, gəliş-gediş qaydalarına riayət olunması, səyahətlər zamanı şəxsi təhlükəsizlik qaydalarının yerinə yetirilməsi kimi normalar daxildir.

20 avqust 1999-cu il tarixli Özbəkistan Respublikasının «Turizm haqqında» Qanununun 14-cü maddəsinə müvafiq olaraq, müəyyən edilmiş turistlərin hüquqları demək olar ki, yuxarıda göstərilən milli qanunvericilik aktları ilə tam uyğunluq təşkil edir. Lakin bir sıra fərqli məqamlar mövcuddur ki, bu da müvafiq kateqoriya şəxslərin müqavilələrin nəzərdə tutduğu turizm xidmətləri kompleksini əldə etmək, turların ümumi dəyərinin şərtləndirilmiş qiymətlərdən çox, o cümlədən fors-major halların mövcud olduğu təqdirdə, turizm fəaliyyətinin subyektlərinə ziyan vurmada müqaviləni ləğv etmək kimi hüquqları ilə əlaqədardır. Onların vəzifələrinə gəldikdə isə buraya müqavilənin şərtlərinin yerinə yetirilməsi, gömrük və sərhəd nəzarətinə əməl olunması, olduğu dövlətin qanunvericiliyinə riayət edilməsi daxildir.

Rusiya Federasiyasının 24 noyabr 1996-cı il tarixli «Rusiya Federasiyasında turizm fəaliyyətinin əsasları haqqında» Qanununun 6-7-ci maddələri bilavasitə turistlərin hüquq və vəzifələrinə həsr edilmişdir. Belə ki, turistlərin hüquqlarına azad hərəkət etmək hüququ, müvəqqəti olduğu ölkədə qəbul edilmiş məhdudlaşdırıcı tədbirlər nəzərə alınmaqla, turizm ehtiyatlarına çıxış hüququ, istehlakçı hüquqlarının təmin edilməsi və turistlərinin əmlakının mühafizəsi, onların hüquqi və digər təxirəsalınmaz yardım növlərinin əldə edilməsində müvəqqəti olduğu dövlətin hakimiyyət orqanları tərəfindən yardım alması, rabitə vasitələrinə maneəsiz çıxış hüququ və s. aiddir. Qanunun 7-ci maddəsi isə adıçəkilən kateqoriya şəxslərin vəzifələrini müəyyən edir. Onlara müvəqqəti olduğu

dövlətin qanunvericiliyinə əməl etmək, onun sosial quruluşu, adətləri, ənənələri, dini etiqadına hörmətlə yanaşmaq, ətraf mühitin qorunması, müvafiq dövlətin təbii, tarixi və mədəni abidələrinə qayğı ilə yanaşılması, müvəqqəti gəldiyi və ya tranzit dövlətinin gəliş-gediş, qalma qaydalarına riayət edilməsi, səyahət zamanı şəxsi təhlükəsizlik qaydalarına əməl edilməsi kimi müddəalar daxildir¹⁹³.

Turistlərin hüquq və vəzifələrinə həm də istehlakçıların hüquq və vəzifələri baxımından yanaşılır. Çünki turistlər gətdikləri ölkədə bir qayda olaraq mal və xidmətlərin istehlakçısı qismində çıxış edirlər. Bunu hətta bir çox beynəlxalq aktlar da sübut edir. Belə ki, 1990-cı il tarixli «Hər şeyi əhatə edən səyahətlər, məzuniyyətlər və səfərlər haqqında» Avropa İttifaqı Direktivində «turist» terminini «istehlakçı» anlayışı əvəz edir¹⁹⁴.

«İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında» 19 sentyabr 1995-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu isə bu məsələyə tam şəkildə istehlakçıların hüquqları baxımından hüquqi qiymət verir. Belə ki, Qanunun 3-cü maddəsində onların aşağıdakıları özündə təsbit edən subyektiv imkanları sadalanır: malların (işlərin və xidmətlərin) və onların istehsalçısının, icraçısının və satıcısının sərbəst seçilməsi; istehlak etdikləri malların (işlərin, xidmətlərin) lazımi keyfiyyətdə olması; malların (işlərin, xidmətlərin) miqdarı, çeşidi və keyfiyyəti haqqında dolğun və düzgün məlumat əldə edilməsi; qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hallarda, lazımi keyfiyyəti olmayan, habelə, insanların sağlamlığına, həyatına təhlükəli olan malların (işlərin, xidmətlərin) vurduğu zərərin ödənilməsi; öz hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin mübadiləsi üçün səlahiyyətli dövlət orqanlarına və məhkəməyə müraciət olunması; ictimai təşkilatlarda (istehlakçılar birliyində) birləşmə.

Turistlərin istehlakçı xarakteri ilə müşayiət olunan hüquqi statusu, həmçinin onun iqtisadiyyata təsiri məsələləri də müxtəlif elmi-tədqiqat araşdırmalarının tədqiqat obyektı olmuşdur. Məsələn, bir sıra müəlliflər hesab edirlər ki, əldə etdikləri turlar əsasında dövlətin ərazisində 24 saatdan az olmayan turistlərin istehlakçı xüsusiyyəti

¹⁹³ Биржаков М.Б. Введение в туризм. Учебник. изд. 8-е, перераб. и доп. СПб., «Издательский дом Герда» 2006, с. 496.

¹⁹⁴ Сенин В.С. Организация международного туризма. М., Финансы и статистика, 2004, с. 243-244.

xarici valyutanın ölkə ərazisinə gətirilməsi ilə xarakterizə olunur¹⁹⁵. Lakin turistlərin, eyni zamanda, istehlakçı qismində çıxış etməsi fikri elmi ədəbiyyatlarda heç də birmənalı şəkildə qəbul olunmur. Həmçinin, hüquqi və iqtisadi mənələrdə istehlakçının hüquqi vəziyyəti ilə turistin statusu da fərqli anlamlarda təhlil olunur. Belə ki, A.N. Oşnokovun fikrinə, hər hansı bir dövlətə gəlməni iqtisadi baxımdan qiymətləndirdikdə, onun istehlak xarakteri kəsb etməsi qənaətinə gəlmək olar. Çünki ölkəyə səyahət edən turistlər maddi nemətlərin istehsalçısı deyil, istehlakçısı qismində iştirak edirlər. Hüquqi baxımdan isə istehlakçıların statusu heç də həmişə turizm xidməti müqavilələrində tərəf qismində mövcud olan turistlərlə eyniləşdirilmir¹⁹⁶.

Bir sıra hallarda isə təcrübədə turistlərin valyutasız mübadiləsi vəziyyətinə rast gəlinir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu, bir çox dövlətlərin (məsələn, Hindistan və s.) qanunvericiliyi ilə qadağan edilmişdir¹⁹⁷. Bir məsələni də xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, turistlərin hər hansı bir ölkənin ərazisinə gəlməsi tam olaraq istehlak xarakteri daşmalıdır. Yəni turistlər gəldikləri ölkənin ərazisində heç də maddi nemətlərin istehsalçısı qismində çıxış etmir. Hüquqi baxımdan isə istehlakçının statusu heç də həmişə turist xidmətləri müqaviləsinin tərəfi kimi turistlərə münasibətdə tanınmır.

Göstərilənlərlə yanaşı, turistlərin hüquqi statusuna aid edilən rəhbər başlanğıcların da üzə çıxarılması onların hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi istiqamətində özünəməxsus rol oynayır. Həmin prinsiplər beynəlxalq ümumi hüquq, xüsusilə insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi, beynəlxalq iqtisadi hüquq kimi sahələrlə tam qarşılıqlı əlaqədə olmalıdır. Bunlar aşağıdakılardandır:

- turistlərin gəldiyi dövlətin ərazisində hüquqlarının qorunması. Bu, əsas etibarilə, onların səyahət etdikləri dövlət tərəfindən həyata keçirilməlidir. Şübhəsiz ki, buraya turistlərə qarşı hər hansı hüquq pozuntusunun törədilməsinə yol verilməməsi, onların təhlükəsizliyinin təmin olunması, dəymiş ziyanın ödənilməsi və s.

¹⁹⁵ Барчукова Н.С. Международное сотрудничество государств в области туризма. М., Международные отношения, 1986, с. 17.

¹⁹⁶ Ошноков А.Н. Гражданско-правовые договоры в сфере международного туризма. Авторсф. дисс.... канд. юрид. наук. М., 2002, с. 10.

¹⁹⁷ Биржаков М.Б. Контракт на туристские услуги. Туристские фирмы. Вып. 8. СПб., 1995, с. 22

aidir. Mövcud məsələ müvafiq sferada mövcud olan həm beynəlxalq, həm də milli qanunvericilik aktlarında təsbit edilmişdir. Məsələn, MDB çərçivəsində imzalanmış 1993-cü il tarixli Turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında Sazişin 4-cü maddəsində turistlərin gəldiyi dövlətdə şəxsi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi təsbit olunmuşdur. Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının 4 iyun 1999-cu il tarixli «Turizm haqqında» Qanununun 12-14-cü maddələri dediklərimizin bariz nümunəsidir.

- əcnəbilərin bir növü sayılan turistlərə müəyyən rejimin verilməsi prinsipi. Turistlərin hüquqi statusu məsələsindən danışarkən, onlara təqdim edilən rejimlərdən danışmaq yerinə düşərdi. Bu, daha çox dövlətdaxili qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və ölkə daxilində onların hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bu gün turizmin inkişafı Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə bu sahədə bağladığı sazişlərin sayının artması, hər şeydən öncə, turistlərin ölkəmizə axınının güclənməsi onların statusunun daha dəqiq meyarlarla müəyyən olunmasını tələb edir. Bu zaman turistlərə verilməli olan rejim ön plana çəkilməlidir. Onu da qeyd edək ki, elmi-tədqiqat əsərlərində əcnəbilərin təsnifatı aparılarkən turistlər də onların bir növü kimi göstərilir.

Məlum olduğu kimi milli rejim dedikdə, dövlətin öz vətəndaşlarının malik olduqları hüquqlarla əcnəbilərə verilmiş subyektiv imkanlar bərabərləşdirilir. Əcnəbilərə verilən hər üç rejim (milli rejim, daha əlverişli rejim, xüsusi rejim) öz-özlüyündə aşağıdakıları nəzərdə tutur: əcnəbilərin olduqları dövlətin qanun və qaydalarına riayət etməsi; olduqları dövlətin qanunlarına müvafiq olaraq, əcnəbilərin cinayət mülki və inzibati məsuliyyətə cəlb olunması; müəyyən vəzifələrin tutulması və ayrı-ayrı fəaliyyət növləri ilə məşğul olmanın qadağan edilməsi¹⁹⁸.

Əcnəbilərə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 69-cu maddəsində müvafiq olaraq, milli rejim tətbiq olunur. Buradan da belə bir qənaətə gəlmək olar ki, əcnəbilərin bir növü kimi turistlərə milli rejim verilməlidir. Ancaq burada tam həcmdə milli rejim prinsipindən deyil, milli standartlar rejimindən danışmaq lazımdır. Terminoloji baxımdan hüquq ədəbiyyatında milli rejim milli stan-

¹⁹⁸ Международное публичное право. Учебник. Отв. ред. К.А.Бекяшев. 3-е изд., перераб. и доп. М., ТК Вслби, Изд-во Проспект, 2004, с. 277.

dartların rejimi prinsipindən fərqlənir. Haqlı olaraq qeyd olunur ki, əcnəbilər status baxımından vətəndaşlarla tam mənada bərabərliyə malik ola bilməzlər. Fikrimizcə, əcnəbilərin bir növü hesab edilən turistlərə tətbiq edilən rejimi daha dəqiq ifadə etmək və onun tətbiq sferasının hədlərini tam həcmdə müəyyən etmək üçün bu anlayışdan istifadə olunmalıdır. Milli rejim termini isə burada minimum həddi bildirir.

- **qarşılıqlılıq prinsipi.** Mövcud prinsip əcnəbilərin hüquqi statusunu tənzim edən dövlətlərarası qarşılıqlılıq prinsipi kontekstində nəzərdən keçirilməlidir. Bu isə əcnəbi turistlərin əcnəbilərin konkret növü olması ilə bağlıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, elmi ədəbiyyatlarda əcnəbilərin hüquqi statusunu müəyyən edən mövcud prinsipə bağlı bir çox fikirlər mövcuddur. Məsələn, bir sıra müəlliflərin fikrincə, qarşılıqlılığın şərtləri əcnəbilərin vəziyyəti üçün çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətlərarası qarşılıqlılıq iki mühüm istiqamətdə müəyyən edilə bilər: hüquq və vəzifələrin həyata keçirilməsinə məhdudiyyət qoyulduqda cavab tədbiri kimi; dövlətlərin ərazisində olan əcnəbilərə verilən əlavə hüquqlar müqabilində buna uyğun olaraq, həmin dövlətin vətəndaşlarına digər dövlətdə (hansı ki, onun vətəndaşlarına əlavə hüquqlar verilmişdir) bu həcmdə hüquqların verilməsi. Bu zaman bütün əcnəbilər üçün müəyyən dərəcədə dövlətdaxili qanunvericilikdə minimal standartların əks olunmaması və lazımi təminatların həyata keçirilməməsi digər dövlət tərəfindən də qarşılıqlılıq əsasında müvafiq addımların atılması üçün əsas ola bilməz. Beləliklə, əcnəbilərin hüquqi vəziyyətini tənzim edən prinsip kimi dövlətlərarası qarşılıqlılıq prinsipinin iki istiqamətdə müəyyən edilməsi onun əhəmiyyətini artırır və əcnəbilərin hüquqi vəziyyətinin müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır.

- **turistlərin ayrı-seçkiliyə məruz qalmaması və onların bərabərliyi prinsipi.** İnsan hüquqlarının sahəvi rəhbər başlanğıcı kimi bərabərlik prinsipi kontekstində nəzərdən keçirilən turistlərin bərabərliyi prinsipi özündə müvafiq kateqoriya şəxslərin beynəlmiləl statusa olması, hər hansı irqi, milli və digər əlamətlərə görə onların hüquqlarının məhdudlaşdırılmamasını təsbit edir. Lakin həm əvvəlki, həm də hazırkı dövrdə bir sıra dövlətlərdə milli baxımdan məhdudiyyətlərin həyata keçirilməsi hallarına rast gəlinir. Məsələn, SSRİ-də mehmanxanalarda yerləşdirmə, sərhədlərdən keçirilmə zamanı gələn turistin pasportunda onun

milliyyətinin göstərilməsi tələb olunurdu. Bundan əlavə, hazırda BƏƏ yəhudilərin və ya pasportunda İsrail dövlətinin qeydinin və başqa əlamətin mövcud olduğu digər şəxslərin ölkəyə daxil olmasına icazə vermir. Bir sıra hallarda isə cinsi bərabərliyə zidd olan məhdudiyyətlərin qoyulması halları mövcuddur ki, bu da dövlətin mənəvi dəyərləri və əxlaqi ideyalarının qorunması ilə əlaqələndirilir. Belə ki, Avstraliya və BƏƏ-də gənc qadınların ölkəyə gəlişinə qadağalar qoyulur ki, bunun da əsas səbəbi qismində kütləvi emiqrasiyanın mövcudluğu və ya ayrı-ayrı fərdlərin fahişəlikdə iştirakı kimi məsələlərin olması göstərilir.

Yuxarıda göstərilən müddəaların hüquqi qüvvəsi dövlətlərin ictimai, siyasi, əxlaqi maraqlarının qorunması ilə əlaqələndirilsə də, turistlərin bərabərliyi tam şəkildə bəyan edilməlidir. Müvafiq məsələ, o cümlədən turistlərin müxtəlif aspektlərdən ayrı-seçkiliyə məruz qalmaması beynəlxalq-hüquqi tənzimləmənin də əsas obyektini təşkil edir. Belə ki, mövcud prinsip 1954-cü il tarixli BMT-nin Turizm üzrə Konfransında möhkəmləndirilərək turistləri irqi, cinsi, dil və ya dini fərq qoyulmadan istənilən şəxs kimi göstərmişdir. Lakin bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, silahlı münaqişə şəraitində olduğu dövlətin vətəndaşlarının öz ölkəsinə turist kimi buraxılmaması heç də ayrı-seçkilik kimi qiymətləndirilməməlidir.

- **turistlərin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi zamanı beynəlxalq standartların nəzərə alınması və onlara əməl edilməsi prinsipi.** Belə ki, bu zaman turizm sferasında mövcud olan beynəlxalq-hüquqi aktların müddəaları mütləq nəzərə alınmalıdır. Həmin müddəalara turistlərə tətbiq olunan güzəştlərlə (məsələn, Turistlər üçün gömrük güzəştləri haqqında 1954-cü il Konvensiyası) və ya onlarla bağlı ümumi məsələlərlə (məsələn, 1993-cü il tarixli Turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında MDB Sazişi) əlaqədar ola bilər.

Beləliklə, deyilənləri yekunlaşdıraraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, turistlərin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi məsələlərini təhlil edərkən, onlara aşağıdakı aspektlərdən yanaşma zərurətini qeyd etmək lazımdır:

- «Turist» anlayışı ilə bağlı universal və regional beynəlxalq-hüquqi normaların, o cümlədən milli qanunvericilik aktlarının unifikasiyasının həyata keçirilməsi. Müvafiq müddəanın mövcudluğuna əsas səbəb müxtəlif beynəlxalq-hüquqi aktlar və dövlətlərin qanunvericiliyində turistlərin ölkədə qalma müddətinin minimum və maksimum müddətlərinin fərqli qaydada

müəyyənləşdirilməsidir. Məsələn, bir sıra sənədlərdə (Turistlər üçün gömrük güzəştləri haqqında 1954-cü il Konvensiyası, 1994-cü il 29 oktyabr tarixli Turizm sahəsində MDB iştirakçı-dövlətlərinin əməkdaşlığının əsas prinsipləri haqqında Təvsiyəedici Qanunvericilik Aktı, Rusiya Federasiyasının 24 noyabr 1996-cı il «Rusiya Federasiyasında turizm fəaliyyətinin əsasları haqqında» Qanunu və s.) bu, 24 saatdan 6 ayadək müddəti əhatə etdiyi halda, digər qrup aktlarda (Azərbaycan Respublikasının «Turizm haqqında» 4 iyun 1999-cu il Qanunu, 13 iyun 2001-ci il tarixli «Qazaxıstan Respublikasında turizm fəaliyyəti haqqında» Qanunu və s.) həmin müddət 24 saatdan 1 ilədək olan dövrü bildirir.

- Onların müxtəlif statusa malik olan şəxs kimi (əcnəbi, istehlakçı və s.) hüquq və vəzifələrinin beynəlxalq, o cümlədən milli səviyyədə müvafiq normalar şəklində təsbit edilməsi.

- Turistlərə verilən rejimlərin dəqiq şəkildə ifadə olunması və onun normativ cəhətdən təsbiti. Əcnəbilərin bir növü sayılan turistlərə müəyyən rejimin verilməsi onların hüquqi statusunun dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilməsinə gətirib çıxara bilər. Doğrudur, bu, ilk baxışdan milli rejim və ya daha əlverişli rejim formasında təzahür etsə də, turistlərin yuxarıda göstərilən rejimlərdən hər hansı birinə mənsub olması hələ qeyri-mümkündür. Çünki müvafiq kateqoriya şəxslərin ölkədə qalma müddətinin tam fərqli olması və onların hər hansı ölkəyə gəlməsinin və ya digər formada yerləşməsinin xüsusi məqsədlərlə müşayiət edilməsi yuxarıda göstərilən müddəanın meydana gəlməsinin əsas səbəbi qismində çıxış edir.

- Turistlərin hüquqi statusunu nizama salan rəhbər başlanğıcların formalaşdırılması. Mövcud prinsiplərin müəyyənləşdirilməsi onların digər beynəlxalq-hüquqi normalarla müqayisədə daha çox ümumi xarakter daşması, beynəlxalq hüquq qaydası üçün çox mühüm əhəmiyyətə malik olması, müvafiq sahədə meydana çıxan problemlərin həll edilməsi ilə əlaqədardır.

2.3. Turoperator və turagentlərin hüquqi statusunun tənzimlənməsi problemi

Beynəlxalq turizmin formalaşması və inkişafında əsas rolə malik iştirakçılardan biri də turoperator və turagentlər sayılır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq və milli-hüquqi aktlarda, bu

sferada araşdırma aparan elmi-tədqiqat əsərlərində mövcud məsələyə münasibətdə müxtəlif aspektdən yanaşılır. Bu həm də onların anlayışlarının müəyyən edilməsi və hüquqi statusu ilə bağlı çərçivənin dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Belə ki, «Turizm haqqında» 4 iyun 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunun 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, turoperator dedikdə, turların komplektləşdirilməsi, turizm məhsulunun formalaşdırılması, hərəkətə gətirilməsi və satışı ilə məşğul olan turizm təşkilatı başa düşülür. Turagent isə yuxarıda göstərilən qurum tərəfindən turların satışı, turizm məhsulunun hərəkətə gətirilməsi və satışı üzrə vasitəçilik fəaliyyəti göstərən fiziki və ya hüquqi şəxs hesab olunur.

Deməli, beynəlxalq və milli turizmin fəal iştirakçıları sayılan turoperator və turagent bir-birindən fərqlənən ayrı-ayrı anlayışları ifadə edir. Göstərilən fərqlər, əsasən, aşağıdakılarda özünü büruzə verir:

- **təşkilati-hüquqi formasına görə.** Belə ki, turizmlə bağlı meydana çıxan münasibətlərdə turoperator təşkilat qismində çıxış etsə də, turagent hüquqi və ya fiziki şəxs olmaqla, öz fəaliyyətini sərbəst şəkildə davam etdirə bilər.

- **həyata keçirilən funksiyaları baxımından.** Turoperatorun fərqli olaraq turagentin fəaliyyətinin əsas istiqaməti vasitəçiliyə yönəlmişdir.

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının «Turizm haqqında» 4 iyun 1999-cu il tarixli Qanununda turagentlik terminindən də istifadə olunur. Həmin məfhum turizm və ekskursiya layihələrinin satışı, habelə turizm-ekskursiya fəaliyyətinin təşkili üzrə (informasiya, reklam, marketinq və s.) digər xidmətlərin göstərilməsi ilə məşğul olan vasitəçi təşkilat kimi xarakterizə olunur. Bir sıra dövlətlərin qanunvericiliyində turoperator və turagentlərin hüquqi statusu onların fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi kontekstində izah olunur. Məsələn, Rusiya Federasiyasının «Rusiya Federasiyasında turizm fəaliyyətinin əsasları haqqında» 24 noyabr 1996-cı il tarixli Qanununda turoperator və turagent fəaliyyəti yuxarıdakılarla eynilik təşkil etməsə də, təriflərdə ifadə olunan «hüquqi şəxs və ya fərdi sahibkar» birləşməsi müvafiq olaraq turoperator və turagentlərin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu həm də Qanunun 1-ci maddəsinə müvafiq terminlərin izahından irəli gəlir. Bundan əlavə, 11-ci maddədə isə birbaşa olaraq turoperator

və turagentlərin birliklərindən söhbət açılır. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, müqayisəli təhlil metoduna müraciət etsək, turoperator və turagentlərin hüquqi statusunun dövlətdaxili qanunvericilik nöqteyi-nəzərindən fərqli yanaşmalara məruz qalması qənaətinə gələ bilərik. Həmin fərqlər özünü aşağıdakılarda büruzə verir:

- əgər Rusiya Federasiyası qanunvericiliyində turoperatorların turizm məhsulunun formalaşdırılması, hərəkətə gətirilməsi və satışı ilə məşğul olması nəzərdə tutulursa, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində yuxarıdakılarla yanaşı, turların komplektləşdirilməsi də onların fəaliyyət istiqaməti kimi müəyyən edilmişdir.

- turizm məhsulunun hərəkətə gətirilməsi və satışı üzrə fəaliyyət rusiyalı turagentlərin vəzifələri hesab olunsa da, milli qanunvericiliyimizdə onların vasitəçilik funksiyasının həyata keçirilməsi aydın şəkildə ifadə edilmişdir.

- milli qanunvericiliyimizdə turoperatorlar turizm təşkilatı, turagentlər hüquqi və ya fiziki şəxs kimi xarakterizə olunsa da, qonşu dövlətlərin müvafiq normativ-hüquqi aktında onların hər ikisi hüquqi şəxs və ya fərdi sahibkar qismində təzahür edir¹⁹⁹.

13 iyun 2001-ci il tarixli «Qazaxıstan Respublikasında turizm fəaliyyəti haqqında» Qazaxıstan Respublikası Qanununda turoperator və turagent fəaliyyətinin mənası izah olunur ki, bu da müvafiq kateqoriya şəxslərin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsində çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, Qazaxıstan qanunvericiliyinə əsasən, turoperator öz turizm məhsulunun formalaşdırılması, hərəkətə gətirilməsi və satışı üzrə fəaliyyəti həyata keçirmək üçün lisenziyaya malik olan hüquqi şəxs qismində çıxış edir ki, onun əsas fəaliyyəti turagentlər və turistlərə istiqamətlənmiş olur. Turagentlər isə yalnız turizm məhsulunun həyata keçirilməsi və satışı ilə məşğul olur.

Bundan əlavə, təhlil edilən normativ-hüquqi aktda diqqəti çəkən əsas məqamlardan biri də turoperator fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə qoyulan məhdudiyyətlərin nəzərdə tutulmasıdır. Belə ki, Qanunun 19-cu maddəsində turoperator fəaliyyəti ilə yalnız yerli hüquqi şəxslər məşğul olmaq hüququna malikdir. Bir sıra hallarda isə turizm müəssisələrinin hüquq və vəzifələri ayrı-ayrı qanunvericilik

aktlarında təsbit edilmişdir. Məsələn, Türkmənistan Respublikasının «Turizm haqqında» 24 noyabr 1995-ci il tarixli Qanununun 12-ci maddəsi müvafiq iştirakçıların hüquqları ilə bağlı müddəalar üçün ölkənin müəssisələr haqqında qanunvericiliyinə göndəriş etsə də, onların vəzifələri ilə əlaqədar normaları bilavasitə özündə birləşdirir. Belə ki, həmin vəzifələrə turların təşkili və keçirilməsi barədə turistlərə tam və etibarlı məlumat verilməsi, turist putyovkalarının həyata keçirilməsi, verilmiş informasiyaya uyğun olaraq, turizm xidmətlərinin göstərilməsinin təşkili və s. kimi müddəalar daxildir.

Adıçəkilən normativ-hüquqi aktdan fərqli olaraq, turoperator və turagentlərin hüquq və vəzifələrini eyni qanunvericilik aktında nəzərdə tutan 20 avqust 1999-cu il tarixli Özbəkistan Respublikasının «Turizm haqqında» Qanununun 16-17-ci maddələri məzmun etibarilə demək olar ki, eyni normaları özündə təsbit edir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, müqayisəli təhlil metoduna müraciət edən bir sıra müəlliflər turoperator və turagent anlayışına başqa istiqamətlərdən də yanaşırlar. Belə ki, onların fikrincə, turoperatorlar turizm məhsulunun formalaşdırılması, hərəkətə gətirilməsi və satışı, həmçinin daşıma və yerləşdirmə ilə bağlı olmayan digər xidmətlərin göstərilməsi üzrə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər hesab olunur. Turoperatorlar tərəfindən yaradılmış turizm məhsulunun hərəkətə gətirilməsi və satışı, həmçinin daşıma və yerləşdirmə ilə bağlı olmayan digər turizm xidmətlərinin göstərilməsi üzrə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər isə turagent kateqoriyasına aid edilir. Bundan əlavə, hesab edilir ki, ölkə daxilində qeydiyyatdan keçmiş və öz fəaliyyətini həyata keçirən, turoperatorların turizm məhsullarını realizə edən turagentlər həmin dövlətin vətəndaş-turistlərinə münasibətdə turoperator qismində nəzərdən keçirilir.

Bir sıra beynəlxalq aktlarda isə turoperator və turagentlərin hüquqi statusuna fərqli qaydada yanaşılır. Məsələn, Aİ çərçivəsində qəbul edilən «Hər bir şeyin daxil olduğu səyahətlər, məzuniyyətlər və səfərlər haqqında» 1990-cı il Direktivin 1-ci maddəsində yuxarıda adıçəkilən qurumların vəziyyəti aşağıdakılara aid edilir: sənəddə nəzərdə tutulmuş xidmətləri müntəzəm olaraq təşkil edən, onları satan, bilavasitə özü və ya satıcı vasitəsilə satış üçün təklif edən təşkilatçılar; təşkilatçılar tərəfindən təklif edilmiş xidmətləri satan və onların satılmasını təklif edən satıcılar.

¹⁹⁹ Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.И. Волошин. М., Финансы и статистика, 2000, с. 57; 65

Müvafiq sferada tədqiqat aparan bəzi qrup müəlliflər isə turopoperator və turagentlərin hüquqi statusuna fərqli mövqedən yanaşırlar. Belə ki, hesab edilir ki, turopoperator dedikdə, xidmətlərin tədarükçüsü ilə müqavilə üzrə və turistlərin tələbatlarına uyğun olaraq turların komplektləşdirilməsi ilə məşğul olan təşkilat başa düşülür. Digər turizm təşkilatı – turagentlər isə turopoperatorlar tərəfindən işlənilib hazırlanmış turları əldə edən, həmin turlar üçün putyovkaları buraxan və onları istehlakçılara satan qurumlar kimi xarakterizə edilir. Bundan əlavə, adıçəkilən təşkilatların aşağıdakı iki əsas funksiyası fərqləndirilir: informasiya xidmətlərinin göstərilməsi (turizm rayonları, yerləşdirilmə variantları və s. barədə məlumatların verilməsi); turizm xidmətlərinin satışı²⁰⁰.

V.S.Senin turizm məhsullarının formalaşdırılması və satışı üzrə iştirakçıların (turopoperatorlar, turizm xidmətlərinin icraçısı, turagentlər, turizm məhsulunun istehlakçısı) sırasını müəyyən edərək, tədqiq olunan mövzu ilə əlaqədar iştirakçıların aşağıdakı statusunu qeyd edir: turizm məhsulunun hazırlanması, hərəkətə gətirilməsi və satışı üzrə fəaliyyət göstərən, o cümlədən hüquqi və fiziki şəxslər sayılan turopoperatorlar; yerləşdirmə, qida, nəqliyyat, ekskursiya və turpaketə daxil olan xidmətləri bilavasitə göstərən turizm xidmətlərinin icraçısı (onlara mehmanxanalar, restoranlar, nəqliyyat şirkətləri, mədəniyyət müəssisələri və s. aiddir); turizm məhsulunun hərəkətə gətirilməsi və satışı ilə məşğul olan və vasitəçilik funksiyasını həyata keçirən turagentlər²⁰¹.

Turopoperator və turagentləri turizm bazarında fəaliyyət göstərən turizm firmaları kimi təqdim edən V.A.Kvartalnov isə turopoperatorların turizm müəssisəsi (təşkilatı) olmaq etibarilə onların aşağıdakı funksiyalarının mövcudluğunu qeyd edir: turizm marşrutlarının və turların komplektləşdirilməsinin işlənilib hazırlanması ilə məşğul olunması; onların fəaliyyətinin təmin olunması, reklamların təşkil edilməsi; bu marşrutlar üzrə turların qiymətlərinin müəyyən olunmuş qaydada təsdiqlənməsi və qüvvədə olan

normativlərə uyğun olaraq hesablanması; öz lisenziyası üzrə buraxılış üçün turagentlərə turların satılması və putyovkaların realizasi²⁰².

Bəzi müəlliflər turizm təşkilatları və turistlər (və ya vətəndaşlar) arasında qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməməsi, xüsusilə qarşılıqlı məsuliyyət məsələləsinin müəyyən edilməməsini xüsusi problem olaraq nəzərdən keçirmişlər. Məhz bunun nəticəsindədir ki, əsas diqqətin turizm təşkilatlarının vətəndaşlar qarşısında məsuliyyətinin nizama salınmamasına yönəldilməsi məqsədəmüvafiq hesab olunur. Beynəlxalq turizmin müvafiq iştirakçılarının təsnifatı problemi də diqqəti çəkən əsas məqamlardan biridir. Xarici dövlətlərin qanunvericiliyi və elmi-tədqiqat əsərlərində turopoperatorların dörd əsas tipi fərqləndirilir. Onlara aşağıdakılar aid edilir:

- **kütləvi bazarın turopoperatorları.** Turopoperatorların daha çox inkişaf etmiş tiplərdən sayılan, məşhur kurortlara paket satışı ilə məşğul olan müvafiq turizm təşkilatı turistlərin çarter və ya müntəzəm daşınmasını həyata keçirir.

- **ixtisaslaşmış turopoperatorlar.** Həmin təşkilatlar isə müəyyən məhsullar və ya bazar segmentləri üzrə ixtisaslaşmaqla xarakterizə edirlər. Onlar isə öz növbələrində xüsusi təyinatlı yerlərin turopoperatorları, xüsusi maraqların turopoperatorları, müəyyən sifarişçilərin turopoperatorları, müəyyən yerləşmə yerlərinin (turistlərin pansionatlarda, turist bazalarında, seçmə villalarda yerləşdirilməsi) turopoperatorları, nəqliyyatın müəyyən növündən (təyyarə, qatar, teploxod və s.) istifadə edən turopoperatorlara bölünürlər.

- **daxili bazarın turopoperatorları.** Göstərilən təşkilatlar isə olduğu ölkənin daxilində turpaketlərin satışı, öz ölkəsi üzrə turların təşkili ilə məşğul olurlar.

- **xarici bazarın turopoperatorları.** Müxtəlif dövlətlərdə turpaketlərin satışı ilə məşğul olan adıçəkilən turizm təşkilatı isə xarici turopoperatorlar üçün müxtəlif xidmətlərin təşkili funksiyasını icra edirlər.

Bundan əlavə, fəaliyyət yerinə və ya regional fəaliyyət istiqamətinə görə turopoperatorların təşəbbüskar və daxili (reseptiv) turopoperator növləri mövcuddur. Belə ki, təşəbbüskar turopoperatorlar qəbul edən turopoperatorlarla və ya bilavasitə xidmətlərin təchizatçısı ilə razı

²⁰⁰ Вавилова Е.В. Основы международного туризма. Учебное пособие. М., Гардарики, 2005, с. 34-35.

²⁰¹ Сенин В.С. Организация международного туризма. М., Финансы и статистика, 2004, с. 80-81.

²⁰² Квартальнов В.А. Теория и практика туризма. Учебник. М., Финансы и статистика, 2003, 31.

laşmaya uyğun olaraq, turistlərin xaricə və ya digər regionlara göndərilməsi ilə məşğul olur. Lakin daxili turoperatorlar isə qəbul yerlərində xidmətdən və xidmətlərin təchizatçıları ilə birbaşa müqavilədən istifadə edən turistlərə göstərilən xidmətlərin proqramları, turların komplektləşdirilməsi funksiyalarını icra edirlər²⁰³. Həmçinin, turizm firmalarının fəaliyyətinin əsasını təşkil edən, eləcə də həmin qurumlarla turistlər arasında münasibətlərin hüquqi əsası qismində çıxış edən müqavilələr də müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirilir. Belə ki, bu sahədə tədqiqat aparan bəzi müəlliflərin fikrincə, turizm firmaları tərəfindən bağlanan müqavilələrdə müqavilə münasibətlərinin sistemi öz ifadəsini tapmaqla yanaşı, bir sıra ümumi sistemyardıcı əlamətləri (vahidlik, qarşılıqlı əlaqə, çoxsəviyyəlilik) də özündə birləşdirir. Bununla yanaşı, turizm firmaları tərəfindən bağlanan müqavilələrin iki yerə bölünməsi müddəası da elmi araşdırmalarda öz əksini tapmışdır:

1) turizm xidmətləri ilə bilavasitə əlaqədar müqavilələr;

2) bilvasitə xidmətlərlə bağlı müqavilələr. Həmin müqavilələr isə öz növbəsində xarici iqtisadi və daxili iqtisadi müqavilələrə bölünür. Ümumilikdə isə turizm hüquq münasibətlərinin subyektləri arasında səciyyəvi müqavilə münasibətləri (qəbul edən tərəf – turoperator – turagent – turist) mövcuddur.

K.S.Sviridov tərəfindən isə turizm fəaliyyəti sferasında mövcud olan təşkilatlar tərəfindən bağlanan müqavilələrin aşağıdakı növləri göstərilmişdir: turoperatorlarla (və ya turagentlərlə) turistlər arasında bağlanan müqavilələr (onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu növ müqavilələrin xarakteri xidmətlər paketinin formalaşdırılması üsulundan çox asılıdır); turoperatorlarla turagentlər arasında bağlanan müqavilələr; turoperatorlar və onların tərəfdaşları (yəni, ayrı-ayrı növ xidmətlərin bilavasitə icraçıları) arasında bağlanan müqavilələr²⁰⁴.

Turizm kompaniyalarının, o cümlədən turoperator və turagentlərin fəaliyyətinin əsasında duran, həmçinin onların hüquqi statusunda vacib tərəflərdən biri sayılan müvafiq qurumların vəzifələri isə sahəvi beynəlxalq sənədlərin müddəalarından irəli gəlir. Məsələn,

1996-cı il tarixli «Turizm sənayesi və səyahətlər üçün 21 Gündəlik»də turizm kompaniyalarına yönəlmiş aşağıdakı vəzifələr təsbit edilmişdir: təbii turizm məhsullarının istifadəsi prosesinin minimuma qədər endirilməsi, təkrar istifadəsi və yenidən dövr etməsi; istifadə olunan enerjinin saxlanması və idarə edilməsi; şirin su ehtiyatlarının idarə edilməsi; çirkəb suların axınının idarə olunması; təhlükəli əşyaların idarəsi; nəqliyyatın və daşımaların idarə edilməsi; torpaqdan istifadənin planlaşdırılması və idarəsi; ətraf mühit problemlərinin həllinə işçilərin, müştərilərin, yerli əhalinin cəlb edilməsi; davamlı inkişaf layihələrinin işlənilib hazırlanması²⁰⁵.

Bundan əlavə, turoperatorların və ya turagentlərin həvəsləndirilməsi məsələsi də elmi ədəbiyyatlarda müzakirə obyektii olaraq qalır. Çünki turizm bazarında əldə olunan uğurlar, habelə turizm bazarının inkişafı bilavasitə turizm firmalarının fəaliyyətindən də asılıdır. Məhz bu baxımdan onların fəaliyyətinin təşviq olunması və müxtəlif həvəsləndirmə tədbirlərinin tətbiqi zəruri amillərdən biridir. Hətta bəzi tədqiqatçıların fikrincə, turagentləri həvəsləndirmə tədbirlərinin məqsədi xidmətləri satmaqla, onların öz fəaliyyətlərini genişləndirməsi, habelə yeni satış məntəqələri yaratmasıdır. Belə tədbirlərə isə aşağıdakı müddəalar aid edilə bilər: satılmış məhsula qəbul olunmuş normadan artıq komission faizi təyin etmək; turist qrupuna satılan xidmətlərin qiymətlərində, əgər çoxlu xidmət satılırsa, güzəştə getmək (xüsusilə yaz və qış aylarında); topdansa satış nümayəndələrinə hədiyyələrin və suvenirlərin təqdim olunması; turist birjalarının təşkili; öz tərəfdaşları arasında pulsuz kataloqların paylanması; reklam-informasiya turlarının topdansa satış nümayəndələrinə pulsuz və ya böyük güzəştlərlə səyahətlərin təşkil olunması və bu cür səfərlərə nəşriyyat nümayəndələrinin də dəvət olunması²⁰⁶.

Eyni zamanda, müxtəlif beynəlxalq təşkilatların hesabat və məruzələrində turizm firmalarının maraqlarının nəzərə alınması, eləcə də bu sahədə dövlətlərin qanunvericiliyinin uyğunlaşdırılmasının vacibliyi öz əksini tapmışdır. Nümunə qismində Aİ-nin institut və orqanları tərəfindən qeyd olunan sferada həyata keçirilən fəaliyyəti göstərmək olar. Belə ki, 29 oktyabr 1983-cü il tarixli

²⁰³ Квартальнов В.А. Туризм. Учебник. М., Финансы и статистика, 2003, с. 72.

²⁰⁴ Свиридов К.С. Правовое регулирование деятельности по оказанию туристских услуг. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. СПб., 2003, с. 14

²⁰⁵ Храбровченко В.В. Экологический туризм. Учеб.-метод. пособие. М., Финансы и статистика, 2004, с. 8-9.

²⁰⁶ Yeganlı S.T., Hacıyev E.M. Turizm. Dərs vəsaiti. Bakı, ABU, 2006, s. 191.

Məruzəsində Avropa Komissiyasının müvafiq fəaliyyətini dəstəkləyən İqtisadi və Sosial Komitə sifarişin ləğv olunması, vasitəçilərin müflisləşməsi, tətillər səbəbindən vaxtın keçməsi, havanın pisləşməsi hallarından qoruna bilməyən turoperatorların, turagentlərin və mehmanxana sahiblərinin maraqlarının nəzərə alınmasının vacibliyini xüsusilə vurğulamışdır. Eyni zamanda, öz məruzəsində Komitə turagentlərin iş şəraitini müəyyən edən üzv-dövlətlərin qanunvericiliyinin harmonizasiyasının həyata keçirilməsinin zəruri olduğunu da qeyd etmişdir.

Beləliklə, beynəlxalq turizm münasibətlərində üç tərəfdən biri qismində çıxış edən turoperator və ya turagentlər müvafiq bazarda istehsalçı kimi çıxış etməklə, həmin münasibətlərin subyektləri sayılırlar.

III FƏSİL. BEYNƏLXALQ MÜQAVİLƏLƏR ÇƏRÇİVƏSİNDƏ TURİZM SFERASINDA ƏMƏKDAŞLIĞIN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

3.1. Turizm sferasında universal beynəlxalq müqavilələr

Beynəlxalq turizm hüququnun formalaşmasında müvafiq sferada həyata keçirilən beynəlxalq müqavilələr çərçivəsində əməkdaşlıq mühüm əhəmiyyətə malikdir. Hətta bəzi elmi araşdırmalarda turizm sahəsində mövcud olan beynəlxalq müqavilələrin təsnifatı aşağıdakı qaydada aparmaq həyata keçirilir: 1) turizm və səyahətlər sahəsində çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr; 2) turizm sahəsində ikitərəfli müqavilələr²⁰⁷.

Lakin digər qrup müəlliflərin fikrinə, beynəlxalq təşkilat və konfransların aktlarından fərqli olaraq, beynəlxalq müqavilələr yalnız məhdud dairəyə malik məsələləri tənzimləyir. Kifayət qədər tənzimlənən məsələlər isə gömrük rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsi üzrə qəbul edilmiş müqavilələrdə əks olunmuşdur. Bu sahədə mövcud olan müqavilələr həm beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində, həm də dövlətlərin iradə ifadəsi nəticəsində qəbul edilmişdir. Belə ki, 1954-cü ildə BMT çərçivəsində 3 beynəlxalq müqavilə işlənib hazırlanmış və qəbul olunmuşdur. Onlara Turistlər üçün gömrük güzəştləri haqqında Konvensiya, ona Əlavə olan Turizmə dair məlumat xarakterli sənəd və materialların idxalı haqqında Protokol, Xüsusi yol nəqliyyat vasitələrinin müvəqqəti idxalı haqqında Gömrük Konvensiyası aiddir.

Birinci müqavilə 25 maddədən ibarət olmaqla, özündə bir sıra məsələləri təsbit edir. Məsələn, həmin beynəlxalq-hüquqi sənədin 2-ci maddəsinə uyğun olaraq, müvəqqəti idxalına yol verilən, üzərinə idxal rüsumu və vergiləri qoyulmayan şəxsi istifadə əşyalarının turistlər tərəfindən ölkəyə gətirilməsinə icazə verilsə də, bu heç də həmin əşyaların ticarət məqsədilə istifadəsini və idxalını şortləndirmir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, təhlil olunan beynəlxalq aktda şəxsi istifadə əşyalarının siyahısı da öz əksini tapmışdır. Belə ki, Konvensiyaya əsasən, həmin əşyalara şəxsi zə-

²⁰⁷ Корнессв С.Е., Видулова О.И. Международно-правовое регулирование туристской деятельности. Туризм: право и экономика, 2005, № 4, с. 24-27.

rgərlik məmulatları, bir binokl, bir daşına bilən musiqi aləti, on valla birgə bir daşınan qrammofon, bir daşına bilən radioqəbuledici, bir uşaq arabası, bir çadır və digər düşərgə ləvazimatı, idman qurğuları və s. aid edilir²⁰⁸.

Bundan əlavə, 3-cü maddədə turistlərin əl baqajında olan və sui-istifadə halları üçün istifadəsinə icazə verilməyən şəxsi istifadə əşyalarının müvafiq beynəlxalq-hüquqi sənəddə göstərilən miqdarda ölkə ərazisinə gətirilməsi halları təsbit olunmuşdur. Qeyd edilənlərlə yanaşı, Konvensiyanın bir sıra müddəaları iştirakçı-dövlətlərin öhdəliklərinə həsr edilmişdir. Bu, daha çox turistlərə münasibətdə lazımı şəraitin yaradılması ilə əlaqədardır. Belə ki, 4-cü maddədə aşağıdakı halların həyata keçirilməsi aydın şəkildə özünü büruzə verir:

- ticarət məqsədləri üçün istifadə edilməyən, ümumi dəyəri 50 ABŞ dollarından çox olmayan yol suvenirlərinin tranzit üçün idxalına (idxala müvəqqəti icazə olmadan) icazə verilməsi;

- ticarət məqsədləri nəminə istifadə edilməyən və ümumi dəyəri 100 ABŞ dolları miqdarında olan və turistin gəldiyi ölkədə aldığı yol suvenirlərini ixracat rüsumuna, o cümlədən valyuta nəzarətinə dair rəsmiyyətlərə cəlb etmədən, onların ixracına imkan yaradılması.

6-cı maddədə isə müqavilə iştirakçılarının beynəlxalq turizmin inkişafına mane ola biləcək gömrük qaydalarının tətbiq olunmaması barədə tədbirləri tətbiq və qəbul etmək öhdəliyi göstərilmişdir.

Bununla yanaşı, Konvensiyanın tətbiq sferasını, o cümlədən sözügedən beynəlxalq sənəddə göstərilmiş güzəştlərin tətbiqini istisna edən hallar da aydın şəkildə ehtiva edilmişdir. Daha dəqiq ifadə etsək, Konvensiyada nəzərdə tutulan istisna və güzəştlər sərhədanı ticarətə şamil olunmur (maddə 10). Eyni zamanda, həmin güzəşt və imtiyazların avtomatik olaraq tətbiq edilmədiyi hallar da qeyd olunmuşdur: turistlərin idxal etməli olduqları əmtəələrin ümumi miqdarının Konvensiyada nəzərdə tutulmuş həddi keçməsi; eyni

turistin idxalatçı ölkəyə ayda bir neçə dəfə gəlməsi; hər hansı ölkəyə səyahət edən turistin 17 yaşına çatmaması.

Yuxarıda təhlil olunan Konvensiyaya Əlavə Protokol da turistlərə tətbiq olunan güzəşt və imtiyazlar baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Protokolun 2-ci maddəsində idxal rüsum və vergiləri tətbiq edilmədən digər dövlətlərdən idxal olunmasına icazə verilən əşyaların siyahısı göstərilmişdir:

- ümumi məlumatlandırıcı xarakterə malik olan, özündə xüsusi kommersiya reklamlarının 25 %-ə qədərini əks etdirən, eləcə də digər ölkə ilə tanışlıq, onun mədəni, turizm, idman, dini, peşəkar toplantı və nümayişlərində iştirak etmək məqsədilə istifadə olunan sənədlər (bükülən kitabçalar, kitablar, jurnallar, soraq kitabları, çərçivəli və çərçivəsiz afişalar, böyüdülmüş çərçivəsiz şəkillər və adi şəkillər, şəkili və şəkilsiz coğrafi xəritələr, çap edilmiş pəncərə transparentları);

- xüsusi kommersiya reklamının 25%-dən çoxunu özündə əks etdirməyən, xarici nəqliyyat xidmətlərinin cədvəlləri, rəsmi turizm agentliklərinin nəşr etdiyi xarici mehmanxanaların siyahısı və illiyi;

- yayılmaq üçün istifadə olunmayan, rəsmi milli turizm agentlikləri tərəfindən göndərilən texniki materiallar. Buraya telefon göstəriciləri, mehmanxana siyahıları, illik məlumat və hesabatlar, sərgi kataloqları, muzeylərə, universitetlərə dair sənədlər və s. aid edilir.

3-cü maddədə isə heç bir idxal rüsumu tətbiq olunmadan və əhalini mədəni, turizm, idman, dini və ya peşəkar toplantılarda iştirak etmək üçün həvəsləndirmək məqsədilə, aşağıdakı materialların müvəqqəti idxalına icazə verilməsi barədə müddəa mövcuddur: akkreditə edilmiş nümayəndələrin və ya rəsmi turizm agentlikləri tərəfindən təyin edilən müxbirlərin kontorlarında və ya idxal ölkəsinin gömrük orqanları tərəfindən bəyənilmiş başqa yerlərdə sərgi üçün nəzərdə tutulan materiallar (şəkillər və rəsmlər; fotosəkillər və böyüdülmüş çərçivəli fotosəkillər; incəsənət haqqında kitablar; qravür və litoqrafiyalar, heykəltəraşlıq əsərləri, qobelenlər və bu qəbildən olan digər incəsənət əsərləri); sərgi materialları (vitrinlər, onların altlıqları və digər oxşar predmetlər), o cümlədən bu sərgilərin istismarı üçün zəruri elektrik və mexaniki avadanlıqlar; mövzusu kommersiya reklamı üçün yararlı olan və idxal edilən ölkədə açıq satışda olan materiallar daxil olmamaq şərti ilə, pulsuz nümayiş etdirilmək üçün nəzərdə tutulan sənədli filmlər, qrammofon valları, lent yazıları və digər səs yazıları; az

²⁰⁸ Соколов Ю.Н. Международный туризм и его правовое регулирование. М., Изд-во УДН, 1969, с. 251.

miqdarda bayraqlar; diaqramlar, modellər, proyeksiya fənləri üçün diapozitivlər, klişelər, fotosəkillərin neqativləri; az miqdarda milli kustar sənaye məmulatları, yerli kostyumların və xalq yaradıcılığına aid digər məhsulların nümunələri.

Yuxarıdakı güzəştlərin verildiyi zaman tələb olunan şərtlər isə 4-cü maddədə təsbit edilmişdir: materialların rəsmi turizm agentlikləri, milli turizm məlumatlandırma agentlikləri və ya onların filiallarına göndərilməsi; idxalat ölkəsinin gömrük orqanlarının təsdiq etdiyi və rəsmi milli turizm agentliklərinin təyin etdiyi müxbirlər və ya göndərən dövlətin rəsmi milli turizm agentliklərinin akkreditə edilmiş nümayəndələrinin məsuliyyəti ilə həmin materialların idxal olunması; idxal edilən malların onların agentlikləri tərəfindən heç bir dəyişiklik edilmədən geriye ixrac edilməsi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Protokola uyğun olaraq, müvəqqəti rüsumsuz idxal hüququ 12 aydan az olmayan müddətə verilir. Təhlil olunan beynəlxalq sənədin 6-cı maddəsində isə göstərilir ki, Protokolu müddəalarını pozan, bunun nəticəsində idxal sistemindən irəli gələn hər hansı üstünlük və imtiyaz əldə etmiş şəxslər qanun pozuntusunun baş verdiyi dövlətin müvafiq qanunvericiliyinə əsasən məsuliyyət daşıyırlar.

Ümumiyyətlə, Protokol turizmin inkişafı sahəsində liberallaşmanın gücləndirilməsi, gömrük rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsi, eləcə də dövlətlərin gömrük qanunvericiliyinə əməl olunması sahəsində çox mühüm addım hesab olunmalıdır.

1954-cü ildə qəbul olunan digər müqavilə – Xüsusi yol nəqliyyat vasitələrinin müvəqqəti idxalı haqqında Gömrük Konvensiyası 44 maddədən ibarətdir. Həmin beynəlxalq-hüquqi sənədin 1-ci maddəsində Konvensiyada işlədilən terminlərin (idxal rüsum və vergiləri, daşıma vasitələri, idxal üçün sənədlər və s.) mənası izah edilir. Konvensiyanın II fəslə isə hər hansı vergi və rüsumların tətbiq edilmədiyi, qadağa və məhdudiyyətlərə məruz qalmayan idxala həsr olunmuşdur. Burada müvəqqəti idxal üçün əsas şərt həmin nəqliyyat vasitələrinin yenidən geriye ixracıdır. Həmçinin, həmin nəqliyyat vasitəsi ilə yanaşı, onun yanacaq bərkimi doldura biləcək qədər olan duru yanacağın idxalına da icazə verilir. Konvensiyanın 4-cü maddəsinə əsasən, müvəqqəti idxal olunmuş nəqliyyat vasitəsinin təmiri üçün idxal edilmiş ehtiyat hissələri rüsum və vergilər ödənilmədən, eləcə də məhdudiyyət və qadağa tətbiq olunmadan öl-

kəyə gətirilə bilər. Lakin geriye ixrac olunmayan dəyişdirilmiş hissələr gətirilərkən, idxal rüsum və vergiləri ödənilməlidir.

III fəsil isə müvəqqəti idxal üçün sənədlərin verilməsinə həsr olunmuşdur. Müvəqqəti idxal üçün təqdim edilən sənədlərdə göstərilən məlumatlar isə 8-11-ci maddələrdə qeyd edilmişdir. 8-ci maddəyə uyğun olaraq, həmin sənəddə müvəqqəti idxal olunan nəqliyyat vasitəsinin sahibinin (və ya ona nəzarət edən) tam adı əks olunur. Bundan başqa, nəqliyyat vasitəsinin çəkisi, dəyəri (onun dəyəri həmin nəqliyyat vasitəsinin alındığı ölkənin pul vahidində ifadə olunur) da göstərilir.

Müvəqqəti idxalın şərtləri Konvensiyanın 12-19-cu maddələrində əks olunmuşdur. 12-ci maddənin tələbinə əsasən, müvəqqəti idxal olunmuş nəqliyyat vasitələri ümumi vəziyyətdə geriye ixrac olunmalıdır. Əgər o kirayəyə verilibsə, müvəqqəti idxal olunmuş nəqliyyat vasitələrinin ümumi vəziyyətdə geriye ixrac olunması kirayəçidən tələb oluna bilər. Üzərinə həbs qoyulmuş nəqliyyat vasitələrini geriye ixrac etmək mümkün deyildirsə, onda onun müvəqqəti idxalı üçün verilmiş sənədin etibarlılıq müddəti avtomatik olaraq dayanır. Konvensiyanın 15-ci maddəsində isə qeyd olunur ki, müvəqqəti idxal üçün verilmiş sənədlərin etibarlılıq müddəti yalnız bir səyahətlə məhdudlaşdırıla bilər. Sözügedən beynəlxalq sənədin 16-cı maddəsinə uyğun olaraq, əgər müvəqqəti idxal üçün sənədlər kəsilmiş talon olmadan istifadə olunarsa, onda qeydlər (vizalar) gömrük məmuru tərəfindən ilkin gəlmə ilə sonuncu gediş arasındakı müvəqqəti xarakterə malik səyahət kimi aparılır. Həmin qeydlər müvəqqəti idxal olunmuş nəqliyyat vasitələrinin və ya ehtiyat hissələrinin geriye ixrac edilməsi üçün sübutdur.

Bütün bunlarla yanaşı, Konvensiyada müvəqqəti idxal sənədlərinin etibarlılıq müddətinin uzadılması, onların bərpa edilməsi (IV fəsil), ödənilməmiş müvəqqəti idxal sənədlərinin tənzimlənməsi qaydası (VII fəsil) və digər məsələlər təsbit edilmişdir.

Turizm sahəsində imzalanmış digər müqavilə 1970-ci ildə qəbul olunmuş Səyahətlərə dair müqavilələr haqqında Beynəlxalq Konvensiyadır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Xüsusi hüququn unifikasiyası üzrə Beynəlxalq İnstitut (YUNİDRUA) tərəfindən hazırlanmış Səyahətlərə dair müqavilələr haqqında 1970-ci il Beynəlxalq Konvensiyası beynəlxalq qeyri-dövlət turizm münasibətlərini unifikasiya edən vahid universal sənəd sayılır.

Bütövlükdə 1970-ci ildə keçirilən Brüssel Konfransının nəticəsi hesab olunan bu beynəlxalq-hüquqi aktda iki növ müqavilənin mənası – səyahətlərin təşkilatçıları ilə bağlanan müqavilənin və səyahətlərin təşkilində vasitəçilik edən şəxslərlə imzalanmış müqavilənin izahı verilir.

Konvensiyada izahı verilmiş birinci növ müqaviləyə uyğun olaraq, agent öz üzərinə şərtləşdirilmiş qiymətlər əsasında kompleks və ya daşıma, yaşama, qalma üzrə bir neçə ayrı-ayrı xidmətlər, həmçinin müqavilədə göstərilmiş digər xidmətlər (tur, vauçer) göstərməyi öhdəlik kimi götürür. Səyahətin təşkilatçı firmaları (büro və ya agentlik) isə öz adından ayrı-ayrı şəxslərlə müqavilələr bağlamaqla, səyahətin təşkili ilə bağlı funksiyaları həyata keçirir. Səyahətin təşkilatçısı isə özünün və öhdəliklərin icrası həvalə olunmuş üçüncü şəxslərin bütün hərəkət və nöqsanlarına görə məsuliyyət daşıyır.

Sözügedən beynəlxalq-hüquqi sənəddə anlayışı verilən ikinci növ müqavilə isə birincidən tamamilə fərqlənir. Həmin müqaviləyə əsasən, vasitəçi – səyahətin satışı üzrə vasitəçilik müqaviləsində təsbit edilmiş öhdəlikləri öz üzərinə götürən istənilən şəxs hesab olunur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, vasitəçi-firmalar tapşırıq müqaviləsi və ya razılaşma əsasında fəaliyyət göstərirlər. Bu halda onların məsuliyyəti müvafiq səlahiyyətləri həddində məhdudlaşdırılır.

Bundan əlavə, bir məsələni xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Konvensiya turist agentləri arasında, eləcə də agentliklərlə turistlər və beynəlxalq səyahətçilər arasında bağlanmış müqavilənin pozulmasına görə yaranan mübahisələrin həll edilməsinin əsas vasitəsidir.

Həmçinin, Konvensiyada vurulmuş ziyanə görə məsuliyyət məsələsi də tam dəqiqliklə əks olunmuşdur. Belə ki, Konvensiyadan və bağlanmış müqavilədən irəli gələn öhdəliklərin tam və ya qismən icra edilməməsi nəticəsində səyahətçiye dəymiş ziyanə görə səyahətin təşkilatçısı (turoperator və ya turagent) məsuliyyət daşıyır.

Aparılmış səyahətçilərə vurulmuş ziyanə görə aşağıdakı məbləğdə kompensasiya müəyyən edilmişdir: fiziki zərərə görə 50 000 frank; maddi zərərə görə 2000 frank; istənilən digər zərərə görə 5000 frank. Konvensiyada dövlətlərin göstərilən həddən yuxarı olmayan digər məbləğlərin müəyyənləşdirilməsinə də yol verilir.

Burada həmçinin səyahətin təşkil edilməsində vasitəçi rolunu oynayan şəxslərin məsuliyyəti də müəyyən edilmişdir. Qeyd

olunur ki, səyahətlərin satılması üzrə bağlanan vasitəçilik müqaviləsində qeyd edilən xidmət sahələrinə aid edilməyən kontrakt müddəalarının tam və ya qismən icra edilməməsinə görə vasitəçi məsuliyyət daşıyır. Vasitəçinin öz öhdəliklərini yerinə yetirməsi zamanı səyahətçiye dəymiş ziyanə görə ödənilən kompensasiyanın məbləği isə 10 000 frankla məhdudlaşdırılır²⁰⁹.

Bununla belə, turizm münasibətlərinin nizama salınmasının natamamlığı və qeyri-ardıcılığı baxımından müəyyən çatışmazlıqlara malik olan müvafiq Konvensiya bəzi müəlliflər tərəfindən ciddi şəkildə tənqid olunur²¹⁰.

Bu sahədə imzalanmış və qəbul olunmuş beynəlxalq müqavilələr içərisində bir neçəsi turizm və səyahətlərlə bağlı digər münasibətləri tənzimləyir. Məsələn, turist səyahətləri zamanı tətbiq olunan gömrük rejimləri, onların unifikasiyası, uzlaşdırılması, sadələşdirilməsi məsələləri 1973-cü il tarixli Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası haqqında Beynəlxalq Konvensiya (Kioto Konvensiyası) ilə tənzimlənir. Konvensiyada tərəflərin gömrük rejimlərinin sadələşdirilməsinə, unifikasiyasına və harmonizasiyasına yardım etmək öhdəlikləri müəyyən edilir ki, bu da proteksionist maneələrin ləğv edilməsinə müəyyən dərəcədə əsas verir. Onun əsas məqsədi dövlətlərarası gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsinə və uzlaşdırılmasına xidmət edən hüquqi sənədi dövlətlərə təqdim etməkdir.

Konvensiyada gömrük rəsmiyyətlərinə dair standartlar və təcrübə ilə bağlı razılaşdırılmış 30 əlavə öz əksini tapmışdır. Həmin əlavələr bir sıra məsələləri özündə təsbit edir. Məsələn, Konvensiyaya F.3 Əlavəsi bilavasitə səyahətlər (turizm) zamanı gömrük rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsinə aiddir. Göstərilən Əlavənin şərtləri hər hansı bir ölkəyə gələn və ya onu tərk edən, o cümlədən burada yaşayan və ya yaşamayan səyahətçilərə münasibətdə tətbiq olunur. Bundan əlavə, yuxarıda adları çəkilən şəxslər üçün baqajın gömrük bəyannaməsinin unifikasiya edilmiş forması müəyyənləşdirilmişdir. Rəsmiyyətlərin sadələşdirilməsi və güzəştlərin artırılması üzrə tədbirlərin (məsələn, gömrük rüsumlarından azadolmaların 50

²⁰⁹ Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.И. Волошин. М., Финансы и статистика, 2002, с. 340-344.

²¹⁰ Meyer J., Kubis S. Pauschalreiserecht in Europa. Ztschr. für vergleichende Rechtswiss. Heidelberg, 1993, Bd 92, H. 2, s. 204.

ABŞ dollarından 100 ABŞ dollaradək qaldırılması) qəbulu **zəruri** rəti də onun tərkib hissəsi kimi qeyd olunmalıdır. Əlavənin 1-2-ci normalarında təsbit olunmuş müddəalar səyahətçilər və onların **baqajı, əl əşyaları, xüsusi daşıma nəqliyyat vasitələri üçün sərhəddə, aerodromlarda, limanlarda və beynəlxalq nəqliyyat vasitələrində sadələşdirilmiş gömrük rəsmiyyətləri ilə bağlı münasibətləri nizamə salır. 8-ci normaya uyğun olaraq, səyahətçinin qaçaqmalçılıq və ya digər hüquq pozuntusunun törədilməsində şübhəli bilindiylə barədə kifayət qədər əsaslar olarsa, gömrük nəzarəti məqsədilə şəxsi baxışın həyata keçirilməsinə yol verilir. Sənədin 12-ci norması milliyyətdən və vətəndaşlığından asılı olmayaraq, bütün səyahətçilər üçün gömrük rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsini nəzərdə tutur. 19-20-ci normalarda isə səyahətçi tərəfindən müvəqqəti idxal rejimi tətbiq edilməklə, şəxsi əşyaların ölkəyə gətirilməsinin mümkünlüyünə dair müddəa və onların siyahısı aydın şəkildə ifadə edilmişdir. Həmin əşyalara aşağıdakılar aiddir: şəxsi bər-bəzək əşyaları; binokl; yüngül musiqi alətləri; valla birgə yüngül qrammofon; yüngül televizor; yüngül radioqəbuledici; uşaq və əlil arabası; idman ləvazimatları²¹¹ və s.**

Qeyri-rezidentlərə məxsus şəxsi istifadə üçün nəqliyyat vasitələrinin müvəqqəti idxalına görə ümumi müddət 6 aydan az olmayaraq müəyyən edilir (33-cü norma). 41-ci normada isə səyahətçilərə kommersiya məqsədləri üçün əmtəə ixrac etmək hüququnun verilməsi əks olunmuşdur. Bu hüququn həyata keçirilməsi üçün əsas şərt ixrac rüsum və vergilərinin ödənilməsi, zəruri rəsmiyyətlərin yerinə yetirilməsidir.

Yuxarıda göstərilənlərdən əlavə, Kioto Konvensiyasında digər məsələlər də təsbit edilmişdir.

Sözgedən beynəlxalq-hüquqi sənədin əhəmiyyəti elmi-nəzəri araşdırmalarda hərtərəfli şəkildə yüksək qiymətləndirilməkdədir. Belə ki, Kioto Konvensiyasının əsas məqsədinin dövlətlərin gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası olduğunu vurğulayan K.Q.Borisovun fikrincə, belə bir vasitə immiqrant hesab olunmayan səyahətçilərin beynəlxalq hərəkətinin genişlənməsi də daxil olmaqla, beynəlxalq ticarətin və digər beynəl-

xalq mübadilə vasitələrinin inkişafına səmərəli töhfə bəxş edə bilər²¹².

Turizm sahəsində qəbul edilmiş digər beynəlxalq-hüquqi akt 1979-cu il iyun ayının 15-də qüvvəyə minmiş Turagentlər və mehmanxana sahiblərinin müqavilə bağlamasına dair Beynəlxalq Mehmanxana Konvensiyadır. Konvensiyanın məqsədi mehmanxana müqavilələri kimi tanınan kontraktların imzalanması və icrasını təmin etməkdir. Sözgedən beynəlxalq-hüquqi sənədin 4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, Konvensiya müxtəlif dövrlərdə qeydiyyatə alınan və fəaliyyət göstərən turagentlər və mehmanxana sahibləri arasında bağlanan beynəlxalq xarakterli mehmanxana müqavilələrinə şamil edilir. Ümumiyyətlə, Konvensiya iki növ müqavilələri nizamə salır:

- fərdi müştərilərə mehmanxana xidmətlərinin satılması üzrə kontraktlar;

- müştəri qruplarına mehmanxana xidmətlərinin satışı üzrə kontraktlar.

Konvensiyanın 9-12-ci maddələri isə kontraktların bağlanmasına həsr edilmişdir. Belə ki, 10-cu maddəyə əsasən, mehmanxana müqavilələri mehmanxana sahiblərinə göndərilmiş sorğuya aksept verilməsi nəticəsində imzalanır. Sorğunun qəbulu yazılı formada təsdiqlənməlidir. Bundan əlavə, əgər turagent cavabı teleqrafla almaq istəyirsə, onda sorğuda cavaba görə haqqın ödənilməsi barədə qeyd olmalıdır. Həmçinin, 14-cü maddədə göstərilir ki, mehmanxana sahibləri müqavilədə nəzərdə tutulmuş qiymətlərə əməl etməlidirlər. Bir məsələni də xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, qiymətlər dəyişərkən, yeni qiymətlər onların dəyişdirilməsindən 30 gün sonra tətbiq edilə bilər. Ancaq bu dəyişikliklər mehmanxana sahiblərinin təsdiq etdiyi xidmətlərin qiymətlərinə şamil olunmur. Konvensiyanın 23-37-ci maddələr isə öhdəliklərdən bəhs edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin öhdəliklər iki yerə bölünür: Konvensiyadan irəli gələn öhdəliklər; peşə etikasından meydana çıxan öhdəliklər.

Bir məsələni də göstərmək lazımdır ki, turagentlərin sifariş edilən xidmətlərə dair tam və hərtərəfli məlumat vermək öhdəliyi,

²¹¹ Борисов К.Г. Международный туризм и право. Учебное пособие, М., Изд-во «НИМП», 1999, с. 209-210.

²¹² Борисов К.Г. Международный туризм и право. Учебное пособие, М., Изд-во «НИМП», 1999, с. 42.

eləcə də mehmanxana sahiblərinin bir sıra öhdəlikləri birinci qrupa aid olan öhdəliklər sırasına daxildir²¹³.

Mehmanxana sahiblərinin mehmanxanaların vəziyyəti, kateqoriyaları, həmçinin burada göstərilən xidmətlərin keyfiyyəti barədə dəqiq məlumat verməsi, turagentlərin mehmanxana sahiblərindən alınmış informasiyanı nüfuzdan salmamaq kimi öhdəlikləri isə ikinci qrupa aiddir.

Bütün bunlarla yanaşı, bu Konvensiyaya 3 əlavə də imzalanmışdır: Konvensiyada istifadə olunan terminlərin anlayışı barədə Əlavə; Mehmanxana müqavilələrində işlədilən terminlərin göstəriciləri haqqında Əlavə; Arbitrajda mübahisələrə baxılma qaydasını və beynəlxalq turist vauçeri ilə bağlı məsələləri özündə əks etdirən Əlavə.

Birinci əlavədə bir neçə terminin (depozit, beh, səyahətçilər qrupu, mehmanxana, mehmanxana müqaviləsi, mehmanxana tarifi, fərdi səyahətçilər, turizm agentliyi, vauçer) mənası izah edilmişdir. İkinci Əlavə mehmanxana müqavilələrində işlədilən terminlərin göstəricilərini özündə birləşdirir. Belə ki, həmin terminlərin siyahısı və onların əks olunduğu maddələr burada tam aydınlığı ilə göstərilir. Üçüncü Əlavədə isə arbitrajlarda mübahisələrə baxılma qaydası əks olunmuşdur. Həmçinin, daimi arbitraj orqanları kimi bərabər sayda turagent və mehmanxana firmalarının nümayəndələrindən ibarət olan Beynəlxalq Mehmanxanalar Cəmiyyəti və Turist Agentlikləri Cəmiyyətlərinin Ümumdünya Federasiyasının Əlaqələr üzrə Komitəsi göstərilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, buraya arbitraj qismində mütəxəssis və hüquqşünaslar da cəlb edilə bilərlər. İşin arbitraja verilməsi üçün iddia irəli sürülərkən, bu iddiada aşağıdakılar mütləq ifadə olunmalıdır: tərəfin adı, ünvanı, təsviri; ərizəçinin tələbinin mahiyyətinin izah olunması; tərəflərin hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsi məqsədilə tərəflər arasında yazışmaların, müvafiq informasiya mübadiləsinin həyata keçirilməsinə imkan yaradan saziş.

Bütün bunlarla yanaşı, üçüncü Əlavədə arbitrlərin seçilməsi, arbitraj sazişi, arbitrajın yeri, işin materiallarının arbitraja təqdim olunması, beynəlxalq turist vauçerləri, onların verilməsi

qaydası, bu sistemin qüvvəyə minməsi üçün zəruri şərtlər və digər məsələlər təsbit edilmişdir.

Beynəlxalq Mehmanxana Konvensiyası və həmin beynəlxalq sənədə dövlətlərin qoşulmasının zəruriliyi ilə bağlı müəlliflər arasında geniş fikir müxtəlifliyi mövcuddur. Belə ki, bəzi müəlliflərin fikrincə, bu hal turizm sahəsində hüquq münasibətlərinin inkişafında mühüm addım sayıla bilər²¹⁴. Subyektiv tərkibi (iki qeyri-hökumət təşkilatı – Beynəlxalq Mehmanxanalar Assosiasiyası, Ümumdünya Turizm Agentlikləri Assosiasiyaları Federasiyası) baxımından müvafiq beynəlxalq-hüquqi aktın «kvazi-hüquqi» və ya «sub-hüquqi» xarakterə malik olmasını xüsusilə vurğulayan digər qrup müəlliflər isə hesab edirlər ki, hətta qoşulma barədə məsələnin qaldırılması belə məqsədamüvafiq sayıla bilməz²¹⁵.

Beynəlxalq turizm sferasında meydana çıxan münasibətlərin tənzimlənməsində 1981-ci il tarixli «Beynəlxalq Mehmanxana Qaydaları» da özünəməxsus formada iştirak edir ki, onun da əsas məqsədi mehmanxanalarda yerləşdirmə müqaviləsi ilə bağlı məsələləri tənzimləyən ümumtənzimləmiş beynəlxalq ticarət təcrübəsinin məcəllələşdirilməsindən ibarətdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tərəflərinin əksəriyyəti dövlətlər olan ənənəvi beynəlxalq müqavilə və aktlardan fərqli olaraq, Qaydaların Tərəfləri kimi müştərilər və qonaqlar göstərilmişdir. Hətta girişdə müvafiq terminlərin mənası da izah edilir. Belə ki, müştəri dedikdə, mehmanxanalarda yerləşdirilmə müqaviləsi bağlayaraq, həmin yerləşdirilmənin ödənişinə görə məsuliyyət daşıyan istənilən fərd və ya hüquqi şəxs başa düşülür. «Qonaq» termini isə mehmanxanada yerləşməsi güman edilən və ya yerləşdirilən fərdləri ifadə edir.

Ümumiyyətlə, müvafiq sənədin əsas mahiyyəti bütövlükdə iki qrup məsələni özündə təsbit etməsi ilə xarakterizə olunur:

- müqavilə münasibətləri. Burada yerləşdirmə müqaviləsi, müqavilənin forması, onun qüvvədə olma müddəti, icra edilməsi və ya edilməməsi və s. normalar əks olunmuşdur.

²¹⁴ Писаревский Е.Л. Туристская деятельность. Проблемы правового регулирования. Владивосток, НОУ «Институт Международного Туризма г. Владивосток», 1999, с. 98, 103.

²¹⁵ Бахин С.В. «Формулярное право» и его международно-правовая унификация. РЕМП, 2000. СПб., 2000, с. 80-83.

²¹³ Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.И. Волошин. М., Финансы и статистика, 2002, с. 351-352.

- digər öhdəliklər. Göstərilən öhdəliklər isə mehmanxana sahələrinin, qonaq və müştərilərin məsuliyyəti, qonaqların əmlakının saxlanması, onların davranışı ilə bağlı müddəalarla tam üst-üstə düşür.

Yuxarıda təhlil edilən müqavilələrdən başqa, turizm xidmətinin ticarəti sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın təsbit olunması da diqqəti çəkən əsas məqamlardan biridir. Mövcud müddəalar 1994-cü ildə başa çatmış Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (GATT) Uruqvay raundunun nəticəsi hesab olunan Xidmətlərin ticarəti üzrə Baş Sazişdə öz əksini tapmışdır. Onun əsas normaları bir sıra hallarda GATT-in müddəalarını xatırladır. Bu, xüsusilə milli rejim, daha əlverişli rejim, açıqlıq prinsipi və s. kimi məsələlərlə bağlıdır. Lakin müəyyən oxşar cəhətlərə də rast gəlmək mümkündür²¹⁶. Belə ki, GATT-da «əmtə» kateqoriyasının tərfi verilmədiyi kimi, GATS-da da «xidmət» anlayışı müəyyən edilmir. Bu, bir tərəfdən, bütün xidmətlər sektoruna aid edilən ümumi öhdəlikləri, eləcə də konkret kateqoriya öhdəlikləri özündə təsbit edir.

Xidmət sahələri, o cümlədən turizm xidmətlərinin beynəlxalq ticarətini tənzimləyən 1994-cü il GATS Sazişi Ümumdünya Ticarət Təşkilatının təsis olunması haqqında Sazişi özündə ifadə etməklə, 6 fəsilə birləşən 29 maddədən ibarət ayrıca beynəlxalq müqavilədir. Digər tərəfdən, GATS-in əsas mətninə ayrı-ayrı xidmətlər üzrə sahəvi protokolları da daxildir. Burada konkret olaraq «turizm xidmətləri»nin göstərilməməsinə baxmayaraq, bu daha geniş tətbiq sferasını əhatə edir.

Bundan əlavə, Saziş turizm xidmətlərinin beynəlxalq tədarükünün dörd mümkün üsulunu nəzərdə tutur²¹⁷. GATS özündə «xidmət» anlayışını ifadə etməsə də, 1999-cu ildə işlənilib hazırlanmış BMT-nin «Vahid Məhsul Təsnifatı»nın əsasında Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Katibliyi tərəfindən xidmətlərin

təsnifatı işlənilib hazırlanmışdır. Həmin təsnifatın «Turizm və səyahət» adlı IX Fəslinə dörd növ xidmətlər daxil edilmişdir:

- mehmanxana və restoran xidmətləri;
- turagent və turoperator xidmətləri;
- turizm səyahətlərinə dair xidmətləri;
- turizmlə bağlı digər xidmətlər²¹⁸.

GATS-in həyata keçirilmə mexanizmi iki növ şərti nəzərdə tutur. Birinci növə bütün xidmət sahələrinə, o cümlədən turizm sferasına (məsələn, daha əlverişli rejim) şamil olunan ümumi öhdəliklər aid edilir. Onun tərkib hissələrini isə müəyyən növ öhdəliklər (məsələn, ödəmələr və köçürmələr) təşkil edir. İkinci növ şərtlərə isə konkret öhdəliklər daxildir ki, bu da GATS-in hər bir iştirakçısı üçün spesifik olan müqavilə şərtləridir. Konkret öhdəliklərin siyahısı isə GATS-in ayrılmaz tərkib hissəsidir və onlar XX maddənin əsasında Sazişin hər bir iştirakçısı tərəfindən tam şəkildə tətbiq olunur. Həmin siyahı aşağıdakı məlumatları özündə birləşdirir: 1) sahə və yarım sahələrin dəqiq ifadə olunması; 2) bazara çıxışa münasibətdə məhdudiyyətlərin tətbiq olunması; 3) milli rejimin tətbiq olunmasına münasibətdə məhdudiyyətlər və digər şərtlər üzrə əlavə öhdəliklər.

Bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşərdi ki, 1999-cu ilin mart ayına qədər turizm sektoru üzrə öhdəliklər Ümumdünya Ticarət Təşkilatının 134 üzvündən 114-ü tərəfindən qəbul olunmuşdur. Həmçinin, GATS ilk dəfə olaraq, Sazişin iştirakçı-dövlətləri arasında müxtəlif xidmətlərin ticarətinə dair Ümumdünya Ticarət Təşkilatında mübahisələrin həlli proseduru özündə ehtiva edir.

GATS-a uyğun olaraq, təşəkkül tapan turizm xidmətləri ticarətinin tənzimlənməsinin prinsipləri və xarakteri dövlətlərin ayrı-ayrı regional inteqrasiya birlikləri çərçivəsində tətbiq edilir, həmçinin ticarət xidmətlərinin liberallaşdırılması məsələləri üzrə digər sazişlərin bağlanması zamanı da nəzərə alınır. Əgər liberallaşdırma ilə bağlı müqavilələrə münasibətdə GATS xüsusi göstərişləri (maddə V, «İqtisadi inteqrasiya») nəzərdə tutduğu halda, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının üzv-dövlətlərinin gömrük ittifaqlarının və azad ticarət zonalarının yaradılması Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin XXIV maddəsinə müvafiq olaraq həyata keçirilir. Lakin GATT-in müvafiq normalarında inteqrasiya

²¹⁶ Дюмулен И.И. Всемирная торговая организация. М., ТПП РФ, 1997, с. 114-116.

²¹⁷ Чеботарева И.А. Современное состояние регламентации торговли туристскими услугами в рамках Генерального соглашения по торговле услугами. Туризм: право и экономика, 2005, № 1, с. 30-32; Корнеев С.Е. Некоторые вопросы правового регулирования туристской деятельности в аспектах правового режима Всемирной торговой организации (ВТО) (материалы международной научно-практической конференции «Туризм и экономическая безопасность России»). Туризм: право и экономика, 2005, № 2, с. 34-48.

²¹⁸ WTO. Services sectoral classification list. MTN. 10 July 1991.

qrupları çərçivəsində əmtəələrin ticarətinin liberallaşdırılmasından söhbət getdiyi halda, GATS-da integrasiya qrupları çərçivəsində xidmətlərin rejimi haqqında xüsusi göstərişlər mövcud deyildir. Beləliklə, həmin məsələ GATS-ın müvafiq müddəaları ilə ziddiyyət təşkil etmədiyi təqdirdə, ümumi qayda kimi qüvvədə olan GATT-ın normalarının tənzimləmə obyektinə çevrilir. GATT və GATS arasında əlaqələri araşdıran D.Karro və P.Jüar xüsusilə olaraq qeyd edirlər ki, GATS və GATT-94 normaları arasında kolliziyanın mövcudluğu meydana çıxarsa, onda üstünlük GATS-ın xüsusi normalarına veriləcəkdir²¹⁹. Bu isə məşhur *lex specialis derogat lex priori* anlamından irəli gəlir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, turizmin inkişafı ilə bağlı məsələlər təkcə ayrı-ayrı dövlətlərin və universal beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətinin tərkib hissəsi deyil, eyni zamanda, sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin birgə söylərinin nəticəsi də sayıla bilər. Hətta bunun bariz nümunəsi kimi 2004-cü ildə qəbul olunmuş «Təhlükəsiz və sadələşdirilmiş beynəlxalq səyahət qaydalarına dair «Böyük Səkkizlər»in Təşəbbüsləri»ni (SAFTI) göstərmək olar. Bu sənəd «Böyük Səkkizlər» tərəfindən təhlükəsizliklə bağlı qəbul olunmuş əsas beynəlxalq tədbir və akta – «Quru, dəniz və aviadaşımaların hərtərəfli təhlükəsizliyinin təşviqi üzrə» 2002-ci ildə keçirilən antiterror tədbirlərinə və «Nəqliyyatda təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi haqqında» 2003-cü il Qərarına əsaslanır.

Bütövlükdə SAFTI daşımalar zamanı terror təhlükəsinin minimuma endirilməsi məqsədilə, müvafiq prosedurların müasirləşdirilməsi və məlumat mübadiləsinin təkmilləşdirilməsi, habelə bu sahədə mövcud olan standartların yüksəldilməsi sahəsində əməkdaşlığın 7 əsas prinsipini, 28 bənddən ibarət Fəaliyyət Planını və 20 genişmiqyaslı layihələri özündə birləşdirir. Bu sənədin məqsədi isə insanların səyahət təhlükəsizliyinin təmin olunması, insanların yerdəyişməsi (hərəkəti) zamanı onlar üçün müxtəlif gömrük, viza və digər rəsmiyyətlərlə bağlı meydana çıxan çətinliklərin aradan qaldırılması, həmçinin antiterror xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. Daha dəqiq ifadə etsək, SAFTI qeyd olunan sahələrdə uzunmüddətli fəaliyyət strategiya-

sının formalaşdırılmasına dair müddəaları özündə birləşdirir ki, bu strategiyanın mərkəzində də beynəlxalq səyahəti həyata keçirən insanlar, habelə onların həyatının qorunması və təhlükəsizliyinin təmin olunması durur.

Məlum olduğu kimi, beynəlxalq turizmin inkişafı həm də qeyri-maddi və mədəni irsin qorunub saxlanılması ilə bilavasitə qarşılıqlı əlaqəyə malikdir. Bu bir tərəfdən, turizmin konkret növü qismində çıxış edən mədəni turizmin inkişafına təkan verilməsinə, digər tərəfdən, beynəlxalq turizmin inkişafı kontekstində dövlətlərin milli mədəniyyət nümunələrinin beynəlxalq hüquqa uyğun mühafizəsinin təmin olunmasına xidmət edir. Məsələn, Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması haqqında 2003-cü il Beynəlxalq Konvensiyasının preambulasında, bir tərəfdən, mədəni müxtəlifliyin və davamlı inkişafın təmini qismində qeyri-maddi irsin rolu qeyd olunur, digər tərəfdən insanlar arasında yaxınlaşma, mübadilə və qarşılıqlı anlaşılmaya kömək edən amil kimi müvafiq irsin yeri göstərilir. Həmçinin, Konvensiyada qeyri-maddi irsin əsas qrupları təsbit olunmuşdur: şifahi ənənələr və irsin daşıyıcısı qismində çıxış edən dil də daxil olmaqla, ifadə formaları; ifaçılıq sənəti; adətlər, ayinlər, bayramlar; təbiət və kainata dair bilik və adətlər; ənənəvi sənətlərlə bağlı olan və xarici turistləri özünə cəlb edən bilik və vərdislər. Məhz bu əlamətlərinə görə Konvensiya təkcə ənənəvi ekoloji mədəniyyəti mühafizə etmir, həmçinin təbii ətraf mühit barədə biliklərin çoxsaylı təzahür formalarını özündə birləşdirir. Bu isə beynəlxalq turizmin inkişafı kontekstində və qeyri-maddi mədəni irsin qorunub saxlanılmasının şərti kimi təbii mühitin qorunması öhdəliyini ifadə edərək, Konvensiyanın birbaşa YUNESKO-nun üzv-dövlətlərinə yönəlməsinə gətirib çıxarır.

Konvensiyanın müddəalarının yerinə yetirilməsinə nəzarət isə Qeyri-mədəni irsin mühafizəsi üzrə Komitə tərəfindən həyata keçirilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, iştirakçı-dövlətlərin təklifləri və Komitənin meyarları əsasında müvafiq qurum tərəfindən müntəzəm olaraq irsin qorunmasına dair proqram, layihə və tədbirlərin həyata keçirilməsinə yardım göstərilir. Hətta Konvensiyanın 18-23-cü maddələrinə əsasən, bu məqsədlə Komitə üzv-dövlətlərdən ərizələr qəbul edir. Bundan əlavə, Komitə çərçivəsində həyata keçirilən beynəlxalq yardımın formalarından biri kimi bir sıra tədbirlərin görülməsinə (məsələn, normativ və digər sənədlərin qəbulu, müvafiq infrastrukturun yaradılması və fəaliyyətinin təmin

²¹⁹ Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. Учебник. Пер. с франц. В.П.Серебренникова, В.М.Шумилова. М., Международные отношения, 2001, с. 284.

olunması, «nou-hau»nun təqdim olunması və s.) də xüsusi diqqət yetirilir. Həmçinin, 2003-cü il Konvensiyasının əsas müddəalarından biri də iştirakçı-dövlətlərin dövlətdaxili səviyyədə qeyri-maddi irsə daxil olan obyektlərin siyahısının hazırlanması öhdəliyidir (maddə 12).

Ümumbəşəri mədəni və təbii irsin qorunması haqqında 1972-ci il Konvensiyası isə universal əhəmiyyətə malik olan, o cümlədən ciddi və konkret təhlükəyə məruz qalan təbii və qeyri-təbii dəyərlərin aşkar olunması və qorunub-saxlanması istiqamətində mühüm beynəlxalq vasitə qismində çıxış edir. Sözügedən beynəlxalq sənəd Ümumdünya İrs Komitəsinin «Təhlükədə olan ümumbəşəri irsin Siyahısı»na daxil edilmiş mədəni və təbii dəyərlərin xilas edilməsi üzrə beynəlxalq yardım edilməsini nəzərdə tutur. Konvensiyanın 8-9-cu maddələrinə əsasən, göstərilən həmin beynəlxalq yardım aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilə bilər: elmi, bədii və texniki problemlərin araşdırılması; ekspertlərin göndərilməsi; bütün səviyyələrdə mütəxəssislərin hazırlanması; texnikaların, həmçinin aşağı faizlə və ya faizsiz uzunmüddətli kreditlərin, əvəzsiz subsidiyaların verilməsi və s.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, «Ümumdünya İrs Siyahısı»nda 134 ölkədən 788 obyekt öz əksini tapmışdır. Həmin obyektlərin 611-i mədəni, 154-ü təbii, 23-ü isə qarışıq təbii-mədəni irsə aiddir.

Yuxarıda adları çəkilən və təhlil olunan beynəlxalq-hüquqi sənədlərdən başqa, mədəni irsin qorunmasına yönəlmiş və mədəni turizmin inkişafında əsas hüquqi vasitə qismində çıxış edən digər beynəlxalq aktlar da mövcuddur. Məsələn, Mədəni turizm üzrə 1974-cü il Xartiyası, Mədəni dəyərlərə mülkiyyət hüququnun qanunsuz idxalı, ixracı və verilməsinin qadağan olunması və qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlər haqqında 1970-ci il Konvensiyası və s.

Turizmlə bağlı beynəlxalq-hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsində müəyyən müqavilələr vardır ki, bu da turizmlə əlaqədar müxtəlif məsələlərin (sərnişin daşıma, nəqliyyat və s.) həllinə yönəlmişdir. Məsələn, Beynəlxalq hava daşımalara dair bəzi qaydaların unifikasiyası haqqında 1929-cu il Varşava Konvensiyası, Beynəlxalq dəmiryol daşımaları haqqında 1980-ci il Sazişi (KOTİF), Sərnişinlərin və baqajın beynəlxalq avtomobil daşımalarına dair müqavilə haqqında 1973-cü il Konvensiyası (KAPP),

Beynəlxalq avtobus sərnişin daşımalarının ümumi şərtlərinin yerinə yetirilməsi haqqında 1970-ci il Konvensiyası, Sərnişinlərin dəniz daşımaları haqqında 1974-cü il Afina Konvensiyası, həmin Konvensiyaya 1976-cı il Əlavə Protokolu, Beynəlxalq sərnişin nəqliyyatı haqqında 1950-ci il Müqaviləsi, Yol hərəkəti haqqında 1968-ci il Konvensiyası, Yol nişanları və siqnailləri haqqında 1968-ci il Konvensiyası, Sürücülük vəsiqələrinin verilməsi və etibarlılığına dair minimum tələblər haqqında 1975-ci il Sazişi və s.

Sözügedən beynəlxalq-hüquqi sənədlərdən Beynəlxalq hava daşımalarının bir sıra qaydalarının unifikasiyası haqqında 1999-cu il Monreal Konvensiyasını xatırlatmaq və təhlil etmək yerinə düşərdi. İKAO-nun Hüquq Komitəsi tərəfindən qəbul olunmuş həmin beynəlxalq-hüquqi sənəd beynəlxalq xətlərdə aviadaşıyıcıların məsuliyyətinin vahid hüquqi rejimini yaratmışdır. Bundan əlavə, Monreal Konvensiyası bir sıra aspektlər baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin 1 və 3-cü bəndlərinə uyğun olaraq, sərnişin daşımalarına təkcə fərdi və ya qrup halında daşıma sənədlərinin verilməsi deyil, həm də qeydiyyatdan keçmiş hər bir baqaj yeri üçün sərnişinə daşıyıcı tərəfindən baqajı eyniləşdirmə birkasının təqdim olunması da daxildir. Həmçinin, müvafiq beynəlxalq-hüquqi sənədə əsasən, daşıyıcı sərnişinin həyat və sağlamlığına dəymiş ziyana, o cümlədən obyektiv məsuliyyət prinsipi əsasında qeydiyyatdan keçmiş, təqsirli məsuliyyət prinsipi əsasında isə qeydiyyatdan keçməmiş baqajın itirilməsinə və ya zədələnməsinə görə məsuliyyət daşıyır.

Ümumiyyətlə, Monreal Konvensiyasını hava daşımalarına, o cümlədən turistlərin daşınmasına dair universal səviyyədə mövcud olan beynəlxalq hüquq normalarının birləşdirilməsində irəliyə doğru atılmış addım hesab etmək olar.

Elmi-texniki inkişaf turizmin yeni növlərinin – Antarktika və kosmik turizmin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Antarktika və kosmik məkan ümumi istifadə ərazisinə çevrildiyindən və onların rejimi universal beynəlxalq müqavilələrlə tənzimləndiyinə görə bu ərazidən istifadə forması kimi yerdəyişmə forması universal səviyyədə nizama salınmalıdır.

XX əsrin ortalarından başlayaraq, Antarktika təkcə alimlərin və tədqiqatçıların deyil, həm də turistlərin diqqətini cəlb

etmişdir ki, bu da Məşvərətçi Müşavirənin iştirakçılarının daha çox narahatçılığına səbəb olmuşdur.

Birincisi, turist qrupları, xüsusi ekspedisiyalı və ayrı-ayrı səyahətçilər elmi-tədqiqat stansiyalarının işini çətinləşdirir, elmi tədqiqatların keçirilməsinə maneə yaradır, onlara kömək və yardımın göstərilməsi isə stansiyaların fəaliyyətinə əlavə yükün mövcud olmasına gətirib çıxarır.

İkincisi, turizm və qeyri-hökumət ekspedisiyalarının fəaliyyəti Məşvərətçi Müşavirə tərəfindən işlənib hazırlanmış tədbirlərə əməl edilmədiyi təqdirdə, Antarktikada ekoloji tarazlığın pozulmasına səbəb olur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Antarktika haqqında Müqavilə turizm haqqında münasibətləri bilavasitə tənzimləmir. Lakin Müqavilənin X maddəsi BMT Nizamnaməsi ilə birgə dövlətlərin üzərinə bir sıra öhdəliklər qoyur ki, bu da Antarktikada Müqavilənin prinsip və məqsədlərinə zidd olmayan hər hansı fəaliyyətin həyata keçirilməməsinə müncər edilir. Bundan başqa, IX maddə Məşvərətçi Müşavirənin üzərinə onun məqsəd və prinsiplərinin həyata keçirilməsinə kömək edən tədbirlərin işlənib hazırlanması öhdəliyini qoymuş oldu. Bütün bunlar IV Məşvərətçi Müşavirənin iştirakçıları «Antarktikada turizm» adlı məsələni onun iş gündəliyinə daxil etməyə vadar etdi. Müşavirə turistlərin stansiyalarının yerdəyişməsi qaydasını müəyyən etməklə öz fəaliyyətini daha da gücləndirdi.

Turist ekspedisiyalarını təşkil edən dövlətlərin hökumətlərinin üzərinə diplomatik kanallarla ekspedisiya məqsədilə səyahət edilən stansiyaya, o cümlədən müvafiq dövlətə məlumat vermək öhdəliyi qoyuldu. Öz növbəsində, qarşı tərəf isə səyahətin həyata keçirilməsinə icazə verir ki, bu da mütləq Antarktika haqqında Müqavilənin və qanuni qüvvəyə minmiş tövsiyələrin müddələrinə, həmçinin səyahətin yönəldiyi stansiyada mövcud olan qaydalara riayət edilməsi ilə şərtləndirilməlidir. Bundan əlavə, VI-7 sayılı Tövsiyədə VI Məşvərətçi Müşavirənin iştirakçıları üzərinə bir sıra öhdəliklər qoyulur. Həmin öhdəliklərə əsasən, fəaliyyət rayonunda bütün səyahətçilər Məşvərətçi Müşavirənin tövsiyələrinə uyğun olaraq, işlənib hazırlanmış istənilən müqavilənin məqsəd və prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil etməməlidir.

Beynəlxalq hüququn digər sahələrini tənzimləyən bir neçə müqavilə və sazişlər mövcuddur ki, onlar da beynəlxalq turizm və

səyahətlərlə bağlı münasibətləri tənzimləyirlər. Məsələn, Beynəlxalq hava daşımalarına aid bəzi qaydaların unifikasiyası üzrə 1929-cu il Varşava Konvensiyası; Yol nişan və siqnalları haqqında 1968-ci il Konvensiyası və s.

Beləliklə, beynəlxalq turizm və onun ayrı-ayrı aspektləri ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən universal beynəlxalq müqavilələr heç də bütün məsələləri tənzim etmir. Bu isə daha çox fərqli regional xüsusiyyətlərin mövcudluğu, müvafiq məkan çərçivəsində beynəlxalq əməkdaşlığın bütün nüanslarının dəqiq müəyyənəndirilməməsi ilə bağlıdır. Şübhəsiz ki, bütün bu məsələlərin həllində regional müqavilələrin özünəməxsus rolu və tənzimləmə xüsusiyyətləri vardır.

3.2. Beynəlxalq regional müqavilələrin turizm sferasında əməkdaşlıqda rolu

Müasir dövrdə gün-gündən inkişaf edən beynəlxalq turizm sferasında əməkdaşlığın əsas istiqamətlərindən biri kimi müvafiq regional müqavilələrin də özünəməxsus töhfə bəxş etməsi danılmaz faktıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, mövcud aktların təsnifatı ilə bağlı elmi-ədəbiyyatlarda fikir müxtəlifliyi mövcuddur. Məhz bunun nəticəsidir ki, həmin təsnifat aşağıdakı şəkildə qeyd edilir: ümumi xarakterli aktlar; turizmin ayrı-ayrı məsələlərinə (turizm rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsi; turistlərin və turizmin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi; turizmin hüquqi tənzimlənməsinin uzlaşdırılması və s.) dair aktlar.

Beynəlxalq turizm məsələləri ilə məşğul olan regional beynəlxalq təşkilatların (Karib Birliyi Müqaviləsi, And Birliyi haqqında Kartahena Sazişi və b.) təsis aktları da xüsusi kateqoriyanı təşkil edir. Bir tərəfdən, onlar turizm sahəsində əməkdaşlığın parametrlərini müəyyən edirlərsə, digər tərəfdən, beynəlxalq hüququn müvafiq subyektlərinin fəaliyyətinin təmin olunmasına yönəlmiş olurlar.

Bu halı digər regional beynəlxalq təşkilatların təsis aktlarına da aid etmək olar. Belə ki, Avropa İttifaqı (Aİ) haqqında Maastrixt Müqaviləsinin (1992) 3-cü maddəsinə, 1997-ci ildə imzalanmış Amsterdam Müqaviləsinin 3-cü maddəsinə əsasən, Təşkilatın fəaliyyət istiqamətlərindən biri də turizm sahəsində tədbirlərin işlə-

nib hazırlanması və qəbuludur. Bundan əlavə, həmin müqavilələrin müvafiq olaraq 128 və 151-ci maddələrinə uyğun olaraq, İttifaq üzv-dövlətlərin milli və regional müxtəlifliklərinə hörmət edərək, onların mədəniyyətinin çiçəklənməsinə yardım edir.

Ümumiyyətlə, Aİ əmtəələrin və turist xidmətlərinin sərbəst hərəkəti üçün qaydaların işlənilib hazırlanmasında da mühüm rol oynayır.

Amerika Dövlətləri Təşkilatının (ADT) 1948-ci ildə qəbul edilmiş Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinə əsasən, Təşkilatın əsas məqsədlərindən biri qismində regionda iqtisadi problemlərin həll olunması çıxış edir. 3-cü maddə isə ADT-nin prinsiplərinə həsr olunmuşdur. Onlardan ikisi – iqtisadi əməkdaşlığın qitə əhalisinin firavan həyatı və ümumi rifahı üçün mühümlüyü prinsipi, irqindən, milliliyindən, dinindən, cinsindən asılı olmayaraq, fərdlərin əsas hüquqlarına hörmət edilməsi prinsipi turizm sahəsi ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Çünki iqtisadi tərəqqi kontekstində turizmin inkişaf etdirilməsi, onun əsası hesab olunan istirahət hüququnun, asudə vaxt hüququnun, ödənişli dövrü məzuniyyət hüququnun təmin olunması, məhz bu prinsiplərdən irəli gəlir²²⁰.

İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (İƏT) Nizamnaməsinə bir sıra dəyişikliklər edən 1996-cı il 14 sentyabr tarixli İzmir Müqaviləsinin 2-ci maddəsində isə müvafiq beynəlxalq qurumun məqsədlərindən biri qismində müvafiq regionun xalqları arasında turizm sahəsində mübadilələrin getdikcə gücləndirilməsi çıxış edir.

Bundan əlavə, Türkdilli Dövlət Başçıların IV Zirvə Görüşündə qəbul edilmiş 1996-cı il 21 oktyabr tarixli Daşkənd Bəyannaməsində turizmin hamıya məlum olan müxtəlif formalarının genişləndirilməsi yolu ilə, turist marşrutları şəbəkəsi və turizmin müvafiq infrastrukturlarının inkişaf etdirilməsi məqsədilə «İpək Yolu»nun bərpa olunması, tanışlıq turizminin inkişafı aydın şəkildə göstərilmişdir (bənd 5). Həmçinin 2001-ci ilin aprel ayının 26-27-də İstanbulda keçirilmiş Türkdilli Dövlət Başçıların VII Zirvə Görüşünün nəticəsi sayılan Türkdilli Dövlət Başçıların Zirvə Görüşünün İstanbul Bəyannaməsinin 4-cü bəndində də «Böyük İpək Yolu»nun canlandırılması və işlərin sürətləndirilmə-

sinin zəruriliyi kontekstində turizmin inkişafına kömək göstərilməsi xüsusilə vurğulanır.

Beynəlxalq regional müqavilələrlə bağlı İ.A.Çebotarevanın bölgüsünə müraciət etsək, onda birinci qrupa nümunə qismində 1993-cü ildə Aşqabadda MDB çərçivəsində imzalanmış Turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında Hökumətlərarası Sazişi göstərmək olar. MDB çərçivəsində turizm sahəsində sahəvi beynəlxalq-hüquqi akt rolunu oynayan və regional turizm münasibətlərinin tənzimlənməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən Saziş 13 maddədən ibarət olmaqla, özündə bir sıra məsələləri təsbit edir. Belə ki, Sazişin preambulasında beynəlxalq turizm əlaqələri dostluq münasibətlərinin dərinləşdirilməsi və xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsinin əsas amili kimi nəzərdən keçirilir. Eyni zamanda, sözügedən beynəlxalq-hüquqi sənəddə turizm sahəsində əməkdaşlığın vətəndaşların mənəvi ehtiyaclarının ödənilməsi və onların mədəni dəyərlərə integrasiyasına, həmçinin iqtisadi münasibətlərin inkişafına yönəlməsi də xüsusilə vurğulanmışdır.

Bundan əlavə, 1993-cü il Sazişi ilə iştirakçı-dövlətlərin üzərinə bir sıra istiqamətlər üzrə öhdəliklər qoyulmuşdur:

- bərabərhüquqlu və qarşılıqlı mənfəət əsasında əməkdaşlığın inkişafı, eləcə də turist ehtiyatlarının səmərəli şəkildə əldə olunmasına yönəlmiş təşəbbüslərin dəstəklənməsi (maddə 1);

- ənənəni turist marşrutlarının bərpası və yeni marşrutların açılması üzrə razılaşdırılmış tədbirlərin qəbulu, həmçinin sosial turizmin inkişafı (maddə 3);

- sərhəd, gömrük və digər rəsmiyyətlərin sadələşdirilməsi, eləcə də gəldiyi ölkədə turistlərin sosial müdafiəsi və şəxsi təhlükəsizliyinin təmin olunması (maddə 4);

- turizmin ümumi inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün dövlət orqanları arasında muntəzəm əlaqələrin qurulması (maddə 5);

- qarşılıqlı maraq kəsb edən turizm regionlarının inkişafı (maddə 6);

- təcrübə, elmi və tədris materiallarının mübadiləsi, həmçinin kadrların hazırlanması məsələlərinə yardım göstərilməsi (maddə 7);

- məlumat mübadiləsinin həyata keçirilməsi (maddə 8);

- beynəlxalq turizm təşkilatlarına üzvlük və həmin qurumlarla əməkdaşlıq məsələlərində yardım göstərilməsi (maddə 9).

²²⁰ Carter B.E., Trimble P.R. International law. Selected Documents. 2001 – 2002 Edition, p. 274-275.

Sazişdə diqqəti çəkən məqamlardan biri də müvafiq beynəlxalq-hüquqi aktın 2-ci maddəsində təsbit olunmuş «Tərəflər ümumi turizm məkanının formalaşdırılması, həmçinin turizm sahəsində normativ-hüquqi aktların yaxınlaşdırılmasına köməklik göstərmək öhdəliyi daşıyırlar» müddəsidir. Sözügedən normadan da görüldüyü kimi burada söhbət ümumi turizm məkanının formalaşdırılmasından gedir. Doğrudur, Aİ-də mövcud olan turizm məkanından zəif olmasına baxmayaraq, MDB ərazisində qeyd olunan məkanın yaradılmasının normativ təsbiti irəliyə doğru atılmış addım sayıla bilər. Hətta aparılan elmi araşdırmalarda təhlil olunan norma bir neçə aspektdən qiymətləndirilir. Məsələn, bəzi müəlliflərin fikrincə, müvafiq norma MDB-nin üzv-dövlətlərinin bir-birlərinin qanunvericiliyinin normayaradıcılıq prosesini nəzərə almaq öhdəliyini doğurur ki, bu da turizm sahəsində qanunların nisbətən az səviyyədə ziddiyyət yaratması və nəticə etibarilə ümumi turizm məkanının formalaşdırılmasına gətirib çıxara bilər. Eyni zamanda hesab edilir ki, bütün bunlar həyata keçirilərkən, dövlət həyatının müxtəlif sahələri və müvafiq qanunvericilik aktlarının səciyyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır²²¹.

MDB üzv-dövlətlərinin humanitar əməkdaşlığı haqqında 2005-ci il Kazan Sazişi bir sıra sahələrlə (mədəniyyət, təhsil, elm, kütləvi informasiya vasitələri, idman, gənclərlə iş və s.) yanaşı, turizm sferasında da əməkdaşlığın inkişafının zəruriliyini özündə ifadə edir. Həmçinin, Sazişin 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, bu sahədə qarşılıqlı fəaliyyət məsələlərinə dair normativ-hüquqi bazanın işlənib hazırlanması və təkmilləşdirilməsi təsbit olunmuşdur.

Bundan əlavə, təhlil olunan beynəlxalq-hüquqi sənədin 7-ci maddəsində milli mədəniyyətlər və ənənələrlə tam şəkildə tanış olmaq məqsədilə, turizm dostluq münasibətlərinin dərinləşdirilməsinin amillərindən biri kimi nəzərdən keçirilir. Eyni zamanda, bununla bağlı, üzv-dövlətlərin öhdəlikləri sırasında aşağıdakı müddəalar ehtiva olunmuşdur:

- turizm sahəsində bərabərhüquqlu və qarşılıqlı mənfəət əsasında formalaşmış əməkdaşlığın, eləcə də turizm ehtiyatlarının səmərəli mənimsənilməsinin inkişafına köməklik göstərilməsi;

- ənənəvi və yeni turist marşrutlarının açılmasının səmərəliliyinin artırılması, habelə mədəni, ekoloji, gənclər, uşaq və digər növləri də daxil olmaqla, turizmin müxtəlif növlərinin genişləndirilməsi üçün tədbirlərin görülməsi;

- yerləşdirilmə vasitələri və turizm xidmətlərinin, həmçinin vahid məlumat şəbəkəsinin vahid beynəlxalq təsnifat sisteminin tətbiqinə köməklik göstərilməsi;

- Ümumdünya Turizm Təşkilatı və digər beynəlxalq qurumlar çərçivəsində qarşılıqlı fəaliyyətin həyata keçirilməsi.

MDB məkanında turizmlə bağlı bu və ya digər məsələləri özündə təsbit edən müxtəlif beynəlxalq-hüquqi sənədlər mövcuddur. Məsələn, MDB iştirakçı-dövlətlərinin vizalarının qarşılıqlı tanınması haqqında 1992-ci il Sazişi üçüncü dövlətin vətəndaşları və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirakçı-dövlətlərindən hər hansı birinin ərazisinə gəlməsi, hərəkəti və tərk etməsi qaydalarını müəyyən edir. Sazişin 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, iştirakçı-dövlətlərdən birinin vətəndaşına verilmiş giriş, çıxış və tranzit vizaların tanınması öhdəliyi təsbit olunmuşdur. Həmçinin, təhlil olunan beynəlxalq-hüquqi sənədin 3-cü maddəsində iştirakçı-dövlətlərdən birinə girişi qadağan olunmuş şəxsə viza verməmək öhdəliyinə dair norma öz əksini tapmışdır.

Bundan əlavə, 1992-ci il Sazişi giriş-çıkış sənədlərinin rəsmiləşdirilməsi qaydası və əcnəbi vətəndaşların miqrasiya xarakterli yerdəyişmələri üzərində dövlətin milli siyasətinin prioritetliyinin əsas götürülməsi aydın şəkildə ifadə olunmuşdur. Şübhəsiz ki, əcnəbilərin konkret iştirakçı-dövlətin ərazisinə gəlməsinə dair bütün məlumatların, eləcə də pasport-viza sənədlərinin nümunələrinin mübadiləsi həyata keçirilməlidir.

MDB məkanında turizm hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsində ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərin istirahəti, eləcə də turizmin müxtəlif növlərinin inkişafında digər regional beynəlxalq-hüquqi sənədlər də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nümunə qismində 1996-cı il tarixli MDB-nin üzv-dövlətlərinin sərhəd xidmətlərinin hərbi qulluqçuları və onların ailə üzvləri, həmçinin mülki heyətinin sanatoriya-kurort müalicəsi və mütəşəkkil istirahətinin təşkili haqqında Sazişi, o cümlədən MDB-nin iştirakçı-dövlətlərinin hərbi qulluqçularının, habelə onların ailə üzvlərinin sanatoriya-kurort müalicəsi və mütəşəkkil istirahəti haqqında 1999-cu il Sazişini göstərmək olar. Hər iki

²²¹ Ковальков Е.Ю. Сотрудничество и партнерство между Российской Федерацией и Европейским Союзом. Дисс. канд. юрид. наук. Казань, 2001, с. 111-115.

Saziş rekreasiya-sağlamlaşdırma turizminin inkişafına yönəlməklə, konkret kateqoriya şəxslərin istirahət hüququnun təmininə istiqamətlənmişdir. Bununla belə, sözügedən sənədlərin heç birində nə turistlərin hüquqları (daha dəqiq ifadə etsək, hərbi qulluqçuların və onların ailə üzvləri, eləcə də mülki heyət), nə də aidiyyəti şəxslərin vəzifələri öz təsbitini tapmışdır. Yalnız 1999-cu il Sazişinin 6-cı maddəsinə uyğun olaraq, istirahət edən hərbi qulluqçular və onların ailə üzvləri gəldiyi dövlətin vətəndaşları ilə bərabər hüquqlara malikdirlər. Bu isə milli rejim prinsipinin tətbiqini nəzərdə tutur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda adları sadalanan şəxslərin istirahətinin təmin olunması, eləcə də onların rekreasiya-sağlamlaşdırma turizm hüququndan istifadə etməsinin əsası qismində putyovkaların verilməsi durur. Hətta 1999-cu il Sazişinin 2-ci maddəsində də putyovkaların əldə olunması məqsədilə, müdafiə nazirləri arasında ikitərəfli və ya çoxtərəfli müqavilənin bağlanılmasına dair müddəa təsbit olunmuşdur.

MDB məkanında turizmlə bağlı bu və ya digər münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm rol oynaya biləcək fərqli sferaya aid bir sıra beynəlxalq-hüquqi sənədlər də qəbul olunmuşdur. Məsələn, İqtisadi və humanitar sahələrdə integrasiyanın dərinləşdirilməsi haqqında 1996-cı il Müqaviləsi, Ekologiya və ətraf təbii mühitin qorunması sahəsində qarşılıqlı fəaliyyət haqqında 1992-ci il Müqaviləsi, Mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq haqqında 1992-ci il Müqaviləsi, Beynəlxalq avtomobil nəqliyyatı haqqında 1998-ci il Sazişi, Sərnişinlərin və baqajın beynəlxalq avtomobil daşımaları haqqında 1997-ci il Konvensiyası, Dinc məqsədlərlə kosmik məkanın birgə mənimsənilməsi haqqında 2000-ci il Sazişi və s.

Hətta yuxarıda adları qeyd olunan müqavilələr turizm sahəsində qəbul olunmuş sahəvi aktların müvafiq normaları ilə, demək olar ki, tam vəhdət təşkil edir. Belə ki, İqtisadi və humanitar sahələrdə integrasiyanın dərinləşdirilməsi haqqında 1996-cı il Müqaviləsinin 2-ci maddəsinə əsasən, integrasiyanın əsas məqsədləri qismində bir sıra müddəalar öz əksini tapmışdır:

- ümumi əmtəə, xidmət, kapital və işçi qüvvəsi bazarının fəaliyyətini, eləcə də vahid nəqliyyat, məlumat və digər sistemlərin inkişafını nəzərdə tutan vahid iqtisadi məkanın formalaşdırılması;

- vətəndaşların sosial müdafiəsinə dair minimum standartların işlənib hazırlanması;

- elmi və mədəni nailiyyətlərə bərabər çıxış imkanlarının yaradılması;

- qanunvericiliyin harmonizasiyası;

- dövlətlərin xarici sərhədlərinin birgə qorunması, eləcə də cinayətkarlıq və terrorçuluqla birgə mübarizə aparılması və s.

Sərnişinlərin və baqajın beynəlxalq avtomobil daşımaları haqqında 1997-ci il Konvensiyası isə daşımanın şərt və qaydaları, daşıyıcının məsuliyyəti, tələb və iddiaların verilməsi qaydasını nizama salır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, turizmin kompleks baxımdan qiymətləndirilməsi tendensiyası təkcə regional beynəlxalq sənədlərin tərkib hissəsini təşkil etmir, eləcə də universal beynəlxalq aktların tənzimləmə istiqamətlərindən biri sayılır. Nümunə qismində 1980-ci il tarixli Dünya turizmi üzrə Manila Bəyannaməsi, Turizm üzrə Haaqa Bəyannaməsini göstərmək olar. Belə ki, qeyd olunan həmin beynəlxalq sənədlərdə turizmin digər sahələrə (nəqliyyat, məşğulluq, səhiyyə, kənd təsərrüfatı, rabitə və s.) aid qanunvericiliyin bütün aspektləri nəzərə alınmaqla, kompleks şəkildə qiymətləndirilməsinin zəruriliyi ehtiva olunmuşdur.

Bütün bunlara baxmayaraq, MDB məkanında turizm sahəsində qəbul olunmuş beynəlxalq-hüquqi sənədlər elmi nəşrlərdə müzakirə obyektinə olaraq qalmaqdadır. Hətta MDB iştirakçı-dövlətlərinin əməkdaşlıq siyasətini, turizm sahəsində qəbul olunmuş beynəlxalq-hüquqi aktları geniş təhlil edən A.V.Striqulina bu sahədə hüquqi bazanın inkişafında bir sıra çatışmazlıqların olduğunu aşkara çıxarmışdır:

a) beynəlxalq-hüquqi sənədlərin hüquqi qüvvəsinin əsas istiqamətləri, məqsəd və vəzifələri haqqında müddəaların kifayət qədər dəqiq şəkildə təsbit olunmaması;

b) sazişlərdə təsbit olunmuş normaların əksəriyyətinin ifadə formasının məcburi xarakter daşımaması;

c) beynəlxalq turizm sahəsində istifadə olunan bir sıra anlayış və təzahür formalarının vahid şəkildə başa düşülən tərifinin olmaması və ya MDB-nin orqanları tərəfindən qəbul edilmiş sənəd və sazişlərdə ümumiyyətlə əsaslandırılmış tətbiq imkanlarının qeyri-mövculuğunun müşahidə olunması.

Bundan əlavə, müəllifin fikrinə, vahid turizm məkanının yaradılması prosesinə mane olan hallara siyasi vəziyyətin qeyri-sabit olması, MDB iştirakçı-dövlətlərinin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin müxtəlifliyi, integrasiya xarakterli sazişlərin yerinə yetirilməməsi və s. məsələləri aid etmək olar²²².

2000-ci ilin iyun ayının 23-də imzalanmış Bir tərəfdən ACP Group (buraya 69 Karib dənizi hövzəsi dövləti, Sakit okean hövzəsi dövləti və Afrika dövləti daxildir) üzv-dövlətləri, digər tərəfdən Aİ və onun üzvləri arasında əməkdaşlıq haqqında Saziş də (ona bəzən Koton Sazişi də deyilir) mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müvafiq beynəlxalq-hüquqi aktda əməkdaşlığın məqsədləri qismində yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması, davamlı inkişaf, dünya iqtisadiyyatına ACP Group ölkələrinin mütərəqqi integrasiyası çıxış edir. Bundan əlavə, Sazişdə turizmin inkişafı birgə strategiyanın, o cümlədən iqtisadi sektorun inkişaf strategiyasının və əməkdaşlığın tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilir. Həmçinin, mövcud əməkdaşlıq iqtisadi inkişaf və qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün turizmin böyük əhəmiyyəti ilə əlaqədar müvafiq subregionda və ona daxil olan dövlətlərdə turizm sənayesinin davamlı inkişafına yönəlmişdir. Əməkdaşlığın proqram və layihələri isə aşağıdakılar üzrə hüquqi və təşkilati mexanizmlərin, o cümlədən resursların yaradılması və təkmilləşdirilməsi üçün davamlı turizm siyasətinin inkişafı və həyata keçirilməsinə yönəlmişdir:

- müvafiq sahənin, xüsusilə kiçik və orta biznes müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması; turizm məhsulunun, o cümlədən iştirakçı-dövlətlərin yerli mədəniyyətinin dəstəklənməsi və hərəkətə gətirilməsi;

- turizmin turizm fəaliyyətinin digər növləri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin möhkəmləndirilməsi.

Bütün bunların davamı olaraq, dövlətlər GATS üzrə öz üzərlərinə öhdəliklər götürərək, onu təsdiqlədilər. Həmçinin Aİ-ACP Group-un tərəfdaşlıq institutu hesab olunan Birləşmiş Parlament Assambleyasının 2001-ci ilin mart ayında keçirilmiş II sessiyasında Avropa İnkişaf Fondunun nəzarəti kontekstində turizm

və inkişaf haqqında Qətnamə qəbul edildi. Bu sənəd, öz növbəsində, Koton Sazişində göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün turizm sektorunda əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinin vacibliyini bir daha sübut etdi.

1998-ci ildə Cənubi Afrika İnkişaf Təşkilatının (SADK) üzv-dövlətləri vahid viza tələblərinin irəli sürülməsi və SADK-ın bütün ölkələrinin viza sənədlərinin əvəzinə «UNİVISA» adlı yeni sənədin tətbiq edilməsi barədə razılığa gəldilər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, UNİVISA sisteminin həyata keçirilməsi və müvafiq təşkilati mexanizmlərin (kompüter məlumat bazası, pasportların yoxlanılması sistemi, sərhəd xidmətinin vəzifəli şəxslərinin təlimi sistemləri və s.) yaradılması 5 il müddətində həyata keçirildi. Bundan əlavə, turist axınlarının əsas təchizatçısı sayılan dövlətlərdən (Böyük Britaniya, ABŞ, BENİLÜKS dövlətləri, Avstraliya, AFR, Fransa, Portuqaliya, İspaniya, Yaponiya, İtaliya) olan turistlərə münasibətdə viza rəsmiyyətləri aradan qaldırıldı²²³.

Turizm sahəsində əməkdaşlığın formalaşmasında ümumi sərhədlərdə nəzarətin tədricən aradan qaldırılması sahəsində Şengen Razılaşmaları adlanan beynəlxalq-hüquqi sənədlər də özünəməxsus şəkildə iştirak edirlər ki, bunlar da daha çox turist səyahətlərinin asanlaşdırılmasına yönəlmişdir. Həmin sənədlərə Niderland Krallığı, Belçika Krallığı, AFR, Fransa Respublikası və Böyük Lüksemburq Hersoqluğu arasında 1985-ci ilin iyun ayının 14-də bağlanmış Şengen Sazişi, 19 iyun 1990-cı il tarixli BENİLÜKS ölkələri, AFR və Fransa Respublikası Hökumətləri arasında Şengen Sazişinin həyata keçirilməsi haqqında Konvensiya, o cümlədən 1985-ci il Sazişinə və 1990-cı il Konvensiyasına qoşulma barədə imzalanan müqavilə və protokollar, verilən bəyanatlar və s. daxildir. Bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Şengen dövlətlərinin vətəndaşları üçün sərhəd rəsmiyyətlərinin ləğvi və Aİ-nin üzvü olmayan üçüncü ölkələrin vətəndaşlarına münasibətdə viza rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsi turist mübadilələrinin genişləndirilməsinə səbəb olsa da, bilavasitə turizmlə bağlı məsələlər Göndərmə ölkələrində turist nəqliyyat xidmətlərində əlavə dəyər vergisinin alınması haqqında Şengen Sazişinin 21-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki,

²²² Стригулина А.В. Сотрудничество Российской Федерации в рамках СНГ по вопросам правового регулирования международного туризма. Туризм: право и экономика, 2005, № 4, с. 31.

²²³ Annual Meeting of SADC Ministers of Tourism, 26 May 2000. Press Release. SADC. SADC Secretariat. Tourism Sector Coordination Unit, 2000, p. 1.

Şengen vizalarının bir sıra növləri fərqləndirilir. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- birdəfəlik viza. Həmin viza ilə Şengen zonası dövlətlərinin ərazisində maksimum olaraq 6 aylıq dövr ərzində 90 gündən çox olmayaraq yaşamağı özündə təsbit edən bir səyahətə icazə verilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əgər şəxsin müvafiq ərazidə qalma müddəti həmin müddəti keçərsə, onda Şengen hüququ ilə deyil, milli hüquqla tənzimlənən xüsusi vizanın (iş, tədris və s.) əldə edilməsi zərurəti meydana çıxır.

- tranzit viza. Göstərilən viza isə Şengen zonasına daxil olmayan hər hansı ölkəyə gedən şəxslərə verilir. Həmin sənəd müvafiq ölkələrdə 5 sutkadan çox olmayaraq, qalmağa icazə verir.

Bundan başqa, Şengen vizalarının digər növləri (ikidəfəlik vizalar, 6 ayadək olan müddət üçün verilən çoxdəfəlik vizalar, 6 aydan 12 aya qədər olan müddətə verilən çoxdəfəlik vizalar və s.) də fərqləndirilir²²⁴.

«Şengen vizası»nın verilməsi ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsində Aİ çərçivəsində qəbul olunmuş müəyyən normativ aktlar da özünəməxsus rol oynayır. Məsələn, 2006-cı il tarixli Sərhədlər haqqında Şengen Məcəlləsi, 1999-cu ilin aprel ayının 28-də Şengen İcraiyyə Komitəsi tərəfindən təsdiq olunmuş Ümumi Konsul Təlimatı və s.

Reqlament formasında qəbul olunduğundan, Sərhədlər haqqında 2006-cı il Şengen Məcəlləsinin dövlətdaxili qanunvericiliyə transformasiyası vacib əhəmiyyət kəsb edir və birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdir. Məcəllə 1990-cı il Şengen Konvensiyasının II hissəsinin 2-3-cü fəsillərinə, eləcə də digər sənədlərə müəyyən dəyişiklər etmişdir. Ümumi Konsul Təlimatı isə vahid inzibati göstəriş qismində çıxış edir ki, həmin sənədin əsasında Aİ-nin üçüncü dövlətlərdəki diplomatik və konsul nümayəndəlikləri tərəfindən əcnəbilərə Şengen və digər kateqoriya vizalar verilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə nəinki «Şengen vizası» anlayışı, eləcə də «Şengen hüququ» və «Şengen məkanı» kateqoriyaları da formalaşmışdır. Belə ki, «Şengen məkanı» dedikdə, şengen hüquq normalarının şamil olduğu ərazilər

başə düşülür. Hüquqi mənada isə «Şengen məkanı» anlayışına münasibətdə iki əsas xüsusiyyət formalaşmışdır:

a) daxili sərhədlərin şəffaflığı, yəni, üzv-dövlətləri bir-birilə əlaqələndirən sərhədlərdə nəzarətin olmaması;

b) üçüncü ölkələr üçün vahid viza və ya vizasız rejim də daxil olmaqla, xarici sərhədləri keçmək üçün vahid qaydaların tətbiqi.

Beləliklə, yuxarıda deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, beynəlxalq müqavilələr bağlamaq Aİ-nin xarici fəaliyyətinin əsasını təşkil edir²²⁵. Hətta qeyd olunanların beynəlxalq normativ davamı kimi 2007-ci il Lissabon Sazişinin 32-ci maddəsinə uyğun olaraq, Aİ-nin beynəlxalq hüquq subyektliliyi təsbit edilmişdir. Daha dəqiq ifadə etsək, Aİ dörd halda səlahiyyətlərinə dair bütün sferalarda beynəlxalq müqavilə bağlamaq öhdəliyinə malikdir: 1) bu hal Aİ-nin əsas müqavilələrində nəzərdə tutulduğu halda; 2) bu, müqavilələrdə göstərilmiş məqsədlərə nail olunmasını tələb edirsə; 3) mövcud vəziyyəti Aİ-nin hüquqi baxımdan məcburi sənədi tələb edirsə; 4) bağlanacaq müqavilə Aİ-nin ümumi qaydalarına təsir edirsə və ya onları dəyişdirirsə.

Aparılan elmi araşdırmalarda isə Aİ çərçivəsində turizm sahəsində bağlanan beynəlxalq sazişlər aşağıdakı şəkildə təsnifləşdirilir:

a) turizm sahəsində Aİ-nin birinci dayacağı çərçivəsində bağlanan sazişlər. Həmin sazişlər öz-özlüyündə iki qrupa bölünür: Aİ və üçüncü ölkələr (və ya beynəlxalq təşkilatlar) arasında bağlanan, həmçinin predmeti bütövlükdə Aİ-nin səlahiyyətinə aid edilən müqavilələr; bir tərəfdə Avropa Birliyi və onun üzv-dövlətləri, digər tərəfdən üçüncü ölkələr və beynəlxalq təşkilatlar arasında bağlanan «qarışıq» müqavilələr.

«Qarışıq» müqavilələrə nümunə qismində 1994-cü ildə imzalanmış Avropa İttifaqı-Ümumdünya Turizm Təşkilatı arasında əməkdaşlıq haqqında Sazişi göstərmək olar. Lakin burada meydana çıxan əsas problem Ümumdünya Turizm Təşkilatı haqqında Sazişin pozulmasına görə Aİ və birgə üzlük problemi, eləcə də Ümumdünya Turizm Təşkilatının və üzv-dövlətlərinin məsuliyyəti məsələsidir. Yəni, Sazişin bütövlükdə hamısı və ya onun ayrı-ayrı

²²⁴ Сухов Р.И. Организация работы туристического агентства. Учебное пособие. М., ИКЦ, «Март»; Ростов н/Д: издательский центр «Март» 2005, с. 24-25.

²²⁵ Eeckhout P. External Relations of the European Union. Legal and Constitutional Foundations. London, Oxford University Press, p. 5.

hissələrinin Aİ və üzv-dövlətləri üçün məcburi hüquqi qüvvəyə malik olması ilə bağlı problem mübahisə doğuran məsələlər sırasına aiddir. Digər tərəfdən, həmin Sazişin yalnız bir hissəsi üzrə Aİ-nin üzv-dövlətlərinin daxili səlahiyyətlərə malikdir. Bütün bu məsələlər elmi araşdırmalarda ciddi müzakirə obyektı olaraq qalmaqdadır. Hətta bəzi müəlliflərin fikrincə, Aİ və təşkilatın üzv-dövlətləri Ümumdünya Turizm Təşkilatı haqqında Sazişin bütün müddəalarının yerinə yetirilməsinə görə məsuliyyət daşıyırlar və öz daxili səlahiyyətlərinə istinad edə bilməzlər²²⁶.

b) Aİ-nin ikinci və üçüncü dayaqları çərçivəsində bağlanan beynəlxalq müqavilələr;

c) Aİ və üçüncü ölkələr (yaxud beynəlxalq təşkilatlar) arasında turizm sahəsində bağlanan beynəlxalq müqavilələr²²⁷.

5 iyul 2001-ci il tarixli Karib Birliyi Müqaviləsinin 55-ci maddəsi turizmin davamlı inkişafı ilə bağlı münasibətləri tənzim edir. Belə ki, həmin maddədə Birliyin üzərinə bir sıra məqsədlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı turizmin davamlı inkişafı üzrə təkliflərin formalaşdırılması öhdəliyi qoyulur. Onlara turizm təyinatlı yer kimi regionun imicinin inkişaf etdirilməsi, turizm məhsulunun yüksək keyfiyyətinə əməl edilməklə, onun regional səviyyədə diversifikasiyası, turizm xidmətinin təchizatının təşkili və hazırlanması, iqtisadiyyatın digər sektorları ilə qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsi turizmin bazar əsasının genişləndirilməsi, dövlətin aparıcı qabiliyyəti nəzərə alınmaqla, turizmin dəstəklənməsində infrastrukturaların inkişafı, təbii və mədəni ehtiyatların qorunub saxlanılması daxildir. Bundan əlavə, müvafiq Müqavilə kənd təsərrüfatı (59-cu maddə) və dəniz nəqliyyatı (140-cı maddə) ilə turizmin qarşılıqlı əlaqəsini özündə əks etdirir.

1993-cü ilin iyul ayının 24-də imzalanmış Qərbi Afrika Dövlətləri İqtisadi Birliyi haqqında Müqavilənin 34-cü maddəsinə uyğun olaraq, turizmin harmonik və davamlı inkişafı məqsədilə dövlətlər öz üzərlərinə region əhalisinin və üçüncü ölkələrdən gələn turistlərin turizm tələbatlarının təmin edilməsinin yaxşılaşdırılması,

turizm və mehmanxana xidmətləri sahəsində bütün ayrı-seçkilik tədbirlərinin aradan qaldırılması üzrə öhdəliklər götürmüşlər.

Şərqi Afrika Birliyinin təsis edilməsi haqqında Müqavilədə isə əməkdaşlıq sferası kimi turizm canlı təbiətin idarə edilməsi ilə birləşdirilir. Belə ki, həmin sənəddə dövlətlərin regionda keyfiyyətli turizmin hərəkətə gətirilməsi və onun marketinqinə kollektiv və razılaşdırılmış yanaşmanı inkişaf etdirmək öhdəliyi müəyyən edilir. Bundan əlavə, 115-ci maddəyə uyğun olaraq, onlar tərəfindən turoperatorların davranışının ümumi məəcəlləsi, turagentlərin peşəkar fəaliyyətinin keyfiyyət standartları, mehmanxanaların vahid təsnifatının hazırlanması da aydın şəkildə ifadə olunmuşdur.

2003-cü ilin aprel ayının 14-də qüvvəyə minən Sukra Protokolunun redaksiyasında Kartahena Sazişinin 127-ci maddəsində isə göstərilir ki, And Birliyi üzv-dövlətləri subregionun daha yaxşı şəkildə anlaşılmasına nail olunmasına yönəlmiş birgə turizm proqramlarını həyata keçirməli və turizm sektoru ilə bağlı iqtisadi fəaliyyəti təşviq etməlidirlər.

Bütün bunlarla yanaşı, 1976-cı ildə Kot-d'İvuarda Razılaşdırıcı Şurada 3 sənəd qəbul olundu: Razılaşdırıcı Şuranın üzv-dövlətlərində turistlərə dair gömrük rəsmiyyətləri haqqında Beynəlxalq Konvensiya; Razılaşdırıcı Şuranın üzv-dövlətlərində turistlərə dair ovçuluq rəsmiyyətləri haqqında Beynəlxalq Konvensiya; Razılaşdırıcı Şuranın üzv-dövlətlərində turistlərə dair polis rəsmiyyətləri haqqında Beynəlxalq Konvensiya.

Birinci sənəddə əcnəbi turistlərin şəxsi istifadə əşyalarının rüsumsuz, müvəqqəti idxalı, həmçinin, onların geriye ixracı nəzərdə tutulmuşdur. Turistlərə 20 ədəd patronla birgə silahlarını gətirməyə icazə verilir. Konvensiyanın tələbinə görə, valyuta sərvətlərinin, valyutaların idxal və ixrac edilmə qaydaları onların gəldikləri dövlətin qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

İkinci Konvensiya 20 maddədən ibarət olmaqla, lisenziyalar və vergilər, ov silahları, bələdcilər və digər məsələlərlə bağlı çox mühüm müddəaları özündə əks etdirir. Burada bir neçə terminin mənası izah olunur: əcnəbi turist, böyük ov, kiçik ov, ovçuluq üçün lisenziya və s. «Böyük ov» 30 gündən az olmayan, «kiçik ov» isə 20 gündən az olmayan müddətə lisenziyalaşdırılır. Bundan başqa, turistin 18 yaşına çatması, silah gəzdirmək hüququnun verilməsi, fərdi turistlər üçün ovçuluğun sığortalanması haqqında müqavilənin

²²⁶ Eva Steinberger. The WTO Treaty as a Mixed Agreement: Problems with the EC's and the EC Member States' Membership of the WTO. *European Journal of International Law*. 2006, Vol. 17, Issue 4, p. 837-862.

²²⁷ Хамова Ю.А. Публично-правовые аспекты туризма в европейском праве. Дисс. канд. юрид. наук. Воронеж, 2008, с. 114-117.

bağlanması da tələb olunur. Bələdçi isə 25 yaşına çatmalı və aşağıdakı funksiyaları təsdiq edən sənədlərə malik olmalıdır:

- ovlanması qadağan olunan vəhşi heyvanların siyahısını mükəmməl bilməsi və onların öldürülməsinə görə məsuliyyətin konkret növünü dərk etməsi;

- mövcud ovların təşkili üçün kifayət qədər vasitə və müvafiq ləvazimatlara malik olması;

- bədbəxt hadisə zamanı ilkin tibbi yardımın göstərilməsi üçün təcrübənin mövcudluğu;

- mülki hüquq qabiliyyətinə malik olması.

Üçüncü Konvensiyada isə adi, giriş, çıxış, tranzit vizalarının verilməsi, onların sərhəd polis büroları, liman və aeroportların polis büroları tərəfindən təqdim olunması təsbit edilmişdir. Əgər Razılaşdırıcı Şuranın üzv-dövlətlərində diplomatik nümayəndəlik yoxdursa, onda giriş vizaları fransız diplomatik nümayəndəlikləri tərəfindən verilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Turistlərə dair polis rəsmiyyətləri haqqında Beynəlxalq Konvensiya Razılaşdırıcı-Şuranın üzv-dövlətlərində iki növ vizanın – qrup (həmin viza eyni ailənin üzvü olmayan və səyahət edən bir neçə şəxsə verilir) və fərdi vizanın təqdim edilməsi ilə bağlı müddəaları nəzərdə tutur.

1998-ci ilin sentyabr ayının 14-də Şimali Afrika İqtisadi Birliyinin Mavritaniya Respublikasında keçirilən Zirvə Toplantısında Turizmin inkişafı haqqında Protokol imzalanmışdır. 8 fəsil-də birləşən 20 maddəni təsbit edən həmin sənədin məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- region üçün turizmin tam həyata keçirilməsi vasitəsilə davamlı sosial və iqtisadi inkişafa nail olmaq vasitəsi kimi ondan istifadə olunması;

- turizm təyinatlı yerlərin çox olduğu regionun daha da inkişaf etdirilməsi;

- bütün regionda turizm sənayesinin bərabərhüquqlu və razılaşdırılmış inkişafına təminat verilməsi;

- kollektiv əməkdaşlıq və ətraf mühitin davamlı inkişafı vasitəsilə ehtiyatlardan istifadəni və regionun rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının optimallaşdırılması;

- kiçik biznesin nümayəndələrinin, yerli icmaların, qadınlrın və gənclərin turizmin inkişafına cəlb edilməsinin təşviqi;

- iş yerlərinin yaradılması və turizm sənayesində peşə təcrübəsinin inkişaf etdirilməsi yolu ilə regionun insani ehtiyatlarının inkişafına köməklik göstərilməsi;

- regionun turizm sektoruna dövlət və özəl investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli mühitin yaradılması;

- regionda turizm xidmətlərinin keyfiyyəti, rəqabət qabiliyyəti və səviyyəsinin yaxşılaşdırılması;

- iştirakçı-dövlətlərdə turistlər üçün standartların və təhlükəsizlik təminatlarının təkmilləşdirilməsi, əlillərin və yaşlıların səyahətləri üçün şəraitin yaradılması;

- immiqrasiya siyasətinin harmonizasiyası, sərhəd və viza rəsmiyyətlərinin liberallaşdırılması vasitəsilə turizmin inkişafı üçün regiondaxili səyahətlərin sadələşdirilməsi.

Göstərilənlərdən əlavə, dövlətlərin əldə rəhbər tutmalı olduqları prinsiplərin (özəl sektorla əməkdaşlıq, sabit inkişafın təmin edilməsi, əhalinin müxtəlif təbəqələrinin cəlb olunması və s.) qeyd edilməsi Protokolun 3-cü maddəsinin tərkib hissəsini təşkil edir.

Müvafiq beynəlxalq sənədin əsas hissəsini isə dövlətlərin aşağıdakı məsələlərlə bağlı öhdəliklərini özündə birləşdirən müddəaların möhkəmləndirilməsi təşkil edir: səyahətlərin sadələşdirilməsi; turizm təlimi və təhsili; marketing; elmi-tədqiqat və statistika; turizm xidmətlərinin keyfiyyəti; nəqliyyat; davamlı ekoloji turizm; investisiyaların inkişafı.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, üzv-dövlətlərin turistlərin regiona gəlişi və səyahətləri üçün maneələrin aradan qaldırılmasına olan tələbatlarının tanınması barədə müddəa da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə, müvafiq sahədə nəqliyyat xidmətlərinin yaxşılaşdırılması, regional turistlər üçün viza tələblərinin ləğv edilməsi, beynəlxalq turistlər (Cənubi Afrika İnkişaf Birliyinin üzvü olmayan dövlətlərdən gələn turistlər nəzərdə tutulur) üçün vahid viza tələblərinin müəyyənəşdirilməsi, immiqrasiya, əlillər və yaşlılar üçün müvafiq təminatları müəyyən edən qanunvericiliyin uyğunlaşdırılmasına yönəlmiş səylərin möhkəmləndirilməsi də həmin tədbirlərin bir hissəsini təşkil edir.

Turizmin inkişafı üzrə Protokolun prinsiplərinin əsasında isə 2000-ci ilin noyabr ayında Zimbabve Respublikası, Mozambik Respublikası və CAR tərəfindən imzalanmış Ətraf mühitin və ekoturizmin qorunması üzrə transsərhəd parkların (qoruqların) yara-

dılması üzrə Saziş durur. Turizmə dair bir sıra digər müddəalar, həmçinin, müvafiq qurum çərçivəsində bağlanan başqa beynəlxalq aktların da tərkib hissəsini təşkil edir. Məsələn, SADK-ın üzv-dövlətləri tərəfindən imzalanmış 14 avqust 2000-ci il tarixli Mədəniyyət, informasiya və idman haqqında Protokolda mədəni turizmdən söhbət açılaraq, ekoturizmə turizm sənayesinin mədəni sahələrinin inkişafı vasitəsi kimi baxılır. Bundan əlavə, həmin qurum çərçivəsində qəbul olunmuş Nəqliyyat, kommunikasiya və meteorologiya haqqında 24 avqust 1996-cı il Protokolunda isə nəqliyyat sferasında integrasiyanın inkişaf istiqamətləri arasında turist marşrutlarının işlənilib hazırlanması ifadə edilmişdir.

Regional müqavilələrin bağlanması tendensiyasından danışarkən, ASEAN çərçivəsində mövcud olan müqavilələri də qeyd etmək yerinə düşərdi. Belə ki, 10 yanvar 1998-ci il tarixli Turizm sahəsində ASEAN əməkdaşlığı üzrə Nazirlər Sazişi preambula (onu da qeyd etmək lazımdır ki, preambulanın özü turizm sahəsində qarşılıqlı əlaqənin əsas adlanır), dörd maddə və yekun müddəalardan ibarət olmaqla, özündə bir sıra məsələləri müəyyən edir. Burada göstərilən əməkdaşlığın məqsəd və istiqamətləri isə aşağıdakılardan ibarət olmaqla, region çərçivəsində turizmin inkişafına əsaslı təsir göstərmişdir: turizm təyinatlı vahid məkan kimi regionun tərəqqisi; əməkdaşlığın inkişafı; əməkdaşlıqla bağlı layihə və proqramların icrası üzərində əlaqələndirmə və nəzarətin təmin edilməsi. Sazişin diqqəti çəkən əsas müddəalarından biri də 3-cü maddədir ki, bunun əsasında turizm əməkdaşlığının mexanizmi və onun elementlərinin qarşılıqlı təsiri kimi məsələlər durur. Burada turizm üzrə nazirliklərin illik görüşləri, onların işçi orqanı qismində çıxış edən milli turizm təşkilatlarının fəaliyyət qaydası (onlar ildə iki dəfə görüşlər keçirərək, öz işləri barədə hesabat verir və gələcək planlarını müəyyən edirlər) ilə bağlı müddəalar mövcuddur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, milli turizm nazirlikləri və təşkilatları ASEAN Baş Katibi vasitəsilə öz görüşlərini müvafiq regional qurumun iqtisadiyyat nazirləri və iqtisadi məsələlər üzrə yüksək vəzifəli şəxslərinin görüşləri ilə əlaqələndirməsi yuxarıda göstərilən fəaliyyət mexanizminin bir hissəsini təşkil edir. Məhz nazirliklərin belə görüşlərinin birində Turizm sahəsində ASEAN əməkdaşlığının Fəaliyyət Planı qəbul edilmişdir.

Müvafiq qurum çərçivəsində imzalanan digər beynəlxalq müqavilə – 2002-ci il tarixli Turizm üzrə ASEAN Sazişi turizm

sferasında dövlətlərin aşağıdakı öhdəliklərini müəyyən edir: region daxilində beynəlxalq səyahətlərin sadələşdirilməsi; nəqliyyat xidmətlərinin liberallaşdırılması; keyfiyyətli turizm təminatı (onu da qeyd etmək lazımdır ki, burada söhbət heç də turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və ona nail olmaq vasitələri, kadrların hazırlığı tipləri, keyfiyyət standartlarının qəbulundan deyil, turizmin davamlı inkişafından gedir); turizmin təhlükəsizliyi (göstərilən öhdəliyin normativ əsası hesab edilən Sazişin 6-cı maddəsində turizmin təhlükəsizliyi dedikdə, turistlərin təhlükəsizliyinə görə cavabdehlik daşıyan hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlığının təmin edilməsi, orqanlar arasında immiqrasiya məsələləri üzrə məlumat mübadiləsinin genişləndirilməsi, turistlər üçün əlaqələr sisteminə yardım təminatı və ona çıxışın təmin edilməsi başa düşülür); ASEAN ölkələrinin turizm məhsullarının marketinqi və hərəkətə gətirilməsi, turizm təyinatlı yer kimi ASEAN üzrə birgə fəaliyyət; insan resurslarının inkişafı.

Sazişin 4-cü maddəsinə uyğun olaraq, Xidmətlər üzrə ASEAN Çərçivə Sazişində dövlətlərin nəzərdə tutulmuş turizm xidmətlərinin ticarətinə dair mütəmadi danışıqlar keçirməsi də onların öhdəliklərinin bir hissəsi sayıla bilər.

ASEAN dövlətlərinin Turizm Nazirlikləri tərəfindən qəbul edilmiş 24 yanvar 2003-cü il tarixli Turizmin təhlükəsizliyi üzrə Bəyannamədə isə turizmin təhlükəsizliyi daha geniş mənada ifadə edilir ki, bu da terrorizmlə mübarizə üzrə əməkdaşlıq, aeroportların, dəniz limanlarının, turistlərin səyahət etdikləri yerlərin təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə şamil olunur.

Digər regional qurum – Asiya-Sakit okean Əməkdaşlığının 2000-ci ildə qəbul etdiyi Turizm Xartiyası barədə Seul Bəyannaməsinin preambulasında üzv-dövlətlərin rəsmi nümayəndələri qismində nazirlərin öz üzərlərinə Turizmin inkişafı haqqında Xartiya üzrə öhdəliklər götürməsi təsbit edilmişdir.

Bundan əlavə, 2010-cu ilə qədər Təşkilatın turizmin inkişafı üzrə iqtisadi siyasətinin dörd əsas istiqaməti də Bəyannamənin tərkib hissəsi kimi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onlara aşağıdakılar daxildir:

- peşə hazırlığına, təcrübə mübadiləsinə köməklik göstərilməsi, turizm sənayesi və onunla əlaqədar digər iqtisadi sektorlara birbaşa investisiyaların qoyulmasına yardım edilməsi, tənzimləmənin maneələrin ləğv edilməsi və GATS-a uyğun olaraq, turizm

xidmətləri ticarətinin tədricən liberallaşdırılması yolu ilə turizm fəaliyyəti və investisiyalar üçün maneələrin aradan qaldırılması;

- turizm rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsi, regionlararası və regiondaxili marketinqə yardım edilməsi, turistlərin təhlükəsizliyi və müdafiəsinin möhkəmləndirilməsi, turistlərə xidmət göstərilməsində ayrı-seçkiliyə yol verməyən yanaşmanın işlənib hazırlanması yolu ilə Asiya-Sakit okean Əməkdaşlığı çərçivəsində səyahətçilərin yerdəyişməsinin, turizm xidmətləri və mallarının tələbatının artırılması;

- ətraf mühitin dərk olunmasının nümayiş etdirilməsi və onun saxlanılmasına cəhd göstərilməsi, vacib ekoloji layihələrə yardım edilməsi, kiçik və orta biznes müəssisələrinin inkişaf etdirilməsi, məşğulluq, yerli və milli mədəniyyətə, həmçinin təbii irsə hörmət və onların mühafizəsi, turizm siyasətinin planlaşdırılması və işlənib hazırlanması üzrə vasitələrin inkişafı yolu ilə davamlı inkişafa əsaslanan turizmin və onun nəticələrinin idarə edilməsi;

- statistik məlumatların toplanmasının metodologiyasının harmonizasiyası, dövlətlər arasında turizm informasiya mübadiləsinin sadələşdirilməsi, turizmin hərtərəfli təhlilinə yardım edilməsi yolu ilə regionun sosial-iqtisadi inkişaf vasitəsi kimi turizmin rolunun tanınmasının inkişaf etdirilməsi.

Bundan əlavə, Seul Bəyannaməsinə Əlavə Xartiyanın həyata keçirilmə mərhələləri üzrə bölünmüş fərdi və kollektiv fəaliyyətlərin siyahısı verilmişdir. Beləliklə, yuxarıda təhlil etdiyimiz beynəlxalq sənəd implementasiya mexanizmləri ilə təmin olunmuş hüquqi və siyasi xarakterli öhdəliklərin mürəkkəb kompleksini özündə birləşdirir.

Regional sferada həll edilməli olan məsələlərdən biri də turizmin davamlı inkişafı problemdir. Məhz həmin məsələdə Karib dövlətləri Assosiasiyasının Dövlət və Hökumət Başçılarının ikinci görüşündə qəbul olunmuş Karib regionunda Davamlı Turizm Zonasının yaradılması haqqında Qərarı göstərmək olar. Sonradan həmin sənəd Santo-Dominqoda Turizm idarələri başçılarının Davamlı Turizm Zonasının yaradılması üzrə Qarşılıqlı Anlaşma Memorandumunun imzalamasının əsası oldu. Memorandumda bölgüsü 12 strategiya üzrə mövcud olan, təxirəsalınmadan yerinə yetirilməsi tələb edilən fəaliyyət proqramları müəyyən olunmuşdur. Bundan əlavə, müvafiq institutun yaradılmasında Karib regionunda Davamlı turizm Zonasının yaradılması haqqın-

da 12 dekabr 2001-ci il tarixli Konvensiyanın da mühüm rolu vardır. Konvensiya ilə dövlətlərin üzərinə aşağıdakı öhdəliklər qoyulmuşdur:

- Zonanın yaradılması üzrə tədbirlərin görülməsi;
- davamlı turizmə dair beynəlxalq proqram və layihələrin yerinə yetirilməsi;
- mədəniyyət sahəsində, ətraf mühit, texnologiya, informasiya, iqtisadi siyasət, turizm bazarı, təhsil, hüquqi baza, nəqliyyat və digər sahələrdə strategiyanın həyata keçirilməsinin inkişaf etdirilməsi və əlaqələndirilməsi.

Göstərilənlərlə yanaşı, Zonanın işlənib hazırlanmış mexanizmi də diqqəti çəkən əsas məqamlardan biridir. Birincisi, dövlətlərin iştirakı ilə Davamlı turizm üzrə Xüsusi Komitə davamlılığın indikatorlarını işləyib hazırlamışdır. Bu indikatorlar turizm təyinatlı yerlərə münasibətdə irəli sürülən minimal tələbləri əks etdirməklə, istehlakçılara ətraf mühitin orta və uzunmüddətli təminatlarını təqdim etmişdir. Davamlı turizm üzrə Xüsusi Komitə isə dövlətlər tərəfindən irəli sürülmüş təklifləri nəzərdən keçirdikdən sonra yekun qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olan Nazirlər Şurasına tövsiyələr təqdim edir. Konvensiyaya əlavə formasında mövcud olan Qaydalar isə Zonanın tərkibinə daxil olan təyinat məntəqələrinin və indikatorların identifikasiyası, təsdiqi, təsnifatı ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir. Mövcud Qaydalara müvafiq olaraq, turizm təyinatlı məntəqələrin davamlılığın indikatorlarının nailiyyətindən asılı olaraq minimumdan maksimuma qədər təsnifatı aparılır. Indikatorlar isə müxtəlif aspektlərdən (təhlükəsizlik, eynilik və mədəniyyət, uşaq fahişəliyi, suyun keyfiyyəti, məşğulluq, enerji tələbatı, təmizləyici qurğuların səmərəliliyi, turizm tələbatlarının ödənilməsi və s.) qiymətləndirilərək, kəmiyyət xarakterli əhəmiyyətə malikdir. Beləliklə, Konvensiya davamlı turizmin formal meyarlarını müəyyənləşdirən ilk çoxtərəfli müqavilə oldu. Bundan başqa, Mərkəzi Amerika İntegrasiya Sistemində Turizm təyinatlı yerlərin qiymətləndirilməsinin Oxşar Sistemi qəbul olundu ki, bu da son nəticədə onun Turizm üzrə Şurasının Mərkəzi Amerika regionu üçün Davamlı Turizm Sertifikatını təsdiq etməsi ilə nəticələndi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif regionlarda turizmin davamlı inkişafı məfhumu fərqli mənada qiymətləndirilir. Məsələn, Af-də onun həyata keçirilməsi üzrə prioritet məqsədlər,

müvafiq qurumun və üzv-dövlətlərin fəaliyyətinin istiqamətləri aşağıdakıların təmininə yönəlmişdir: ətraf mühitə turizmin təsiri üzrə müntəzəm məlumat mübadiləsi; turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə zərurətinin dərk edilməsinin yaxşılaşdırılması üzrə kampaniyanın dəstəklənməsi; beynəlxalq müqavilələrdə ətraf mühit və turizm aspektlərinin daha çox təşviq olunması.

Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi işə turizmlə bağlı məsələləri özündə təsbit edən dörd tövsiyənin qəbulu ilə öz fəaliyyətini daha geniş şəkildə büruzə vermiş oldu. Həmin beynəlxalq sənədlərə Davamlı və ekoloji-dostluq turizmin inkişafı üzrə ümumi siyasət haqqında Qətnamə, Mühafizə olunan rayonlarda turizmin davamlı inkişafı siyasəti haqqında Qətnamə, Sahilyanı rayonlarda turizmin davamlı ekoloji-dostluq inkişaf siyasəti haqqında Qətnamə, Gələcək peşəkarlar da daxil olmaqla, turizm sektorunda çalışan şəxslərin ekoloji menecment sahəsində peşə hazırlığının inkişafı haqqında Qətnamə aiddir.

Məcburi hüquqi qüvvəyə malik olmamasına baxmayaraq, həmin aktlar turizm və ətraf mühit probleminin daha dərinədən öyrənilməsi istiqamətində təsirli məzmunla malikdirlər. Bundan əlavə, onlarda dövlət siyasətinin prinsipləri (turizmin ətraf mühitə təsirinin qiymətləndirilməsi, turizmin planlaşdırılmasında mühitin qorunub saxlanılması tələblərinin nəzərə alınması, turizm layihələrinin həyata keçirilməsi, turizm fəaliyyətindən gələn gəlirlərin bölüşdürülməsində yerli əhəlinin iştirakı və başqaları), həmçinin müvafiq rəhbər başlanğıcların milli, regional, yerli hakimiyyət tərəfindən, o cümlədən dövlətlərarası əməkdaşlıq çərçivəsində yerinə yetirilməsinə qoyulan tələblər təsbit olunmuşdur.

Beləliklə, turizm sahəsində universal beynəlxalq müqavilələrə, o cümlədən beynəlxalq hüququn ümumtəanmış prinsip və normalarına uyğun olaraq, qəbul edilmiş regional müqavilələr müvafiq regionun (və ya subregionun) xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, əməkdaşlığın daha konkret istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Şübhəsiz ki, bu işə hər bir regionun və ya subregionun xüsusiyyətlərinin daha yaxşı nəzərə alınması və əməkdaşlığın daha səmərəli şəkildə inkişafı üçün zəmin yaradır.

IV FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İKİTƏRƏFLİ MÜQAVİLƏ PRAKTİKASI VƏ TURİZM MÜNASİBƏTLƏRİNİN İNKİŞAFI

Beynəlxalq turizmlə bağlı meydana çıxan münasibətlərin tənzimlənməsinin mühüm vasitələrindən biri qismində ikitərəfli müqavilələr çıxış edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dövlətlərin ikitərəfli müqavilə praktikası müxtəlif elmi-tədqiqat araşdırmalarının tərkib hissəsini təşkil edir. Belə ki, bir sıra müəlliflər hesab edirlər ki, ümumi xarakterli universal beynəlxalq müqavilələrin olmadığı təqdirdə, əməkdaşlığın böyük həcmi ikitərəfli müqavilə münasibətlərinə üstünlük verilməsilə həyata keçirilir²²⁸. A.P.İvanovun fikrincə, ölkələr arasında turizm əlaqələrinin daha uğurla inkişaf etdirilməsi turizm sahəsində hökumətlərarası sazişlərlə yanaşı, turizm münasibətlərinin müxtəlif məsələləri üzrə mövcud olan idarələrarası aktların da tərkib hissəsi sayılır. Bundan əlavə, müəllif idarələrarası saziş institutunun genişləndirilməsini məqsədmüvafiq hesab edir²²⁹. Bununla yanaşı, A.İ.Çebotareva xüsusilə vurğulayır ki, turizmə aid normalar müxtəlif ikitərəfli müqavilələrdə əks etdirilə bilər. Məsələn, dostluq və əməkdaşlıq, qarşılıqlı yardım haqqında müqavilələr, ticarət, iqtisadi və texnoloji əməkdaşlıq haqqında müqavilələr, mədəni əməkdaşlıq və mədəni əlaqələr haqqında müqavilələr, beynəlxalq turist mübadiləsinin həyata keçirilməsinin ayrı-ayrı aspektlərini tənzimləyən sazişlər və s. Ümumilikdə işə müəllif turizm sahəsində ikitərəfli müqavilələrin beş növünün olduğunu göstərmişdir: dostluq və əməkdaşlıq haqqında müqavilələr; ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında müqavilələr; mədəni və elmi əməkdaşlıq haqqında sazişlər; turizm sahəsində xüsusi

²²⁸ Барчукова Н.С. Правовые проблемы развития международных туристских связей. Право и политика в развивающихся странах. М., Международные отношения, 1990, с. 163.

²²⁹ Иванов А.П. Правовые вопросы сотрудничества социалистических стран в области туризма. Законность, правопорядок и правовая культура. Материалы 3-ей межвузовской научно-теоретической конференции адъюнктов и аспирантов. М., 1974, с. 192.

müqavilələr; beynəlxalq turist mübadiləsinin ayrı-ayrı məsələlərini nizama salan sazişlər²³⁰.

S.E.Korneev isə turizm sahəsində ikitərəfli müqavilələrin aşağıdakı növlərinin mövcudluğunu qeyd etmişdir:

- elm, təhsil və mədəniyyət sahələrinə aid olan, lakin turizmə dair müddəaları özündə təsbit edən müqavilələr;

- turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında müqavilələr²³¹.

Turizm sahəsində bağlanan ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrin istənilən meyarlar əsasında təsnifatının irəli sürülməsinə baxmayaraq, turizm sənayesi baxımından inkişaf etmiş dövlətlə bu sahədə az inkişaf etmiş ölkə arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq barədə bütün müqavilələr bərabər səviyyədə bərabər şərtlərlə bağlanır. Nümunə qismində Avropa İttifaqı və onun üzv-dövlətlərinin üçüncü ölkələrlə bağladığı tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq haqqında müqavilələri göstərmək olar.

Bütün bunları təhlil edərək, belə qənaətə gəlmək olar ki, tərkibində turizmə aid müddəanın olub-olmamasından və bu sahə ilə bağlı münasibətlərin birbaşa və ya dolaylı yolla tənzimlənməsindən asılı olaraq Azərbaycan Respublikasının bağladığı ikitərəfli müqavilələrin iki növünü fərqləndirmək olar:

- bilavasitə turizmlə bağlı ikitərəfli müqavilələr;

- digər sahələri tənzimləyən, lakin özündə turizmə aid müddəaları təsbit edən sazişlər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının turizm sahəsində ikitərəfli müqavilə praktikası kifayət qədər normativ baza üzərində formalaşmışdır. Bunu həmin sazişlərin məzmunu da sübut edir. Məsələn, «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Rumıniya Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Saziş (müvafiq sənəd 1996-cı ilin mart ayında imzalanmışdır) əməkdaşlığın iki əsas rəhbər başlanğıc – qarşılıqlı fayda və bərabərhüquqluluq prinsipi əsasında qurulmasını aydın şəkildə ifadə edir. Bundan əlavə, iki dövlət ara-

sında əməkdaşlığın aşağıdakı istiqamətləri Sazişin əsas hissəsi kimi özünü büruzə verir:

- turizm mübadiləsi ilə əlaqədar gömrük və digər rəsmiyyətə sadələşdirilməsi;

- statistikaya, sənədləşdirməyə, təhsil planlarına, insan ehtiyatlarının turizm sahəsində peşə hazırlığına cəlb olunması, turizmin inkişafı ilə bağlı təcrübə və tədqiqatlara dair məlumat mübadiləsinə yardım edilməsi;

- turizm infrastrukturunu, həmçinin turizm fəaliyyətinə dair təcrübə ilə tanışlıq məqsədilə, qarşılıqlı əsasda turizm sahəsində peşəkar kadrlar mübadiləsinin həyata keçirilməsi;

- turizmin təşviqinə dair materialların mübadiləsinə və turist şirkət və agentliklərinin turizm tədbirlərində iştirakına köməklik göstərilməsi;

- reklam və rəsmi materiallardan ibarət olan turizm sərgiləri üçün nəzərdə tutulmuş kommersiya əhəmiyyəti olmayan nümunələrin gömrük rüsumlarından azad edilməsi (lakin satış zamanı rüsum və vergilərin toplanması halları tamamilə qanuni hesab olunur);

- peşəkar kadrların hazırlanmasına səy göstərilməsi, ekspert və jurnalist mübadiləsinə yardım edilməsi, iki dövlətin tədqiqat təşkilatlarının geniş əlaqələrinin və birgə fəaliyyətinin stimullaşdırılması;

- ümumi maraq doğuran layihələrin seçilməsi və həyata keçirilməsi, həmçinin birgə müəssisələrin qurulması məqsədilə, turizm sahəsində əməkdaşlığa və məlumat mübadiləsinə xüsusi diqqət yetirilməsi, mehmanxana, ictimai iaşə və əyləncə obyektlərinin təşkili sahələrində turizmlə bağlı texniki yardımın stimullaşdırılması və yardım edilməsi;

- qarşı tərəfin ərazisində rəsmi turizm bürosunun açılması, nümayəndəliklərin yaradılması və onun fəaliyyəti ilə bağlı hər iki ölkənin dövlət idarəetmə qurumları arasında razılaşdırılması və bütün bunların Saziş tərəflərinin milli qanunvericiliyinə uyğun həyata keçirilməsi.

Funksiyası ikitərəfli turist əlaqələrinin və əməkdaşlığın gedişini izləmək, növbəti mərhələlərdə fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən etməkdən ibarət olan Birgə Komissiyanın iş qaydası və prinsipi Sazişin 11-ci maddəsinə əsasən tənzimlənir.

²³⁰ Чеботарева А.И. Сотрудничество государств по правовому регулированию международной туристской деятельности. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2004, с. 13-14.

²³¹ Корнеев С.Е. Международно-правовое регулирование туристской деятельности. Международный и зарубежный туризм, 2005, № 4, с. 24-28.

1997-ci ildə imzalanmış «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İtaliya Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Sazişdə iki ölkənin bu sferada bütün imkanlardan istifadə etməsi, ikili əməkdaşlığın bütün aspektləri təsbit olunmuşdur. Sazişin 3-cü maddəsində tərəflərin qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində imkanlarından istifadə edəcəyi sahələrin siyahısı verilmişdir:

- təcrübə mübadiləsi və turizmin inkişafı üçün birgə fəaliyyət imkanlarının öyrənilməsi məqsədilə, turizm və əyləncə sahələrində texniki səfərlərin həyata keçirilməsi;

- nəşrlər və turizmin təşviqinə aid materiallar mübadiləsi;

- hər iki dövlətdə turizm nümayəndəliklərinin açılması;

- turizm əhəmiyyətli tarixi binaları mühafizə etmək üçün əməkdaşlığın inkişafı;

- turizm qanunvericiliyi sahəsində əməkdaşlıq.

Bundan əlavə, turizm sahəsində investisiya qoyuluşu, turizm marketinqi xidmətlərinə yardım göstərilməsi, bu məqsədlə ekspertlər mübadiləsinin həyata keçirilməsi, tədris və texnoloji tədqiqatlar, informasiya mübadiləsi, turizm sahəsində turizm və mehmanxana idarəçiliyi ilə bağlı tanışlıq məqsədli səyahət-tədris proqramlarının həyata keçirilməsi sferasında əməkdaşlığın əsas istiqamətləri Sazişin müvafiq maddələrində göstərilmişdir.

Digər ikitərəfli sazişdə – «Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Özbəkistan Respublikası arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Sazişdə isə turizm sferasının digər münasibətləri tənzimlənir. 1996-cı ildə imzalanan bu Sazişin 1-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan və Özbəkistan Hökumətlərinin hər iki dövlətin vətəndaşlarını iqtisadiyyat, sosial inkişaf, mədəniyyət sahəsində nailiyyətlərlə, təbii və görməli yerlər, hər iki xalqın mədəni adət-ənənələri, tarixi abidələri ilə tanış etmək məqsədilə turizm sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsinə yardım etməsi bildirilir. 2-ci maddədə isə iki problemin həlli ön plana çəkilir. Bunlardan birincisi ondan ibarətdir ki, turizm sahəsində əməkdaşlığın konkret prinsipləri göstərilmişdir: qarşılıqlı mənfəət; bərabər hüquq.

Bundan əlavə, müvafiq maddədə hər iki ölkə arasında turist axınının gücləndirilməsi məqsədilə rəsmiyyətlərin sadələşdirilməsinə kömək göstərilməsi onun həll etdiyi ikinci problemdir. Azərbaycan və Özbəkistan dövlətləri tərəfindən xarici və daxili turizmin istənilən sahəsində təcrübə mübadiləsinin həyata keçirilməsi, informasiya, nəşriyyat, sərgilər, filmlər və s. mübadiləsi, reklam

materiallarının dərc olunması, turizm orqanlarının əməkdaşlığını uzlaşdırmaq məqsədilə beynəlxalq turizm təşkilatları fəaliyyətinin iş təcrübəsi üzrə fikir mübadiləsinin aparılması, turizm nümayəndəliklərinin açılması, onların fəaliyyəti və digər məsələlər Sazişin həll etdiyi problemlərdəndir. Bütün bunlarla yanaşı, Sazişin tənzim etdiyi iki münasibət diqqəti daha çox cəlb edir. Bunlardan birincisi turizm kompleks personalının hazırlanmasında qarşılıqlı yardım göstərilməsi, turizm sahəsində müvafiq mütəxəssislərin mübadiləsinin həyata keçirilməsində marağı olan idarə və təşkilatlarla müştərək müəssisələrin yaradılması, turizm sahəsində investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi ilə bağlı münasibətlərdir (maddə 5). Digər – ikinci məsələ isə Sazişin 7-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Belə ki, həmin maddədə hər iki tərəfin turizm sahəsində fəal əməkdaşlıq etməsi üçün aviareyslərin inkişafı imkanlarına yardım göstərməsi qeyd olunur.

1999-cu ildə imzalanmış «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Ukrayna Nazirlər Kabineti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Saziş də bu sahədə iki ölkə arasındakı əməkdaşlığın yeni istiqamətlərinin müəyyən edərək, daha da möhkəmləndirir. Müvafiq Sazişdə statistik məlumatlar, qanunvericilik aktları, normativ baza, turizm ehtiyatları, turizm bazarının vəziyyəti barədə informasiya mübadiləsinin həyata keçirilməsi, peşəkar kadrların hazırlanması, ekspert mübadiləsi, tədqiqat aparən təşkilatların birgə fəaliyyətinə kömək göstərilməsi və s. məsələlər təsbit edilmişdir. Sazişin 2-ci maddəsi turizmin hər iki formasının – mütəşəkkil və fərdi turizmin inkişafı, idraki, əməli, uşaq və gənclər turizminin gücləndirilməsi sahəsində əməkdaşlığa həsr olunmuşdur.

Bundan əlavə, Sazişin 5-ci maddəsində Azərbaycan və Ukraynada rəsmi turizm nümayəndəliklərinin açılması vurğulanmaqla yanaşı, həmçinin qeyd olunur ki, nümayəndəliyin açılması və fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər hər iki ölkənin qanunvericiliyi və həmin Sazişə əlavə imzalanacaq müvafiq protokollarla tənzimlənməli və rəsmiləşdirilməlidir. 6-cı maddə isə Sazişə nəzarət mexanizmini müəyyən edir. Həmin maddənin tələbinə əsasən, bu nəzarəti hər iki tərəfin miqdar və keyfiyyət nöqtəyindən bərabərliyi əsasında təşkil edilən Birgə Komissiya həyata keçirilməlidir. Birgə Komissiyanın iclaslarının keçirilmə növbəliliyi və yeri hər iki dövlət tərəfindən razılıq əsasında müəyyən olunur. Komissiyanın iclaslarına həmsədrlik məsələsi isə nümayəndə heyətlərinin rəhbərləri tərəfindən həyata

keçirilir. Nəzarət funksiyasından başqa, Birgə Komissiya, həmçinin ikitərəfli əməkdaşlığın proqramını və onun inkişafını təmin edən təklifləri işləyib hazırlamaq səlahiyyətinə də malikdir. Sazişin yuxarıda təhlil etdiyimiz müqavilələrdən əsas fərqləndirici xüsusiyyəti də məhz onun nəzarət mexanizmini özündə təsbit etməsi, turizmin ayrı-ayrı forma və növləri üzrə inkişafa daha çox diqqət yetirilməsindədir.

«Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Bolqarıstan Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Saziş əməkdaşlığın konkret istiqamətlərini – turizm sferasında əməkdaşlığın formalarını özündə birləşdirir. 1999-cu ildə imzalanmış bu Sazişə müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikası və Bolqarıstan Respublikası turizm cəmiyyətləri, assosiasiyaları və müəssisələri arasında əməkdaşlığın qurulması və inkişaf etdirilməsinə, turistlərin qrup və fərdi qaydada səyahətlərinə, festival, sərgi, simpozium, konqreslərdə iştirak etmək və müalicə olunmaq məqsədilə ixtisaslaşmış qrupların mübadiləsinə yardım etməlidirlər. Sazişin 5-6-cı maddələrinə görə, müqavilə tərəfləri hər iki ölkənin qanunvericiliyinin tələblərinə riayət etmək şərtlə, turizm haqqında reklam və sorğu materialları, statistik göstəricilər, əcnəbi vətəndaşların gəlmə şərtləri, turizm ehtiyatları, turist bazarının vəziyyəti haqqında, sərmayə qoyuluşu təklifləri ilə bağlı turist obyektlərinin özəlləşdirilməsində iştirak etmə şərtləri haqqında məlumat mübadiləsinin həyata keçirilməsi, peşəkar turizm kadrlarının hazırlanması, bu sahədə ixtisaslaşmış elmi işçilər və ekspertlər mübadiləsinə imkan yaradılması əməkdaşlığın predmeti olaraq qalmaqdadır. Sazişə nəzarət mexanizmi isə Sazişin 7-ci maddəsində təsbit olunmuşdur. Belə ki, Sazişdə göstərilən öhdəliklərin icrasına nəzarət və onların təhlil edilməsi, turizm sferasında maraq kəsb edən digər məsələlərin müzakirə edilməsi, iqtisadi, sənaye, ticarət və texniki əməkdaşlıq üzrə Azərbaycan-Bolqarıstan Müstəqil Hökumətlərarası Komissiyası çərçivəsində yaradılan və fəaliyyət göstərən Turizm üzrə İşçi Qrupunun səlahiyyətinə aiddir.

Bu sahədə bağlanmış digər ikitərəfli saziş – «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Çin Xalq Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Saziş də (müvafiq beynəlxalq sənəd 1994-cü ilin mart ayının 7-də imzalanmışdır) mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Bu Sazişdə də turist səyahətlərinin stimullaşdırılması, turistlərin gediş-gəlişinə dair rəsmiyyətlərin sadələşdirilməsi, kapital qoyuluşu, layihələşdirilməsi, turizm, təcrübə, alim, mütəxəssis və stajor mübadiləsinin həyata keçiril-

məsi ilə bağlı müddəalar mövcuddur. 9-cu maddədə turizmə həsr olunmuş beynəlxalq konfrans və sərgilərin təşkilində əməkdaşlıq edilməsi, 10-cu maddədə isə Sazişin müddəalarının həyata keçirilməsinə nəzarət mexanizmi təsbit edilmişdir.

1998-ci ildə imzalanmış «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Gürcüstan İcra Hakimiyyəti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Saziş də bu sahədə ikitərəfli əməkdaşlığın müəyyən istiqamətlərini özündə əks etdirir. Sazişin 2-ci maddəsinə görə, turizmi iki prinsip – qarşılıqlı fayda və bərabərlik prinsipləri əsasında inkişaf etdirmək, inzibati rəsmiyyətləri sadələşdirmək, turist mübadiləsinə artırmaq tərəflərin əsas məqsədi hesab olunur. Həmin maddədə diqqəti çəkən məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, Azərbaycan və Gürcüstan tərəfləri nəinki öz ərazilərində turistlərin lazımı şəraitlə təminatına şərait yaradır, həmçinin hər iki dövlətin və üçüncü dövlətlərin turistlərinə tranzit gediş-gəlişdə kömək göstərilməsində yardım edəcəklərini bir daha vurğulayırlar.

Bundan əlavə, əvvəlki müqavilələrdə olduğu kimi, bu Sazişdə də əməkdaşlığın əsas predmeti təcrübə mübadiləsi, hökumət və qeyri-hökumət idarə və təşkilatlarının əməkdaşlığı, simpozium, seminarların keçirilməsi, filmlərin nümayişi, digər turist müəssisələrinin tikilməsi, yaradılması və menecmentində bir-birilə əməkdaşlıq etməkdir. Turizm sferasına sərmayə qoyulması problemi, avtomobil və aviasiya turizminin inkişaf məsələsi də Sazişin tənzimlədiyi münasibətlər sferasına aiddir.

«Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Polşa Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Saziş (Saziş 26 avqust 1997-ci ildə imzalanmışdır) Azərbaycan və Polşa əlaqələrinin konkret istiqamətinin – turizm sferasının inkişafının mühüm beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə əsası hesab olunur. Sazişə müvafiq olaraq, tərəflər kütləvi tədbirlərin həyata keçirilməsi, turizm təşkilatları arasında sıx əməkdaşlığın yerinə yetirilməsi, turizm işləri üzrə nümayəndəliklərin açılması, simpoziumların, mədəniyyət və incəsənət günlərinin təşkil edilməsi, mütəxəssis və jurnalist mübadiləsinin həyata keçirilməsi və s. məsələlər barədə razılığa gəlmişlər. Sazişin 3-cü maddəsinə uyğun olaraq, hər iki tərəf turistlərin mübadiləsi ilə bağlı sərhəd, gömrük və digər rəsmiyyətlərin sadələşdirilməsi və öz ərazisində turistlərin təhlükəsiz yerləşməsi üçün şəraitin yaradılması öhdəliyini daşıyırlar. 5-ci maddədə isə turizmin planlaşdırılması və inkişafı sahəsində təcrübə mübadiləsi, turizm sənayesinin və infra-

strukturunun inkişafı məqsədilə müxtəlif növ investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi imkanlarının müzakirəsi Saziş iştirakçılarının nəzərdə tutulan fəaliyyət istiqaməti kimi göstərilmişdir. 6-cı maddə isə Sazişə nəzarət edəcək qurumun – hər iki tərəfin nümayəndələrindən ibarət olan Birgə Komissiyanın yaradılmasını nəzərdə tutur. Həm Azərbaycan Respublikasının, həm də Polşa Respublikasının beynəlxalq turizm təşkilatları çərçivəsində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi problemi isə Sazişin 9-cu maddəsinə təsbit olunmuşdur.

2004-cü ilin may ayının 6-da Kiyevdə «Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Moldova Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Sazişin 2-ci maddəsində tərəflərin mədəni, işgüzar, tanışlıq, kurort-müalicə, kənd, ekoloji, müxtəlif hadisələrlə əlaqədar (sərgilərdə, yarmarkalarda, mədəni və idman tədbirlərində iştirak), qrup və fərdi turizm, gənclik turizmi və digər turizm növlərinin inkişafına yardım edəcəkləri vurğulanır. 3-cü maddə isə hər iki dövlətin müvafiq orqanları arasında qarşılıqlı əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün həyata keçirilən vasitələri özündə möhkəmləndirmişdir:

- turizm sahəsində birgə müəssisələrin yaradılması; turizmin inkişaf etdirilməsi və dəstəklənməsi məqsədilə investisiyaların cəlb olunması üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

- birgə sərgilərin təşkil edilməsi, qurultayların, seminarların, konfransların, simpoziumların, dəyirmi masaların keçirilməsi;

- turizm sahəsində mütəxəssislərin, ekspert qruplarının və nümayəndə heyətlərinin mübadiləsi;

- məsləhət xidmətlərinin təqdim olunması;

- tərəfləri qane edə biləcək əməkdaşlığın digər formaları.

Sazişin 4-cü maddəsi hər iki dövlətdə turizm-informasiya bürolarının açılması ilə bağlı müddəaları özündə birləşdirir. Bütün bunlarla yanaşı, Sazişdə sərhəd rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsi, mütəmadi həyata keçirilməli olan tədbirlərin siyahısı, turizm sənayesi üçün kadrların hazırlanması və təkmilləşdirilməsi üzrə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi istiqamətləri də əks olunmuşdur. 9-cu maddədə isə Sazişin yerinə yetirilməsinə yönəlmiş tədbirlərin görülməsi məqsədilə, tərəflərin səlahiyyətli orqanlarının nümayəndələrinin ibarət Müştərək İşçi Qrupunun yaradılması göstərilmişdir. Müştərək İşçi Qrupunun səlahiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir: Sazişin yerinə yetirilməsi prosesində yaranan problemlərin öyrənilməsi; həmin problemlərin müzakirəsi və onların həlli yollarının

təklif edilməsi; turizm sahəsində mübadiləni və əməkdaşlığı həvəsləndirmək üçün tövsiyələrin hazırlanması.

Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin (Sazişin bağlandığı dövrdə müvafiq qurum qismində Azərbaycan Respublikasının Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi çıxış edirdi) və Moldova Respublikasının Turizmin İnkişafı üzrə Departamentinin Sazişin yerinə yetirilməsinə məsul olan səlahiyyət orqanları kimi göstərilməsi isə 10-cu maddənin əsas tələbidir.

Turizm sahəsində əməkdaşlığa dair digər ikitərəfli saziş Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında 1992-ci ilin noyabr ayının 2-də Ankara şəhərində imzalanmış Sazişdir. Sazişdə hər iki dövlətin tarixi, mədəni, turizm dəyərləri ilə tanış olmaq üçün onların vətəndaşlarının turist səfərlərinin təşkili, turistlər üçün viza, sərhəd, gömrük məsələlərinin qarşılıqlı şəkildə həll edilməsi, reklam fəaliyyətinin qarşılıqlı surətdə həyata keçirilməsi və digər müddəalar təsbit olunmuşdur. 6-cı maddə isə özündə aşağıdakı məsələləri birləşdirir: turizmin planlaşdırılması və maliyyələşdirilməsi; turizm bazarlarının təmini və fəaliyyəti; orta qrup şirkətlərin yaradılması sahəsində əldə edilən təcrübədən yararlanmaq; yuxarıdakı məsələlər üzrə birgə layihələrin hazırlanması.

Sazişin 7-ci maddəsində əməkdaşlıq məsələləri və ortaya çıxan məsələlərin aradan qaldırılması, müzakirə olunacaq məsələlərin hər iki tərəfin rəsmi turizm idarələrinin səlahiyyətli nümayəndələri tərəfindən müəyyənləşdirilməsi, 8-ci maddəsində təcrübə mübadiləsinin həyata keçirilməsi, 9-cu maddəsində isə turizmlə bağlı ödəmələrin hər iki dövlətin Mərkəzi Bankının qəbul etdiyi dövrəli valyuta əsasında aparılması aydın şəkildə təsbit edilmişdir.

1997-ci ildə imzalanan «Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Qırğızıstan Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Sazişə uyğun olaraq, Tərəflər öz ərazilərində turizm nəşrlərinin, filmlərin, audio-video məhsullarının yayılması, informasiya, nümayəndə heyətləri mübadiləsinin həyata keçirilməsi, investisiya qoyuluşu, beynəlxalq turizm təşkilatları və digər beynəlxalq qurumlarla beynəlxalq turizm sahəsində əməkdaşlıq məsələləri üzrə fikir mübadiləsinin aparılması, turizm sənayesində çalışan xidməti heyətlə texniki əməkdaşlığın genişləndirilməsi və s. məsələlər barədə əməkdaşlıq etməlidirlər. Sazişin diqqəti çəkən məqamlarından biri də ondan ibarətdir ki, burada Azərbaycan və Qırğızıstan tərəfi bu sahədə müəyyən məsələlərin həllində daha geniş imkan və va-

sitələrdən istifadə edirlər. Belə ki, Sazişin 5-ci maddəsi mehmanxana və digər turizm müəssisələrinin yaradılması, inşası və menecment üzrə əməkdaşlıq imkanlarının öyrənilməsi ilə bağlı münasibətləri nizama salır. Həmin maddədə bunun hər iki tərəfin turizminin inkişafı üçün vacibliyi qeyd olunmaqla yanaşı, göstərilir ki, hər iki hökumət milli qanunvericiliyə müvafiq olaraq, qanuni imtiyazlar vermək yolu ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsinə şərait yaradırlar.

10 aprel 1996-cı il tarixli «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Pakistan Respublikası arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Anlaşma Memorandumunun 12-ci maddəsinə uyğun olaraq, 2004-cü ilin iyul ayının 8-də Bakı şəhərində imzalanmış «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Pakistan İslam Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Saziş də bu iki dost dövlət arasında əməkdaşlığın müvafiq istiqamətini daha da dərinləşdirir və möhkəmləndirir. Sazişin 3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, dövlətlər viza, gömrük rüsumları və turistlərlə bağlı məsələlərin qarşılıqlı müzakirəsi müəyyən edilmişdir. 5-ci maddədə turizm təşkilatları (agentlikləri) arasında yeni turist marşrutlarının yaradılması və ikitərəfli əlaqələrin inkişaf etdirilməsi təsbit olunmuşdur. Sazişin 6-cı maddəsində turizmin planlaşdırılması, maliyyələşdirilməsi, birgə müəssisələrin yaradılması sferasında bir-birinin «nau-hau»sundan istifadə edilməsi, 7-ci maddəsində bu sahədə məsləhətləşmələrin keçirilməsi, 9-cu maddəsində ödəmələrin aparılması, 10-12-ci maddələrində isə simpoziumların, sərgilərin keçirilməsi, reklam məhsullarının mübadiləsi nəzərdə tutulur.

«Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Qazaxıstan Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» 24 may 2005-ci il Sazişi isə ikitərəfli əsasda mövcud sferada əməkdaşlığın müxtəlif istiqamətlərini müəyyən edir. Məsələn, turizm sahəsində maliyyə yatırımları, o cümlədən turistlərə xidmət göstərilməsi məqsədilə birgə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən tərəflərin turizm təşkilatları arasında əməkdaşlığın qurulması və inkişaf etdirilməsi sahəsində turizmin idarə edilməsi üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyətinin dəstəklənməsi; sərhəddə gömrük və digər rəsmiyyətlərin sadələşdirilməsi; dövlətlərin əməkdaşlıq edən təşkilatları arasında birbaşa müqavilələrin bağlanması əsasında həm mütəşəkkil, həm də fərdi turizmin, idman tədbirlərində, musiqi, teatr və folklor festivallarında, habelə turizm məsələləri ilə bağlı keçirilən sərgi, simpozium və konqreslərdə iştirak məqsədi daşıyan mübadilələr də daxil olmaqla, ixtisaslaşmış turist

mübadiləsinin təşviq edilməsi; Sazişin həyata keçirilməsi ilə bağlı xərclərin müstəqil şəkildə ödənilməsi və s.

Göstərilən Sazişin 5-ci maddəsi isə digər məsələlərlə yanaşı, aşağıdakılar barədə dövlət orqanları arasında məlumat mübadiləsinin həyata keçirilməsini müəyyən edir:

- öz dövlətində turizm fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar;

- turizm üçün diqqətəlayiq yer hesab edilən təbii və mədəni ehtiyatların qorunması və saxlanılması ilə bağlı milli qanunvericilik;

- Azərbaycanın və Qazaxıstan dövlətlərinin turizm ehtiyatları;

- mehmanxanaların və digər turist yerləşdirmə vasitələrinin idarə edilməsi təcrübəsi.

Bütün bunlarla yanaşı, 2004-cü ilin mart ayının 1-də Astana şəhərində imzalanmış «Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Qazaxıstan Respublikası Hökuməti arasında mədəniyyət, elm və turizm sahəsində uzunmüddətli əməkdaşlıq haqqında Proqram» da iki ölkə arasında uzunmüddətli əməkdaşlığın konkret istiqamətlərini özündə təsbit edir. Proqramın turizmə aid hissəsində həyata keçirilməli olan tədbirlərin siyahısı verilmişdir: turizm təhlükəsizliyinin təmin edilməsi; turizm bazarlarının nümayiş etdirilməsi; əyləncə və tanışlıq xarakterli elmi ekoloji turizmin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması; normativ-hüquqi aktlar mübadiləsinin həyata keçirilməsi və s.

2004-cü ilin noyabr ayının 5-də Bakı şəhərində imzalanmış «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Belarus Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Sazişin 2-ci maddəsinə əsasən, hər iki Tərəf dövlət turizmi idarəetmə orqanları, turist təşkilatları, milli və beynəlxalq turizmin inkişafında iştirak edən digər təşkilatlar arasındakı əməkdaşlığa dəstək verirlər. Milli informasiya mərkəzlərinin açılması, mütəxəssislərin, tələbələrin, turizm heyətinin hazırlanması, mübadiləsi, beynəlxalq turizm təşkilatlarının fəaliyyəti və digər məsələlər sahəsində əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi isə Sazişin 3-5-ci maddələrində əks olunmuşdur. Sazişin səmərəli icrası məqsədilə hər iki dövlətin mütəxəssislərindən ibarət Birgə Komitənin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Növbəlilik prinsipi (iclasların hər il bir dövlətin ərazisində keçirilməsi) əsasında ildə bir dəfə çağırılmaqla, Komitə turizm sahəsində ikitərəfli əməkdaşlığın inkişafı üzrə qərar, proqram, birgə təkliflərin realizəsi ilə məşğul olur. Sazişdə, həmçinin, digər məsələlər də təsbit olunmuşdur.

«Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Yunanıstan Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Saziş (2005-ci ilin aprel ayının 7-də Bakı şəhərində imzalanmışdır) isə özündə aşağıdakı məsələləri əks etdirməklə, müvafiq ikitərəfli münasibətlərin tənzimlənməsində əsas normativ baza qismində çıxış edir:

- Azərbaycan Respublikası və Yunanıstan Respublikası arasında turist axınının artırılması məqsədilə iki ölkə arasında səyahətə mümkün yardımların göstərilməsi;

- məlumat mübadiləsi, təbliğat və təşviqat materialları vasitəsilə turizmin qarşılıqlı təşviqinin dəstəklənməsi, hər iki tərəfin ərazisində təşkil olunan turizm yarmarkalarında, sərgilərində və digər turizm tədbirlərində iştirak, səyahət jurnalistlərinin və digər kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin mübadiləsi imkanının nəzərdən keçirilməsi;

- turist hərəkətinin və yeni turist marşrutlarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində istənilən mümkün səylərin göstərilməsi, bunun davamı kimi Azərbaycan və Yunanıstanın səyahət agentlikləri, həmçinin turizm sahəsində fəaliyyət göstərən firma və təşkilatları arasında əməkdaşlığın dəstəklənməsi;

- turizmin planlaşdırılması və maliyyələşdirilməsi sahəsində, öz turizm infrastrukturunun saxlanması və inkişaf etdirilməsində, turizm qurğularının fəaliyyət göstərməsində, həmçinin turizm sektorunda birgə müəssisələrin və digər sərmayə layihələrinin təsis edilməsində təcrübə və «nau-hau»sunun mübadiləsinin öz milli qanunvericiliklərinə uyğun olaraq təşviq olunması;

- beynəlxalq turizm təşkilatlarının iştirakı da daxil olmaqla, beynəlxalq turizm sahəsində əməkdaşlıq məsələlərinə dair fikir mübadiləsinin həyata keçirilməsi;

- Sazişə nəzarət mexanizmi sayılan Birgə Komissiyaanın təşkili və onun iş qaydasının müəyyənləşdirilməsi;

- göstərilən beynəlxalq-hüquqi sənədin tətbiq edilməsi kontekstində Yunanıstan Respublikasının Avropa İttifaqında üzvlüyündən irəli gələn öhdəliklərinə hörmət olunması, Sazişlə bağlı texniki məsələlərin (qüvvəyə minməsi, mətnlərin tərtib olunduğu dillər, autentik təfsirin həyata keçirilməsi) dəqiqliklə ifadə edilməsi.

«Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Qətər Dövləti Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Anlaşma Memorandumu (Memorandum 30 noyabr 2004-cü ildə Doha şəhərində imzalanmışdır) isə yeni turist marşrutlarının açılması, səyahət

strukturuları arasında fəal əməkdaşlığın qurulması, sərhəd rəsmiyyətləri və prosedurlarının sadələşdirilməsi, turistlərin təhlükəsizliyinin təmin olunması, kompleks turizm personalının hazırlanması, məlumatların nəşri, filmlərin nümayişi, Azərbaycanın və Qətin dövlət və özəl sektorlarına investisiya qoyuluşlarının təşviq olunması və digər məsələlərə aid müddəalar təsbit olunmuşdur.

2006-cı ilin noyabrında imzalanmış «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İordaniya Həşimilər Krallığı Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Saziş müvafiq dövlətlər arasında ikitərəfli əməkdaşlığın nizamına salınmasında çox mühüm rol oynayır. Sazişin 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, hər iki xalqın tarixi və mədəniyyətini daha da yaxşı anlamaq üçün turizm sahəsində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi tərəflər arasında əsas məqsəd kimi göstərilir. 2-ci maddə isə Azərbaycan və İordaniya arasında əməkdaşlığın əsas istiqamətlərini təsbit edir. Onlara aşağıdakılar aiddir: turizm sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq şirkətlər və təşkilatlar arasında sıx əməkdaşlığın təşviqi; bütün mümkün vasitələrdən istifadə etməklə, iki dövlət arasında turist axınının inkişaf etdirilməsinə yardım göstərilməsi; qarşılıqlı əsasda turizm xarakterli nəşrlərin və reklam materiallarının yayılması, o cümlədən bütün mümkün texniki və inzibati imkanlardan istifadə olunması; turizm əlaqələrinin həvəsləndirilməsi və dəstəklənməsi.

Sazişin 3-cü maddəsinin tələbinə əsasən, özəl sektorun rolu müstəsna qiymətləndirilərək, proqramların həyata keçirilməsi məqsədilə özəl turizm şirkətlərinə şəraitin yaradılması xüsusilə vurğulanır.

Bu beynəlxalq sənəddə konkret turizm növlərinin inkişaf etdirilməsi də əsas tənzimləmə obyektlərindən biridir. Belə ki, 6-cı maddədə müalicəvi turizm və sağlamlıq müəssisələri sahəsində əməkdaşlığın təşviqi, 7-ci maddədə isə dini turizmin inkişafı vacib müddəalardan biri kimi qiymətləndirilməlidir. Məhz bunun nəticədir ki, 4-5-ci maddələrdə ziyarət edən turistlərin təhlükəsizliyinin təmin olunması üzrə tədbirlərin görülməsi, turizm fəaliyyəti və layihələri ilə bağlı təcrübə və məlumat mübadiləsinin həyata keçirilməsi yuxarıda təhlil edilmiş normalarla sıx qarşılıqlı əlaqəyə malikdir.

2007-ci ilin may ayında Qahirə şəhərində imzalanmış «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Misir Ərəb Respublikası Hökuməti arasında turizm əməkdaşlığı sahəsində Anlaşma

Memorandumu» iki ölkə arasında turizm və onunla bağlı digər münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu tənzimləmə isə daha çox müxtəlif istiqamətli məsələlərin mübadiləsinin həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. Anlaşma Memorandumuna uyğun olaraq, mübadiləsi nəzərdə tutulan məsələlərə aşağıdakı müddəalar aiddir:

- hər iki ölkədə turizm məlumatlarının, nəşr materiallarının və statistik göstəricilərin mübadiləsi;
- turizm sərgilərində, festivallarda iştirak mübadiləsi və hər iki ölkədə keçirilən turizm tədbirləri proqramlarının mübadiləsi;
- turizm proqramlarının istənilən səviyyədə təşkil edilməsində hər iki ölkənin turizm və səyahət agentliklərinin dəstəklənməsi;
- iki ölkənin turizm potensialı ilə tanış olmaq üçün turizm rəsmilərinin, jurnalistlərin və müxtəlif media nümayəndələrinin səfərlərinin mübadiləsi;
- hər iki ölkədə turizm sahəsində məlumatların, eləcə də ekspertlərin və mehmanxana tədris kurslarının mübadiləsi;
- yeni turizm mərkəzlərində turizm sərmayə qoyuluşu sahəsində məlumat və təcrübə mübadiləsi;
- hər iki ölkənin vətəndaşlarına (viza-rüsum) giriş qaydaları üçün təklif edilən vasitələrin mübadiləsi;
- qaydalar və turizmlə bağlı qanunvericiliyin, həmçinin mehmanxanaların və turist müəssisələrinin təsnifatına və onların idarə edilməsinə, turizm peşəkarlar assosiasiyasına dair qanunvericiliyin mübadiləsi.

«Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Kuba Respublikasının Turizm Nazirliyi arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» 2009-cu il Sazişi turizm sahəsində ikitərəfli münasibətlərin inkişaf etdirilməsi və gücləndirilməsi üçün qeyd olunan ölkələrin tarixi və mədəniyyətinin qarşılıqlı öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilməsinin əsas beynəlxalq-hüquqi bazası rolunu oynayır. Sazişin 3-cü maddəsinə uyğun olaraq, ölkələr arasında turizmin inkişafına yönəlmiş aşağıdakı məsələlərin yerinə yetirilməsi üçün lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsinə adir müddəa təsbit olunmuşdur:

- turizm sahəsinin inkişaf etdirilməsi və bu sahədə tərəflərin uyğun təcrübəsindən səmərəli istifadə olunması, eləcə də

turizmin inkişafı uğrunda birgə addımların həyata keçirilməsi üçün texniki səfərlərin təşkil edilməsi;

- hər iki ölkənin turizm üzrə şirkətləri, ekspert və iş adamları arasında görüşlərin keçirilməsinin təşviq olunması, həmçinin yeni məhsullar və turizm məkanları haqqında qarşılıqlı məlumat mübadiləsinin həyata keçirilməsi, eyni zamanda, bu sahə ilə bağlı investisiya və biznes üzrə maliyyə təminatı və birgə layihə təklifləri üçün şəraitin yaradılması;

- turizmin inkişaf etdirilməsi üçün nəşrlər və materiallar mübadiləsinin həyata keçirilməsi, hər iki ölkənin nümayəndələrinin və kütləvi informasiya vasitələrinin tədqiqatlarda, texniki və kommersiya mübadilələrində, tədbirlərdə, yarmarkalarda və turizm sərgilərində iştirakının təmin olunması;

- turizmin inkişafı məqsədilə tarixi binaların mühafizə olunmasında əməkdaşlığın həyata keçirilməsi;

- razılığa gələn tərəflərin turizm sahəsində qüvvədə olan milli qanunvericilik təcrübəsinin öyrənilməsi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Sazişdə nəinki bilavasitə turizmin inkişafı ilə bağlı məsələlər, həmçinin onunla əlaqədar və bu sferanın təşviqinə özünəməxsus şəkildə təsir göstərən digər sahələrə dair əməkdaşlığın həyata keçirilməsi də təsbit olunmuşdur. Məsələn, turizm sahəsində investisiyaların qoyulmasının inkişaf etdirilməsi, bu məqsədlə trening və texnoloji tədqiqatların aparılmasına şərait yaradılması, peşə hazırlığı sahəsində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, təhsil proqramlarının öyrənilməsi, turizm və mehmanxana idarəetməsinin öyrənilməsi və s.

Azərbaycan Respublikasının dünya dövlətləri və beynəlxalq təşkilatlarla, xüsusilə Avropa dövlətləri və onları birləşdirən inteqrasiya qurumları ilə qarşılıqlı əlaqəsi, həmçinin turizm sferasında sirayət etməkdədir. Belə ki, 22 aprel 1996-cı ildə Lüksemburq şəhərində imzalanmış «Bir tərəfdən Avropa Birliyi və onun üzvü olan dövlətlər, digər tərəfdən Azərbaycan Respublikası arasında tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq haqqında» Sazişin 63-cü maddəsində turizm sahəsinə dair aşağıdakı əməkdaşlıq istiqamətləri müəyyən edilir:

- turizm xidmətlərinin göstərilməsində əlverişli şəraitin yaradılması;
- informasiya mübadiləsinin artırılması;
- «nau-hau» mübadiləsi;

- birgə layihələri həyata keçirmək imkanlarının öyrənilməsi;
- rəsmi turizm orqanlarının qarşılıqlı əməkdaşlığı;
- turizmi inkişaf etdirmək məqsədilə kadrlar hazırlanması.

Beynəlxalq turizmlə bağlı münasibətlərin ikitərəfli əsaslarla tənzimlənməsi mədəni və elmi əməkdaşlıq, mədəniyyət, elm və təhsil sahəsində əməkdaşlıq, mədəniyyət, təhsil və elmi-tədqiqat fəaliyyəti haqqında bağlanan müqavilələrin də tərkib hissəsini təşkil edir.

Göstərilənlər müddəalarla bağlı tədqiqatçılar tərəfindən aparılan araşdırmalarda da həmin məsələyə müxtəlif aspektdən yanaşılır. Belə ki, XX əsrin 60-cı illərinin ortalarına münasibətdə öz fikirlərini qeyd edən K.Q.Borisovun fikrincə, mədəni əməkdaşlıq haqqında müqavilələrin turizm məsələlərini nizama salması sosialist ölkələrinin praktikasında daha çox üstünlük təşkil edirdi²³². Lakin qeyd edilən mövqe ilə razılaşmaq olmaz. Çünki mövcud praktikaya həm həmin dövrdə mədəni sferada bağlanmış ikitərəfli müqavilələr, həm də müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının bir çox müvafiq sazişlərində rast gəlmək mümkündür. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında Mədəni və elmi əməkdaşlıq haqqında Sazişin (6 iyun 1995-ci il) 25-ci maddəsi turizmin, xüsusilə gənclər turizminin inkişafının təşviq edilməsi, müştərək turist qruplarının üçüncü dövlətlərə göndərilməsi və həmin ölkələrdən turistlərin qəbuluna imkan yaradılması kimi müddəaları özündə birləşdirir²³³. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında İnformasiya-mədəniyyət Mərkəzlərinin təsis və fəaliyyət şərtləri haqqında 3 iyul 1997-ci il Şazişinin 4-cü maddəsində təsbit edilmiş Mərkəzlərin əsas vəzifələrinin sırası hər iki ölkə arasında turizm sferasında əməkdaşlığın daha geniş və səmərəli inkişafı üçün qəti fikirlər söyləməyə imkan verir. Çünki onlar tərəfindən təmsil etdiyi dövlətin tarixi, incəsənəti, mədəniyyəti, daxili və xarici siyasəti, elmi, mədəni, iqtisadi potensialı barədə ətraflı məlumatın verilməsi ölkəyə turist axını-

nın genişləndirilməsinə, nəticədə iqtisadi və siyasi cəhətdən daha da gücləndirilməsinə gətirib çıxara bilər.

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası nəinki bilavasitə turizm sferasında əməkdaşlığı özündə əks etdirən ikitərəfli sazişlər, həmçinin, digər sahələrlə bağlı olan, lakin turizmə aid müddəaları özündə əks etdirən ikitərəfli müqavilələr də bağlamışdır. Məsələn, 1998-ci ildə imzalanmış «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Avstriya Respublikası Federal Hökuməti arasında iqtisadiyyat, kənd təsərrüfatı, sənaye, texnika və texnologiya sahələrində əməkdaşlıq haqqında» Sazişin 8-ci maddəsi, 1 fevral 2000-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Slovakiya Respublikası Hökuməti arasında ticarət-iqtisadi və elmi-texniki əməkdaşlıq haqqında» Sazişin 12-ci maddəsi, 1997-ci ildə imzalanmış «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Livan Respublikası Hökuməti arasında ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq haqqında» Sazişin 8-ci maddəsi turizmlə bağlı məsələləri təsbit edir.

Bundan əlavə, 1997-ci ilin iyul ayının 3-də imzalanmış «Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında Dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizlik haqqında» Müqavilənin 9-cu maddəsində beynəlxalq turizmin əsasını təşkil edən istirahət hüququ, sağlamlığın qorunması kimi hüquqlar, 20-ci maddəsində isə turizm sahəsində mübadilənin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı normalar mövcuddur.

«Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Krallığı Baş Nazirinin Dostluq münasibətləri və tərəfdaşlıq haqqında» Bakı Bəyannaməsinin (21 iyul 1998-ci il) 11-ci bəndi, Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyasının Bakı Bəyannaməsinin (9 yanvar 2001-ci il) 1-ci maddəsinin 1-ci bəndi, «Azərbaycan Respublikası və Yaponiya arasında Dostluq və tərəfdaşlıq haqqında» Birgə Bəyanat (26 fevral 1998-ci il) da turizmlə bağlı əməkdaşlığın yaranması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində çox mühüm addımlar hesab olunmalıdır.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının turizm sahəsində bağladığı ikitərəfli sazişlər, müqavilələr, bəyanatlar, bəyannamələr ölkəmizin turizm imkan və ehtiyatları barədə informasiyanın daha dolğun şəkildə yayılması, turizmin digər aspektləri ilə bağlı problemlərin müzakirə və həll olunmasının əsas beynəlxalq-hüquqi bazalarından biridir.

²³² Борисов К.Г. Международно-правовые аспекты международного туризма. Советское государство и право, 1965, № 7, с. 139.

²³³ Azərbaycan-Rusiya. Россия-Азербайджан. 1992-2002: Sənədlər toplusu. Сборник документов. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi; Rusiya Federasiyasının Bakıdakı Səfirliyi. Bakı, 2002, s. 239.

V FƏSİL. TURİZM SFERASINDA BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLAR ÇƏRÇİVƏSİNDƏ ƏMƏKDAŞLIĞIN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

5.1. Turizm sferasında universal beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq

Turizm sahəsində beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıqdan danışarkən, burada beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunması məqsədilə yaradılan, 60 ilə yaxın bir müddətdə beynəlxalq hüququn müxtəlif sahələrinin məcəllələşdirilməsi və progressiv inkişafında mühüm rol oynayan BMT-ni xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Belə ki, BMT Nizamnaməsinin 1-ci maddəsinin 3-cü bəndinə uyğun olaraq, bu universal beynəlxalq qurum iqtisadi, sosial, mədəni, humanitar xarakterli beynəlxalq problemlərin həll edilməsində və irqi, cinsi, dil və ya din mənsəbiyyəti nəzərə alınmadan əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmətin dəstəklənməsində və təşviq edilməsində beynəlxalq əməkdaşlığa nail olmaq kimi məqsədləri özündə əks etdirir. Bütün bu və həmin maddədə göstərilən digər məqsədlərə çatmaq üçün millətlərin hərəkətlərini uzlaşdırmaq üçün mərkəz rolunu oynaması isə 4-cü bənddə təsbit olunmuşdur. BMT çərçivəsində turizm sahəsində əməkdaşlığın həyata keçirilməsi həm onun əsas, həm də köməkçi orqanları çərçivəsində baş vermiş və indi də bu hal davam etməkdədir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsində və turizm münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində BMT-nin Baş Məclisi, İqtisadi və Sosial Şura (EKOSOK), Katibliyinin rolu xüsusilə mühüm qiymətləndirilməklə, çox ciddi şəkildə nəzərə çarpır.

Məlum olduğu kimi, BMT Baş Məclisi Təşkilatın Nizamnaməsinin 1-ci maddəsinin 3-cü bəndi və 10-cu maddəsinə uyğun olaraq, iqtisadi, sosial, mədəni və humanitar xarakterli məsələlərin, eləcə də BMT-nin orqanlarından birinin səlahiyyət və funksiyalarına aid istənilən məsələ və ya işləri müzakirə etmək səlahiyyətinə malikdir.

Turizm sahəsində dövlətlərin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, həmçinin turizm sahəsində beynəlxalq-hüquqi münasibətlərin nizama

salınmasında BMT Baş Məclisi çərçivəsində qəbul olunmuş sənədlərin rolu əvəzsizdir. Məhz 1966-cı ilin noyabrında özünün 21-ci sessiyasında BMT Baş Məclisi turizmin dövlətlərin iqtisadi, mədəni, sosial inkişafa və sülh işinə töhfə olduğunu vurğuladı. Bundan başqa, «turizm sülhün pasportudur» şüarı altında 1967-ci ili «Beynəlxalq turizm ili» elan etdi. Baş Məclis bundan sonrakı fəaliyyətini «Beynəlxalq turizm ili»nin və bununla bağlı digər tədbirlərin keçirilməsinə yönəltdi. Bununla əlaqədar, Bolqarıstan, İran, Rumıniya, Kanada, Yunanıstanda və digər dövlətlərdə milli və regional səviyyəli komitələr yaradıldı. Milli turizm təşkilatlarına bilavasitə turizmin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi və inkişafı ilə bağlı gömrük rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsi və digər problemlərin həll olunması sahəsində ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələrin bağlanması, öyrənilməsi, kadrların hazırlanması, turizm sənayesinin maliyyələşdirilməsi, reklam-informasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi və digər bu kimi sahələrdə öz hökumətlərinə müraciət etmək tövsiyə olundu. «Beynəlxalq turizm ili»nin nəticələrini müzakirə edən Baş Məclis bir sıra tədbirlərin keçirilməsini özündə əks etdirən Qətnamə qəbul etdi. Həmin tədbirlər aşağıdakılardan ibarət idi: beynəlxalq turizm əlaqələri və milli turizmin inkişaf istiqamətlərinə münasibətdə dövlətlərin siyasətlərinə yenidən baxılması; dövlətlərin beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq formalarının genişləndirilməsi.

1969-cu il dekabr ayının 5-də isə turizm üzrə hökumətlər-arası xarakterə malik beynəlxalq təşkilatların yaradılması üçün Qətnamə qəbul olundu. Bu Qətnamənin davamı və icrası olaraq, 28 sentyabr 1970-ci ildə Ümumdünya Turizm Təşkilatının Nizamnaməsi qəbul olundu. Baş Məclisin 30-cu sessiyasında isə «Beynəlxalq turizmin inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi inkişafına təsiri» adlı Hesabat, «Turizm sahəsində yeni siyasət və fəaliyyət» başlıqlı məruzə dinlənildi. 19 dekabr 1977-ci il tarixli Qətnaməsi ilə Baş Məclis Ümumdünya Turizm Təşkilatına inkişaf etməkdə olan ölkələrdə turizmin təşviq edilməsi ilə bağlı öz səylərini fəallaşdırmağı təklif etdi.

Bütün bunlarla yanaşı, Baş Məclis 1981 və 1983-cü illərdə qətnamələr qəbul etdi. Sonuncu Qətnamədə beynəlxalq turizm BMT İnkişafının III Onilliyinin beynəlxalq inkişaf strategiyasının elementi kimi müəyyən edilirdi. Turizm sahəsində əməkdaşlığın inkişaf

etdirilməsində BMT İqtisadi və Sosial Şurasının (ECOSOC) da rolu az olmamışdır. Belə ki, onun təşəbbüsü ilə 1954-cü ildə Nyu-Yorkda çağırılan Konfransda 3 sənəd qəbul olundu: Turistlər üçün gömrük güzəştləri haqqında Konvensiya; Reklam turist material və sənədlərinin idxalına aid müddəaları özündə birləşdirən və yuxarıdakı Konvensiyaya Əlavə Protokol; Xüsusi yol nəqliyyat vasitələrinin müvəqqəti idxalı haqqında Konvensiya.

Bundan əlavə, ECOSOC çərçivəsində 1963-cü ildə Romada Səyahətlər və turizm üzrə Konfrans çağırıldı. Onun işində BMT-nin 87 üzv-dövləti, onun 5 ixtisaslaşmış təsisatı, beynəlxalq turizmin inkişafında maraqlı olan 14 qeyri-hökumət təşkilatı iştirak edirdi. Konfransda iki əsas Komitə fəaliyyət göstərirdi: Formallıqlar üzrə Komitə və İnkişaf üzrə Komitə.

Formallıqlar üzrə Komitə əcnəbi turistlərin vəziyyətinin hüquqi tənzimləmə məsələlərini özündə birləşdirən aşağıdakı tövsiyələri qəbul etdi: «turist» və ya «müvəqqəti gələn şəxs» anlayışlarının müəyyən edilməsi; beynəlxalq turizm sahəsində rəsmi hökumət formallıqlarının sadələşdirilməsi.

Aşağıdakı digər iki sənəd isə İnkişaf üzrə Komitənin tövsiyələridir: beynəlxalq turizmin inkişafı; beynəlxalq turizm sahəsində texniki əməkdaşlıq.

Beynəlxalq turizmə münasibətdə rəsmiyyətlərdən danışarkən, aşağıdakı hüquqi institutlarına məxsus normaların yaradılması hökmən nəzərə alınmalıdır: pasport nəzarəti; valyuta nəzarəti; viza nəzarəti; gömrük nəzarəti; əcnəbi vətəndaşların sığortalanması.

Konfransın tövsiyələrində xarici pasportun 3 kateqoriyası müəyyən edilmişdir: fərdi; kollektiv; uşaq.

Həmçinin burada pasportların ölçüsü (105x155 mm) göstərilməklə yanaşı, onların keyfiyyəti, dili, təsviri və digər məsələlər təsbit edilmişdir. Pasportlar onu təqdim edən dövlətlərin rəsmi dilində tərtib olunmaqla yanaşı, mətni ingilis və ya fransız dilində təkrarlanmalıdır. Onun ilkin etibarlılıq müddəti 5 ildən az olmamalıdır. Pasportların mərkəzləşdirilmiş yolla verilməsi prosedurunun sadələşdirilməsi də Konfransın sənədlərində əks olunmuşdur.

BMT-nin Beynəlxalq səyahətlər və turizm üzrə Roma Konfransının sənədlərində səyahətlər üçün xarici valyutanın maksimum dərəcədə liberallaşdırılması, müəyyən şərait nəticəsində zəruri məhdudiyyət tətbiq etmək məcburiyyəti yarandıqda isə bir səyahət üçün 1 turistə 500 ABŞ dollarından az olmayan məbləğə valyuta gətirilməsinə icazə verilməsi təsbit olunmuşdur. Bu nəzarətin müəyyən edilməsində əsas səbəb kimi ayrı-ayrı dövlətlər tərəfindən müxtəlif valyutaların ölkəyə gətirilməsinin məhdudlaşdırılması, tez-tez ağır maliyyə böhranların yaranması qeyd olunur.

Viza nəzarətinə gəlincə isə dövlətlərə tövsiyə olunur ki, müvəqqəti gələn şəxslərə onların müraciətlərindən 15 gün sonra vizanın verilməsi və bu prosesin sadələşdirilməsi həyata keçirilsin. Vizanın istənilən məntəqədə bütün sərnişin hərəkətləri və nəqliyyat növləri üçün qüvvədə olması qeyd edilir. Həmçinin, o, pulsuz və qarşılıqlı əsasda verilməlidir.

Tövsiyələrdə dövlətlərin beynəlxalq turizmin tənzimlənməsi və sonrakı inkişafı zamanı öz təcrübi fəaliyyətlərində istifadə etməli olduqları gömrük rejimləri sahəsində norma və müddəalar da mövcuddur.

Beləliklə, qeyd edildiyi kimi 1963-cü ildə keçirilmiş Roma Konfransında bu və ya digər məsələlər geniş müzakirə olunmuş, dövlətlərə bununla bağlı turizmin gələcək inkişafında mühüm rol oynaya biləcək tövsiyələr verilmişdir.

Turizm sahəsində əməkdaşlıq yalnız BMT-nin əsas orqanları çərçivəsində deyil, həm də onun köməkçi orqanları, ilk növbədə, iqtisadi komissiyaları səviyyəsində həyata keçirilir. Belə ki, Avropa İqtisadi Komissiyasının (AİK) müxtəlif istiqamətlər üzrə komitələri və digər orqanlarında turizmlə bağlı bir sıra məsələlər müzakirə edilmişdir: turizm xidmətləri sahələrinin təkmilləşdirilməsi və inkişafı; turizmin inkişafı üçün maliyyə stimullarının təminatı; turizmin müxtəlif bazarlarında yaranan dəyişikliklərin təhlili və xüsusi tədqiqi, cari nəzarət əməliyyatlarının təşkili və s.

Bu məqsədlə 1973-cü ildə AİK Ticarət və İnkişaf üzrə BMT Konfransı (YUNKTAD) və Rəsmi Turizm Təşkilatlarının Beynəlxalq İttifaqı ilə birgə Cenevrədə Turizm statistikasına üzrə Müşavirəni (I Müşavirəni) çağırıldı. Müşavirəyə aşağıdakı sənədlər baxılmaq

üçün təqdim olundu: «Turizm statistikas – rəhbər prinsiplər»; Avropa turizm statistikas proqramlarının planı haqqında Memorandum; QIYŞ-in fəaliyyəti haqqında Memorandum.

1975-ci ildə isə Avropada turizm sənayesinin inkişafı və planlaşdırılması məsələləri üzrə simpozium Dubrovnik şəhərində (Yugoslaviyada) AİK-in təşəbbüsü ilə çağırıldı. Burada əsas diqqət turizm zonalarında torpağa və əmlaka olan mülkiyyət hüququ sahəsində siyasətə, turizmdə effektiv istifadə siyasətinə, ətraf mühitin turizm infrastrukturalarında mühafizəsi üzrə qanunvericiliyə, milli parkların yaradılmasına, turizm bölmələrinin ümumi strategiyasının metod və aspektlərinə və s. məsələlərə yetirilmişdir²³⁴.

BMT-nin Afrika üzrə İqtisadi Komissiyası isə regional dövlətlərarası əməkdaşlığın təşkili, turizmdə gömrük və inzibati rəsmiyyətlərinin unifikasiyası və sadələşdirilməsi, turizmin maddi bazasının qurulmasının maliyyələşdirilməsi, regionda beynəlxalq turizmin vahid statistikasının yaradılması, Afrikada «Turizmin inkişaf ili» (1969-cu il) çərçivəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi və digər sahələrdə mühüm tədbirlər görmüşdür. Komissiyanın tədqiqat istiqamətləri «Şimali Afrika ölkələrində turizm», «Şərqi Afrikada turizm», «Mərkəzi Afrikada turizm», region ölkələrində xarici turizmin inkişaf imkanlarının öyrənilməsi, beynəlxalq turizm üçün nəqliyyat vasitələri probleminin araşdırılması yönündə inkişaf etməkdir.

Qərbi Asiya üçün İqtisadi Komissiya regionda xarici turizm sahəsində siyasət məsələləri, beynəlxalq turizmin statistikas, turizmin maddi bazasının sonrakı inkişafı və s. problemlərin tədqiq və təhlil edilməsində çox mühüm tədbirlər həyata keçirmişdir.

Asiya və Sakit okean üçün İqtisadi və Sosial Komissiya (ASOİSK) isə region ölkələrində turistlərin hərəkəti məsələlərində gömrük rəsmiyyətləri və məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması tədbirlərinin sistemli şəkildə işlənilib hazırlanmasında dövlətlərə texniki və məşvərətçi xidmətlərin göstərilməsi sahəsində öz fəaliyyətini davam etdirir. Bundan başqa, onun müxtəlif

istiqamətlərdə fəaliyyət göstərən komissiya və işçi qrupları mövcuddur. Məsələn, ASOİSK çərçivəsində rabitə, nəqliyyat üzrə komitələrin Turizm və beynəlxalq turist daşımalarına yardım Yarımkomitəsi; Region dövlətlərində turizmin inkişafının potensial imkanlarının öyrənilməsi üzrə məsləhətçi qrup və s.

Latin Amerikas və Karib hövzəsində beynəlxalq turizmin iqtisadi aspektlərini isə Latin Amerikas və Karib rayonu üçün İqtisadi Komissiya öyrənir. Komissiya üç ildə bir dəfə bu rayonda turizmin inkişafı məsələləri üzrə Amerikaarası konqreslər keçirir. Konqreslərarası dövrlərdə isə konqreslərin daimi icra komitələrinin və onun 4 komissiyasının iclasları çağırılır. BMT-nin bu İqtisadi Komissiyası da müəyyən səlahiyyətlərə malikdir: beynəlxalq turizm sahəsində regional proqramların yaradılması və ümumi siyasətin işlənilib hazırlanması, turizm sənayesinə kapital qoyuluşu, xarici turizmin inkişafı məqsədilə regiondakı dövlətlərə texniki yardım göstərilməsi işində tələbatın öyrənilməsi.

Ümumiyyətlə, BMT-nin iqtisadi komissiyalarının fəaliyyətləri, praktiki olaraq, aşağıdakılara şamil edilir: infrastrukturaların inkişafı məsələləri üzrə məsləhətlərin verilməsi; peşəkar kadrların hazırlanmasında köməklik göstərilməsi; elmi-tədqiqatların həyata keçirilməsi; planlaşdırmaya yardım edilməsi; seminar və konfransların keçirilməsi; statistik məlumatların toplanılması və təhlilinin təşkili; texniki layihələrin həyata keçirilməsi və s.

BMT-nin iqtisadi komissiyalarından başqa, onun digər köməkçi orqanları da müvafiq sferada bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir. Belə ki, 1997-ci ildə BMT Baş Məclisi Davamlı İnkişaf üzrə Komissiyaya Ümumdünya Turizm Təşkilatı, YUNKTAD, YUNEP və digər müvafiq qurumlarla birgə turizmin davamlı inkişafı üzrə təcrübə fəaliyyət proqramı qəbul etmək barədə tapşırıq verdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, mövcud dövrə qədər Komissiya tərəfindən müvafiq problem yalnız inkişaf etməkdə olan kiçik ada dövlətləri kontekstində nəzərdən keçirirdi. Göstərilən Proqramın müddəaları öz əksini adıçəkilən Komissiyanın VII sessiyasında qəbul etdiyi «Turizm və davamlı inkişaf» adlı Qərarında tapdı. Proqram, əsasən, dörd istiqamətdən ibarətdir:

1) davamlı turizm üzrə turizm sənayesi subyektlərinin fəaliyyəti;

²³⁴ Ахмедов А.И., Гаджиев Э.М., Заманов З.А. Международный туризм. Учебное пособие. Баку, Сяда, 2000, с. 90.

2) davamlı turizmin hərəkətə gətirilməsi üçün turistlərin davranışına təsir göstərilməsi;

3) yerli mədəni dəyərlərin qorunub saxlanmasında turizm vasitəsilə davamlı inkişafın ümuməhatəli şəkildə hərəkətə gətirilməsi;

4) sahil rayonlarında turizmin təsiri²³⁵.

1993-cü ildə isə BMT-nin Statistika Komissiyası iqtisadi və sosial sferalarda turizmin təsirinin Milli Hesab Sistemini qəbul etdi. Bundan başqa, «Turizm fəaliyyətinin Standart Beynəlxalq Təsnifatı» ilə birlikdə turizmin standart anlayışı və təsnifatını işləyib hazırladı ki, bu da öz əksini 1994-cü ildə Ümumdünya Turizm Təşkilatı və adıçəkilən Komissiyanın birgə nəşr etdiyi «Turizm statistikasına üzrə Təvsiyələr»də tapmışdır. 2000-ci ilin martında isə BMT Statistika Komissiyası turizmin hesab-satellit strukturu üzrə metodik təvsiyələr qəbul edərək çap etdirdi.

Bundan əlavə, BMT-nin İnkişaf Proqramı da turizm sahəsində bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsində çox mühüm rol oynamışdır. Belə ki, BMT İnkişaf Proqramının Ümumdünya Turizm Təşkilatı ilə 1976-cı ilin mayında əməkdaşlıq haqqında Saziş imzalaması da bunun əyani təzahürüdür. Həmin Sazişə əsasən, Ümumdünya Turizm Təşkilatı öz üzərinə BMT İnkişaf Proqramının təsisatı-icraçısı öhdəliyini götürmüş oldu. Bundan başqa, onun aşağıdakı funksiyaları da müəyyən edilmişdir: BMT İnkişaf Proqramının üzv-dövlətləri üçün turizm layihələrinin işlənilib hazırlanmasında inzibati istiqamətlər üzrə iştirak etmək; BMT İnkişaf Proqramı İdarəetmə Şurasının müzakirəsinə təqdim edilmək üçün BMT İnkişaf Proqramının turizm layihələrinin işlənilib hazırlanmasında inzibati istiqamətlər üzrə iştirak etmək; BMT İnkişaf Proqramının turizm sahəsində texniki yardım layihələrini yerinə yetirmək.

Məlum olduğu kimi BMT-nin əsas qurumlarından başqa, onun ixtisaslaşmış qurumları da beynəlxalq-hüquqi münasibətlərdə yaxından iştirak edirlər.

²³⁵ Decision 7/3. Tourism and sustainable development. Economic and Social Council Official Records, 1999 Supplement No. 9 (E/1999/29). Commission on Sustainable Development. Report on the seventh session (1 May and 27 July 1998, and 19-30 April 1999), p. 38.

Ümumiyyətlə, BMT-nin ixtisaslaşmış qurumlarına dair elmi-nəzəri ədəbiyyatlarda müxtəlif mövqelərə rast gəlmək mümkündür. Belə ki, bəzi elmi ədəbiyyatlarda həmin təsisatlar xüsusi sahələrdə əməkdaşlığı həyata keçirən, eləcə də EKOSOK vasitəsilə BMT ilə qarşılıqlı münasibətlərini əlaqələndirən universal xarakterli dövlətlərarası təşkilatlar kimi nəzərdən keçirilir. BMT Nizamnaməsinin 57-ci maddəsinə uyğun olaraq, bu universal təşkilatın ixtisaslaşmış təsisatlarının 4 əsas cəhətini görmək mümkündür:

1) ixtisaslaşmış təsisatların yaradılması haqqında sazişlərin dövlətlərarası xarakter daşması. Yəni, BMT-nin ixtisaslaşmış qurumlarının fəaliyyət sahələri, onların funksiyaları və səlahiyyətləri çoxtərəfli beynəlxalq müqavilə ilə təyin olunur. Bu beynəlxalq müqavilə təsis aktı sayılır və iştirakçı-dövlətlər tərəfindən qəbul olunur.

2) onların öz təsis aktları çərçivəsində geniş beynəlxalq məsuliyyət daşması. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu qurumların beynəlxalq məsuliyyəti məsələsi onların BMT ilə əlaqələri zəminində meydana çıxır. Çünki ixtisaslaşmış təsisatların təsis aktlarında və onların çərçivəsində bağlanan konvensiyalarda nəzərdə tutulmuş maddələrin bir qismi üzv-dövlətlərlə münasibətlərin hüquqi əsasını yaradırsa, BMT ilə bağlanmış müqavilələrdə həmin münasibətlərdə təyin olunmuş normalara əməl etmək öhdəliyi öz əksini tapır.

3) ixtisaslaşmış qurumların BMT ilə bağlılığı;

4) müəyyən sahələrdə (iqtisadi, sosial, elmi-texniki, mədəni, humanitar və s.) fəaliyyət göstərməsi, yəni ixtisaslaşması.

Bundan əlavə, BMT-nin ixtisaslaşmış təsisatlarına xas olan yuxarıdakı dörd səciyyəvi əlamətdən başqa, ümumi sayılan digər xarakterik əlamətlərin göstərilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir: BMT ilə bağlanmış müqavilədə BMT Nizamnaməsinin 62-ci maddəsinin tətbiqini tam qəbul etmə; BMT-yə üzvlüyün dövlətin ixtisaslaşmış quruma daxil olması üçün kifayət qədər kimi çıxış etməsi; səsvermə zamanı bərabər hüquqlu statusun mövcud olması; icra orqanında mütənasib və bərabər nümayəndəliyin təmin olunması; BMT İP-də icraçı-qurum kimi iştirak etmək; universal üzlük²³⁶.

²³⁶ Rəcəbli H.M. BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları. Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, 2003, s. 36-44

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, BMT-nin hər bir ixtisaslaşmış təsisatı turizmin inkişafında bu və ya digər formada yaxından iştirak edir. Məsələn, **Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT)** turizm müəssisələrində, mehmanxanalarda və digər xidmət müəssisələrində peşə fəaliyyətinə dair standartların işlənilib hazırlanması, turizm sektorunda əmək şəraitinə riayət olunması və yaxşılaşdırılmasının təmini, kadrların hazırlanması və məşğulluğun genişləndirilməsi istiqamətində çoxsaylı fəaliyyət həyata keçirmişdir. Bu isə özünü çoxsaylı beynəlxalq sənədlərin qəbulunda özünü büruzə verir. Məsələn, «Mehmanxanalar, restoranlar və digər oxşar müəssisələrdə iş vaxtının tənzimlənməsi haqqında» 1930-cu il 37 №-li Təvsiyə²³⁷, «Ticarətdə və müəssisələrdə iş vaxtının tənzimlənməsi haqqında» 1930-cu il 30 №-li Konvensiya, «Mehmanxanalar, restoranlar və analoji müəssisələrdə əmək şəraiti haqqında» 1991-ci il tarixli 172 №-li Konvensiya və eyniadlı 179 №-li Təvsiyə və s.

Turizm problemi, həmçinin, üçtərəfli əsaslarla (tripartizm prinsipinə uyğun olaraq) BƏT-in müntəzəm sektor konfranslarında da geniş müzakirə olunmuşdur. Belə ki, 1997-ci ildə keçirilmiş «Mehmanxanalar, restoranlar və turizm sektorunda məşğulluq və əmək şəraitinə yeni texnologiyaların təsiri üzrə» Görüş, həmçinin «Mehmanxanalar, restoranlar və turizm sektorunda insan ehtiyatlarının inkişafı, məşğulluq və qloballaşma» mövzusunda 2001-ci il Görüşü dediklərimizin bariz nümunəsidir.

Ümumdünya Meteorologiya Təşkilatı (ÜMT) isə turizmin planlaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, istirahət yerlərinin seçilməsi, mövsümlilik, nəqliyyat daşımaqlarının və yerli turizm infrastrukturalarının təhlükəsizliyi kimi məsələlər bilavasitə havanın vəziyyətindən və iqlim şəraitindən çox asılıdır. Eyni zamanda, ÜMT milli xidmətlərin qarşılıqlı fəaliyyətin əlaqələndirməklə, hidrometeorologiya bütünü sahələrində beynəlxalq əməkdaşlığın və hava haqqında beynəlxalq operativ məlumat mübadiləsinə həyata keçirir, həmçinin elmi araşdırmalar aparır, kadrların hazırlanmasını yerinə yetirir, eləcə də öz səlahiyyətləri çərçivəsində texniki əməkdaşlığı həyata keçirir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müvafiq qurum çərçivəsində həyata keçirilən müxtəlif tədbirlərdə meteorologiya və turiz-

min qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi geniş müzakirə olunmaqdadır. Nümunə qismində 2005-ci ilin fevral ayının 21-dən mart ayının 3-dək Rusiya Federasiyasının Sankt-Peterburq şəhərində keçirilən ÜMT-nin Əsas Sistemlər üzrə Komissiyasının (ƏSK) 13-cü sessiyasını və Əhaliyə Meteoroloji Xidmət üzrə Texniki Konfransı göstərmək olar. Belə ki, ƏSK-nin sessiyasında təhlükəli hidrometeoroloji hallara gətirib çıxaran təbii fəlakətlərin mənfi nəticələrinin azaldılması sahəsində qeyd olunan komissiyanın roluna toxunulmuşdur. Texniki Konfransda isə məlumat və proqnoz xidmətləri sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, eləcə də turizmin və onun təhlükəsizliyin təmin edilməsi kimi sferaların da daxil olduğu, iqtisadiyyatın hava şəraitindən asılı olan sahələrində istehlakçıların xəbərdar edilməsi məsələləri geniş müzakirə olunmuşdur.

BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) da turizmlə bağlı fəaliyyətin həyata keçirilməsində özünəməxsus rol oynayır. Eyni zamanda, istirahət yerlərində (milli parklar, təbii qoruqlar və meşələr) müəyyən fəaliyyətin həyata keçirilməsi, idman balıqçılığı və ovçuluğun təşkili, turizm sahəsi üçün yerli qida məhsullarının istehsalının genişləndirilməsi, flora və faunaya baxışın həyata keçirilməsinə yardım göstərilməsi, turizm proqramlarının təşkili məqsədilə, təbiətin və balıq ehtiyatlarının istifadəsi üzrə xüsusi layihələrin, həmçinin milli parkların idarə olunması ilə bağlı planların işlənilib hazırlanması, kadrlarla təlimlərin keçirilməsi, qanunvericiliyin və idarəetmə metodlarının işlənilməsi kimi məsələlər də onun fəaliyyət istiqamətlərinin bir hissəsini təşkil edir.

Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (BYİB) üzv-dövlətlərdə turizmin inkişafına yönəlmiş dolay və ya birbaşa layihələrə maliyyə vəsaitlərinin göstərilməsində özünəməxsus rol oynayır. Bütün bu məsələlərlə Turizm layihələri Bölməsi məşğul olur. Əksəriyyəti turizm infrastrukturalarının və ya ayrı-ayrı turizm müəssisələrinin (yaxud kompleksləri) inkişafı ilə bağlı olan layihələr BYİB və ya Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən maliyyələşdirilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, turizmin inkişafına yönəlmiş ayrı-ayrı sahələrdə (yol, enerji təchizatı, su təchizatı və rabitə müəssisələrinin tikintisi) müxtəlif layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün BYİB tərəfindən dəstək göstərilir. Lakin bu turizmlə bağlı dolay və ümumi layihələrin (hava limanlarının tikintisi, ikitərəfli

²³⁷ Конвенции и рекомендации, принятые Международной конференцией труда. 1919-1956. Т. I. Женева, 1991, с. 219.

avtomobil yollarının tikintisi və bərpası və s.) maliyyələşdirilməsində müvafiq beynəlxalq qurumun maliyyə dəstəyini inkar etmir.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) üzərinə isə turist əməliyyatları və müvafiq turist ödəmələri üçün xüsusi mübadilə kurslarının müəyyənəşdirilməsi ilə bağlı öhdəliklər qoyulmuşdur. Bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, BVF haqqında Sazişin 7-ci maddəsinə əsasən, həmin prosesləri üzv-dövlətlər müstəqil olaraq həyata keçirə bilməzlər. Həmçinin, BVF turizmlə bağlı xərclərə aid edilən cari ödəmələrə məhdudiyyətlərin qoyulmasına nəzarəti də həyata keçirir. Eyni zamanda, «turizm» maddəsi üzrə gəlir və xərclərin bütün ölkələrin ödəmə balansında uçotunun nizamlanması məqsədilə, BVF dövlətin daxili bazarında vəziyyətin təhlilinə kömək edə biləcək müvafiq tövsiyələr işləyib hazırlamışdır.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) əsas məqsədi beynəlxalq turizmin inkişafı üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi istiqamətində bütün dünyada xəstəliklərin yayılmasından maksimum zamanətin təmin olunmasından ibarətdir. Eyni zamanda, ÜST tərəfindən bu istiqamətdə bir sıra tədbirlər də həyata keçirilməkdədir: beynəlxalq hava limanları, dəniz və hava nəqliyyatı üçün normaların, həmçinin mehmanxanalar və digər yerləşdirilmə vasitələrinə dair sanitar prinsiplərin işlənilib hazırlanması; «Xarici ölkələrə səyahət zamanı peyvəndlər barədə sübutlara qoyulan Tələblər»in nəşr olunması və səyahət zamanı xəstəliklərin meydana çıxdığı təqdirdə, təlimatlandırmanın həyata keçirilməsi; turizm vasitəsilə nadir və yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının neytrallaşdırılması üzrə tövsiyələrin hazırlanması; ultrabənövşəyi şüalardan müdafiə, həmçinin turistlər üçün suyun və qidanın keyfiyyəti üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanması və s.

ÜST, həmçinin, sərhəddə həyata keçirilən sanitar rəsmiyyətlər barədə müvafiq üzv-dövlətlərdən alınmış cari məlumatların ÜTT-yə təqdim olunmasında da mühüm rol oynayır.

Turizm sahəsində BMT-nin Ətraf Mühit üzrə Proqramının (YUNEP) fəaliyyəti isə bu təşkilatın 1982-ci ildə ÜTT-lə verdiyi birgə bəyanatının müddəa və prinsiplərinə əsaslanır. Burada əməkdaşlığın əsas istiqamətini ətraf mühitin qorunması zamanı turizmin inkişafı təşkil edir. Qeyd olunan məsələ davamlı turizm konsepsiyasında öz əksini tapmışdır ki, burada əsas aparıcı yeri YUNEP tərəfindən «Turizmə münasibətdə XXI əsrin Gündəliyi»nin həyata keçirilməsi tutur. Digər tərəfdən, müvafiq beynəlxalq qurum tərə-

findən aşağıdakı bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsinə yönəlmiş davamlı turizm strategiyası da işlənilib hazırlanmışdır:

- dövlət qurumları və turizm sənayesinin nümayəndələri arasında davamlı inkişafın təbliği;
- qorunan ərazilərin idarə olunması vasitələrinin işlənilib hazırlanması;
- turizmlə bağlı çoxtərəfli ekoloji sazişlərin həyata keçirilməsinə kömək göstərilməsi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, YUNEP turizmin inkişaf və təşviqinə dair bir sıra layihələrin həyata keçirilməsində də mühüm rol oynamışdır. Belə ki, YUNEP YUNESKO ilə birgə dünyanın altı mədəni regionunda turizmin qorunub saxlanılmasına dair, eləcə də YUNESKO ilə ÜTT «Davamlı turizm məqsədilə turoperatorların təşəbbüsləri» adlı layihə həyata keçirməkdədir.

BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət üzrə Təşkilatı (YUNESKO) turizmin təsiri ilə bəşəriyyətin mədəni irsinin qorunmasına dair proqram istiqamətləri özündə birləşdirir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, burada bəşəriyyətin mədəni irsi dedikdə, abidələr və tarixi yerlər, bədii və elmi dəyərə malik əşyalar, həmçinin təbii görməli yerlər qismində çıxış edən ümumi irs və qeyri-maddi mədəni irsin obyektləri (milli adət və ənənələr, dillər və s.) çıxış edir.

Digər tərəfdən, mədəni irsin qorunması bir neçə istiqamətdə həyata keçirilir. Məsələn, ayrı-ayrı ölkələrdə abidələrin bərpası və qorunmasına dair kompleks layihələrin, eləcə də onların uçotu üzrə ümumi proqramların həyata keçirilməsi; tövsiyə və standartların işlənilib hazırlanması, ekspertlərin, həmçinin texniki avadanlıqların göndərilməsi və yardımların göstərilməsi, təlim və peşə hazırlığı üçün təqaüdlərin verilməsi; mədəni turizmin inkişafına dair bütün sahələrdə mütəxəssislərin hazırlanması; muzeylərə yardım; məlumat mübadiləsi; turizmin, xüsusilə mədəni və ekoloji turizmin inkişafı üzrə YUNESKO-nun fəaliyyətinə kömək edə biləcək konvensiyaların işlənilib hazırlanması və onların realizəsi üçün konfransların keçirilməsi.

Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı (BDT) isə dəniz kurortlarında və inkişaf etməkdə olan ölkələrin sahil zonalarında turizmin inkişafına mane olan dəniz mühitinin çirkləndirilməsi ilə mübarizə sahəsində müəyyən təşkilatdaxili aktların qəbulunu həyata keçirməkdədir.

Beynəlxalq turizm daşımalarının əsas vasitəsi qismində çıxış edən hava nəqliyyatına dair əksər məsələlərin həlli, o cümlədən sərnişinlərin və onların yüklərinin daşınması ilə bağlı təhlükəsizliyin təmini, turizm rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsi və turizmin inkişafına təsir göstərən hava limanlarında xidmət şəraiti ilə əlaqədar işləri həyata keçirən **Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı (İKAO)** hava nəqliyyatının inkişafı problemlərinin araşdırılması üzrə regional proqramların həyata keçirilməsi, üzv-dövlətlərə texniki yardımların göstərilməsi, avadanlıqların tədarük olunması, ekspert və digər xidmətlərin təqdim olunması istiqamətində mühüm tədbirlər görməkdədir.

1944-cü ildə BMT-nin himayəsi altında təsis edilən İKAO-nun fəaliyyəti hava nəqliyyatı sənayesi sferasında millətlərin bərabərliyi prinsipinə əsaslanır. Bu beynəlxalq təşkilatın əsas vəzifəsi isə beynəlxalq standart və normalara uyğun olaraq, təhlükəsiz, ixtisaslaşmış və iqtisadi baxımdan səmərəli olan beynəlxalq aviadaşıma bazarlarının inkişafı və təminatıdır. İKAO-nun məqsədləri isə aşağıdakı müddələrdə öz ifadəsini tapmışdır:

- bütün dünyada beynəlxalq mülki aviasiyanın təhlükəsizliyinin təmin olunması, onun təkmilləşdirilməsi və inkişafına nəzarət edilməsi;
- ətraf mühitin mühafizəsi də nəzərə alınmaqla, hava nəqliyyatı vasitələrinin yaradılması və istifadəsi prosesinin dəstəklənməsi və təşviqi;
- avianəqliyyatda müvafiq tələblərin (təhlükəsizlik, xidmətlərin keyfiyyəti, uçuşların müntəzəmliyi, qənaətcillik) sərnişinlərə münasibətdə yüksək səviyyədə icra olunması;
- müxtəlif dövlətlərin aviakompaniyaları tərəfindən haqsız rəqabətin qarşısının alınması üzrə iqtisadi tədbirlərin təşviq edilməsi;
- İKAO-nun üzv-dövlətləri arasında ayrı-seçkiliyin tətbiqindən yayınma;
- uçuşların təhlükəsizliyinin təbliğ olunması;
- beynəlxalq mülki aviasiyanın inkişafına köməklik göstərilməsi.

Bununla yanaşı, İKAO çərçivəsində turizmin inkişafına təsir göstərən və müvafiq sferada beynəlxalq-hüquqi münasibətlərin nizama salınmasına yönəlmiş 10-dan artıq konvensiya işlənib hazırlanmışdır.

Turizmin inkişaf etdirilməsində, həmçinin, BMT-nin turizmin statistikasına üzrə tövsiyələri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmin tövsiyələrdə turizmin tipləri, birgünlük səyahətlər, daimi yaşayış yeri, turistlərin xərcləri, turizm mal və xidmətlərinin təsnifatı və s. məsələlər təsbit olunmuşdur.

Turizm sahəsində əməkdaşlığın həyata keçirilməsinin digər əlaqələndirici təşkilatı mexanizmi **Ümumdünya Turizm Təşkilatıdır**. Bu beynəlxalq qurum hələ XX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq müxtəlif adlar altında və fərqli istiqamətlərdə formalaşdırılmışdır. Belə ki, 1925-ci ildə Haaqada yaradılan Rəsmi Turist Assosiasiyalarının Beynəlxalq Konqresi II Dünya Müharibəsinin başa çatmasından sonra Rəsmi Turist Təşkilatlarının Beynəlxalq İttifaqı adlandırılmaqla, mənzil-qərargahı Cenevrə şəhərinə köçürülmüşdür. Texniki səlahiyyətlərə malik qeyri-hökumət təşkilatı kimi fəaliyyətə başlayan Beynəlxalq İttifaq özündə 109 milli turist təşkilatları, 88 assosiativ üzvləri, eləcə də çoxsaylı xüsusi və ictimai qrupları birləşdirmişdir.

Bununla belə, XX əsrin 60-cı illərində turizminə inkişafına nəzarət etmək, eləcə də vətəndaşların yerdəyişməsinin tənzimlənməsi, turizm siyasətinin həyata keçirilməsi və turizmin təsirinin araşdırılması istiqamətində formalaşmış hökumətlərarası mexanizmin işini təmin etmək imkanına malik olan daha səmərəli vasitənin yaradılması zərurəti meydana gəlmişdir. Məhz buna görə də 1967-ci ildə Rəsmi Turist Təşkilatlarının Beynəlxalq İttifaqının üzvləri tərəfindən müvafiq qurumun ümumdünya miqyasında turizmlə bağlı məsələləri həll etmək və BMT sisteminə daxil olan digər səlahiyyətli təşkilatlarla (ÜST, YUNESKO, İKAO və s.) əməkdaşlıq etmək imkanına malik olan hökumətlərarası təşkilata çevrilməsi təklifi səsləndirilməyə başlamışdır. Məhz bunun nəticəsində 1969-cu ilin dekabrında BMT Baş Assambleyası tərəfindən yenidən təşkil olunmuş Rəsmi Turist Təşkilatlarının Beynəlxalq İttifaqının BMT mexanizmləri çərçivəsində turizmlə bağlı məsələlərdə həlledici və mərkəzi rolunu özündə təsbit edən qətnamə qəbul edilmişdir. Həmin qətnamənin icrası olaraq 1974-cü ilin mayında Ümumdünya Turizm Təşkilatının təsis sənədləri Beynəlxalq İttifaqa daxil olan dövlətlər və rəsmi turist təşkilatları tərəfindən ratifikasiya olunmuşdur.

Beləliklə, 1975-ci ilin may ayında İspaniyanın paytaxtı Madrid şəhərində keçirilən birinci sessiyada Rəsmi Turist Təşkilatlarının Beynəlxalq İttifaqı Ümumdünya Turizm Təşkilatına çevrilmişdir ki, nəticədə 1976-cı ilin əvvəllərində İspaniya Hökumətinin dəvəti ilə təşkilatın mənzil-qərargahı həmin ölkəyə köçürülmüşdür.

Müəyyən dərəcədə varislik prinsipi əsasında yaranan bu təşkilatın Nizamnaməsi 1970-ci ilin sentyabr ayının 27-də Meksikoda qəbul edilərək, 1974-cü ildə isə Rəsmi Turizm Təşkilatlarının Beynəlxalq İttifaqın üzvü olan rəsmi turizm təşkilatları tərəfindən ratifikasiya olunmuşdur.

Ümumdünya Turizm Təşkilatının fəaliyyətinin müqavilə əsası qismində BMT Baş Məclisinin 5 dekabr 1969-cu il tarixli Turizm üzrə hökumətlərarası təşkilatın yaradılması haqqında Qətnamənin müddəalarını inkişaf etdirən Nizamnaməsi çıxış edir. Nizamnamənin ayrılması hissəsi qismində isə Maliyyə Qaydaları çıxış edir. Həmin Qaydalara uyğun olaraq, Təşkilatın maliyyə dövrü 2 illik bir müddəti əhatə edir. Büdcəyə gələn gəlirləri isə Ümumdünya Turizm Təşkilatı Baş Assambleyası tərəfindən müəyyən olunan və hər bir ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və həmin dövlət üçün beynəlxalq turizmin əhəmiyyətindən asılı olaraq, formalaşdırılan yığımlar, o cümlədən digər daxilolmalar təşkil edir²³⁸.

Ümumdünya Turizm Təşkilatı Nizamnaməsinin 4-cü maddəsinə əsasən, üç kateqoriya üzvləri özündə birləşdirir:

- 1) suveren dövlətlərdən ibarət olan həqiqi üzvlər;
- 2) xarici münasibətlərin həyata keçirilməsinə görə cavabdeh olmayan bütün ərazilərin və ya ərazi qruplarının təmsil olunduğu assosiativ üzvlər;
- 3) turizm sahəsində xüsusi maraqlara malik olan beynəlxalq hökumətlərarası və beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının, o cümlədən təşkilatın (yəni, Ümumdünya Turizm Təşkilatının) məqsəd və səlahiyyətləri ilə bağlı fəaliyyəti həyata keçirən kommersiya təşkilatları və assosiasiyalardan ibarət qoşulmuş üzvlər.

Göründüyü kimi, Ümumdünya Turizm Təşkilatına üzvlük qaydası və üzvlərin kateqoriyası məsələsi digər beynəlxalq qurum-

lardan fərqlənir. Adətən beynəlxalq təşkilatlar, bir qayda olaraq, dövlətlər (məsələn, BMT, ATƏT, Avropa İttifaqı, Avropa Şurası, Ərəb Dövlətləri Liqası, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və s.) və yaxud konkret kateqoriya şəxslərin (məsələn, tripartizm prinsipinə əsaslanan Beynəlxalq Əməkdaşlıq Təşkilatı və s.) üzvlüyünə əsaslanır. Lakin Ümumdünya Turizm Təşkilatı bəzi şəxslər (məsələn, turistlər və s.) istisna olmaqla, turizm münasibətlərinin digər qalan üzvlərinin maraqlarını ifadə edir.

Bundan əlavə, müvafiq beynəlxalq qurumda müşahidəçi statusa malik olan üzvlər (məsələn, Vatikan) də mövcuddur.

Bütün bu məsələləri təhlil edən K.A.Komarovun fikrinə, üzvlüyün mövcud strukturu əhəmiyyətli xarakterə malikdir²³⁹.

Ümumiyyətlə, qoşulmuş üzvlər regional seminarların və illik iclasların keçirilməsini nəzərdə tutan proqramlara malik olmaqla yanaşı, Ümumdünya Turizm Təşkilatı çərçivəsində də müəyyən orqanlar vasitəsilə öz fəaliyyətini davam etdirirlər. Nümunə qismində qoşulmuş üzvlərdən ibarət olan və məşvəratçı xarakterə malik orqanları - İzgüzar Şura və Təsis Şurasını göstərmək olar. Hal-hazırda Ümumdünya Turizm Təşkilatının 145 həqiqi üzvü, 7 assosiasiya edilmiş, 300-dən çox qoşulmuş üzvləri vardır.

ÜTT-nin Nizamnaməsinə uyğun olaraq, təşkilatın əsas məqsədi iqtisadi inkişafa, beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmaya, sülhə, çiçəklənməyə, eləcə də irqindən, cinsindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq, bütün insanlar üçün insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət olunması və riayət edilməsinə töhfə bəxş etmək üçün turizmin inkişafına kömək göstərilməsindən ibarətdir²⁴⁰. Bu isə həmin məqsədin konkret müddələrdə ifadə olunmasının zəruriliyinə gətirib çıxarır: dövlətlərin iqtisadi artımına kömək edən turizmin inkişafına yardım göstərilməsi; beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmanın genişlənməsi, insanların rifahının yüksəldilməsi, sülhün möhkəmləndirilməsi, insan hüquqlarına riayət olunması; inkişaf etməkdə olan ölkələrin turizm sahəsində maraq-

²³⁹ Комаров К.А. Всемирная туристская организация (ВТО). СЕМП, 1977. М., 1979, с. 277.

²⁴⁰ Экономика современного туризма. Под ред. Г.А.Карповой. М.-СПб., «Герда», 1998, с. 108.

²³⁸ Барчукова Н.С. Правовое регулирование международного туризма на многосторонней основе. М., Изд-во УДН, 1990, с. 56.

larına əməl edilməsi; turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılmasına texniki yardım göstərilməsi.

Bütövlükdə, Ümumdünya Turizm Təşkilatı turizmlə bağlı bir sıra funksiyaları həyata keçirir. Məsələn, turizm sahəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım göstərilməsi, kadrların peşə hazırlığının təmin olunması, turistlərin və turizm obyektlərinin təhlükəsizliyi və mühafizəsi, eləcə də turist mübadiləsinin asanlaşdırılması ilə bağlı problemlərin həlli, turizmin nüfuzunun yüksəldilməsi və onunla əlaqədar informasiya təminatının artırılması, problemlərin öyrənilməsinə dair texniki əlaqələndirmə, beynəlxalq tədbir və görüşlərin keçirilməsi və s.

Ümumdünya Turizm Təşkilatı səlahiyyətini öz orqanları – Baş Assambleya, İcraiyyə Şurası, Katiblik, digər köməkçi və işçi orqanlarının fəaliyyəti vasitəsilə həyata keçirir.

Həqiqi üzvləri təmsil edən nümayəndələrdən ibarət olan Baş Assambleya hər iki ildə bir dəfə toplanaraq istənilən məsələyə baxaraq, Ümumdünya Turizm Təşkilatının səlahiyyətinə aid hər hansı bir məsələ ilə bağlı tövsiyələr işləyib hazırlaya bilər. Ümumilikdə isə Baş Assambleyanın funksiyalarına aşağıdakılar aiddir: öz prezident və vitse-prezidentinin seçilməsi; İcraiyyə Şurasının üzvlərinin seçilməsi; Baş Katibin təyin olunması (İcraiyyə Şurasının tövsiyələri üzrə); müfəttişlərin seçilməsi; Ümumdünya Turizm Təşkilatının Maliyyə Reqlamentinin təsdiqi; Təşkilatın idarə edilməsi üzrə ümumi istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi; Ümumdünya Turizm Təşkilatı Katibliyinin heyəti barədə Əsasnamənin təsdiqi; Ümumdünya Turizm Təşkilatının fəaliyyətinin ümumi proqramının təsdiqi; Ümumdünya Turizm Təşkilatının büdcəsinin təsdiqi və bütünlükdə Təşkilatın maliyyə siyasətinə rəhbərlik; işin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan texniki və regional orqanların yaradılması; Təşkilatın və onun orqanlarının fəaliyyəti barədə hesabatlara baxılması və təsdiq olunması, həmçinin hesabatlar üzrə tövsiyələrin həyata keçirilməsinə dair zəruri tədbirlərin qəbulu; hökumətlər və beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən xüsusi təşkilatlar və şəxslərlə bağlanmış sazişlərin təsdiqi üzrə səlahiyyətlərin təsdiqi və ya verilməsi; Təşkilatın səlahiyyətlərinə daxil olan istənilən məsələlərlə bağlı beynəlxalq sazişlərin bağlanması üzrə tövsiyələrin hazırlanması; Təşkilata üzvlüyə qəbul üçün Ümumdünya Turizm Təşkilatının Nizamnaməsinə uyğun olaraq qərarların qəbulu.

Baş Assambleyanın işi təsdiq olunmuş xüsusi prosedur qaydalara müvafiq olaraq davam etdirilir.

Öz qərarları və tövsiyələrinin həyata keçirilməsi üçün Baş Assambleya Ümumdünya Turizm Təşkilatı çərçivəsində altı regional komissiyanı təsdiq etmişdir: Afrika (KAF), Amerika (KAM), Şərqi Asiya və Sakit Okean (KAM), Avropa (KEV), Yaxın Şərq (KME) və Cənubi Asiya (KSA) üzrə komissiyalar. Regional komissiyaların iclasları hər bir komissiya çərçivəsində 2 il müddətinə seçilən sədr və onun iki müavininin rəhbərliyi altında müntəzəm keçirilir.

İcraiyyə Şurası isə aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirilməsi ilə məşğul olur:

- Baş Assambleyanın bütün qərar və tövsiyələrinin icrasının təmin edilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi, həmçinin onun qarşısında hesabat verilməsi;
- Təşkilatın fəaliyyəti barədə Baş Katibdən hesabatların əldə olunması və onların nəzərdən keçirilməsi;
- Baş Assambleyaya veriləcək təkliflərin işlənilib hazırlanması və təqdim olunması;
- Baş Assambleyada müzakirədən öncə Təşkilatın ümumi iş proqramlarına baxılması;
- Təşkilatın büdcə layihələri və inzibati hesablar üzrə hesabat və tövsiyələrin Baş Assambleyaya təqdim olunması;
- Şuranın fəaliyyəti üçün zəruri olan köməkçi orqanların yaradılması;
- Baş Assambleya tərəfindən verilmiş istənilən digər funksiyanın həyata keçirilməsi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, İcraiyyə Şurası hər 5 həqiqi üzvə 1 üzv prinsipi üzrə Baş Assambleya tərəfindən 4 il müddətinə (tərkibi hər 2 ildən bir növbəlilik prinsipi əsasında əsasən dəyişmək şərtilə) seçilir. Şübhəsiz ki, bu zaman Afrika, Amerika, Şərqi Asiya və Sakit okean, Avropa, Yaxın və Orta Şərq, Cənubi Asiya regionlarının bərabər hüquqlu coğrafi nümayəndəlik prinsipinə mütləq əməl edilməlidir. Şuranın işi ildə 2 dəfə keçirilən sessiyalar əsasında qurulur. Bundan əlavə, onun işinə mənzil-qarargahının yerləşdiyi İspaniyanın nümayəndəsi, assosiaya edilmiş üzvlərin nümayəndəsi, səs hüququna malik olmadan Qoşulmuş üzvlər üzrə Komitənin nümayəndəsi iştirak edə bilər.

Onun köməkçi orqanlarına gəldikdə isə bunlar aşağıdakılardan ibarət olmaqla, ayrıca bir sistemi təşkil edir:

- əsas vəzifəsi Təşkilatın ümumi proqramları ilə əlaqədar məsələləri nəzərdən keçirmək olan Proqram və Əlaqələndirmə üzrə Texniki Komitə;

- Büdcə-maliyyə Komitəsi. Mövcud qurum İcraiyyə Şurasının tövsiyələrinin hazırlanması məqsədilə büdcə-maliyyə məsələlərinin ilkin araşdırılması ilə məşğul olur.

- işində İcraiyyə Şurasının bütün üzvlərinin iştirak etdiyi Ətraf mühit üzrə Komitə;

- beynəlxalq və milli səviyyədə insanların yerdəyişmələrinə müncər edilən problemlərlə məşğul olan Formallıqların sadələşdirilməsi üzrə Komitə;

- beynəlxalq və milli turizm üzrə statistik məlumatların toplanması, təhlili və istiqaməti məsələləri üzrə tövsiyələri işləyib hazırlayan Statistika üzrə Komitə;

- Qoşulmuş üzvlər kateqoriyasında üzvlüyə baxılması üzrə Yarımkomitə. Adıçəkilən qurumun funksiyalarına Ümumdünya Turizm Təşkilatının üzvlüyünə dair təqdim olunan ərizələrə baxılması və İcraiyyə Şurasının müvafiq tövsiyələrinin hazırlanması aid edilir.

Assambleyanın və İcraiyyə Şurasının işini təmin edən orqan isə İcraiyyə Şurasının təklifinə əsasən, 4 il müddətinə Assambleya tərəfindən təyin olunan, habelə Katibliyə rəhbərlik edən Baş Katibdir. Baş Katib bu orqanlar qarşısında məsuliyyət daşıyaraq və onların göstərişlərini icra edərək, Katibliyin heyətini təyin edir. Baş Katib Baş Assambleya və İcraiyyə Şurasının qarşısında məsul olmaqla, onların göstərişlərini yerinə yetirir. Bundan əlavə, o, Təşkilatın fəaliyyəti, inzibati hesablar, büdcə layihələri və ümumi iş proqramları barədə hesabatlar təqdim edir. Bütün bunlarla yanaşı, Baş Katib Təşkilatın hüquqi nümayəndəliyinin təmini istiqamətində öz səlahiyyətlərini həyata keçirir.

Ümumdünya Turizm Təşkilatının digər struktur hissələri ilə yanaşı, üzv-dövlətlərlə əlaqələri həyata keçirən regional nümayəndələri fəaliyyət göstərir. Həmin nümayəndələr müvafiq ərazilərə baş çəkməklə, bir sıra funksiyaları həyata keçirirlər. Məsələn, aktual məsələlərin müzakirəsi və lazımi qərarların işlənilib hazırlanması üçün müvafiq regionun bütün dövlətlərinin turizm sənayesi rəhbərləri ilə görüşlərin keçirilməsi; məqsədli inkişaf

layihələrinin işlənilməsi üçün turizm qurumları ilə maliyyələşdirmə funksiyasını həyata keçirən təşkilatlar (xüsusilə BMT İnkişaf Proqramı) arasında əlaqələrin təmin olunması; turizmlə bağlı tədbirlərdə Ümumdünya Turizm Təşkilatının təmsil edilməsi; regionun müvafiq ölkəsi üçün aktual olan mövzuya (və ya mövzulara) dair milli seminarların təşkili; beynəlxalq problemlərlə əlaqədar regional konfransların keçirilməsi; turizm xidmətləri və digər dövlət strukturları arasında əlaqələrin təşkilinə yardım göstərilməsi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Ümumdünya Turizm Təşkilatının digər qurumları da fəaliyyət göstərir. Nümunə qismində Maliyyə Qaydalarına əsasən, yaradılmış orqanları göstərmək olar. Onlara aşağıdakılar aiddir:

- Ümumi Fond. Onun tərkibini, əsas etibarilə, Maliyyə Qaydalarının 3-cü bəndinə müvafiq olaraq, əldə edilmiş yığımlar, Təşkilatın müxtəlif gəlirləri, Kapital dövriyyəsi Fondundan olan avanslar təşkil edir. Ümumiyyətlə, adıçəkilən Fondun gəlirlərindən inzibati və ümumi proqramların icrası üzrə meydana çıxan xərclər ödənilir.

- Kapital dövriyyəsi Fondu. Onun miqdarı Ümumdünya Turizm Təşkilatı Baş Assambleyası tərəfindən müəyyən edilir. Göstərilən Fond bütövlükdə Təşkilatın üzvlərinin ödənilən avanslar, həmçinin digər büdcə gəlirlərindən ibarətdir.

- Etimad Fondu. Əvvəlki qurumlardan fərqli olaraq, bu Fond Ümumdünya Turizm Təşkilatının könüllü ödəmələri hesabına formalaşdırılmaqla, adi büdcə fəaliyyətində nəzərdə tutulmamış və bir neçə ölkə və ya ölkələr qrupu üçün maraq kəsb edən maliyyələşdirilmə üçün istifadə edilir.

Ümumdünya Turizm Təşkilatı çərçivəsində fəaliyyət proqramının icrasına səmərəli yardım göstərmək məqsədilə sədr və onun bir neçə müavininin rəhbərlik etdiyi Qoşulmuş üzvlər üzrə Komitə təsis edilmişdir. Mövcud Komitənin iş proqramı başlıca olaraq turizm sferasında kapital qoyuluşu, avtomatik vasitələrin istifadəsi, turizm və səhiyyə, gənclər turizmi, əlillər üçün turizmin inkişafı, turizm və idman məsələləri ilə məşğul olan ayrı-ayrı işçi qruplarının fəaliyyəti hesabına yerinə yetirilir.

Ümumdünya Turizm Təşkilatının strukturunda mövcud olan xüsusiyyətlərdən biri də Təşkilatın üzv-dövlətlərinin daimi nümayəndəlikləri institutunun fəaliyyət göstərməsidir. Onların

vəzifələri sırasında isə müvafiq qurumun bütün məsələləri üzrə Ümumdünya Turizm Təşkilatının mənzil-qərargahı və dövlətlər arasında operativ əlaqələrin dəstəklənməsi təşkil edir. Mənzil-qərargahı Madriddə (İspaniya) yerləşən Ümumdünya Turizm Təşkilatının rəsmi dilləri ingilis, ispan, rus və fransız dilləridir.

Göstərilənlərlə yanaşı, beynəlxalq turizmin müxtəlif istiqamətlərinin inkişafında Ümumdünya Turizm Təşkilatının və onun ayrı-ayrı orqanlarının fəaliyyəti çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, bu beynəlxalq təşkilat tərəfindən işlənib hazırlanan turizm sənayesi inkişafının vahid strategiyasının yönəldiyi əsas istiqamətlər aşağıdakılar hesab olunur: turizm sənayesi inkişafının planlaşdırılması; Ümumdünya Turizm Təşkilatı üzv-dövlətlərdə turizm və səyahətlərin coğrafi ərazi bölgüsü ilə əlaqədar problemlərin və dövlət siyasətinin təhlili; torpaqdan istifadənin milli və regional planlarının işlənib hazırlanması; bütünlükdə bütün bəşəriyyətin ehtiyat və maraqları ilə müxtəlif tələbatların əlaqələndirilməsi nəzərə alınmaqla, turizm sənayesi inkişafının və regional planlaşdırmanın qarşılıqlı əlaqəsinin təhlil olunması; turizm sənayesi inkişafının ekoloji nəticələrinin uçotu; turizmin sosial nəticələrinin qeydiyyata alınması; turizmin inkişafı planlarının həyata keçirilməsi üzrə ümumi strategiya və proqramların işlənib hazırlanması.

Bundan əlavə, BMT-nin İnkişaf Proqramı çərçivəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrin müxtəlif layihələrinin maliyyələşdirilməsi, əsas etibarilə, aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilir: turizm üzrə milli idarəetmə orqanlarının təşkilati strukturlarının möhkəmləndirilməsi; gələcəkdə realizə üçün turizm imkanlarının qiymətləndirilməsi; turistlərə xidmət və mehmanxana xidmətləri üzrə heyətin hazırlanması; turizmin inkişafının planlaşdırılması; turizm bazarlarının tədqiq olunması; reklam və turizmə kömək göstərilməsi; mehmanxanaların tikintisinin texniki-iqtisadi baxımdan əsaslandırılması; idman və mədəni turizmin qış növlərinin inkişafı; tarixi abidələrin qorunub saxlanması; gənclər turizmi; sosial turizm; aşağı və orta səviyyəli gəlirə malik əhali qrupu üçün istirahət mərkəzlərinin inkişafı və onların idarə edilməsi. BMT-nin İnkişaf Proqramından başqa, 2000-ci ildən etibarən, Ümumdünya Turizm Təşkilatı Ümumdünya Ticarət Təşkilatı yanında ad hoc statusa malikdir. Bu isə onu göstərir ki, gündəliyinə Ümumdünya Turizm Təşkilatının maraq sferasına

daxil olan məsələlər salındığı təqdirdə, Xidmətlərin ticarəti üzrə Şuranın sessiyalarında iştirak etmək hüququna malikdir.

Bundan əlavə, Ümumdünya Turizm Təşkilatının digər beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlıq şəraitində müxtəlif tədbirlər həyata keçirməsi artıq ənənə halını almışdır. Nümunə qismində 26-27 aprel 2004-cü il tarixlərdə Rusiya Federasiyasının Sankt-Peterburq şəhərində Ümumdünya Turizm Təşkilatı və Beynəlxalq Mehmanxanalar və Restoranlar Assosiasiyasının birgə təşkilatçılığı ilə keçirilmiş «Mehmanxana biznesinin müasir vəziyyəti və tendensiyası» mövzusunda Beynəlxalq Konfransı göstərmək olar. Sözügedən tədbirdə bir sıra məsələlər (təsnifat sxeminin mövcudluğu, investisiyaların cəlb edilməsi mexanizmləri, kadrların peşə hazırlığı, mehmanxanaların rolu və s.) müzakirə obyektinə olmuşdur.

Həmçinin, Konfransda mehmanxana təsnifatı sxeminin işlənib hazırlanması üçün metodologiya və vasitələrin, eləcə də metodoloji parametrlərin müəyyən edilməsinin vacibliyi xüsusilə vurğulanmışdır.

Ümumdünya Turizm Təşkilatının Lissabon Konfransında «Tourism: 2020 Vision» adlı araşdırmasında Təşkilat tərəfindən cari yüzillik üçün turizmin ən perspektivli istiqamətləri göstərilmişdir:

- **Macəra turizmi.** Bu, daha çox özünün səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə seçilir. Onun özünəməxsusluğu turist səyahətlərinin müəyyən məkanlara (məsələn, dənizin dibinə, dağın zirvəsinə, Antarktida və s. kimi uzaq ərazilərə) münasibətdə həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır. Məhz bunun nəticəsindədir ki, müasir dövrdə bir sıra dövlətlər (Avstraliya, Yeni Zelandiya, Rusiya Federasiyası, Böyük Britaniya və s.) tərəfindən Antarktidada turizm bazaları yaradılmaqdadır.

- **Kruiz.** Dəniz gəmiləri ilə həyata keçirilən kruiz səyahətləri gün-gündən genişlənir. Belə ki, əgər 1997-ci ildə 7 mln. nəfər kruiz gəmilərində səyahət edərdisə, 1999-cu ildə onların sayı 9 mln.-a çatmışdır.

- **Ekoturizm.** Turizmin bu növü, əsas etibarilə, ətraf mühitin qorunub saxlanması məqsədilə həyata keçirilir. Belə ki, müəyyən mövzular üzrə qısamüddətli tanışlıq turları və ya milli qoruqları səyahət edənlər, kurortlarda dincələn çoxsaylı insan qrupu üçün turlar təşkil edilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, be-

lə səyahətlərdən əldə edilən gəlirlər, adətən, gələcək nəsillər üçün təbiətin qorunması üzrə layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir.

- **Mədəni-ıdraki turizm.** Burada turist axının daha çox Avropa, Asiya, Yaxın Şərq ölkələrinə istiqamətləndiyini görmək olar. Turizmin adıçəkilən növündə kiçik qruplar üçün biliyi artıran turlar və istirahət edən şəxslərin mədəni abidələrə səyahətlərini özündə birləşdirən birgünlük ekskursiyalar təşkil olunur. Buna görə də həmin məsələlərlə əlaqədar mədəni abidələrin qorunub saxlanması üzrə səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsi və göstərilən ərazilərə turist axınlarının idarə ejdlməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

- **Tematik turizm.** Göstərilən turizm növü isə adi istirahət motivlərindən tamamilə fərqlənən hər hansı hadisələrə (məsələn, iqlim xüsusiyyətləri, ərazinin flora və faunası və s.) yüksək marağı nəzərdə tutur. İstirahət yeri kimi tematik parkların əhəmiyyəti gün-gündən artır. Bu isə tematik turizmin əsasını təşkil edir²⁴¹.

Bundan əlavə, Ümumdünya Turizm Təşkilatı çərçivəsində turizmin hərəkətə gətirilməsi istiqamətində xüsusi layihələr də işlənib hazırlanır. Nümunə qismində «İpək yolu», «Əsirlərin yolu» adlı layihələri göstərmək olar. 22 dövləti (Yaponiya, Koreya Respublikası, KXDR, ÇXR, Rusiya Federasiyası, Pakistan İslam Respublikası, Türkmənistan Respublikası, İsrail, Azərbaycan Respublikası, Türkiyə Respublikası, MƏR və s.) özündə birləşdirən «İpək yolu» Layihəsi, əsas etibarilə, onların birgə tanışlıq səyahətləri təşkil etməsini, xüsusi kitabçaların nəşr olunması, videofilmlərin çəkilməsi, iri turizm yarmarkalarında bir sıra tədbirlərin keçirilməsini nəzərdə tutur.

«Əsirlərin yolu» Layihəsi 1995-ci ildən BMT «Beynəlxalq Tolerantlıq İli» çərçivəsində qəbul edilmişdir. Onun əsas məqsədi Qərbi Afrika dövlətlərində mədəni turizmin inkişafının stimullaşdırılması, başlıca vəzifəsi isə abidələrin restavrasiyası, mövcud ölkənin tarixi ilə tanış olmaq məqsədilə həmin dövlətə turistlərin səyahətlərinin artmasına səbəb olan, o cümlədən birgə reklam kampaniyaları bazarına yönəlmiş tarixi muzey və təşkilatların zənginləşdirilməsi sayılır. Adıçəkilən Layihənin gələcəkdə genişlən-

dirilməsi və onun həyata keçirilmə dairəsinə Cənubi və Şərqi Afrika, həmçinin Karib regionunun daxil edilməsi nəzərdə tutulur²⁴².

Bundan əlavə, turizmin iqtisadi tərəfinə diqqət cəlb etmək məqsədilə, Ümumdünya Turizm Təşkilatı çərçivəsində həyata keçirilən «Keyfiyyət və ticarət» adlı Layihə isə davamlı turizmin inkişafı və yoxsulluğun aradan qaldırılmasına töhfə kimi keyfiyyət sahəsində vəzifə, standart və tədbirlərin müəyyən olunması və realizə-sində dövlət strukturlarına və özəl sektorun nümayəndələrinə yardım göstərilməsinə yönəlmişdir. Həmçinin, Proqramın istiqamətləri qismində aşağıdakı müddəaları göstərmək olar: turizm xidmətlərinin ticarəti; rəqabət və qloballaşma; sağlamlığın qorunması da daxil olmaqla, təhlükəsizlik və mühafizə; keyfiyyət standartlarının yerinə yetirilməsi, harmonizasiyası və tanınması və s.

Digər layihələrdə olduğu kimi bu layihə də müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilir. Belə ki, Ümumdünya Turizm Təşkilatı sözügedən layihəni YUNKTAD, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı ilə qarşılıqlı fəaliyyət nəticəsində reallaşdırmışdır. Məsələn, mehmanxanaların sertifikatlaşdırılması sahəsində üzv-dövlətlər üçün standartların işlənilməsi və rəhbər müddəaların hazırlanması, eləcə də turizm simvol və işarələrinin hazırlanması ilə bağlı məsələlər Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı ilə birgə həyata keçirilir. Digər tərəfdən, bu layihə ilə bağlı Ümumdünya Turizm Təşkilatı və Ümumdünya Ticarət Təşkilatını birləşdirən əsas məqam turizm xidmətləri ticarətinin liberallaşdırılması, həmçinin bu sahədə ticarət siyasətinin aparılması ilə bağlı birgə tədbirlərin görülməsidir. Buna görə də Ümumdünya Turizm Təşkilatının qarşısında duran əsas vəzifə ticarət siyasətinin qəbulu və həyata keçirilməsi sahəsində üzv-dövlətlərə yardım göstərilməsi üçün turist xidmətlərinin liberallaşdırılması üzrə tədbirlərlə QATS-ın qayda və müddəalarının əlaqələndirilməsindən ibarətdir.

Ümumdünya Turizm Təşkilatı öz fəaliyyətini keçirilən bir çox konfranslar və seminarlar vasitəsilə daha da möhkəmləndirərək, beynəlxalq turizmin inkişafına öz töhfəsini bəxş edir. Məsələn, 2007-ci ilin fevral ayının 28-dən mart ayının 1-nə qədər Vilnüs (Litva) şəhərində keçirilən «Mərkəzi və Şərqi Avropada turizmin da-

²⁴¹ Борисов К.Г. Международный туризм и право. Учебное пособие, М., Изд-во «НИМП», 1999, с.142-144

²⁴² Вавилова Е.В. Основы международного туризма. Учебное пособие. М., Гардарики, 2005, с. 106.

vamlı inkişafı üzrə» beynəlxalq seminar, 2006-cı ilin oktyabr ayının 19-21-də Nikosiya (Kipr) şəhərində baş tutan Dini turizm üzrə Beynəlxalq Konfrans, Mokvada (Rusiya Federasiyası) 22 mart 2006-cı ildə keçirilən «Turizm məhsullarının satışında psixologiya və texnologiya» mövzusunda seminar, 12-13 oktyabr 2005-ci il tarixlərdə Riqada (Latviyada) keçirilən Avropa üçün turizm əlaqələri üzrə Regional Konfrans və s.

Bundan əlavə, 1996-cı ildə Ümumdünya Turizm Təşkilatı, Ümumdünya Səyahətlər və Turizm Şurası, o cümlədən «Yaşıl Dünya» Təşkilatı birgə şəkildə «Turizm sənayesi və səyahətlər üçün 21 Gündəlik» adlı sənəd işlənib hazırlanmışdır. Həmin sənəd, əsas etibarilə, turizm üzrə milli idarələrə, ticarət təşkilatlarına, həmçinin turizm xidmətlərinin istehlakçılarına yönəlmişdir. Gündəlikdə göstərilən davamlı inkişaf konsepsiyası 1992-ci ilin iyun ayının 14-də Ətraf mühit və inkişaf üzrə BMT Konfransında (UNCED) 182 dövlət tərəfindən qəbul olunmuş Ümumi Fəaliyyət Proqramı üzərində formalaşmışdır. «Turizm sənayesi və səyahətlər üçün 21 Gündəliyi»n müddəalarına əsasən, davamlı inkişaf dedikdə, turizm ehtiyatlarına ziyan vurmada meydana çıxan proses başa düşülür.

Bundan əlavə, turizmin inkişafında istifadə edilməli olan aşağıdakı prinsiplərin siyahısı sadalanır:

- səyahətlər və turizmin insanların təbiətlə harmoniyasına nail olmasına yardım etməsi;
- müvafiq sahələrin ekosistemin qorunub saxlanması, mühafizəsi və bərpasına öz töhfəsini bəxş etməsi;
- səyahətlər və turizmin istehsal və istehlakın həyat qabiliyyətli modellərinə əsaslanması;
- səyahət və turizm xidmətlərinin ticarəti sahəsində proteksionist siyasətin tam və ya qismən dəyişdirilməsi;
- ətraf mühitin mühafizəsinin turizmin inkişaf prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi olması;
- turizmin inkişafı ilə bağlı problemlərin maraqlı vətəndaşların (yerli sakinlərin) iştirakı ilə yerli səviyyədə qəbul olunmuş qərarların planlaşdırılması ilə həll edilməsi;
- dövlətlərin turistlərin və turizm sferasının maraqlarına toxunan təbii fəlakətlər barədə bir-birlərini məlumatlandırması;
- səyahət və turizmin qadınlar və yerli sakinlər üçün iş yerlərinin yaradılmasına yardım etməsi;

- turizmin inkişafının yerli xalqların mədəniyyət və maraqlarını təmin və təşviq etməsi;

- turizm sənayesi və səyahətin ətraf mühitin beynəlxalq hüquqi mühafizəsi üzərində qurulması.

Ekoloji turizmin inkişafı ilə bağlı Ümumdünya Turizm Təşkilatının fəaliyyəti sonrakı dövrlərdə də davam etdirilmişdir. Belə ki, 1997-ci ilin fevralında Londonda, həmin ilin noyabrında Cakartada keçirilən müşavirələrdə irəli sürülən müddəalar (turizm sənayesinin real potensial olması; istehlakçılar, ictimaiyyət, özəl sektor və turizm təşkilatları arasında əməkdaşlığın təmin edilməsi; ekoloji vergilərin ədalətli olub diskriminasiya xarakter daşıması və s.) müvafiq sahənin inkişafında özünəməxsus rol oynamışdır.

Turizmin inkişafı naminə mühüm istiqamətlər üzrə fəaliyyətin həyata keçirilməsini özündə təsbit edən Ümumdünya Turizm Təşkilatının ayrı-ayrı illər üçün fəaliyyət spektri çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, Ümumdünya Turizm Təşkilatının keçmiş Baş Katibi Françesko Frangiallinin Bəyanatında BMT-nin ixtisaslaşmış qurumu kimi bu beynəlxalq təşkilatın turizm sahəsində 2007-ci il üçün aşağıdakı istiqamətlərinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı müddəalar mövcud olmuşdur:

- dünyəvi inkişafın sonrakı stimullaşdırılması və mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqi üçün turizm və dünyanın böyük dinləri arasında qarşılıqlı əlaqəni möhkəmləndirən imkan və vasitələrin müzakirəsi məqsədilə, İspaniyada «Turizm və din» məsələləri üzrə Ümumdünya Zirvə Toplantısının çağırılması;
- Birləşmiş Krallıqda çağırılan «Turizm və iqlim dəyişikliyi» məsələləri üzrə İkinci Zirvə Toplantısının Dünya Ticarət Bazarı ilə əməkdaşlığının təşkil edilməsi;
- Tunisdə parlamentarilər və yerli hakimiyyət orqanlarının iştirakı ilə Qlobal Konfransın keçirilməsi;
- turizmdə qadınların rolunun artırılması;
- dövlət və ya özəl sektorda maliyyə mənbələri, o cümlədən Seulda (Koreya) yerləşən Fondun fəaliyyətinə dəstək göstərilməsi, xüsusilə Afrikada yeni layihələrin həyata keçirilməsi ilə tərəfdaşlıq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi vasitəsilə STEP Proqramının (Davamlı turizm – yoxsulluğun aradan qaldırılmasının təminatı) möhkəmləndirilməsi;

- fəvqəladə hadisələrə reaksiya sisteminə daxil olmaq məqsədilə, «Microsoft»la birgə elektron turizm sahəsində təşəbbüsün intensivləşdirilməsi;

- təhlükəsizliyi artıran və eyni zamanda səyahətçilər üçün maneələri azaldan texnologiyanın tətbiq edilməsinin imkan və vasitələrinin öyrənilməsi;

- BMT sistemi təsisatlarında həyata keçirilən turizm sahəsində fəaliyyətin əlaqələndirilməsi;

- Monrealda Kanadanın Federal Hökuməti və Kvebek əyalətinin hökumət orqanlarının dəstəyindən istifadə edən, o cümlədən yerli cəmiyyətdə davamlı və keyfiyyətli turizmin hərəkətə gətirilməsi və ona yardım göstərilməsi vəzifəsini özündə birləşdirən Turizm mərkəzləri üçün qiymətləndirmənin yüksəldilməsi Mərkəzini yaratmaq;

- idarəetmə orqanlarının yeni qrupunun iştirakı ilə dəyişən şəraitə uyğun olaraq, onun qaydaya salınması üçün xüsusi təşkilati strukturun möhkəmləndirilməsi;

- Katibliyin yenidən qurulması.

Həyata keçirilən tədbirlər sırasında ayrı-ayrı dövlətlərin aidiyyəti qurumları ilə qarşılıqlı əlaqələrin genişləndirilməsinə də xüsusi önəm verilməkdədir. Bunun bariz nümunəsi olaraq, 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda Ümumdünya Turizm Təşkilatı tərəfindən «XXI əsrin Fəaliyyət Proqramı» adlı sənəd qəbul edilmişdir ki, onun da həyata keçirilməsində əsas rol aidiyyəti dövlət qurumlarına məxsusdur. Bundan əlavə, Fəaliyyət Proqramı uzunmüddətli proqramların yaradılması üçün istifadə oluna biləcək üç əsas müddəə üzərində qurulmuşdur:

- insanların müdafiəsi və ətraf mühitin mühafizəsini nəzərdə tutan yeni tənzimləyici tədbirlərin müəyyən edilməsi, eləcə də mövcud tədbirlərin möhkəmləndirilməsi;

- təsir mexanizmi qismində qiymətlərin istifadəsi;

- məhsulların istehsalı proseslərinin və satışa buraxılmasının təmizliyinə təminat verən, o cümlədən turizm sənayesi sahəsində proqramların qəbulu.

Bütövlükdə isə təşkilat üzv-dövlətlərə iki əsas növ yardımın həyata keçirilməsində yaxından iştirak edir:

- turizmin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi sferasında üzv-dövlətlər arasında məlumat mübadiləsini həyata keçirmək və vasitəsilə qanunvericilik aktlarının mətnlərinin toplanılması;

- beynəlxalq turizm sahəsində yeni nəşrlərin məlumat-bibliografik siyahısının tərtib edilməsi, eləcə də turizm sahəsində sənədlər mərkəzinin buraxılışlarının nəşrinin həyata keçirilməsi.

Ümumdünya Turizm Təşkilatı çərçivəsində turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıqdan danışarkən, onunla BMT arasındakı qarşılıqlı əlaqəni də xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Onun normativ-hüquqi əsasını bir tərəfdən Ümumdünya Turizm Təşkilatının Nizamnaməsinin 3-cü maddəsi, digər tərəfdən 1977-ci ildə bağlanan BMT və Ümumdünya Turizm Təşkilatı arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı münasibətlər haqqında Saziş təşkil edir. Bundan əlavə, 1981-ci ildə BMT-nin Baş Məclisi Ümumdünya Turizm Təşkilatının maraqlarını ifadə edən məsələlərlə bağlı onun Baş Məclisin işinə fasiləsiz əsaslarla qəbul edilməsi barədə qərar çıxarmışdır. Həmçinin, 1995-ci ildə Ümumdünya Turizm Təşkilatı BMT heyətinin Birləşmiş Pensiya Fondu ilə Saziş imzalaması da hər iki beynəlxalq qurumun tam yaxınlaşmasına gətirib çıxartdı.

Göstərilənlərlə yanaşı, Ümumdünya Turizm Təşkilatı ilə BMT İnkişaf Proqramı arasında bağlanan 1976-cı il Sazişinə əsasən, birinci icraedici agentlik statusu əldə etmiş oldu. Saziş isə turizmle bağlı olan hər bir iqtisadi və sosial sektora yardım göstərilməsi istiqamətləri, həmçinin müvafiq beynəlxalq qurumun (Ümumdünya Turizm Təşkilatının) üzv-dövlətlərinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsini müəyyən etmişdir. Bütün bunlarla bərabər, onun YUNEP, YUNESKO, ÜMT, BƏT, FAO, ÜST ilə bağladığı müqavilələrdə müvafiq sferalarla beynəlxalq turizmin qarşılıqlı əlaqəsi, o cümlədən birinin kontekstində digərinin nəzərdən keçirilməsi əməkdaşlığın daha geniş spektrli olmasından xəbər verir.

BMT ilə Ümumdünya Turizm Təşkilatının əməkdaşlığının yeni bir mərhələsi hər iki təşkilatın arasında 2003-cü ildə yeni Sazişin bağlanması ilə başlamışdır. Belə ki, həmin sənədlə, ilk öncə, Ümumdünya Turizm Təşkilatı BMT-nin ixtisaslaşmış qurumuna çevrildi. Həmçinin, Ümumdünya Turizm Təşkilatı ilə BMT Beynəlxalq Məhkəməsi arasında mövcud münasibətlərin tənzimlənməsi də müvafiq beynəlxalq sənədin tərkib hissəsini təşkil edir. Bu, 10-cu maddəyə əsasən, özünü aşağıdakılarda büruzə verir:

- Beynəlxalq Məhkəmənin Statutunun 34-cü maddəsinə uyğun olaraq, Ümumdünya Turizm Təşkilatının ona istənilən sərərgü təqdim etməsi;

- Ümumdünya Turizm Təşkilatının fəaliyyəti zamanı meydana çıxan hüquqi məsələlər üzrə məşvəratçı rəyin verilməsi-nə görə BMT Beynəlxalq Məhkəməsinə müraciət etmək səlahiyyə-tinə malik olması.

Məhz bütün bu əlamətlərə görə E.A.Şibayeva BMT-nin ixtisaslaşmış qurumlarının onunla əlaqədar olan digər beynəlxalq təşkilatlardan fərqləndiyini qeyd edir²⁴³.

Ümumdünya Turizm Təşkilatı ilə BMT-nin digər qarşılıqlı münasibətlərinin nizama salınması da həmin Sazişin bir hissəsi sayılır. Onlara bir-birlərinin orqanlarının işində qarşılıqlı nümay-əndəlik, BMT və Ümumdünya Turizm Təşkilatı orqanlarının təklif etdikləri bəndlərin məsləhətləşmələrdən sonra qarşılıqlı əsaslar-da gündəliyə daxil edilməsi, Ümumdünya Turizm Təşkilatı tərəfindən BMT-yə müxtəlif istiqamətlərdə köməklik göstərilməsi, öz-üidarəolunmayan və digər ərazilərə münasibətdə öhdəliklərin həyata keçirilməsində əməkdaşlıqla bağlı məsələlər, Ümumdünya Turizm Təşkilatının heyətinə münasibətdə ümumi tədbirlərlə əla-qədar münasibətlər, BMT və Ümumdünya Turizm Təşkilatı ara-sındakı büdcə-maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi aiddir.

Ümumiyyətlə, 2003-cü il Sazişinin təhlil edilməsi nəticəsin-də BMT və Ümumdünya Turizm Təşkilatının fəaliyyətinin qarşı-lıqlı əlaqələndirmə mexanizminin mövcudluğundan danışmaq məqsədmüvafiq olar. Digər tərəfdən, 2003-cü il Sazişi 1977-ci il Sazişindən aşağıdakı əlamətlərinə görə fərqlənir:

- 2003-cü il Sazişində təsbit edilmiş bir sıra müddəalar müəyyən məsələlərlə (informasiya xidməti, inzibati xidmətlərin, yardımları, ümumi xidmətin maliyyələşdirilməsi və s.) bağlı hər iki beynəlxalq qurum arasında bağlanmış digər sazişlərə istinad edir.

- adıçəkilən beynəlxalq-hüquqi sənəd Ümumdünya Turizm Təşkilatı və BMT sisteminin digər təsisatları arasında qarşılıqlı münasibətlərin əsasını təsbit edir.

- həmin Sazişin 10-cu maddəsi Ümumdünya Turizm Təşkilatına hər iki qurum (BMT və Ümumdünya Turizm Təşkilatı), o cümlədən Ümumdünya Turizm Təşkilatı və BMT-nin digər ixtisas-laşmış qurumları arasında qarşılıqlı münasibətlərə dair məsələlər

üzrə məşvəratçı rəylərə görə, BMT Beynəlxalq Məhkəməsinə müraciət etmək imkanı vermir.

Ümumiyyətlə, Ümumdünya Turizm Təşkilatının statusunun dəyişdirilməsinin onun Nizamnaməsində aşağıdakı müddəalar üzrə əks etdirilməsi daha məqsədmüvafiq olardı:

- 2003-cü il Sazişində ifadə edilmiş turizmin və davamlı inki-şafın qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi Nizamnamədə də ifadə edilməlidir.

- Ümumdünya Turizm Təşkilatı ilə BMT və onun ixtisaslaş-mış qurumları arasında münasibətlər daha dəqiq şəkildə tənzimlən-məlidir.

- Maliyyə Qaydalarına, o cümlədən yığımlara yenidən baxıl-malıdır.

- BMT sisteminin digər təşkilatlarının səlahiyyətləri nəzərə alınmaqla, beynəlxalq normayaradıcılıq prosesində Ümumdünya Turizm Təşkilatının imkanları bütövlükdə genişləndirilməlidir.

Bundan əlavə, qeyd etmək lazımdır ki, Ümumdünya Turizm Təşkilatı fəaliyyətini özünün növbəlilik əsasında keçirilən sessiyalarında davam etdirməklə yanaşı, beynəlxalq turizmin inki-şafı üçün çox mühüm məsələləri müzakirə etmişdir. Belə ki, 1975-ci ildə Madriddə keçirilən Ümumdünya Turizm Təşkilatının Baş Məclisinin I sessiyasında irqi-ayrı-seçkiliyə yol vermədən dünya-nın bütün ölkələrinin marağına uyğun şəkildə turizm işinin təşkili məqsədilə, Təşkilatın büdcəsi və proqramlarının qəbul olunması, o cümlədən sessiyasının fəaliyyət istiqamətinin müəyyən edilməsi həyata keçirildi. Məhz bunun nəticəsindədir ki, Ümumdünya Turizm Təşkilatı 1976-cı ildə «İnkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi inkişafına turizmin təsiri» adlı özünün birinci böyük araşdırma materialını çap etdirdi.

1977-ci ildə keçirilən II sessiyada isə «Ümumi Tədbirlər Proqramı» qəbul olundu ki, bu da həmin Proqramın reallaşması üçün aşağıdakı 3 regionda müvafiq seminarların keçirilməsi ilə nəticələndi:

- Asiyada keçirilən turizm təbliğatı və reklamı məsələləri üzrə seminar;

- Ümumi turizm məsələləri üzrə seminar (Afrikada);

- Amerika qitəsində təşkil olunan turizm statistikasına üzrə seminar.

²⁴³ Шибаяева Е.А. Специализированные учреждения ООН. М., Изд-во Моск. ун-та, 1962, с. 20.

1979-cu ildə İspaniyada keçirilən III sessiyada isə əsas diqqət Turizm Xartiyasının və Turist Məcəlləsinin layihələrinin işlənilib hazırlanmasına yönəlmişdir. Həmçinin hər ilin sentyabr ayının 27-nin «Ümumdünya turizm günü» kimi qeyd olunması barədə qərar qəbul olunmuşdur. Bu qərarın icrası ilə əlaqədar olaraq, 1980-ci ildə «Qarşılıqlı anlaşma və sülhün qorunmasına və mədəni irsin saxlanmasına turizmin töhfəsi» şüarı altında «Ümumdünya Turizm günü» qeyd edilmişdir. Bundan başqa, sessiyada 1982-ci ildə Meksikoda Beynəlxalq turizm üzrə Ümumdünya Müşavirəsinin keçirilməsi haqqında Qətnamə qəbul olundu. 1980-ci ilin sentyabr ayının 27-dən oktyabrın 10-dək Manila şəhərində keçirilən Ümumdünya Turizm Təşkilatının Konfransda isə beynəlxalq turizmin vəziyyəti ilə bağlı bir sıra məsələlərə baxıldı. Onun gündəliyindəki məsələləri müzakirə etmək üçün iki komitə - «A» Komitəsi (siyasi məsələlər üzrə) və «B» Komitəsi (texniki məsələlər üzrə) yaradıldı.

«A» Komitəsi «Gələcək turizm - hökumətin yeni məsuliyyəti» mövzusunə daxil olan məsələləri müzakirə etdi. Həmin məsələlər aşağıdakılardan ibarət olmuşdur: turizmin sosial-iqtisadi strukturu; insanın öz istirahətinin təşkilatçısı qismində çıxış etməsi; turizmin inkişafını dayandıra bilən amillər və beynəlxalq turizmin yeni məqsədləri.

Bu məsələlərin də hər birinin öz tərkib elementləri mövcuddur. Belə ki, birinci məsələyə aşağıdakılar daxildir: ətraf mühətdən istifadənin yaxşılaşdırılması və müdafiəsi; turizm siyasəti sahəsində dövlətin rolu; turistlərin təhlükəsizliyi və azadlığı barədə dövlət təminatı; mədəni dəyərlərin saxlanması və s.

Gündəliyin «insan - öz istirahətinin təşkilatçısıdır» bəndi isə aşağıdakıları özündə təsbit edir: şəxsiyyətin inkişafı; turistlər üçün seçim imkanı; turistlərin düzgün məlumatlandırılması; milli turizmin inkişafı və genişləndirilməsi; istirahət hüququ və s.

Üçüncü məsələnin müzakirəsinin əsas predmetini isə mövsümlilik problemi təşkil etmişdir.

«B» Komitəsində isə hər bir ölkənin sosial-iqtisadi şəraiti nəzərə alınmaqla, xarici səyahətlər zamanı rəsmiyyətlərin sadələşdirilməsi üzrə tədbirlərin qəbulu və tətbiqi xüsusilə vurğulandı. Beynəlxalq turizm sahəsində texniki əməkdaşlıq

məsələlərinin müzakirəsi də Komitənin gündəliyində duran əsas müddəalardan biri idi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, turizm sahəsində texnologiya dedikdə, aşağıdakı təcrübi tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün texniki və ya digər biliklərin sistematik tətbiqi başa düşülür:

- istehsalın və turizm xidmətlərinin xərclərinin ixtisarı, onların keyfiyyətinin yüksəldilməsi, həmçinin iqtisadi inkişafda turizm fəaliyyətinin rolunun artırılması. Texnologiya bu inkişafın nəticələrinin daha dəqiq bölünməsi prosesinə kömək etməlidir.

- qiymət qoymanın dəyişməsi prosesinin beynəlxalq xarakterinə uyğun olaraq, istehsal vasitələrinin struktur baxımından yenidən qurulması;

- turizm fəaliyyəti sahəsində xərclərin ixtisarı.

Konfransın gedişində mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də Dünya turizmi üzrə Manila Bəyannaməsinin qəbulu olmuşdur. Ümumilikdə Bəyannamə aşağıdakı hissələrdən ibarətdir:

- «A» Bəyannaməsi. Bu hissədə dövlətlərin sosial, mədəni, maarifləndirmə və iqtisadi sahələrinə, onların beynəlxalq münasibətlərinə bilavasitə təsir etdiyinə görə, xalqların həyatında mühüm əhəmiyyətə malik fəaliyyət kimi başa düşülür. Bundan əlavə, burada istirahət hüququnun, xüsusilə məzuniyyət hüququ, turizm və səyahətlər azadlığının əmək hüququnun təbii nəticəsi olması barədə müddəa mövcuddur. Həmçinin, sosial turizmin anlayışı, turizmin insanların fiziki və psixi sağlamlığına təsiri, turizmin iqtisadi səmərəliliyinin qorunub saxlanması, gənclər turizminin inkişafı məqsədilə pozitiv siyasətin yeridilməsi (bu siyasət maksimum dərəcədə imkan və güzəştlərin verilməsində istifadə olunmalıdır), turizm ehtiyatları və digər məsələlərlə bağlı müddəalar təsbit olunmuşdur. Turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq xalqların fərdi xüsusiyyətlərinə və dövlətlərin əsas maraqlarına hörmət etməklə həyata keçirilməlidir. Turizm təcrübəsi zamanı mənəvi dəyərlər maddi və texniki xarakterli elementlərdən ibarət olmaqla aşağıdakıları özündə birləşdirir: insan şəxsiyyətinin tam və uyğun inkişafı; tam şəkildə artan tanışlıq və tərbiyə töhfəsi; öz taleyinin müəyyən olunmasında bərabər hüquqlara malik olma; insanın ləyaqətinə və şəxsiyyətinə hörmət hüququ kimi başa düşülən insan

azadlığı; xalqların mənəvi (əxlaqi) dəyərlərinə hörmət və mədəniyyətin mövcudluğunun tanınması.

- **«B» Bəyannaməsi.** Burada isə dövlət orqanlarının, turizm təşkilatlarının məsuliyyəti, turizmi planlaşdırma siyasətinin inkişafı, turizmin inkişafı, texniki əməkdaşlığın həyata keçirilməsi, insan ehtiyatlarından səmərəli şəkildə istifadə (ixtisaslı kadrların hazırlanması, insan ehtiyatlarının inkişafı siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı iqtisadi və sosial meyarların, maddi, mənəvi, əxlaqi aspektlərdə şəxsiyyətin inkişafının nəzərə alınması və s.), sərbəst yerdəyişmə ilə bağlı bir sıra məsələlər təsbit olunmuşdur. Sonuncu məsələ ilə bağlı müddəada bir çox beynəlxalq-hüquqi sənədlərə (Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktına, 1975-ci il ATƏM-in Helsinki Yekun Aktına, Beynəlxalq səyahətlər və turizm üzrə 1963-cü ildə keçirilən BMT-nin Roma Konfransının tövsiyələrinə) istinad olunur.

- **«C» Bəyannaməsi.** Bəyannamənin bu hissəsində bütövlükdə dünya xəzinəsinə mühüm tarixi, mədəni, dini təhəvül bəxş etmiş hər bir region və bütün xalqlar üçün xarici və daxili turizmin dəyəri qeyd olunur.

- **Bəyannamənin «Dini çağırış» adlanan hissəsi.** Burada isə turizm layihələrinin maliyyələşdirilməsi, turizm və aviasiya nəqliyyatının qarşılıqlı əlaqəsi, daxili turizmlə bağlı məsələlər və s. əks olunur.

Həmçinin, Turizm üzrə Ümumdünya Forumunun keçirilməsi, gənclər və tələbə mübadiləsinin aparılması da onun əsas tələblərindəndir²⁴⁴.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əgər 1980-ci ilə qədər turizm gəlirli sahə kimi nəzərdən keçirilirdisə, həmin müddətdən sonra məzuniyyətlərin keçirilməsi üsulu, istirahət və səyahətlərin forması, həmçinin istənilən məqsədlə şəxslərin yerdəyişməsi kimi yeni və realist konsepsiya elan edildi. Həmin konsepsiyanın həyata keçirilməsi, əsas etibarilə, aşağıdakı müddəalardan ibarətdir: istirahət hüququ; dövlət və ya özəl sektorun himayəsi altında turizmin təşkili; milli turizm; turizm beynəlxalq həmrəylik meyarı

kimi; bütün səviyyələrdə maarifləndirici dairələr, o cümlədən KİV və ixtisaslaşmış mətbuatla bağlı turizm üçün əlverişli şəraitin yaradılması; ətraf mühit, təbii ehtiyatlar, həmçinin mədəni və tarixi irs; turist axınlarının yeni istiqamətləri²⁴⁵.

Bundan əlavə, 1980-ci ildə Filippinin paytaxtı Manila şəhərində Ümumdünya Turizm Təşkilatı tərəfindən keçirilmiş Dünya turizmi üzrə Konfransın açılış gününün şərəfinə hər ilin sentyabr ayının 27-i «Ümumdünya Turizm Günü» kimi qeyd olunur. Ayrı-ayrı illərdə müxtəlif şüarlar altında təqvim ili ərzində milli, regional və beynəlxalq tədbirlər həyata keçirilir. Məsələn, «Turist səyahəti – bu təkcə hüquq deyil, həm də məsuliyyətdir» (1993), «Kadrların keyfiyyəti – turizmin keyfiyyəti» (1994), «ÜTT – 20 il dünya turizminin xidmətində» (1995), «Turizm – dözümlülük və sülh amili» (1996), «Hər bir səyahət – kiçik həyat yaşamı» (1997), «Dövlət və özəl sektorun tərəfdaşlığı – turizmin inkişafı və təşviqi üçün vasitə» (1998), «Turizm – yeni minillik üçün dünya irsinin qorunub saxlanılmasının əsası» (1999), «Texnologiya və təbiət – XXI əsrin ərəfəsində turizmin inkişafının iki aktual aspekti» (2000), «Turizm – sivilizasiyalar arasında sülh və dialoqun vasitəsi» (2001) və s.

Ümumdünya Turizm Təşkilatının Baş Məclisinin IV sessiyası isə 1981-ci ildə Romada baş tutdu. Həmin sessiyada təşkilatın «Ümumi Fəaliyyət Proqramı» qəbul olunmuşdur. Burada, həmçinin, ÜTT-nin fəaliyyətinin genişləndirilməsi turizm sahəsində ixtisaslı kadrların hazırlanması, Manila Bəyannaməsindən irəli gələn məsələlərin həll olunmasına diqqət yetirilmişdir.

1982-ci ilin avqust ayının 21-dən 27-dək Meksikanın Akapulko şəhərində Ümumdünya Turizm Təşkilatının rəhbərliyi altında Turizm üzrə Ümumdünya Müşavirəsi keçirilmişdir. Müşavirə aşağıdakılara əsaslanan yeni konsepsiyalar baxımından beynəlxalq turizmin xüsusi rolunu vurğulamışdır:

- əhalinin geniş təbəqəsinə məzuniyyətin tətbiq edilməsinə yol verən milli qanunvericiliyin tələbə və istirahət, ödənişli məzuniyyət hüququ;

- turizm, səyahətə hazırlıq;

²⁴⁴ Международный туризм: правовые акты. Сост. Н. И. Волошин. М., Финансы и статистика, 2002, с.186-203.

²⁴⁵ Максименко С.В. Шенгенское право и свобода передвижения: международно-правовые аспекты глобальной миграции. Одесса, Астропринт, 2005, с. 125.

- turizm sahəsində hərəkət azadlığı.

Müəviriinin sonunda qəbul olunan sənədlər turizm sahəsində bir sıra məsələləri özündə əks etdirir. Akapulko şəhərində istirahət hüququna, aktiv və passiv turizmə, səyahətlərə, istirahətə hazırlığa, müasir turizmin inkişafında daxili turizmin roluna, rəhbərlik üçün istiqamətlərə, mümkün fəaliyyət planlarına, müddəaların həyata keçirilməsi üçün məsul orqanlara dair müddəalar mövcuddur. Sənədin tələbinə əsasən, məzuniyyətin həyata keçirilməsi və səyahətlərlə bağlı insan fəaliyyəti və istedadının üzə çıxarılmasına, onun təhsil səviyyəsinin artırılmasına, onların idrakına yardım etməsinə kömək edə bilər.

Bundan əlavə, məzuniyyətin tətbiq edilməsi səyahətlərə hazırlıq beynəlxalq əməkdaşlıq və həmrəylik əsasında, həmçinin Ümumdünya Turizm Təşkilatının reklam-təbliğat fəaliyyəti çərçivəsində milli, regional və beynəlxalq səviyyələrdə həyata keçirilməlidir.

Daxili turizm isə milli ərazi hədudunda gəlirlərə, məşğulluğa, fəaliyyət növlərinin bölünməsinə təsir göstərir. O, hər bir dövlətin sosial-iqtisadi həyatının digər sahələri ilə qarşılıqlı əlaqə və təsirdədir. Akapulko Sənədində göstərilən işlərin həyata keçirilməsi üçün dövlətin müvafiq orqanları məsuliyyət daşıyan tərəf qismində çıxış edirlər. Belə orqanlar idarəetmə funksiyalarını həyata keçirən qurumlar, qanunvericilik hakimiyyəti, siyasi dairələr, gənclər təşkilatları, kütləvi informasiya vasitələri, dini təsisatlar və s. aid edilir. Sənəddə, həmçinin, yuxarıdakı orqanların cəlb edilməsi tövsiyə edilən fəaliyyət növləri göstərilmişdir:

- asudə vaxtdan istifadənin tədricən yaxşılaşdırılması;
- daşıma şəraitinin yaxşılaşdırılması;
- dövlətlərin təbii, tarixi, mədəni mülkünün, ekoloji quruluşun, ətraf mühitin mühafizəsi;
- əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsinə yönəlmiş maliyyə və texniki tədbirlərin qəbulu;
- bütünlükdə milli ərazi üzrə turist axınlarının bölgüsünün optimal inkişafı və s.

Ümumilikdə isə Akapulko Sənədi dövlətlərarası turizm əlaqələrinin genişləndirilməsinə, gömrük rəsmiyyətlərinin, valyuta və tibbi qaydalarının unifikasiyasına, dünya turizminin yeni və

real konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasına, turistlərin yerləşdirilməsinin təşkilinə kömək göstərdi.

1983-cü ildə Dehliyə keçirilən Ümumdünya Turizm Təşkilatının Baş Məclisinin V sessiyasında isə Ümumdünya Turizm Təşkilatı və Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı arasındakı İşçi Sazişi bəyanılmışdır. Ümumdünya Turizm Təşkilatının Nizamnaməsinin 14 və 15-ci maddələrinə düzəlişlər də məhz bu sessiyada qəbul olunmuşdur. 1985-ci ildə Sofiyada keçirilən VI sessiyada isə bir çox əlamətdar hadisələr baş verdi. Belə ki, həmin sessiyada Ümumdünya Turizm Təşkilatının Afrika üzrə İqtisadi Komissiyası, Mərkəzi Afrika İqtisadi və Gömrük İttifaqı, Turizm üzrə Jurnalistlər və Yazıçıların Beynəlxalq Federasiyası, Turizm sahəsində peşə hazırlığı üzrə Ümumdünya Assosiasiyası ilə bağladığı müqavilə və işçi sazişləri bəyanıldı. Turizm Xartiyası və Turist Məcəlləsinin qəbulu da Sofiya sessiyasının nəticəsidir. Bundan əlavə, həmin sessiyada qəbul edilmiş «Turizm rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsi üzrə fəaliyyət haqqında» Qətnamədə isə beynəlxalq, regional və subregional səviyyədə səyahətlərin sonrakı geniş inkişafına kömək edən sadələşdirmənin bütün dövlətlərdə təcridən təşviq edilməsinə yardım göstərilməsi xüsusilə vurğulanır²⁴⁶.

1989-cu ilin 28 avqust ayının 28-dən sentyabrın 2-nə qədər Fransa Respublikasının Paris şəhərində keçirilən VIII sessiyasında əcnəbi turistlərin maraqlarının müdafiəsinin təminatının yaradılmasının aktuallığı, əcnəbi turistlərin və turizm obyektlərinin təhlükəsizliyi üçün turizmin inkişafının yeni tendensiyaları müzakirə olunmuşdur.

Ümumdünya Turizm Təşkilatı çərçivəsində nəinki sırf turizmlə bağlı məsələlər, həmçinin bu sahənin inkişafına kömək göstərə biləcək digər istiqamətlərin müzakirəsi də önəmli yerlərdən birini tutur. Nümunə qismində 9-11 iyun 1995-ci il tarixlərdə İsveçin Estersund şəhərində keçirilən «Turizmin təhlükəsizliyi və səyahətlər zamanı risklərin azaldılması» mövzusunda keçirilən 1-ci Beynəlxalq Konfransı göstərmək olar. Konfransda 30-a yaxın dövlətin milli turizm xidmətlərinin, eləcə də turizm assosiasiyaları, turizm istiqamətli tədqiqat və tədris müəssisələrinin, o cümlədən

²⁴⁶ Борисов К.Г. Международное таможенное право. Учеб. пособие. М., Изд-во РУДН. 1997, с. 159.

böyük turizm firmalarının nümayəndələri iştirak etmişlər. Bundan əlavə, həmin tədbirə İNTERPOL, Avropa Turizm Tədqiqat Mərkəzi, Argentina turizm və aviasiya xidmətləri, Kanada Turizmin Təhlükəsizliyi Xidməti, o cümlədən bir sıra dövlətlərin daxili işlər nazirliklərinin nümayəndələri də qatılmışdır.

Konfransın əsas məqsədi turizmin təhlükəsizliyi və səyahətlər zamanı risklərin azaldılması, habelə bu sahədə problemlərin qarşılıqlı qəbul olunan və razılaşdırılmış həll vasitələrinin işlənilib hazırlanmasıdır. Eyni zamanda, tədbirdə bir sıra məsələlər (ölkələr, milli turizm xidmətləri və digər sahəvi təsisatlar arasında daimi məlumat mübadiləsinin həyata keçirilməsi; qarşılıqlı yardım və əlaqələndirmə; beynəlxalq turizmin inkişafında meydana çıxan problemlərin aradan qaldırılmasında dövlət və hökumətlərin məsuliyyəti; turizmin inkişafı və onun təhlükəsizliyinin yüksəldilməsində kütləvi informasiya vasitələrinin rolunun göstərilməsi və s.) müzakirə olunmuşdur.

Həmçinin, Estersund Konfransının gedişində turizmin təhlükəsizliyinə və səyahətlər zamanı risklərin minimuma endirilməsinə mane olan geniş spektrli halların mövcudluğu da xüsusilə vurğulanmışdır. Məsələn, bədbəxt hadisələrin baş verməsi; xəstəliklərin, xüsusilə infeksiya xəstəliklərin və epidemiyaların yayılması; terrorçuluq; dəniz quldurluğu; hərbi qiyam və çevrilişlərin olması; kriminogen vəziyyətin və cinayətkarlığın səviyyəsinin xoşagəlməz həddə çatması; narkotiklərin yayılması; fahişəlik; bar-barlıq və zorakılığın istənilən digər forması; radioaktiv və digər zəhərlənmə yerlərinin mövcudluğu və s.

Həmin ilin mart ayında İspaniyanın Kadis şəhərində müvafiq beynəlxalq təşkilat çərçivəsində keçirilən, eləcə də dünyanın 52 ölkəsindən 300 parlamentarinin təmsil olunduğu Beynəlxalq Forumun məqsədi turizmin əsas problemlərinə parlamentlərin, hökumətlərin və yerli hakimiyyət orqanlarının diqqətinin cəlb olunması aiddir. Həmçinin, Forumda turizm, o cümlədən turizm rəsmiyyətlərinin nizama salınması və səyahətlərin təhlükəsizliyinin artırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən sahələrə görə dövlətin məsuliyyət daşımasına dair müddəa xüsusilə vurğulanmışdır. Həmin sahələr qismində aşağıdakı istiqamətlər göstərilmişdir:

- turizm infrastrukturalarının, xüsusilə nəqliyyat və kommunikasiya vasitələrinin inkişafı;

- rəhbər kadrların və turizm müəssisələrinin əməkdaşlarının təhsili üçün şəraitin yaradılması;

- turizm obyektlərində ekoloji normalara əməl edilməsinin təmin olunması;

- istehlakçıların – yerli və əcnəbi turistlərin hüquqlarının müdafiəsi;

- turizm firmaları üçün güzəştli vergi və inzibati rejimin təmin edilməsi;

- lazımi müşahidələrin aparılmasına, həmçinin turizm sferasının vəziyyəti və inkişafı üzərində obyektiv nəzarətin həyata keçirilməsinə imkan verən iqtisadi və statistik mexanizmlərin tətbiq olunması;

- beynəlxalq bazarlarda turizmin təşviqi, turizm üçün əlverişli ölkə simasının formalaşdırılması məqsədilə, reklam-informasiya işinə büdcədən zəruri vəsaitin ayrılması.

Turizm sferasında kadr hazırlığına xüsusi diqqət yetirilməsi və bu sahədə müvafiq tədbirlərin görülməsinin zəruriliyi isə 2000-ci ilin fevralında İspaniyanın Madrid şəhərində keçirilən seminarda geniş müzakirə olunmuşdur. Nəticədə isə kadr hazırlığının əhəmiyyəti xüsusilə vurğulanmaqla, iştirakçı-dövlətlərə bir sıra tövsiyələr verilmişdir: bütün maraqlı təşkilatlar tərəfindən kadr ehtiyatlarının inkişafına əsas diqqətin yönəldilməsi; təhsil və hazırlığın turizm ixtisaslarının inkişafının əsası kimi tanınmasının zəruriliyi; turizm sferasında kadrların təhsili və hazırlığının yeni, eləcə də bazar mühitinin daim dəyişən tələblərinə cavab verən istiqamətlərinin əsaslandırılmasına dair işin aparılması; mövcud tədris proqramlarının möhkəmləndirilməsi üçün vahid standartların, sertifikatlaşdırma və akkreditasiya qaydalarının işlənilib hazırlanması, həmçinin kadrların təhsili və hazırlığının yeni sistemlərinin yaradılması; turizm sahəsində çalışan kadrların təhsili və hazırlanması sferasında mövcud olan yeni texnologiyaların və məlumat sistemlərinin inteqrasiya edilməsi; əhalinin turizmə və səyahətə ümumi hazırlığının formalaşdırılması; turizmdə təhsil və xidmətin mövcud xarakterik əlaməti kimi hazırlığın və peşəkarlığın keyfiyyətinin yüksəldilməsinin əhəmiyyətinin dərk olunması.

1999-cu ildə Santyaqoda keçirilən XIII sessiyada isə beynəlxalq turizmin inkişafında özünəməxsus rolu olan Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsi qəbul olundu ki, bu da özündə 10 maddəni

birləşdirir. Həmin müddəalar, əsas etibarilə, aşağıdakı məsələlərlə bağlı münasibətləri tənzimləyir:

1) turizmin xalqlar və cəmiyyətlər arasında qarşılıqlı anlaşma və hörmətə töhfə bəxş etməsi;

2) turizmin fərdi və kollektiv təkmilləşdirmə vasitəsi olması;

3) turizmin davamlı inkişaf faktoru kimi qiymətləndirilməsi;

4) mövcud sahənin bəşəriyyətin mədəni irsindən istifadə edən və onun zənginləşməsinə öz töhfəsini bəxş edən sfera kimi dəyərləndirilməsi;

5) turizmin qəbul edən ölkə və ya cəmiyyət üçün gəlirli sahə hesab edilməsi;

6) turizm prosesi iştirakçılarının öhdəlikləri;

7) subyektiv imkan kimi turizm hüququ ilə bağlı məsələlər;

8) turist səyahətləri azadlığı;

9) turizm sənayesi işçilərinin və sahibkarlarının hüququ;

10) Turizmin Qlobal Etik Məcəlləsində təsbit edilmiş prinsiplərin həyata keçirilməsi.

Bundan başqa, Ümumdünya Turizm Təşkilatının Baş Məclisinin 1987-ci ildə VII (Madrid), 1991-ci ildə IX (Buenos-Ayres), 1993-cü ildə X (Bali), 1995-ci ildə XI (Qahirə), 1997-ci ildə XII (İstanbul), 2001-ci ildə XIV (Seul) sessiyası keçirilmişdir. 1993-cü ildə isə Ümumdünya Turizm Təşkilatı tərəfindən aşağıdakı əsas müddəalar qəbul etmişdir: texniki əməkdaşlıq; təhsil və kadrların hazırlanması; ətraf mühitin mühafizəsi və planlaşdırılması; statistika və araşdırma; turizm sahəsində xidmətlərin keyfiyyəti; rabitə və sənədlər.

Turizm sahəsində əməkdaşlığın həyata keçirilməsində Ümumdünya Turizm Təşkilatının başqa orqanları da iştirak edir. Belə ki, 1995-ci ilin may ayında Madriddə Ümumdünya Turizm Təşkilatının İcraiyyə Şurasının iclasında mütəşəkkil cinsi (seks)-turizmin qarşısının alınması sahəsində Təşkilatın fəaliyyəti müzakirə edilmişdir. Hələ ondan əvvəlki dövrlərdə – 1993-cü ilin mayında Ümumdünya Turizm Təşkilatı «Uşaq fahişəliyi üzrə Beynəlxalq Məşvərətçi» Görüşdə təmsil olunmuş, onun müvafiq komitə, komissiya, işçi qruplarının iclaslarında bu məsələ

dəfələrlə müzakirə edilmişdir. Nəticədə, Mütəşəkkil cinsi-turizmin qarşısının alınması üzrə ÜTT Bəyanatının Layihəsi, Turizmdə cinsi istismardan uşaqların müdafiəsi haqqında Sen-Vinsent Bəyannaməsi qəbul edilmişdir.

Layihədə uşaq fahişəliyi xidmətindən istifadənin yolverilməzliyi və bu əməlin cinayət tərkibi yaratması barədə turistlərə xəbərdarlıq edilməsi, mütəşəkkil cinsi-turizmin bütün formalarının aşkara çıxarılması, təcrid olunması, ittiham edilməsi və qarşısının alınması üzrə turizmin sahələrinə yardım göstərilməsi üçün kütləvi informasiya vasitələrinin həvəsləndirilməsi, cinsi-turizmlə mübarizəyə yönəlmiş özütənzimlənən sahəvi mexanizmlərin və peşəkar davranış məcəllələrinin işlənib hazırlanması, onların effektivliyinin artırılmasına dair müddəalar mövcuddur.

Turizmdə seksual istismardan uşaqların müdafiəsi haqqında Sen-Vinsent Bəyannaməsi isə uşaqların seksual istismarına yol verilməməsi, onun bütün formalarının qadağan olunması, bu barədə mövcud olan çap, reklam məhsullarının, video materiallarının yayılmaması, uşaqların seksual istismarı ilə məşğul olan turistlərin təqib olunması, cəzalandırılması və digər məsələləri özündə əks etdirir. Burada qeyd olunur ki, turizmdə seksual istismara məruz qalan uşaqlar hüquqpozucusu deyil, əksinə bu hadisələrin qurbanlarıdır²⁴⁷.

Bundan əlavə, 1997-ci ildə Ümumdünya Turizm Təşkilatı çərçivəsində Xüsusi Əməliyyat Qruppu yaradılmışdır ki, həmin qurumun da əsas məqsədi qismində turizmdə uşaqların cinsi istismarının aşkar olunması, qarşısının alınması və aradan qaldırılması çıxış edir.

Ümumiyyətlə, cinsi-turizmin (seks-turizm), habelə turizmdən seksual baxımdan istifadə olunmasının qarşısının alınması və aradan qaldırılması məsələsi daim Ümumdünya Turizm Təşkilatının diqqət mərkəzində olmuşdur. Hətta 1995-ci ilin aprelində İtaliyanın Sent-Vinsent şəhərində «Mütəşəkkil seks-turizmi dayandırmaq» mövzusunda keçirilən Beynəlxalq Müşavirədə də müvafiq vəziyyət geniş müzakirə olunmuş və müəyyən nəticələr əldə olunmuşdur:

²⁴⁷ Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.И. Волошин. М., Финансы и статистика, 2002, с. 255-265.

1) Cinsi-turizm bir çox amil və tərəfləri özündə cəmləşdir-məklə, mürəkkəb və incə məsələ kimi daim diqqət mərkəzindədir. Belə ki, dünyanın bütün regionlarda cinsi-turizmin həcmi və miqyası durmadan artmaqdadır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, cinsi-turizm müxtəlif formalarda (məsələn, fahişənin xidmətlərindən istifadə etmək üçün turistlərin ixtisaslaşmış səyahətləri; turizm mərkəzlərinə peşəkar və qismən peşəkar fahişələrin səyahəti; turist qrupları, mehmanxanalarda və digər yerləşdirilmə vasitələ-rində turistlərə seksual xidmətlərin təklif olunması və s.) özünü büruzə verməkdədir. Daha dəqiq ifadə etsək, cinsi turizmin əsas forması qismində peşəkar fahişəlik çıxış edir ki, bu da yoxsul-luğun mövcudluğu, habelə əcnəbi turistlərlə yerli sakinlər arasın-da sosial bərabərsizliyin olmasından irəli gəlir.

2) Cinsi-turizm çoxsaylı ciddi nəticələrə (QİÇS də daxil ol-maqla, zöhrəvi xəstəliklərin yayılması, ənənəvi mədəni-ictimai dəyərlərin məhv olması, cinayətkarlığın artması, turizm mərkəzlə-rinin nüfuzuna zərbə vurulması və s.) gətirib çıxarmaqdadır.

3) Əgər cinsi-turizmin cəmiyyət üçün böyük «xərc» tələb etdiyi nəzərə alınmasa, bu fəaliyyətin bəzi turizm firmalarına böyük məbləğdə gəlirlər gətirməsi və əhalinin iqtisadi aktivliyini dəstəkləməsini daha çox görmək mümkündür.

4) Beynəlxalq birliyin və dünya dövlətlərinin əksəriyyəti-nin bu məsələyə həssas yanaşmasına baxmayaraq, cinsi-turizmin bir sıra ərazilərdə, xüsusilə fahişəliyin qanuni fəaliyyət sayıldığı ölkələrdə geniş vüsət almaqdadır.

5) Cinsi-turizm və onun yaratdığı nəticələrə görə turizm sektorunun cəlb edildiyi konkret məsuliyyət tədbirləri müəyyən olunmalıdır. Hətta mütəşəkkil cinsi-turizmdə dolayı şəkildə iştirak etsələr belə, onun təşkilinə görə turoperator və turagentlər məsuliyyət daşımalı, həmçinin turizm biznesi ilə məşğul olmaq hüququndan məhrum edilməlidirlər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, cinsi-turizm təkcə turiz-min inkişafına mane olan hal kimi qiymətləndirilmir, eyni zaman-da, cinayətkarlığın konkret istiqaməti qismində nəzərdən keçirilir. Məhz bu da cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində beynəlxalq əmək-dəşliyi həyata keçirən təşkilatların (məsələn, İNTERPOL və s.) müvafiq işdə yaxından iştirakını zəruri edən şərtlərdən biridir.

Bu sahədə Ümumdünya Turizm Təşkilatının fəaliyyəti da-vam etdirilməkdədir. Məsələn, 1996-cı ilin avqustunda Stokholm

şəhərində keçirilən Ümumdünya Konqresində cinsi-turizmlə mübarizə, habelə uşaqların kommersiya məqsədilə istismarı və onların cinsi-turizmdə istifadəsinin qarşısının alınması geniş müzakirə olunmuşdur.

Ümumdünya Turizm Təşkilatı nəinki turizmlə bağlı əmək-dəşliyin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır, həm də BMT və onun ixtisaslaşmış qurumları ilə daim əlaqələr saxlayır, müxtə-lif məsələlər üzrə sazişlər imzalayır. Belə ki, İsraildə, İordən çayı-nın qərb sahilində, Mərakeş və Tunisdə universitetlərarası peyk rabitəsindən istifadə yolu ilə əməkdaşlığın inkişafı məqsədilə, «Sülh naminə Turizm Universiteti» təsis olunmuşdur. Onların ya-radılması, əsas etibarilə, Ümumdünya Turizm Təşkilatı ilə YUNE-SKO arasındakı müqaviləyə uyğun olaraq həyata keçirilmişdir.

1989-cu ildə isə «Təsnifləşdirilmiş standartlar əsasında mehmanxana təsnifatı meyarlarının regionlararası harmonizasiy-ası» adlı sənəd qəbul olundu. Burada mehmanxanalara müvafiq ulduzların (1, 2, 3, 4, 5) verilməsi qaydaları əks olunmuşdur.

Mehmanxana və ona bərabər tutulan yerləşdirmə obyekt-lərinin təsnifatından danışarkən Ümumdünya Turizm Təşkilatının tövsiyələrini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Hazırda həmin tövsiyələr üzv-dövlətlər tərəfindən istifadə olunaraq, milli qanunvericiliyin tətbiqi zamanı əsas vasitələrdən birinə çevrilir. Belə ki, burada təhlükəsizlik və mühafizə tədbirləri, mehmanxana xidmətləri, nömrələrin ölçüləri, onların mebel və avadanlıqlarla təmin edilməsi, xidmətlərin keyfiyyəti ilə bağlı çox mühüm məsə-lələr əks olunmuşdur.

Bütün bunlarla yanaşı, Ümumdünya Turizm Təşkilatı Baş Məclisinin 2001-ci ilin sentyabr ayının 30-dan oktyabrın 1-nə qə-dər keçirilən 14-cü sessiyası çərçivəsində baş tutan Minilliyin tu-rizm liderlərinin Konfransında Minilliyin Osaka Bəyannaməsi qə-bul edilmişdir ki, həmin beynəlxalq sənəd özündə aşağıdakı müddəaları birləşdirir:

- XXI əsrin başlanğıcında sosial-iqtisadi fəaliyyətin aparıcı sahələrindən biri olan turizmin son 50 ildə fenomenal inkişafının müşahidə edilməsi, o cümlədən onun yaxın iki onillikdə özünün əhəmiyyətli inkişafını davam etdirməsi;

- turizmin ölkələrin və cəmiyyətin iqtisadiyyatına müsbət tə-sir göstərməsi;

- davamlı inkişafın prinsipləri əsasında turizmin ekoloji problemlərin səmərəli həllinin, iş yerlərinin yaradılması ilə eyni zamanda mədəni və təbii ehtiyatların yaxşılaşdırılması, həmçinin iqtisadi inkişafın təmin edilməsinin yeganə üsulu olması;

- turizm də baş verən çox güclü dəyişikliklərin turizm məhsullarının hərəkətə gətirilməsi, marketinqi, fərqləndirilməsi və ixtisaslaşması sahəsində informasiya texnologiyasına daxil edilməsi;

- turizmin təkcə kommersiya dəyərinə malik olan kateqoriya kimi deyil, həm də şəxsiyyətin inkişafına kömək göstərən ictimai norma və dəyərləri möhkəmləndirən fəaliyyət kimi formalaşdırılması²⁴⁸.

2005-ci ilin noyabr ayının 28-dən dekabrın 2-dək Dakar şəhərində keçirilmiş Baş Assambleyanın 16-cı sessiyasında qəbul olunmuş və 1970-ci il Nizamnaməsinə dəyişiklikləri nəzərdə tutan qətnamələrlə Ümumdünya Turizm Təşkilatının strukturunda və orqanlarının fəaliyyətində müəyyən dəyişikliklər edilmişdir. Həmin dəyişikliklər aşağıdakılardan ibarətdir: təhsil və tədqiqat müəssisələrinin, turizm mərkəzlərinin, müxtəlif kommersiya müəssisələrinin cəlb olunması hesabına Təşkilatın subyektlərinin tərkibinin genişləndirilməsi; səssvermə hüquqlarının olmamasına baxmayaraq, onlara Baş Assambleyanın və İcraiyyə Şurasının fəaliyyətində iştirak etmək imkanının verilməsi.

Həmçinin, edilmiş dəyişikliyə uyğun olaraq, Assosiasativ üzvlər Komitəsi 3 əsas qrupdan ibarətdir:

1) ərazi subyektlərinə məxsus olan qeyri-siyasi təşkilatları özündə birləşdirən turizm mərkəzləri qrupu;

2) peşə hazırlığı və elmi araşdırmalar sahəsində ixtisaslaşan təhsil üzrə qrup;

3) bütün digər assosiativ üzvləri özündə birləşdirən peşə qrupu.

Təhlil olunanları yekunlaşdıraraq, belə qənaətə gəlmək olar ki, turizmin inkişafının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi məsələləri təkcə Ümumdünya Turizm Təşkilatı ilə bağlı deyil, həm də BMT sisteminin əksər digər ixtisaslaşmış təsisatlarının fəaliyyətinin tərkib hissəsini təşkil edir. Bununla belə, bəzi müəlliflərin fikrincə, beynəlxalq turizm sahəsində həmin təsisatların iştirak sə-

viyyəsi, formaları və əsas fəaliyyət istiqamətləri, eləcə də onların tövsiyələrinin əhəmiyyəti müxtəlif olsa da, bu heç də BMT sisteminə daxil olan təşkilatların Ümumdünya Turizm Təşkilatının funksiyalarını təkrarlaması probleminin mövcudluğunu istisna etmir²⁴⁹. Lakin bu fikirlə razılaşmaq olmaz. Çünki BMT-nin digər ixtisaslaşmış təsisatlarının (məsələn, ÜST, ÜMT, BƏT, BVF, BYİB və s.) turizmin inkişafı ilə məşğul olması, onların Ümumdünya Turizm Təşkilatının fəaliyyətini təkrarlaması demək deyildir. Belə ki, hər bir ixtisaslaşmış qurumun öz məqsədi, səlahiyyəti və funksiyaları mövcuddur. Məhz həmin səlahiyyətlərdən irəli gələrək, turizmin inkişafında bu və ya digər formada iştirak edirlər. Bu sahədə BMT-nin ixtisaslaşmış təsisatı olmaq etibarilə, Ümumdünya Turizm Təşkilatının məqsədi isə bu beynəlxalq qurumun Nizamnaməsinin 3-cü maddəsindən irəli gəlir.

Beləliklə, Ümumdünya Turizm Təşkilatının fəaliyyəti daha geniş spektrə malikdir. Bu fəaliyyət özünü həm milli, həm də beynəlxalq turizmin inkişafında büruzə verir.

Beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində turizm sahəsində əməkdaşlıqdan danışarkən, müvafiq sferada fəaliyyət göstərən universal beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarını da xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Həmin qurumları isə iki yerə ayırmaq olar: turizm sahəsində ümumi xarakterli beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları; beynəlxalq turizmin ayrı-ayrı aspektlərinin həyata keçirilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərən ixtisaslaşmış beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları.

Birinci qrupa nümunə qismində Ümumdünya Turizm Agentlikləri Assosiasiyaları Federasiyası, Ekskursiya xidmətləri və turlar üzrə Beynəlxalq Assosiasiya və s.-ni göstərmək olar.

Ümumdünya Turizm Agentlikləri Assosiasiyaları Federasiyası həqiqi üzvləri qismində milli turizm assosiasiya və təşkilatları, assosiasiya edilmiş üzvlər kimi isə turizm agentlikləri, mehmanxana, nəqliyyat müəssisələri, tədris müəssisələrini birləşdirən beynəlxalq turizm təşkilatıdır.

Təşkilat 1966-cı ildə dünyanın 80 dövlətini təmsil edən 80 milli turizm təşkilatı və 1400 nəfər heyəti personalı özündə birləşdirir. Onlara Amerika Turagentlər Cəmiyyəti, Almaniya Səyahət-

²⁴⁸ Волошин Н.И. Правовое регулирование в туризме. Учебник. 2-е изд., испр. и доп. М., Советский спорт, 2004, с. 133.

²⁴⁹ Комаров К.А. Программы ООН в области международного туризма. М., Международные отношения, 1976, с. 10-11.

lər Bürosu Assosiasiyası, Britaniya Turagentlər Assosiasiyaları, Şimal ölkələri Turizm Büroları Assosiasiyaları İttifaqı, «Tomas Kuk və oğlu» firması və s. aid edilə bilər.

Federasiyanın əsas məqsədləri sırasında milli turagentlər assosiasiyalarının yaradılması və möhkəmləndirilməsi, onlara hüquqi, maliyyə, peşə, maddi-texniki yardımların göstərilməsi, iqtisadi, hüquqi, sosial və iqtisadi sahələrdə beynəlxalq səviyyədə turizm agentliklərinin bütün kateqoriya peşələrinin nüfuzunun maksimal dərəcədə dəstəklənməsi vacib yerlərdən birini tutur. Onun praktiki fəaliyyəti isə avtomatlaşdırma, mehmanxana təsərrüfatı, nəqliyyat, peşə hazırlığı, hüquqi müdafiə, turistlərin sığortası kimi məsələlər üzrə işçi qruplarının fəaliyyətinə müncər edilir. Adıçəkilən qurumun Katibliyi Brüsseldə (Belçika) yerləşir. Onun rəsmi dilləri isə ingilis, fransız və ispan dilləridir. Rəhbər orqanları isə hər il çağırılan Baş Assambleya, Direktorlar Şurası və İcraiyə Komitəsi sayılır.

Ekskursiya xidmətləri və turlar üzrə Beynəlxalq Assosiasiya 1953-cü ildə yaradılmış, ekskursiya xidmətləri ilə məşğul olan firma və təşkilatları üzv qismində özündə birləşdirən beynəlxalq turizm təşkilatıdır. Qurumun 84 dövlətdən 60 mln-dan çox üzvə malik olan 140 təşkilatı vardır ki, bu da onun fəaliyyətinin daha çox genişmiqyaslı olmasını sübut edir. Rəsmi dili ingilis dili olan Beynəlxalq Assosiasiyanın rəhbər orqanları ildə bir dəfə çağırılan Baş Assambleya və Direktorlar Şurasıdır. Katibliyi isə Lissabonda (Portuqaliya) yerləşir.

İkinci qrup isə özündə beynəlxalq turizmin ayrı-ayrı aspektləri ilə bağlı fəaliyyətlərini davam etdirən beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarını birləşdirir. Adıçəkilən qrupa Beynəlxalq Turizm Alyansı, Beynəlxalq Hava Daşıyıcıları Assosiasiyası (İATA), Konqreslər və qurultaylar üzrə Beynəlxalq Assosiasiya, Turizm məsələləri üzrə jurnalistlər və yazıçıların Beynəlxalq Federasiyası, Beynəlxalq kempinqlər və karavaninqlər Federasiyası, Turizm üzrə Beynəlxalq Elmi Ekspertlər Cəmiyyətini və s. aid etmək olar.

Beynəlxalq Turizm Alyansı 1919-cu ildə yaradılmış milli avtomobil assosiasiyaları və turistlərin klubları qismində həqiqi üzvləri, fərdi üzvləri və milli federasiyaları birləşdirən, turistlərin assosiasiyalarından ibarət olan beynəlxalq turizm təşkilatıdır

(onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin Təşkilat əvvəllər Beynəlxalq Turizm Assosiasiyaları Cəmiyyəti adlanırdı).

Onun məqsədi kimi beynəlxalq turizmin bütün növlərinin, ilk növbədə avtoturizmin inkişafını göstərmək olar. Birliyin üzvləri avtoturistlərə göstərilən xidmətlərin təkmilləşdirilməsi problemləri üzrə seminar və müşavirələrin təşkili, gömrük formallıqlarının sadələşdirilməsi, yol və avtoşosələrin abadlığı, hüquqi yardımın göstərilməsi və sığorta ilə məşğul olurlar. Bundan əlavə, Alyans müxtəlif növ məlumatların, xüsusilə üzv-klubların fəaliyyəti, əcnəbi turistlərin klublarına təqdim olunan xidmətlərin sorax-siyahısı, avtomobil yollarının sxemləri barədə informasiyaların şərh olunmasını da həyata keçirir. O, 84 dövlətdən 60 mln-dan çox üzvə malik olan 140 təşkilatı özündə birləşdirir. Katiblik Cenevrədə yerləşir. Rəsmi dilləri ingilis, fransız, alman, ispan dilləridir. Rəhbər orqanları Baş Katib və Rəhbər Şura sayılır.

1981-ci ildən Ümumdünya Turizm Təşkilatının üzvü statusunu qazanan **Tələbə Turizmi üzrə Beynəlxalq Konfederasiyanın (ISTC)** əsas məqsədi isə turizmin inkişafı və tələbə, gənclər və akademik birlik mübadiləsi vasitəsilə beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmanı genişləndirməkdir. Onun vəzifələri sırasında inzibati və maliyyə yardımının göstərilməsi, marketing xidmətlərinin həyata keçirilməsi və s. göstərmək olar. İSTC-nin mənzil-qərarگاهی Amsterdamda (Niderland) yerləşir.

Beynəlxalq Hava Daşıyıcıları Assosiasiyası (İATA) 1919-cu ildə təsis edilən və 1945-ci ildə İkinci Dünya Müharibəsindən sonra yenidən təşkil edilən beynəlxalq hava daşıyıcılarının ümumdünya təşkilatıdır. İATA beynəlxalq reysləri həyata keçirən aviasiya kompaniyalarının peşəkar assosiasiyasıdır. Onun əsas funksiyası kommersiya xarakterli beynəlxalq aviasiya məlumatlarının nizama salınması, bütün üzvlər üçün vahid qayda və prosedurların həyata keçirilməsi və beynəlxalq marşrutlarda sərnəşin təyyarə daşımalarına razılaşdırılmış tariflərin müəyyənləşdirilməsi sayılır. Adıçəkilən təşkilatın ali orqanı Baş Assambleya və İcraiyə Komitəsidir. Məqsədi isə Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatının siyasətinin həyata keçirilməsidir.

İATA-nın əsas vəzifəsi kombinə edilmiş müxtəlif hava marşrutları şəbəkəsindən istifadə edərək dünyanın bir yerindən digərinə insanların, poçtların və yüklərin yerdəyişməsinə kömək göstərməkdir. Təşkilatın nəqliyyat məsələlərinə həsr olunmuş konfranslarında qəbul edilmiş qətnamələr, əsas etibarilə, biletlərə,

yol vərəqəsi, baqaj sənədləri və digər oxşar sənədlərə aid edilir. Təşkilat, həmçinin, tarif və marşrutların qəti siyahısını yaradır və onun üzərində işləyir.

Tariflərin müəyyənəşdirilməsi İATA-nın əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biridir. Beynəlxalq aviakompaniyaların tariflərinə aviakompaniyalar sahibləri olan dövlətlərin hökumət orqanları tərəfindən nəzarət olunur. Öz hava məkanı üzərində yurisdiksiyasını həyata keçirən hər bir dövlət öz ərazisinə girişə icazə verə və ya müdaxilənin qadağan edilməsinə yol verməyə bilər. Ümumilikdə İATA aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

a) texniki (beynəlxalq uçuşların təşkilinin texniki aspektləri və tələblərinin razılaşdırılması və tənzimlənməsi; meteoroloji təşkil, rabitə sistemləri; qidalanma və tibbi xidmətin təşkil);

b) hüquqi (sahəvi hökumətlərarası saziş və konvensiyaların hazırlanması və qəbulu; əsas daşıma şərtlərinin müəyyənəşdirilməsi; agent sazişlərinin bağlanması; naviqasiya və digər məsələlərin tənzimlənməsi);

c) hökumətlərarası səviyyədə ümumi daşıma (yük, sərnişin, poçt daşımaları) siyasətinin əlaqələndirilməsi;

ç) maliyyə xidmətlərinin (maliyyə fəaliyyətinin təhlili; daşıyıcıların qarşılıqlı hesablaşmalarının tənzimlənməsi; tarif siyasətinin razılaşdırılması və s.) göstərilməsi;

d) daşımaların təşkili (sərnişin və baqaja xidmətin ümumi prosedurunun razılaşdırılması; baqaja baxış və nəzarətin həyata keçirilməsi; heyvanların daşınması);

e) agent xidmətləri (biletləri satışı və kadrların təlimi üzrə agentlərin akkreditasiyası);

ə) məlumat funksiyası (məlumat bülletenləri, qaydaları və normativ sənədlərin nəşr olunması);

f) prosedurların standartlaşdırılması (gömrük, immiqrasiya və digər prosedurların sadələşdirilməsi və standartlaşdırılması);

g) təhlükəsizlik funksiyası (uçuşların təhlükəsizlik sistemlərinin formalaşdırılması; sərnişin, baqaj və yüklərin mühafizəsi və təhlükəsizliyinin təşkili)²⁵⁰.

İATA-nın üzvləri beynəlxalq uçuşları həyata keçirən 259 aviakompaniya sayılır. Bu aviakompaniyaların payına müntəzəm beynəlxalq nəqliyyat daşımalarının 95%-i düşür.

Göstərilən qurumun və keçirilən konfransların üzvü olmaq üçün aviakompaniyaların Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatının (İKAO) üzvlüyünə daxil olmaq üçün dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən verilən və onların daşımalarının davamlılığını təsdiq edən sertifikatla malik olması vacibdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, İATA-nın özü də İKAO-nun üzvüdür.

Bütün bunlarla yanaşı, müvafiq Təşkilatın fəaliyyətini şərtləyən Yer kürəsinin bütün ərazisinin 3 böyük regionuna ayırmaq olar ki, bu da aşağıdakılarda təzahür edir: Şimali və Cənubi Amerika, beynəlxalq vaxt bölgəsindən Sakit okeanın şərqə doğru olan hissəsi; Asiya, Avstraliya və beynəlxalq vaxt bölgəsindən Sakit okeanın qərbə doğru olan hissəsi; Avropa, Afrika və Yaxın Şərq.

Turagentlər İATA-nın fəaliyyətində onun ayrıca bölməsi – Beynəlxalq Aviakompaniya Agentləri Təşkilatı (İATAN) vasitəsilə iştirak edirlər. İATAN fəaliyyət qaydaları və standartları, o cümlədən beynəlxalq aviareyslərə aviabiletlərin satışını həyata keçirən turfirmaların maliyyə vəziyyətinə dair vahid tələblərə riayət edir. Bundan əlavə, o, İATA-nın üzvləri – turagentlər və turoperatorlar arasında əlaqələndirici həlqə funksiyasını həyata keçirir.

1979-cu ildən Ümumdünya Turizm Təşkilatının üzvü olan və mənzil qərarگاهی Parisdə (Fransa) yerləşən **Beynəlxalq Mehmanxanalar Assosiasiyasının (İHA)** əsas məqsədi isə dünya mehmanxana sənayesinin mənafeyini beynəlxalq səviyyədə təmsil etməkdir. Assosiasiyanın vəzifələrindən mehmanxana müəssisələrinin geniş əməkdaşlığı üçün şərait yaradılması, humanitar ehtiyatlar, texnologiya və avtomatlaşdırma, ətraf mühitin qorunması, marketinqin inkişafı məsələləri üzrə öz üzvlərinin informasiya xidməti ilə təmin edilməsi, müvafiq beynəlxalq hüquq normalarının icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi, turizm tədqiqatlarının əlaqələndirilməsi və dərc olunması, məqsədli proqramların maliyyələşdirilməsini və s. göstərmək olar.

Turizm və səyahətlər sahəsində tədqiqatlar Assosiasiyası (TTRA) isə 1970-ci ildə təsis edilmiş, hazırda elmi və marketinq tədqiqatları üzrə 800 mütəxəssisi özündə birləşdirir. Onun məqsədi keyfiyyətin yüksəldilməsi və turizm marketinqi, həmçinin planlaşdırma və inkişafın səmərəliliyini artırmaq üçün elmi və marketinq tədqiqatları üzrə informasiya açıqlığının təmin edilməsidir. Assosiasiyanın və

²⁵⁰ Биржаков М.Б. Введение в туризм. Учебник. изд. 8-е, переработ. и доп. СПб., «Издательский дом Герда», 2006, с. 472.

zifələrinə isə turizm tədqiqatları standartlarının müəyyənəşdirilməsi və təbii, turizm tədqiqatları və marketing informasiyası keyfiyyətinin təmin edilməsi, tədqiqatlar sahəsində mütəxəssislərin qarşılıqlı fəaliyyəti üçün şərait yaradılması, ali təhsil müəssisələrində turizm tədqiqatları proqramlarının işlənilib hazırlanmasına yardım göstərilməsi və s. aiddir. Bundan başqa, TTRA-nın Avropa, ABŞ və Kanadada ofisləri vardır²⁵¹.

Konqreslər və qurultaylar üzrə Beynəlxalq Assosiasiya turagentləri, konqres-mərkəzləri, mehmanxanaları, nəqliyyat müəssisələrini birləşdirən beynəlxalq turizm təşkilatıdır. 1964-cü ildə yaradılan həmin qurumun əsas məqsədi konqres turizminin inkişafı hesab edilir. Katibliyi Amsterdamda (Hollandiya) yerləşən Assosiasiyanın rəsmi dili ingilis dilidir. Rəhbər orqanları ildə bir dəfə çağırılan Baş Assambleya və Direktorlar Şurasıdır.

1954-cü ildə yaradılan **Turizm məsələləri üzrə jurnalistlər və yazıçıların Beynəlxalq Federasiyası** isə mətbuatda turizm məsələlərini işıqlandıran jurnalist və yazıçıların milli birliklərini özündə birləşdirir. Onun məqsədləri sırasında beynəlxalq turizmin humanist prinsiplərinin təbliği, jurnalistlər və yazıçılar arasında işgüzar dostluq əlaqələrinin inkişafı, onların peşəkar maraqlarının müdafiəsi əsas yerlərdən birini tutur. Katibliyi Parisdə (Fransa) yerləşir. Rəsmi dilləri fransız və ingilis dilləridir. Rəhbər orqanları hər il çağırılan Konqres, Direktorlar Komitəsi və İcraiyyə Şurasıdır.

Beynəlxalq kempinqlər və karavaninqlər Federasiyası milli kempinqlər və karavaninqlər federasiya və assosiasiyalarını birləşdirir. 1932-ci ildə təsis olunan Federasiyada Turizm İnformasiya Mərkəzi və bir neçə ixtisaslaşmış komissiyalar mövcuddur. Bu Federasiyanın təşkilatçılığı ilə hər il avtoyürüşlər (avtomobil yarışları) keçirilir. Katiblik Brüsseldə (Belçika) yerləşir.

Turizm üzrə Beynəlxalq Elmi Ekspertlər Cəmiyyətinin əsas məqsədi isə Cəmiyyət üzvləri – turizm məsələlərinə həsr edilmiş elmi qurultay, konfrans və konqreslərin mövcud problem üzrə elmi işçiləri arasında şəxsi əlaqələrin yaradılması və inkişafına kömək göstərilməsinin zəruriliyi hesab olunur. 1951-ci ildən fəaliyyətdə olan adıçəkilən qurum illik konqreslər keçirməklə yanaşı, onların materiallarının nəşr edilməsi ilə də məşğul olur²⁵².

²⁵¹ Bilalov B. Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi. Dərs vəsaiti. Bakı, Mütərcim, 2006, s. 103-104.

²⁵² Соколов М.В. История туризма. М., «Мастерство», 2002, с. 273.

Göstərilənlərlə yanaşı, beynəlxalq həmkarlar ittifaqları və ayrı-ayrı gənclər təşkilatlarının fəaliyyəti də müvafiq sferada özünü daha çox büruzə verir. Məsələn, **Beynəlxalq Sosial Turizm Bürosu (BİTS)** 1963-cü ildə yaradılmış, üzvləri öz fəaliyyətlərini sosial turizmə həsr edən beynəlxalq və milli təşkilatlardan – həqiqi üzvlərdən ibarət olan beynəlxalq qeyri-hökumət turizm təşkilatıdır. BİTS-in məqsədi beynəlxalq səviyyədə sosial turizmin inkişafına köməklik göstərməkdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sosial turizm dedikdə, az gəlirli əhali təbəqəsinin iştirakı ilə mövcud olan turizm nəzərdə tutulur. Büronun vəzifələrinə isə sosial turizmin beynəlxalq səviyyədə inkişafı, öz üzvü olan təşkilatların turizm fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, sosial turizmin inkişafı problemlərinin həllində milli təşkilatlara yardım göstərilməsi, sosial turizmin inkişafının müxtəlif məsələləri üzrə öz üzvlərinə informasiya və məsləhət verilməsi kimi müddəalar aiddir. Katibliyi Brüsseldə (Belçika) yerləşən Büronun rəhbər orqanları qismində iclasları iki ildə bir dəfə çağırılan Baş Assambleya və İnzibati Şura çıxış edir. Rəsmi dili fransız dilidir.

Turizm sahəsində peşə təhsili üzrə Ümumdünya Assosiasiyası (AMFORT) isə 1987-ci ildən Ümumdünya Turizm Təşkilatının üzvüdür. Əsas məqsədi keyfiyyətli peşəkar turizm tədrisini təşkil etmək olan AMFORT turizmdə peşə hazırlığı üsullarının təkmilləşdirilməsi, hazırlıq proqramlarının standartlaşdırılması, müvafiq sənədlərin toplanması, turizm sektorunda kadr tələbatının müəyyən edilməsi və s. kimi vəzifələri özündə təsbit edir. Qurumun mənzil-qərargahı Madriddə (İspaniya) yerləşir²⁵³.

Gənclər turizmi və mübadiləsi üzrə Beynəlxalq Büro (BİTEJ) isə 1960-cı ildə yaradılan Ümumdünya Demokratik Gənclər Federasiyasının ixtisaslaşmış orqanıdır. BİTEJ-in tərkib hissəsini Ümumdünya Demokratik Gənclər Federasiyasının üzv-təşkilatları, həmçinin gənc nəslin beynəlmillət tərbiyəsində fəal şəkildə iştirak edən digər maraqlı təşkilatlar təşkil edir. Bu isə onun təşkilatlar və səyahət büroları assosiasiyası kimi formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Bu qurum bir çox ölkələrin 40-a yaxın turizm gənclər təşkilatlarını özündə birləşdirir. Təşkilatın əsas vəzifələri isə gənclər turizmi və mübadilə üçün şəraitin yaradılması, BİTEJ üzvləri və təşkilatlar arasında əlaqələrin inkişafı, gənclər arasında beynəlxalq qarşılıqlı anlaşıma və dost-

²⁵³ Bilalov B.Ə. Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi. Bakı, Mütərcim, 2006, s. 103.

luğa nail olmağa yönəlmiş fəaliyyətdən ibarətdir. Mənzil-qərargahı Budapeştdədir (Macarıstan). Rəsmi dilləri ingilis, fransız və rus dilləridir. Rəhbər orqanları 2-3 ildə bir dəfə çağırılan Baş Konfrans və Şura hesab olunur. İşçi orqanları isə BİTEJ-in Nəqliyyat Əlaqələndirmə Mərkəzi və daimi işçi komissiyalarıdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən təşkilatların fəaliyyəti həm də normayaradıcılıq prosesində özünü büruzə verir. Məsələn, 1991-ci ilin iyul ayının 3-də qüvvəyə minmiş Beynəlxalq Mehmanxanalar Cəmiyyəti və Turagent Cəmiyyətlərinin Ümumdünya Federasiyasının mehmanxana və turagentləri arasında kəmi münasibətlər Məcəlləsi özündə bir sıra məsələləri təsbit edir. 3-4-cü maddələrdə Məcəllənin müstəsna beynəlxalq xarakteri (mehmanxanalar və turagentlər müxtəlif ölkələrdə yerləşdiyi halda, o, beynəlxalq xarakter kəsb edir) və milli xarakteri əks olunmuşdur. 6-cı maddə isə onun tətbiq sferasını müəyyən edir. Belə ki, bu Məcəllə mehmanxana sahibləri və turagentlər arasında mövcud olan münasibətlərə şamil olunur. Məcəllə ilə milli və beynəlxalq qanunlar arasında yaranan kolliziyanın nəticəsi də 6-cı maddənin əsas tələblərindəndir. Bundan başqa, Məcəllədə turagentlərin göstərdiyi xidmətlər, nömrələrin verilməsi, müştərilərin qarşısında öhdəliklərin icrası, qarşısının alınmaz qüvvənin yaranması nəticəsində məsuliyyətdən azadolma prinsipi və s. əks olunmuşdur. Bundan əlavə, Beynəlxalq Mehmanxanalar Cəmiyyətinin Şurasının 2 noyabr 1981-ci ildə Katmandu (Nepal) şəhərində qəbul etdiyi Beynəlxalq Mehmanxana Qaydalarının əsas məqsədi mehmanxanalarda yerləşdirilmənin müqavilə məsələlərini nizama salan ümumtanınmış beynəlxalq ticarət təcrübəsinin məcəllələşdirilməsidir²⁵⁴.

Beləliklə, turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı həyata keçirən universal təşkilatlar daha geniş spektrli fəaliyyət həyata keçirməklə, ümumilikdə turizmin və onun ayrı-ayrı aspektlərinin inkişafında özünəməxsus rol oynayırlar. Bu isə həm vahid, unifikasiya olunmuş qaydaların yaradılması, həm də müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə xarakterizə olunur.

5.2. Regional beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində turizm sahəsində əməkdaşlıq

Turizm sferasında regional səviyyədə həyata keçirilən əməkdaşlıq bu gün mövcud sahəyə daha çox diqqət yetirilməsini zəruri edir. Müxtəlif regionlarda mövcud olan çoxsaylı təşkilatlar çərçivəsində və onlardan kənarda həyata keçirilən əməkdaşlıq son dövrdə bu sahənin daha çox önəm kəsb etdiyini sübut edir. Bu da universal təşkilatı mexanizmlərlə qarşılıqlı əlaqə və təsirdə olan regional mexanizm və əməkdaşlıq istiqamətlərinin daha da təkmilləşdirilməsinə gətirib çıxarır.

Bir sıra mütəxəssislərin fikrincə, regional səviyyədə çıxış edən hökumətlərarası təşkilatların funksiyalarına yalnız turizm üzrə beynəlxalq müqavilə layihələrinin hazırlanması deyil, həm də turizm sferasında ümumi siyasətin işlənilib hazırlanması, məlumat bazasının formalaşdırılması, elmi tədqiqatların təşkili, turizm fəaliyyəti sahəsində üzv-dövlətlərin milli qanunvericiliklərinin uzlaşdırılması, beynəlxalq turizm fəaliyyətinin ayrı-ayrı problemlərinin müzakirə edilməsi və digər məsələlər aid edilə bilər. Bundan əlavə, aparılan elmi araşdırmalarda beynəlxalq turizm təşkilatlarının müəyyən meyarlar əsasında təsnifatı da həyata keçirilir:

a) dünya miqyaslı ümumi xarakterli təşkilatlar (Ümumdünya Turizm Təşkilatı, Ümumdünya Səyahətlər və Turizm Şurası, Ümumdünya Beynəlxalq Turizm Assosiasiyası və s.);

b) dünya miqyaslı ayrıca sahə xarakterli məlumatlar (Beynəlxalq Hava Nəqliyyatı Assosiasiyası, Beynəlxalq Mehmanxanalar Assosiasiyası və s.);

c) regional xarakterli ümumi təşkilatlar (Amerika Turizm Sənayesi Assosiasiyası, Asiya və Sakit okean Turizm Assosiasiyası, Ərəb Turizm İttifaqı və s.);

ç) regional ayrıca sahə xarakterli təşkilatlar (Amerika Dövlətlərarası Mehmanxanalar Assosiasiyası, Ərəb Mehmanxanalar İttifaqı, Afrika Avışirkətlər Assosiasiyası və s.);

d) ixtisaslaşmış beynəlxalq turizm təşkilatları (Sosial turizm üzrə Beynəlxalq Büro, Beynəlxalq Sosial Turizm Federasiyası, İşgüzar məqsədli turizm üzrə Beynəlxalq Assosiasiya, Konqreslər və qonaqların qəbulu bürolarının Beynəlxalq Assosiasiyası və s.);

e) turizm sahəsində xüsusi təşkilatlar (Mədəniyyət və turizm sahəsində informasiya və sənədləşmə üzrə Beynəlxalq Asso-

²⁵⁴ Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.И. Волошин. М., Финансы и статистика, 2002. с. 303-307.

siasiya, Bələdçilərin Beynəlxalq Klubu, Təbiətin və təbii ehtiyatların mühafizəsi üzrə Beynəlxalq İttifaq və s.)²⁵⁵.

Fikrimizcə, turizm sahəsində regional beynəlxalq təşkilatların müvafiq növ münasibətlərdə iştirakı baxımından təsnifləşdirilməsi daha düzgün olardı. Şübhəsiz ki, hər bir regional beynəlxalq təşkilat turizm münasibətlərinin həyata keçirilməsində bu və ya digər rola malikdir. Məsələn, Aİ-də vahid turizm məkanının formalaşdırılması və turizm münasibətlərinin dövlətüstü xarakter kəsb etməsi üstünlük təşkil etdiyi halda, MDB məkanında bu vəziyyət üfqi əlaqələr üzərində qurulmuşdur. Həmçinin, bəzi regional təşkilatlarda (ATƏT, İƏT, ASEAN, ŞƏT, ƏDL, ADT, Afrika İttifaqı və s.) bu tədbirlər ümumi fəaliyyətin tərkib hissəsi olduğu və ümumregional kontekstdə nəzərdən keçirildiyi halda, digər kateqoriya beynəlxalq qurumlarda (QDİƏT, İƏİT və s.) iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı aspektindən qiymətləndirilir.

Bununla belə, regional turizmin inkişafında ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatların (Turizm üzrə Ərəb İttifaqı, Afrikada Turizmin İnkişafı Təşkilatı, ASEAN üzv-dövlətlərinin Turizm Assosiasiyası, Asiya və Sakit okean ölkələrinin Turizm Assosiasiyası, Latin Amerikası iqtisadi sisteminin Turizm Komitəsi, Latin Amerikası Turizm Təşkilatları Konfederasiyası, Latin Amerikası Sosial Turizm Federasiyası, Panafrika Turizm Təşkilatı, Skandinaviya Turizm İttifaqı və s.) da rolu danılmazdır. Şübhəsiz ki, bu istiqamətdə beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının (Avropa Turizm Ticarət Yarmarkaları Assosiasiyası, Avropa Səyahət Şəbəkəsi, Asiya-Sakit okean Turizm Assosiasiyası, Amerika Dövlətlərarası Mehmanxana Assosiasiyası və s.) da fəaliyyəti xüsusilə geniş təhlil olunmalıdır.

5.2.1. Avropa İttifaqı çərçivəsində təşkilati-institusional əməkdaşlığın vahid turizm məkanının yaradılmasına təsiri

Turizm sahəsində Avropa İttifaqı (Aİ) çərçivəsində həyata keçirilən təşkilati-institusional əməkdaşlıqdan danışarkən, təşkilatın yarandığı və inkişaf etdiyi tarixi mərhələlərdə turizmlə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsinə diqqəti yönəltmək lazımdır.

²⁵⁵ Rəhimov S.H. Turizm-ekskursiya işinin təşkili. Dərs vəsaiti. Bakı, Mütərcim. 2004, s. 196-198.

Çünki XX əsrin ortalarından formalaşmasına baxmayaraq, normativ tənzimləmə kontekstində Aİ-də turizmin inkişafı nisbətən sonrakı illəri əhatə edir. Belə ki, Aİ-nin (həmin dövr üçün Avropa İqtisadi Birliyinin və Avropa Birliyinin) formalaşdığı ilkin onilliklərdə, daha dəqiq ifadə etsək, 1950-1980-ci illər arasında bir sıra sahələrdə olduğu kimi, turizm sferasında da təşkilatın səlahiyyətləri tam dəqiq şəkildə fərqləndirilməmişdir. Bununla belə, turizmlə bağlı münasibətlərin dolaylı şəkildə tənzimlənməsi məqsədilə, müxtəlif aktlar («Müxtəlif fəaliyyət növlərinə münasibətdə sahibkarlıq və xidmət göstərilməsi azadlığının səmərəli həyata keçirilməsinə kömək göstərilməsi üzrə, eləcə də belə fəaliyyət növlərinə münasibətdə transmilli tədbirlər haqqında» 1975-ci il Direktivi, «Dövrüylə ilə bağlı vergi məsələləri – əlavə dəyər vergisinin adi sisteminə dair üzv-dövlətlərin qanunlarının harmonizasiyası haqqında» 1977-ci il Direktivi, «Çimmək üçün suyun keyfiyyəti barədə» 1975-ci il Direktivi və s.) qəbul olunmuşdur.

Aİ çərçivəsində turizmlə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsi və xüsusi sahəvi normativ aktların qəbulu XX əsrin 80-ci illərindən etibarən formalaşmağa başlamışdır. Bunun bariz nümunəsi kimi 1982-ci ildə Avropa Komissiyası tərəfindən «Turizm sahəsində siyasətin əsas rəhbər prinsipləri haqqında» Məlumat nəşr edilmişdir ki, burada da iki məqsəd güdülmüşdür:

- 1) Avropa Birliyi üçün turizmin əhəmiyyətinin vurğulanması;
- 2) Birliyin digər fəaliyyət istiqamətləri ilə turizmin qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi.

Bununla belə, onu da qeyd etmək lazımdır ki, 1986-cı ildə Vahid Avropa Aktı ilə Birliyin təsis aktlarına bir sıra düzəlişlər edilmişdir. Həmin düzəlişlə AB-nin ümumi siyasətinə dair sahələr sırasına ekoloji, regional və elmi-texniki siyasətlə bağlı müddəaların daxil edilməsinə baxmayaraq, turizm münasibətlərinin tənzimlənməsi məsələsi kənarda qalmışdır. Turizm sahəsində Birliyin fəaliyyəti isə AİB haqqında 1957-ci il Müqaviləsinin 100 və 235-ci maddələrinə əsaslanmaqla həyata keçirilirdi. Daha dəqiq ifadə etsək, turizmlə bağlı məsələlər Birliyin səlahiyyətinə daxil olmayan sahələrdə müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün əlavə imkanlar qismində nəzərdən keçirilirdi. Lakin qeyd olunan hal heç də Avropa Birliyinin (hazırkı Aİ-nin) turizmlə bağlı münasibətlərin nizama salınmasından kənarda qalmasına şərait yarat-

madı. Belə ki, həmin dövrdə – 1986-cı ildə Avropa Komissiyası tərəfindən qəbul olunmuş «Turizm sahəsində Birliyin fəaliyyəti haqqında» Hesabat turizm sahəsində Birliyin qarşısında duran məqsədlərin və normayaradıcılığa dair bir sıra müddəaların təsbit olunması baxımından ilk normativ akt sayılır. Eyni zamanda, Hesabatda turizm sahəsində normayaradıcılıq fəaliyyətinin əsas istiqamətləri öz əksini tapmışdır:

- üzv-dövlətlərin vətəndaşlarının Birlik daxilində sərbəst hərəkətinə olan maneələrin aradan qaldırılması;

- ətraf mühit üçün zərərli nəticələrin qarşısının alınması məqsədilə, turizmin coğrafi və mövsümi bölgüsünün yaxşılaşdırılması, eləcə də alternativ səyahətlərin və «zəif» mövsümdə həyata keçirilən səyahətlərin təşviq olunması;

- turizmə kömək göstərilməsi məqsədilə, Birliyin maliyyə vəsaitləri və vasitələrindən istifadə edilməsi;

- turistlərin məlumatlandırılması və onların müdafiəsi səviyyəsinin yüksəldilməsi;

- turizm sənayesinin işçiləri üçün əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması;

- turizm sferasında məsləhətləşmələrə və əməkdaşlığa diqqət yetirilməsi²⁵⁶.

Bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, Aİ-nin idarə olunması istər institutlar, istərsə də ayrı-ayrı orqanlar tərəfindən həyata keçirilir. Aİ-nin institut və orqanları arasında fərq ondan ibarətdir ki, təşkilatın institutları onun təsis aktları ilə müəyyən olunur. Lakin İttifaqın orqanlarının formalaşdırılması və fəaliyyəti həm təsis aktları, həm də bu beynəlxalq qurumun institutlarının qərarları əsasında həyata keçirilir.

Avropa Birliyinin yaradılması haqqında Müqavilənin 7-ci maddəsinə uyğun olaraq, İttifaqın aşağıdakı institutlarının mövcudluğu təsbit olunmuşdur: Avropa Parlamenti, Şura, Komissiya, Avropa Birliyi Məhkəməsi, Hesablama Palatası (Auditorlar Palatası).

Avropa Birliyi haqqında Müqavilənin 189-cu maddəsinə uyğun olaraq, Avropa Parlamenti İttifaqda birləşən dövlətlərin xalqlarının nümayəndələrindən ibarətdir. 5 il müddətinə seçilən Parlament bir sıra istiqamətlər (qanunvericilik; icra hakimiyyəti

üzərində siyasi nəzarət; Aİ-nin orqanlarının formalaşdırılması və vəzifəli şəxslərinin təyin olunması; qeyri-siyasi) üzrə səlahiyyətlərə malikdir. Avropa Parlamenti qanunvericilik aktlarına baxılması və qəbulu, büdcənin müzakirəsi və təsdiqi, Avropa Ombudsmanın təyinatı kimi mühüm funksiyaları özündə birləşdirir.

Bundan əlavə, Avropa Birliyi haqqında Müqavilənin 300-cü maddəsinə əsasən, xarici siyasət sahəsində mühüm funksiya kimi Avropa Parlamenti həm də Aİ-nin üçüncü dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlarla beynəlxalq müqavilələrin bağlamasına razılıq verir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Parlamentini klassik parlament kateqoriyasından fərqləndirən əsas xüsusiyyət onun müstəqil normativ akt çıxartmaq səlahiyyətinə malik olmamasıdır. Bu səlahiyyəti yalnız təşkilatın digər institutu olan Aİ Şurasının razılığı ilə həyata keçirə bilər²⁵⁷.

Turizm sahəsində Avropa Parlamentinin fəaliyyəti daha çox özünü XX əsrin son onilliyində bürüzə verməyə başlamışdır. Bunun bariz nümunəsi kimi 1990-cı ildə Avropa Parlamentində turizm sahəsində Avropa dövlətlərinin parlamentlərinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi üçün turizm üzrə qruplar yaradılmışdır ki, həmin qruplar bilavasitə Aİ-nin üzv-dövlətləri arasında turizmin inkişafı, eləcə də bu ölkələrdə gömrük, valyuta və digər nəzarətin təmin olunması məqsədilə, aktiv fəaliyyəti həyata keçirmək vəzifəsini daşıyırlar.

Təşkilat çərçivəsində turizm sahəsində regional əməkdaşlığın inkişafında Aİ Parlamenti və Şurasının 26 oktyabr 1994-cü ildə Brüsseldə birgə qəbul etdiyi «Bölünmüş vaxt rejimində daşınmaz əmlakdan istifadə hüququnun əldə olunmasına dair kontraktların bir sıra aspektlərinə münasibətdə istehlakçıların müdafiəsi üzrə Direktiv»in özünəməxsus rolu vardır. Direktiv 15 maddədən, Direktivin 5-ci maddəsində qeyd olunan və kontrakta daxil edilməli olan müddəaların minimal siyahısından ibarətdir. Məhz bu baxımdan adıçəkilən sənəd iki əsas aspekti əhatə edir: kontraktın tərkib hissələri barədə informasiya və bu informasiyanın verilməsinin təmin olunması; onun ləğvi üzrə tədbir və prosedurlar.

Direktivdə üzv-dövlətlərin qanunvericilik aktlarında qəbul etməli olduqları təminədiçi tədbirlər təsbit olunmuşdur.

²⁵⁶ Community action on the field of tourism. COM (86) 32 final.

²⁵⁷ Право Европейского Союза. Учебное пособие. Отв. ред. С.Ю.Кашкин. М., ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008, с. 68.

Direktivın əsas hissəsindən başqa, onun 5-ci maddəsində qeyd olunan kontraktlara (müqavilələrə) daxil edilməsi zəruri olan müddəaların minimal siyahısı da turizm sferasında regional əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsində müəyyən dərəcədə rol oynaya bilər. Belə müddəalara tərəflərin şəxsi məlumatları, ünvanları, müqavilə bağlanan zaman satıcının hüquqi statusu haqqında informasiya da daxil olmaqla, mülkiyyətin və onun yerləşmə yerinin dəqiq təsviri, xidmətlər, ümumi rahatlıq, xidmətin təşkil edilməsinin və daşınmaz mülkiyyətin təmirinin, o cümlədən onun inzibati idarə olunmasının əsasında duran prinsiplər və s. aiddir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, daşınmaz mülkiyyətin tikintisi zamanı 5-ci maddədə göstərilən müqavilələrə daxil edilməli olan müddəalar sırasına aşağıdakılar aiddir: tikintinin başa çatdırılma səviyyəsi; daşınmaz əmlakın tikintisinin başa çatdırılmasının ağlabatan müddəti; rəsmi şəxsin (şəxslərin) adı, səyahyyətinin dəqiq ünvanı, tikintiyə olan icazənin (lisenziyanın) nömrəsi; həyatı əhəmiyyətli obyektlərin, yardımçı tikililərin tikintisinin başa çatdırılma dərəcəsi; əgər tikinti başa çatmamışdırsa və təminədiçi hərəkətlərin tənzimlənməsi şərtləri zəruridirsə, onda ödənilmiş məbləğin qaytarılması və ya daşınmaz əmlakın tikintisinin başa çatdırılması haqqında təminat.

Bundan əlavə, Direktivdə dövlətlərin üzərinə turizm səyahətlərinin məcburi sığortası, təşkilatçıların və turizm məhsullarının satıcılarının, həmçinin turizm təşkilatlarının fəaliyyəti üçün şərait yaratmaq öhdəliyi də qoyulmuşdur. Amma bu Direktiv Aİ-nin kontrakt hüququ sisteminə məhdud şəkildə daxil ola bildi²⁵⁸. Ümumiyyətlə, Direktiv təkcə Aİ ölkələrində «paket turizm sazişləri»nin unifikasiya olunmuş qaydada tənzimlənməsinin deyil, həm də digər dövlətlərin turizm qanunvericiliyinin işlənilib hazırlanmasının əsas istiqamətlərdən biri qismində çıxış edir²⁵⁹.

Avropa Parlamentinin 1998-ci il tarixli «Turizm sektorunda təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, istehlakçıların hüquqları və kommertiya qaydaları haqqında» Qətnaməsi isə

turistlərin təhlükəsizliyinə təminat verən kommunitar qaydalar üçün ümumi çərçivənin qəbulunun zəruriliyini nəzərdə tutur. Həmin beynəlxalq sənəddə turizmlə bağlı bu və ya digər məsələlərin həllinə yönəlməsi nəzərdə tutulan bir sıra normaların qəbulunun vacibliyi öz əksini tapmışdır. Məsələn, hava, dəniz və quru nəqliyyatında təhlükəsizlik; nəqliyyat infrastrukturu və yerləşdirmə vasitələri barədə məlumat şəffaflığının (xüsusilə overbukiinq halında) möhkəmləndirilməsi; Aİ-nin hava limanlarında müvəqqəti ayırmaların (taym-slot) bölüşdürülməsi sistemləri barədə islahatların həyata keçirilməsi; hava yolları və müflisləşmiş turagentlər üçün təminat fondlarının təsis olunmasının mümkünlüyünün araşdırılması və s.

Avropa Parlamenti çərçivəsində turizmlə bağlı məsələlərin müzakirəsində və həllində ixtisaslaşmış qurum kimi Nəqliyyat və Turizm üzrə Komissiyanın (TRAN) özünəməxsus rolu vardır. Bütövlükdə Komissiyanın səlahiyyətlərinə aşağıdakı məsələlər aiddir: Şura və Avropa Komissiyası qarşısında şifahi məsələlərin qoyulması; xarici (dəvət olunmuş) ekspert məsələlərinin qaldırılması; Birliyin digər institutlarının müzakirəsinə qətnamələrin təklif olunması; Parlamentin gündəliyinə düzəlişlərin təklif olunması.

TRAN-ın fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən biri də normayaradıcılıq prosesi ilə bağlıdır. Belə ki, birinci halda Avropa Parlamenti Avropa Komissiyasına qanunvericilik təklifi ilə bağlı sorğular təqdim etmək imkanına malikdir. Bu halda sorğular TRAN-ın məruzələrinə əsaslanır. İkinci halda isə bütün qanunvericilik təklifləri və sənədləri Nəqliyyat və turizm Komissiyada əsaslandırılır.

Komissiyanın vəzifəli şəxsləri qismində sədr və onun üç müavini çıxış edir. Gizli səsvermə yolu ilə seçilən Komissiyanın sədri onun iclaslarına sədrlik edir. Müavinlər isə sədr olmadığı təqdirdə, onu əvəz edirlər. Bundan əlavə, Komissiya məruzə və ya rəy nəşr etmək barədə qərar qəbul edərsə, bu halda məruzəçi yaxud sənədin tərtibçisi təyin olunur.

Vəzifəli şəxslərdən başqa, Komissiyada qeyri-rəsmi iştirakçılar – əlaqələndiricilər və «qarşı məruzəçi»lərin fəaliyyəti də xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əlaqələndiricilər hər bir siyasi qrup tərəfindən seçilməklə, qarşıya qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsinə görə cavabdehlik daşıyır. «Qarşı məruzəçi»

²⁵⁸ Писаревский Е.Л. Туристская деятельность: Проблемы правового регулирования / НОУ «Международная Бизнес-Академия». Владивосток. НОУ «Институт Международного Туризма г. Владивосток», 1999, с. 104-107.

²⁵⁹ Базедов Ю. Возрождение процесса унификации права: европейское право и его элементы. Российский ежегодник международного права, 1998-1999. М., 1999, с. 77-79.

məruzəçinin fəaliyyətinin monitorinq edilməsi üçün müxalifətçi siyasi qrupun məruzəçisinə münasibətdə təyin olunur²⁶⁰.

Lakin bir məsələni qeyd etmək yerinə düşərdi ki, TRAN-ın fəaliyyətinə nəzər salarkən onun turizmdən daha çox nəqliyyat məsələləri ilə məşğul olduğu qənaətinə gəlmək olar. Belə ki, Komissiyanın 2003-2007-ci illər ərzində fəaliyyətinə nəzər salarkən, müxtəlif adda 130 sənədin qəbul olunmasına baxmayaraq, cəmi iki aktın (2003-cü il tarixli «Davamlı Avropa turizmi üçün yeni perspektivlər və çağırışlar» adlı Məruzə, «Turizm sahəsində Avropa İttifaqının yeniləşdirilmiş siyasəti: Avropa turizmi üçün daha sıx əməkdaşlığa doğru» 2006-cı il Məruzəsi) turizmlə bağlı məsələlərin həllinə yönəlməsini görmək mümkündür.

Avropa Parlamenti çərçivəsində turizmlə bağlı məsələlərin müzakirəsi və həlli sahəsində fəaliyyət göstərən qurumlardan biri də Turizm üzrə Daxili Qrupdur. 2005-ci ilin yanvarında yaradılmış Qrupun məqsədi sosial, iqtisadi və mədəni aspektlər nəzərə alınmaqla, Avropada turizmin təhlilini həyata keçirməkdir.

Bundan əlavə, Turizm üzrə Daxili Qrupun müəyyən fəaliyyət istiqamətləri də mövcuddur ki, bu da təşkilat daxilində turizmin inkişafının müxtəlif aspektlərini özündə ifadə edir:

a) Qrupun fəaliyyətinin öz-özlüyündə TRAN-ın işini təkrar etməməsi;

b) Avropada turizmin müsbət imicinin formalaşdırılması;

c) Turizmlə Avropa İttifaqının həyata keçirdiyi siyasətə daxil olan digər istiqamətlərin uyğunlaşdırılması vasitələrinin axtarılması;

ç) turizmin bütün Avropa regionuna və Aİ-nin bütün vətəndaşlarına aid edilməsi;

d) Avropa Parlamentinin bu sahədə səlahiyyətli olan müxtəlif komissiyalarının işinə Qrupun təsir göstərməsi;

e) əsas diqqətin istehlakçılarla bağlı məsələlərə yönəldilməsi;

ə) turizmə dair müddəaların Aİ-nin təsis aktlarına daxil edilməsi məsələsinin təhlili.

Aİ-nin institutlarından biri də Şuraadır. Avropa Birliyi haqqında Mükavilənin 203-cü maddəsinə uyğun olaraq, üzv-dövlətlərin hökumətlərinin öhdəliklərinə görə cavadehlik daşımaq səlahiyyətinə malik olan nazirlər səviyyəsində nümayəndələrindən ibarət olan Avropa İttifaqının Şurası aşağıdakı fəaliyyət istiqamətlərinə malikdir: üzv-dövlətlərin ümumi iqtisadi siyasətlərinin əlaqələndirilməsinin təmin olunması; qərarların qəbul olunması; Şura tərəfindən qəbul olunan aktlara uyğun olaraq, həmin normaların icrası ilə bağlı Komissiyanın səlahiyyətlərinin müəyyən edilməsi.

Aİ Şurasının fəaliyyətinin əsas maraqlı məqamlarından biri də turizm nazirlərindən ibarət tərkibdə iclasların keçirilməsi və həmin icaslarda aidiyyəti məsələlərin müzakirə olunmasıdır. Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin 80-90-cı illərində turizmlə bağlı məsələlərin qeyri-formal şəraitdə müzakirə olunmasına baxmayaraq, artıq 2000-ci ildən etibarən bu sahəyə xüsusi diqqət yetirilməyə başlanılmışdır. Belə ki, 1985-ci ilin iyun ayında İtaliyanın Milan şəhərində, 15 aprel 1994-cü ildə tarixdə isə Yunanistanın Afina şəhərində keçirilmiş üzv-dövlətlərin turizm nazirlərinin qeyri-rəsmi görüşlərini nümunə qismində göstərmək olar. Təhlil olunan dövrdə yalnız «Avropa turizm ili»nin keçirilməsi ilə əlaqədar 1988-1990-cı illərdə baş tutmuş toplantıların əhəmiyyəti xüsusilə qeyd edilməlidir. 2000-ci ildən etibarən isə turizmin əhəmiyyəti və bununla bağlı meydana çıxan məsələlərin həllində Aİ-nin rolunun müəyyənləşdirilməsi xüsusilə geniş müzakirə olunmağa başlamışdır.

XX əsrin 80-ci illərində Aİ-nin Şurası çərçivəsində qəbul olunmuş müxtəlif sənədlərdə turizmin əhəmiyyəti, eləcə də bu sahədə həyata keçirilən siyasət və tədbirlərə dair əsas istiqamətlər öz əksini tapmışdır. Dediklərimizin bariz nümunəsi olaraq, Aİ-nin Şurası tərəfindən 1984-cü ildə qəbul olunmuş «Turizm sahəsində Birliyin siyasəti haqqında» Qətnamədə sözügedən təşkilatın təsis aktlarında təsbit olunmuş məqsədlərə nail olunmasına kömək edən fəaliyyət kimi turizmin əhəmiyyəti xüsusilə vurğulanmışdır. Həmçinin, Qətnamədə müvafiq sferada mövcud olan rəhbər başlanğıclar da öz əksini tapmışdır.

Eyni zamanda, təhlil olunan beynəlxalq sənəddə turizmin inkişafının Aİ çərçivəsində turizm fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinə, o cümlədən üzv-dövlətlərin milli siyasətlərinə

²⁶⁰ Corbett R., Jacobs F., Shackleton M. The European Parliament. Fourth edition. London, John Harper Publishing, 2000, p. 108-117.

və beynəlxalq öhdəliklərinə əsaslanan dövlətlərlə Aİ Komissiyası arasında mövcud olan məsləhətləşmələrə kömək etməsinə dair müddəa təsbit olunmuşdur. Bununla yanaşı, Qətnamədə turizmin inkişafına mane ola biləcək aşağıdakı problemlərin həlli də vacib məsələlər kimi ön plana çəkilmişdir: polis, gömrük və sərhəd rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsi; turizm sənayesində əmək şəraiti; turistlərin sosial və tibbi sığortası; peşə hazırlığı və ixtisasların qarşılıqlı tanınması; turizm məhsullarının «mövsumiliyi»; vergi qoyma; nəqliyyat və turizm; enerjinin mühafizəsi; regionun inkişafı; mədəni və digər irsin qorunub saxlanılması.

1985-ci ilin dekabrında Avropa Komissiyasının təşəbbüsü ilə Avropa Birliyi Şurası tərəfindən 3 vacib sənəd («Turizmin mövsüm və coğrafi baxımdan məqbul bölgüsü haqqında» Qətnamə, «Mövcud mehmanxanalar barədə məlumatların standartlaşdırılması barədə» Təvsiyə, «Turizm sahəsində qarşılıqlı fəaliyyəti və məsləhətləşmə qaydası haqqında» Qərar) qəbul olunmuşdur ki, bu da müvafiq regionda turizmin inkişafına əsaslı təsir göstərmişdir. Belə ki, «Turizm sahəsində qarşılıqlı fəaliyyəti və məsləhətləşmə qaydası haqqında» Qərara uyğun olaraq, Birliyin üzv-dövlətləri ilə Avropa Komissiyasının qarşılıqlı fəaliyyətinin əlaqələndirilməsində əsas institusional mexanizm qismində çıxış edən Turizm üzrə Məşvərətçi Komitə yaradılmışdır. Qərarın 2-ci maddəsinə əsasən, üzv-dövlətlərin nümayəndələrindən ibarət olan Komitənin vəzifəsi turizm sahəsində həyata keçirilən məlumat mübadiləsinə və turistlərə xidmətlərin təqdim olunmasında qarşılıqlı fəaliyyətə yardım göstərilməsindən ibarətdir. Həmin vəzifənin normal qaydada həyata keçirilməsi üçün üzv-dövlətlərin üzərinə Birliyin digər üzv-dövlətlərindən gələn turistlər üçün nəticə yarada bilən turist xidmətlərinin təqdim olunmasına münasibətdə planlaşdırılan və həyata keçirilən tədbirlər barədə Komitəyə illik hesabatların təqdim olunması öhdəliyi qoyulmuşdur. Komitə, öz növbəsində, bu tədbirlər barədə digər üzv-dövlətləri dövlətləri məlumatlandırır.

Bundan başqa, AİB Şurasının 13 iyun 1990-cı ildə «Hər bir şeyin daxil olduğu səyahətlər, məzuniyyətlər və səfərlər haqqında» Direktivi də turizm sahəsində əməkdaşlığın müəyyən aspektlərini özündə birləşdirir. Direktivin məqsədi onun 1-ci maddəsində göstərilmişdir. Bu, əsasən, AİB ərazisində satılan və ya satılması güman olunan, səyahət, məzuniyyət, səfərlərə aid

olan «Ümumi Bazar» üzv-dövlətlərinin qanunlarının, rəqlamentlərinin və inzibati sərəncamlarının arasında daha çox oxşarlığın yaradılmasından ibarətdir. 95/57 sayılı Direktivdə isə turizm üzrə statistik məlumatların toplanması və mübadiləsi üzrə əməkdaşlıq sferasında dövlətlərin öhdəlikləri, informasiyanın ötürülməsi qaydası və onun məzmununa qoyulan tələbləri müəyyən etmişdir.

Müvafiq sənədin 2-ci maddəsinə uyğun olaraq, «hər bir şeyin daxil olduğu xidmətlər» termini 24 saatdan çox olan müddət və ya bir gecə ərzində qlobal qiymətlər üzrə satılan və satış üçün təklif olunan aşağıdakı elementlərdən ən azı ikisinin mövcudluğunu göstərir: nəqliyyat xidmətləri; qalma xidmətləri; «hər şeyin daxil olduğu xidmətlər»in mühüm tərkib hissəsi sayılan nəqliyyat və ya qalmaya aid edilməyən, turizm sektorundakı digər xidmətlər.

Direktivdə təşkilatçı və satıcıların tələbatla bağlı istehlakçılara yazılı və digər formada məlumat verməsi, «Ümumi Bazar»ın üzv-dövlətlərinin müqavilələrə münasibətdə əməl etməli olduqları prinsiplər (hamısının daxil olduğu xidmətlərin konkret növündən asılı olaraq, Direktivin Əlavəsində mövcud olan bəndləri özündə təsbit etməsi; müqavilədəki bütün bəndlərin yazılı formada, istehlakçı üçün başa düşülən və anlaşıqlı şəkildə ifadə edilməsi; yuxarıda göstərilən müddəanın ilkin qeydin aparılmasına yaxud müqavilənin təxirə salınmış müddətdə və ya «son anda» bağlanmasına maneə törətməməsi), istehlakçının müqavilədən imtina etdiyi təqdirdə meydana çıxan nəticələr, təşkilatçı və satıcının qeyri-ödəmə qabiliyyətinin yaranması və ya müflisləşməsinin meydana çıxması zamanı təminatın mövcudluğu barədə inandırıcı sübutlar təqdim etməsi və s. məsələlər barədə müddəalar mövcuddur²⁶¹.

Şuranın həmin tarixdə turizm sferasında qəbul etdiyi digər sənəd «Kompleks turizm, kompleks istirahət və kompleks turlar haqqında» Direktivdir. 1-ci maddədə Direktivin məqsədi (üzv-dövlətlərin kompleks turlara dair qanun, rəqlament və inzibati aktlarının harmonizasiyası), 2-ci maddədə isə burada istifadə olunan terminlərin mənası açıqlanır. Belə ki, Direktivin 2-ci maddəsinə əsasən, kompleks tur dedikdə, bu ən azı özündə iki tərkib elementini birləşdirməlidir. Həmin elementlərə isə satılma və ya tərkib qiymətləri üzrə satışa təklif olunma və 24 saatdan

²⁶¹ Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.И. Волошин. М., Финансы и статистика. 2002, с. 244-251.

artıq müddəti əhatə etmə yaxud bir gecəlik yaşayış yerinin təmin olunması üçün lazımi komponentlərə (nəqliyyat, yaşayış yeri, nəqliyyat və ya yaşayış yerinin təmin olunmasına münasibətdə köməkçi xarakterə malik olmayan, eləcə də kompleksin mövcud hissəsini əks etdirən digər turizm xidmətləri) malik olma kimi xüsusiyyətlər aiddir.

Həmçinin, təhlil olunan normativ aktın 4-cü maddəsinə uyğun olaraq, turist müqavilələrinə münasibətdə tətbiqi zəruri olan prinsiplər təsbit olunmuşdur. Məsələn, müqavilənin, ən azından, Direktivə Əlavədə göstərilmiş elementləri (marşrut, qiymət, qiymətə daxil olan xidmətlər, müddət, nəqliyyat kateqoriyaları və yerləşmə vasitələri və s.) özündə ifadə etməsi; müqavilənin bütün şərtlərinin yazılı formada, həmçinin istehlakçı üçün aydın və əlverişli şəkildə bağlanması, eləcə də müqavilə bağlanana qədər istehlakçının xəbərdar edilməsi; istehlakçıya mövcud şərtlərin surətinin verilməsi; müqavilənin son məqamda meydana çıxan qeyd-şərtlərlə birgə gec bağlanmasının mümkünlüyü.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müqavilənin bütün şərtləri yazılı və istehlakçı üçün açıq və başa düşülən digər formada ifadə olunmalıdır.

Ümumiyyətlə, kompleks turlar haqqında vahid qaydaların müəyyənəşdirilməsi mövcud maneələrin aradan qaldırılmasına, eləcə də ümumi xidmət bazarının yaradılmasına yönəlmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Aİ Şurasında təkcə turizmlə bağlı məsələlər deyil, həm də turizmin inkişafına təsir göstərə bilən digər problemlərin qarşılıqlı həllinə xüsusi önəm verilmişdir. Nümunə qismində davamlı inkişaf konsepsiyası kontekstində turizmin təşviqini, habelə regional turizmin inkişafının məşğulluğun artırılmasına təsirinin təhlil olunmasını göstərmək olar. Belə ki, Turizm nazirləri Şurasının 30 noyabr 2000-ci ildə, eləcə də 2002-ci ilin iyun ayında keçirilmiş iclaslarında turizmin davamlı inkişaf və məşğulluqla qarşılıqlı əlaqəsinə dair müddəaları özündə təsbit edən müxtəlif sənədlər qəbul edilmişdir.

Eyni zamanda, 18 aprel 2005-ci il tarixdə keçirilmiş və Avropa turizminin davamlılığı problemlərinə həsr olunmuş Şuranın iclasında Avropa Komissiyasının «Avropa turizminin davamlılığı üçün əsas istiqamətlər haqqında» Kommünikəsi geniş müzakirə olunmuşdur. Nəticədə Şura istər Avropa Komissiyasını

və üzv-dövlətləri, istərsə də maraqlı tərəfləri turizm istiqaməti kimi Avropanın təşviq olunması ilə bağlı bütün səylərin birləşdirilməsinə çağırırmışdır.

Turizm və məşğulluğun qarşılıqlı təsir mexanizminə malik olması daim Aİ Şurasının diqqət mərkəzində olmuşdur. Aİ-nin üzv-dövlətlərinin vətəndaşlarının tam məşğulluğunun təmin olunmasının istiqamətlərindən biri kimi məhz turizmin inkişafı əsas götürülür. Hətta Şuranın 2007-ci ilin may ayında Potsdam şəhərində keçirilmiş qeyri-rəsmi görüşündə turizm və məşğulluq istiqaməti kimi Avropanın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına dair müxtəlif məsələlərin müzakirəsi, eləcə də həmin ilin noyabrında baş tutan iclasında isə sözügedən regionda turizmin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən sənədin («Davamlı və rəqabət qabiliyyətli Avropa turizmi üçün Gündəlik») qəbulu dediklərimiz bariz nümunəsi sayıla bilər.

Bəzi hallarda «əsas icra orqanı» və ya «Avropa Hökuməti» adlandırılan, eləcə də təşkilatın digər institutu sayılan Avropa Komissiyası çərçivəsində isə Aİ-nin fəaliyyətinin əsas istiqamətləri üzrə aparıcı mövqeyə malik olan və cavabdehlik daşıyan baş direktorathıqlar fəaliyyət göstərir. Həmin direktorathıqlar Komissiyanın qərarlarının hazırlanması və yerinə yetirilməsinə nəzarət funksiyasını həyata keçirirlər. Avropa qulluqçularının daxil olduğu və baş direktorun rəhbərlik etdiyi Direktorathlığın rəhbəri müvafiq komissar qarşısında hesabat verir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, turizmlə bağlı məsələlərin Komissiyanın bütün direktorathıqlarını əhatə etməsinə baxmayaraq, bununla bağlı xüsusi direktorathlıq mövcud deyildir. Lakin Komissiya çərçivəsində turizmlə bağlı məsələlərin həyata keçirilməsi ilə Sahibkarlıq və Sənaye Direktorathlığının Turizm üzrə Bölməsi məşğul olur. Ümumilikdə Sahibkarlıq və Sənaye Direktorathlığının fəaliyyəti Avropa Birliyi haqqında Müqavilənin 28-30 (malların sərbəst hərəkəti), 95 (daxili bazar), 152-157 (rəqabət qabiliyyəti), 211-228-ci (Avropa Komissiyasının səlahiyyətləri) maddələrinə və XVII fəslinə əsaslanır.

Turizm üzrə Bölmə bu sahədə Komissiyanın qərarlarının işlənilib hazırlanması və həmin sənədlərə nəzarətə görə məsuliyyət daşıyır. Bölmənin vəzifəsi qismində Aİ-də turizmin dəstəklənməsi və bu sahənin rolunun sözün geniş mənasında təşviq olunması məqsədilə, turizm sənayesinin maraqlı nümayəndələri ilə dialoq

və tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişafı çıxış edir. Bundan əlavə, Sahibkarlıq və Sənaye Direktoratlığı vasitəsilə Komissiya turizm sahəsində əlaqələndirici tədbirlər qəbul etmək hüququna malikdir. Həmin tədbirlərə araşdırmaların aparılması, konfrans və görüşlərin təşkili, Avropa məkanında turizm barədə məlumatların yayılması, turizmlə bağlı təlimlərin keçirilməsi kimi məsələlər aiddir. Məsələn, 2004-cü ildə Direktoratlıq tərəfindən turizm sahəsində şəbəkə və təşkilatların tərəfdaşlığı məsələsini təhlil edilmişdir. Bunun həyata keçirilməsində məqsəd həmin təşkilatların fəaliyyətinin öyrənilməsi, onların fəaliyyət istiqamətləri kontekstində qarşılıqlı əlaqələrin inkişaf səviyyəsinin üzə çıxarılması, həmçinin bu sahədə səmərəliliyinin analizidir. Aparılan araşdırmalardan sonra müxtəlif fəaliyyət istiqamətləri üzrə bir sıra tövsiyələr hazırlanmışdır. Həmin tövsiyələr, əsas etibarilə, 5 sahəni əhatə edir:

1) turizm sahəsində Aİ-nin təşəbbüslərinin səfəfliyinin möhkəmləndirilməsi və çoxsaylı birliklər arasında məlumat mübadiləsinin həyata keçirilməsi məqsədi, kommunikasiya strategiyasının yaradılması;

2) mövcud fondların mexanizmlərindən daha səmərəli şəkildə istifadə olunması;

3) turizm sferasında təcrübə və bilik təcrübəsinin həyata keçirilməsi üçün Avropa Virtual Turizm Rəsədxanasının yaradılması;

4) Aİ-nin hər bir fəaliyyət istiqaməti daxilində Avropa səviyyəsində Turizm üzrə Avropa Mərkəzinin təsis olunması;

5) turizmə müasir yanaşmanın hərtərəfli və səmərəli regional mövcudluğu, həmçinin onun təşviqi üçün müxtəlif vasitələrin tətbiqi.

Eyni zamanda, beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini turizmin inkişafı və imkanlarına yönəltmək məqsədilə həm Direktoratlıq, həm də Bölmə tərəfindən digər müxtəlif tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, 2006-cı ilin yanvarında digər qurumlarla birgə «Hamı üçün turizm: Avropa İttifaqında işin vəziyyəti və mövcud praktika» mövzusunda Konfrans, 18-19 yanvar 2007-ci il tarixlərdə Belçika Krallığının Brüssel şəhərində «Turizmin əlverişliliyi» adlı Konfrans keçirilmişdir. Bütün bunların davamlı olaraq, 2007-ci il «Hamı üçün bərabər imkanlara dair Avropa ili» elan edilmişdir.

Nəinki turizm münasibətlərinin tənzimlənməsi, həmçinin turizmlə bağlı digər məsələlərin (nəqliyyat, mehmanxana təsərrüfatı və s.) həllində Avropa Komissiyasının və müvafiq Direktoratlığın mühüm xidmətləri vardır. Belə ki, Avropa Komissiyasının 16 fevral 2005-ci il tarixli «Avropa İttifaqında sərnisinlərin hüquqlarının gücləndirilməsi haqqında» Kommünikesində bu sahədə siyasətin əsas istiqamətləri (məhdud imkanlarla sərnisinlərin mənafeyi naminə tədbirləri müəyyən edilməsi, səyahətin təxirə salınması zamanı avtomatik və təxirəsalınmaz tədbirlərin bərqərar edilməsi, sərnisinlərə məlumat verilməsi qaydalarının formalaşdırılması və s.) müəyyən edilmişdir.

Aİ Komissiyası çərçivəsində turizm münasibətlərinin tənzimlənməsi təkcə Sahibkarlıq və Sənaye Direktoratlığının Turizm üzrə Bölməsi tərəfindən həyata keçirilmir, həmçinin bu sahədə digər ixtisaslaşmış orqanların fəaliyyətini şərtləndirir. Bunun sübutu olaraq, 2004-cü ildə Aİ Komissiyası çərçivəsində Davamlı turizm üzrə Qrupun yaradılmasını göstərmək olar. Aİ Şurasının 18 aprel 2005-ci il tarixli «Avropa turizminin davamlılığı haqqında» Qərarına uyğun olaraq, formalaşdırılan Qrupun əsas vəzifəsi turizm sahəsində bir sıra tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsinin idarə olunması və monitorinqidir.

Bundan əlavə, Qərarda istər Avropa Komissiyası və təşkilatın üzv-dövlətləri, istərsə də Avropa turizm sənayesinin nümayəndələri tərəfindən müəyyən tədbirlərin görülməsinin zəruriliyi xüsusilə vurğulanmışdır. Həmin tədbirlərə aiddir: geniş və bütün tərəflər üçün açıq olan əməkdaşlıqda iştirakın təmin olunması; əməkdaşlıq üçün regional, milli, transmilli və beynəlxalq orqan və iştirakçıların şəbəkəsinin yaradılmasının, həmçinin davamlı inkişaf üçün təşəbbüslər barədə məlumat mübadiləsinin asanlaşdırılması; rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün mal və xidmətlərin inkişafına töhfə bəxş edilməsi; turist istiqamətlərinin davamlılığı naminə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi; informasiya və kommunikasiya texnologiyasından səmərəli istifadə olunması; bütün kommunitar siyasət və təşəbbüslərdə «davamlılıq» anlayışının integrasiya edilməsi və s.

2005-ci ildə öz fəaliyyətinə başlayan Qrupun tərkibinə beynəlxalq təşkilatların, ticarət ittifaqlarının, Aİ-nin üzv-dövlətlərinin, regional və yerli birliklərin, peşə və təhsil

birliklərinin nümayəndələri daxildir. Həmin nümayəndələr Qrupun işində ekspert qismində fərdi qaydada iştirak edirlər.

Məqsədi turizmin davamlı inkişafına töhfə bəxş etmək olan Qrupun vəzifələri isə aşağıdakılardan ibarətdir:

a) vəzifələrin yerinə yetirilməsinin razılaşdırılmış təqvim bölgüsü də daxil olmaqla, Qrupun iştirakçıları arasında vəzifə bölgüsünün aparılması ilə bağlı məsələlərin təsbit olunduğu fəaliyyət planının işlənilib hazırlanması, müzakirəsi və təqdim olunması;

b) qarşıya qoyulmuş vəzifələrin gedişatı prosesinin müntəzəm qiymətləndirilməsi;

c) turizm sənayesinin real iştirakçılarının maraqlarının təmin olunması.

Ümumiyyətlə, Qrup turizmin davamlı inkişafı ilə bağlı öz hesabat və məruzələrində müxtəlif təkliflər irəli sürmüş, bu sahədə Komissiya tərəfindən bir sıra sənədlərin qəbulunda bu və ya digər formada iştirak etmişdir. Məsələn, Davamlı turizm üzrə Qrup tərəfindən 2007-ci ilin fevralında təqdim olunmuş, eləcə də Avropada turizmin davamlılığına nail olunması və onun mənim-sənilməsi yollarına həsr olunmuş Yekun Məruzədə Avropa Komissiyasının fəaliyyəti ilə bağlı iki əsas məsələ vurğulanmışdır: 1) Komissiyanın Avropada turizm sahəsində fəaliyyətin əlaqələndiricisi rolunda çıxış etməsi; 2) davamlı turizmin inkişafına nail olunmasına istiqamətlənmiş siyasət və fəaliyyətlə bağlı Komissiyanın dövrü olaraq Avropa Parlamenti və Şurası qarşısında hesabat verməsi.

Eyni zamanda, Məruzədə turizm sahəsində Komissiyanın fəaliyyətinə bir sıra məsələlərin daxil edilməsi təklif olunmuşdur: turizmlə bağlı bütün siyasət və fəaliyyətdə davamlılığın tətbiqi; uğurlu təcrübə nümunələrinin aşkar olunması və yayılması; turizmin davamlı inkişafına nail olunması üsullarına dair bilik və praktiki təcrübənin əldə olunması, eləcə də onların verilməsi prosesinin sadələşdirilməsi; Avropa üzrə vahid keyfiyyət meyarının müəyyənləşdirilməsinə köməklik göstərilməsi; turizmin iqtisadiyyata təsirinin qiymətləndirilməsi; turizmin davamlı inkişafı üzrə layihələrə Avropa yardım proqramlarına rəhbərlik edilməsi və s.

Həmçinin, Yekun Məruzə Avropa Komissiyasının «Turizm üçün 21 Gündəlik» adlı sənədinin qəbulu üçün əsas hüquq və siyasi baza rolunu oynamışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Aİ Komissiyası turizmlə bağlı məsələlərin həllində nəinki Sahibkarlıq və Sənaye Direktoratlığının Turizm üzrə Bölməsi və Davamlı Turizm üzrə Qrupun vasitəsilə iştirak edir, sözügedən regional təşkilat, eyni zamanda, öz hesabat və məruzələrində də mütəmadi şəkildə müvafiq məsələyə toxunmaqdadır. Məsələn, Avropa Komissiyasının 13 noyabr 2001-ci il tarixli «Gələcək Avropa turizmi üçün birgə fəaliyyət haqqında» Məruzəsində Avropa turizminin möhkəmləndirilməsi və təşviqi üçün əməliyyat (institutsonal) çərçivə və tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi təklif olunmuşdur. Məhz bundan sonra illik turizm forumlarının keçirilməsi ənənəvi hal almışdır.

Bundan əlavə, Avropa Komissiyasının digər məruzələrində də turizmin müxtəlif aspektlərinin inkişafına və bununla bağlı meydana çıxan münasibətlərin tənzimlənməsinə xüsusi önəm verilmişdir. Məsələn, 30 aprel 1996-cı il tarixli «Avropa Birliyinin turizmə kömək edən fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi barədə» Məruzə; «Avropa Birliyinin turizm sahəsində tədbirləri barədə» 1998-ci il tarixli Hesabatı; 10 oktyabr 2007-ci il tarixdə Avropa Komissiyası tərəfindən qəbul olunmuş «Davamlı və rəqabətə davamlı Avropa turizmi üçün Gündəlik» və s.

Hətta Avropa Komissiyasının bəzi sənədlərində turizmin cinayətkar məqsədlərlə istifadəsinin qarşısının alınması ilə bağlı məsələlərə də xüsusi önəm verilməkdədir. Bunun bariz nümunəsi kimi Komissiya tərəfindən 1996-cı ilin sonlarında qəbul olunmuş «Uşaq fahişəliyi ilə əlaqədar, cinsi-turizmlə mübarizənin möhkəmləndirilməsi haqqında» Bəyannaməni göstərmək olar.

Qeyd olunanlarla yanaşı, Belçika Krallığının Brüssel şəhərində Aİ Komissiyasının tərkibində turizmin ictimai-siyasi rolunun öyrənilməsi, sağlamlığın qorunması, vergi qoyma, nəqliyyat tarifləri, turizmin regional inkişafı, kompleks xidmətlər bazası əsasında səyahətlərin inkişafı, sərhədyanı turizm məsələləri ilə məşğul olan xüsusi bölmə yaradılmışdır²⁶².

²⁶² Борисов К.Г. Международный туризм и право. Учебное пособие, М., Изд-во «НИМП», 1999, с. 154-155.

Aİ çərçivəsində turizm sahəsində fəaliyyət göstərən institusional mexanizmlərdən danışarkən, təşkilatın institutları, turizm sənayesinin, beynəlxalq təşkilatların və digər qurumların müxtəlif nümayəndələri arasında əlaqələndirici rolunu oynayan, eləcə də onların qarşılıqlı fəaliyyətinin təşviqinə geniş imkanlar yaradan təşkilatların da vurğulanması məqsədəmüvafiq olardı. Qeyd olunanların bariz nümunəsi qismində Avropa Turizm Sənayesi Birliyi (ETİN) və Avropa Turizminə Yardım Qrupunu (ETAG) göstərmək olar.

2001-ci ildə Avropa Parlamenti və Avropa Komissiyasının təşəbbüsü ilə yaradılan, Avropa Turizm Sənayesi Birliyi (ETİN) özündə regional turizm fəaliyyəti sahəsində təmsil olunan çoxsaylı **beynəlxalq** (məsələn, Beynəlxalq Turizm və Səyahət Şurası (WTTC), Beynəlxalq Turist Menecerləri Assosiasiyası (IATM), Beynəlxalq Hava Nəqliyyatı Assosiasiyası (IATA) və s.), **panavropa** (Avropa Taymşer Təşkilatı (OTE), Avropa Turizm İdarələri Federasiyası (EUTO), Turizm üzrə Avropa Komissiyası (ETC) və s.) və **Avropa milli təşkilatlarını** (Yunanistan Turizm Müəssisələri Assosiasiyası, İrlandiya Turizm Sənayesi, Belçika Turizm Federasiyası və s.) birləşdirir.

Avropa Turizm Sənayesi Birliyinin məqsədləri qismində aşağıdakı müddəalar çıxış edir:

a) turizm sənayesinin müxtəlif sahələrinə sərbəst dialoq imkanlarının verilməsi və vahid sahə kimi turizmlə bağlı strateji siyasətin anlaşılması;

b) ETİN-in üzvləri tərəfindən Avropa İttifaqının qanunvericilik təşəbbüsünün vahid anlaşılmasının təmin olunması²⁶³.

ETİN-in əsas funksiyası məlumatların əlaqələndirilməsi və yayılması olmasına baxmayaraq, heç bir turizm sektoru istiqamətində konkret səlahiyyətlərə malik deyildir. Bununla belə, turizm sahəsində Aİ-nin siyasətinin dəstəklənməsi və turizm sektorunun iştirakçıları arasında məlumat mübadiləsinin təmin olunması istiqamətində mühüm vasitə qismində çıxış edən ETİN bu sahədə müəyyən tədbirlər həyata keçirmişdir. Nümunə qismində 2004-cü ildə Aİ-nin İqtisadi və Sosial Komitəsi üçün turizm sahəsində tədbirlərin vəziyyəti haqqında təqdimatın keçirilməsi, 2007-ci ildə Avropa çərçivəsində turizmin səmərəli tənzimlənməsinə mane

olan hallar barədə iştirakçılar arasında sorğunun keçirilməsi və s. kimi tədbirləri göstərmək olar²⁶⁴.

1981-ci ildə Avropa Komissiyasının təşəbbüsü ilə yaradılan Avropa Yardım Qrupunun (ETAG) məqsədlərinə aşağıdakılar daxildir: turizm sahəsində Aİ-nin fəaliyyəti barədə məlumat mübadiləsi və məsləhətləşmələrin həyata keçirilməsi üçün hökumət və özəl sektorun nümayəndələri arasında effektiv dialoqun təmini; hökumətlərarası və digər müvafiq beynəlxalq təşkilatlarda turizm proqramları ilə bağlı ümumi maraqların təmsil olunması; Aİ-də turizmin inkişafına həsr olunmuş proqramların təşviqi və araşdırılmasında iştirak edilməsi.

Qrup Aİ-nin bir sıra institutları (Avropa Komissiyası, Avropa Parlamenti və s.) ilə əməkdaşlıq edir. Eyni zamanda, turizm sektorunu təmsil edən beynəlxalq təşkilatlar, milli turizm agentlikləri, eləcə də Avropada turizmin inkişafında maraqlı olan regional təşkilatlar da ETAG-ın işində yaxından iştirak edirlər. Daha dəqiq ifadə etsək, Aİ çərçivəsində turizm sahəsində həyata keçirilən tədbirlər üçün mühüm köməkçi funksiya həyata keçirən ETAG turizm xidmətlərinin göstərilməsində maraqlı olan turizm sənayesinin nümayəndələri arasında dialoqun aparılmasında həlledici rolə malikdir.

Bütövlükdə isə Qrupun vəzifələrinə aşağıdakı məsələlər aiddir: effektiv texniki əlaqələrin təşviqi, hökumətlər, milli turizm agentlikləri və bu sahədə ixtisaslaşmış digər qurumlar arasında əməkdaşlığın həyata keçirilməsinə yardım göstərilməsi; Avropa turizminin inkişafı; turizmin inkişafına mane olan halların aradan qaldırılması.

Aİ çərçivəsində turizmin inkişafı, müvafiq sahədə görülən tədbirlər və onların nəticələrinə dair müddəalar təkcə bu təşkilat tərəfindən qəbul olunmuş müxtəlif normativ-hüquqi aktlarda və ya müvafiq beynəlxalq qurumun institutlarının hesabat və məruzələrində öz təsbitini tapmır, eyni zamanda, qeyd olunan məsələlər təşkilatın institutlarının qarşılıqlı və birgə əməkdaşlığında da özünü büruzə verir. Hətta bunun bariz nümunəsi kimi Avropa Komissiyası, Şurası, Avropa Parlamenti, İqtisadi və Sosial Komitə, Regionlar Komitəsinin birgə 5 fevral

²⁶³ www.etc-corporate.org

²⁶⁴ www.europa.eu

1996-cı il tarixli «Turizm sahəsində Avropa Birliyi tərəfindən görülən tədbirlər barədə» Məruzəsini göstərmək olar.

Bundan əlavə, nəinki İttifaqın institutları arasında əməkdaşlığın, habelə turizmin inkişafında və təşviqində aparıcı fiqur rolunu oynayan turizm sənayesi nümayəndələri ilə əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi ümdə vəzifələrdən biri olaraq qarşıya qoyulmuşdur. Hətta bütün bunlar Aİ-nin institutlarının aktlarında da öz əksini tapmışdır. Belə ki, Aİ Şurasının 25 sentyabr 2006-cı il tarixli «Turizm siyasəti haqqında» Qərarında turizm sferasında, eləcə də turizmin davamlı inkişafı sahəsində tədbirlərin mütəmadi şəkildə həyata keçirilməsi üçün Birliyin institutları ilə turizm sənayesi nümayəndələri arasında əməkdaşlığın zəruriliyi xüsusilə vurğulanmışdır.

Digər tərəfdən, turizmin, habelə turist kimi üzv-dövlətlərə gələn şəxslərin istirahət hüququnun təmin olunması məqsədilə, turizm xidmətlərinin «istehsalçıları və onu təklif edən»lərin davranışlarının tənzimlənməsinə də xüsusi əhəmiyyət verilmişdir.

Bundan başqa, 13 may 1995-ci ildə AİB-nin Direktivinə əsasən qəbul olunmuş «Turagentlər və sifarişçilərin imzaladıqları Nümunəvi Müqavilə» də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Burada ümumi və xüsusi şərtlər adlanan 2 əsas müddəə mövcuddur. Ümumi şərtlərə təşkilatçı, müqavilənin məzmunu, qiyməti, sığorta, xüsusi saziş, müqavilələrin mübadiləsi, təşkilatçının məsuliyyəti və s. aiddir. Sifarişçinin məlumatları, turun təsviri və qiyməti, sifarişçinin imzası, onun möhürü, onun imzalanma tarixi isə xüsusi şərtlər sırasını təşkil edir.

Aİ çərçivəsində, həmçinin, turizmlə bağlı müxtəlif tədbirlərin keçirilməsi də təqdirəlayiq hallardan biri kimi qiymətləndirilməlidir. Hətta nümunə qismində Aİ-nin Turizm üzrə Şurasının 1988-ci ildə keçirilmiş iclasında qəbul olunmuş «Avropa turizm ili üçün Fəaliyyət Planı haqqında» Qərarından irəli gələn vəzifələrin həllini göstərmək olar. Belə ki, AİB haqqında 1957-ci il Müqaviləsinin 235-ci maddəsinə əsasən, qəbul olunmuş Qərarın 1-ci maddəsi 1990-cı ilin «Avropa turizm ili» elan olunması ilə bağlı müddəanı özündə ehtiva edir. Həmçinin, Qəradə «Avropa turizm ili»nin qarşısında qoyulan vəzifələr də öz əksini tapmışdır: sərhədlər nəzərə alınmadan, Birlik daxili məkan çərçivəsində turizm sənayesinin formalaşdırılması; regional siyasət və iş

yerlərinin mənbəyi kimi turizm sektorunun iqtisadi və sosial əhəmiyyətinin mövcudluğuna diqqətin cəlb olunması.

Eyni zamanda, Qərarın əlavə hissəsində «Avropa turizm ili»nin həyata keçirilməsi ilə bağlı tədbirlər siyahısı ehtiva olunmuşdur ki, maliyyələşdirmə mənbələrindən asılı olaraq həmin tədbirlər üç kateqoriyaya bölünür:

1) Birlik tərəfindən maliyyələşdirilməyən tədbirlər. Həmin tədbirlərə turizm sənayesinin nümayəndələri tərəfindən həyata keçirilən könüllü tədbirlər (zəif mövsümdə daşıma və yerləşdirilmə qiymətlərinin aşağı salınması, KİV vasitəsilə «Avropa turizm ili» barədə məlumatların yayılması və s.) aiddir.

2) Birlik tərəfindən qismən maliyyələşdirilən tədbirlər. Bu tədbirlər isə dövlət və ya özəl təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən tədbirləri («qeyri-mövsümi» vaxtlarda turizmin inkişafı; mədəni, sosial və kənd turizminin inkişafı etdirilməsi; gənclər arasında turizmin təşviq olunması) özündə birləşdirir.

3) Birlik tərəfindən bütövlükdə maliyyələşdirilən tədbirlər. Məsələn, müsabiqə və mükafatlar, məlumat kampaniyasının həyata keçirilməsi, inzibati xərclər və s.

Bundan əlavə, sözügedən Qərar əsasında «Avropa turizm ili» üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün xüsusi orqan – Komitə yaradılmışdır. Birliyin üzv-dövlətlərinin nümayəndələrindən ibarət olan Komitəyə fəaliyyəti dövründə Avropa Komissiyasının nümayəndəsi sədrlik etmişdir. Həmçinin, Komitənin işində ekspert qismində turist assosiasiyalarının nümayəndələri də iştirak etmək hüququna malik idi. Bundan əlavə, Komitəyə yardım edilməsi məqsədilə üzv-dövlətlərdə milli komitələr yaradılmışdır.

«Avropa turizm ili» çərçivəsində bir sıra tədbirlər keçirilmiş, qeyd olunan sahənin inkişafı üçün zəruri olan məsələlər müzakirə edilmişdir. Məsələn, 1990-cı ilin mart ayının 13-də İrlandiyada keçirilən turizm nazirlərinin qeyri-rəsmi görüşündə Avropada turizmin inkişafı proqramları üçün əsas şərtlərin müəyyənləşdirilməsi qarşıya ümdə vəzifə kimi qoyulmuşdur. Həmçinin, həmin iclasda əsas istiqamətlər qismində aşağıdakı müddəalar da müəyyənləşdirilmişdir: büdcədən maliyyələşdirmə şəraitinin yaxşılaşdırılması; Avropa turizminin təşviqi; turizm müəssisələri üçün şəraitin yaxşılaşdırılması; Avropa Birliyi və üçüncü ölkələr arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi.

Ümumiyyətlə, «Avropa turizm ili»nin yekun nəticəsi olaraq və bu tədbir çərçivəsində görülən işlərin hesabatı qismində Avropa Parlamenti tərəfindən iki beynəlxalq sənəd («Avropa turizm ili haqqında» 1990-cı il Qətnaməsi, «Turizm sahəsində Avropa Birliyinin siyasəti haqqında» 1991-ci il Qətnaməsi) qəbul edilmişdir ki, həmin aktlar regionda turizmin sonrakı inkişafına müəyyən təsir göstərdi.

«Avropa turizm ili»nin keçirilməsi turizmin inkişafına xüsusi önəm verilməsinin əsası olaraq, Birliyin səlahiyyət və siyasətində də müəyyən dəyişikliklərin yaranmasına gətirib çıxartdı. Belə ki, 1992-ci il Avropa İttifaqı haqqında Maastrixt Müqaviləsinin qəbulu ilə turizm sahəsində tədbirlərin görülməsinə dair müddəa Birliyin səlahiyyəti kimi qiymətləndirildi. Bütün bunlara baxmayaraq, həmin tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün nə xüsusi mexanizm formalaşdırılmış, nə də bu sahədə Birliyin xüsusi səlahiyyəti müəyyən edilmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Avropa İttifaqı haqqında 1992-ci il Maastrixt Müqaviləsi təşkilatın hər üç dayağı ilə bağlı müddəaları özündə birləşdirir. Belə ki, Avropa Birliyinin birinci dayağı kimi, bütün sahələrdə müvafiq regional beynəlxalq qurumun fəaliyyətinin ümumi məqsədləri və şərtlərini təsbit etmişdir. Eyni zamanda, Maastrixt Müqaviləsi ilə İttifaqın ikinci və üçüncü dayağına (ümumi xarici siyasət və təhlükəsizlik siyasəti; cinayət-hüquqi sahədə polis və məhkəmə orqanlarının əməkdaşlığı) dair münasibətlər də tənzimlənməkdədir. Bütövlükdə, Maastrixt Müqaviləsi struktur baxımından aşağıdakı hissələrdən ibarətdir:

1) İttifaqın fəaliyyətinin ümumi rəhbər başlanğıcları, konstitusiya quruluşunun demokratik prinsipləri və onların pozulmasına görə məsuliyyəti nəzərdə tutan «Ümumi müddəalar»;

2) Avropa İttifaqının yaradılması məqsədilə, Avropa İqtisadi Birliyi haqqında Müqaviləyə dəyişikliklərin edilməsini nəzərdə tutan, habelə özündə 3 fəslə (fəsil 2-4) birləşdirən müqavilə normaları;

3) ümumi xarici siyasət və təhlükəsizlik siyasəti haqqında normalar;

4) cinayət-hüquqi sahədə polis və məhkəmə orqanlarının əməkdaşlığı haqqında müddəalar;

5) təşviq olunan əməkdaşlıq barədə beynəlxalq müqavilə normaları;

6) yekun müddəalar²⁶⁵.

Məhz təhlil olunan dövrdən sonra turizmin planlı şəkildə inkişafı, eləcə də onun ayrı-ayrı növlərinin təşviqi daha geniş vüsət almışdır. Bununla belə, əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş müəyyən müddətdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan turizmlə bağlı tədbirlər, eyni zamanda, müəyyən prinsip və meyarlara cavab verməlidir. Məsələn, Aİ Şurasının 1992-ci il tarixli «Turizm sahəsində Avropa Birliyinin Fəaliyyət Planı haqqında» Qərarında bu sahədə lazımi tədbirlərin subsidiarlıq prinsipinə uyğun olaraq həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, subsidiarlıq prinsipi bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir: məsələnin aşağı səviyyəli hakimiyyət orqanları tərəfindən həll olunması; problemlərin Aİ-nin institutlarının müdaxiləsi olmadan yalnız üzv-dövlətlər tərəfindən təkbəşinə həll olunması; İttifaqın institutları tərəfindən qəbul olunmuş aktların üzv-dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməsi.

Bununla yanaşı, Qərarın 4-cü maddəsinə uyğun olaraq, görülməli tədbirlər üçün əsas hesab olunan meyarlar da təsbit olunmuşdur: rentabellilik və turizm sənayesinə mövcud təsir; turizm sənayesinin inkişafına köməklik göstərilməsi (orta və kiçik biznes müəssisələrinə xüsusi qayğı göstərilməsi); dünya bazarında Avropa Birliyinin turizm xidmətlərinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi; ətraf mühitin, eləcə də mədəniyyətin və tarixi irsin qorunması; turistlərin müdafiəsinin inkişafı.

Eyni zamanda, 1993-1996-cı illərdə (onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin tarixlərdə yuxarıda təhlil olunan Fəaliyyət Planının həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur) Avropa Birliyi tərəfindən planlaşdırılan tədbirlərin siyahısı da verilmişdir:

a) turizm sənayesi barədə biliklərin dərinləşdirilməsi və turizm sahəsində Avropa Birliyi tərəfindən görülən tədbirlərin qarşılıqlı asılılığının yüksəldilməsi;

b) istirahət və bayram günlərinin fərqləndirilməsi;

c) transmilli tədbirlər;

²⁶⁵ Введение в право Европейского Союза. Учебное пособие. Под ред. С.Ю.Кашкина. М., Эксмо, 2006, с. 35-37.

ç) istehlakçı kimi turistlərin hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmiş tədbirlər (məsələn, taymşer (müəyyən müddət ərzində dəşinməz əmlakdan istifadə hüququ), overbukinq (malik olduğu yerdən daha çox biletlərin sifariş edilməsi), zərərin əvəzinin ödənilməsi və s.);

d) mədəni turizm, kənd turizmi, sosial və gənclər turizminin inkişafı, habelə turizm və ətraf mühitin qarşılıqlı əlaqəsinin təşviqi;

e) təhsil;

ə) üçüncü ölkələrə turist istiqaməti kimi Avropanın təşviqi.

Bundan əlavə, Aİ digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq münasibətlərinin həyata keçirilməsinə də xüsusi önəm verməkdədir. Nümunə qismində Ümumdünya Ticarət Təşkilatını göstərmək olar. Bu iki beynəlxalq təşkilat arasında əməkdaşlıq münasibətlərinin tənzimlənməsində əsas hüquqi baza rolunu 1994-cü ildə Mərakeşdə imzalanmış hər iki təşkilat arasında əməkdaşlığa dair müqavilə, habelə Avropa İttifaqının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qoşulması haqqında 1994-cü il Sazişi oynayır.

5.2.2. Turizm sahəsində regional əməkdaşlığın formalaşdırılmasında Müstəqil Dövlətlər Birliyinin yeri və rolu

Regional təşkilatlar çərçivəsində beynəlxalq turizm sahəsində əməkdaşlıqdan danışarkən Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) fəaliyyəti xüsusilə qeyd olunmalıdır. Həmin Təşkilatın Nizamnaməsinin VII hissəsi – «İqtisadi və sosial əməkdaşlıq» adlı hissə digər sahələrlə yanaşı, turizm və beynəlxalq səyahət sferasında əməkdaşlığın məqsədini müəyyən edir. Bundan əlavə, bu sferada əməkdaşlıq MDB-nin ayrı-ayrı strukturlarında da həyata keçirilmişdir. Belə ki, MDB-nin Parlamentlərarası Assambleyasının Mədəniyyət, elm və təhsil məsələləri üzrə Komissiyası 1993-cü ildə azad hərəkət üçün əlverişli şəraitin yaradılması, turizm rəsmiyyətlərinin aradan qaldırılması, konkret tədbirlərin qəbulu, həmçinin bu sahədə normaların unifikasiyası və digər məsələlərə baxdı.

MDB-nin Parlamentlərarası Assambleyası tərəfindən qəbul olunmuş 1994-cü il tarixli «Turizm sahəsində MDB-nin iştirakçı-

dövlətlərinin əməkdaşlığının əsas prinsipləri haqqında» Təvsiyəedic Qanunvericilik Aktı preambula, 6 hissə, 22 maddədən ibarət olmaqla, turizm, turist, tur, turizm təşkilatı, turizm ehtiyatları, turist vauçeri kimi terminlərin izahını, həmçinin turizm haqqında milli qanunvericilik (maddə 2), turizm sferasında dövlət siyasəti (maddə 3) haqqında müddəaları özündə birləşdirir.

Aktın II fəslində isə «Turistlərin hüquqları və vəzifələri» adlanır və bu fəsilə turistlərin hüquqları (maddə 5), onların vəzifələri (maddə 6), əlavə güzəşt və hüquqların verilməsi (maddə 7) və digər məsələlər öz təsbitini tapmışdır. 8-ci maddə xarici turistlərin hüquqi vəziyyətinə həsr olunmuşdur. Bu maddənin təhlili zamanı belə nəticəyə gəlmək olar ki, MDB ölkələrinə səyahət edən turistlərə milli rejim prinsipi tətbiq olunur (şübhəsiz ki, onun səyahət etdiyi dövlətin qanunları nəzərə alınmaqla). Bundan əlavə, III fəsil turist təşkilatlarına, IV fəsil turizm vauçerlərinə, V fəsil turist ehtiyatlarına həsr edilmişdir²⁶⁶.

Bundan əlavə, Qanunvericilik Aktında digər məsələlər də öz əksini tapmışdır:

- turizm təşkilatlarının hüquq və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi, eləcə də onların sertifikatlaşdırılması;
- turist vauçerinin məzmunun və onun turizm təşkilatları tərəfindən rəsmiləşdirilməsinin məzmunun açıqlanması;
- turizm üçün maraq kəsb edən təbii və antropogen obyektlərin məcmusunun ifadə olunması, o cümlədən həmin obyektlərə buraxılış məhdudlaşdırıldığı halların qanuniləşdirilməsi.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, təhlil olunan beynəlxalq sənəddə müəyyən boşluqların olması, həmçinin bununla əlaqədar ona bir sıra əlavə və dəyişikliklərin edilməsi zərurəti aparılan elmi araşdırmalarda müzakirə obyektinə olaraq qalmaqdadır. Məsələn, bəzi müəlliflərin fikrincə, Təvsiyəedic Aktda müvafiq sənədin birbaşa hüquqi təsiri, eləcə də onun tətbiq sferasını özündə ehtiva edən norma nəzərdə tutulmamışdır. Həmçinin, sözügedən sənədə dair digər çatışmazlıqlar da xüsusilə vurğulanmışdır: 1) beynəlxalq və milli turizmin növ və formaları, habelə tibbi sığortanın müxtəlif növlərinə dair məsələlər təsbit olunmaması; 2) turizm təşkilatlarının məsuliyyətinin maliyyə təminatının tənzimlənməməsi; 3) turizmin

²⁶⁶ Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.И. Волошин. М., Финансы и статистика, 2002, с. 19-30.

davamlı inkişafının prinsiplərinin öz əksini tapmaması; 4) bu sahədə MDB-nin üzv-dövlətlərinin iqtisadi və vergi siyasəti ilə bağlı anlayışların olmaması; 5) bəzi hallarda müvafiq sənəddə təsbit olunmuş normalar arasında ziddiyyətlərin mövcudluğu.

1 noyabr 1996-cı ildə Parlamentlərarası Komitənin Bürosu Turizm əlaqələrinin inkişafı barədə MDB dövlətlərinin dövlət, parlament, hökumət başçılarına Müraciət qəbul etdi. Müraciətdə integrasiya proseslərinin dərinləşdirilməsinin mühüm vasitəsi kimi Təşkilatın üzv-dövlətləri arasında turizm əlaqələrinin bərpası və inkişafı göstərilir. Həmçinin dövlətlərə müraciət olunur ki, üzv-dövlətlər arasında turizm əlaqələrinin inkişafının məqsədli proqramlarının həyata keçirilməsi və işlənib hazırlanmasında dövlət dəstəyini göstərmək təklifi ilə çıxış etsin. Həmin proqramların məqsədləri MDB çərçivəsində turizm kompleksinin yüksək səmərəliliyi və rəqabət qabiliyyətinin yaradılması, həmçinin müasir normativ-hüquqi bazanın və MDB çərçivəsində dövlətlərarası sistemin əsasının, turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi və s. məsələlər hesab olunur. Mövcud fəaliyyətin nəticəsi olaraq belə proqramların layihələri Parlamentlərarası Assambleyanın Mədəniyyət, Elm, Təhsil və İnformasiya məsələləri üzrə Daimi Komissiyasının 14 mart 1998-ci il tarixli iclasında işlənib hazırlandı və bəyənilir.

MDB çərçivəsində turizm sahəsində əməkdaşlığı həyata keçirən orqanlardan Turizm üzrə Şuranın fəaliyyəti xüsusilə qeyd edilməlidir. 1994-cü ilin sentyabr ayının 9-da MDB-nin 12 üzv-dövləti tərəfindən yaradılan həmin qurumun üzərinə lazımi təkliflərin Birliyin müvafiq orqanlarına təqdim olunması vəzifəsi qoyulmuşdur. Ümumilikdə Şuranın əsas vəzifəsi dövlət orqanları, milli və regional turizm assosiasiyaları, eləcə də digər qurumları (cəmiyyətlər, firmalar, müəssisələr, beynəlxalq turizm təşkilatları) vasitəsilə turizm sahəsində əməkdaşlığın inkişafına kömək göstərilməsindən ibarətdir.

Sözügedən dövlətlərarası orqanın fəaliyyətinin məqsədləri qismində isə aşağıdakı müddəalar çıxış edir:

- dostluq münasibətlərinin qorunması və dərinləşdirilməsi meyarı kimi beynəlxalq turizm əlaqələrinin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

- qarşılıqlı mənfəət prinsipinə əsaslanan iqtisadi münasibətlərin inkişafı və möhkəmləndirilməsi;

- beynəlxalq turizm sahəsində əlaqələrin genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi;

- turizm üzrə hakimiyyət orqanları, milli, regional və digər turizm təşkilatları arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;

- vətəndaşların mədəni tələbatlarının ödənilməsi, o cümlədən tarixi-mədəni dəyərlərdə onların iştirakına yönəlmiş əlverişli şəraitin yaradılması²⁶⁷.

Onun fəaliyyəti həm də müvafiq regionda turizmin inkişafı ilə bağlı bir sıra qərarların qəbulu ilə xarakterizə edilir. Məsələn, «Şura iştirakçılarının turizm reklamı və informasiyası sferasında səylərinin birləşdirilməsi məsələləri üzrə tövsiyələr haqqında» 26 dekabr 1996-cı il tarixli Qərar, 25 mart 1997-ci il tarixli «Ümumdünya Turizm Təşkilatı ilə Turizm üzrə MDB Şurasının üzv-ölkələrinin əməkdaşlığının əlaqələndirilməsi haqqında» Qərar və s.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Turizm üzrə Şuranın fəaliyyətində normayaradıcılıq istiqaməti ilə yanaşı, digər məsələlər də geniş yer tutmaqdadır. Məsələn, Şuranın 1998-ci ilin noyabrında Tbilisi şəhərində keçirilən iclasında turizmlə bağlı olan bu və ya digər məsələlər geniş müzakirə olunmuşdur: MDB dövlətlərində turizm fəaliyyətinə vergi qoyma sistemlərinin təkmilləşdirilməsi; Birliyin ölkələrindən birinə müvəqqəti gələn MDB vətəndaşlarının tibbi sığortasına dair Saziş Layihəsi; Turizm üzrə Şuranın İşçi Qrupunun yaradılması; Turizm sənayesi üçün kadrların hazırlanması üzrə Aİ / TACİS Layihəsi; tuoperatorlarla yerləşdirmə obyektləri arasında əsas (baş) Saziş haqqında.

Bundan əlavə, iclasda turizmin davamlı inkişafı məqsədilə əlverişli şəraitin yaradılması üçün MDB-nin iştirakçı-dövlətlərinin Tbilisi Bəyanatı qəbul olunmuşdur.

Ümumdünya Turizm Təşkilatının «İpək Yolu Layihəsi» üzrə beynəlxalq iclasında isə Turizm üzrə Şuranın iştirakçılarının MDB-nin üzv-dövlətlərinin hökumətlərinə aşağıdakı müddəalar əsasında müraciəti turizmin inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

- turizmə ixrac sahəsi, ixrac sənayesi, bütün dünyada onun tanınmasını nəzərdə tutan aparıcı iqtisadi sahələrdən biri kimi baxılması;

²⁶⁷ Гаврильчак И.Н. Туризм в России: концептуальные основы стратегических направлений развития. Монография. СПб., Изд-во СПбГИЭС, 2001, с. 8-9.

- birbaşa və dolayı iqtisadi gəlirlərin əldə olunması, yeni iş yerlərinin yaradılması da daxil olmaqla, ölkələrdə sabitliyin müdafiəsi və davamlı sosial-iqtisadi inkişafın mühüm amili kimi turizmin nəzərə alınması;

- turizmə dair infrastrukturaların bütün elementləri də daxil olmaqla, onun inkişafı məqsədilə əlverişli vergi sistemlərinin yaradılması üçün zəruri şəraitin təmin olunması;

- dövlətlərin maliyyə dəstəyinə uyğun olaraq, konfrans və seminarlarda, beynəlxalq sərgilərdə iştirak, xaricdə qeyri-kommer-siya reklamları vasitəsilə ölkələrin əlverişli simasının formalaşmasının ən effektiv vasitələrindən biri kimi turizmin hərtərəfli inkişafına yardım göstərilməsi;

- turizm sahəsinin iqtisadi baxımdan səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və hesablanması məqsədilə, dövlətlərin büdcəsindən turizmlə əlaqədar gəlir və xərc maddələrinə münasibətdə haqq-hesab sisteminin yaradılmasına başlanılması;

- vahid (ümumi) turizm məkanının yaradılması və turist axınının artırılması məqsədilə viza, sərhəd və gömrük rejimlərinə münasibətdə turizm rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsi üzrə proqramların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi. Müraciətin bu hissəsində aydın şəkildə vurğulanır ki, hökumətlərin dəstəyi sayəsində mühüm sosial-iqtisadi fenomen kimi turizm sülhün, mədəni və təbii irsin saxlanmasının başlıca amillərindən biri olub, daha möhkəm sənayeyə çevrilməkdədir.

Bundan əlavə, öz fəaliyyəti dövründə Şura tərəfindən turizm sahəsində əməkdaşlığın inkişafına yönəlmiş bir sıra digər tədbirlər də həyata keçirilmişdir. Məsələn, MDB ölkələrində turizm sahəsində dövlətlərarası standartların və sertifikatlaşdırma sisteminin işlənilib hazırlanması, o cümlədən həyata keçirilməsi; YUNESKO, ÜTT və digər beynəlxalq təşkilatların xətti üzrə beynəlxalq turizm layihələrində iştirak etmə²⁶⁸ və s.

Sözügedən beynəlxalq təşkilat çərçivəsində digər təşkilati mexanizmlər də fəaliyyət göstərmişdir ki, bu da turizm sahəsində regional əməkdaşlığın təşviqində müəyyən rol oynamışdır. Dediklərimizin bariz nümunəsi kimi MDB üzv-dövlətlərinin Humanitar Əməkdaşlıq Şurası haqqında 2006-cı il Sazişinə uyğun

olaraq, yaradılan eyniadlı qurum humanitar sahədə əməkdaşlığın prioritet istiqamətləri və formalarının müəyyən edilməsi baxımından bir sıra səlahiyyətlərə malikdir: konkret vəzifələrin (o cümlədən turizmlə bağlı) həllinə dair təkliflərin MDB-nin orqanlarına təqdim olunması; ikillik prioritet tədbirlər planlarının hazırlanması; beynəlxalq-hüquqi sənədlərin layihələrinin hazırlanması; müxtəlif humanitar sahələrdə birgə proqram, layihə və tədbirlərin hazırlanması, habelə həyata keçirilməsinin təmin olunması ilə bağlı YUNESKO və digər beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlarla əməkdaşlıq edilməsi.

MDB çərçivəsində Dövlətlərarası Humanitar Əməkdaşlıq Fondunun fəaliyyəti isə onu göstərir ki, bu qurumun da əsas məqsədi Humanitar Əməkdaşlıq Şurası ilə razılaşdırılmaqla, humanitar sahədə əməkdaşlıq tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinin həyata keçirilməsidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, MDB-nin ayrı-ayrı orqanları tərəfindən turizmin sosial və iqtisadi əhəmiyyəti baxımından siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı bir sıra tələblərin icrası zəruri şərtlərdən biridir: insan amilinə investisiyaların artırılması; hazırda və gələcəkdə istifadə edilməsi üçün MDB-nin təbii və mədəni ehtiyatlarının qorunub saxlanılması; mədəniyyətlərarası mübadilənin stimullaşdırılması, əhaliyə öz ölkəsində turizmə dair tələbatının ödənilməsi imkanlarının təmin olunması; ictimai və xüsusi maraqların uzlaşdırılmasının təmin olunması; turizm infrastrukturalarının çoxməqsədli istifadəsi üçün şəraitin yaradılması; turizmdən əldə olunan iqtisadi, ekoloji və sosial gəlirlərin cəmiyyət daxilində bölüşdürülməsi yolu ilə onun optimallaşdırılması, turizm sənayesinin yaradılması və fəaliyyəti ilə bağlı potensial problemlərin minimuma endirilməsi; müvafiq region daxilində turizmin iqtisadi fenomen kimi nüfuzunun artırılması məqsədilə, sahəvi əlaqələndirici qurumların fəaliyyətində islahatların aparılması; MDB-nin üzvü olan ölkələrin vətəndaşlarının Birlik daxilində turizm məqsədilə səyahətlərinə müəyyən güzəştlərin tətbiqi; Birliyin üzv-dövlətlərinin turizm potensialından asılı olaraq, turizmin müxtəlif növlərinin (məsələn, ekoloji, macəra, idman, sağlamlaşdırma və s.) inkişafı məqsədilə, ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrin bağlanması və s.

Beləliklə, MDB çərçivəsində turizm sahəsində əməkdaşlığın təhlili zamanı belə qənaətə gəlmək olar ki, bu sferanın inkişafında təşkilatın üzv-dövlətlərinin əlaqələndirilmiş birgə integrasiya siyasəti

²⁶⁸ Пшенко К.А. СНГ: Формирование общего культурного и туристского пространства. Монография. М., Совет. спорт, 2002, с. 55.

tinin həyata keçirilməsi zəruridir. Bu isə istər-istəməz özünü aşağıdakı amillərin mövcudluğunda büruzə verir:

- Dünya turizm xidmətlərinə postsovet turist xidmətləri istehlakçıların çıxış imkanları formalaşdırılmalı və təmin olunmalı, eləcə də MDB-nin üzv-dövlətləri çərçivəsində xarici turizmin aktiv inkişafına köməklik göstərilməlidir.

- MDB məkanında vahid turizm məkanının formalaşdırılması üçün təsirli tədbirlər həyata keçirilməli, xüsusilə bu sahədə mövcud olan iri layihələr maliyyələşdirilməlidir.

- Üzv-dövlətlərdə turizmin inkişafının əsas istiqamətləri, eləcə də üstün və çatışmayan cəhətləri, onların aradan qaldırılması yolları barədə beynəlxalq sənədlər qəbul olunmalıdır. Həmçinin, bununla bağlı üzv-dövlətlər arasında məlumat mübadiləsi həyata keçirilməlidir.

- Birlik dövlətlərinin iqtisadi maraqları təmərküzləşdirilməli, o cümlədən nəqliyyat-kommunikasiya sferasının inkişafı istiqamətlərinin qloballaşması kontekstində Aİ-nin üzv-dövlətləri, eləcə də inkişaf etmiş Qərb ölkələri və mühüm əhəmiyyət kəsb edən digər dövlətlərlə (məsələn, İran İslam Respublikası, Türkiyə Respublikası, BƏƏ, Şərqi Avropa ölkələri və s.) əlaqələr daha da genişləndirilməli və dərinləşdirilməlidir.

- Təbiəti mühafizə tədbirləri ilə turizm layihələri əlaqələndirilmiş şəkildə həyata keçirilməlidir.

- Turizmin ayrı-ayrı növlərinin (xüsusilə, ekoturizm, gənclər turizmi, idraki turizm, macəra turizmi və s.) inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

- Üzv-dövlətlərin iqtisadiyyatının xidmət istiqamətlərinin inkişafı kontekstində turizminin rolu xüsusilə qiymətləndirilməlidir.

5.2.3. Regional əməkdaşlıq kontekstində turizmin inkişafında digər beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti

Turizm sahəsində regional əməkdaşlığın təhlili, yaradılması məqsədlərindən və səlahiyyətlərindən asılı olmayaraq, digər regional beynəlxalq qurumların fəaliyyətinin araşdırılmasının da zəruri şərtlərindən biridir. Nümunə qismində **Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatını (ATƏT)** göstərmək olar. Belə ki,

1975-ci ildə imzalanmış Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (1994-cü ildə Budapeştdə keçirilən Zirvə Toplantısına qədər təşkilat Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi (qısa adı - ATƏM) adlandırılmışdır. Yalnız həmin Zirvə Toplantısından sonra ATƏM ATƏT-ə çevrilmişdir) Helsinki Yekun Aktında fərdi və kollektiv əsaslarla turizmin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına həsr olunmuş müddəa mövcuddur. Burada turizmin xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın inkişafına, digər dövlətlərin tarixi, mədəni həyatı haqqında dolğun məlumatların əldə olunmasına kömək etməsi vurğulanır. Ona görə də onun inkişafının fərdi və kollektiv əsaslarla gücləndirilməsi üçün Aİ-nin üzv-ölkələrinə səyahətlərin genişləndirilməsi, bunun üçün zəruri imkanların yaradılması, lazımi rəsmiyyətlərin yaxınlaşdırılması və sadələşdirilməsi, əməkdaşlığın müvafiq ikitərəfli və çoxtərəfli saziş və müqavilələr əsasında qurulmasının vacibliyi qeyd olunur²⁶⁹.

Müşavirə iştirakçılarının rəyinə görə, qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı tədbirlər kompleksini həyata keçirmək zəruridir: turizmin maddi bazasının yaxşılaşdırılması; turizm üçün birgə layihələrin həyata keçirilməsi və informasiya mübadiləsinin genişləndirilməsi; xaricə turist səfərlərinin maliyyə, inzibati, texniki təminatı; mövsümdənkənar dövrlərdə turizmin və xarici turizm şirkətlərinin, turizmin inkişafında iştirak edən nəqliyyat agentliklərinin fəaliyyətinin təşviqi; tələbə və mütəxəssislərin ixtisasının artırılması üçün onların mübadilə edilməsi imkanlarının öyrənilməsi; beynəlxalq simpoziumların, konfransların və turizm sahəsində təqdimatların keçirilməsi; turist marşrutlarının və mehmanxana təsnifatının unifikasiyası.

1983-cü ildə keçirilən ATƏM-in üzv-dövlətlərinin nümayəndələrinin Madrid Görüşünün Yekun Sənədində isə turizmin konkret növünün – gənclər turizminin fərdi və kollektiv əsaslarda inkişaf etdirilməsinin vacibliyi vurğulanır. Bundan əlavə, burada müvafiq güzəştlərin verilməsinin mümkünlüyü də qeyd olunur.

ATƏM-in 1986-cı ildə keçirilən Vyana Görüşündə turizmin inkişafı, turistlər və yerli əhali arasında normal əlaqələrin

²⁶⁹ Документы по человеческому измерению ОБСЕ. Сост. Д.Макголдрика. Варшава, 1995, с. 11.

yaradılması, dövlətlərin birgə layihələr yaratması və onları həyata keçirməsi, ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələrin imzalanması, digər dövlətin ərazisində müvəqqəti olan qeyri-vətəndaşlara konsul, hüquqi və tibbi yardımların göstərilməsi və digər məsələlərə aid müddəaları özündə təsbit edən Yekun Sənəd qəbul olunmuşdur²⁷⁰. Həmin Sənədin turizmin inkişafı ilə bağlı müddəaları isə aşağıdakılardan ibarətdir:

- turizmin iqtisadi əhəmiyyəti və onun xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmaya töhfə bəxş etməsi. Məhz bunun nəticəsindədir ki, turizmin müvafiq sahədə əməkdaşlığı inkişaf etdirmək və turistlərlə yerli əhali arasında normal əlaqələrə yardım göstərmək qabiliyyəti xüsusilə vurğulanır.

- xüsusi evlərdə genişmiqyaslı yerləşdirmə də daxil olmaqla, turistlərin yerləşdirilməsi formalarının diversifikasiyası, aztəminatlı turistlər və gənclər turizmi üçün imkanların inkişaf etdirilməsi yolu ilə turizm infrastrukturlarının təkmilləşdirilməsi üzrə səylərin nəzərə alınması;

- əcnəbi turistlər üçün mövcud olan valyuta mübadiləsinin minimal tələblərinin tədricən ləğv edilməsi imkanlarının müsbət ruhda nəzərdən keçirilməsi, qanuni şəkildə əldə edilmiş yerli valyutanın geriye mübadiləsinə icazə verilməsi, həmçinin vətəndaşlığından asılı olmayaraq, bütün əcnəbi turistlər üçün qeyri-diskriminasiya xarakterli qiymətlərin müəyyənəşdirilməsinin təşviq edilməsi;

- gəliş-gediş prosedurlarının zəruri şəkildə minimuma endirilməsi;

- birgə müəssisələr və kadrların hazırlanması proqramları da daxil olmaqla, turizm sahəsində birgə layihələrin təşkilinə kömək edən şəraitin yaradılması;

- şəxsi və peşə səbəblərinə görə, o cümlədən turizm məqsədləri ilə fərdi və ya kollektiv əsaslarda həyata keçirilən səyahətlərə köməklik göstərilməsi. Buna görə də belə səyahətlərlə bağlı verilmiş ərizələrə baxılma müddətinin minimuma qədər ixtisar edilməsi də nəzərdə tutulmuşdur²⁷¹.

1990-cı il Yeni Avropa üçün Paris Xartiyasında birbaşa olaraq göstərilmişdir ki, vətəndaşların sərbəst hərəkət etməsi və onlar arasında əlaqənin mövcudluğu azad cəmiyyətin və çiçəklənən mədəniyyətlərin qorunub saxlanılması, həmçinin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir²⁷².

Bundan əlavə, 1996-cı ildə Portuqaliyanın Lissabon şəhərində keçirilmiş ATƏT-in Zirvə Toplantısında qəbul olunmuş «XXI əsr Avropa üçün ümumi və hərtərəfli təhlükəsizliyin modelləri haqqında» Bəyannamədə vahid, dinc və demokratik Avropanın qurulmasının zəruriliyi, eləcə də bütün meyarlar kontekstində təhlükəsizliyin və sabitliyin möhkəmləndirilməsində Avropanın hakim rolunun mövcudluğu xüsusilə vurğulanmışdır²⁷³.

ATƏT iqtisadi təşkilat hesab olunmasa da, onun çərçivəsində həyata keçirilən iqtisadi həmrəylik və əməkdaşlıq sabitliyə, sülhə, çiçəklənməyə yardım edir. Belə ki, 1995-ci ilin noyabr ayının 6-8-də Buxarest şəhərində «Müxtəlif mədəniyyət nümunələri arasında qarşılıqlı anlaşmanın yaxşılaşdırılmasında turizmin rolu barədə məsələlərə dair» Seminar keçirilmişdir. Bundan başqa, turizmlə bağlı problemlər ATƏT çərçivəsində keçirilən iqtisadi forumlarda və yaradılan yeni-yeni orqanların fəaliyyətində müzakirələrə məruz qalmışdır.

Turizm sahəsində regional beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsində **Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilat – GUAM** özünəməxsus şəkildə iştirak edir. Tərkibində Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Moldova Respublikası və Ukraynanı birləşdirən GUAM institusional baxımdan formalaşması üçün bir neçə mərhələdən keçmişdir:

a) I mərhələ onun yaranması ilə bağlıdır. Belə ki, 10 oktyabr 1997-ci il tarixdə Strasburq şəhərində keçirilən Avropa Şurasının Sammitində müvafiq qurum yaradılmışdır.

b) II mərhələ GUAM-ın birləşdirilməsi dövrü kimi xarakterizə olunur ki, bu da 2001-ci ilin iyun ayının 7-də GUÖAM Dövlət Başçıları Zirvə Toplantısı çərçivəsində Yalta Xartiyasının imzalanması ilə nəticələnmişdir.

²⁷⁰ Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.И. Волошин. М., Финансы и статистика, 2002, с. 183-185.

²⁷¹ Волошин Н.И. Правовое регулирование в туризме. Учебник. 2-е изд., испр. и доп. М., Финансы и статистика, 2004, с. 125.

²⁷² От Хельсинки до Будапешт: История СБСЕ/ОБСЕ в документах. 1973-1994. в 3-х т. Сост. О.В.Лазебникова и др. М., Наука, 1996, Т.1., 304-316.

²⁷³ www.osce.org

c) III mərhələnin nəticəsi sayılan 23 may 2006-cı il tarixli «Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilat – GUAM-ın yaradılması haqqında» Kiyev Bəyannaməsində Katibliyi Kiyev şəhərində yerləşən yeni beynəlxalq regional təşkilatın yaradıldığı bildirilmişdir²⁷⁴. Həmçinin, GUAM-ın fəaliyyətinin demokratiyanın möhkəmləndirilməsi, hüququn aliliyi, insan hüquq və əsas azadlıqlarına əməl olunması, eləcə də dövlətlərin iqtisadi inkişafı, sabitliyin və təhlükəsizliyin təmin edilməsinə yönəlməsinə dair müddəalar da həmin beynəlxalq sənədin tərkib hissəsini təşkil edir.

Bundan əlavə, Kiyev Bəyannaməsində GUAM-ın digər beynəlxalq qurumlarla qarşılıqlı əməkdaşlığının, xüsusilə Avropaya doğru integrasiya münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi də bir daha vurğulanmışdır. Hətta GUAM-ın üzv-dövlətləri tərəfindən Avropaya integrasiyanın dərinləşdirilməsi, habelə Avropa İttifaqı və NATO ilə münasibətlərin möhkəmləndirilməsi siyasətinin həyata keçirilməsi öz aydın ifadəsini Bəyannamədə tapmışdır²⁷⁵.

Bütün bunların davamı olaraq, həmin tarixdə Kiyev şəhərində 24 maddədən ibarət Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilat – GUAM-ın Nizamnaməsi qəbul edilmişdir. Təşkilatın Nizamnaməsinə uyğun olaraq, beynəlxalq hüququn subyektii sayılan GUAM-ın rəsmi və işçi dilləri qismində ingilis və rus dilləri çıxış edir (maddə 17).

Nizamnamənin 1-ci maddəsinə əsasən, GUAM-ın aşağıdakı əsas məqsədləri təsbit olunmuşdur: demokratik dəyərlərin təsdiqi, hüququn aliliyi və insan hüquqlarına hörmətin təmin olunması; davamlı inkişafın təmin edilməsi; beynəlxalq və regional təhlükəsizliyin, həmçinin sabitliyin möhkəmləndirilməsi; ümumi təhlükəsizlik məkanının yaradılması üçün Avropaya integrasiyanın dərinləşdirilməsi, həmçinin iqtisadi və humanitar əməkdaşlığın genişlənməsi; Təşkilata üzv-dövlətlərin sosial-iqtisadi, nəqliyyat, enerji, elmi-texniki və humanitar potensialının inkişaf

etdirilməsi; qarşılıqlı maraq kəsb edən sahələrdə siyasi qarşılıqlı fəaliyyətin və praktiki əməkdaşlığın fəallaşdırılması.

GUAM çərçivəsində qəbul olunmuş beynəlxalq sənədlərdə turizmin inkişaf etdirilməsinə xüsusi önəm verilməklə yanaşı, həm də bu sahədə səylərin birləşdirilməsi və mövqelərin möhkəmləndirilməsinə dair müddəalar da öz əksini tapmaqdadır. Bunun bariz nümunəsi kimi GUÖAM Dövlət Başçıları'nın «Demokratiya, sabitlik və inkişaf naminə» 22 aprel 2005-ci il Kişinyov Bəyannaməsinin 10-cu bəndində humanitar sahələrdə, o cümlədən turizm, səhiyyə, təhsil, mədəniyyət və idman sahələrində qarşılıqlı fəaliyyətin möhkəmləndirilməsinin zəruriliyi xüsusilə vurğulanmışdır. Həmçinin, 23 may 2006-cı il tarixli GUAM Zirvə Toplantısının Yekun Kommünikesində turizmin inkişafının mühümlüüyü qeyd olunmuşdur.

Bununla yanaşı, «Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilat – GUAM-ın yaradılması haqqında» 23 may 2006-cı il tarixli Kiyev Bəyannaməsində bir sıra humanitar sahələrlə yanaşı, turizm sferasında da əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə dair dövlət başçıları'nın razılığı öz əksini tapmışdır.

«GUAM-ın sahəvi əməkdaşlığının İnkişaf Strategiyası»nda isə birbaşa olaraq vurğulanır ki, turizm sahəsində üzv-dövlətlərin əməkdaşlığı ümumi turizm xidmətləri bazarının formalaşdırılması və regional iqtisadi integrasiyaya köməklik edir. Bu sahədə regional əməkdaşlığın məqsədlərinə isə bir sıra müddəalar aiddir:

- turizm sahəsində siyasətin təkmilləşdirilməsi, qanunvericiliyin və onun realizə mexanizminin harmonizasiyası;
- turizm infrastrukturunun inkişafı;
- turizm sahəsində birgə müxtəlif layihə və proqramların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsində iştirak etmə;
- yoxsulluğun azaldılmasına kömək edən stabil turizm məhsullarının, xüsusilə ekoturizm, aqroturizm kimi sahələrdə investisiya siyasətinin inkişafı, eləcə də turizm sənayesi sahəsində əlverişli investisiya mühitinin yaradılması məqsədilə, birgə fəaliyyət planının işlənilib hazırlanması;
- dövlət hakimiyyəti strukturarı ilə özəl sektor, təhsil müəssisələri, turizm mərkəzləri və turizm sahəsində digər maraqlı tərəflər arasında dialoqun həyata keçirilməsi üçün ümumi platformanın formalaşdırılması;

²⁷⁴ Cəfərova S. GUÖAM: XXI əsrin başlanğıcında problemlər, perspektivlər. Dırçəliş – XXI əsr, 2004, № 78-79, s. 208.

²⁷⁵ Гончаренко А. ГУУАМ и проблемы безопасности Черноморско-Каспийского региона. Центральная Азия и Кавказ, 2001, № 3, с. 36.

- səyahətlərin təhlükəsizliyinin və ətraf mühitin mühafizəsinin təmin olunması;

- turizmin rəqabət qabiliyyətliliyinin və davamlılığının təmin edilməsi məqsədilə, biliklərin dərinləşdirilməsi və s.

Eyni zamanda, Strategiyaya uyğun olaraq, turizm sahəsində əməkdaşlıq müxtəlif formalarda (müvafiq sahələrdə qanunvericiliyin harmonizasiyası; kadr hazırlığı; beynəlxalq turizm təşkilatları ilə əməkdaşlıq; GUAM çərçivəsində bağlanmış layihə və müqavilələrin implementasiya səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və s.) həyata keçirilir.

Həmçinin, GUAM-ın Turizm üzrə İşçi Qrupunun müntəzəm iclasları keçirilir, sözügedən sahədə təşkilatla üçüncü dövlətlər arasında əməkdaşlığın inkişafına xüsusi önəm verilir. Nümunə qismində GUAM-Yaponiya əməkdaşlığını göstərmək olar. Belə ki, 15-23 noyabr 2009-cu il tarixlərdə Tokio şəhərində «GUAM-Yaponiya» turizminin inkişafı üzrə seminar keçirilmişdir. Seminarda sahəvi dövlət orqanları və özəl sektorun əməkdaşlığı, habelə müvafiq beynəlxalq təşkilatın nümayəndələri iştirak etmişlər. Keçirilən görüş çərçivəsində yaponiyalı turistlərin cəlb olunması üçün GUAM-ın turizm məhsulunun təqdimatı və turizm sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsinin mümkünlüyü müzakirə olunmuşdur. Digər nümunə qismində isə 13-26 fevral 2011-ci il tarixlərdə Yaponiyanın Tokio şəhərində GUAM-ın üzv-dövlətləri üçün «Yaponiya bazarının təşviqinə yönəlmiş turizmin inkişafı və marketinq» mövzusunda keçirilmiş seminarı göstərmək olar. GUAM-ın üzv-dövlətlərinin turizm orqanlarının və turoperatorlarının iştirak etdiyi həmin tədbirdə bir sıra məsələlər (turizmin inkişafı və Yaponiya bazarında GUAM-ın üzv-dövlətlərinin turizm məhsullarının birgə təşviqi; Yaponiyada turizm biznesi imkanlarının araşdırılması; turizm sahəsində qanunvericiliyin və tənzimləyici bazanın öyrənilməsi; Yaponiya Turizm Agentlikləri Assosiasiyasının rolu və əhəmiyyətinin aşkar olunması) müzakirə obyektinə olmuşdur.

Bu sahədə regional təşkilatlar çərçivəsində aparılan əməkdaşlığın digər forması Asiya qitəsində yaradılmış beynəlxalq təşkilat və qurumlar səviyyəsində tədbirlərin və layihələrin həyata keçirilməsi, bir sıra öhdəlik və səlahiyyətlərin müəyyən olunmasıdır. Belə qurumlardan ən mühümü **Ərəb Dövlətləri Liqası (ƏDL)** və Ümumi Ərəb Bazarı çərçivəsində yaradılmış,

Asiya və Afrikanın ərəb dövlətlərini birləşdirən **Turizm üzrə Ərəb İttifaqıdır**. Asiya və Afrika qitəsinin ərəb ölkələrinə gedən səyahətçi və turistlər üçün sərhəd və gömrük rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsi üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanması ilə məşğul olan, turizmin maddi bazasının inkişaf əsaslarını və siyasətini formalaşdıran İttifaq, həmçinin, ərəb ölkələrinə turist və səyahətçilərin cəlb olunmasına istiqamətlənmiş reklam fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə də yardım göstərir. Eyni zamanda, o, Ərəb Sosial və İqtisadi İnkişaf Fondunun maliyyələşdirdiyi ərəb dövlətlərində turizmin inkişaf proqramlarının hazırlanması və qəbulu ilə məşğul olur. İttifaq beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının milli və beynəlxalq birliklərini də özündə birləşdirir²⁷⁶.

Digər bir təşkilat – **Ərəb Dövlətlərinin Mülki Aviasiya Şurası** ayrı-ayrı turist və səyahətçilərin, turist qruplarının hava daşımaları sahəsində müəyyən səlahiyyətlərə malikdir. Həmçinin, onun səlahiyyətlərinin dairəsinə ərəb dövlətlərinin hava nəqliyyatı müəssisələrində turistlərə göstərilən xidmətlərin dərəcələrini, tarifləri, güzəştləri və kvotaları müəyyən etmək etmək kimi məsələlər də aid edilir.

Asiya regionunda digər təşkilatlar da bu sahədə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsində çox əhəmiyyətli rol oynayırlar. Məsələn, Turizmdə İnvestisiyalar və Ticarətin İnkişafı üzrə Cənubi Asiya Mərkəzi kadrların hazırlanması, informasiya sisteminin təkmilləşdirilməsi, turizmin maddi bazasının, subregional inkişaf layihələrinin qiymətləndirilməsi ilə məşğul olur.

Yuxarıda göstərilənlərdən başqa, Cənubi-Şərqi Asiya Dövlətləri Birliyinin tərkibində yaradılmış Turizm üzrə Daimi Komissiyanın, 33-dən çox dövləti əhatə edən Millətlər Birliyinin, onun Turizm üzrə Daimi Komitəsinin çərçivəsində də müvafiq sahə üzrə regional əməkdaşlığın müxtəlif istiqamətləri həyata keçirilir.

İslam Əməkdaşlığı Təşkilatının (onu da qeyd etmək lazımdır ki, təşkilatın Xarici İşlər Nazirləri Şurasının 28-30 iyun 2011-ci il tarixlərdə Qazaxıstanın Astana şəhərində keçirilmiş 38-ci sessiyasının iştirakçılarının qərarı ilə İslam Konfransı Təşkilatı İslam Əməkdaşlığı Təşkilatı (qısa adı - İƏT) adlandırılmışdır) Xarici İşlər

²⁷⁶ www.arableagueonline.org

Nazirlərinin 23-24-cü İslam Konfransında qəbul etdiyi qətnamələrdə turizm müvafiq beynəlxalq qurum çərçivəsində əməkdaşlığın prioritet sahəsi kimi müəyyənləşdirilmişdir. Bundan əlavə, İKT üzv-dövlətləri arasında iqtisadi və ticarət əməkdaşlığının gücləndirilməsi haqqında Fəaliyyət Planı qəbul edildi ki, bu da özündə dövlətlərə tövsiyə qismində yönələn aşağıdakı müddəaları təsbit edir: müxtəlif dillərdə reklam materiallarının mübadiləsi; xüsusi turizm həftələri və sərgilərinin təşkili; sənədli filmlərin istehsalı; turizm qruplarının təşkili; turizm sənayesinə investisiyaların qoyulmasının təşviqi; dövlətlərdə turizm müəssisələri arasında əlaqələrin asanlaşdırılması.

Yeri gəlmişkən, İslam Əməkdaşlığı Təşkilatının (keçmiş İslam Konfransı Təşkilatının) əsas məqsədi qismində çıxış edən üzv-dövlətlər arasında islam həmrəyliyi möhkəmləndirilməsi müddəası ilə əlaqədar beynəlxalq-hüquqi ədəbiyyatlarda iki məsələnin dəqiqləşdirilməsi mübahisə obyektinə olaraq qalmaqda davam etməkdədir: İKT (indiki İƏT) üzvlərinin yalnız «müsəlman dövlətləri» olması ilə əlaqədar bu təşkilatın üzvlük üçün açıq xarakterə malik olması; İKT (indiki İƏT) Nizamnaməsinin BMT Nizamnaməsinə uyğunluğu²⁷⁷.

Ümumiyyətlə, İKT-nin (indiki İƏT) Nizamnaməsinə uyğun olaraq, təşkilatın məqsədləri qismində aşağıdakı müddəalar çıxış edir ki, bu bir tərəfdən islam həmrəyliyi və ənənələrinin möhkəmləndirilməsi və inkişafı, digər tərəfdən üzv-dövlətlərin çoxtərəfli əməkdaşlığının təşviq olunmasından ibarətdir:

- üzv-dövlətlər arasında islam həmrəyliyi möhkəmləndirilməsi;

- iqtisadi, sosial, mədəni, elmi və digər həyati əhəmiyyətli sahələrdə təşkilatın üzv-dövlətləri arasında əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi, eləcə də beynəlxalq təşkilatlarda həmin dövlətlər arasında məsləhətləşmələrin həyata keçirilməsi;

- irqi seqreqasiya və ayrı-seçkiliyin ləğvi, həmçinin, bütün formalarda müstəmləkəçiliyin aradan qaldırılmasına səy göstərilməsi;

- ədalətlik əsasında beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin dəstəklənməsi üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsinə təşəbbüs göstərilməsi;

- müqəddəs yerlərin qorunub saxlanılmasına, həmçinin öz hüquqlarının yenidən əldə edilməsi və torpaqlarının azad olunmasına köməklik göstərmək üçün Fələstin xalqının mübarizəsinin dəstəklənməsinə yönəlmiş səylərin əlaqələndirilməsi;

- bütün müsəlman xalqlarının ləyaqəti, müstəqilliyi və milli hüquqlarının qorunub saxlanılması məqsədilə onların mübarizəsinin dəstəklənməsi;

- üzv-dövlətlər və digər ölkələr arasında əməkdaşlığın və qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsi üçün zəruri şəraitin yaradılması.

Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT) çərçivəsində turizmlə bağlı müddəaları özündə təsbit edən bir sıra beynəlxalq sənədlər qəbul olunmuşdur. Belə ki, 2004-cü ilin iyun ayının 25-də Türkiyə Cümhuriyyətinin İstanbul şəhərində keçirilmiş Təşkilatın üzv-dövlətlərinin xarici işlər nazirləri Şurasının iclasında qəbul olunmuş «Təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin olunmasına QDİƏT-in töhfəsi» adlı Bəyanatda Avropa və onun sübregionlarında sabitlik və çiçəklənmənin bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olması xüsusilə vurğulanmışdır. Həmçinin, bununla bağlı Qara dəniz regionunda əlavə tədbirlərin görülməsinin zəruriliyi də xüsusilə vurğulanmışdır:

- bir sıra ictimai-təhlükəli əməllərin (terrorçuluq, narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsi, mütəşəkkil cinayətkarlıq, qeyri-qanuni miqrasiya və s.) qarşısının alınması ümumi yanaşmanın mövcudluğu;

- təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə halların qarşısının alınması, eləcə də fəvqəladə yardımların göstərilməsi üçün qarşılıqlı fəaliyyət kontekstində əməkdaşlığın həyata keçirilməsi.

Sözgedən Bəyanatı təhlil edərkən, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, beynəlxalq turizmin inkişafının əsası qismində təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin olunması çıxış edir. Hətta bəzi müəlliflərin fikrincə, region dövlətləri üçün turizmin və turizm sənayesinin inkişafı iqtisadi və mədəni kontekstdə əməkdaşlığın müstəsna elementidir.

Bundan əlavə, QDİƏT-in Turizm sahəsində İşçi Qrupu isə 2002-ci ildə Turizm sahəsində Fəaliyyət Planını qəbul etmişdir. Həmin sənəddə mövcud fəaliyyətin əsas istiqamətləri göstərilmişdir ki, bunlar da gəlmə və regiondaxili turizmə kömək göstə-

²⁷⁷ İbayev V.Ə. İslam Konfransı Təşkilatı. Bakı, Elm, 1998, s. 7.

rilməsi, kadrların hazırlanması, məlumat mübadiləsinə müncər edilir.

Əvvəllər hərbi və sərhəd məsələlərlə məşğul olan əməkdaşlıq qurumu kimi fəaliyyət göstərən, daha sonra iqtisadi və humanitar sahədə dövlətlərin qarşılıqlı fəaliyyətini ifadə edən təşkilat olmaq etibarilə, **Şanxay Əməkdaşlığı Təşkilatı (ŞƏT)** müvafiq beynəlxalq-hüquqi sənədlərin qəbulu və bu sferada müəyyən tədbirlərin görülməsi sahəsində özünəməxsus rola malikdir. Belə ki, İqtisadi əməkdaşlığın əsas məqsədləri və istiqamətləri haqqında 2001-ci il Memorandumu, həmçinin ŞƏT çərçivəsində 2003-cü ildə qəbul olunmuş «2020-ci ilə qədər Çoxtərəfli ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq Proqramı»nda qarşılıqlı ticarət və investisiya, eləcə də kapitalın, əmtənin, xidmətlərin və insanların sərbəst hərəkətinə qismən keçid, habelə regional ehtiyatlardan maksimum səmərəli istifadə üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması nəzərdə tutulur. Həmin sənədlərə əsasən, əməkdaşlığın prioritet istiqamətləri sırasında təhsil, elm, mədəniyyət, səhiyyə, ekologiya ilə bağlı məsələlər təsbit olunmuşdur.

Bundan əlavə, ŞƏT-in Dövlət Başçıları Şurasının 5 iyun 2005-ci ildə Astana şəhərində keçirilmiş iclasında Təşkilat çərçivəsində əməkdaşlığın üçüncü istiqaməti sayılan humanitar sahədə əməkdaşlıq konkret olaraq öz təsdiqini tapmışdır. Hətta həmin iclasda qəbul olunmuş Bəyannamədə birbaşa olaraq göstərilir ki, üzv-dövlətlər təhsil, mədəniyyət, idman və turizm sahələrində ŞƏT çərçivəsində qarşılıqlı fəaliyyətin genişləndirilməsinə fəal kömək edəcəklər.

Özündə 30 dövləti birləşdirən **İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT)** iqtisadi forum sayılmaqla, təşkilat çərçivəsində üzv-dövlətlərin milli təcrübəsi mübadilə olunur, ümumi problemlərin, o cümlədən turizm sahəsində meydana çıxan məsələlərin müzakirəsi təmin olunur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən təşkilat çərçivəsində turizm sahəsində fəaliyyəti həyata keçirən iki orqan fəaliyyət göstərir: Turizm üzrə Komitə və Turizm statistikasına üzrə Beynəlxalq Forum.

1961-ci ildə yaradılan və İƏİT-in bütün üzv-dövlətləri üçün açıq sayılan Turizm üzrə Komitənin hüquq statusu hazırda təşkilatın 14 dekabr 2006-cı il tarixli Qərarı ilə nizama salınır. Adıçəkilən Qərara uyğun olaraq, Komitə bir sıra məqsədlərin

həyata keçirilməsi üçün üzv-dövlətlərə yardım göstərir. Həmin məqsədlərə aşağıdakı müddəalar aiddir:

- orta və uzunmüddətli strateji inkişaf əsasında turizmdən əldə olunan iqtisadi, sosial və ekoloji gəlirlərin, eləcə də turizm siyasətinin möhkəm inkişafı, turizm və siyasətin digər istiqamətləri (məsələn, nəqliyyat, ətraf mühitin mühafizəsi, təhlükəsizlik, ticarət, vergi qoyma, miqrasiya və s.) arasında sıx əlaqənin maksimum səviyyəyə çatdırılması;

- qloballaşma kontekstində yardım göstərilməsi, iqtisadi inkişafın mənbəyi kimi turizmin davamlı inkişafının mərkəzsizləşdirilməsi, iş yerlərinin yaradılması, iri mərkəz və regionlarda yoxsulluqla mübarizənin həyata keçirilməsi;

- turizm təyinatlı yerlərin yerli əhali və turistlər üçün cəlb ediciliyinin, investorlar üçün rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının təmin olunması, eləcə də butövllükdə iqtisadi məqsədlə həmin yerlərdə olan infrastrukturların təkmilləşdirilməsi;

- turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın yaxşılaşdırılmasına kömək göstərilməsi.

Qeyd olunan məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün Komitə turizmin inkişafını təhlil edir, turizm siyasəti ilə bağlı tövsiyələr işləyib hazırlayır, turizm sferasında siyasətə qiymət verir, daha səmərəli turizm təcrübəsinin müəyyənləşdirir, bir sıra istiqamətlər (rəqabət qabiliyyəti, vergi qoyma, sahibkarlıq və innovasiya fəaliyyəti, əmək, ətraf mühit, mühafizə və təhlükəsizlik, mədəniyyət, infrastrukturaların inkişafı və s.) üzrə məsləhətlər verir.

Eyni zamanda, Turizm üzrə Komitə öz fəaliyyətini aşağıdakı prinsiplər əsasında qurmuşdur: İƏİT-in digər orqanları ilə işçi münasibətlərin dəstəklənməsi və zərurət olduqda birgə layihələrin həyata keçirilməsi; özəl sektorla və digər maraqlı tərəflərlə tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişafı; aktual problemlərin öyrənilməsi üzrə forumların təşkili və turizm siyasətinin işlənilib hazırlanması; turizm sahəsində fəaliyyət göstərən digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın həyata keçirilməsi.

Komitənin mandatının 2011-ci ilin dekabr ayının 31-də başa çatması nəzərdə tutulmuşdur.

1994-cü ildə İƏİT və Avrostat tərəfindən yaradılmış Turizm statistikasına üzrə Beynəlxalq Forum isə istər Avropa İttifaqı, istərsə də İƏİT-in üzv-dövlətləri çərçivəsində turizm statistikasına sahəsində mövcud vəziyyət barədə, eləcə də biznes siyasətinin tət-

biqinə dair müntəzəm olaraq fikir və təcrübə mübadiləsinin həyata keçirilməsi üçün unikal platforma rolunu oynayır. Forumun məqsədi hökumətlər, özəl sektor, alimlər, üzv-dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar arasında əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsinə kömək göstərən harmonizə edilmiş turizm statistikasının yaradılmasına dair əsas məsələlərin müzakirəsidir. Beynəlxalq forum tədbirinin keçirildiyi dövlətin dəvəti ilə iki ildə bir dəfə toplanır.

Bundan əlavə, İƏİT çərçivəsində turizm sahəsində normayaradıcılığın inkişafına da xüsusi önəm verilmişdir. Belə ki, müvafiq beynəlxalq qurumun Turizmə yardım göstərilməsi üzrə hökumətlərin fəaliyyəti haqqında 1965-ci il Təvsiyəsində turizmin inkişafı üzrə tövsiyə xarakterli bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi təsbit edilmişdir. Onlara mədəni, tarixi və təbii irsin qorunub saxlanması, turizmin əhəmiyyəti barədə vətəndaşlar arasında ümumi düşüncənin formalaşdırılması, turizmdə ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması, inkişaf etməkdə olan ölkələrə texniki yardımların göstərilməsi, turizm infrastrukturlarının müasirləşdirilməsi və s. aiddir.

Mərkəzi Amerika Dövlət və Hökumət Başçılarının XXII növbəti görüşündə qəbul edilmiş 2002-ci il San-Xose Bəyannaməsi isə 10 prioritet istiqamət üzrə turizm sahəsində Fəaliyyət Planından ibarətdir. Həmin istiqamətlərə milli və regional inkişaf strategiyalarında turizmə üstünlük verilməsi, davamlı turizm siyasətinin işlənilib hazırlanması, turizm sektorunda investisiyaların təşviqi və s. aiddir.

Karib Dövlətləri Assosiasiyası (KDA) çərçivəsində Dövlət və hökumət başçılarının hər il keçirilən görüşlərində iştirakçı-dövlətlərin inkişafının əsas vasitələri sayılan turizm, ticarət və nəqliyyat üzrə fəaliyyət planları qəbul edilir ki, bu da turizmlə bağlı aşağıdakı istiqamətlərin həyata keçirilməsini özündə ifadə edir: turizmin planlaşdırılması; ətraf mühitin davamlılığı; səyahətçilərin təhlükəsizliyi; regional marketing; turizm sektorunun maliyyələşdirilməsi; insan resurslarının inkişafı; informasiya və statistika; sahələrarası əlaqələr.

KDA Nazirlər Şurasının qərarına əsasən, 1996-cı ildə təsis edilmiş Turizm üzrə Xüsusi Komitə Davamlı turizm üzrə Xüsusi Komitə adlandırıldı ki, bu da onun müvafiq Təşkilat daxilindəki üç qurumun (Ətraf mühitin mühafizəsi və qorunması üzrə Xüsusi Komitə, Təbii ehtiyatlar üzrə Xüsusi Komitə, Elm, texnologiya,

təhsil və mədəniyyət üzrə Xüsusi Komitə) hesabına səlahiyyətlərinin genişlənməsi ilə nəticələndi.

Bütün bunlarla yanaşı, Latin Amerikasında turizmin inkişafına Karib İnkişaf Bankı, Mərkəzi Amerika İqtisadi İnteqrasiya Bankı, Latin Amerikası İqtisadi Sistemi, Amerikaarası İnkişaf Bankı, Mülki Aviasiya üzrə Latin Amerikası Komissiyası (turistlərin daşınması sahəsində Latin Amerikası aviasiya müəssisələrinin fəaliyyətini əlaqələndirir) kimi regional təşkilatlar da müəyyən töhfələr vermişlər və indi də bunu davam etdirməkdədirlər. Belə ki, 1979-cu ildə Latin Amerikası İqtisadi Sistemi çərçivəsində ixtisaslaşmış təsisat – Turizm sahəsində Fəaliyyət Komitəsi yaradıldı. Onun əsas məqsədi Latin Amerikası İqtisadi Sisteminin turizm sahəsində ümumi siyasətinin işlənilib hazırlanması, maddi bazanın inkişafı, çoxtərəfli əsasda dövlətlərarası turizm əlaqələrinin təşkilidir.

Mərkəzi Amerika Dövlətləri Təşkilatının tərkibində isə onun xüsusi orqanları – Turizm üzrə Şura və Daimi Katiblik yaradıldı. 1975-ci ildə Şura turizmin maddi bazasının inkişafının planlaşdırılması, onun maliyyələşdirilməsi, göstərilən xidmətin keyfiyyəti və xidmət ehtiyatlarından daha rəşional istifadəni müəyyən edən beynəlxalq turizm sahəsində siyasətə dair proqram qəbul etdi.

And Birliyi Komissiyasının 1999-cu ildə qəbul etdiyi 463 sayılı «And Birliyində turizmin inkişafı və inteqrasiyası rejimi» adlı Qərarında subregion ölkələrinin turizm sahəsində əməkdaşlığının hüquqi əsasını müəyyən edir. Bundan əlavə, həmin sənəddə turizm xidmətləri ticarətinin liberallaşdırılması barədə şərtlər (4-6-cı maddələr), Turizm orqanlarının And Komitəsinin məşvərətçi-texniki funksiyası (14-16-cı maddələr), turizmin inkişafı proqramlarının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə dövlətlərin fəaliyyəti (7-9-cu maddələr), turizmə yardım edilməsi (10-13-cü maddələr) ilə bağlı müddəalar vardır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, burada əsas diqqət subregion dövlətləri arasında turizmin inkişafına, xüsusilə sərhədyanı rayonlarda müvafiq sferanın inkişafına yetirilir. Bundan əlavə, göstərilən Qərarda Turizm üzrə And Statistik İnformasiya Sisteminin formalaşdırılması da xüsusilə vurğulanır.

Afrika regionunda beynəlxalq turizmi inkişaf etdirmək və bu sahədə əməkdaşlığın istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün

bir sıra regional qurumlar mövcuddur. **Afrika İttifaqı** (onu da qeyd edək ki, 2002-ci ilə qədər təşkilat Afrika Birliyi Təşkilatı adlandırılmışdır) bu sahədə dövlətlərin əsas əməkdaşlıq mərkəzi hesab olunur və beynəlxalq turizmin dinamik inkişafının global problemləri ilə məşğul olur. Hətta BMT Baş Məclisinin XX sessiyasında (11 oktyabr 1965-ci il) qəbul olunmuş Afrika Birliyi Təşkilatı və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı arasında əməkdaşlıq haqqında Qətnamədə iki təşkilat arasındakı əməkdaşlığın əsas istiqamətləri müəyyən olunur. Bu Qətnamə ümumi əməkdaşlıq kontekstində turizm sahəsində də əməkdaşlığın əsaslarını müəyyən edir.

Bütün bunlarla yanaşı, **Afrika İnkişaf Bankı** turizm sənayesi üzrə layihələrin maliyyələşdirilməsi, Afrika Mülki Aviasiya Komissiyası turistlərə hava daşımaları üzrə marşrut xidmətlərinin göstərilməsi, Seneqal çayı hövzəsinin istifadəsi üzrə Təşkilat ilə BMT İnkişaf Proqramının planlarının reallaşdırılmasına yardım göstərilməsinə və bu ərazidə turizm fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi istiqamətində çox mühüm funksiyaları icra edir.

Bundan başqa, subregional səviyyədə bir sıra təşkilatlar mövcuddur ki, onlar da müəyyən vəzifələrin həyata keçirilməsi ilə məşğul olur. Məsələn, Cənubi Afrika ölkələrinin turizmi üzrə Regional Şura, Şimali Afrikada Məğrib ölkələrinin Daimi Məşvərətçi Komitəsinin ixtisaslaşmış təşkilatı olan Turizm üzrə Komitə, Mərkəzi Afrika dövlətlərinin Gömrük və İqtisadi İttifaqı və s.

1961-ci ildə yaradılmış **Afrikada turizmin İnkişafı Təşkilatı** öz fəaliyyətini ABT-nin məqsəd və prinsiplərinə uyğun olaraq, həyata keçirir. Qitə dövlətləri arasında mədəni, iqtisadi, sosial inkişafın sürətləndirilməsi üçün həmrəyliyin və əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi istiqamətində müəyyən layihə və proqramların həyata keçirilməsi ilə məşğul olur.

1959-cu ildə **Qərbi Afrikada təsis olunan Razılaşdırıcı Şura** (və ya **Saxel-Benin Razılaşdırıcı Şurası**) da özünün müvafiq orqanları və sessiyaları çərçivəsində xarici turizm infrastrukturalarının inkişafı, dövlətlərin kollektiv təcrübəsinin birləşdirilməsi, birgə iqtisadi inkişaf proqramlarının hazırlanmasının həyata keçirilməsi, ehtiyatların cəmləşdirilməsi, dövlətlərin iqtisadi əsaslarının möhkəmləndirilməsi, əməkdaşlıqdan gələn gəlirlərin ədalətli bölüşdürülməsi, ümumi gömrük tariflərinin müəyyən olunması və s. istiqamətlərdə mühüm tədbirlər həyata keçirir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, turizm sferasında regional əməkdaşlıqda təkcə beynəlxalq təşkilatlar deyil, həm də onların bu və ya digər orqanları, daha dəqiq desək turizm əməkdaşlığı orqanları da özünəməxsus şəkildə iştirak edirlər. Bütün bunlarla yanaşı, onları xarakterizə edən aşağıdakı bir sıra əlamətləri də qeyd etmək yerinə düşərdi:

- Turizm əməkdaşlığı orqanlarının yaradılması zərurəti beynəlxalq təşkilatların təsis aktlarından irəli gəlir. Belə zərurət ya bilavasitə nizamnamələrdə, ya da beynəlxalq müqavilələrdə təsbit edilmişdir. Lakin bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı bir beynəlxalq qurumun təsis aktında konkret olaraq turizm sahəsində əməkdaşlıqla bağlı müddəanın olmaması heç də bu sferada mövcud olan fəaliyyətə təsir göstərmir. Məsələn, Avropa İqtisadi Birliyi haqqında Müqavilədə belə bir normanın olmaması heç də mövcud sahədə əməkdaşlığın həyata keçirilməməsinə şərtləndirmirdi. Məhz bunun nəticəsində idi ki, Avropa Birliyi Şurasının 1986-cı il Qərarına uyğun olaraq, Turizm üzrə Məşvərətçi Komitə yaradıldı. Tərkibində Avropa iqtisadi məkanının üzvlərini (bu Aİ-nin üzv-dövlətlərindən daha geniş anlama malikdir) birləşdirən Komitənin əsas funksiyalarına isə məlumat mübadiləsinin sadələşdirilməsi, məsləhətləşmələr, turizm xidmətlərinə dair məsələlər üzrə əməkdaşlığın təşkili kimi səlahiyyətlər daxildir.

- Turizm əməkdaşlığı orqanları müstəqil təşkilatlar deyil, müvafiq təşkilatların ümumi strukturuna daxil olan qurumlar hesab olunur.

- Onların səlahiyyəti yalnız tabe olduqları müvafiq təşkilatın üzərinə qoyulmuş vəzifələrin həyata keçirilməsi ilə məhdudlaşır. Lakin bu da hər bir beynəlxalq regional təşkilatın spesifik xüsusiyyətindən irəli gəlir. İƏİT-in Turizm üzrə Komitəsi ilkin olaraq Təşkilat çərçivəsində beynəlxalq turizmin liberallaşdırılması və üzv-dövlətlər arasında səyahətlərin sadələşdirilməsi ilə bağlı funksiyaları həyata keçirirdi. Lakin 1965-ci ildən sonra Beynəlxalq turizmdə inzibati tədbirlər haqqında Şuranın Qərarı və Beynəlxalq turizmə dair inzibati rəsmiyyətlər haqqında Tövsiyənin qəbulundan sonra Komitə beynəlxalq turizmin digər məsələləri ilə də məşğul olmağa başlamışdır. Məhz bunun nəticəsindədir ki, hal-hazırda o, aşağıdakıların təmin edilməsi istiqamətində öz fəaliyyətini davam etdirir: turizm siyasəti və

sənayesində nəzarətin həyata keçirilməsi; statistik vasitələrin inkişaf etdirilməsi; əsas orqanlarda baxılmaq üçün turizm siyasətinin ayrı-ayrı problemlərinin təhlilinin hazırlanması; xüsusi məsələlər üzrə layihələrin öyrənilməsinə təşəbbüs göstərilməsi; məlumat mübadiləsinin təmin olunması; beynəlxalq turizmə maneə qismində başa düşülən tədbirlər siyahısına münasibətdə qaydalara, Turizm xidmətlərinin liberallaşdırılması üzrə İƏİT Məcəlləsinə, beynəlxalq turizm üzrə qərar-təvsiyələrə əməl edilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi; yuxarıda göstərilən sənədlər üzrə mübahisələrin həllinin təmin edilməsi; məlumat mübadiləsinin təmin olunması.

-Beynəlxalq turizmin mürəkkəb xarakteri və onun əməkdaşlığın müxtəlif istiqamətləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi, bir tərəfdən, beynəlxalq turizm əməkdaşlığı orqanlarının əlaqələndirici xarakter kəsb etməsi, digər tərəfdən, turizm məsələləri ilə digər beynəlxalq təşkilatların da məşğul olmasını göstərir. Nümunə qismində 1991-ci ildə dövlətlər tərəfindən təsis edilmiş Asiya-Sakit okean Əməkdaşlığı Təşkilatının turizm üzrə işçi qruplarını göstərmək olar. Həmin işçi qrupların əsas funksiyaları aşağıdakılardan ibarətdir: regiondaxili turizm səyahətlərinin asanlaşdırılması məsələlərinə baxılması; ekoloji cəhətdən zəif rayonlarda davamlı turizm proqramlarının işlənilib hazırlanması; turizm peşə hazırlığına kömək göstərilməsi; turistlərin təhlükəsizliyinin və xidmətlərin keyfiyyətinin təmin edilməsində əməkdaşlıq; özəl sektorla münasibətlərin inkişaf etdirilməsi; Asiya-Sakit okean Əməkdaşlığı Təşkilatının üzv-dövlətlərinin turizm sferasında investisiyaların təşviqi və s.

İşçi qruplarından başqa, müvafiq qurum çərçivəsində Ticarət və İnvestisiyalar üzrə Komitə də turizmlə bağlı funksiyaları icra edir. Onun fəaliyyət sferasına isə Ümumdünya Ticarət Təşkilatının prinsipləri əsasında turizm xidmətləri ticarətinin liberallaşdırılmasının nəzərdən keçirilməsi, turizm xidmətlərinin ticarəti üçün maneələrin siyahısının tərtib edilməsi, onların aradan qaldırılması üzrə proqramların işlənilib hazırlanması, turizm sənayesində əlverişli investisiya mühitinin yaradılması üzrə layihələrin işlənilib hazırlanması kimi məsələlər daxildir.

- Bir sıra hallarda turizm əməkdaşlığı orqanlarının beynəlxalq təşkilatların köməkçi orqanları qismində iştirak etməsi. Həmin qurumlar daha çox ümumi səlahiyyətə malik bir və ya bir neçə orqanlara yardım etmək məqsədilə yaradılır. Belə ki,

Afrika İttifaqının 2000-ci il tarixli Təsis Aktına uyğun olaraq, ixtisaslaşmış texniki qurum – Nəqliyyat, Rabitə və Turizm üzrə Komitə İttifaqın İcraiyyə Şurasına tabe etdirildi. Bir sıra hallarda isə müvafiq sfera üzrə orqanlar funksional-sahəvi yanaşma baxımından yaradılır. Məsələn, ASEAN çərçivəsində turizm əməkdaşlığına görə cavabdehlik daşıyan orqan Ticarət və Turizm üzrə ASEAN Komitəsi çərçivəsində 1976-cı ildə yaradılan Turizm üzrə Altkomitə sayılır. Sonuncu isə hərəkət etmək, marketinq və elmi-tədqiqatlar sferasında regional turizm layihələrinin realizəsini həyata keçirir.

- Turizm əməkdaşlığı orqanları da, öz növbəsində, ayrı-ayrı köməkçi orqanlar yarada, onların tərkibi və səlahiyyətlərini müəyyən edə bilər. Məsələn, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (İƏİT) Turizm üzrə Komitəsi çərçivəsində 1971-ci ildən Statistika üzrə İşçi Qrupu fəaliyyət göstərir.

Turizm sahəsində regional əməkdaşlığın formalaşmasında digər mexanizmlər də özünəməxsus rol oynayır. Nümunə qismində turizm üzrə mövcud olan nazirliklərin görüşünü xatırlatmaq olar. Məsələn, ASEAN üzv-dövlətlərinin turizm nazirliklərinin ilk rəsmi görüşü 1998-ci ilin yanvarında Sebu şəhərində (Filippində) baş tutmuş, sonra isə bu tendensiya ardıcıl olaraq davam etdirilmişdir. Asiya-Sakit okean Əməkdaşlığı Təşkilatının müvafiq toplantısı 2000-ci ildə Seulda, Turizm Nazirliklərinin birinci İslam Konfransı isə 2000-ci ildə İsfahanda, ikincisi isə 2001-ci ildə Kuala-Lumpurda keçirilmişdir.

Bundan əlavə, Amerika Dövlətləri Təşkilatı tərəfindən maliyyələşdirilən Səyahətlər üzrə Amerikaarası Konqreslər isə turizm sahəsində regional əməkdaşlıq problemlərinin öyrənilməsində ayrıca bir istiqaməti inkişaf etdirir. 6 ildə 1 dəfə toplanan (1991, 1997, 2003) həmin konqreslərin iştirakçıları ADT-nin üzv-dövlətləridir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, mövcud Konqreslərin qərarları tövsiyə xarakterinə malikdir. Bir sıra müəlliflər isə Konqreslərin ixtisaslaşmış təşkilat statusuna malik olması fikrini dəstəkləyirlər²⁷⁸. Lakin bu fikirlə tam şəkildə razılaşmaq olmaz. Çünki ADT öz Nizamnaməsinin 122-123-cü

²⁷⁸ Уваров В.Д., Борисов К.Г. Международные туристские организации. Справочник. М., Международ. отношения, 1990, с. 101.

maddələrinə əsasən, yaratdığı Konqresləri təsisat deyil, ixtisaslaşmış konfrans qismində nəzərdən keçirmişdir.

Digər ixtisaslaşmış konfrans – 1989-cu ilin aprel ayının 10-14-də Haaqada (Niderlandda) keçirilən Turizm üzrə Parlamentlərarası Konfransda isə dünya ictimaiyyəti tərəfindən beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsi kimi tanınan Turizm üzrə Haaqa Bəyannaməsi qəbul olunmuşdur. Bəyannamə 10 prinsipdən və ona əlavə konkret nəticə və tövsiyələrdən ibarətdir. Bəyannamənin II prinsipində bir sıra məsələlərin həllinin təmin olunması məqsədilə ikitərəfli və çoxtərəfli texniki əməkdaşlığın formalarının köməyi ilə aşağıdakı tədbirləri qəbul etməyin məqsədmüvafiq olması vurğulanır: etibarlı infrastrukturaların yaradılması; müxtəlif səviyyələrdə turizm sənayesi ehtiyatlarının personalla (heyətlə) təmin olunması üçün məktəblərin yaradılması; turizmin digər prioritet sahələrlə (kənd təsərrüfatı, sənaye, səhiyyə, sosial təminat, təhsil və s.) birgə ölkə inkişafının kompleks planının tərkib hissəsinə çevrilməsi; daxili turizmin inkişafının stimullaşdırılması, beynəlxalq turizm inkişaf edən zaman, daxili turizmin davamlı bazasına üstünlük verilməsi; daxili turizmin planlaşdırılması zamanı cəmiyyətin rifahı naminə tarazlaşdırılmış və kompleks inkişafın yaradılması üçün inkişafın ümumi planı nəzərə alınmaqla, mövcud məsələlərin ərazi əsasında yanaşmanın işlənilib hazırlanması; xidmət qabiliyyətinin daim nəzərə alınması.

Turizmin inkişafının əsas şərtlərindən hesab edilən təbii, mədəni və insani münasibətin qorunub saxlanması, o cümlədən, turizmin rəasional idarə olunması zamanı həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, mədəni irsin, ətraf mühitin fiziki inkişafının və müdafiəsinin nəzərə alınması Bəyannamənin III prinsipində xüsusi olaraq vurğulanır²⁷⁹.

Bəyannamənin diqqəti cəlb edən və turistlər üçün daha çox əhəmiyyət kəsb edən müddəələrindən biri də V prinsipdir. Həmin prinsipdə hər bir insanın istirahət və asudə vaxta malik olmaq hüququ, dövrü ödənişli məzuniyyət və iş vaxtının səmərəli şəkildə məhdudlaşdırılması hüququ verilir. Azad səyahət etmək və hərəkət etmək hüququ sadalanır. Bu norma 1948-ci il Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin 24, İqtisadi, Sosial və mədəni hüquqlar

haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktının 13-cü maddələri, insan hüquq və azadlıqları sahəsində qəbul olunmuş digər beynəlxalq-hüquqi müvafiq müddəaları ilə qarşılıqlı əlaqədə təsbit olunmuşdur. Bundan əlavə, V prinsipin tələbinə əsasən, hər bir kişi və qadının yuxarıda sadalanan əsas hüquqlarını tam təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

- burada iştirak edən hər bir şəxsin rifahı naminə asudə vaxtın keçirilməsi ilə əlaqədar fəaliyyət növlərinin, o cümlədən beynəlxalq və milli turizmin harmonik inkişaf siyasətinin işləyib hazırlamaq və həyata keçirmək;

- dövlətin milli prioritetlərinə uyğun olaraq, turizmin inkişaf siyasəti proqramlarının işlənilib hazırlanması və ya həyata keçirilməsi zamanı Turizm Xartiyası, Turist Məcəlləsi, Akapulko Sənədi, Dünya turizmi üzrə Manila Bəyannaməsində ifadə olunmuş prinsiplərə lazımı diqqət ayırmaq.

Yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə, Bəyannamədə turizmin humanist xarakter daşması (IV prinsip), turizmin inkişafı üçün səyahətlərin sadələşdirilməsi məqsədilə dövlət və özəl bölmənin müvafiq effektiv tədbirlər qəbul etməsi (VI prinsip), turistlərin təhlükəsizliyi, müdafiəsi, onların ləyaqətinə hörmət edilməsi (VII prinsip) və s. ilə bağlı müddəalar əks olunmuşdur.

Bəyannamənin əsas hissələrindən başqa, həm də onun konkret nəticə və əlavələri də mövcuddur. Həmin nəticə və əlavələrdə iqtisadi və sosial inkişafda turizmin yeri, turizm və turist səyahətlərinin, giriş-çıxış rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsi, turistlərin, turist yerlərinin və obyektlərinin müdafiəsi və təhlükəsizlik məsələləri təsbit edilmişdir. Belə ki, burada pasport və viza, valyuta nəzarəti və valyuta mübadiləsinə görə nəzarət, gömrük qaydaları və tibbi rəsmiyyətlər, turizm də daxil olmaqla, ticarət xidmətlərinin liberallaşdırılması, insanların sağlamlığının qorunmasının turizmin və onun inkişafının əsas komponenti olması və digər məsələlər öz əksini tapmışdır²⁸⁰.

Ümumilikdə isə bir sıra müəlliflər ixtisaslaşmış təşkilatların yaradılmasının aşağıdakı səbəblərini göstərirlər:

²⁷⁹ Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.И. Волошин. М., Финансы и статистика, 2002, с. 222-224.

²⁸⁰ Международный туризм: правовые акты. Сост. Н.И. Волошин. М., Финансы и статистика, 2002, с. 224-228.

- turizmin sürətli inkişafı, məcmu münasibətlərin mürəkkəbliyi, turizmin beynəlxalq münasibətlərə göstərdiyi çoxtərəfli təsir;

- beynəlxalq turizmin inkişafının dövlətlərdə özünün müxtəlif inkişaf səviyyələrində təzahür etməsi. Bu isə turizm üzrə milli orqanların eynihəcmli hüquq və səlahiyyətlərə malik olması ilə əlaqədardır. Belə ki, bir qrup ölkələrdə onlar dövlət idarələri və nazirlikləri kimi fəaliyyət göstərsələr də, digərlərində onlar qeyri-hökumət kommersiya təşkilatları qismində çıxış edirlər²⁸¹.

İxtisaslaşmış beynəlxalq turizm təşkilatları barədə danışarkən, onu da qeyd etmək lazımdır ki, ilk belə qurumlar XX əsrin 50-ci illərində meydana gəlmişdir. Belə ki, 1954-cü ildə Ərəb Dövlətləri Cəmiyyəti Ərəb Beynəlxalq Turizm İttifaqı (1969-cu ildən həmin qurum Ərəb Turizm İttifaqı adlanır) yaradılmışdır. Bundan əlavə, ixtisaslaşmış regional turizm təşkilatlarının özəl sektorun da işinə cəlb edilməsini xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Məsələn, Ərəb Turizm İttifaqı 18 ərəb dövlətini və Afrikanın 11 fransızdilli ölkəsindən olan turizmin inkişafı təşkilatları və assosiasiyalarını birləşdirir²⁸². Karib Turizm Təşkilatı üzv-dövlətlərdən başqa, dörd kateqoriya qeyri-hökumət üzvlərini özündə birləşdirir. Onlara üzv-daşıyıcılar, qeyri-turizm təşkilatları (kitabxanalar, universitetlər, maliyyə qurumları), ittifaqlar (agentliklər) və assosiasiya edilmiş üzvlər aiddir. Cənubi Asiya-Sakit okean Turizm Təşkilatı 13 dövləti, özəl sektorun nümayəndələrini, o cümlədən qeyri üzv-dövlətləri (Avstraliya, ABŞ, Yeni Zelandiya, Yaponiya, Birləşmiş Krallıq) özündə birləşdirir.

Regional beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində turizm sahəsində əməkdaşlıqdan danışarkən, müvafiq sferada mövcud olan qeyri-hökumət təşkilatlarını da göstərmək tam yerinə düşərdi. Məsələn, **Asiya-Sakit okean Turizm Assosiasiyasının (PATA)** əsası 1951-ci ildə qoyulmuş, milli hökumət turizm təşkilatları, nəqliyyat və mehmanxana assosiasiyaları, turizm firmaları, həmçinin turizm sənayesi ilə bağlı olan digər təşkilatları təmsil

edən 34 dövlətdən 2200-dən çox üzvü birləşdirən beynəlxalq qeyri-hökumət turizm təşkilatıdır. Assosiasiyanın əsas məqsədi Sakit okean regionunda turizmin inkişafına yardım göstərməkdir. Təşkilatın üzvləri Asiya və Sakit okean regionunda gələcək turizmin inkişafı üzərində aparılan işlərdə iştirak etməklə, meydana çıxan problemlərin həlli ilə əlaqədar fikir mübadiləsi həyata keçirirlər. Onun fəaliyyət gündəliyi marketing, tədqiqat, işləyib hazırlama, tədris və turizmlə bağlı digər fəaliyyət növləri üzrə öz üzvləri üçün dəqiq və vaxtlı-vaxtında mövcud olan informasiyanın əsas mənbəyi hesab olunur.

Menecment, marketing, işləyib hazırlama və tədqiqatlar üzrə təşkilati komitələr isə Assosiasiyanın fəaliyyət proqramlarını həyata keçirirlər. PATA-nın marketing səyləri region daxilində səyahət edən fərdi turistlərə istiqamətlənmişdir. Komitə ayrı-ayrı turizm istiqamətlərinin cazibədarlığının inkişafı üzrə marketing fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə cəhd göstərir.

Onun tədqiqat işi isə turizmin tədqiq olunması üzrə illik konfranslar hesab olunur. Mövcud konfransların nəticələri isə Sakit okean regionu üzrə illik statistik hesabatların nəşr edilməsində öz əksini tapır.

PATA-nın Katibliyi San-Fransiskoda (ABŞ) yerləşə də, onun Asiya regionunun xidməti üzrə ofisi Sinqapurda, Sakit Okean regionunda xidmət üzrə ofisi Sidneydə, Amerika-Avropa hissələrinin xidməti üzrə ofisi isə San Fransiskoda yerləşir. Rəsmi dili ingilis dilidir.

Avropa Səyahət Şəbəkəsi (ASS) turistlərə yüksək səviyyədə xidmətlərin göstərilməsini təmin edən 250 müstəqil turizm agentliklərini özündə birləşdirən beynəlxalq miqyaslı konsorsiumdur. 175 ölkədə fəaliyyətini quran ASS, həmçinin, öz sıralarında 10 mindən yuxarı mehmanxana, restoran, avtomobil icarəsi xidmətləri və digər təşkilatları birləşdirir.

Bundan əlavə, ASS müəyyən güzəştlərlə və ya endirilmiş tarif dərəcələri ilə turistlərə xidmət göstərilməsini təmin edir. Məsələn, ASS kartına malik olan, eləcə də iki telefon şirkətinin («Sprint Fon Card», «Tele Card») xidmətlərindən istifadə edən turistlər telefon danışqları ilə bağlı qiymət güzəştlərindən istifadə edirlər. Digər tərəfdən, yuxarıda qeyd olunan karta malik olan

²⁸¹ Барчукова Н.С. Международное сотрудничество государств в области туризма. М., Международные отношения, 1986, с. 71-72.

²⁸² Пузакова Е.П., Честникова В.А. Международный туристический бизнес. М., «Экспертное бюро-М», 1997, с. 6.

turistlər güzəştli tariflərlə aviasiya və dəmiryolu biletləri əldə etmək imkanına malikdirlər²⁸³.

Turizm üzrə Avropa Komissiyasının (KET) məqsədi isə dünyanın 26 ölkəsində milli turizm təşkilatlarının maliyyələşdirdiyi dünyanın əsas bazarlarının inkişaf etdirilməsi vasitəsilə Avropada turizmin inkişafına yardım etməkdir. KET-in əsas vəzifələri KİV və istehlakçılarla ictimai əlaqələr qurmaq və inkişaf etdirmək, reklam və nəşriyyat fəaliyyəti, marketinq tədqiqatlarının həyata keçirilməsi, Avropa Turist Qrupu (ETAQ) vasitəsilə turizm sənayesinin müxtəlif sektorlarında peşəkarlarla əlaqələr qurulmasıdır²⁸⁴.

Avropa regionunda beynəlxalq turizmin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı regional qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətindən danışarkən, qitənin 19 ölkəsinin mehmanxana, restoran və qəhvəxana sənayesinin 35 milli assosiasiyasını özündə birləşdirən **Avropa İttifaqı və Avropa İqtisadi Zonasında mehmanxana, restoran, qəhvəxana və oxşar müəssisələrin milli assosiasiyaları Konfederasiyasının (HOTREC)** da adını çəkmək yerinə düşərdi. Mənzil-qərargahı Brüsseldə (Belçika) yerləşən müvafiq qurumun vəzifələri sırasında Avropa turizm sənayesi sahələri ilə qarşılıqlı fəaliyyətin həyata keçirilməsi, dünya turizm sənayesi sahələri ilə əlaqələrin yaradılması və bütün bunların inkişaf etdirilməsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bütövlükdə isə Konfederasiya təsis edildiyi sahə üzrə üzv-təşkilatların əməkdaşlığına maksimum səviyyədə yardım edilməsi və Avropa mehmanxana, restoran, qəhvəxana sənayesinin maraqlarının beynəlxalq səviyyədə müdafiə olunması məqsədini özündə təsbit edir.

Avropa Turizm Ticarət Yarmarkaları Assosiasiyası (ETTFA) sərgi turizminin inkişafına cavabdeh olan beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı kimi beynəlxalq turizm sərgilərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi mexanizmini təmin edir. 1993-cü ildə təsis edilən beynəlxalq qurum 11 yarmarkanı özündə birləşdirir. Assosiasiyanın əsas məqsədi beynəlxalq turizm yarmarkalarının səmərəli təşkili və keçirilməsinə yardım etməkdir. Mənzil-qərargahı Brüsseldə (Belçika) yerləşən ETTFA-nın vəzifələrinə aşağıdakılar

aiddir: turizm şirkətlərinin və təşkilatlarının beynəlxalq sərgi-yarmarkalarda uğurla təmsil olunmasını təmin etmək; üzv-təşkilatların yarmarkalarında vahid standartların tətbiqi; iştirakçılara münasibətdə xidmət keyfiyyətinin təmin olunması; üzv-təşkilatların ümumi mənafeyini təmsil etmək; yarmarkaların əsas iştirakçılarına dair məlumatlar bazasını formalaşdırmaq.

Avropada turizm infrastrukturunun formalaşdırılmasında **Ümumdünya Səyahət və Turizm Şurasının** əvəzedilməz rolu vardır. 1990-cı ildə yaradılmış Şura Avropa ölkələrində aviasiya, gəmiçilik, dəmiryolu nəqliyyatı, avtomobillərin icarəyə verilməsi sahəsində fəaliyyət göstərən 60-dan artıq şirkəti, habelə beynəlxalq mehmanxana birliklərini özündə birləşdirir. Təşkilatın əsas vəzifələrindən biri turizm sənayesinin iqtisadi əhəmiyyətinin hökumətlərin nəzərinə çatdırılmasıdır.

Latin Amerikası Turizm Təşkilatlarının Konfransı (KOTAL) müvafiq regionun 900-dən çox turizm, nəqliyyat, mehmanxana müəssisələrini, həmçinin Asiya, Afrika və Avropanın 350-dən yuxarı turizm müəssisələrini özündə birləşdirən regional turizm təşkilatıdır. 1957-ci ildə yaradılan həmin qurumun əsas vəzifəsi Latin Amerikası turizm sənayesinin inkişafı məqsədilə bütün turizm müəssisələrinin və milli assosiasiyaların fəaliyyətini birləşdirməkdir.

KOTAL-ın Katibliyi Buenos-Ayresdə (Argentina) yerləşir. Konfransın rəsmi dilləri isə ispan və ingilis dilləridir. Rəhbər orqanları isə adətən ildə bir dəfə keçirilən Baş Assambleya və Direktorlar Şurası sayılır.

1992-ci ildən Ümumdünya Turizm Təşkilatına üzv kimi qəbul edilən **Amerika dövlətlərarası Mehmanxana Assosiasiyası (IAHA)** Amerika qitəsinin mehmanxana sənayesini beynəlxalq səviyyədə təmsil etməyi özünün əsas məqsədi hesab edir. Adıçəkilən qurumun vəzifələrinə gəldikdə isə onu, əsas etibarilə, aşağıdakılar təşkil edir: regionun mehmanxana şirkətlərinin mənafeyinin beynəlxalq toplantılarda təmsil olunması və qorunması; turizm sənayesi şirkətləri ilə üzv-təşkilatların əməkdaşlığına kömək göstərilməsi; marketinq tədqiqatları, statistika və nəşriyyat fəaliyyəti, o cümlədən regionun mehmanxana sferası üçün personalın hazırlığının təşkili və həyata keçirilməsi.

1951-ci ildə yaradılan Asiya-Sakit okean Turizm Cəmiyyəti də regional əməkdaşlıqda fəal şəkildə iştirak edir. Bu

²⁸³ Максименко С.В. Туристская деятельность: международно-правовые аспекты. Одесса, Латстеп, 2001. 173 с.

²⁸⁴ Bilalov B.Ə. Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi. Bakı, Mütərcim, 2006, s. 97.

Təşkilat çərçivəsində menecment, marketing, tədqiqat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı çox gərgin işlər gedir. Təşkilatın əsas məqsədi regionda turizm və səyahətlərin inkişafı üçün nailiyyətlərin əldə edilməsidir. Bundan əlavə, digər regional qeyri-hökumət təşkilatları da Transmilli Mehmanxana Korporasiyası, Nəqliyyat Korporasiyası və s. müvafiq sferada çox mühüm rol oynayırlar.

Bütün bu deyilənləri yekunlaşdıraraq, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, regional təşkilatlar çərçivəsində turizm sferasında beynəlxalq əməkdaşlıq beynəlxalq hüququn ümumtənnis prinsipi və normalarına, müvafiq sahədə universal əməkdaşlığa əsaslanmaqla, özünəməxsus formaya malikdir. Bu spesifikasiyaya isə daha çox turizm sahəsində ixtisaslaşmış qurumların mövcudluğu və fəaliyyəti ilə əlaqədardır.

VI FƏSİL. TURİZM SFERASINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏTDAXİLİ (MİLLİ) QANUNVERİCİLİYİNİN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Beynəlxalq turizm hüququnun formalaşması və inkişafında hər bir dövlətin müvafiq sferada qəbul etdiyi milli qanunvericilik aktları da mühüm rol oynayır. Bunun bariz nümunəsi qismində Azərbaycan Respublikasının müvafiq sahədə mövcud olan milli qanunvericiliyini göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin əsası hesab olunan, ölkə ərazisində ali və birbaşa hüquqi qüvvəyə malik Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 15, 69, 95, 109, 119, 130, 138-ci və digər maddələri turizmlə bağlı bu və ya digər məsələləri özündə təsbit edir. Belə ki, 15-ci maddədə iqtisadi inkişafın xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət etməsi və digər məsələlər göstərilmişdir. Bu da turizm sahəsinə sahibkarlığın, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, turizmin inkişafının xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət etməsi üçün hüquqi baza rolunu oynayır.

Konstitusiyanın 119-cu maddəsinə uyğun olaraq, dövlətin iqtisadi proqramlarının həyata keçirilməsinin təmin edilməsi Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətlərindən biridir. Şübhəsiz ki, iqtisadi proqramların içərisində turizm proqramları da özünəməxsus yer tutur.

Göstərilənlərlə yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiyanın 138-ci maddəsinə uyğun olaraq, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin müəyyən etdiyi ümumi qaydaların bir istiqaməti də turizmə aiddir. Bu isə onu göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisində bütün səviyyələrdə turizmin inkişafı dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin (o cümlədən turizm sahəsində) qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsi olması barədə müddəanı özündə təsbit edən 148-ci maddə və Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ-hüquqi aktlarla onun tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında kolliziyanın yaranması zamanı meydana çıxan hüquqi nəticəni təsbit edən 151-ci maddədə də turizm sahəsində əməkdaşlığın müəyyən aspektlərini nizama salır.

28 dekabr 1999-cu ildə qəbul olunmuş, 2000-ci ilin sentyabr ayının 1-dən qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 47-ci fəslə (862-863-cü maddələr) bilavasitə turist xidmətlərinin göstərilməsinə həsr olunmuşdur. Həmin fəsildə turist xidmətlərinin məzmununun əsas və formal şərtləri təsbit edilmişdir. Belə ki, turist səfərinin əhatə etdiyi bir və ya bir neçə aparma, o cümlədən geriye – səfərin başlandığı yerə gətirmə turist xidmətlərinin əsas şərtidir. Lakin bununla bərabər, aşağıdakı 3 formal şərtədən birinin olması zəruridir: qidalanma; mehmanxanalarda yerləşdirmə; təyinat məntəqəsinə seyrətmələr və ya mədəni tədbirlərdə iştirak.

Həmçinin, turist səfərinin həyata keçirilməsi və qüsurlarına görə təşkilatçının məsuliyyəti, turist səfərləri ilə bağlı olan münasibətlər və onların tənzimlənməsi, daşıyıcının məsuliyyətinin məhdudlaşdırılması və digər məsələlər Mülki Məcəllənin müvafiq maddələrində əks etdirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının turizm sahəsində qəbul edilmiş əsas qanunvericilik aktı 4 iyun 1999-cu il tarixli «Turizm haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu sayılır. Qanun 17 maddədən ibarət olmaqla, turistlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, onların sığortalanması və digər məsələləri özündə təsbit edir. Qanunun 1-ci maddəsində müvafiq normativ-hüquqi aktda istifadə edilən terminlərin (turizm, turist, tur, turizm yollayışı, turagent, turoperator, turizm məhsulu və s.) mənası izah edilir. Adıçəkilən normativ-hüquqi aktın müvafiq münasibətləri tənzimlənməsində diqqəti çəkən əsas müddəalardan biri də 5-ci maddə hesab edilir. Belə ki, həmin normada turizm sahəsində xüsusi razılığın verilməsi, standartlaşdırma və turizm məhsulunun sertifikatlaşdırılması ilə bağlı məsələlər aydın şəkildə ifadə edilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, turizm fəaliyyəti sahəsində standartlaşdırmaya aşağıdakılar aid edilir: turizm müəssisələri və turizm məhsullarının təsnifatı; turizm məhsullarının təhlükəsizliyinin və keyfiyyətinin təmin edilməsi; turizm məhsullarının turist tələbatına uyğunluq parametrlərinin müəyyənəşdirilməsi; turizm müəssisələri işçilərinə verilən ixtisas tələbləri; turizm müəssisələrinin ofislərinə verilən ixtisas tələbləri.

Turizm məhsulunun formalaşdırılması və hərəkətə gətirilməsi ilə bağlı münasibətlər isə 8-ci maddənin tənzimləmə obyektini təşkil edir.

Ümumiyyətlə, nəzəriyyədə turizm məhsulu turistlərin səyahəti zamanı meydana çıxan ehtiyacların tam təmin edilməsi üçün zəruri olan maddi (istehlak əşyaları) və qeyri-maddi (xidmətlər) istehlak dəyərinin məcmusu kimi ifadə edilir. Həmçinin göstərilir ki, turizm məhsulunun özü də üç elementi – tur, əlavə turizm-ekskursiya xidmətləri, əmtəələri özündə birləşdirir²⁸⁵. Qanunda isə turizm məhsulu turistlərə göstərilən xidmətlər kompleksini (turistlərin yerləşdirilməsi, daşınması, yeməyi üzrə xidmətlər kompleksi, ekskursiya, bələdçi (bələdçi-tərcüməçi) xidmətləri, səfərin məqsədlərin asılı olaraq göstərilən digər xidmətlər) göstərir.

Bundan əlavə qeyd edilir ki, turizm məhsulunun formalaşdırılması iki əsas üzərində qurula bilər. Onlara aşağıdakılar aid edilir: turizm bazarının vəziyyəti; turistin konkret sifarişi.

Turizm məhsulunun satışının təşkili qaydaları isə 9-cu maddənin tərkib hissəsini təşkil etməklə, bir sıra məsələləri özündə birləşdirir. İlk öncə, turizm məhsulu satışının müqavilə əsasında həyata keçirilməsi və həmin müqavilənin yazılı formada bağlanaraq, milli qanunvericiliyə uyğun olması xüsusilə vurğulanır. Bundan başqa, göstərilən normada müqavilənin vacib şərtləri, şəraitin əsaslı dəyişikliyi təşkil edən siyahının aydın şəkildə ifadə edilməsi və digər məsələlər mövcud tənzimləmənin bir hissəsi sayılır. 11-ci maddə isə Azərbaycan Respublikasının turizm ehtiyatlarından bəhs edir. Bunun üçün, ilk növbədə, «Turizm haqqında» Qanunun 1-ci maddəsinə müraciət etmək yerinə düşərdi. Belə ki, orada turizm ehtiyatları dedikdə, səfər edilən ölkənin (yerin) təbii, mədəni, tarixi, sağlamlaşdırma obyektləri və turistlərin ayrı-ayrılıqda və ya kompleks halında tələb və ehtiyaclarını təmin edə bilən, onların fiziki və mənavi qüvvələrinin bərpası və inkişafına kömək edə bilən digər obyektlərin məcmusu başa düşülür. Turizm ehtiyatları ilə bağlı müəyyənəşdirilməli olan məsələlər, əsas etibarilə, aşağıdakılardan ibarətdir: turizm ehtiyatlarının təsnifatı və qiymətləndirilməsi; onların mühafizəsi rejimi; Azərbaycan Respublikasının turizm ehtiyatlarının bütövlüyünün saxlanılması və onların bərpası üzrə tədbirlər; ətraf mühitə yol verilə bilən təsirin həddi nəzərə alınmaqla, turizm ehtiyatlarından istifadə qaydaları.

²⁸⁵ Квартальнов В.А. Теория и практика туризма. Учебник. М., Финансы и статистика, 2003, с. 47.

Qanunun 12-ci maddəsi isə turistlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, adıçəkilən kateqoriyanın təhlükəsizliyi iki aspektdən qiymətləndirilir. Onlara aşağıdakılar aiddir: səyahət müddətində turistlərin şəxsi təhlükəsizliyi; onların əmlakının qorunması.

Turistlərin təhlükəsizliyinin təmin olunması istiqamətində əsas fəaliyyət növlərindən biri də onların sığortalanmasıdır. Bu isə mövcud qanunvericilik aktının 13-cü maddəsinin tələbindən irəli gəlir. Göstərilənlərdən əlavə, Qanunun 14-cü maddəsi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə ixtisaslaşmış xidmətlər, 15-ci maddəsi Azərbaycan Respublikası hüdüdlərindən kənarda fəvqəladə vəziyyət yarandığı hallarda Azərbaycan turistlərinin maraqlarının müdafiəsi, 16-cı maddə Azərbaycan Respublikası hüdüdlərindən kənarda turizm nümayəndəliyi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir.

«Turizm haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda diqqəti çəkən yeniliklərdən biri də turizm və rekreasiya zonalarının anlayışının müəyyənləşdirilməsi, eləcə də belə zonaların yaradılmasının mümkünlüyünə dair normaların təsbit olunmasıdır. Qanunun 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, turizm və rekreasiya zonaları xüsusi ekoloji, rekreasiya, tarixi, mədəni əhəmiyyət daşıyan təbiət və mədəniyyət komponentlərinin yerləşdiyi, təbiəti mühafizə, milli və mədəni irsi qoruma, maarifçilik, elmi və digər məqsədlər üçün istifadə olunan, qanunvericiliyin tələbləri nəzərə alınmaqla, turizmin təşkili və inkişafı məqsədilə, ayrılan əlverişli turizm potensialına və müvafiq turizm infrastrukturuna malik olan ərazilər sayılır. Həmçinin, Qanunun 4-1-ci maddəsində turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi məqsədilə, turizm və rekreasiya zonalarının yaradılmasının mümkünlüyünə dair müddəa təsbit olunmuşdur. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, turizm və rekreasiya zonalarının yaradılması Nazirlər Kabineti, onun idarə olunması isə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir.

Bunun normativ davamı olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 iyun 2008-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş «Turizm və rekreasiya zonaları haqqında Nümunəvi Əsasnamə»də turizm və rekreasiya zonaları ilə bağlı müəyyən məsələlər (turizm və rekreasiya zonalarının yaradılmasının məqsədləri, turizm və rekreasiya zonalarının yaradılması, turizm və rekreasiya

zonalarında tətbiq edilən mühafizə rejiminin xüsusiyyətləri, turizm və rekreasiya zonalarının elmi tədqiqat və marketinq-araşdırma fəaliyyəti, turizm və rekreasiya zonalarının idarə olunması, turizm və rekreasiya zonalarına dövlət nəzarəti və s.) öz əksini tapmışdır. Əsasnaməyə uyğun olaraq, turizm və rekreasiya zonaları insanların əyləncəsini, istirahətini, müalicəsini və sağlamlığını təmin edən, müvafiq turizm infrastrukturuna malik olan, xüsusi ekoloji, rekreasiya, tarixi, mədəni əhəmiyyət daşıyan təbiət və mədəniyyət komplekslərinin yerləşdiyi və təbiəti mühafizə, milli və mədəni irsi qoruma, gəncləri vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə etmə, maarifçilik, elmi və digər məqsədlər üçün istifadə olunan, regionların sosial-iqtisadi inkişafına kömək edən və müvafiq idarəetmə qurumlarına malik ərazilər kimi qiymətləndirilir. Üç formada (turizm zonası, rekreasiya zonası, turizm və rekreasiya zonası) yaradılması nəzərdə tutulan turizm və rekreasiya zonalarına aşağıdakı sahələrin daxil edilməsi mümkündür (bənd 3.2): arxeoloji, memarlıq abidələri və onların qalıqları müəyyən olunmuş zonalar; meşə fondu zonaları; Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsi (zonası); dağ zonaları; qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda digər ərazilər.

Ümumilikdə turizm və rekreasiya zonalarının yaradılmasının məqsədləri qismində bir sıra müddəalar çıxış edir ki, bu da turizmin davamlı inkişafı, turizmin inkişafı kontekstində ətraf mühitin mühafizəsi, qeyd olunan sahəyə yerli və xarici sərmayələrin yatırılması, digər bu qəbildən olan məsələlərin tənzimlənməsinə yönəlmişdir. Əsasnamənin 2-ci bəndinə uyğun olaraq, həmin məqsədlərə aiddir:

- istehlakçıların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- turizm, istirahət və rekreasiya üçün münbit şəraitin yaradılması;
- turizmin davamlı inkişafının və yerli sosial-iqtisadi layihələrdə turizm və rekreasiya zonalarının iştirakının təmin edilməsi vasitəsilə regionlarda sosial-iqtisadi inkişafa və milli-mədəni irsin saxlanılmasına nail olunması;
- turizmin köməyi ilə tarix və mədəniyyət abidələrinin, nadir təbiət mənzərələrinin, spesifik turist xidməti obyektlərinin, milli-mədəni irsin qorunmasının və təbliğinin təmin edilməsi;

- ətraf mühitin qorunması və ekoloji tarazlığın saxlanmasına şərait yaradan müxtəlif turizm növlərinin yaradılması və təbliği;

- müvafiq turizm və (və ya) rekreasiya zonasına daxil olan torpaq sahələri üzərində hüquqları olan şəxslərlə razılaşdırılaraq beynəlxalq standartlara cavab verən və keyfiyyətli turist xidməti göstərə bilən turizm infrastrukturunun yaradılması;

- turizm və rekreasiya zonalarının ərazisində rəqabət qabiliyyətli və əhalinin bütün təbəqələrinə turist xidməti göstərə bilən turizm bazarının yaradılması;

- turizm sahəsində statistikanın, marketinq və digər araşdırmaların aparılması;

- daxili və xarici sərmayəçilərin (investorların) cəlb edilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

- turizm bazarının tələbinə uyğun olaraq, turizm məhsullarının yaradılması və mövcud olan imkanların genişləndirilməsi;

- turizm və rekreasiya zonalarında turizm xidməti sahəsini yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə nəqliyyat, kommunikasiya və informasiya vasitələrinin inkişaf etdirilməsi;

- turizm və rekreasiya zonalarında fəaliyyət göstərən müəssisələrin iştirakı ilə ərazinin sosial-iqtisadi inkişafına istiqamətləndirilmiş layihələrin həyata keçirilməsi;

- turizm və rekreasiya zonalarında yeni iş yerlərinin yaradılması, əhalinin sosial-iqtisadi durumunun yaxşılaşdırılması;

- turizm və rekreasiya zonaları sahəsində dövlət tənzimlənməsi və nəzarətinin həyata keçirilməsi.

Əsasnamədə diqqəti çəkən məqamlardan biri də turizm və rekreasiya zonalarına dair baş və cari inkişaf planlarının tərtib olunması, eləcə də qeyd olunan ərazilərin pasportla təmin edilməsi məsələsidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Əsasnamənin 7.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, baş və cari inkişaf planları turizm və rekreasiya zonalarının inkişafı məqsədilə tərtib olunur. Daha dəqiq ifadə etsək, baş inkişaf planı müəyyən dövr ərzində ərazinin mövcud potensialına uyğun olaraq turizm və (və ya) rekreasiya zonasının inkişafını, burada tikililərin və qurğuların inşasını və yerləşdirilməsini, avtomobil və digər bərk örtüklü yolların çəkilməsini və zonada əhəmiyyətli dəyişikliklərə

səbəb ola bilən digər mühüm işlərin görülməsini nəzərdə tutan, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilən sənəd sayılır. Bu plan 5 illik dövrü əhatə edir. Baş inkişaf planında müvafiq turizm və (və ya) rekreasiya zonasının mövcud potensialına uyğun olaraq, aşağıdakı istiqamətlərdə inkişafı nəzərdə tutulmalıdır: müvafiq standartlara cavab verən turist xidməti (yerləşdirmə, iaşə, nəqliyyat, ekskursiya, təşviqat və məlumatlandırma) infrastrukturunun yaradılması; turizm bazarının tələbatına uyğun turizm növlərinin yaradılması və genişləndirilməsi; turizm və (və ya) rekreasiya zonasının inkişafı və idarə edilməsi üçün maliyyə mənbələrinin müəyyən edilməsi və aidiyyəti üzrə sərmayənin (investisiyanın) cəlb olunması; turistlərin təhlükəsizliyini təmin edən tədbirlərin həyata keçirilməsi; müasir turizm bazarında rəqabətə davamlılığı təmin edən marketinq siyasətinin qurulması; turizmin davamlı inkişafını, yerli əhalinin sosial-iqtisadi durumunu və regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılmasını təmin edən fəaliyyətin genişləndirilməsi.

Cari inkişaf planı isə müəyyən dövr ərzində turizm və (və ya) rekreasiya zonasında piyada və mexaniki nəqliyyat vasitələrinin konkret marşrutlarını, cığırın və digər bərk örtüyü olmayan yolların çəkilməsini, yüngül konstruksiyaların və reklam lövhələrinin quraşdırılmasını, onların yerləşdirilməsini və zonada əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olmayan digər az əhəmiyyətli işlərin görülməsini nəzərdə tutan, Şura tərəfindən təsdiq edilən sənəddir. Həmin plan 1 illik dövrü əhatə edir. Bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, cari inkişaf planları baş inkişaf planına uyğun olaraq, baş inkişaf planının təsdiq edildiyi gündən sonra 3 aydan gec olmayaraq qəbul edilir.

Əsasnamənin 7.7-ci bəndin uyğun olaraq, hər bir turizm və rekreasiya zonası pasportla təmin edilir. Qeyd olunan zonanın pasportunda mövcud turist xidməti obyektlərinin və turizm və (yaxud) rekreasiya zonasında yaradılması nəzərdə tutulan obyektlərin yerləşdirilməsi, nəqliyyat yolları, piyada və mexaniki nəqliyyat vasitələrinin marşrutları göstərilməlidir. Ümumiyyətlə, turizm və rekreasiya zonasının pasportu 3 bölmədən ibarət aşağıdakı qaydada tərtib və təsdiq edilir:

1) birinci bölmə müvafiq turizm və (və ya) rekreasiya zonasında mövcud olan vəziyyəti əks etdirir.

2) ikinci bölmə Baş inkişaf planından, habelə ona əlavə olunan qrafik və digər sənədlərdən ibarətdir

3) üçüncü bölmə Cari inkişaf planından və ona əlavə olunan yekun qrafik və digər sənədləri özündə birləşdirir.

Bir məsələni xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, turizm və rekreasiya zonalarının formalaşdırılması heç də onların dövlət nəzarətindən kənarda qalmasına əsas vermir. Belə ki, təhlil olunan Əsasnamənin 8.1-ci maddəsinə əsasən, turizm və rekreasiya zonalarına həyata keçirilən dövlət nəzarətinin məqsədi qismində həmin ərazilərin vəziyyətinə, mühafizəsi, qorunması, bərpası və istifadəsi üzrə tədbirlərin yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydalara və tələblərə əməl olunmasını təmin etməkdən ibarətdir. Sözügedən zonalarda həyata keçirilən idarəetmə və turizm fəaliyyətinə dövlət nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən yerinə yetirilir.

Ölkəmizdə həyata keçirilən məqsədyönlü iqtisadi siyasət, qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəlmiş lazımi tədbirlər turizm sferasının inkişafına da öz əsaslı təsirini göstərmişdir. Məhz bunun nəticəsindədir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin tövsiyəsi əsasında qeyri-neft sektorunun inkişafı, həmçinin müxtəlif sahələrin daha da sürətli şəkildə irəliləyən inkişafına xüsusi önəm verilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2011-ci il tarixli Sərəncamına uyğun olaraq, cari ilin «Turizm ili» elan olunması da dediklərimizin bariz nümunəsidir. Həmin Sərəncamda 2011-ci ilin Azərbaycan Respublikasında «Turizm ili» elan edilməsinin məqsədi qismində turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmaqla, zəngin coğrafi landşafta malik ölkəmizin təbiət abidələrinin, eləcə də xalqımızın qədim mədəni-tarixi irsinin geniş miqyasda tanınılmasının təmin olunması çıxış edir. Bu Azərbaycan Respublikasında turizmin daha da inkişaf etdirilməsi və turizm fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması zərurətindən irəliləyir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 iyul 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublika-

sında 2011-ci ilin «Turizm ili» elan edilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı»nda isə cari il ərzində müvafiq sahənin hərtərəfli inkişafına yönəlmiş müxtəlif müddəalar təsbit olunmuşdur. Həmin normativ-hüquqi akta uyğun olaraq, 2011-ci ilin «Turizm ili» elan edilməsi ilə əlaqədar, mədəni turizm tədbirlərinin keçirilməsi, idarəetmə və normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, bu sahədə elm və təhsilin inkişafı, təbliğat və təşviqat işinin həyata keçirilməsi, habelə investisiyalar və turizm infrastrukturunun inkişafı və s. məsələlərin icrası nəzərdə tutulmuşdur. Sözügedən müddəanın hər biri müvafiq tərkib elementlərinə malik olmaqla yanaşı, həm də öz səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə seçilir. Nümunə qismində mədəni-turizm tədbirləri çərçivəsində turist axınları çox olan rayonlarda «Bu Vətən bizimdir» adlı turist düşərgələrinin təşkili, «Əfsanələr paytaxtı» Şabranda, «Folklor paytaxtı» Lənkəranda, «Sənətkarlıq paytaxtı» İsmayılıda milli dəyərlərin təbliği məqsədilə keçirilən tədbirlərin «Turizm ili» çərçivəsində qeyd olunmasını göstərmək olar. Digər tərəfdən, turizm sahəsində elm və təhsilin inkişafı kontekstində qonşu ölkələrin nümayəndələrinin iştirakı ilə «Sərhədyanı turizmin inkişaf perspektivləri» mövzusunda beynəlxalq konfransın keçirilməsi, eləcə də Azərbaycan Turizm İnstitutunun nəzdində Bakı Turizm Peşə Məktəbinin yaradılması həm regional turizmin inkişafına, həm də bu sahədə kadr potensialının möhkəmləndirilməsinə öz təsirini göstərəcəkdir.

Bundan əlavə, turizmin ayrı-ayrı növlərinin inkişafına xüsusi önəm verilməsi də Tədbirlər Planında prioritet məsələlərdən sayılır. Bunun bariz nümunəsi kimi Tədbirlər Planının 29-30-cu bəndlərinə əsasən, ölkəmizin milli parklarında və ona yaxın ərazilərdə ekoturizm, xüsusilə «Bird Watching» turizm növü üzrə turların təşkili, təşviqi və təlimatların keçirilməsi, habelə «Azərbaycanda palçıq vulkanları» marşrutunun hazırlanması və təqdimatının keçirilməsi qeyd olunmalıdır.

Bir sözlə, 2011-ci ilin «Turizm ili» kimi qeyd olunması ölkə ərazisində daxili və beynəlxalq turizmin inkişafına yönəlmiş kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə geniş təkan verəcəkdir. Bu isə nəinki turizmde, habelə müvafiq sahə ilə bağlı digər istiqamətlərdə də müsbətə doğru dəyişiklik və inkişafın təzahürü ilə müşayiət olunacaqdır.

Lakin bu heç də əvvəlki illərdə turizmin inkişafına nisbətən zəif diqqət yetirilməsi kimi qiymətləndirilməməlidir. Bunu əv-

vəlki illərdə qəbul olunmuş müxtəlif sahəvi normativ-hüquqi aktlar, həyata keçirilən konkret tədbirlər, eləcə də turizmin gələcəkdə inkişafı məqsədilə qarşıya qoyulmuş vəzifələr də sübut edir. Bundan əlavə, bir məsələni də xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, hər bir sahədə olduğu kimi turizm sferasında da müddətli dövlət proqramlarının qəbulu, həmçinin sözügedən sahənin kompleks inkişafı strategiyasına xüsusi önəm verilir. Daha dəqiq ifadə etsək, turizmlə bağlı tədbirlərin yalnız aidiyyəti dövlət qurumu – Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən deyil, həm də əlaqəli məsələlərin (turizm haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, turizm və rekreasiya zonalarının inkişafı, investisiyaların cəlb olunması, kadr təminatı, beynəlxalq əlaqələrin inkişafı, marketinq tədbirlərinin görülməsi) digər dövlət orqanları tərəfindən yerinə yetirilməsi üçün müddətli dövlət proqramları qəbul olunur ki, bu da turizmin hərtərəfli inkişafına şərait yaradır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 aprel 2010-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı» da məhz ölkədə turizmin rastlaşdığı problemlərin həll edilməsi və turizm sahəsinin daha da inkişaf etdirilməsinin təminatına yönəlmişdir.

Başlıca məqsədi Azərbaycanda yüksək iqtisadi, sosial və ekoloji tələblərə cavab verən müasir turizm sahəsinin formalaşdırılması, həmçinin onun ölkə iqtisadiyyatının əsas inkişaf dayaqlarından birinə çevrilməsinin təmin edilməsindən ibarət olan Dövlət Proqramı, eyni zamanda, bir sıra əsas vəzifələrin həllini də nəzərdə tutur:

- ölkədə turizm infrastrukturunun yüksək beynəlxalq tələblər səviyyəsində qurulmasına istiqamətlənmiş məqsədyönlü fəaliyyətin həyata keçirilməsi;

- daxili və xarici investisiyaların turizm sahəsinə cəlb edilməsi məqsədi ilə bu sahədə təşviqləndirici investisiya və biznes mühitinin formalaşdırılması;

- turizm sahəsində qabaqcıl beynəlxalq təcrübədən istifadə edilməklə səmərəli dövlət tənzimlənməsi və idarə edilməsi mexanizmlərinin yaradılması;

- ölkənin turizm sahəsinin təqdim etdiyi xidmətlərin keyfiyyət səviyyəsinin beynəlxalq standartlara uyğunluğunun

təmin edilməsi, dünya turizm xidmətləri bazarında ölkə turizminin rəqabət qabiliyyətinin artırılması.

Ümumilikdə isə Dövlət Proqramı Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafına istiqamətlənmiş konkret tədbirlərin həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. Həmin tədbirlərə turizm haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, turizm və rekreasiya zonalarının formalaşdırılması və inkişafı, turizmin müxtəlif növlərinin inkişafı, bu sahəyə investisiyaların cəlb olunması, beynəlxalq əlaqələrin qurulması və genişləndirilməsi, tanıtma və marketinq, statistika və tədqiqat, eləcə də kadr təminatının həyata keçirilməsi aiddir. Qeyd olunan tədbirlər isə öz-özlüyündə müəyyən istiqamətlərə malikdir. Nümunə qismində turizm haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlərin tərkib elementlərini (turizm sahəsində idarəetmənin yaxşılaşdırılması və sahənin səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi; turizm və rekreasiya zonalarının müəyyən edilməsi, bu zonalarda müxtəlif növlər üzrə turizm fəaliyyətinin təşkilinə dair normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi; daxili turizm üzrə xidmətlərin sertifikatlaşdırılması üçün müvafiq standartlara dair normativ sənədlərin hazırlanması; turizm sahəsində dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq təkliflərin hazırlanması) göstərmək olar.

Dövlət Proqramında diqqəti çəkən məqamlardan biri də turizmin müxtəlif növlərinin inkişafına yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Sözügedən normativ-hüquqi aktlarda turizmin müxtəlif növlərinin (mədəni turizm, ekoturizm, rekreasiya turizmi, sağlamlaşdırma turizmi, kənd turizmi, idman turizmi və s.) inkişafı ilə bağlı müddəa xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müvafiq norma ölkəmizdə turizmin inkişafı, eləcə də bununla əlaqədar digər sahələrin inkişaf strategiyasının tam və hərtərəfli həyata keçirilməsini tələb edir. Həmçinin, respublikamızda turizmin inkişafı ölkəmizin tarixi və tarixi abidələri, mədəniyyəti və mədəni obyektləri, eləcə də səhiyyə sisteminin inkişafını da zəruri edən amillərdəndir. Bu isə bir sıra istiqamətlərə kompleks yanaşmanı özündə ifadə edir:

1) turizmlə mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin daha gücləndirilməsi. Eyni zamanda, mədəni turizmin inkişafı ölkədə mədəniyyət obyektlərinin reyestrinin aparılması, habelə təmirə ehtiyacı olan obyektlərin əsaslı təmir olunması üçün vacib meyar rolunu oynayır. Həmçinin, respublikamızda müxtəlif beynəlxalq səviyyəli mədəni tədbirlərin keçirilməsi də ölkəmiz haqqında turistlərdə dolğun təsəvvürün formalaşdırılmasına təsir göstərir. Nümunə qismində 2009-cu ilin martında keçirilmiş I Beynəlxalq Muğam Müsabiqəsini, həmçinin 2011-ci ilin fevral ayında baş tutan II Beynəlxalq Muğam Müsabiqəsini göstərmək olar.

Bundan əlavə, 2012-ci ildə «Avroviziya-2012» məhəm müsabiqəsinin ölkəmizdə keçirilməsi, bununla əlaqədar çoxsaylı əcnəbi turistlərin respublikamıza gəlməsi nəinki iqtisadi gəlirin artmasına, həmçinin Azərbaycanla bağlı reallıqların dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılmasında əvəzsiz rol oynayacaqdır.

2) turizmin inkişafı kontekstində ətraf mühitin mühafizəsinə xüsusilə diqqət yetirilməsi. Müasir dövrdə ətraf mühitin mühafizəsi məsələsi global problem olaraq bütün dünyanın qarşısında duran ən vacib vəzifələrdən biridir. Fərdlərin əlverişli ətraf mühit hüququnun təmin olunması üçün təbiətin bərpası və yaxşılaşdırılması isə bu vəzifənin bir hissəsini təşkil edir. Bunun üçün bir sıra sahələrin inkişafı, xüsusilə ekoturizmin təşviq olunması çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki iqtisadi baxımdan gəlirli sahələrdən biri sayılan turizmin maddi tərəfinin təbiətin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş layihə və proqramların həyata keçirilməsinə istiqamətləndirilməsi son nəticədə insanların əlverişli ətraf mühit hüququnun təmininə xidmət edir.

3) sağlamlaşdırma və sosial turizmin inkişafında zəruri amillərin nəzərə alınması. Bu bir tərəfdən, sağlamlıq imkanları məhdudd olan şəxslərin və əlillərin istirahət hüququnun təmin olunması, digər tərəfdən yeniyetmə və gənclərin, xüsusilə tələbələrin dünyagörüşünün artırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

4) ölkəmizin iqtisadi və mənəvi həyatında, o cümlədən onun dünya ictimaiyyətinə tanıtılmasında turizmin bir sıra növlərinin (kənd, idman və s.) inkişafına xüsusi qayğı göstərilməsi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu istiqamətdə respublikamızda istər qanunvericilik, istərsə də konkret tədbirlərin görülməsi daha geniş vüsət almışdır. Məsələn, kənd turizminin inkişafı bilavasitə region-

ların sosial-iqtisadi inkişafı ilə əlaqədardır. Bunun bariz nümunəsi kimi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 aprel 2009-cu il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nı göstərmək olar. Dövlət Proqramının əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhəlinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdan ibarətdir. Eyni zamanda, həmin məqsədə nail olmaq üçün müvafiq normativ-hüquqi aktla aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur: ölkənin təbii və əmək potensialından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təmin edilməsi; infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi; sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi və sahibkarlığın inkişafının daha da sürətləndirilməsi; iqtisadiyyatın inkişafına investisiyaların cəlb olunması işinin davam etdirilməsi; ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması; müasir tipli infrastruktur obyektlərinin yaradılması, mövcud obyektlərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması; əhəlinin kommunal xidmətlərlə təminatının yaxşılaşdırılması; əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi; yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması.

Regionlarda iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafını nəzərdə tutan müddəaları özündə birləşdirən Dövlət Proqramı həm də konkret ərazinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, turizmin və onun müxtəlif gələcək inkişafına dair normaları ehtiva edir. Belə ki, sözügedən Proqramda turizm sahəsinin inkişaf istiqamətləri qismində aşağıdakı müddəalar öz əksini tapmışdır: rəqabətqabiliyyətli turizm infrastrukturunun və turizm sənayesinin yaradılması; mövcud turizm obyektlərinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması; turizm xidməti üzrə mütərəqqi üsulların və standartların hazırlanması və tətbiqi; ölkə turizm-rekreasiya zonalarının hüquqi statusunun müəyyən edilməsi, ölkə ərazisində turizm zonalarının və turist marşrutlarının müəyyən olunması; turizm sahəsində zəngin təcrübəsi olan ölkələrlə kadr hazırlığı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

Bununla yanaşı, turizm əhəmiyyətli ayrı-ayrı regionlarda qeyd olunan sahənin inkişafına yönəlmiş müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, Dövlət Proqramında Qusar rayonunda rayon ərazisində mədəniyyət-turizm obyektlərinin tikintisi və tarix-mədəniyyət abidələrinin bərpası, Şəkidə mədəniyyət və turizm obyektlərinin əsaslı təmiri və tikintisi, eləcə də turizm-mədəniyyət abidələrinin bərpası və konservasiyası, Siyəzən rayonunda isə Xəzər dənizi sahili boyu turizm komplekslərinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda, Naxçıvan iqtisadi rayonunda muxtar respublika ərazisində dağ-turizm şəbəkələrinin formalaşdırılması, kurort-sanatoriya və turizm komplekslərinin yaradılmasına dair müddəa təsbit olunmuşdur ki, bütün bunlar blokada şəraitində yaşayan Naxçıvan üçün istər iqtisadi-sosial, istərsə də digər aspektlər baxımından yüksək qiymətləndirilməlidir.

Göründüyü kimi, kənd turizminin inkişafı üçün təkcə gözəl təbii mühitin mövcudluğu deyil, həmçinin, kənd yerlərinin sosial-iqtisadi baxımdan inkişaf etmiş ərazilərə çevrilməsi, lazımi infrastruktur obyektlərinin tikintisi və yenidən qurulması, müasir standartlara cavab verən mehmanxana təsərrüfatının yaradılması və digər yerləşdirmə vasitələrinin formalaşdırılması mühüm rol oynayır. Eyni zamanda, kənd turizminin inkişafı həm də həmin ərazidə yaşayan sakinlərin gəlirlərinin artması, onların həyat şəraitinin və sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, turizmin inkişafı ilə bağlı dövlət proqramlarının qəbulu, bu sahədə uzunmüddətli tədbirlərin həyata keçirilməsi artıq ənənəvi hal almışdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 avqust 2002-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı» bu sahədə bir sıra tədbirlərin (normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi; turizm fəaliyyətinin təşkili və turizmin inkişafının idarə olunması; turistlərə xidmətin beynəlxalq standartlar səviyyəsinə çatdırılması; turizm infrastrukturunun formalaşdırılması; daxili turizmin təşkili üçün tədbirlər; kənd təminatı; elmi təminat; marketing tədbirləri) həyata keçirilməsini nəzərdə tutmuşdur.

Bundan əlavə, turistlər gəldikləri dövlətdə həm də istehlakçı

qismində iştirak edirlər. Məhz buna görə də 19 sentyabr 1995-ci il tarixli «İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu bu baxımdan mühüm rol oynayır. Belə ki, Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən, bir çox subyektiv imkanlara malik olan istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi müvafiq normativ-hüquqi aktın əsas hissəsini təşkil edir. Həmin hüquqlara aşağıdakı müddəalar aiddir: xidmətlərin və onların istehsalçısının, icraçısının və satıcısının sərbəst seçilməsi, habelə istehlak etdikləri xidmətlərin lazımi keyfiyyətdə olması; xidmətlərin təhlükəsizliyi; xidmətlərin miqdarı, çeşidi və keyfiyyəti haqqında dolğun və düzgün məlumatın əldə olunması; qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hallarda, lazımi keyfiyyəti olmayan, habelə insanların sağlamlığına, həyatına təhlükəli olan xidmətlərin vurduğu zərərin ödənilməsi; öz hüquqlarının və qanuni mənafelərinin müdafiəsi üçün səlahiyyətli dövlət orqanlarına və məhkəməyə müraciət olunması; ictimai təşkilatlarda (istehlakçılar birliyində) birləşmə.

Lakin burada diqqəti çəkən əsas məqamlar istehlakçıların hüquqlarının dövlət və məhkəmə müdafiəsidir. Belə ki, təhlil olunan qanunvericilik aktının 18 və 26-cı maddələri istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində həyata keçirilən dövlət siyasəti və onların məhkəmə müdafiəsi ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsinə yönəlmişdir. İstehlakçıların hüquqlarının məhkəmə müdafiəsinin tərkib elementləri kimi isə aşağıdakı müddəalar təsbit olunmuşdur: istehlakçıların qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hüquqlarının müdafiəsinin məhkəmə tərəfindən həyata keçirilməsi; onların tələblərinin yerinə yetirilməsi ilə yanaşı, məhkəmə tərəfindən onlara dəymiş mənəvi zərərin də ödənilməsinin həll edilməsi; müvafiq kateqoriya şəxslərin hüquqlarının pozulması barədə qaldırdıqları iddiaya görə dövlət rüsumu ödəməkdən azad edilməsi.

Müvafiq sfera ilə bağlı yaranan dövlətdaxili münasibətlərin tənzimlənməsində «Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında» 13 mart 1996-cı il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununu da özünəməxsus rol oynayır. Bu daha çox turistlərin əcnəbi kateqoriyasına daxil olması ilə bağlıdır. Belə ki, adıçəkilən normativ-hüquqi aktın 2-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasına turizm məqsədilə qanuni əsaslarla gələn

əcənəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti olan şəxslər sayılırlar.

Bundan başqa, ölkəmizə gələn və ölkəmizdən gedən turistlərin viza ilə təmin olunma məsələsi də milli qanunvericiliyin tənzimləmə obyektlərindən biri hesab olunur. Məsələn, 14 iyun 1994-cü il tarixli «Ölkədən getmək, ölkəyə gəlmək və pasportlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 13-cü maddəsi müxtəlif vizaların (giriş, qayıdış, tranzit və çıxış vizaları) verilməsi ilə bağlı qaydaları müəyyən edir. Belə ki, giriş vizası əcnəbilərə Azərbaycan Respublikasının ərazisinə ümumi qaydada gəlmək, qayıdış vizası onların bir ayadək müddətə gəlməsi, tranzit vizası isə Azərbaycan Respublikası ərazisindən keçməsi üçün verilir. Çıxış vizası isə Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayış üçün rəsmi icazəyə malik olan əcnəbilərə təqdim olunur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, çıxış vizasının verilməsi üçün dövlət rüsumu alınmır. Bundan əlavə, yuxarıda göstərilən vizaların hər birinin qüvvədə olma müddətləri müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, giriş vizasının etibarlılıq müddəti birdəfəlik giriş-çıxış üçün 3 gündən 3 ayadək, çoxdəfəlik giriş-çıxış üçün isə 1 ildən 2 ilədək, qayıdış vizasının etibarlılıq müddəti getmə günündən 6 ay müddətinə hesablanır. Tranzit vizasında isə gedişin dayanacaqsız olması haqqında qeyd və ya möhür olmadığı təqdirdə, onun sahibinə Azərbaycan Respublikasında ən çoxu 5 gün qalmaq imkanı verilir. Qanunun 14-cü maddəsi isə vizaların rəsmiləşdirilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 1994-cü il 29 noyabr tarixli 928 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş «Ölkədən getmək, ölkəyə gəlmək və pasportlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi haqqında Əsasnamə isə əcnəbilərə vizaların verilməsi ilə bağlı məsələləri özündə təsbit edir. Burada, əsasən, əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycanın sərhəd və gömrük nəzarət məntəqələrindən keçmək şərtilə, pasport və lazımi hallarda rəsmiləşdirilmiş icazə – viza əsasında Azərbaycan Respublikasına gəlmək və ya buradan getmək imkanları, respublikamıza gələn əcnəbilərin qeydiyyatdan keçməsi, ayrı-ayrı vizaların verilməsi qaydaları və digər məsələlər müəyyənləşdirilmişdir. Əsasnamənin 20-ci bəndinə uyğun olaraq, əcnəbilər, o cümlədən turistlər qeydiyyatdan keçməklə müvafiq imkanlardan yararlanırlar.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dünya dövlətlərinin praktikasında səyahətin məqsədindən asılı olaraq, vizaların müxtəlif növləri fərqləndirilir. Onlara biznes vizası (işgüzar səyahətlər, sərəgi, konfrans və kommersiya fəaliyyəti ilə əlaqədar digər tədbirlərdə iştirak etmək üçün verilir), turizm vizası (bu, müstəsna olaraq turizm səyahətlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə təqdim edilir), xüsusi viza (mövcud icazə dost, qohum və tanışları ziyarət etmək üçün verilir), tranzit viza (dövlət ərazisini keçmək üçün təqdim olunur) və s. aiddir.

«Dövlət rüsumu haqqında» 4 dekabr 2001-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 16.1.8-ci maddəsinə uyğun olaraq, turist vauçeri və ya turist göndərişi təqdim edən turistlərin vizalarının rəsmiləşdirilməsi üçün 20 ABŞ dollarının ödənilməsi tələb olunur. Turizm fəaliyyəti ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsində onun ayrı-ayrı aspektləri ilə bağlı məsələləri əsaslı şəkildə müəyyən edən dövlətdaxili aktlar da çox mühüm rol oynayır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 sentyabr 2002-ci il tarixli «Bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi haqqında» Fərmanında əsas məqsəd kimi sahibkarlığın inkişafına dövlət qayğısının artırılması, lisenziya müddətinin uzadılması, onun verilməsi zamanı şəffaflığın təmin olunması göstərilir. Həmçinin, Fərmana uyğun olaraq, turizm fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün 5500 manat dövlət rüsumu müəyyənləşdirilmişdir ki, müvafiq lisenziya Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən verilir.

Müasir dövrdə bütün dünya dövlətləri tərəfindən birgə həlli vacib sayılan global problemlərdən biri də yoxsulluq və onun aradan qaldırılması problemidir. Qeyd olunan məsələ nəinki ayrı-ayrı dövlətlər, həmçinin bütövlükdə beynəlxalq birlik və universal beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən zəruri tədbirlərin görülməsini tələb edir. Beynəlxalq hüququn tamhüquqlu subyekti sayılan Azərbaycan Respublikası da bu məsələyə xüsusi diqqət ayırmaqla, lazımi tədbirlərin (qanunvericilik, inzibati və s.) görülməsinə önəm vermişdir və verməkdədir. Bunun bariz nümunəsi kimi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 sentyabr 2008-ci il tarixli 3043 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş « 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı»-nı göstərmək olar. Dövlət Proqramında makroiqtisadi sabitlik və iqtisadi artımla bağlı siyasət tədbirlərinə dair digər istiqamətlərlə (büdcə-ve-rgi siyasəti; pul və məzənnə siyasəti; maliyyə bazarlarının inkişafı; in-

vestisiya siyasəti; sənaye və energetikanın inkişafı; kənd təsərrüfatının inkişafı və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi) yanaşı, turizm sahəsi də aid edilir. Bu sənədin 4.3.8-ci bəndinə uyğun olaraq, turizm sektoru üçün kadr hazırlığı sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun yüksək ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsi məqsədilə, yuxarıda qeyd olunan proqramın çərçivəsində Turizm İnstitutu və Mincəçevir Turizm Kolleginin potensialının zəruriliyi təsbit olunmuşdur. Eyni zamanda, Dövlət Proqramı çərçivəsində digər zəruri tədbirlərin görülməsinin vacibliyi də öz əksini tapmışdır:

a) turizm sahəsində informasiya-təbliğat və reklam işinin gücləndirilməsi üçün mövcud turizm-informasiya mərkəzlərinin işinin təkmilləşdirilməsi;

b) bir sıra ərazilərdə və infrastruktur obyektlərində (məsələn, H.Əliyev adına Beynəlxalq Hava Limanı, İmişli, İsmayilli, Qəbələ və Masallı rayonları, Qala kəndi) yeni turizm-informasiya mərkəzlərinin yaradılması.

Bununla yanaşı, Dövlət Proqramında nəinki turizmin, eləcə də qeyd olunan sferanın inkişafında zəruri infrastrukturun olmasının əhəmiyyəti baxımından aidiyyəti sahələrin inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, müvafiq sənədin 4.3.8-ci bəndinə əsasən, regionlarda yolların, rabitə-kommunikasiya xətlərinin, elektrik enerjisi və qaz təminatının bərpasına dair tədbirlərin həyata keçirilməsi təsbit olunmuşdur.

Həmçinin, Dövlət Proqramında turizmin ayrı-ayrı növlərinin inkişafına yönəlmiş müddəalar da öz əksini tapmışdır. Belə ki, YADİDP-in 4.3.8-ci bəndinə əsasən, milli, tarixi-mədəni, sosial-iqtisadi və təbii xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla, ekoturizm, kənd turizmi və digər alternativ turizm növlərinin inkişaf etdirilməsi, habelə müvafiq turizm marşrutlarının yaradılmasına dair müddəa ehtiva olunmuşdur. Eyni zamanda, Dövlət Proqramında mədəni irsin qorunması və ondan istifadə imkanlarının genişləndirilməsi kontekstində mədəni turizmin inkişafı nəzərdə tutulur. Hətta YADİDP-in 6.5.3-cü bəndində mədəni turizm obyektləri kimi istifadəsi nəzərdə tutulan mədəniyyət obyektlərinin siyahısı və mədəni turizm marşrutlarının tərtib olunması, tarix və mədəniyyət abidələrinin ətrafında yaşayan icmaların bu abidələrin qorunmasına cəlb olunması, onların gəlir əldə etmək imkanlarının yaxşılaşdırılması ilə bağlı müddəalar öz normativ təsdiqini tapmışdır.

Dövlət və cəmiyyət üçün iqtisadi baxımdan gəlirli sahələrdən biri və hüquqi tənzimləmənin obyektini sayılmasına baxmayaraq, turizm həm də ailə münasibətlərinin möhkəmləndirilməsində və ailəvi istirahətin təmin edilməsində özünəməxsus rol oynayır. Hətta YADİDP-in 6.8.3-cü bəndində də ailədaxili münasibətlərin möhkəmləndirilməsi sahəsində ailə çərçivəsində asudə vaxtın təşkili ilə bağlı layihələr (ailəvi turizm, ailəvi idman tədbirləri və s.) işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları da ölkə ərazisində turizmin inkişafı və bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsində heç də az əhəmiyyətli rol oynamır. Belə ki, 7 noyabr 2002-ci il tarixli Nazirlər Kabinetinin digər bir qərarına – «Fəaliyyət növlərinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq xüsusi lisenziya verilməsi üçün tələb olunan əlavə şərtlər haqqında» Qərarına əsasən, turizm fəaliyyətinə lisenziyanın verilməsi üçün tələb olunan üç əlavə şərt mövcuddur: turist marşrutları və proqramlarının (ən azı bir marşrut və proqram) surəti; turist marşrutları üzrə turistlərin müvafiq mehmanxana və nəqliyyat vasitələri ilə təmin olunacaqlarını təsdiq edən müqavilənin surəti; müəssisədə çalışan ən azı 2 işçinin turizm sahəsində üç il iş təcrübəsi və ya ali turizm təhsilinin olmasını təsdiq edən sənədlərin surəti.

Nazirlər Kabinetinin 16 iyul 2004-cü il tarixli «Turist-ekskursiya xidmətlərinin sertifikatlaşdırılması Qaydası»nın təsdiq edilməsi haqqında Qərarında isə mövcud məsələ ilə bağlı bir sıra müddəalar təsbit edilmişdir. Belə ki, müvafiq Qaydaya əsasən, turist-ekskursiya fəaliyyətinin sertifikatlaşdırılması aşağıdakı məqsədlərlə həyata keçirilir: fəaliyyət növünün tənzimlənməsi; istehlakçıların hüquq və maraqlarının müdafiəsi; xidmət səviyyəsinin və standartlarının qiymətləndirilməsinə vahid yanaşmanın təmin olunması; turistlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sertifikatlaşdırma milli, beynəlxalq və dövlətlərarası səviyyədə qəbul olunmuş standartların tələblərinə əsasən keçirilir. Qaydanın 3-cü bəndində obyektlərin sertifikatlaşdırılması ilə əlaqədar məsələlər müəyyənləşdirilmişdir. Buna uyğun olaraq, obyektlərin sertifikatlaşdırılması ilə bağlı aşağıdakıların həyata keçirilməsi zəruri əhəmiyyət kəsb edir: sifarişçi tərəfindən ərizənin verilməsi; müvafiq sənədlərin qəbulu, ilkin yoxlanılması və qeydiyyatı; sənədlərə baxılma, ekspertizanın apa-

rılması; obyektin vəziyyəti ilə ilkin tanışlıq; maliyyə sənədlərinin hazırlanması; sertifikatlaşdırılan obyektin müəyyən edilmiş tələblərə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi və sertifikatın verilməsi barədə qərar qəbul edilməsi; sertifikatı və uyğunluq nişanını tətbiq etmə barədə verilən icazənin rəsmiləşdirilməsi, onların qeydə alınması və verilməsi; sertifikatın qüvvədə olduğu müddətdə (bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, sertifikat 3 il müddətinə verilir) obyektə təftiş nəzarəti.

Sertifikatın qüvvədə olduğu müddətdə obyektə sertifikatlaşdırılmanın tələblərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət işə müfəttiş nəzarəti vasitəsilə həyata keçirilir. Sertifikatlaşdırılmış parametrlərlə normativ sənədlərin tələbləri arasında uyğunsuzluğun aşkar edilməsi zamanı işə müvafiq qərar (aşkar olunmuş nöqsanlar aradan qaldırılanadək sertifikatın qüvvəsinin müvəqqəti dayandırılması haqqında; sertifikatın qüvvəsinə xitam verilməsi haqqında; sertifikatlaşdırma prosedurlarının yenidən aparılması haqqında) qəbul edilir.

Göstərilənlərlə yanaşı, həmin Qaydada təsbit edilən digər müddəalar da – turist-ekskursiya xidmətlərinin sertifikatlaşdırılmasının təşkilati strukturu, sertifikat və şəhadətnamə almaq üçün təqdim edilən sənədlərin siyahısının müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı normalar bilavasitə turizmin qanuni əsaslarla tənzimlənməsinə yönəlmişdir²⁸⁶.

Müasir dövrdə turizmin inkişafı təkcə dünya standartlarına cavab verən mehmanxana və digər infrastrukturların yaradılması və inkişafı ilə bağlı deyil, həmçinin bu sahədə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması ilə bilavasitə əlaqədardır. Azərbaycan Respublikasında turizmin möhkəm elmi və iqtisadi təməl üzərində inkişaf etdirilməsi üçün bu sahədə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması zərurətini ortaya qoymuşdur. Məhz bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 fevral 2006-cı il tarixli «Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin Turizm İnstitutunun və Mingəçevir Turizm Kollecinin yaradılması haqqında» 45 №-li Qərarı, «Qəbələ Turizm və Otelçilik üzrə Peşə Tədris Mərkəzinin yaradılması haqqında» Nazirlər Kabinetinin 14 oktyabr 2008-ci il tarixli 241 nömrəli Qərarı dediklərimizin

bariz nümunəsidir. Həmçinin, «Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı»nda da kadr təminatının həyata keçirilməsinə yönəlmiş çoxsaylı tədbirlərin (məsələn, Turizm İnstitutunun nəzdində turizm üzrə milli təlim mərkəzinin yaradılması; turizm üzrə mütəxəssis hazırlayan ali, orta ixtisas və texniki peşə təhsili müəssisələrində müvafiq tədris proqramlarının təkmilləşdirilməsi; turizm xidməti sahəsində çalışan şəxslər üçün xüsusi kurslar, seminarlar və digər tədbirlərin keçirilməsi; turizm obyektlərində sanitariya və gigiyena tədris proqramının həyata keçirilməsi; turizm sahəsində təhsillə bağlı yeni vasitələrin araşdırılması və beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla tətbiqi barədə təkliflərin hazırlanması və s.) yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Bütün bunlarla yanaşı, bir sıra dövlətdaxili aktlar mövcuddur ki, onlar da tam və ya qismən turizmlə bağlı münasibətlərin nizama salınmasına yönəlmişdir. Məsələn, «Xarici investisiyanın qorunması haqqında» 15 yanvar 1992-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 4 mart 1993-cü il tarixli «Antiinhisar fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, «Rəsmi statistika haqqında» 18 fevral 1994-cü il Qanunu, 25 iyun 1999-cu il tarixli «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 17 iyun 2003-cü il tarixli «Sərnəşinlərin icbari sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, «Sığorta fəaliyyəti haqqında» 25 dekabr 2007-ci il Azərbaycan Respublikasının Qanunu, «Sosial sığorta haqqında» 18 fevral 1997-ci il Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 28 oktyabr 1999-cu il tarixli «Tibbi sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 12 mart 2002-ci il tarixli «İcbari ekoloji sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» 15 dekabr 1992-ci il Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 11 iyun 1999-cu il tarixli «Nəqliyyat haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1 aprel 2008-ci il tarixli «Avtomobil nəqliyyatı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» 24 noyabr 2003-cü il Fərmanı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 aprel 2009-cu il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi

²⁸⁶ Bilalov B.Ə. Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi. Bakı, 2006, s. 208-211.

inkışafı Dövlət Proqramı», Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin «Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin nəzdində təsərrüfat hesablı Tikilən Obyektlərin Birləşmiş Müdiriyyətinin yaradılması haqqında» 19 may 2008-ci il tarixli 115 №-li Qərarı, «Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin nəzdində təsərrüfat hesablı «Şahdağ» Qış-Yay Turizm Kompleksinin Müdiriyyətinin yaradılması haqqında» 19 may 2008-ci il tarixli 116 №-li Qərarı, 30 oktyabr 1998-ci il tarixli «Meşə fondu sahələrindən elmi-tədqiqat, mədəni-sağlamlaşdırma, turizm və idman məqsədləri, ovçuluq təsərrüfatının ehtiyacları üçün istifadə qaydaları haqqında» 219 №-li Qərarı və s.

Müstəqillik qazandıqdan sonra turizm sahəsində dövlət idarəetmə aparatının formalaşdırılması prosesi müxtəlif mərhələlərdən keçmişdir. Bu, bir tərəfdən, keçmiş SSRİ-nin tərkib hissəsi olmuş ölkəmizdə turizm siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və bütövlükdə turizmin inkişafı strategiyasının formalaşdırılmasının İttifaq səviyyəsində həyata keçirilməsi, o cümlədən keçmiş SSRİ-nin süqutundan sonra respublikalar arasında iqtisadi və təsərrüfat əlaqələrinin dağılması, digər sahələr kimi turizm sferasının da baxımsız hala düşməsindən ibarətdir. Digər tərəfdən, mövcud proses Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin başlanması və torpaqlarımızın 20%-nin, xüsusilə turizm əhəmiyyətli ərazilərin işğal olunması ilə bağlıdır. XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində turizmin nisbətən zəif inkişafı həm də bu sahəyə kompleks yanaşılmaması ilə bağlı olmuşdur.

Ümumiyyətlə, suverenlik qazandıqdan sonra respublikamızda turizm siyasətini formalaşdıran və həyata keçirən dövlət aparatı mexanizminin formalaşdırılması tendensiyası 3 əsas mərhələdən keçmişdir:

1) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinet yanında Xarici Turizm Şurasının yaradılması. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 sentyabr 1991-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikasında xarici turizmin idarə edilməsi strukturunu təkmilləşdirmək haqqında» Fərmanına əsasən, Xarici Turizm Şurasının yaradılmasında məqsəd qismində xarici turizm və xaricdə respublika turizmi sahəsində xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin təmin olunması çıxış edir. Adından görü-

ndüyü kimi, qeyd olunan qurum yalnız xarici turizmin inkişafı, bununla bağlı siyasətin həyata keçirilməsi ilə məşğul olmuşdur. Bu isə bir sıra problemlərin mövcudluğuna gətirib çıxarmışdır. İlk öncə, daxili turizmin inkişafı geridə qalır, keçmiş SSRİ-nin dağılmasına yaxın illər ərzində daxili turizm infrastrukturlarının dağılması və bərpa olunmaması yaxud yenilərinin yaradılmaması tendensiyası güclənməyə başlayır.

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Turizm Təşkilatına üzv olmaması, turizm sahəsində universal və regional beynəlxalq müqavilələrə qoşulmaması ölkəmizin dünyaya integrasiyasına mane olan hallardan biri olaraq qalmaqda idi. Bununla belə, həmin dövrdə turizm sahəsində əməkdaşlığın inkişafına yönəlmiş müəyyən ikitərəfli saziş və müqavilələr bağlanmışdır. Məsələn, «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Çin Xalq Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» 1994-cü il Sazişi, «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Bolqarıstan Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» 1999-cu il Sazişi, 1997-ci ildə imzalanmış «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İtaliya Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Saziş, «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Rumıniya Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» 1996-cı il Sazişi və s.

2) Azərbaycan Respublikasının Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin formalaşdırılması. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 aprel 2001-ci il tarixli Fərmanına uyğun olaraq, Nazirlər Kabineti yanında Xarici Turizm Şurası ləğv edilmiş, eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinə çevrilmişdir. Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 sentyabr 2001-ci il Fərmanı ilə təsdiq olunmuş müvafiq Nazirliyin Əsasnaməsində gənclər və idman sahələri ilə yanaşı, turizm sferasına dair həyata keçirilməli olan funksiyalar da öz əksini tapmışdır: turizm sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərinə dair təkliflərin hazırlanması və bu sahədə qəbul olunmuş qərarların həyata keçirilməsi; mövcud sahəyə dair qanun və normativ-hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması və təqdim edilməsi; turizm probleminin həllinə yönəlmiş dövlət proqramlarının işləni

hazırlanmasında və həyata keçirilməsində iştirak olunması; turizmlə bağlı sahələrdə elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasının təmin olunması və onların nəticələrinin təcrübədə tətbiq edilməsi; ölkədə turizmin təşviqinin və təbliğinin təmin olunması; əlillər arasında turizmin yayılması, onlara turist səfərlərində iştirak etmək üçün güzəştli şəraitin yaradılması; əhəlinin sağlam həyat tərzinə cəlb olunmasını təmin etmək üçün turizmin imkanlarından səmərəli istifadə edilməsinin təşkili; turizm sahəsində beynəlxalq və milli hüquqi norma və qaydaların hazırlanmasında iştirak olunması; qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada turizm fəaliyyətinin lisenziyalasdırılmasının həyata keçirilməsi; aidiyyəti təşkilatlarla birlikdə turizm regionlarının, turizm-istirahət zonalarının inkişaf istiqamətlərinin hazırlanması, həmçinin xarici turistlər üçün Azərbaycan Respublikası ərazisində marşrutların müəyyən edilməsi; beynəlxalq turizm əlaqələrinin koordinasiyasının həyata keçirilməsi, xarici turizm sahəsində hökumətlərarası müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin təmin olunması; turist-ekskursiya xidmətlərinin sertifikatlaşdırılmasının aparılması və s.

Eyni zamanda, turizm siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi sahəsində cavabdeh qurum qismində Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin çıxış etdiyi dövrdə bağlanan sahəvi ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrdə turizmin ayrı-ayrı növlərinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Nümunə qismində «Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Moldova Respublikasının Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» 2004-cü il Sazişini (kənd turizmi, ekoloji turizm, tanışlıq turizmi, kurort-müalicə turizmi, idman turizmi, gənclər turizmi, qrup və fərdi turizm) göstərmək olar.

3) Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin yaradılması və turizm sahəsində çoxistiqamətli tədbirlərin həyata keçirilməsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasının bəzi nazirliklərinin yenidən təşkil edilməsi haqqında» 30 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanına əsasən, dövlət idarəetmə sistemində aparılan islahatların davamı olaraq, digər sahələrlə (mədəniyyət, gənclərlə iş, idman) yanaşı, turizm sahəsinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi və onun müasir tələblərə uyğun qurulması, eləcə də bu sahədə idarəetmənin səmərəliliyinin daha da artırılmasının

zəruriliyi baxımından Mədəniyyət Nazirliyinin əsasında Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi yaradılmışdır. Əsasnaməsinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi mədəniyyət, incəsənət, turizm, tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması, nəşriyyat və kinematoqrafiya sahələrində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı sayılır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafı istiqamətləri, bu və ya digər əlaqədar məsələlərin həlli sahəsində səlahiyyətli dövlət qurumu kimi Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin yaradılması həm turizmin konkret növü olan mədəni turizmin inkişafına, həm də respublikaya gələn əcnəbi turistlərin ölkəmizin tarixi-mədəni irsinin öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bundan əlavə, turizm və mədəniyyət sahələrinin qarşılıqlı əlaqədə kompleks şəkildə araşdırılması, eləcə də təşviqi mövcud istiqamətlərdən biri kimi nəzərdən keçirilməlidir. Lakin bu heç də ölkəmizdə turizmin digər növlərinin inkişafdan geri qalması kimi xarakterizə oluna bilməz. Turizmin digər növləri, xüsusilə ekoloji, idman, gənclər, sağlamlaşdırma və s. növlərinin inkişafına xüsusi önəm verilməkdədir.

Eyni zamanda, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin formalaşdırıldığı dövrdə bir sıra ikitərəfli beynəlxalq müqavilələr (məsələn, «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Misir Ərəb Respublikası Hökuməti arasında turizm əməkdaşlığı sahəsində» 2007-ci il Anlaşma Memorandumu, «Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Kuba Respublikasının Turizm Nazirliyi arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» 2009-cu il Sazişi və s.) bağlanmışdır ki, bu da müvafiq sferada əməkdaşlığın dərinləşməsi və genişlənməsinə xidmət edir.

Turizm sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən idarəetmə orqanlarının təşkili və fəaliyyəti ilə bağlı islahatların aparılması digər ölkələrin təcrübəsində də özünü büruzə verməkdədir. Məsələn, Ukraynada Ukrayna Dövlət Turizm Komitəsi, Ukrayna Gənclər siyasəti, İdman və Turizm Dövlət Komitəsi və s. kimi dövlət qurumları turizm sahəsində turizm siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas subyekti qismində çıxış etmişlər.

Bundan əlavə, məşvərətçi orqan qismində çıxış edən Turizm fəaliyyəti subyektlərinin nümayəndələri və birlikləri Şurası,

bu dövlətin turizm fəaliyyətinin subyektlərinin işçilərini özündə birləşdirən Ukrayna Turizm Assosiasiyası fəaliyyət göstərir. Ukraynada Turizmin İnkişafı Fondu isə bir sıra məqsədlərin (ölkə turizminin hərtərəfli inkişafı işində səylərin birləşdirilməsi üçün vəsaitlərin mərkəzləşdirilmiş mənbəyinin formalaşdırılması; dövlətin turizm imkanlarını nümayiş etdirən reklamların nəşri və yerləşdirilməsi; çap olunan kütləvi informasiya vasitələrinin yaradılması; rəqabət qabiliyyətli turizm xidmətləri bazarının formalaşdırılması; turizmlə bağlı məsələlərə dair keçirilən beynəlxalq və yerli tədbirlərdə iştirak etmə; qeyd olunan sahənin maddi-texniki bazasının yenidən qurulması və müasirləşdirilməsi) həyata keçirilməsi üçün yaradılmışdır²⁸⁷.

Rusiya Federasiyasında isə 1991-2001-ci illər ərzində turizm sahəsində dövlət siyasəti müxtəlif orqanlar tərəfindən həyata keçirilmişdir. Məsələn, SSRİ Nazirlər Soveti yanında Xarici Turizm Şurası, Rusiya Federasiyası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Turizm Komitəsi, Bədən Tərbiyəsi və Turizm Komitəsi, Bədən tərbiyəsi, İdman və Turizm üzrə Dövlət Komitəsi və s.

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası turizm sahəsində əməkdaşlığın həyata keçirilməsində də yaxından iştirak edir. Belə ki, 2001-ci ildə Ümumdünya Turizm Təşkilatına tam hüquqlu üzv kimi qəbul olduqdan sonra ölkədə hər ilin sentyabr ayının 27-i «Ümumdünya Turizm Günü» qeyd olunur. Həmçinin, 2006-cı ildə Bakıda İslam Konfransı Təşkilatına üzv olan ölkələrin turizm nazirlərinin V Konfransının, 2007-ci ildə Bakıda «İslam Konfransı Təşkilatına üzv olan ölkələrin iqtisadiyyatında turizmin rolu» mövzusunda elmi-praktik konfransın, eləcə də 21-22 oktyabr 2010-cu il tarixlərdə Gəncə şəhərində Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən təşkil olunan «İslam Konfransı Təşkilatına üzv-ölkələrdə qeyri-maddi irsin qorunması və təbliği» mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransın keçirilməsi də dediklərimizin bariz nümunəsidir.

Beynəlxalq turizm hüququnun əsas xüsusiyyətləri və bir sıra institutlarını təhlil edərək ümumilikdə aşağıdakı mühüm nəticələrə gəlmək olar:

1) Beynəlxalq müqavilələr beynəlxalq turizmlə bağlı ayrı-ayrı aspektlərin, o cümlədən beynəlxalq turizm fəaliyyəti sahəsində əməkdaşlığının tənzimlənməsi üçün yeganə vasitə deyildir. Belə ki, müvafiq normalar bir sıra beynəlxalq təşkilatların təsis aktlarına uyğun olaraq, qəbul edilmiş bir sıra qətnamələrdə də təsbit edilmişdir.

2) Turizm sahəsində mövcud olan beynəlxalq sənədlərdə onun sahəvi prinsipləri formalaşdırılmışdır. Şübhəsiz ki, burada, ilk növbədə, mühüm baza qismində beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri nəzərdən keçirilməlidir. Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, müvafiq tənzimləmə universal səviyyədə daha geniş formada təsbit olunmaqla, regional və ikitərəfli sənədlərdə konkretləşdirilir. Müvafiq sferada əməkdaşlığın təşkilində Ümumdünya Turizm Təşkilatı mühüm rol oynayır. Lakin onun beynəlxalq hüquqyaradıcılığı prosesində iştirakı və imkanları genişləndirilməlidir.

3) Regionlarda turizm sahəsində əməkdaşlığın səviyyəsi də tamamilə fərqlidir. Asiya-Sakit okean regionunda beynəlxalq turizm ən perspektivli sahələrdən sayılmasına baxmayaraq, həmin məsələdə Latın Amerikasına regionu çox zəif formada iştirak edir. Digər tərəfdən, integrasiya proseslərinin regional xarakteri ilə əlaqədar dövlətlərin səyləri qitələrarası turizmin inkişafına müncər edilir. Aİ regionunda isə turizmin coğrafi strukturu, əsasən, bir sıra amillər altında formalaşmışdır ki, bu da səciyyəvi regional xüsusiyyətlərin mövcudluğundan irəli gəlir. Belə ki, həmin kompleks amillər sırasında təbii şərait, gəliirlərin dinamikası, nəqliyyat vasitələrinin inkişafı və nəqliyyat şirkətlərinin qiymət siyasəti, eləcə də sosial-iqtisadi amillər mühüm rol oynayır.

Bundan əlavə, MDB ölkələrinin ərazisində müasir turizmin vəziyyəti aşağıdakı kimi xarakterizə oluna bilər: MDB-nin üzv-dövlətləri arasında bir ölkədən digər ölkəyə respublikalararası turist axınının öz simasını dəyişməsi; turizmin ümumi miqyasının azalması və onun intensivliyinin aşağı düşməsi; turizmin xarakte-

²⁸⁷ Максименко С.В. Туристская деятельность: международно-правовые аспекты. Одесса, Латстер, 2001, с. 29-30.

rinin dəyişməsi, daha dəqiq ifadə etsək, sosial turizmin həcminin birdən-birə azalması və işgüzar turizmin rolunun artması.

Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində kütləvi turizmin gecikmiş inkişafını aşağıdakılarla əlaqələndirmək olar: yerli turizmin inkişafına həddindən artıq dərəcədə diqqət yetirilməsi; Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri arasında əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi vasitəsi kimi xarici turizmin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməməsi; İkinci Dünya Müharibəsinin nəticələri, yeni cəmiyyətin qurulması, sənaye baxımdan geri qalması, orta həyat səviyyəsinin aşağı olması ilə əlaqədar ictimai inkişafın məcburi olaraq digər problemlərə yönəldilməsi.

4) Turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıqda beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu xüsusilə qeyd edilməlidir. Belə ki, onlar təkcə beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatların üzvlərini özündə birləşdirmir, həm də BMT, Ümumdünya Turizm Təşkilatı və regional qurumlarla birgə turizm tədbirlərinin təşkilatçıları qismində çıxış edirlər. Turizm sahəsində əməkdaşlığın beynəlxalq prinsiplərinə əsaslanan sənədləri qəbul edərkən, onlar həmin aktların qeyri-hökumət səviyyəsində – öz üzvlərinin fəaliyyətində həyata keçirilməsinə yardım göstərirlər.

5) Beynəlxalq turizm fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinə dünyada meydana çıxan bir sıra proseslər təsir göstərir. Bu, bir tərəfdən siyasi-iqtisadi integrasiya prosesləri, qloballaşma hesab olunursa, digər tərəfdən milli özünüdərkini artması, xalqların öz sosial-mədəni eyniliyinin saxlanılması ehtiyacı ilə bağlıdır. Göstərilən müddəə ətraf mühitin qorunub saxlanılması üzrə ümumi səylərin yerli əhalinin maraqlarını nəzərə almaq tələbi ilə uyğunlaşdırılması zərurəti, onun mədəni adət və ənənələrinin mühafizə edilməsinə kömək göstərilməsi zamanı özünü xüsusilə davamlı inkişaf konsepsiyasında daha aydın şəkildə büruzə verir.

Bütün bunlarla yanaşı, müvafiq məsələ bir çox integrasiya birlikləri çərçivəsində həyata keçirilən bir sıra tədbirlərdə (öz turistləri üçün dövlətlər tərəfindən sərhəd rəsmiyyətlərinin ləğv edilməsi və üçüncü ölkələrdən olan turistlər üçün kifayət qədər ciddi məhdudiyyətlərin saxlanılması) təzahür edir.

6) Turizm sahəsində dövlətlərin əməkdaşlığı qarşılıqlı əlaqənin müxtəlif forma və istiqamətləri ilə xarakterizə olunur. Əsas istiqamətlər sırasına turizm rəsmiyyətlərinin sadələşdirilməsi, vahid statistika sisteminin yaradılması, birgə elmi-tədqiqatlar, tu-

rizm sənayesi üçün kadrların hazırlanması, turizm fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin unifikasiyası və harmonizasiyası, beynəlxalq turizmin mənfi təsirlərindən ətraf mühitin qorunması, turistlərin hüquqlarının təmin edilməsi, turizm məlumatlarının mübadiləsi və s. aiddir.

7) Turizm təkcə hüquqi tənzimetmənin obyekt deyil, həm də iqtisadi baxımdan çox irihəcmli gəlir mənbəyi rolunu oynadığına görə, bu sahədə müəyyən tədbirlərin görülməsi vacib şərtlərdən biridir:

- İqtisadi baxımdan turizmin inkişafında turizm xidmətlərinin və turizm bazarının rolu böyükdür. Eyni zamanda, həmin bazarın idarə olunması və turizm xidmətlərinin təklif olunması üçün düzgün, antiinhisar xarakterli, həmçinin qonşu və region dövlətlərinin maraqlarına zidd olmayan iqtisadi siyasət yürüdülməlidir.

- Turizmin iqtisadi əhəmiyyətini özündə ifadə edən müvafiq siyasətlə bu sahədə mövcud olan hüquqi tənzimetmə bir-birini tamamlamalıdır. Həmçinin, iqtisadi siyasətlə hüquqi tənzimetmə mövcud real münasibətlərin nizama salınmasına yönəlməlidir.

- Beynəlxalq turizm xidmətləri digər xidmətlərdən özünəməxsusluğu ilə fərqlənir. Həmin spesifikasiyaları özünü aşağıdakılarda büruzə verir: həmin xidmətin istehlakçılarının aktiv şəkildə yerdəyişməsi və ya hərəkətdə olması; infrastrukturaların inkişaf səviyyəsi ilə immiqrasiya siyasəti arasında əlaqənin mövcudluğu; onun iqtisadiyyatın digər sektorlarında mövcud olan xidmətlərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən daha mühüm əhəmiyyətli tərkibə daxil edilməsi; turizm xidmətlərinə olan tələbatın onun ayrı-ayrı növündən asılı olaraq dəyişməsi; təklif olunan xidmətlərin elastikliyi; turizm məkanından asılı olaraq təklif olunan xidmətlərə görə qiymətlərdə müxtəlifliyin nəzərə çarpması; digər sahələrdən fərqli olaraq, turizm xidmətlərinin yeksənək olmaması, kompleks əhəmiyyət kəsb etməsi.

8) Hal-hazırda turizm beynəlxalq ticarət xidmətlərinin dinamik şəkildə inkişaf etməkdə olan istiqamətlərindən biri sayılır. Şübhəsiz ki, bu işə ölkənin iqtisadi gəlirinin artımına, onun valyuta ehtiyatının çoxalmasına səbəb olur. Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq turizmin iqtisadi əhəmiyyətini əsas etibarilə 3 aspektdən qiymətləndirmək olar: dövlətlər üçün valyuta gəlirlərinin

mənbəyi və məşğulluğun təmin edilməsi vasitəsi kimi (burada məşğulluğun artımı isə öz növbəsində əhalinin gəlirlərinin çoxalmasına və xalqın rifahının yüksəlməsinə öz təsirini göstərir); ölkələrin ödəmə balansı və ümummilli məhsulda xəzinənin genişləndirilməsi üsulu kimi; turizm sferasının xidmət sahələrinin yaradılması yolu ilə iqtisadi inkişafa yardım.

9) Turizm sahəsində əməkdaşlıqdan danışarkən, Azərbaycan Respublikasının müvafiq sahədə qəbul olunmuş milli qanunvericilik təcrübəsində mövcud olan bir sıra məsələləri təhlil edərək, aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- Bu sahədə qəbul olunmuş bəzi milli qanunvericilik aktlarının qanunvericilik texnikası baxımından istifadəsinin asanlaşdırılması zəruri hallardan biridir. Nümunə qismində 4 iyun 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının «Turizm haqqında» Qanununu göstərmək olar. Belə ki, Qanunun müvafiq fəsillərə bölünməməsi ondan istifadə və təhlil zamanı müəyyən çətinliklərin meydana çıxmasına səbəb olur. Ona görə də «Turizm haqqında» Qanunun müddəalarını müvafiq fəsillərdə (məsələn, «Ümumi müddəalar», «Turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi», «Turistlərin hüquq və vəzifələri», «Turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq», «Yekun müddəalar» və s.) qruplaşdırmaq həm praktiki və nəzəri baxımdan, həm də Qanunun tədqiq və təhlil edilməsi nöqtəyi-nəzərindən daha əlverişli və məqsədmüvafiq olardı.

- Qeyd olunan Qanun vasitəsilə turistlərə müəyyən rejimlər verilməlidir. Çünki müasir dövrdə turizmin inkişafı Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə bu sahədə bağladığı ikitərəfli sazişlərin sayının artması, hər şeydən öncə, turistlərin ölkəmizə axınının güclənməsi onların statusunun daha dəqiq meyarlarla müəyyən olunmasını tələb edir. Bu zaman turistlərə verilməli olan rejim ön plana çəkməlidir. Yeri gəlmişkən, elmi-tədqiqat əsərlərində xaricilərin təsnifatı aparılarkən, turistlər də xaricilərin bir növü kimi qeyd olunur. Əcnəbilərə isə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 69-cu maddəsinə əsasən, milli rejim verilir.

Buradan da belə qənaətə gəlmək olar ki, əcnəbilərin bir növü kimi turistlərə milli rejim verilməlidir. Lakin turistlərə verilən rejimlərin dəqiq şəkildə ifadə olunması və onun normativ cəhətdən təsbitinə lazımi zərurət vardır. Çünki turistlərə milli rejim verilərsə də, onun konkret hədd və standartları müəyyən olunmalıdır. Daha də-

qiq ifadə etsək, Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslərlə nəzərdə tutulmuş müddətə konkret məqsədlə gələn turistlər arasında müəyyən fərqlərin tətbiqi məqsədmüvafiq olardı.

- 4 iyun 1999-cu il tarixli «Turizm haqqında» Qanunda turizm fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin əsas prinsipləri aydın şəkildə təsbit olunmalıdır. Məlum olduğu kimi, prinsip dedikdə, obyektiv qanunauyğunluğu, cəmiyyətin tendensiya və tələbatını ifadə edən, həmçinin hüququn bütün sistemlərinin, sahələrinin və ya institutlarının mahiyyətini müəyyənləşdirən, təsbit olunması baxımından ümumməcburi hüquqi qüvvəyə malik olan əsas başlanğıc, hüququn rəhbər müddəalarıdır.

Azərbaycan Respublikasının «Turizm haqqında» Qanunun da isə həmin prinsipləri aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

a) Azərbaycan Respublikasında turizm fəaliyyətinin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması və həmin fəaliyyətə yardım göstərilməsi;

b) turistlərin, turist təşkilatları və onların birliklərinin hüquqlarının, əmlaklarının, qanuni maraq və mənafeələrinin müdafiəsi, o cümlədən onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

c) beynəlxalq turizmin və onun müxtəlif problemlərinin həlli məqsədilə, Azərbaycan Respublikasının universal, regional, regionalarası və ikitərəfli əməkdaşlıqda iştirakının təmin edilməsi, bu sahədə integrasiyanın gücləndirilməsi və onun nailiyyətlərindən istifadənin genişləndirilməsi;

ç) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 151-ci maddəsinin tələblərinə riayət olunmaqla, müvafiq sahədə beynəlxalq hüququn üstünlüyünün təmin edilməsi;

d) turizm fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və onların müdafiəsi.

- Eyni zamanda, Qanuna müvafiq sahədə dövlət siyasəti barədə müddəanın daxil edilməlidir.

Mövcud məsələ bir sıra beynəlxalq sənədlərdə (29 oktyabr 1994-cü il tarixli Turizm sahəsində MDB iştirakçı-dövlətlərinin əməkdaşlığının əsas prinsipləri haqqında Təvsiyəedici Qanunvericilik Aktının 3-cü maddəsi, 1985-ci il Turizm Xartiyasının 3-cü maddəsi) həmçinin əksər dövlətdaxili qanunvericilik aktlarında (məsələn, 15 sentyabr 1995-ci il tarixli «Turizm haqqında» Ukrayna Qanunu və s.) öz əksini tapmışdır.

Turizm sahəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin isə gömrük, valyuta, sərhəd, vergi və digər nəzarət formaları üçün əlverişli şəraitin yaradılması, turizm sahəsində dövlətin maraq və mənafeələrinin qorunması, antiinhisar qanunvericiliyinə əməl olunması, rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi, turizm sənayesinin inkişafında milli və xarici investisiyaların təşviqi və digər bu kimi istiqamətləri təsbit edilməlidir.

- Məlum olduğu kimi, 2005-ci ilin fevral ayının 2-də Bakı şəhərində Azərbaycan Hökuməti və BMT İnkişaf Proqramının birgə layihəsi əsasında ilk turizm-informasiya mərkəzi fəaliyyətə başlamışdır. Sonrakı dövrlərdə də belə mərkəzlərin açılması qərara alınmış və bu, çox uğurla davam etdirilməkdədir. Lakin belə mərkəzlərin ikitərəfli müqavilə əsasında formalaşdırılmasına baxmayaraq, Qanunda belə mərkəzlərlə bağlı münasibətləri tənzimləyən və onların yaradılmasını nəzərdə tutan hər hansı norma mövcud deyildir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, turizm-informasiya mərkəzləri ilə bağlı məsələləri özündə əks etdirən norma bir sıra dövlətlərin (məsələn, Qazaxıstan və s.) müvafiq milli qanunvericilik aktlarında təsbit olunmuşdur.

Milli və beynəlxalq turizm bazarlarında turizm məhsullarının hərəkətə gətirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası və onun turizm potensialı barədə informasiyanın yaradılması, o cümlədən bütün bunların genişləndirilməsi üçün belə mərkəzlərin sayı artırılmalı və Qanunda bununla bağlı müvafiq norma öz əksini tapmalıdır. Bu norma turizm sferasında qəbul olunmuş beynəlxalq-hüquqi aktlara (həmin sənədlərin, demək olar ki, tam əksəriyyətində turizmlə bağlı informasiya mübadiləsinin həyata keçirilməsi təsbit olunmuşdur) və bu sahədəki təcrübəyə əsaslanaraq, xarici dövlətlərin qanunvericiliyinin müqayisəli təhlili nəzərə alınmaqla, əlavə edilməlidir.

- Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı onun bağladığı ikitərəfli sazişlərdə iştirak etdiyi və ya qoşulduğu çoxtərəfli universal və regional müqavilələrdə təzahür edir. Bu əməkdaşlıqda milli qanunvericilik aktları, xüsusilə «Turizm haqqında» 4 iyun 1999-cu il tarixli Qanun mühüm rol oynayır. Ona görə də Qanuna «Turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq» adlı fəsil daxil edilməli və bu fəsil ən azı iki istiqamətdə öz təsbitini tapmalıdır: Azərbaycan dövlətinin turizm sferasında beynəlxalq əməkdaşlığının möhkəm-

ləndirilməsi və inkişafına yardım etməsi ilə bağlı müddəa; Qanunun 16-cı maddəsində ifadə olunan, Azərbaycan Respublikasının hüddurlarından kənarda fəaliyyət göstərən turizm nümayəndəlikləri barədə mövcud olan norma.

10) Müasir dövrdə nəinki bütövlükdə turizm məfhumu, eləcə də onun müxtəlif əsaslara görə təsnifləşdirilən ayrı-ayrı növləri inkişaf etməkdədir. Məhz bu baxımdan, ölkə ərazisində inkişafı daha çox nəzərə çarpan turizm növlərinin qanunvericilikdə mənasının izah olunmasına ehtiyac vardır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının «Turizm haqqında» 4 iyun 1999-cu il tarixli Qanununda bəzi turizm növlərinin (məsələn, sosial turizm, özfəaliyyət turizmi və s.) anlayışlarının verilməsinə baxmayaraq, digər növlərin (məsələn, ekoloji turizm, kənd turizmi, sağlamlaşdırma turizmi, mədəni turizm və s.) də izahının verilməsi zəruri şərtlər sırasına daxildir. Çünki turizmin inkişafı ilə əlaqədar son dövrlər qəbul olunmuş çoxsaylı qanunvericilik aktlarında (məsələn, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 aprel 2010-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı», Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 iyul 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasında 2011-ci ilin «Turizm ili» elan edilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı», Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 aprel 2009-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı», Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 sentyabr 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı» və s.) ekoloji turizm, kənd turizmi, mədəni turizmin ölkə daxilində təşviqinə dair müddəalar təsbit olunmuşdur. Məhz həmin normaların yerinə yetirilməsi üçün, ilk növbədə, onların mənasını, habelə mövcud olduğu təqdirdə, yarımnovlərini və prinsiplərini dərk etmək lazımdır.

11) Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlarla turizm sahəsində ikitərəfli əməkdaşlığının istiqamətlərinin müəyyən edilməsində 22 aprel 1996-cı ildə Lüksemburq şəhərində imzalanmış «Bir tərəfdən Avropa Birliyi və onun üzvü olan dövlətlər, digər tərəfdən Azərbaycan Respubli-

kası arasında tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq haqqında» Sazişin 63-cü maddəsi özünəməxsus yer tutur. Bununla belə, ötən dövr ərzində Azərbaycan-Avropa İttifaqı əlaqələrinin genişlənməsi, habelə ümumi iqtisadi münasibətlər kontekstində turizmin inkişafına yönəlmiş əlaqələrin artması bu sahədə xüsusi müqavilənin bağlanılmasını tələb edir. Həmçinin, iki tərəf arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq barədə konsepsiyaların hazırlanması, eləcə də əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq məsələlərinin mütəmadi şəkildə müzakirə olunması və lazımi birgə qərarların qəbulu üçün İşçi Qrupunun yaradılması da məqsədmüvafiq olardı.

12) Azərbaycan Respublikasında gənclər və uşaq turizminin inkişafı üçün sahəvi qanunvericilik aktlarına bununla bağlı xüsusi müddəalar daxil edilməlidir. Bunun üçün xüsusi həvəsləndirmə tədbirlərinin tətbiqinə də yer verilməsi mümkündür. Məsələn, ilin müəyyən hissəsində, xüsusilə tətillə vaxtı hər hansı xarici ölkələrə turizm məqsədilə, əlaçı şagird və tələbələrin səyahətlərinin təşkili məqsədmüvafiq olardı. Bu, bir tərəfdən, şagird və tələbələrin həmin ölkənin tarixi, mədəniyyəti, adət-ənənələri, yaşayış tərzini barədə məlumat əldə etməsinə və dünyagörüşün artmasına, digər tərəfdən, uşaq və gənclərin təhsili sistemində təşviqədi vasitə rolunu oynaya bilər. Hətta, bu məqsədlə, uşaq və gənclər təşkilatlarının yaradılması da məqbul üsullardan biri qismində çıxış edir.

13) Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafı məqsədilə, bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədmüvafiq olardı. Belə tədbirlərə nümunə qismində vergilərin qoyulmasında güzəştlərin tətbiq olunması, sərhəd-gömrük rejimində müəyyən sadələşdirmələrin aparılması, investisiya qoyuluşu üçün güzəştli şərtlərin tətbiqi, xarici bazarlarda reklam-təbliğat işinin gücləndirilməsi və s. məsələlər aiddir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müvafiq tədbirlərə bəzi Avropa ölkələrinin təcrübəsində rast gəlmək mümkündür.

TURİZM SAHƏSİNDƏ QƏBUL EDİLMİŞ ÇOXTƏRƏFLİ BEYNƏLXALQ SƏNƏDLƏR

TURİSTLƏR ÜÇÜN GÖMRÜK GÜZƏŞTLƏRİ HAQQINDA KONVENSIYA VƏ BU KONVENSIYAYA ƏLAVƏ OLARAQ TURİZMƏ AİD MƏLUMAT XARAKTERLİ SƏNƏDLƏRİN VƏ MATERIALLARIN İDXALINA DAİR PROTOKOL

Razılığa gələn Dövlətlər beynəlxalq turizmin inkişafının asanlaşdırılmasını nəzərdə tutaraq, konvensiya bağlamağı qərara almış və aşağıdakılar barədə razılıq əldə etmişlər:

Maddə 1

Bu Konvensiyada:

a) «idxal rüsumları və idxal vergiləri» sözləri təkcə gömrük rüsumlarını deyil, həm də idxal ilə əlaqədar tutulan bütün rüsumları və vergiləri əhatə edir;

b) «turist» sözü irqindən, cinsindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq Razılığa gələn hər hansı Dövlətin ərazisinə və bundan əlavə, həmin şəxsin adətən yaşadığı dövlətin ərazisinə daxil olan və hər hansı on iki aylıq dövr ərzində immiqrasiya məqsədindən fərqli hər hansı icazə verilmiş məqsədlə: turizm, əyləncə, idman və ya müalicə məqsədilə, yaxud ailə vəziyyətinə görə, yaxud təhsil almaq, dini zəvvarlıq üçün, yaxud işgüzar məqsədlərlə orada ən azı iyirmi dörd saat və ən çoxu altı ay qalan istənilən şəxsə aiddir;

c) «idxal üçün müvəqqəti icazə» sözləri müvəqqəti idxal edilmiş əşyanın geriye aparılmayacağı təqdirdə tutulmalı olan idxal rüsumlarının və vergilərin təminatını və ya depozitini təsdiq edən gömrük sənədi deməkdir.

Maddə 2

1. Bu Konvensiyada nəzərdə tutulmuş başqa şərtləri poz-

mamaqla, Razılığa gələn Dövlətlərin hər biri turistlərin gətirdikləri şəxsi istifadə əşyalarından idxal rüsumları və idxal vergiləri tutmadan onların müvəqqəti idxalına icazə verir, bu şərtlə ki, onlar turistin özünün şəxsi istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuş olsun, onlardan sui-istifadə ediləcəyindən ehtiyat etməyə əsas olmasın və turistlər ölkəni tərk edərkən həmin turist bu şəxsi istifadə əşyalarını geriye aparsın.

2. «Şəxsi istifadə əşyaları» sözləri turistin səfərinin bütün halları nəzərə alınmaqla şəxsən turist üçün zəruri ola biləcək yeni və ya köhnə paltarlar və başqa əşyalar deməkdir, lakin ticarət məqsədilə gətirilən malların heç biri buraya aid deyil.

3. İstifadədə olmuş başqa əşyalardan əlavə, aşağıdakı əşyaların istifadədə olmuş hesab edilə biləcəyi şərtlə onlar şəxsi istifadə əşyaları qisminə aiddir: şəxsi zərgərlik ləvazimatları, on iki ədəd plastinkası və ya beş ədəd plyonka kəməri olan bir ədəd fotokamera, kino çəkilişləri üçün iki ədəd plyonka kəməri olan miniatür ölçülü bir ədəd kamera, bir ədəd binokl, bir ədəd daşına bilən musiqi aləti, on ədəd plastinkası olan bir ədəd qrammofon, bir ədəd səs yazma aparatı, bir ədəd radioqəbuledici, bir ədəd portativ yazı makinası, bir ədəd uşaq kolyaskası, bir ədəd çadır və digər düşərgə avadanlığı, idman ləvazimatı (bir dəst balıq ovu ləvazimatı, əlli ədəd patronu olan bir ədəd odlu idman silahı, bir ədəd mühərriksiz velosiped, uzunluğu 5,5 metrədən az olan bir ədəd baydarka və ya qayıq, bir cüt xizək, iki ədəd tennis raketkəsi və digər oxşar əşyalar).

Maddə 3

Bu Konvensiyada nəzərdə tutulmuş başqa şərtləri pozmaqla, aşağıdakı əşyalar turistin yanında və ya onu müşayiət edən əl yükünün içində olduqda və onlardan sui-istifadə ediləcəyindən ehtiyat etməyə əsas olmadıqda Razılığa gələn Dövlətlərin hər biri həmin əşyalardan idxal rüsumları və idxal vergiləri tutmadan onların idxalına icazə verir:

a) 200 ədəd papiros və ya 50 ədəd siqar və ya 250 qram tütün və ya bu əşyaların çeşidi, bu şərtlə ki, onların çəkisi 250 qramdan artıq olmasın;

b) standart ölçülü bir şüşə şərab və dördə bir litr spirt;

c) dördə bir litr odevolon və az miqdarda ətir.

Maddə 4

Bu Konvensiyada nəzərdə tutulmuş başqa şərtləri pozmaqla, Razılığa gələn Dövlətlərin hər biri turistin aşağıdakı icazələrdən sui-istifadə edəcəyindən ehtiyat etməyə əsas olmaması şərti ilə ona icazə verir:

a) müvəqqəti idxal icazəsi olmadan tranzit üçün ümumi dəyəri 50 ABŞ dollarından çox olmayan yol suvenirlərinin tranzit üçün idxal edilməsi, bu şərtlə ki, həmin suvenirlər turistin öz üstündə və ya onu müşayiət edən baqajda olsun və onlar ticarət məqsədləri üçün nəzərdə tutulmasın;

b) valyuta nəzarətinə aid formal qaydalara riayət edilmədən və ixrac rüsumları tutulmadan turistin həmin ölkədə satın almış olduğu, ümumi məbləği 100 ABŞ dollarından çox olmayan yol suvenirlərinin ixrac edilməsi, bu şərtlə ki, həmin suvenirlər turistin üstündə və ya onu müşayiət edən baqajda olsun və bu suvenirlər ticarət məqsədləri üçün nəzərdə tutulmasın.

Maddə 5

Razılığa gələn hər bir Dövlət 2-ci maddədə adları çəkilən, dəyəri daha artıq olan əşyalar barəsində müvəqqəti idxal üçün icazə tələb edə bilər.

Maddə 6

Razılığa gələn Dövlətlər beynəlxalq turizmin inkişafı üçün maneə ola biləcək gömrük qaydalarının tətbiq edilməməsi üçün tədbirlər görürlər.

Maddə 7

Razılığa gələn qonşu Dövlətlər gömrük prosedurlarını sürətləndirmək üçün özlərinin gömrük məntəqələrini bir-birinin yaxınlığında yerləşdirmək və onları günün eyni saatlarında açıq saxlamaq üçün tədbirlər görürlər.

Maddə 8

Bu Konvensiyanın müddəaları silah və döyüş sursatı idxalına, onlara malik olmağa və onları gəzdirməyə aid polis və başqa qaydaların tətbiq edilməsinə heç bir halda maneə olmur.

Maddə 9

Razılığa gələn hər bir Dövlət etiraf edir ki, bu Konvensiyada barəsində güzəştlər müəyyən edilmiş əşyaların idxalı və ya ixracına həmin dövlətin qoyduğu hər hansı qadağalar iqtisadi xarakter daşımayan mülahizələrə, məsələn, ictimai əxlaq, ictimai təhlükəsizlik, xalqın sağlamlığı, gigiyena, baytarlıq və fitopatoloji mülahizələrə əsaslandığı dərəcədə tətbiq edilir.

Maddə 10

Bu Konvensiyada nəzərdə tutulan istisnalar və güzəştlər sərhədyanı ticarətə şamil edilmir.

Bundan əlavə, belə hesab edilmir ki, həmin güzəştlər və istisnalar aşağıdakı hallarda avtomatik tətbiq edilməlidir:

a) turistin gətirməli olduğu malın ümumi miqdarı bu Konvensiyada müəyyən edilmiş həddən əhəmiyyətli dərəcədə çox olduqda;

b) idxal ölkəsinə ayda bir dəfədən tez gələn turist barəsində;

c) turist on yeddi yaşa çatmamış olduqda.

Maddə 11

Aldatma, qanun pozuntusu və ya sui-istifadə hallarında Razılığa gələn Dövlətlər müvafiq idxal rüsumları və vergilərin tutulması üçün, eləcə də imtiyazlar və başqa güzəştlər əldə etmiş şəxslərin layiq olduğu hər hansı cəzanın tətbiq edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görə bilərlər.

Maddə 12

Bu Konvensiyanın müddələrinin hər hansı şəkildə pozulması, hər hansı saxtalaşdırma, yalan məlumatlar verilməsi və ya hər hansı şəxsin və ya hər hansı əşyanın bu Konvensiya ilə müəyyən edilmiş idxal sistemindən irəli gələn üstünlükləri əsassız olaraq əldə etməsi ilə nəticələnə biləcək hər hansı akt pozuntunu törətmiş şəxsə həmin pozuntunun törədilmiş olduğu ölkədə həmin ölkənin qanunları ilə müəyyən edilmiş cəzaların tətbiq edilməsi üçün əsas ola bilər.

Maddə 13

Bu Konvensiyanın heç bir müddəası gömrük ittifaqı və ya

iqtisadi ittifaq yaradan Razılığa gələn Dövlətlərin həmin ittifaqı yaradan Dövlətlərdə yaşayan şəxslərə tətbiq edilən xüsusi qərarlar qəbul etmələrinə mane olmur.

Maddə 14

1. Bu Konvensiya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olan hər hansı dövlətin adından və 1954-cü ilin may və iyun aylarında Nyu-Yorkda keçirilmiş Konfransa dəvət edilmiş hər hansı başqa dövlətin adından imzalanmaq üçün 31 dekabr 1954-cü ilə qədər açıqdır.

2. Bu Konvensiya ratifikasiya edilməli və ratifikasiya sənədləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə depozitə verilir.

Maddə 15

1. Bu Konvensiya 14-cü maddənin 1-ci bəndində göstərilən hər hansı dövlətin və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi və Sosial Şurasından müvafiq dəvət almış hər hansı başqa dövlətin ona qoşulması üçün 1 yanvar 1955-ci ildən etibarən açıqdır. Bu Konvensiya həm də idarəetmə hakimiyyəti Birləşmiş Millətlər Təşkilatı olan hər hansı tabe ərazinin adından ona qoşulmaq üçün açıqdır.

2. Bu Konvensiyaya qoşulma ona qoşulma haqqında sənədin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə depozitə verilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Maddə 16

1. Bu Konvensiya sayca beşinci ratifikasiya sənədinin və ya 14-cü maddəyə müvafiq olaraq qəbul edilmiş qeyd-şərtlərlə və ya qeyd-şərtsiz qoşulma haqqında sayca beşinci sənədin depozitə qoyulduğu gündən etibarən 90 gün sonra qüvvəyə minir.

2. Bu Konvensiyanı ratifikasiya edən və ya bundan əvvəlki bəndə müvafiq olaraq sayca beşinci ratifikasiya sənədinin və ya qoşulma haqqında sayca beşinci sənədin depozitə edildiyi gündən etibarən 90 gündən sonra ona qoşulan hər hansı dövlət üçün bu Konvensiya həmin dövlətin öz ratifikasiya sənədinin və ya 20-ci maddəyə müvafiq olaraq qəbul edilmiş qeyd-şərtlərlə və ya onlarsız bu Konvensiyaya qoşulma haqqında sənədin depozitə qoyulduğu gündən etibarən 90 gündən sonra qüvvəyə minir.

Maddə 17

1. Bu Konvensiyanın qüvvəyə minməsindən üç il sonra Razılığa gələn Dövlətlərdən hər hansı biri bu barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə məlumat verməklə onu denonsasiya edə bilər.

2. Denonsasiya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi tərəfindən denonsasiya barədə bildiriş alındığı gündən on beş ay sonra qüvvəyə minir.

Maddə 18

Əgər bu Konvensiya qüvvəyə mindikdən sonra hər hansı ardıcıl on iki aylıq dövr ərzində Razılığa gələn Dövlətlərin sayı ikidən az olarsa, bu Konvensiya öz qüvvəsini itirir.

Maddə 19

1. Hər hansı Dövlət öz ratifikasiya sənədinin və ya bu Konvensiyaya qoşulma haqqında sənədin ratifikasiyası zamanı və ya bundan sonra istənilən vaxtda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə ünvanlanmış bildirişdə bu Konvensiyanın beynəlxalq əlaqələrə görə həmin dövlətin cavabdeh olduğu bütün ərazilərə və ya hər hansı əraziyə şamil edilməsi barədə bu Konvensiyaya qoşulmasını elan edə bilər. Bu Konvensiya göstərilən bildirişdə adları çəkilən ərazilərə həmin bildirişin Baş Katib tərəfindən alındığı gündən sonra 90 gündən başlayaraq şamil edilir. Əgər bildiriş qeyd-şərtlə müsayiət edilmirsə, 20-ci maddəyə müvafiq olaraq bildirişin qüvvəyə mindiyi tarixdən və ya bu Konvensiyanın müvafiq dövlət üçün qüvvəyə mindiyi tarixdən hansı daha gecdirsə, həmin tarixdən etibarən 90 gündən etibarən bu Konvensiya həmin ərazilərə şamil edilir.

2. Bundan əvvəlki bəndə əsasən bu Konvensiyanın beynəlxalq əlaqələrinə görə cavabdeh olduğu hər hansı əraziyə şamil edilməsi barədə bildiriş vermiş hər hansı dövlət bu Konvensiyanı 17-ci maddənin müddəalarına müvafiq olaraq həmin əraziyə münasibətdə ayrıca denonsasiya edə bilər.

Maddə 20

1. Yekun Aktı imzalanana qədər bu Konvensiyaya edilmiş qeyd-şərtlər konfrans iştirakçılarının əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilmiş və Yekun Aktına daxil edilmiş olduğu halda həmin qeyd-şərtlər qəbul edilmiş sayılır.

2. Yekun Aktı imzalandıqdan sonra edilmiş qeyd-şərtlərə bu Konvensiyanı imzalamış dövlətlərin və ya Razılığa gələn Dövlətlərin üçdə bir hissəsi aşağıda nəzərdə tutulduğu qaydada etiraz edərsə, həmin qeyd-şərtlər qəbul edilmiş sayılır.

3. Bu Konvensiyanın imzalanması, onun ratifikasiya sənədinin və ya ona qoşulma haqqında sənədin depozitə qoyulması zamanı və ya 19-cu maddə əsasında hər hansı bildirişdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə təqdim edilmiş hər hansı qeyd-şərtin mətni Baş Katib tərəfindən o vaxta qədər bu Konvensiyanı imzalayan, ratifikasiya edən və ya ona qoşulan bütün dövlətlərə göndərilir. Əgər bu dövlətlərin üçdə bir hissəsi mətnin göndərildiyi tarixdən etibarən 90 gün müddətində etirazını bildirərsə, bu qeyd-şərt qəbul edilmiş sayılmır. Baş Katib bu bənddə göstərilən bütün dövlətlərə onun almış olduğu hər hansı etiraz barədə, eləcə də bu qeyd-şərtin qəbul edilməsi və ya rədd edilməsi barədə bildiriş göndərir.

4. Bu Konvensiyanı imzalamış, lakin onu ratifikasiya etməmiş dövlət tərəfindən etiraz həmin etirazı bildirmiş dövlətin öz etirazını bildirdiyi gündən etibarən doqquz ay müddətində bu Konvensiyanı ratifikasiya etmədikdə onun etirazı öz əhəmiyyətini itirir. Əgər hər hansı etirazın öz əhəmiyyətini itirməsi nəticəsində bu bəndin tətbiq edilməsi üçün hər hansı qeyd-şərt qəbul edilərsə, Baş Katib bu barədə göstərilən bənddə adları çəkilən dövlətlərə məlumat verir. Əgər bu Konvensiyanı imzalamış dövlətlərdən hər hansı biri onun adından bu Konvensiya imzalandığı gündən etibarən üç il müddətində bu Konvensiyanı ratifikasiya etməzsə, bundan əvvəlki bəndə müvafiq olaraq heç bir qeyd-şərtin mətni həmin dövlətə göndərilir.

5. Qeyd-şərt təqdim edən dövlət Baş Katib tərəfindən həmin qeyd-şərtin 3-cü bənddə nəzərdə tutulan qaydada rədd edilməsi barədə 3-cü bənddə göstərilən bildirişin göndərildiyi gündən etibarən on iki ay müddətində həmin qeyd-şərtdən imtina edə bilər. Bu halda ratifikasiya sənədi və ya 19-cu maddə əsasında bu Konvensiyaya qoşulma haqqında sənəd və ya bildirişin həmin dövlətə münasibətdə bu cür imtina tarixindən qüvvəyə minir. Bu cür imtina edilənə qədər qoşulma haqqında sənəd və ya bildirişin hüquqi qüvvəsi yoxdur, yalnız sonradan həmin qeyd-şərt 4-cü bəndin müddəaları tətbiq edildikdə qəbul ediləcəkdir.

6. Bu maddəyə müvafiq olaraq qəbul edilmiş qeyd-şərtlərdən istənilən vaxtda Baş Katibə bildiriş göndərməklə imtina edilə bilər.

7. Razılığa gələn Dövlətlərin heç biri qeyd-şərt bildirən dövlətlərin heç birinə bu cür qeyd-şərtin aid olduğu müddəalardan irəli gələn üstünlükləri şamil etməyə borclu deyildir. Bu hüquqdan istifadə edən istənilən dövlət bu barədə Baş Katibə bildiriş göndərir, Baş Katib isə həmin qərarı bu Konvensiyanı imzalayan bütün dövlətlərə və Razılığa gələn Dövlətlərə bildirir.

Maddə 21

1. Bu Konvensiyanın təfsiri və ya tətbiq edilməsi barədə Razılığa gələn iki və ya daha artıq Dövlət arasında hər hansı mübahisə imkan daxilində onların arasında danışıqlar yolu ilə həll edilir.

2. Əgər mübahisədə iştirak edən Razılığa gələn Dövlətlərdən hər hansı biri tələb edərsə, danışıqlar yolu ilə həll edilməmiş hər hansı mübahisə arbitraja verilir və buna müvafiq olaraq həmin mübahisədə iştirak edən dövlətlərin razılığı ilə seçilmiş bir və ya bir neçə arbitrə verilir. Əgər arbitraj barədə tələb irəli sürülən ildən etibarən üç ay müddətində mübahisədə iştirak edən dövlətlər arbitrin və ya arbitrlərin seçilməsi barədə razılığa gələ bilməzsə, bu dövlətlərdən hər hansı biri beynəlxalq məhkəmənin sədrindən yeganə arbitr təyin edilməsini xahiş edə bilər və bu mübahisə də həll edilmək üçün həmin arbitrə verilir.

3. Bundan əvvəlki bəndə əsasən təyin edilmiş arbitrin və ya arbitrlərin qərarı Razılığa gələn müvafiq Dövlətlər üçün məcburidir.

Maddə 22

1. Bu Konvensiya qüvvəyə mindikdən üç il keçdikdən sonra Razılığa gələn hər hansı Dövlət Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə bildiriş göndərmək yolu ilə bu Konvensiyaya yenidən baxılması üçün konfrans çağırılmasını tələb edə bilər. Baş Katib Razılığa gələn Dövlətlərin hamısına bu tələb barədə məlumat verir və əgər Baş Katib tərəfindən bildiriş verildiyi ildən etibarən dörd ay müddətində Razılığa gələn Dövlətlərin ən azı yarısı həmin tələbi dəstəkləməsi barədə Baş Katibə məlumat verərsə,

Baş Katib bu Konvensiyaya yenidən baxılması üçün konfrans çağırır.

2. Əgər bundan əvvəlki bəndə müvafiq olaraq konfrans çağırılsa, Baş Katib Razılığa gələn bütün Dövlətlərə bildiriş göndərir və onları bu konfransda müzakirəyə təqdim etmək istədikləri təklifləri üç ay müddətində təqdim etməyə dəvət edir. Baş Katib Razılığa gələn bütün Dövlətlərə həmin Konfransın ilkin gündəliyini və bu cür təkliflərin mətnlərini həmin konfransın açılmalı olduğu gündən ən azı üç ay əvvəl göndərir.

3. Bu maddəyə müvafiq olaraq çağırılan hər hansı konfransa Baş Katib bütün Razılığa gələn Dövlətləri, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olan bütün başqa dövlətləri və hər bir ixtisaslaşmış təsisatı dəvət edir.

Maddə 23

1. Razılığa gələn hər bir Dövlət bu Konvensiyaya bir və ya bir neçə düzəliş təklif edə bilər. Təklif edilən hər hansı düzəlişin mətni Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə göndərilir, o da həmin mətni müqavilə bağlayan bütün dövlətlərə göndərir.

2. Bundan əvvəlki bəndə müvafiq olaraq göndərilmiş hər bir düzəliş o halda qəbul edilmiş sayılır ki, təklif edilmiş həmin düzəlişin Baş Katib tərəfindən göndərildiyi tarixdən etibarən altı ay müddətində Razılığa gələn Dövlətlərin heç biri həmin düzəlişə öz etirazını bildirmiş olmasın.

3. Əgər təklif edilmiş düzəlişə qarşı bəyanat və ya hər hansı etiraz daxil olarsa, Baş Katib mümkün qədər qısa müddətdə Razılığa gələn Dövlətlərin hamısına bu barədə məlumat verir. Əgər heç bir etiraz bildirilməyə, bundan əvvəlki bənddə göstərilən altı aylıq müddət başa çatandan üç ay sonra həmin düzəliş Razılığa gələn bütün Dövlətlər üçün qüvvəyə minir.

Maddə 24

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvləri olan bütün dövlətlərə və konfransda iştirak etmək üçün dəvət edilmiş bütün başqa dövlətlərə aşağıdakılar barədə məlumat verir:

a) 14-cü və 15-ci maddələrə müvafiq olaraq bu Konvensiyanın imzalanması, onun ratifikasiya edilməsi və ona qoşulma halları barədə;

b) 16-cı maddəyə müvafiq olaraq bu Konvensiyanın qüvvəyə minməli olduğu tarix barədə;

c) 17-ci maddəyə müvafiq olaraq alınmış denonsasiyalar barədə;

d) 18-ci maddəyə müvafiq olaraq bu Konvensiyanın qüvvəsinin itirilməsi barədə;

e) 19-cu maddəyə əsasən alınmış bildirişlər barədə;

f) 23-cü maddəyə müvafiq olaraq hər hansı düzəlişin qüvvəyə minməsi barədə.

Maddə 25

Bu Konvensiyanın əsl **Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə** depozitə qoyulur, o isə bu Konvensiyanın təsdiq edilmiş surətlərini **Birləşmiş Millətlər Təşkilatının** bütün üzvlərinə və konfransa dəvət edilmiş bütün başqa dövlətlərə göndərir.

Aşağıda imza edənlər yuxarıda şərh edilənləri təsdiq etmək üçün müvafiq qaydada səlahiyyətlandırılmışdır və bu Konvensiyanı imzalamışlar.

Min doqquz yüz əlli dördüncü il iyunun dördündə Nyu-Yorkda bir nüsxədə ingilis, ispan və fransız dillərində tərtib edilmişdir, bu mətnlərin hər biri eyni qüvvəyə malikdir.

Bu Konvensiyanın çin və rus dillərinə rəsmi tərcüməsinin hazırlanması **Baş Katibə** tapşırılır. **Baş Katib** həmin mətnlərin təsdiq edilmiş surətlərini bu Konvensiyanın 25-ci maddəsinə müvafiq olaraq dövlətlərə göndərərək çin və rus dilində mətnləri ingilis, ispan və fransız dilində mətnlərə əlavə etməlidir.

SSRİ-nin bu Konvensiyaya qoşulması barədə sənəd **Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə** 17 avqust 1959-cu ildə aşağıdakı qeyd-şərtlə depozitə qoyulmuşdur:

«**Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının Hökuməti** Turistlər üçün gömrük güzəştləri haqqında Konvensiyanın təfsir və tətbiq edilməsi barədə mübahisələrin arbitraj yolu ilə həll edilə biləcəyini hesab edərək, bəyan edir ki, mübahisənin arbitraj baxışına verilməsi yalnız mübahisənin bütün iştirakçılarının razılığı ilə ola bilər və arbitrlər yalnız münaqişə iştirakçılarının ümumi razılığı ilə onların təyin etdiyi şəxslər ola bilər».

TURİSTLƏR ÜÇÜN GÖMRÜK GÜZƏŞTLƏRİ HAQQINDA KONVENSİYAYA TURİZMƏ AİD MƏLUMAT XARAKTERLİ SƏNƏDLƏRİN VƏ MATERİALLARIN ÖLKƏYƏ İDXALINA DAİR ƏLAVƏ PROTOKOL

Razılığa gələn Dövlətlər,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının turistlər üçün fərdi motorlu yol-nəqliyyat vasitələrinin ölkəyə gətirilməsi zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsinə dair Konfransında Turistlərə münasibətdə gömrük güzəştləri haqqında Konvensiya bağlayarkən, turizmə aid məlumat xarakterli sənədlərin və materialların dövriyyəsinin də asanlaşdırılmasını nəzərdə tutaraq, aşağıdakı əlavə qaydalar barədə razılığa gəldilər.

Maddə 1

Bizim Protokolda «idxal rüsumları və idxal vergiləri» sözləri təkcə gömrük rüsumlarını deyil, idxalla əlaqədar tutulan bütün rüsumları və vergiləri əhatə edir.

Maddə 2

Razılığa gələn Dövlətlərin hər biri aşağıdakı predmetlərin idxalına görə idxal rüsumları və idxal vergiləri ödənilmədən onların idxalına icazə verir, bu şərtlə ki, həmin predmetlər Razılığa gələn başqa Dövlətdən gətirilsin və sui-istifadə halları barədə narahat olmağa əsas olmasın:

a) əsas məqsədi insanların başqa ölkələrə getməsinə həvəs oyatmaq və başqa obyektlərlə yanaşı, başqa ölkələrdə keçirilən mədəni, turizm, idman, dini və peşəkar xarakterli yığıncaqlara və ya nümayişlərə də getməyə həvəs oyatmaqdan ibarət olan, sərbəst yayılmaq üçün nəzərdə tutulmuş sənədlər (qatlanmış broşürlər, kitablar, jurnallar, soraq kitabçaları, çərçivəli və çərçivəsiz afişalar, fotosəkillər və böyüdülmüş çərçivəsiz fotosəkillər, illüstrasiyalı və illüstrasiyasız coğrafiya xəritələri, çap edilmiş pəncərə transparantları), bu şərtlə ki, həmin sənədlərin tərkibində özəl kommersiya reklamı 25%-dən çox olmasın və həmin sənədlər hökmən ümumi məlumatlandırma məqsədləri üçün nəzərdə tutulmuş olsun;

b) xarici otellərin rəsmi turizm agentlikləri tərəfindən və ya onların himayəsi altında nəşr edilən siyahıları və illik məlumat

kitabları, xaricdə nəqliyyat xidməti cədvəlləri, bu şərtlə ki, həmin sənədlərdə özəl kommersiya reklamı 25%-dən çox olmasın;

c) milli rəsmi turizm agentlikləri tərəfindən təyin edilən akkreditə edilmiş nümayəndələrə və ya müxbirlərə göndərilən, yayılmaq üçün nəzərdə tutulmayan texniki materiallar, yəni illik məlumat kitabları, telefon göstəriciləri, otellərin siyahıları, sərgilərin kataloqları, ucuz kustar məmulatların nümunələri, muzeylərə, universitetlərə, mineral su kurortlarına və oxşar müəssisələrə aid sənədlər.

Maddə 3

Aşağıdakı materiallar Razılığa gələn Dövlətlərin hər hansı birindən, əsasən insanlarda həmin Dövlətə getməyə və başqa obyektlərlə yanaşı, həmin Dövlətdə keçirilən mədəni, turizm, idman, dini və peşəkar xarakterli yığıncaqlara və ya nümayişlərə də getməyə həvəs oyatmaq məqsədilə gətiriləndə, 4-cü maddədə nəzərdə tutulan şərtlərə riayət edilməklə, onların idxalına görə rüsumlar və vergilər ödənilmədən və həmin vergilərin və rüsumların ödənilməsi və ya depozitə qoyulması barədə öhdəliklər verilmədən onların müvəqqəti idxalına icazə verilir:

a) akkreditə edilmiş nümayəndələrin və ya rəsmi turizm agentlikləri tərəfindən təyin edilən müxbirlərin kontorlarında və ya idxal ölkəsinin gömrük hakimiyyəti orqanları tərəfindən bəyənilmiş başqa yerlərdə sərgiyə qoyulmaq üçün nəzərdə tutulan materiallar: şəkillər və rəsmlər; fotoşəkillər və böyüdülmüş çərçivəli fotoşəkillər; incəsənət haqqında kitablar; qravür və litoqrafiyalar, heykəltəraşlıq əsərləri, qobelenlər və bu qəbildən olan başqa incəsənət əsərləri;

b) sərgi materialları (vitrinlər, altlıqlar və digər oxşar predmetlər), o cümlədən bu sərgilərin istismarı üçün zəruri elektrik avadanlıqları və mexaniki avadanlıqlar;

c) mövzusu kommersiya reklamı üçün yararlı olan və idxal ölkəsində açıq satışda olan materiallar daxil olmamaq şərtlə, pulsuz nümayiş etdirilmək üçün nəzərdə tutulan sənədli filmlər, qrammofon valları, lent yazıları və digər səs yazıları;

d) az miqdarda bayraqlar;

e) diaqramlar, modellər, proyeksiya fonarları üçün diapozitivlər, klişələr, fotoşəkillərin neqativləri;

f) milli kustar sənaye məmulatlarının, yerli kostyumların və xalq yaradıcılığına aid digər məhsulların nümunələri, az miqdarda.

Maddə 4

1. 3-cü maddədə adları çəkilən güzəştlər aşağıdakı şərtlərlə təqdim edilir:

a) materiallar rəsmi turizm agentliyi tərəfindən və ya məlumatlandırıcı turizm agentliyinin milli filialı tərəfindən göndərməlidir. İdxal ölkəsinin gömrük hakimiyyəti orqanları tərəfindən bu Protokola Əlavədə göstərilən nümunəyə müvafiq olaraq, onu göndərən agentlik tərəfindən tərtib edilmiş ərizə verilməsi yolu ilə müvafiq təsdiqnamə təqdim edilməlidir;

b) materiallar onları göndərən ölkənin rəsmi milli turizm agentliyinin akkreditə edilmiş nümayəndəsinin məsuliyyəti şərti ilə gətirilməlidir. Bu akkreditə edilmiş nümayəndə və ya səlahiyyətləri təsdiq edilmiş müxbir göstərilən agentlik tərəfindən təyin edilməli və idxal ölkəsinin gömrük hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilməlidir. Bu akkreditə edilmiş nümayəndə və ya təsdiq edilmiş müxbir bu Protokolda nəzərdə tutulan şərtlərə əməl edilmədiyi halda tutulmalı olan idxal rüsumlarının və vergilərinin ödənilməsinə görə cavabdehdir;

c) gətirilmiş materiallar, onlara dəyişiklik edilmədən, onları gətirmiş agentlik tərəfindən geriye aparılmalıdır. Əgər rüsum ödənilmədən müvəqqəti idxal edilməsinə icazə verilmiş materiallar gömrük orqanları tərəfindən müəyyən edilmiş şərtlərə müvafiq olaraq məhv edilmiş olarsa, idxalatçı onları geriye aparmaq vəzifəsində azad edilir.

2. Rüsumsuz müvəqqəti idxal hüququ ən azı on iki ay müddətinə verilir.

Maddə 5

Aldatma, pozuntu və ya sui-istifadə hallarında Razılığa gələn Dövlətlər müvafiq idxal rüsumlarının və vergilərin tutulması üçün, eləcə də güzəşt əldə etmiş şəxslərin özlərinə tətbiq edilməli hər hansı cəza tədbirləri görə bilməzlər.

Maddə 6

Bu Protokolun qərarlarının hər hansı şəkildə pozulması, yalan məlumatlar verilməsi və ya hər hansı şəxsin və ya hər hansı predmetin əsassız olaraq bu Protokolla müəyyən edilmiş idxal sistemindən irəli gələn üstünlüklər əldə etməsi ilə nəticələnmiş akt qaydanı pozan şəxsə bu pozuntunun törədildiyi ölkənin qanunları ilə nəzərdə tutulan cəza tətbiq edilməsi üçün əsas ola bilər.

Maddə 7

1. Razılığa gələn Dövlətlər bu Protokolda adları **çəkilən** materiallara münasibətdə iqtisadi xarakterli qadağalar tətbiq etməməyi və hələ də qüvvədə olan bu cür qadağaları tədricən ləğv etmək öhdəliyi götürürlər.

2. Bu Protokolun müddəaları bu cür qanun və qaydalarla ictimai əxlaq, ictimai təhlükəsizlik, xalqın sağlamlığı və gigiyena mülahizələrinə əsaslanan qadağalar qoyulduğu halda bəzi predmetlərin idxalı ilə bağlı qanunların və qaydaların tətbiq edilməsinə mane olmur.

Maddə 8

1. Bu Protokol Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olan hər hansı dövlətin adından və 1954-cü ilin may və iyun aylarında Nyu-Yorkda keçirilmiş Konfransa dəvət edilmiş hər hansı başqa dövlətin adından imzalanmaq üçün 31 dekabr 1954-cü ilə qədər açıqdır.

2. Bu Protokol ratifikasiya edilməli və ratifikasiya sənədləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə depozitə qoyulmalıdır.

Maddə 9

1. Bu Protokol 8-ci maddənin 1-ci bəndində göstərilən hər hansı dövlətin və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi və Sosial Şurasından müvafiq dəvət almış hər hansı başqa dövlətin ona qoşulması üçün 1 yanvar 1955-ci ildən etibarən açıqdır. Bu Protokol həm də idarəetmə hakimiyyəti Birləşmiş Millətlər Təşkilatı olan hər hansı tabe ərazinin adından ona qoşulmaq üçün açıqdır.

2. Bu Protokola qoşulma ona qoşulma haqqında sənədin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə depozitə qoyulması yolu ilə həyata keçirilir.

Maddə 10

1. Bu Protokol sayca beşinci ratifikasiya sənədinin və ya 14-cü maddəyə müvafiq olaraq qəbul edilmiş qeyd-şərtlərlə və ya qeyd-şərtsiz qoşulma haqqında sayca beşinci sənədin depozitə qoyulduğu gündən etibarən doxsanıncı gündə qüvvəyə minir.

2. Bu Protokolu ratifikasiya edən və ya bundan əvvəlki bəndə müvafiq olaraq sayca beşinci ratifikasiya sənədinin və ya

qoşulma haqqında sayca beşinci sənədin depozitə qoyulduğu gündən etibarən doxsanıncı gündən sonra ona qoşulan hər hansı dövlət üçün bu Protokol həmin dövlətin öz ratifikasiya sənədinin və ya 14-cü maddəyə müvafiq olaraq qəbul edilmiş qeyd-şərtlərlə və ya onlarsız bu Protokola qoşulma haqqında sənədin depozitə qoyulduğu gündən etibarən doxsanıncı gündən qüvvəyə minir.

Maddə 11

1. Bu Protokolun qüvvəyə minməsindən üç il sonra Razılığa gələn Dövlətlərdən hər hansı biri bu barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə məlumat verməklə onu denonsasiya edə bilər.

2. Denonsasiya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi tərəfindən denonsasiya barədə bildiriş alındığı gündən on beş ay sonra qüvvəyə minir.

Maddə 12

Əgər bu Protokol qüvvəyə minəndən sonra hər hansı ardıcıl on iki aylıq dövr ərzində Razılığa gələn Dövlətlərin sayı ikidən az olarsa, bu Protokol öz qüvvəsini itirir.

Maddə 13

1. Hər hansı Dövlət öz ratifikasiya sənədinin və ya bu Protokola qoşulma haqqında sənədin ratifikasiyası zamanı və ya bundan sonra istənilən vaxtda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə ünvanlanmış bildirişdə bu Protokolun beynəlxalq əlaqələrə görə həmin dövlətin cavabdeh olduğu bütün ərazilərə və ya hər hansı əraziyə şamil edilməsi barədə bu Protokola qoşulmasını elan edə bilər. Bu Protokol göstərilən bildirişdə adları **çəkilən** ərazilərə həmin bildirişin Baş Katib tərəfindən alındığı gündən sonra doxsanıncı gündən başlayaraq şamil edilir. Əgər bildiriş qeyd-şərtlə müşayiət edilmirsə, 14-cü maddəyə müvafiq olaraq bildirişin qüvvəyə mindiyi tarixdən və ya bu Protokolun müvafiq dövlət üçün qüvvəyə mindiyi tarixdən hansı daha gecdirsə, həmin tarixdən etibarən doxsanıncı gündən bu Protokol həmin ərazilərə şamil edilir.

2. Bundan əvvəlki bəndə əsasən bu Protokolun beynəlxalq əlaqələrinə görə cavabdeh olduğu hər hansı əraziyə şamil edilməsi barədə bildiriş vermiş hər hansı dövlət bu Protokolu 11-ci maddə-

nin müddəalarına müvafiq olaraq həmin əraziyə münasibətdə ayrıca denonsasiya edə bilər.

Maddə 14

1. Yekun Aktı imzalanana qədər bu Protokola edilmiş qeyd-şərtlər konfrans iştirakçılarının əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilmiş və yekun aktına daxil edilmiş olduğu halda həmin qeyd-şərtlər qəbul edilmiş sayılır.

2. Yekun Aktı imzalandıqdan sonra edilmiş qeyd-şərtlərə bu Protokolu imzalamış dövlətlərin və ya Razılığa gələn Dövlətlərin üçdə bir hissəsi aşağıda nəzərdə tutulduğu qaydada etiraz edərsə, həmin qeyd-şərtlər qəbul edilmiş sayılır.

3. Bu Protokolun imzalanması, onun ratifikasiya sənədinin və ya ona qoşulma haqqında sənədin depozitə qoyulması zamanı və ya 13-cü maddə əsasında hər hansı bildirişdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə təqdim edilmiş hər hansı qeyd-şərtin mətni Baş Katib tərəfindən o vaxta qədər bu Protokolu imzalayan, ratifikasiya edən və ya ona qoşulan bütün dövlətlərə göndərilir. Əgər bu dövlətlərin üçdə bir hissəsi mətnin göndərildiyi tarixdən etibarən doxsan gün müddətində etirazını bildirərsə, bu qeyd-şərt qəbul edilmiş sayılmır. Baş Katib bu bənddə göstərilən bütün dövlətlərə onun almış olduğu hər hansı etiraz barədə, eləcə də bu qeyd-şərtin qəbul edilməsi və ya rədd edilməsi barədə bildiriş göndərir.

4. Bu Protokolu imzalamış, lakin onu ratifikasiya etməmiş dövlət tərəfindən etiraz həmin etirazı bildirmiş dövlətin öz etirazını bildirdiyi gündən etibarən doqquz ay müddətində bu Protokolu ratifikasiya etmədikdə onun etirazı öz əhəmiyyətini itirir. Əgər hər hansı etirazın öz əhəmiyyətini itirməsi nəticəsində bu bəndin tətbiq edilməsi üçün hər hansı qeyd-şərt qəbul edilərsə, Baş Katib bu barədə göstərilən bənddə adları çəkilən dövlətlərə məlumat verir. Əgər bu Protokolu imzalamış dövlətlərdən hər hansı biri onun adından bu Protokol imzalandığı gündən etibarən üç il müddətində bu Protokolu ratifikasiya etməzsə, bundan əvvəlki bəndə müvafiq olaraq heç bir qeyd-şərtin mətni həmin dövlətə göndərilmir.

5. Qeyd-şərt təqdim edən dövlət Baş Katib tərəfindən həmin qeyd-şərtin 3-cü bənddə nəzərdə tutulan qaydada rədd edilməsi barədə 3-cü bənddə göstərilən bildirişin göndərildiyi gündən etibarən on iki ay müddətində həmin qeyd-şərtdən imtina edə bilər. Bu halda ratifikasiya sənədi və ya 13-cü maddə əsasında bu Protokola qoşulma

haqqında sənəd və ya bildirişin həmin dövlətə münasibətdə bu cür imtina tarixindən qüvvəyə minir. Bu cür imtina edilənə qədər qoşulma haqqında sənəd və ya bildirişin hüquqi qüvvəsi yoxdur, yalnız sonradan həmin qeyd-şərt 4-cü bəndin müddəaları tətbiq edildikdə qəbul ediləcəkdir.

6. Bu maddəyə müvafiq olaraq qəbul edilmiş qeyd-şərtlərdən istənilən vaxtda Baş Katibə bildiriş göndərməklə imtina edilə bilər.

7. Razılığa gələn Dövlətlərin heç biri qeyd-şərt bildirən dövlətlərin heç birinə bu cür qeyd-şərtin aid olduğu müddəalardan irəli gələn üstünlükləri şamil etməyə borclu deyildir. Bu hüquqdan istifadə edən istənilən dövlət bu barədə Baş Katibə bildiriş göndərir, Baş Katib isə həmin qərarı bu Konvensiyanı imzalayan bütün dövlətlərə və Razılığa gələn Dövlətlərə bildirir.

Maddə 15

1. Bu Protokolun təfsiri və ya tətbiq edilməsi barədə Razılığa gələn iki və ya daha artıq Dövlət arasında hər hansı mübahisə imkan daxilində onların arasında danışıqlar yolu ilə həll edilir.

2. Əgər mübahisədə iştirak edən Razılığa gələn Dövlətlərdən hər hansı biri tələb edərsə, danışıqlar yolu ilə həll edilməmiş hər hansı mübahisə arbitraja verilir və buna müvafiq olaraq həmin mübahisədə iştirak edən dövlətlərin razılığı ilə seçilmiş bir və ya bir neçə arbitrə verilir. Əgər arbitraj barədə tələb irəli sürülən ildən etibarən üç ay müddətində mübahisədə iştirak edən dövlətlər arbitrin və ya arbitrlərin seçilməsi barədə razılığa gələ bilməzsə, bu dövlətlərdən hər hansı biri beynəlxalq məhkəmənin sədrindən yeganə arbitr təyin edilməsini xahiş edə bilər və bu mübahisə də həll edilmək üçün həmin arbitrə verilir.

3. Bundan əvvəlki bəndə əsasən təyin edilmiş arbitrin və ya arbitrlərin qərarı Razılığa gələn müvafiq Dövlətlər üçün məcburidir.

Maddə 16

1. Bu Protokol qüvvəyə mindikdən üç il keçəndən sonra Razılığa gələn hər hansı Dövlət Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə bildiriş göndərmək yolu ilə bu Protokola yenidən baxılması üçün konfrans çağırılmasını tələb edə bilər. Baş Katib Razılığa gələn Dövlətlərin hamısına bu tələb barədə məlumat verir və əgər Baş Katib tərəfindən bildiriş verildiyi ildən etibarən

dörd ay müddətində Razılığa gələn Dövlətlərin ən azı yarısı həmin tələbi dəstəkləməsi barədə Baş Katibə məlumat verərsə, Baş Katib bu Protokola yenidən baxılması üçün konfrans çağırır.

2. Əgər bundan əvvəlki bəndə müvafiq olaraq konfrans çağırılsa, Baş Katib Razılığa gələn bütün Dövlətlərə bildiriş göndərir və onları bu konfransda müzakirəyə təqdim etmək istədikləri təklifləri üç ay müddətində təqdim etməyə dəvət edir. Baş Katib Razılığa gələn bütün Dövlətlərə həmin Konfransın ilkin gündəliyini və bu cür təkliflərin mətnlərini həmin konfransın açılmalı olduğu gündən ən azı üç ay əvvəl göndərir.

3. Bu maddəyə müvafiq olaraq çağırılan hər hansı konfransa Baş Katib bütün Razılığa gələn Dövlətləri, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olan bütün başqa dövlətləri və hər bir ixtisaslaşmış təsisatı dəvət edir.

Maddə 17

1. Razılığa gələn hər bir Dövlət bu Protokola bir və ya bir neçə düzəliş təklif edə bilər. Təklif edilən hər hansı düzəlişin mətni Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə göndərilir, o da həmin mətni müqavilə bağlayan bütün dövlətlərə göndərir.

2. Bundan əvvəlki bəndə müvafiq olaraq göndərilmiş hər bir düzəliş o halda qəbul edilmiş sayılır ki, təklif edilmiş həmin düzəlişin Baş Katib tərəfindən göndərildiyi tarixdən etibarən altı ay müddətində Razılığa gələn Dövlətlərin heç biri həmin düzəlişə öz etirazını bildirmiş olmasın.

3. Əgər təklif edilmiş düzəlişə qarşı bəyanat və ya hər hansı etiraz daxil olarsa, Baş Katib mümkün qədər qısa müddətdə Razılığa gələn Dövlətlərin hamısına bu barədə məlumat verir. Əgər heç bir etiraz bildirilməsə, bundan əvvəlki bənddə göstərilən altı aylıq müddət başa çatandan üç ay sonra həmin düzəliş Razılığa gələn bütün Dövlətlər üçün qüvvəyə minir.

Maddə 18

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvləri olan bütün dövlətlərə və konfransda iştirak etmək üçün dəvət edilmiş bütün başqa dövlətlərə aşağıdakılar barədə məlumat verir:

a) 8-ci və 9-cu maddələrə müvafiq olaraq bu Protokolun imzalanması, onun ratifikasiya edilməsi və ona qoşulma halları barədə;

b) 10-cu maddəyə müvafiq olaraq bu Protokolun qüvvəyə minməli olduğu tarix barədə;

c) 11-ci maddəyə müvafiq olaraq alınmış denonsasiyalar barədə;

d) 12-ci maddəyə müvafiq olaraq bu Protokolun qüvvəsinin itirilməsi barədə;

e) 13-cü maddəyə əsasən alınmış bildirişlər barədə;

f) 17-ci maddəyə müvafiq olaraq hər hansı düzəlişin qüvvəyə minməsi barədə.

Maddə 19

Bu Protokolun əslı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə depozitə qoyulur, o isə bu Protokolun təsdiq edilmiş surətlərini Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bütün üzvlərinə və konfransa dəvət edilmiş bütün başqa dövlətlərə göndərir.

Aşağıda imza edənlər yuxarıda şərh edilənləri təsdiq etmək üçün müvafiq qaydada səlahiyyətləndirilmişdir və bu Protokolu imzalamışlar.

Min doqquz yüz əlli dördüncü il iyunun dördündə Nyu-Yorkda bir nüsxədə ingilis, ispan və fransız dillərində tərtib edilmişdir, bu mətnlərin hər biri eyni qüvvəyə malikdir. Bu Protokolun çin və rus dillərinə rəsmi tərcüməsinin hazırlanması Baş Katibə tapşırılır. Baş Katib həmin mətnlərin təsdiq edilmiş surətlərini bu Protokolun 19-cu maddəsinə müvafiq olaraq dövlətlərə göndərərək çin və rus dilində mətnləri ingilis, ispan və fransız dilində mətnlərə əlavə etməlidir.

SSRİ-nin bu Protokola qoşulması barədə sənəd Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə 17 avqust 1959-cu ildə aşağıdakı qeyd-şərtlə depozitə qoyulmuşdur:

«Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının Hökuməti Turistlər üçün gömrük güzəştləri haqqında Konvensiyaya Əlavə Protokollun təfsir və tətbiq edilməsi barədə mübahisələrin arbitraj yolu ilə həll edilə biləcəyini hesab edərək, bəyan edir ki, mübahisənin arbitraj baxışına verilməsi yalnız mübahisənin bütün iştirakçılarının razılığı ilə ola bilər və arbitrlər yalnız münaqişə iştirakçılarının ümumi razılığı ilə onların təyin etdiyi şəxslər ola bilər».

BMT-NİN BEYNƏLXALQ TURİZM VƏ SƏYAHƏTLƏRƏ DAİR KONFRANSI

TURİZMİN İNKİŞAFI (ÜMUMİ QƏTNAMƏ)

Roma (İtaliya), 21 avqust-5 sentyabr 1963-cü il

A. Turizmin əhəmiyyəti

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının beynəlxalq turizmə və səyahətlərə dair Konfransı,

turizmin insan həyatının əsas və arzu edilən, bütün xalqlar və hökumətlər tərəfindən bəyənilməyə və təqdir edilməyə layiq cəhətlərindən biri olmasına **qəti inanaraq**,

stimullaşdırma və əlaqələndirmə ilə bağlı müvafiq tədbirlərin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının «İnkişaf dekadası» tədbirləri çərçivəsində görülməsi şərtilə turizmin mühüm elementə çevrilə biləcəyinə **əmin olaraq**,

xarici valyuta alınması və beynəlxalq ticarətin stimullaşdırılması sayəsində turizmin ölkə üçün iqtisadi səmərə baxımından böyük rolunu **etiraf edərək**,

turizmin inkişaf etməkdə olan iqtisadi fəaliyyət formalarının genişləndirilməsi, yeni məşğulluq mənbələrinin yadılması yolu ilə, eləcə də yerli sənaye sahələrinin inkişafına təsir göstərmək üçün güclü stimulaşdırma təqdim edilməsi yolu ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatının möhkəmlənməsinə töhfə verən mühüm amil olmasını **dərindən dərk edərək**,

turizmin sosial, təhsil və mədəni əhəmiyyətini, eləcə də ölkələr arasında xoş məramın və qarşılıqlı münasibətlərin inkişafında və sülhün qorunub saxlanmasında mühüm rol oynamasını **tamamilə dərk edərək**,

son illərdə bütün dünyada – həm inkişaf etmiş ölkələrdə, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə turizm sahəsində əldə edilmiş tərəqqini razılıq hissi ilə **vurğulayır**.

B. Turizmin təşkili

Hökumətlərin milli turizm fəaliyyətlərinin müxtəlif cəhətlərinin təkanverici və əlaqələndiricisi rolunu oynamalı olduğunu **güman edərək**,

bu məsələnin milli turizm təşkilatları vasitəsilə lazımınca yerinə yetirə bilməsinə **qəti inanaraq**,

təvsiyə edir ki, hər bir milli turist təşkilatına beynəlxalq və daxili turizmin inkişafı işində hökumətlərin arzu etdiyi daha səmərəli tədbirlər görülməsi üçün zəruri hüquq və resurslar təqdim olunsun.

C. Texniki əməkdaşlıq

Xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrin turist bazası yaratmaq və onu modernləşdirmək, öz turist resurslarına xidmət və onları inkişaf etdirmək səylərində fondlara və texniki biliklərə ehtiyacı olmasını **nəzərə alaraq**,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, onun regional komissiyalarının, o cümlədən Beynəlxalq Rəsmi Turist Təşkilatları İttifaqının və bu sahədə sərəfəsi olan başqa müəssisələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrə rəhbərlik etmək və onlara texniki yardım göstərməklə oynaya biləcəyi qiymətli rolu **vurğulayaraq**,

bütün ölkələrdə turizmin inkişafı üçün texniki əməkdaşlığın və yardımın, təcrübə, bilik və bacarıqların mübadiləsi, beynəlxalq əsasda maliyyələşdirmə mənbələrinin genişləndirilməsinin zəruri olduğunu **dərk edərək**,

yerləşdirmə vasitələrinin inkişafının turizmin genişləndirilməsi işi üçün zəruri olmasını **dərk edərək**,

təvsiyə edir ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Texniki Yardım Bürosu və digər müvafiq orqanlar ayrı-ayrı ölkələrin regional proqramlar və ya texniki yardım proqramları, o cümlədən turizmə dair layihələr çərçivəsində onlara yardım göstərilməsi barədə xahişlərinə üstünlük versinlər;

inkişaf etməkdə olan ölkələrin hökumətləri öz ölkələrində turizmin inkişafı ilə bağlı layihələrə üstünlük versinlər;

inkişaf etməkdə olan ölkələrin hökumətləri turist sənayesinin qısamüddətli və perspektivli inkişaf planlarının işlənilib hazırlanması məqsədilə perspektiv qiymətləndirmələr aparılmasına və turist axınının proqnozlaşdırılmasına kömək üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Xüsusi Fonduna müraciət etməyin mümkünlüyünü nəzərdən keçirsinlər,

turizm sahəsində ikitərəfli iqtisadi, maliyyə və texniki əməkdaşlığın davam etməsi və genişlənməsi, o cümlədən inkişaf etməkdə olan ölkələrin (müvafiq zamanət ilə) aşağı faizlə

uzunmüddətli borclar almaq məqsədilə xüsusi mənbələr tapa bilməsi **arzusunu bildirir**,

borc verən müəssisələrin maliyyə baxımından özünü doğrultmuş turist layihələrinin həyata keçirilməsi üçün, eləcə də tikinti və yerləşdirmə vasitələrinin yaxşılaşdırılması üçün borclar verilməsi məsələsini müsbət həll etmələrini **tövsiyə edir**;

hökumətlərin turist layihələrinin, o cümlədən yerləşdirmə vasitələrinin sənaye korporasiyalarında və anoloji korporasiyalarda borc almaq hüququna malik olan layihələrin siyahısına daxil edilməsini, zəruri hallarda turizm məqsədləri üçün ayrıca maliyyə korporasiyaları yaradılmasını **tövsiyə edir**;

hökumətlərin yerləşdirmə vəsaitlərinin tikinti layihələri üzrə xüsusi güzəştlər təqdim edilməsi məsələsini müsbət həll etmələrini **tövsiyə edir**.

D. Digər faydalı tədbirlər

Turizm agentliklərinin yerinə yetirdikləri mühüm və xüsusi rol nəzərə alınmaqla ya qanunvericilik tədbirləri vasitəsilə, ya da hər hansı başqa yollarla bu agentliklərin peşəkar statusunu tanımaqla onların yaradılmasına və fəaliyyətinə lazımı qaydada nəzarət edilməsini **tövsiyə edir**;

səyahətlər üçün xarici valyuta təqdim edilməsi məsələsində maksimum liberallaşma mövcud olmasını **tövsiyə edir**. Müəyyən şərait yaranması nəticəsində ölkələrin məhdudiyyətlər tətbiq etməyə məcbur olduğu hallarda valyutanın məbləği, Qərbi Avropa ölkələrinin ekspertlər qrupu tərəfindən bu yaxınlarda qərara alındığı kimi, bir şəxs üçün 500 dollardan az olmamalıdır;

belə hesab edir ki, turistlərdən xüsusi vergilər tutulması əsaslı ayrı-seçkilikdir və xarici ölkələrə köçüb gedən vətəndaşlardan tutulan vergilər məhdudlaşdırıcı tədbirlərdir;

turizmin inkişafını məhdudlaşdıran vergilərin mövcud olmasına görə **təəssüflənir**, çünki beynəlxalq turizmin səviyyəsi nə qədər yüksək olsa, ondan bir o qədər çox səmərə əldə edilməsi etiraf edilmişdir;

ölkənin təbii, tarixi və mədəni irsinin çox böyük turizm dəyərinə malik olmasını **vurğulayır**;

bu irsin qorunub saxlanması üçün **təkidlə zəruri tədbirlər görməyə çağırır**;

turizmin inkişaf elementi kimi ictimai və şəxsi nəqliyyatın

birinci dərəcəli əhəmiyyətini **etiraf edir**;

aviasiya və dəniz şirkətlərinin turist və iqtisadi növlər tətbiq etmək yolu ilə tarifləri azaltmalarını **qeyd edir**;

belə hesab edir ki, mümkün olduğu yerlərdə bütün nəqliyyat növləri üçün beynəlxalq tariflərin azaldılması turizmin daimi inkişafı üçün zəruri vasitədir;

məqsədəuyğun iqtisadi fəaliyyətin tələblərinə müvafiq olaraq ilboyu qüvvədə olan yeni, azaldılmış tariflər tətbiq etməyə **təkidlə çağırır**;

belə hesab edir ki, turizmin inkişafına dair hər hansı proqramın uğur qazanması üçün bu işdə marağı olan ölkənin xalqında «turizm şüuru» olmalıdır, yəni həmin xalq turizmin əhəmiyyətini qiymətləndirməlidir;

hökumətləri öz milli turizm təşkilatları vasitəsilə ölkə əhalisi arasında, eləcə də hakimiyyət dairələrində turizmin geniş dəstəklənməsinə zəmanət verməyə **çağırır**;

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının turizm üzrə ixtisaslaşmış təsisatının mövcud olmamasını **nəzərə alaraq**;

toplanmış təcrübədən istifadə etmək və işin təkrarlanmasına yol verməmək üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatı çərçivəsində turizm üzrə hər hansı ayrıca təşkilatın və ya şöbənin yaradılmasının zəruri olmamasını **hesab edərək**;

tövsiyə edir ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Beynəlxalq Rəsmi Turist Təşkilatları İttifaqını turizmin təşviqatı üzrə, o cümlədən bu Konfransın qərarlarının həyata keçirilməsi üzrə özünü əsas orqanı hesab etsin və buna müvafiq olaraq Beynəlxalq Rəsmi Turist Təşkilatları İttifaqının fəaliyyətini dəstəkləsin;

tövsiyə edir ki, xüsusən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq Rəsmi Turist Təşkilatları İttifaqının regional komissiyaları turizmin inkişafının dəstəklənməsi və inzibati fəaliyyətin təkrarlanmasına yol verilməməsi məqsədilə bir-biri ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində işləsinlər;

tövsiyə edir ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının regional komissiyaları hökumətlərin turizm sahəsində səmərəli fəaliyyəti və onlara daha əhəmiyyətli kömək göstərilməsi üçün, eləcə də Beynəlxalq Rəsmi Turist Təşkilatları İttifaqı və digər ixtisaslaşmış təsisatlarla daha sıx əməkdaşlıq üçün zəruri hesab edilən hər şeyə malik olsunlar.

E. Yerdəyişmə azadlığı və ayrı-seçkiliyin olmaması

Təsdiq edir ki, Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin nəzərdə tutulduğu kimi hər bir şəxs azad yerdəyişmə hüququna malikdir və İnsan Hüquqları Komissiyası, Ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması və azlıqların müdafiəsi üzrə yardımçı Komissiya tərəfindən təqdim edilmiş, hər bir insanın istənilən ölkəni, o cümlədən öz ölkəsini tərk etmək və bu ölkəyə qayıtmaq hüququ barədə məruzəni nəzərə alır;

hökumətlərə **təvsiyə edir** ki, dini, irqi və siyasi mülahizələrə əsaslanan turizm sahəsində hər hansı böhtan və ya ayrı-seçkilik kampaniyasına mane olsunlar;

təhsil, elm, mədəniyyət və idman məqsədləri ilə səyahətləri xüsusi təqdir etməyi və onları asanlaşdırmağı **təvsiyə edir**.

Ümumi müddəalar

Turizmdə birbaşa və dolaylı yolla marağı olan bütün hökumətlərarası orqanlara və qeyri-hökumət orqanlarına Konfrans tərəfindən nəzərdə tutulan məqsədlərə nail olmaq üçün işləməyi **təklif edir**;

belə bir **fikir ifadə edir** ki, bu Konfransın qərarlarının həyata keçirilməsi üçün ağlabatan müddət təyin edilməsi məqsədilə ən azı yaxın beş il ərzində növbəti Ümumdünya Konfransının çağırılmasına zərurət yoxdur.

(Təvsiyə)

Beynəlxalq statistika məqsədləri üçün

«turist» və ya «müvəqqəti müsafir»

anlayışının tərif

İqtisadi və Sosial Şuranın 870 sayılı (XXXIII) Qətnaməsinin 5-ci bəndinə müvafiq olaraq Konfrans Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Statistika Komitəsi və Beynəlxalq Rəsmi Turizm Təşkilatları İttifaqı (BRTTİ) tərəfindən baxılmaq üçün «müvəqqəti müsafir» anlayışının aşağıdakı tərifini təklif edir: «Statistik məlumatlar üçün «müvəqqəti müsafir» anlayışı özünün adi yaşayış yerindən fərqli istənilən başqa ölkəyə getdiyi ölkədə haqqı ödənilən peşəkar fəaliyyətlə məşğul olmaqdan başqa hər hansı səbəblə əlaqədar gedən istənilən şəxsi əhatə edir». Bu tərif aşağıda göstərilən kateqoriyalara aid şəxsləri əhatə edir:

turistlər, yəni getdikləri ölkədə ən azı 24 saat olan müvəqqəti müsafirilər; onların səyahətinin məqsədləri aşağıdakı qaydada qruplaşdırıla bilər:

a) məmnunluq xatirinə: istirahət, məzuniyyət, sağlamlıq, təhsil, din, idman;

b) işgüzar məqsədlər, ailə vəziyyəti ilə bağlı səfərlər, eza-miyyət və konfranslarda iştirak;

ekskursantlar, yəni getdikləri ölkədə 24 saatdan az olan müvəqqəti müsafirilər (o cümlədən kruiz turistləri).

Hüquqi nöqtəyi-nəzərdən ölkəyə daxil olmamış şəxslər (hava limanlarının tranzit zonasını tərk etməyən, təyyarə ilə səyahət edən şəxslər və ya analoji hallar) statistik məlumatlara daxil edilməməlidir.

BEYNƏLXALQ TURİZMƏ DAİR MANİLA BƏYANNAMƏSİ

**Turizmə dair Ümumdünya Konfransı tərəfindən qəbul edilmişdir.
Manila (Filippin), 27 sentyabr-10 oktyabr 1980-ci il
(Çıxarış)**

A Bəyannaməsi

Turizmin bütün aspektlərində onun real mahiyyətini, dinamik şəkildə və əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməkdə olan dünyada turizmin oynamalı olduğu rolu aydınlaşdırmaq məqsədilə, eləcə də müasir cəmiyyətlərdə ölkələrin və xalqların həyatında xalis iqtisadi sahənin hüdudlarından kənara çıxan fəaliyyət kimi turizmin inkişafına görə dövlətlərin məsuliyyətini nəzərdən keçirmək üçün Ümumdünya Turizm Təşkilatı tərəfindən çağırılmış, 1980-ci il sentyabrın 27-dən oktyabrın 10-dək Manilada (Filippin) 107 dövlətin nümayəndə heyətinin və 91 müşahidəçi nümayəndə heyətinin iştirakı ilə keçirilmiş

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı,

beynəlxalq turizmin bütün dövlətlərin beynəlxalq gərginliyin azaldılmasına və dövlətlər arasında dostluq, insan hüquqlarına hörmət və qarşılıqlı anlaşıma ruhunda beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafına yönəlmiş birgə söyləri nəticəsində əldə edilə biləcək sülh və təhlükəsizlik şəraitində inkişaf edə biləcəyini **hesab edərək,**

beynəlxalq turizmin bütün dünyada sülhün təmin edilməsi üçün mühüm amilə çevrilə biləcəyini və beynəlxalq qarşılıqlı anlaşıma və əməkdaşlıq üçün mənəvi və intellektual zəmin olacağına **qəti inanaraq,**

bundan əlavə, beynəlxalq turizmin inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında get-gedə artmaqda olan iqtisadi fərqi azaldılmasına şərait yarada biləcək və xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrin sürətli iqtisadi inkişafını və tərəqqisini təmin edə biləcək yeni beynəlxalq iqtisadi qaydanın yaradılmasına öz töhfəsini verə biləcəyinə **qəti inanaraq,**

beynəlxalq turizmin yalnız bütün dövlətlərin iqtisadi və sosial sistemlərindən asılı olmayaraq son məqsədi bütün xalqlar üçün insan ləyaqətinə müvafiq həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaqdan ibarət olan dövlətlərin suveren bərabərliyi, daxili işlərinə qə-

rışmamaq və əməkdaşlıq əsasında inkişaf edə biləcəyini **dərk edərək,**

yuxarıda şərh edilənləri rəhbər tutaraq aşağıdakıları bəyan etməyə **rəziləşir:**

1. Turizm dedikdə dövlətin sosial, mədəni, təhsil və iqtisadi sahələrinə və onların beynəlxalq münasibətlərinə bilavasitə təsir göstərdiyinə görə xalqların həyatında böyük əhəmiyyət kəsb edən fəaliyyət başa düşülür. Turizmin inkişafı millətlərin sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlıdır və insanın fəal istirahət və məzuniyyətdən istifadə edə bilməsindən və onun boş və asudə vaxtı hüdudlarında sərbəst səyahət etmək imkanından asılıdır. Asudə vaxtın dərin humanitar xarakter daşması vurğulanır. Turizmin mövcud olması və onun inkişafı möhkəm sülhün təmin edilməsindən tamamilə asılıdır və turizm sülhün möhkəmlənməsinə öz töhfəsini verməlidir.

2. XXI əsrin astanasında bəşəriyyətin qarşılaşa biləcəyi problemləri əvvəlcədən hiss edərək turizmi əməkçilərə illik ödənişli məzuniyyət verilməsi onu yalnız seçmə insanların məhdud dairəsi üçün əlverişli fəaliyyət növündən sosial-iqtisadi həyatın tərkib hissəsi olan daha geniş fəaliyyət növünə çevirdiyi vaxtdan onun kəsb etdiyi miqyaslar nəzərə alınmaqla bir hadisə kimi təhlil etməyin vaxtı yetişmişdir və bu təhlilin aparılması zəruridir.

3. İnsanların turizmə meyl etməsi nəticəsində dövlətlərin qanunvericilik məsələsində göstərdiyi təşəbbüslər və dövlət təsisatlarının, əhəlinin müxtəlif təbəqələrini təmsil edən ictimai təşkilatların daimi söyləri və ixtisaslaşmış orqanların müasir turizmə texniki töhfələri nəticəsində turizm insan fəaliyyəti sahəsində mühüm rol oynamağa başlamışdır. Dövlətlər bu faktı etiraf etmişlər və onların əksəriyyəti müəyyən hallarda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ixtisaslaşmış təsisatları ilə və digər əlaqədar təşkilatlarla əməkdaşlıq şəraitində turizmin ahəngdar və daimi inkişafının təmin edilməsi məsələsini Ümumdünya Turizm Təşkilatına tapşırılmışdır.

4. Əmək hüququnun təbii nəticəsi olan istirahət hüququ, o cümlədən məzuniyyət, səyahətlərin və turizmin azadlığı hüququ Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsində, eləcə də bir sıra ölkələrin qanunvericiliyində insan şəxsiyyətinin inkişafının bir elementi kimi tanınır. Bu, cəmiyyətin öz vətəndaşlarına turizmdən real, səmərəli və ayrı-seçkiliyə yol verilmədən istifadə etmək imkanı verməsini cəmiyyətin vəzifəsi edir. Bu cür şərait müvafiq ölkələrin hər birinin pri-

oritətlərinə, qanunvericiliyinə və ənənələrinə uyğun olmalıdır.

5. Turizmin inkişafını ləngidən amillər çoxdur. Ölkələr və ölkə qrupları bu cür ləngidici amilləri müəyyənləşdirməli, öyrənməli və onların neqativ təsirinin aradan qaldırılması üçün tədbirlər görməlidirlər.

6. Milli iqtisadiyyatda və beynəlxalq ticarətdə turizmin nisbi payı onu dünya inkişafının mühüm göstəricisinə çevirmişdir. Milli iqtisadi fəaliyyətdə və beynəlxalq mübadilədə turizmin daimi rolu və onun xarici ticarətin balanslaşdırılmasına təsiri turizmi beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətin əsas sahələrindən birinə çevirir.

7. Hər bir ölkənin hüdudlarında daxili turizm milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi, mənafelərin ümumiliyinin daha dərinədən dərk edilməsi və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı üçün əlverişli fəaliyyət növlərinin inkişafına şərait yaradır. Beləliklə, xarici turizmin inkişafı daxili turizmin inkişafı üçün analoji səylərlə müşayiət olunmalıdır.

8. Turizmin iqtisadi rentabelliyi nə qədər real və əhəmiyyətli olsa da, o, fəaliyyətin bu növünə dövlətlərin göstərməli olduğu köməyin müəyyən edilməsinin yeganə meyarı ola bilməz. Məzuniyyət hüququ, vətəndaşın onu əhatə edən ələmlə tanış olmaq imkanı, onun milli şüurunun möhkəmlənməsi və onu öz soydaşları ilə bağlayan həmrəylik, müəyyən mədəniyyətə və xalqa mənsubluq hissi vətəndaşın məzuniyyətlərdən və səyahətlərdən istifadə etmək vasitəsilə milli və beynəlxalq turizmdə iştirakının təqdir edilməsinin ən mühüm səbəbləridir.

9. Milyonlarla müasirlərimizin asudə vaxtlarından istifadə həyatın keyfiyyəti barədə onların anlayışında turizmə verdikləri əhəmiyyət hökumətləri bu tələbatı nəzərə almağa və onu dəstəkləməyə məcbur edir.

10. Sosial turizm elə bir məqsəddir ki, cəmiyyət daha az təminatlı vətəndaşların istirahət hüququndan istifadə etməsi naminə bu məqsədə can atmalıdır.

11. Turizm onunla məşğul olan insanların fiziki və psixoloji sağlamlığına göstərdiyi təsirə görə kollektivlərin sosial tarazlığına, əmək fəallığının artırılmasına, şəxsi və ictimai rifaha təsir göstərən amildir.

12. Turizm öz tələbatının təmin edilməsi üçün zəruri olan geniş çeşidli müxtəlif xidmətlər vasitəsilə yeni iş yerlərinin mənbəyi olan, böyük əhəmiyyət kəsb edən yeni fəaliyyət növləri yara-

dır. Bununla əlaqədar, turizm onun tətbiq edildiyi bütün ölkələrdə, onların inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq sosial inkişafın mühüm müsbət elementidir.

13. Beynəlxalq əlaqələr çərçivəsində və ədalətə, ayrı-ayrı şəxslərin və bütövlükdə cəmiyyətin amallarına hörmətə əsaslanan dünya qurmağa cəhd edən turizm qarşılıqlı anlaşmaya və idraka kömək edən müsbət və daimi amil kimi, eləcə də dünyanın bütün xalqları arasında hörmət və etimadın daha yüksək səviyyəsinə çatmağın əsası kimi çıxış edir.

14. Müasir turizm əməkçilərə illik ödənişli məzuniyyətlər verilməsinə gətirib çıxarmış sosial siyasətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranmışdır. Bu, həm də insanın istirahət və asudə vaxt kimi əsas hüququnun tanınması deməkdir. Müasir turizm insanlar və xalqlar arasında sosial bərabərlik, qarşılıqlı anlaşma və şəxsiyyətin inkişafı amilinə çevrilmişdir. Müasir turizmin yaxşı məlum olan iqtisadi aspektləri ilə yanaşı o, mədəni və mənavi aspektlər də kəsb etmişdir və bu sonuncular iqtisadi amillərlə şərtlənən neqativ nəticələrdən qorunmalı və dəstəklənməlidir. Bununla əlaqədar, dövlət hakimiyyət orqanları və operativ turizm sektoru turizmin inkişafında iştirak etməli, müvafiq kapital qoyuluşlarının təqdir edilməsi ilə əlaqədar olan əsas istiqamətləri müəyyən etməlidirlər.

15. Gənclər turizmi özünə daha artıq diqqət tələb edir, çünki əhalinin bu kateqoriyasının gəlirlərinin səviyyəsi həqiqətən səyahətlər və istirahət üçün əlverişli şərait yaratmır. Bu sahədə pozitiv siyasət maksimum imkanlar və güzəştlər təqdim edilməsində ifadə olunmalıdır. Yaşlı insanlara və fiziki qüsurları olan şəxslərə də bu cür diqqət yetirilməlidir.

16. Yeni beynəlxalq iqtisadi qayda yaratmaq məqsədi ilə göstərilən ümumi səylərdə turizm müvafiq şəraitdə ölkələr arasında tarazlığın, əməkdaşlığın, qarşılıqlı anlaşmanın və həmrəyliyin keyrinə pozitiv rol oynaya bilər.

17. Dövlətlər turizm sənayesi işçiləri üçün daha yaxşı əmək şəraiti yaradılmasına kömək etməli, bununla da həmin insanların həmkarlar ittifaqları yaratmaq və kollektiv müqavilələr bağlamaq hüququnu təsdiq və müdafiə etməlidirlər.

18. Müxtəlif ölkələrin turizm resursları həm təbii sərvətlərdən, həm də maddi dəyərlərdən ibarətdir. Beləliklə, söhbət elə resurslardan gedir ki, onlardan nəzarətsiz istifadə edilməsi onların tükənməsinə və

hətta *tamamilə* məhv olmasına gətirib çıxara bilər. Turizmlə bağlı tələbatın təmin edilməsi turist rayonlarının əhalisinin sosial və iqtisadi mənafeələrinə, ətraf mühitə və xüsusən turistləri cəlb edən əsas amil olan təbii resurslara, eləcə də tarixi və mədəni obyektlərə ziyan vurmamalıdır. Bütün turist resursları bəşəriyyətin sərvətidir. Milli cəmiyyətlər və bütövlükdə beynəlxalq birlik bu resursların qorunması üçün zəruri tədbirlər görməlidir. Tarixi, mədəni və dini əhəmiyyət kəsb edən yerlərin hər hansı şəraitdə, xüsusən münaqişələr dövründə qorunması dövlətin əsas vəzifələrindən biri olmalıdır.

19. Turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq zamanı xalqın fərdi xüsusiyyətlərinə və dövlətin əsas mənafeələrinə hörmət edilməlidir. Bu sahədə Ümumdünya Turizm Təşkilatının aparıcı və həlledici rolu istiqamətləndirici və əlaqələndirici xarakter kəsb edir.

20. İkitərəfli və çoxtərəfli texniki və maliyyə əməkdaşlığı yardım aktı hesab edilə bilməz, çünki əslində bu əməkdaşlıq mövcud resurslardan bütün ölkələrin mənafevi naminə istifadə edilməsi üçün bütün zəruri vasitələrin birləşdirilməsi deməkdir.

21. Turizm təcrübəsində mənəvi dəyərlər maddi və texniki xarakterli elementlərdən üstün olmalıdır. Bu cür əsas mənəvi dəyərlər aşağıdakılardır:

- a) insan şəxsiyyətinin tam və ahəngdar inkişafı;
- b) idrak və tərbiyə məsələlərinə töhfənin daim artması;
- c) insanların öz taleyini müəyyən etməkdə hüquq bərabərliyi;

ç) insanın azadlığa çıxması, yəni onun ləyaqətinə və fərdiliyinə hörmət edilməsi hüququ;

d) mədəniyyətlərin bənzərsizliyinin tanınması və xalqların mənəvi dəyərlərinə hörmət.

22. Turizmə hazırlıq vətəndaşın öz vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirməyə hazırlaşması ilə eyni vaxtda həyata keçirilməlidir. Bu halda yaxşı olar ki, hökumətlər özləri onların sərəncamında olan bütün təhsil və informasiya vasitələrindən istifadə etməklə ayrı-ayrı şəxslərin və təşkilatların bu sahədə fəaliyyətinə kömək etsin. Turizm praktikasına, məzuniyyətdən istifadə edilməsinə və səfərlərə hazırlıq gənclərin təlim prosesinin tərkib hissəsinə çevrilə bilər. Bununla əlaqədar, gənclərin təlim proqramlarına turizmin daxil edilməsi sülhün daim möhkəmlənməsinə əlverişli şərait yaranan təhsilin və tərbiyənin mühüm elementidir.

23. Bəşəriyyətin gələcək sosial, mədəni və iqtisadi inkişafı-

nın istiqamətləri müəyyən edilərkən hazırda müasir milli cəmiyyətin və beynəlxalq birliyin həyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan milli və beynəlxalq turizm fəaliyyətinin lazımi şəkildə nəzərə alınması zəruridir. Turizmin məlum dəyərləri onun ayrılmaz komponentlərini formalaşdırır. Bu dəyərlər məhz bu şəkildə başa düşüldükdə dövlətlər əhalinin müxtəlif təbəqələri tərəfindən məzuniyyətdən və səyahətlərdən daha geniş istifadə edilməsinə, eləcə də şəxslərin başqa səbəblər üzündən yerdəyişməsində milli və beynəlxalq turizmin və istirahətin inkişafına daha təkidlə diqqət yetirməyə məcbur olacaqlar ki, cəmiyyətin digər əsas tələbləri ilə harmonik əlaqəli şəkildə turizmin tənzimlənmiş inkişafını təmin etmək mümkün olsun.

24. Dövlətlərə və Konfransın digər iştirakçılarna, eləcə də Ümumdünya Turizm Təşkilatına təkidlə tövsiyə edilir ki, Konfransın işinin gedişində aşkar edilmiş istiqamətləri, fikirləri və tövsiyələri nəzərə alsınlar, onlar öz təcrübələri əsasında gündəlik vəzifələri çərçivəsində beynəlxalq turizmin inkişaf prosesini daha da dərinləşdirmək və ona yeni təkan vermək mümkün olsun.

25. Konfrans Ümumdünya Turizm Təşkilatına tövsiyə edir ki, müvafiq hallarda daxili vəsaitlərdən istifadə edərkən beynəlxalq, hökumətlərarası və qeyri-hökumət instansiyaları ilə əməkdaşlıq şəraitində bu yekun sənədində təsbit olunmuş prinsiplərin, konsepsiyaların və əsas istiqamətlərin qlobal miqyasda tətbiq edilməsi məqsədilə bütün zəruri tədbirlər görülsün.

B Bəyannaməsi

1980-ci il sentyabrın 27-dən oktyabrın 10-dək Manilada ÜTT tərəfindən həm dövlət turizmi, həm də özəl turizm sektoruna aid olan məsələləri müzakirə etmək məqsədilə çağırılmış Turizmə dair Ümumdünya Konfransı turizmin harmonik inkişafı məsələsinin təxirə salınmadan həll edilməsinin təmin edilməsi məqsədilə aşağıdakılar barədə razılığa gəldi:

Təklifin ən yaxşı tənzimlənməsi

Baş Katib tərəfindən təqdim edilmiş SMT/SR/13 sənədini, eləcə də SMT/DV/13 sənədlərini nəzərdən keçirərək, aşağıdakıları qeyd edir:

1. Ölkə daxilində turizm təklifi ayrıca bir sahə deyil, milli həyatın bütün başqa sektorları ilə əlaqədardır.

2. Milli turizm təklifi strategiyası yerli icmaların və regionların maraqlarını nəzərə almalıdır.

3. İstehlakçıların mənafeələrini də nəzərə almalı olan təklifin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədinə daim can atmaq lazımdır. Bu halda təkcə yüksək keyfiyyətli xidmət təqdim edilməsi deyil, həm də tələbin təbiətini daim nəzərə almaqla qəbul və xidmət imkanlarının hərtərəfli hazırlanması başa düşülür. Əhalinin daha geniş təbəqələrinin həm daxili, həm də beynəlxalq turizmdən istifadə edə bilməsini təmin etmək üçün turistlərə xidmətin və onların qəbul edilməsinin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq mümkün olmasa da ən azı indiki səviyyədə saxlamaq lazımdır.

4. Peşə hazırlığı və informasiya vasitəsilə insan resurslarının inkişaf etdirilməsi bütün turizm müəssisələrinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün zəruridir.

5. Dövlət hakimiyyət orqanları və turizm müəssisələri təklif edilən imkanlar barəsində, xüsusən turizm təyinatlı yeni yerlər barəsində obyektiv, tam və dəqiq informasiya bütün mümkün vasitələrdən istifadə etməklə obyektiv, tam və dəqiq məlumat əldə etməyə, onların hazırlanmasına və bölüşdürülməsinə görə məsuliyyət daşıyır.

6. Dövlətin yeni enerjiyə qənaət siyasətinin ifadə edilməsi ilə eyni vaxtda turizmin müsbət cəhətlərinə diqqət yetirilməlidir ki, turist təklifləri başqa fəaliyyət sektorları ilə müqayisədə və milli prioritetlərə müvafiq olaraq nəzərdən keçirilməlidir.

7. Turizmin planlaşdırılması siyasəti yerli planlaşdırma səviyyəsində inkişaf etdirilməlidir; bu cür siyasətə vaxtaşırı olaraq həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından qiymət verilməlidir.

8. Turizmdə mövcud meyllərin dəqiq analizi və turizm təklifi sahəsində tələbatın müəyyən edilməsi milli və beynəlxalq turizmə dair statistik məlumatlar hazırlanarkən hamılıqla qəbul edilmiş normaların tətbiq edilməsindən asılıdır.

9. Təklifin inkişaf etdirilməsi dövlət, özəl və ictimai sektorlar arasında daha tam anlaşmaya, əməkdaşlığa və koordinasiyaya nail olmaq üçün say göstərilməsini tələb edir.

10. Həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə turizmin inkişafı yaxşı hazırlanmış və keyfiyyətli, mədəni irsi qoruyub saxlayan və müdafiə edən dəyərlərini və ətraf təbii, sosial və insan mühitini qoruyub saxlayan təklif vasitəsilə millətlərin həyatına pozitiv töhfə verə bilər.

Konfrans yuxarıda şərh edilənləri nəzərə alaraq, turizmin inkişafının transmilli şirkətlərdən hədsiz asılılığı-

nı azaltmaq və əlverişli qarşılıqlı əlaqələr yaratmaq məqsədilə inkişaf etməkdə olan və sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr arasında məsləhətləşmələr və fikir mübadiləsi aparılmasının arzu edilən hal olmasını **ifadə edir**;

əmin olduğunu bildirir ki, turist təklifinin xarakteristikalarının daha artıq dərəcədə standartlaşdırılması tikinti və avadanlığın saxlanması ilə bağlı xərcləri real tələbatla uyğunlaşdırmağa imkan verəcəkdir;

hökumətlərə təkidlə tövsiyə edir ki, beynəlxalq və daxili statistik məlumatları toplamağın hamılıqla qəbul edilmiş standartlarını və metodologiyalarını qəbul və tətbiq etsinlər. Ümumdünya Turizm Təşkilatını bu sahədə mərkəzi agentlik hesab edərək təşkilatın işlədiyi yerlərə səfərlər proqramının genişləndirilməsi, həmin təşkilatın beynəlxalq miqyasda qəbul edilmiş standart və metodologiyaların tətbiq edilməsi qabiliyyətini möhkəmlətmək və başqa məqsədəuyğun tədbirlər görülməsi yolu ilə öz söylərini fəallaşdırmağı təklif edir;

kiçik və orta müəssisələrə daha yaxşı şərait müəyyən olunmasını **təkidlə tövsiyə edir** ki, onlar turizm təklifinin inkişafında və diversifikasiyasında müvafiq rol oynasınlar;

gələcək milli və beynəlxalq tələblərə müvafiq olan və yerli ətraf mühitlə harmonik şəkildə qovuşmağa uyğunlaşdırılmış nisbətən ucuz başa gələn yerli resurslardan və inşaat texnikasından istifadə etməyə imkan verən turist təkliflərinin yeni formalarının öyrənilməsini tövsiyə edir;

turist müəssisələrinin həddən artıq yüklənməsinə yol verməmək, mənavi və mədəni irsin qorunub saxlanması və aşkar edilməsi, flora və faunanın turistlərin gələcək nəsilləri üçün tərbiyəvi əhəmiyyətini inkişaf etdirmək məqsədilə öz söylərini ikiqat artırmaq çağırışı ilə **müraciət edir**.

Texniki əməkdaşlıq

Konfrans «Turizm sahəsində texniki əməkdaşlıq haqqında» Baş Katib tərəfindən təqdim edilmiş SMT/DV/14 sənədini, eləcə də iştirakçılar tərəfindən təqdim edilmiş SMT/SR/14 sənədlərini **nəzərdən keçirərək qeyd edir** ki,

1. Turizm sahəsində texniki əməkdaşlıq turizm xidmətləri istehsalı üçün xərclərin azaldılmasına, onların keyfiyyətinin artırılmasına, infrastrukturun möhkəmlənməsinə və texniki özünütəminatın inkişafına yönəlmişdir.

2. Ona görə də bu əməkdaşlıq turizm fəaliyyətinin ümumi inkişaf prosesinə töhfələrini artırır.

3. İnkişaf etmiş və qarşılıqlı sərfəli texniki əməkdaşlıq qeyri-mükəmməl mexanizmlərin istehsalının təkrarlanmasından yaxa qurtarmağa, gəlirlərin tarazlığının pozulması və asılılıq hallarını aradan qaldırmağa kömək edir.

4. Texnologiyanın verilməsi tədricən və planlı şəkildə həyata keçirilməli, bu halda bütün zəruri ehtiyat tədbirləri görülməlidir ki, texnologiyanı alan ölkələr ənənə ilə yeniliklərin tətbiqi arasında kəskin fərqlər yaranmadan mənimsəmələrinə imkan yarasın.

5. Əgər texnologiyaların verilməsi müvafiq şəraitdə və onu almaq və mənimsəmək üçün zəruri qabiliyyətə və hazırlığa malik olmayan insanlar mühitində həyata keçirilərsə, mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Texnologiyanın verilməsi ilə əlaqədar məsələlərdə dövlətlər əsas məqsəd kimi, həmin texnologiyayı mənimsəyən insanların mühitində zəruri ilkin şərait yaratmağa çalışmalıdırlar.

Konfrans yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq,

dövlətlərə **təvsiyə edir** ki, turizm sahəsində texnologiyalar seçimini həyata keçirərkən onların yerli şəraitə uyğunlaşdırılmasının zəruriliyini, müxtəlif yerli və xarici texnologiyaların harmonik əlaqələndirilməsinin vacibliyini, bu cür texnologiyaların yaxşı yoxlanılmış tətbiqi metodlara əsaslanmasının zəruriliyini, texnologiyanın dinamik şəkildə və sürətlə inkişaf etməsini nəzərə alsınlar;

inkişaf etməkdə olan ölkələrin ümumi inkişaf strategiyası çərçivəsində texnologiyanın verilməsini və mənimsənilməsini asanlaşdırmaq üçün özlərinin xüsusi insan ehtiyatlarına və başqa resurslara güvənməsinin məqsədə uyğun olmasını **vurğulayır**;

turizmə dair texnologiya əməkdaşlıq sahəsində həm keyfiyyətin artırılmasında, həm də ekspertlərin sayının artırılmasında peşəkar hazırlığın birinci dərəcəli rol oynamasını **vurğulayır**;

dövlətlərə **təvsiyə edir** ki, lazımı vaxtlarda və imkan daxilində turizm sahəsində texnoloji əməkdaşlıq çərçivəsində texnologiyaların verilməsi barədə *Beynəlxalq məcəlləyə* rəyət etsinlər;

Ümumdünya Turizm Təşkilatına **təklif edir** ki, turizmə aid texniki informasiya mübadiləsinə şərait yaratmaq üçün öz səylərini davam etdirdirsin, o cümlədən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə texnoloji biliklərin və idarəetmə metodlarının genişləndirilməsi, eləcə

də onların texnoloji avtonomluğunu möhkəmlətmək məqsədilə müvafiq hallarda mütərəqqi texnologiyalardan, məsələn məlumatların televiziya vasitəsi ilə işlənməsi kimi vasitələrdən istifadə etməklə, turizmə dair ümumdünya informasiya sisteminin tətbiq edilməsinin mümkünlüyünü nəzərdən keçirsinlər;

inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə hökumətlər, müəssisələr və assosiasiyalar arasında texnoloji əlaqələri, xüsusən ikitərəfli və çoxtərəfli müştərək layihələr vasitəsilə texnoloji əlaqələri intensivləşdirməyi **təvsiyə edir**;

texnologiyaların verilməsinin və mənimsənilməsinin turizm sahəsində əməkdaşlığa və əsaslı vəsait qoyuluşuna dair hər bir layihənin mühüm elementi olmasını **təvsiyə edir**;

Ümumdünya Turizm Təşkilatına **təkidlə təvsiyə edir** ki, bu sahədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının icraçı agentliyi kimi öz fəaliyyətində yüksək prioriteti davam etdirdirsin.

İnsan resursları

Konfrans Baş Katib tərəfindən təqdim edilmiş "İnsan resurslarından istifadə haqqında" SMT/DV/15 sənədini, eləcə də iş-tirəçilər tərəfindən təqdim edilmiş SMT/SR/15 sənədlərini **nəzərdən keçirərək, qeyd edir ki,**

1. Turizm sahəsində peşəkar hazırlıq və daim təkmilləşən texniki sərəfətə təkcə bunlara yiyələnən şəxslər üçün deyil, bütövlükdə cəmiyyət üçün zəruridir.

2. Peşə sərəfəti həm ölkə daxilində, həm də onun hüdudlarından kənarda həm ümumi, həm də texniki hazırlığın keyfiyyətindən, eləcə də ölkələr arasında təcrübə mübadiləsi haqqında təklifdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

3. Turizmin inkişafını planlaşdırarkən ixtisaslı insan resurslarının hazırlanması turizm məhsullarının hazırlanması ilə əlaqələndirilməlidir.

4. Turizm elə fəaliyyət növlərindəndir ki, həmin fəaliyyətdə insan həqiqətən inkişaf prosesinin mərkəzində olur.

5. Turizm məhsullarının keyfiyyəti turistlərin ölkə haqqında təsəvvürünün həlledici amilidir.

6. Həm inkişaf etmiş ölkələrdə, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə peşə hazırlığı problemləri bu ölkələrdə turizmin inkişafı üçün birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir.

7. İnsan resurslarının inkişaf etdirilməsi siyasəti təkcə iqtisadi

sadi meyarlar əsasında həyata keçirilməli və peşə hazırlığının tələbatına cavab verməklə kifayətlənməyib həm də bütövlükdə sosial kamillik və insanın mənəvi və maddi aspektlərdə şəxsiyyət kimi yetkinlik baxımından onun inkişafını da nəzərə almalıdır.

Konfrans yuxarıda şərh edilənləri nəzərə alaraq,

insan resurslarının integrasiya edilmiş planlaşdırılmasının vacibliyini **təkidlə nəzərə çatdırır;**

turizm peşələrinin əhəmiyyətinin artırılması və bu sahədə işləyən insanların statusunun yüksəldilməsi üçün mümkün olan bütün tədbirləri görməyi **təkidlə tövsiyə edir;**

inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrə **təkidlə tövsiyə edir** ki, Ümumdünya Turizm Təşkilatı çərçivəsində regional əsasda və məqsədə uyğun olduğu hallarda başqa əlaqədar beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq şəraitində müəllim heyətinin çatışmaması, yerli kadrların kifayət sayda olması və ixtisaslı işçilərin axını problemlərini birlikdə öyrənsinlər;

Ümumdünya Turizm Təşkilatının peşə hazırlığı strukturlarının regionalaşdırılması barədə qəbul etdiyi qərarları **razılıq hissi ilə qeyd edir** və bu cür strukturların tətbiqini sürətləndirməyi tövsiyə edir;

müsaфирlər, turistlər qəbul edən rayonların sakinləri və turizm işçiləri arasında qarşılıqlı münasibətlə şərait yaratmaq üçün turizm şüurunun tərbiyə edilməsinə dair səylərin davam etdirilməsini **təkidlə tövsiyə edir;**

bununla əlaqədar dilləri, xüsusən esperanto kimi universal xarakterli dilləri bilməyin vacibliyini **vurğulayır;**

Ümumdünya Turizm Təşkilatına **təkidlə tövsiyə edir** ki, gələcəkdə turizm sektorunun tələbatını ödəmək üçün peşəkar hazırlığın yeni məqsədlərini nəzərdə tutsun;

Ümumdünya Turizm Təşkilatının üzvlərinin turizm sahəsində peşə hazırlığına və təşkilat tərəfindən, o cümlədən Meksikadakı Turizmə aid Beynəlxalq Ali Tədris Mərkəzi (SİEST) tərəfindən, xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə təşkil edilmiş texniki müşavirələr, tədris tsiklləri və qiyabi kurslar formasında insan resurslarının daha da təkmilləşdirilməsini təmin etmək məqsədilə göstərilən səyləri **razılıq hissi ilə qeyd edir;**

Ümumdünya Turizm Təşkilatına **təkidlə təklif edir** ki, turizm sahəsində peşə hazırlığı məsələlərində xüsusən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının icraçı agentliyi qismində

əsas rol və məsuliyyəti tamamilə öz üzərinə götürməkdə davam etsin.

Yerdəyişmə azadlığı

Konfrans Baş Katib tərəfindən təqdim edilmiş SMT/DV 16 saylı «Yerdəyişmə azadlığının məqsədi» barədə sənədi, eləcə də iştirakçılar tərəfindən təqdim edilmiş SMT/SR 16 sənədlərini **nəzərdən keçirərək,**

aşağıdakıları **qeyd edir:**

1. Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsində, Mülki və Siyasi Hüquqlara dair Beynəlxalq Konvensiyada (1966) və Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq məsələlərinə dair Konfransın Yekun Aktında (1975) öz ifadəsini tapmış yerdəyişmə azadlığı səyahətlərdə iştirak etmək üçün, turizmin harmonik inkişafı və fərdi təkmilləşmə üçün zəruridir.

2. Bununla əlaqədar, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq Səyahətlərə və Turizmə dair Konfransı (Roma, 1963) tərəfindən qəbul edilmiş formal qaydaların sadələşdirilməsi barədə tövsiyələr formal qaydaların sadələşdirilməsində mühüm mərhələ olmuşdur və bu sahədə gələcək iş üçün etibarlı oriyentir rolunu davam etdirir.

3. Beynəlxalq turizm əlaqələri sahəsində hər bir ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyətini və onun milli suverenliyinə, turizm sahəsində qanunvericiliyə və ənənələrə, eləcə də onun vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsinin vacibliyini nəzərə almaq zəruridir.

Konfrans **razılıq hissi ilə qeyd edir** ki, Ümumdünya Turizm Təşkilatı dünyada turizmə dair formal qaydaların vəziyyətinin öyrənilməsi, bu sahədə tövsiyə edilən norma və praktikanın ifadə edilməsi işlərini artıq özünün ümumi proqramına daxil etmişdir.

Konfrans ümidvar olduğunu bildirir ki, Ümumdünya Turizm Təşkilatı bu məsələni nəzərdən keçirərkən:

a) xüsusən turizm şüurunun tərbiyə edilməsi məsələsində sərhəd formallıqları ilə bağlı cavabdeh əməkdaşların müvafiq hazırlığının zəruri olmasına;

b) nəqliyyat vasitələrinə minmə/düşmə kartoçkalarının standartlaşdırılmasının və gələcəkdə turizmə aid statistik məlumatların toplanmasının yeni metodlarının tətbiq edilməsi yolu ilə onlardan imtina edilməsinin arzu edilən hal olmasına;

c) pasport nəzarəti və təhlükəsizlik tədbirlərinin keçirilməsi

məqsədlə elektron metodlardan istifadə edilməsinə;

ç) gömrük nəzarətinin sürətləndirilməsi və sadələşdirilməsi vasitələrinə diqqət yetirə biləcəkdir.

1967-ci ildə Beynəlxalq Rəsmi Turizm Təşkilatları İttifaqının təşəbbüsü ilə elan edilmiş Beynəlxalq Turizm İlinə görülmüş tədbirləri **xatırladır** və bununla əlaqədar:

dövlətlərə **təklif edir** ki, onların ərazisinə qısa müddətə gələn turistlər üçün viza tələblərindən qarşılıqlı və ya birtərəfli əsasda imtina edilməsinin mümkünlüyü məsələsinə baxsınlar;

hesab edir ki, turizmin inkişafı inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında valyuta mübadiləsinə nəzarətin daha çevik və çox sərt olmayan qaydalar tətbiq olunmasını tələb edir;

bildirir ki, yalnız turistlərə tətbiq edilən vergilər turizmə ziyan vurur, bu şərtlə ki, bu yolla əldə edilən gəlirlər bilavasitə turizm sektoruna və ya turizmin inkişafına sərmayə qoyulmasın;

hesab edir ki, Turist Məcəlləsinin və Turizm Xartiyasının işlənilib hazırlanması ilə əlaqədar Ümumdünya Turizm Təşkilatı tərəfindən görülmüş işlərin məqsədi xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmaya və əməkdaşlığa, turizmin bütün aspektlərinin daha da inkişafına kömək etmək məqsədi güdür;

Ümumdünya Turizm Təşkilatına **təkidlə tövsiyə edir** ki, fərdi qaydada və ya qrupların tərkibində özlərinin daimi yaşadığı ölkənin hüdudlarından kənarda səyahət edən turistlərin iqtisadi maraqlarının hüquqi qaydada müdafiə edilməsi və onlara tibbi yardım göstərilməsi praktikasının müəyyən edilməsinin mümkünlüyünü nəzərdən keçirtsin;

hökumətləri **təkidlə çağırır** ki, səyahətçilərin ölkəyə gəlməsini və ya ölkədən getməsinə daha da çətinləşdirən maneələr, məsələn, turistlərin bir ölkədən digərinə hərəkəti zamanı maddi və ya psixoloji xarakterli maneələr yaradılması kimi məhdudiyyətlər, formallıqlar və ya başqa qaydalar tətbiq etməkdən çəkinsinlər;

dövlətlərə müraciətlə onları fərdin dinindən, irqindən, əqidələrindən və yaşadığı yerdən asılı olmayaraq onun öz mənşə ölkəsinə getmək hüququna riayət və hörmət etməyə, eləcə də onun yerdəyişmə azadlığına və təhlükəsizliyinə zəmanət verməyə **çağırır**;

başqa ölkələrin birtərəfli təşəbbüsləri nəticəsində səfərlərlə əlaqədar viza və başqa formal əməliyyatlar sahəsində səmərə əldə etmiş ölkələri bu cür tədbirlərin tətbiq edilməsinin mümkünlüyünü

nəzərdən keçirməyə **çağırır**;

dövlətləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı, Hökumətlərarası Dəniz Məşvərət Təşkilatı və Gömrük Əməkdaşlığı Şurası tərəfindən qəbul edilmiş formal qaydaların sadələşdirilməsi barəsində qaydaları turistlərin yerdəyişməsinə şərait yaratmaq məqsədilə tətbiq etməyə **çağırır**;

Ümumdünya Turizm Təşkilatına mövcud mexanizmlərin köməyi ilə beynəlxalq turizmin inkişafına şərait yaratmaq üçün bütün zəruri tədbirlərin görülməsini **təklif edir**.

C Bəyannaməsi

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı

bir daha bəyan edir ki, hər bir regionun daxilində və onun hüdudlarından kənarda turizm bütün xalqlar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir və ayrıca götürülmüş hər bir region bütövlükdə dünya xəzinəsinə mühüm tarixi, mədəni və dini töhfələr verir,

bu və ya digər regionun xalqlarının bu mühüm humanitar irsdən istifadə etmədiyini və ya ola bilsin ki, gələcəkdə ondan istifadə etməyəcəyini və sülhün və təhlükəsizliyin hər yerdə bərqərar olduğunu **nəzərə alaraq**,

sülhün və təhlükəsizliyin yalnız insanın əsas hüquqlarına riayət ediləcəyi təqdirdə və dünyanın ayrı-ayrılıqda bütün millətlərinin öz müqəddəratını təyin etmək hüququndan istifadə edə biləcəyi təqdirdə qalib gələ **biləcəyini nəzərə alaraq**,

bundan əlavə, dünyanın hər bir regionun ümumdünya mədəni irsinin tərkib hissəsi olan bir və ya bir neçə sivilizasiyanın beşiyi olduğunu və buna görə də hər bir regionun qorunub saxlanmalı, müdafiə edilməli və hər bir müsafir, zəvvar və ya turist üçün olçatan olmasını zəruri **hesab edərək**,

dini yerlərin sivilizasiya yerləri kimi xüsusi diqqətə layiq olduğunu **hesab edərək**,

bu yerlərdən hər hansı birinin fiziki, mənəvi, mədəni və ya etnik təbiətini dəyişmək üçün hazırda göstərilən və ya gələcəkdə göstəriləcək hər hansı cəhdləri **pisləyir** və

bütün xalqların ümumi hisslərini nəzərə alaraq **qəti əmin olduğunu bildirir** ki, müvəqqəti çətinliklər bütün bəşəriyyət üçün əziz olan müqəddəs Yerusəlim şəhərinə məhvedici təsir göstərməyəcəkdir.

SÜLH ÇAĞIRIŞI

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı,

1980-ci il sentyabrın 27-də «Mədəni irsin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsinə, sülhün və qarşılıqlı anlaşmanın təmin edilməsinə turizmin töhfəsi» mövzusunda birinci Ümumdünya Turizm Gününü bayram kimi **qeyd edərək**,

xalqların dinc həyata hazırlaşması barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının 33-cü sessiyası tərəfindən qəbul edilmiş Bəyannamənin böyük əhəmiyyətini **bir daha xatırladaraq**,

bütün millətləri və hökumətləri **təntənəli şəkildə** sülhü dəstəkləməyə, qızgın silahlanmaya son qoymağa və xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmaya şərait yaratmağa **çağırır**.

İnsan resursları

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı Ümumdünya Turizm Təşkilatının və digər beynəlxalq təşkilatların bütün dünyada turizmin inkişafına, xüsusən insan resurslarının inkişafı sahəsində qiymətli töhfələr verdiyini **etiraf edərək**, bu təşkilatlara dərin **min-nətdarlığını bildirir** və xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə turizmin daha da inkişaf etdirilməsinə şərait yaratmaq üçün səylərini azaltmamağı **təklif edir**.

Turizm layihələrinin maliyyələşdirilməsi

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı bütün ölkələrin, xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrin turizmin maddi bazasına daxili, eləcə də beynəlxalq tələbatın təmin edilməsi üçün əsaslı vəsait qoyuluşu istehsalına tələbatın daim artmaqda olmasını **dərk edərək**,

kredit təşkilatlarında təmsil edilmiş dövlətləri turizm sektorunun maliyyə ehtiyaclarına lazımınca diqqət yetirmək üçün bütün imkanlardan istifadə etməyə **çağırır**,

inkişaf etməkdə olan ölkələrə ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən turizm layihələrinin zəruri prioritetə malik olmasını təmin etmək üçün milli səviyyədə tədbirlər görməyi **təklif edir**,

Ümumdünya Turizm Təşkilatını mövcud maliyyə orqanları çərçivəsində turizm layihələrinin maliyyələşdirilməsində daha

fəal ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığa şərait yaratmaq məqsədilə bütün lazımi tədbirləri görməyə **çağırır**,

Ümumdünya Turizm Təşkilatını xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə turizm layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün mövcud və ya gələcək beynəlxalq maliyyə orqanları çərçivəsində vəsait tapmağa **çağırır**.

Turizm və aviasiya nəqliyyatı

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı kommersiya sərnişin nəqliyyatının turizmi müəyyən edən həlledici amil olmasını **nəzərə alaraq**,

Ümumdünya Turizm Təşkilatının təşəbbüsü ilə keçirilən assambleyaların, iclasların və konfransların işinin gedişində daim səyahətlərin və nəqliyyatın həlledici şərtlər olmasına, bunlarsız turizmin mövcud ola bilməməsinə istinad edilməsini **nəzərə alaraq**,

turizm fəaliyyəti və kommersiya nəqliyyatı sahəsində fəaliyyət meyarlarının əlaqələndirilməsinin zəruri olmasını **nəzərə alaraq** iştirakçı dövlətlərə tövsiyə edir ki, onlar ümumi maraq doğuran problemlərə aid qərarlar müvafiq fəaliyyət növlərinin harmonik inkişafına şərait yaratmaq üçün Ümumdünya Turizm Təşkilatının Baş Assambleyasına nümayəndə heyətlərinin tərkibinə kommersiya sərnişin nəqliyyatı məsələləri ilə məşğul olan hakimiyyət orqanlarının nümayəndələrinin, o cümlədən mülki aviasiya və avianəqliyyat sahəsində hakimiyyət orqanlarının nümayəndələrinin təyin edilməsinin mümkünlüyünü öyrənsinlər.

Yerdəyişmə azadlığı

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı onun Yekun Bəyannaməsində ifadə edilmiş sərbəst yerdəyişmə barəsində məqsədlərə nail olmaq üçün,

bir tərəfdən, Şimali Atlantika xətlərində və digər tərəfdən Afrika, Asiya, Latin Amerikası istiqamətində və əks istiqamətlərdə aviasiya tariflərindəki mövcud fərqləri **nəzərə alaraq**,

hava nəqliyyatı ilə əlaqədar olan hökumətlərə, aviasirkətlərə, Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatına (İKAO), Beynəlxalq Hava Nəqliyyatı Assosiasiyasına (IATA), digər beynəlxalq, regional və milli təşkilatlara, eləcə də turizm administrasiyalarına təklif edir ki, Afrikada, Asiyada və Latin Amerikasında turizmin inki-

şafını ləngidən problemləri aradan qaldırmaq və mövcud fərqləri təhlil və təshih etmək üçün Afrika, Asiya və Latın Amerikasına hava xətlərində sənişin tariflərinin strukturuna yenidən baxsınlar.

Daxili turizm

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı, daxili turizmin müəyyənliyinin işlənilib hazırlanması barədə Hindistan nümayəndə heyətinin təklifini, eləcə də Pakistan və Peru nümayəndə heyətlərinin bu məsələyə dair iradlarını **dinləyərək** və

başqa nümayəndə heyətləri tərəfindən göstərilən marağı **qeyd edərək**,

Ümumdünya Turizm Təşkilatının bu məsələni öz iş proqramına daxil etməyi nəzərdən keçirmək arzusunu **ifadə edir**.

Gənclər və Tələbələrin turizm və mübadiləsi üzrə Ümumdünya Forumu

Turizmə dair Ümumdünya Konfransı, gənclər turizminin get-gedə daha artıq inkişaf etməsinin əhəmiyyətini dəstəkləyərək və Gənclər və Tələbələrin Beynəlxalq Turizm və Mübadiləsi Bürosunun və digər beynəlxalq gənclik təşkilatlarının təkliflərini nəzərə alaraq,

yaxın illərdə bu təşkilatlar tərəfindən Gənclər və Tələbələrin Turizm və Mübadiləsinə dair Ümumdünya Forumu keçirilməsi ideyasını dəstəkləyir.

AKAPULKO SƏNƏDİ

Turizmə dair Ümumdünya Müşavirəsi tərəfindən qəbul edilmişdir.

Akapulko (Meksika), 21-27 avqust 1982-ci il

Ümumdünya Turizm Təşkilatı tərəfindən 1982-ci il avqustun 21-dən 27-dək Akapulko (Meksika) çağırılmış və Turizmə dair Ümumdünya Konfransının (Manila, sentyabr-oktyabr 1980-ci il) nəticəsi olmuş beynəlxalq turizmə dair Manila Bəyannaməsində nəzərdə tutulmuş məqsədlərə təcridən nail olmağa yönəlmiş hərəkətlərin müzakirə edilməsi üçün toplaşmış 79 dövlətin nümayəndə heyətinin və 57 müşahidəçi nümayəndə heyətinin iştirakı ilə keçirilmiş **Turizmə dair Ümumdünya Müşavirəsi**,

Ümumdünya Turizm Təşkilatının (ÜTT) dördüncü Baş Assambleyasının 106 (IV) sayılı qətnaməsi və bu Təşkilatın İcra-iyyə Şurasının Turizmə dair Ümumdünya Müşavirəsi haqqında 14 (XVIII) sayılı qərarı ilə **tanış olaraq**,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının 36/41 sayılı Qətnaməsi ilə turizmi «Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üçüncü minillikdə beynəlxalq inkişaf strategiyası»na daxil etməsi ni razılıq hissi ilə **nəzərə alaraq**,

Meksika turizm naziri və müşavirənin prezidenti xanım Rosa Lyus Aleqriyanın və Ümumdünya Turizm Təşkilatının Baş Katibi cənab Robert K.Lonatinin turizm üzrə ümumdünya müşavirəsinin Meksika Birləşmiş Ştatlarını Prezidenti cənab Xose Lopes Portilyo tərəfindən açıq elan edilməsi ilə əlaqədar çıxışlarını razılıq hissi ilə **nəzərə alaraq**,

Müşavirənin Manila Bəyannaməsinin müddəalarının, prinsiplərinin və meyarlarının həyata keçirilməsi yolunda mühüm addım olmasını və Akapulko (Meksika) keçirilən görüşün həmin Bəyannamənin ruhuna müvafiq olaraq dövlətlərin, peşəkar turizm dairələrinin və digər əlaqədar instansiyaların turizmin inzibati və operativ konsepsiyalarına daxil edilməli dəyişikliklərin vacibliyini dərk etdiklərini qeyd etməyə imkan verdiyini **güman edərək**,

müasir dünyadakı şəraitin və dünyada baş verən silahlı münaqişələrin sayının get-gedə artmasının turizmin inkişafına mane olduğuna **əmin olaraq**,

asudə vaxtın keçirilməsi ilə, xüsusən səyahətlərlə və məzuniyyətin keçirilməsi ilə əlaqədar fəaliyyətdə marağı olan dövlətlərin nümayəndələrinin və beynəlxalq müşahidəçilərin bir yerə çağırılması-nın turizmin inkişafına kömək etməklə bilavasitə qarşılıqlı anlama sayəsində xalqları bir-birinə yaxınlaşdıran tədbirlərin öyrənilməsinə və həyata keçirilməsinə şərait yarada biləcəyini **güman edərək**,

bütün qitələrdə bütün insanların əqidələrindən, dini etiqadından, sosial-iqtisadi və siyasi quruluşdan asılı olmayaraq onların həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş ümid və niyyətlərin birləşdirilməsi bu gün həmişəkindən daha artıq dərəcədə sülhün qorunub saxlanmasına, dözümsüzlüyün, qərəzliliyin, fikir ayrılıqlarının aradan qaldırılmasına və qarşılıqlı anlaşma ab-havası yaradılması üçün şübhəsiz zərurət **hesab edərək**,

«beynəlxalq turizmin Yer üzündə sülhün təmin edilməsinin mühüm amili ola biləcəyini, xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın və qarşılıqlı əlaqənin mənəvi və intellektual əsası ola biləcəyini» və «inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında kəskin iqtisadi fərqlərin aradan qaldırılmasına şərait yarada biləcək yeni beynəlxalq iqtisadi qayda müəyyən edilməsinə kömək edə biləcəyini» **bir daha təsdiqləyərək**,

bununla əlaqədar, sərvətlərin daha ədalətli bölgüsünü təmin etməklə və müstəmləkə anaxronizmi qaydalarında istifadə edən millətlərə heç də şərəf gətirməyən mövcud qaydaları ləğv etməklə sülhün qorunub saxlanmasına təhlükə yaradan, mənəvi nüfuzu alçaldan və xalqlar arasında sülhün, harmoniya və hörmətin, dünyanı və onun həqiqətlərini dərk etmək vasitəsi olan turizmə qida verməli olan ədalətlik ruhunu təhqir edən qaydaları aradan qaldırmağın zəruriliyinə **əmin olaraq**,

Manilada keçirilmiş Turizmə dair Ümumdünya Konfransı tərəfindən bütün dövlətlərə və hökumətlərə müraciətlə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının XXXIII Baş Assambleyasının bəyannaməsinə müvafiq olaraq insanları sülhə hazırlamaq barədə çağırışı bir daha **təkrarlayaraq**,

turizmin bütün formalarının, xüsusən ödənişli məzuniyyət hüququndan nəticə kimi hasil olan istirahət və səyahət hüququnun təmin edilməsi kimi inkişaf etdirilməsi yalnız sülh və beynəlxalq qarşılıqlı anlaşma şəraitində mümkün olmasını və bu vəziyyətin hamı tərəfindən təbii və sabit hal kimi qəbul edilməli olmasını **xatırladaraq**,

1. **Bəyan edir** ki, bu beynəlxalq görüşün dövlətlərin insanların məzuniyyət və səyahət hüququndan istifadə etməsinin mümkünlüyünə və insanların turizm məqsədi ilə və ya istər ölkə daxilində, istərsə də onun hüdudlarından kənarda yerdəyişməni zəruri etmiş hər hansı başqa səbəblə əlaqədar yerdəyişməsinin asanlaşdırılmasına yönəlmiş turizm siyasətinin əvvəlkindən daha səmərəli şəkildə həyata keçirilməsində kömək üçün məsuliyyəti baxımından onun nəticələrindən razı qaldığını bildirir.

2. **Razılığını bildirir** ki, bir sıra dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar və peşəkar turizm dairələri turizmə aidiyyəti olan bütün təşkilatlar Manilada keçirilmiş Turizmə dair Ümumdünya Konfransının Yekun Bəyannaməsinə layiqincə diqqət yetirmələri üçün həm Turizmə dair Manila Bəyannaməsinin həyata keçirilməsinin ilk mərhələlərindən biri, həm də bütün hökumət, qeyri-hökumət, beynəlxalq və milli instansiyalara müraciət olan bu mühüm müzakirədə iştirak etmişlər.

3. **Qeyd edir** ki, mühüm sosial-iqtisadi inkişafa nail olmuş və iri bazarların və ya passiv turizm sektorlarının yaxın olması ilə əlaqədar turizm baxımından əlverişli coğrafi mövqedən istifadə edən bəzi ölkələr Manila Bəyannaməsində nəzərdə tutulan məqsədlərin çoxuna artıq nail olmuşlar, lakin təəssüflənir ki, ölkələrin xeyli hissəsi hələ də bu vəziyyətdən istifadə etmək üçün zəruri şəraitə malik deyildir.

4. Həmçinin **qeyd edir** ki, turizmin təkamülü hər bir ölkənin sosial, iqtisadi və mədəni inkişafı ilə sıx əlaqədardır.

5. **Güman edir** ki, bütün insanların səyahətlərdə və məzuniyyətlərini keçirməkdə bərabər hüquqlu iştirakının mənafeyi naminə gələcəkdə əhalinin bütün təbəqələrinin, xüsusən ən az təmin olunmuş təbəqələrin məzuniyyətlərini keçirmək hüququnu təmin etmək üçün gələcəkdə vəziyyətin hökmən bərabərləşməsinə nail olmaq üçün beynəlxalq həmrəylik göstərməlidir.

6. **Hesab edir** ki, təşkilatçı ölkə - Meksika bu müşavirəni Akapulqoda keçirməyə dəvət etməklə, iştirakçılara gözəl şərait yaratmaqla, onlara böyük diqqət yetirməklə və öz xalqı üçün ənənəvi qonaqpərvərlik əlamətlərini nümayiş etdirməklə müşavirənin uğurlu keçməsinə çox kömək etmişdir.

7. Müşavirənin prezidentinə müraciətlə **xahiş edir** ki, Meksika dövlətinin başçısına və bu müşavirənin uğurlu işinə şərait yaratmış Meksikanın bütün rəsmi təşkilatlarına bütün iştirakçıları

adından dərin minnətdarlıq bildirilsin.

8. Aşağıdakı məqamları xüsusi vurğulayır:

turizmin aşkar tarixi şəraitə əsaslanan əvvəlki konsepsiyalarını təkzib etmədən onun yeni konsepsiyasında turizmin səmərəli əhəmiyyətinin aydınlaşdırılması müasir cəmiyyətdə asudə vaxtdan istifadə edilməsi probleminə aydınlıq gətirir;

buna görə də bu yeni konsepsiyanın ardıcıl olaraq həyata keçirilməsinə dair hər hansı strategiya gələcəyi nəzərə almaqla, artıq müəyyən edilmiş meyarlardan, konsepsiya və prinsiplərdən çıxış etməklə onlardan ruhlanmalıdır.

9. Etiraf edir ki, təklif edilmiş prioritetlərin həyata keçirilməsi strategiyası növbəliliyə riayət edilməsi nəzərə alınmadan aşağıda sadalanan konsepsiyalara əsaslanır:

a) İstirahət, asudə vaxt, ödənişli məzuniyyət hüququ və əhəlinin bütün təbəqələri üçün məzuniyyətlərin həyata keçirilməsini asanlaşdırmaq üçün qanunverici müddəaların yaradılması hüququ.

I) Əmək hüququnun təbii nəticəsi olan istirahət hüququ insanın xoşbəxt olmaq kimi əsas hüququ olaraq bərqərar olmalıdır. Bu hüquq həm də asudə vaxtdan istifadə etmək hüququnu və o cümlədən məzuniyyətlərin keçirilməsindən istifadə etmək üçün ən geniş imkanları da nəzərdə tutur.

II) Hər bir dövlətin özünün bütün vətəndaşlarının məzuniyyət keçirmək hüququnun təmtəraq kimi deyil, zəruri tələbat kimi tanınması arzu edilən haldır, onda aşkardır ki, dövlətlərin məsuliyyəti sadəcə olaraq bu hüququn tanınması ilə məhdudlaşa bilməz, bu məsuliyyət məzuniyyət hüququna malik olan hər kəsin məzuniyyətini səmərəli keçirməsi üçün müvafiq şərait yaradılmasına gətirib çıxarmalıdır.

III) Buradan belə çıxır ki, sosial siyasətin beynəlxalq yeknəsəqliyi zorla qəbul etdirilmədən turist hərəkətlərinin və turizm fəaliyyətinin həcmi bilavasitə əlaqəlidir və hər bir ölkə tərəfindən ictimai həyata verilən əhəmiyyətlə və iqtisadi inkişafın səviyyəsi ilə müəyyən edilir.

IV) Əhalinin get-gedə daha geniş təbəqələrinin məzuniyyət keçirmək və səyahətə çıxmaq üçün zəruri imkana malik olması müasir turizmə xas olan cəhətdir. Bu, insanların yerdəyişmə sferasına sosial, mədəni, təhsil, siyasi və iqtisadi baxımdan daha yaxşı rəhbərliyin təmin edilməsinə yönəlmiş inzibati qanunverici və maliyyə qəbilindən olan tədbirlər sistemi ilə tamamlanmalıdır.

V) Məzuniyyətlərin hissələrə bölünməsi üçün ciddi səy göstərməli və turizm üçün investisiyaların daha sadə və daha təsirli formalarının başqa səmtə yönəldilməsi imkanları öyrənilməli, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri əhatə edilməli və deməli, təklifin diversifikasiyasının təmin edilməsi üçün daha güzəştli qiymət strukturları işlənib hazırlanmalı. gəlir səviyyəsi orta və cüzi olan əhali təbəqələri bu imkanlardan istifadə edə bilməlidir.

b) Səyahətlərə, istirahətə, aktiv və passiv turizmə hazırlıq

I) Səyahətlərlə və məzuniyyətin keçirilməsi ilə əlaqədar olan yerdəyişmənin hər hansı motivləri ilə müəyyən edilən insan fəaliyyəti insanın qabiliyyətinin üzə çıxarılmasına, onun təhsil səviyyəsinin artırılmasına şərait yarada bilər, insanın bu həqiqəti dərk etməsinə kömək edə bilər ki, o, özünü nə dərəcədə əsas iştirakçı hesab edirsə, onun taleyi bütün insanların taleyi ilə həmin dərəcədə bağlıdır.

II) Turizmin səviyyəsi və keyfiyyəti təkcə turizmdən istifadə edilməsi və əhalinin həm müsafirlər (qonaqlar) rolunu, həm də baş çəkicilər (ev sahibləri) rolunu yerinə yetirmək üçün tərbiyə edilməsi yolu ilə müvafiq hazırlığından asılı ola bilməz. Bu səviyyə və keyfiyyət eyni zamanda turizm fəaliyyəti üçün kadrların ictimai və ya özəl sektora mənsubluğundan asılı olmayaraq onların öyrədilməsi və hazırlanması üçün ən əlverişli şərait yaradılması ilə bağlı söylərdən də asılıdır.

III) İlk öyrənmə ən səmərəli vasitədir, çünki o, vətəndaşın hazırlanması sistemində ən geniş yayılmış vasitədir. İnsanın turizm barədə biliklərdən və praktikadan istifadə edə bilməsinə hələ uşaq yaşlarından imkan verən şərait təmin edilməlidir.

IV) Əhalinin uşaqlıq dövründən ahlı yaşa qədər turizm fəaliyyətinə hazırlanması və bunu öyrənməsi prosesinə bütün kütləvi informasiya vasitələri kömək etməlidir. Onlar ən müasir rabitə texnikası sayəsində turizmi öyrənməyin və ona hazırlaşmağın səmərəli köməkçiləridir.

V) Ümumdünya Turizm Gününün bayram edilməsi turizmin müxtəlif dəyərləri ilə tanış olmaq üçün mühüm amillərdən biridir.

VI) Səyahətlərə və məzuniyyət keçirməyə hazırlıq bütün səviyyələrdə – milli, regional və beynəlxalq səviyyələrdə həmrəylik və beynəlxalq əməkdaşlıq əsasında razılaşdırılmış birgə söylər və

Ümumdünya Turizm Təşkilatının reklam-təbliğat fəaliyyəti çərçivəsində həyata keçirilməlidir.

c) Müasir turizmin inkişafında daxili turizmin rolu

I) Bu gün ölkə daxilində səyahətlər insanların dünyadakı bütün yerdəyişmələrinin ümumi həcmində əhəmiyyətli hissə təşkil etdiyinə və daxili turizmin inkişafı zəruri reallıq olduğuna görə dövlətlər bu cür inkişafın daimi və get-gedə daha harmonik olması üçün öz səylərini artırmalıdır.

II) İnkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyəti sosial və iqtisadi inkişaf sahəsində uğur qazanmaqda davam edir. Bununla əlaqədar insanların siyasi şüurunda, ailədə tarazlıq, onların mədəni səviyyəsinin artırılması və xoşbəxtliyə can atması baxımından davranışından bir sıra dəyişikliklər baş verir. Bundan əlavə, həmin dəyişikliklər o vaxta qədər müvafiq əhəmiyyət verilməyən sektorda xidmətlərə tələbatın əhəmiyyətli dərəcədə artmasına şərait yaradır.

III) Daxili turizm insanın öz ölkəsini öyrənməsinə imkan verir, beləliklə onu kainatı kəşf etməyə hazırlayır.

IV) Dövlətlər daxili turizmin sosial, tərbiyəvi və idraki rentabelliyyəsinin qeydinə daha çox qalmaqda onun funksiyasını daha yaxşı izah etməlidirlər.

V) Daxili turizmin mövcud olmasının əsası müasir cəmiyyətin sosial, mədəni, təhsil və siyasi təkamülüdür. Manila Bəyannaməsi bu təkamülə çox böyük əhəmiyyət verir.

VI) Daxili turizm milli ərazi həddlərində fəaliyyət növlərinin, məşğulluğun və gəlirlərin daha yaxşı bölgüsünə şərait yaradır. O, hər bir ölkənin sosial-iqtisadi həyatının başqa sektorları ilə sıx əlaqəli və qarşılıqlı asılıdır. Onun inkişafı ölkənin ümumi inkişafının planlaşdırılması prosesinin tərkib hissəsi olmalıdır.

d) Yerdəyişmə azadlığı.

Yuxarıda göstərilən birinci dərəcəli vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəlmiş strategiya bütövlükdə öz konkret ifadəsini yalnız insanların yerdəyişməsinin və səyahətlərin ümumi sərbəstliyinə tapa bilər.

Beləliklə, Müşavirə etiraf edir:

I) insanların yerdəyişməsinin və səyahətlərin sərbəstliyi ilə əlaqədar 1980-ci il Beynəlxalq turizmə dair Manila Bəyannaməsində öz ifadəsini tapmış məsələlər müasir beynəlxalq turizmin inkişafı üçün vacib və aktualdır;

II) Ümumdünya Turizm Təşkilatı turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq praktikasında bu məsələnin müsbət həllinə kömək üçün müəyyən iş aparır;

III) insanların yerdəyişməsinin və səyahətlərin sərbəstliyi məsələlərinin həllinə və inkişafına yönəlmiş şəraitdə hər bir ölkənin sosial və iqtisadi inkişafı, suverenliyi, qüvvədə olan qanunvericilik, qayda və ənənələri, onun vətəndaşlarının hüquq və vəzifələri lazımcına nəzərə alınmalıdır;

IV) dövlətlərə tövsiyə edilir ki, insanların yerdəyişməsinin və səyahətlərin sərbəstliyi problemi ilə əlaqədar Manila Bəyannaməsinin prinsip və müdələrinin həyata keçirilməsi üçün öz səylərini davam etdirdinsinlər və bu işdə Ümumdünya Turizm Təşkilatına mümkün olan köməyi etsinlər.

Bundan əlavə, müşavirə bu mövzuda qəbul edilmiş ayrıca tövsiyəyə diqqəti cəlb edir.

Bundan əlavə, Turizmə dair Ümumdünya Müşavirəsi

10. Dövlətləri və bütün əlaqədar ictimai və özəl təşkilatları, həmçinin Ümumdünya Turizm Təşkilatını müşavirənin işindən irəli gələn rəhbər prinsipləri və müdəaları qəbul etməyə çağırır ki, onlar öz inkişaf siyasəti çərçivəsində və Manila Bəyannaməsi ruhunda turizmin yeni, daha tarazlaşdırılmış inkişafına yönəlmiş vəzifələri yerinə yetirə bilsinlər.

Səfərbər edilməli təşkilatlar və müəssisələr

11. Müşavirə hesab edir ki, turizmin müasir konsepsiya və meyarlarının geniş yayılması üçün dövlətlər gələcəkdə Manila Bəyannaməsinin praktiki, əqləbatan və səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinə şərait yaratmalı olacaqlar.

12. Hesab edir ki, beləliklə hökumətlər öz dövlətlərinin sosial, siyasi, iqtisadi və inzibati strukturuna müvafiq olaraq dövlət həyatının müxtəlif səviyyələrində milli, regional və yerli əhəmiyyətli planlara əsaslanan fəaliyyətin həyata keçirilməsinə şərait yaratmalı olacaqlar.

Onlar praktiki baxımdan:

a) Manila Bəyannaməsinin həyata keçirilməsində birbaşa və ya dolaylı yolla iştirak edəcək nazirliklərin idarələrində, administrasiyalarda və müxtəlif ictimai təşkilatlarda;

b) dövlətin qanunvericilik orqanları,

həmkarlar təşkilatları,
sahibkar təşkilatları,
siyasi dairələr,
turizm müəssisələri,
assosiativ turizm sektoru,
gənclər təşkilatları,
təlim sahəsi,
informasiya vasitələri,
dini təsisatlar
qəbilindən olan başqa instansiyalarda iş aparmalıdırlar.

Fəaliyyətin mümkün planları

13. Müşavirə yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq, **təvsiyə edir**:

a) bu müxtəlif qüvvələr təmsil etdikləri fəaliyyət sektorlarının xarakterinə müvafiq olaraq turizmin yeni konsepsiyasının həyata keçirilməsi üçün fəaliyyətə ayrı-ayrı və ya razılaşdırılmış hərəkətlər vasitəsi ilə cəlb edilsinlər və beləliklə Manila Bəyannaməsinin anlayış və meyarlarının daha yaxşı planlaşdırılmasına imkan versinlər;

b) hökumətlər turizmin yeni konsepsiyasının həyata keçirilməsinə şərait yaratmaq üçün görülmüş tədbirlər çərçivəsində yuxarıda "a" və "b" bəndlərində sadalanmış kateqoriyalara mənsub olan həmkarlar ittifaqları, sahibkarlar assosiasiyaları və digər əlaqədar təşkilatlarla sıx əlaqə saxlasınlar, çünki bu əlaqələr bütövlükdə milli cəmiyyətin Manila Bəyannaməsinin məqsəd və vəzifələrinə yaxınlaşmağa şərait yaratmaqla yanaşı həm də turizmlə bağlı spesifik fəaliyyət planları işlənib hazırlanarkən hökumətlərə əhalinin bütün təbəqələrinin tələbatını nəzərə almaq imkanı verir;

c) Ümumdünya Turizm Təşkilatının Baş Assambleyasının qəbul etdiyi və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının təsdiq etdiyi kimi, Ümumdünya Turizm Təşkilatı zəruri hallarda başqa beynəlxalq təşkilatlarla məsləhətləşərək turizmin yeni konsepsiyasının prinsiplərinin və əsas istiqamətlərinin həyata keçirilməsinə kömək etmək üçün beynəlxalq miqyasda bütün zəruri tədbirləri görsün.

İşdə rəhbər tutulmalı istiqamətlər

14. Müşavirə bu arzusunu **bildirir** ki, bu sənədin ünvanlandığı şəxslər aşağıdakı təklifləri konstruktiv ruhda qəbul etsin-

lər, həmin təkliflər yuxarıda göstərilən 4 sahədə tədricən praktika-da tətbiq edilməyin əsası olsun.

15. **Təvsiyə edir** ki, dövlətlər diskusiyanın əsasını təşkil etmiş sənədləri Akapulkoda keçirilmiş ümumdünya müşavirəsinin çıxardığı nəticələrə əlavə etsinlər.

16. **Həmçinin təvsiyə edir** ki, hökumətlər bu məqsədlərə nail olmaq üçün elə siyasət işləyib hazırlasınlar ki, onun həyata keçirilməsi üçün spesifik imkanlarına və vəzifələrinə müvafiq olan milli administrasiyalar, mərkəzi və ya desentralizasiya olunmuş, regional, subregional və yerli əhəmiyyətli administrasiyalar, özəl sektor və ictimai təşkilatlar öz səlahiyyətlərinə və imkanlarına müvafiq olaraq turizm fəaliyyətinə cəlb edilsinlər.

17. **Bundan əlavə, təvsiyə edir** ki, bu ümumi fəaliyyətə maliyyə və qanunvericilik xarakterli milli qurumlar, həmkarlar ittifaqı təşkilatı, sahibkarlar təşkilatları, siyasi qüvvələr, dini müəssisələr, peşəkar və assosiativ turizm dairələri və aşağıdakı hərəkətlərin əlaqələndirilməsi məqsədi ilə hər hansı başqa instansiya və ya əlaqədar ictimai təşkilat cəlb edilsin:

a) əhalinin bütün təbəqələri üçün istirahət hüququnun və asudə vaxtın keçirilməsi hüququnun, xüsusən maddəli işçilər üçün ödənişli məzuniyyət hüququnun hamılıqla qəbul edilməsi;

b) asudə vaxtdan istifadə edilməsinin tədricən yaxşılaşdırılması;

c) məzuniyyətlərin zaman etibarilə və istehsalat prosesinin tələblərindən asılı olaraq hissələrə bölünməsinə yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi;

d) mümkün olan yerlərdə səyahətlərlə bağlı formal qaydaları ərazi hüddudlarına daxilolma və ərazi hüddudlarından kənara çıxma ilə bağlı qaydaların, gömrük rəsmiləşdirilməsinin, valyuta normalarının və tibbi qaydaların sadələşdirilməsi;

e) daşımaların (hava, dəmiryol, dəniz, avtomobil yolları ilə daşımaları) şərtlərinin, məsələn gəlirləri orta və aşağı səviyyədə olan istirahət edənlər kateqoriyalarının, gənclərin, ahıl insanların və fiziki qüsurları olan şəxslərin səfərlərə cəlb edilməsi üçün güzəştli tariflər və ya hər hansı başqa formanın işlənilib hazırlanması yolu ilə yaxşılaşdırılması;

f) qəbul infrastrukturunun abadlaşdırılması və genişləndirilməsi, gəlirləri cüzi olan əhali kateqoriyaları üçün bu infrastruktura

turun daha sadə və operativ edilməsi, tikintidə, tikinti materiallarının seçimində, xidmətlərin təqdim edilməsində və tərtibatda ölkənin ənənələrinə cavab verən konsepsiyalara riayət edilməsi;

g) ətraf mühitin, ekoloji strukturun və ölkənin təbii, tarixi və mədəni sərvətlərinin qorunması;

h) ölkənin mövcud və ya potensial turizm resurslarından, xüsusən təbii, mədəni, bədii, tarixi və mənəvi sərvətlərdən keyfiyyətə optimal istifadə edilməsi, həqiqilik prinsipinə riayət edilməsi, bu sərvətlərin təhrif və saxtalaşdırmalardan qorunması;

i) gənclərin bütün kateqoriyaları üçün nəzərdə tutulan təlim proqramlarına turizmin daxil edilməsi, turizmin yeni prinsiplərinin və konsepsiyalarının xüsusi qeyd edilməsi;

j) ödənişli məzuniyyətlər konsepsiyasının həyata keçirilməsini sadələşdirmək məqsədi ilə ayrı-ayrı insanlara və kollektivlərə maddi və mənəvi yardım;

k) məzuniyyət hüququnu yeni əldə edənlərin malik olduğu vəsaitlərə müvafiq avadanlığın yaradılması;

l) əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin artırılmasına yönəlmiş maliyyə və texniki tədbirlər görülməsi;

m) bütövlükdə milli ərazi üzrə turist axınlarının paylaşıldırılmasının optimal inkişafı;

n) turizmin əhəmiyyətinin ictimai rəydə və hökumət dairələrində dövlət həyatının başqa sektorlarında qəbul edilən əhəmiyyətə bərabər olması;

o) vətəndaşın «qonaq/müsafır» kimi və ya «ev sahibi/baş çəkilən» kimi oynamaı olduğu ikili rola məktəb dövründən başlayaraq hazırlanmasını təmin edən tədbirlər görülməsi;

p) bütün müvafiq təhsil sistemləri səviyyələrində və müvafiq didaktik materiala asudə vaxtdan daha yaxşı istifadə etməyə, o cümlədən bunun nəticəsi kimi insanların yerdəyişməsinə sövq edən yeni məlumatlar daxil edilməsi;

q) nəqliyyat vasitələrinin, turizm operatorlarının və istehlakçıların sərəncamına verilmək üçün kifayət qədər və obyektiv informasiya materialının buraxılması;

r) turistlərlə yerli əhali arasında qarşılıqlı hörmətin təmin edilməsi məqsədi ilə daim ictimai fikrin tərbiyə edilməsi ilə bağlı iş aparılması.

TURİZM XARTİYASI VƏ TURİST MƏCƏLLƏSİ

Ümumdünya Turizm Təşkilatının Baş Assambleyasının VI sessiyasının 1 saylı Qətnaməsi ilə bəyənilmişdir. Sofiya (Bolqarıstan), 22 sentyabr 1985-ci il

Maddə I

1. Hər bir insanın istirahət və asudə vaxt hüququ, o cümlədən iş gününün ağlabatan həddə məhdudlaşdırılması və ödənişli vaxtaşırı məzuniyyət hüququ, eləcə də qanunla nəzərdə tutulan məhdudiyyətlərdən başqa heç bir məhdudiyyət qoyulmadan sərbəst hərəkət etmək hüququ bütün dünyada tanınır.

2. Bu hüquqdan istifadə edilməsi sosial tarazlıq və milli və ümumi şüurun yüksəldilməsi amilidir.

Maddə II

Bu hüququn nəticəsi olaraq dövlətlər daxili və beynəlxalq turizmin harmonik inkişafının təmin edilməsinə yönəlmiş siyasəti işləyib hazırlamalı və həyata keçirməli, eləcə də istirahət hüququndan istifadə edənlərin hamısının rifahı naminə istirahətin təşkil edilməsi ilə məşğul olmalıdırlar.

Maddə III

Bu məqsədlə dövlətlər:

a) həm daxili, həm də beynəlxalq turizmin nizamlı və harmonik inkişafına kömək etməli;

b) turizm siyasətini müxtəlif səviyyələrdə - yerli, regional, milli və beynəlxalq səviyyələrdə həyata keçirilən ümumi inkişaf siyasətinə uyğunlaşdırmalı və turizm sahəsində həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli əsasda əməkdaşlığı genişləndirməli, bu məqsədlə Ümumdünya Turizm Təşkilatının imkanlarından da istifadə etməlidir;

c) Beynəlxalq turizmə dair Manila Bəyannaməsinin prinsiplərinə və Akapulko sənədinə, yeri gəldikdə öz milli prioritetlərinə müvafiq olaraq və Ümumdünya Turizm Təşkilatının iş proqramı çərçivəsində turizm sahəsində öz siyasətini, planlarını və proqramlarını işləyib hazırlayarkən və həyata keçirərkən lazımcı diqqət yetirməli;

d) hər kəsin, xüsusən iş vaxtının və asudə vaxtın tənzimlənməsi, illik ödənişli məzuniyyətlər sisteminin müəyyən edilməsi və ya yaxşılaşdırılması, bu cür məzuniyyət günlərinin il ərzində müntəzəm bölüşdürülməsi, eləcə də gənclər turizminə, ahıl yaşlı insanların və fiziki qüsurları olan şəxslərin turizminə xüsusi diqqət yetirilməsi vasitəsilə hər kəsin daxili və beynəlxalq turizmə iştirak etməsinə imkan verən tədbirlər görülməsinə kömək etməli;

e) müasir və gələcək nəsillərin mənafeyi naminə insanı və təbiəti, ictimai münasibətləri və mədəniyyəti əhatə edən, bütün bəşəriyyətin sərvəti olan turizm mühitini qorumaqlıdır.

Maddə IV

Dövlətlər həmçinin:

a) turistlərin - həm ölkə vətəndaşlarının, həm də əcnəbi turistlərin baş çəkdikləri yerlərin ictimai sərvətlərindən istifadə etmələrinə şərait yaratmalı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı, Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı, Gömrük Əməkdaşlığı Şurası və ya hər hansı başqa təşkilat tərəfindən, o cümlədən Ümumdünya Turizm Təşkilatı tərəfindən buraxılmış formal qaydaların sadələşdirilməsi barədə mövcud sənədlərin müddəalarını tətbiq etməklə, səyahətlərə aid məhdudiyyətlərin tədricən azaldılması nəzərə alınmaqla həmin sənədlərin müddəalarını tətbiq etməli;

b) turizm şüurunun artmasına şərait yaratmalı və müsafirlərlə yerli əhali arasında qarşılıqlı anlaşmanı və qarşılıqlı zənginləşməni yaxşılaşdırmaq məqsədilə onların şüurunun artmasına kömək etməli;

c) preventiv müdafiə tədbirləri vasitəsilə müsafirlərin və onların əmlakının təhlükəsizliyini təmin etməli;

d) mümkün qədər yaxşı gigiyena şəraiti və səhiyyə xidmətlərindən istifadə etmək, eləcə də yoluxucu xəstəliklərin və bədbəxt hadisələrin qarşısını almaq imkanlarını təqdim etməli;

e) fahişəlik məqsədilə başqalarının istismar edilməsi üçün turizmdən hər hansı şəkildə istifadə edilməsi imkanının qarşısını almalı;

f) turistləri və yerli əhalini qorumaq məqsədilə narkotik maddələrdən qeyri-leqal istifadənin qarşısının alınması tədbirlərini gücləndirməlidirlər.

Maddə V

Nəhayət, dövlətlər:

a) öz ölkəsinin vətəndaşları olan turistlərə və əcnəbi turistlərə ölkədə milli mənafə naminə ərazinin müəyyən rayonlarına münasibətdə qəbul edilmiş hər hansı məhdudlaşdırıcı tədbirlərə xələl gətirmədən sərbəst hərəkət etmələrinə imkan verməli;

b) turistlərə münasibətdə hər hansı ayrı-seçkilik tədbirlərinə yol verməməli;

c) turistlərin inzibati və hüquqi xidmətlərə, eləcə də konsulluqların nümayəndələrinə çevik müraciət etmələrinə imkan yaratmalı və onların sərəncamına daxili və xarici ictimai rabitə vasitələri təqdim etməli;

d) tranzit və müvəqqəti olma yerlərində yerli əhalinin adətlərini anlamaq üçün şərait yaradılması məqsədilə turistlərin məlumatlandırılmasına kömək etməlidirlər.

Maddə VI

1. Tranzit və müvəqqəti olma yerlərində yerli əhali öz münasibəti və davranışı ilə ətraf təbii və mədəni mühitə qayğıkeş münasibəti təmin etməklə özlərinin məxsusi turizm resurslarından sərbəst istifadə etmək hüququna malikdir.

2. Yerli əhali həmçinin turistlərdən onların adətlərini, dinini və bəşər irsinin tərkib hissəsi olan mədəniyyətlərinin başqa cəhətlərinin başa düşülməsini və onlara hörmət edilməsini gözləməyə haqlıdır.

3. Bu cür anlamaya və qayğıkeş münasibətə kömək məqsədilə:

a) yerli əhalinin adətləri, onun ənənəvi və dini fəaliyyəti, qadağa yerləri, müqəddəs yerlər və hörmət edilməsi zəruri olan ziyarətgahlar barədə;

b) onların qorunub saxlanmalı olan bədii, arxeoloji və mədəni dəyərləri barədə;

c) qorunub saxlanmalı olan fauna, flora və digər təbii ehtiyatlar barədə müvafiq informasiyanın yayılmasına kömək etmək zəruridir.

Maddə VII

Tranzit və müvəqqəti olma yerlərində yerli əhaliyə təklif edilir ki, turistləri mümkün qədər qonaqərvərliklə qəbul etsinlər, onlarla

nəzakətli davransınlar və harmonik insani və ictimai münasibətlərin inkişaf etdirilməsi üçün zəruri hörmət bildirsinlər.

Maddə VIII

1. Turizm sahəsinin işçiləri və turizm, səyahətlərə xidmətlər təqdim edənlər bu xartiyanın müddələrinin həyata keçirilməsinə və turizmin inkişafına müsbət töhfə verə bilərlər.

2. Onlar bu Xartiyanın prinsiplərinə əməl etməli və öz peşəkar fəaliyyəti çərçivəsində öz üzərlərinə götürdüləri hər hansı öhdəliklərə riayət etməli, turizmin humanist xarakterinin bərqərar olmasına kömək məqsədilə təqdim edilən turizm məhsullarının yüksək keyfiyyətini təmin etməlidirlər.

3. Onlar, xüsusən, turizmdən başqa insanların istismar edilməsinin bütün növləri üçün istifadə etməyin təqdir edilməsinə mane olmalıdırlar.

Maddə IX

Turizm sahəsində işləyənlərə və turizm və səyahətlər üçün xidmətlər təqdim edənlərə müvafiq milli və beynəlxalq qanunvericilik vasitəsilə onların:

a) hər hansı maneələr və ya ayrı-seçkilik olmadan əlverişli şəraitdə öz fəaliyyəti ilə məşğul olmasına;

b) ixtisaslı insan resursları ilə təmin olunmaq məqsədilə həm ölkə daxilində, həm də xaricdə ümumi və texniki peşə hazırlığından istifadə etmək;

c) öz aralarında, eləcə də milli və beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə ümumi hakimiyyət orqanları ilə onların fəaliyyətinin əlaqələndirilməsini yaxşılaşdırmaq və onların təqdim etdikləri xidmətlərin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə əməkdaşlıq etmək imkanı verən zəruri şərait yaradılmasına kömək edilməlidir.

TURIST MƏCƏLLƏSİ

Maddə X

Turistlər öz davranışı ilə həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmaya və dostluq münasibətlərinə şərait yaratmalı və beləliklə sülhün qorunub saxlanması-na kömək etməlidirlər.

Maddə XI

1. Turistlər tranzit və müvəqqəti olma yerlərində qərarlaşmış siyasi, sosial, əxlaqi və dini qaydalara hörmət etməyə və mövcud qanun və qaydalara tabe olmağa borcludurlar.

2. Həmin yerlərdə turistlər həmçinin:

a) yerli əhalinin adətlərinə, etiqadına və hərəkətlərinə münasibətdə ən yüksək səviyyədə anlama nümayiş etdirməli və yerli əhalinin təbii və mənəvi sərvətlərinə münasibətdə ən yüksək hörmət göstərməli;

b) onlarla yerli əhali arasında mövcud iqtisadi, sosial və mədəni fərqləri vurğulamaqdan çəkinməli;

c) turistləri qəbul edən yerli əhalinin bəşəriyyətin ümumi sərvətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan mədəniyyətinə həssas olmalı;

d) fahişəlik məqsədilə başqalarının istismar edilməsinə mane olmalı;

e) narkotik maddələrin və ya digər qadağan edilmiş preparatların alverindən, daşınmasından və istifadə edilməsindən çəkinməlidirlər.

Maddə XII

Turistlər bir ölkədən başqa ölkəyə və ya qəbul edən ölkənin hüduqları daxilində səyahət zamanı müvafiq hökumət tədbirləri vasitəsilə öz xeyirlərinə:

a) inzibati və maliyyə nəzarətinin yumşaldılması;

b) müvəqqəti olma müddətində turizm xidmətlərinin satıcılar tərəfindən təqdim edilə biləcək nəqliyyatda mümkün qədər yaxşı şəraitdən istifadə etmək imkanına malik olmalıdırlar.

Maddə XIII

1. Turistlər həm öz ölkələrinin daxilində, həm də həmin ölkələrin hüduqlarından kənarda turistlər üçün maraq doğuran yerlərdən və ayrı-ayrı rayonlardan sərbəst istifadə etmələrinə və mövcud qaydalar və məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla sərbəst hərəkət etmələrinə imkan verilməlidir.

2. Turistlər turizm baxımından maraq doğuran yerlərə və ayrı-ayrı rayonlara gəldikdə, eləcə də onların bütün tranzit və müvəqqəti olma müddətində öz rahatlıqları üçün aşağıdakı im-

kanlara malik olmalıdırlar:

a) onların səyahəti və müvəqqəti olma müddətində rəsmi turizm təşkilatları və turizm xidmətlərinin satıcıları tərəfindən təqdim edilən şərait və imkanlar barədə obyektiv, dəqiq və hərtərəfli məlumat almaq;

b) şəxsi təhlükəsizlik, öz əmlakının təhlükəsizliyi, eləcə də özlərinin istehlakçı hüquqlarının qorunması;

c) xüsusən yerləşmə, ictimai yaşə vasitələrində və nəqliyyatda müvafiq ictimai gigiyena; yoluxucu xəstəliklərin və bədbəxt hadisələrin qarşısının alınması üçün təsirli tədbirlər barədə informasiya, eləcə də səhiyyə xidmətlərindən maneəsiz istifadə etmək imkanı;

d) həm ölkə daxilində, həm də xaricə çevik və effektiv ictimai rabitədən istifadə etmək imkanı;

e) onların hüquqlarının qorunması üçün zəruri olan inzibati və hüquqi prosedur və zamanətlər;

f) öz dininə etiqad etmək imkanı və bu məqsədlə müvafiq şərait.

Maddə XIV

Hər bir insan özünün istirahət hüququnu tam həcmdə həyata keçirmək, turizmin üstünlüklərindən ən əlverişli şərtlərlə istifadə etmək və yeri gəldikdə qanuna müvafiq olaraq bu məqsədlə başqaları ilə birləşmək üçün öz ehtiyacları barədə qanunvericilik orqanlarının və ictimai təşkilatların nümayəndələrinə məlumat vermək hüququna malikdir.

Beynəlxalq turizmin çoxtərəfli əsasda hüquqi tənzimlənməsi Birləşmiş Millətlər Təşkilatı çərçivəsində həyata keçirilir və Ümumdünya Turizm Təşkilatı beynəlxalq turizm üzrə universal ixtisaslaşdırılmış təşkilat mövqeyi tutur.

TURİZMƏ DAİR HAAQA BƏYANNAMƏSİ

Turizmə dair Parlamentlərarası

Konfrans tərəfindən qəbul edilmişdir.

Haaqa (Niderland), 10-14 aprel 1989-cu il.

1989-cu il aprelin 10-dan 14-dək Niderland Parlamentlərarası Qrupunun dəvəti ilə Parlamentlərarası İttifaq (Pİ) və Ümumdünya Turizm Təşkilatı (ÜTT) tərəfindən Haaqada (Niderland) keçirilmiş

Turizm üzrə Parlamentlərarası Konfrans həm fərdi, həm də kollektiv turist səyahətlərinin, səfərlərin və gəlişlərin bütün ölkələrin mənafeyinə uyğun olmasını, iqtisadi, sosial və mədəni inkişafa töhfə verməklə beynəlxalq birliyin üzvləri olan dövlətlər arasında etimad və qarşılıqlı anlaşma şəraiti yaradılmasına, beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafına və deməli, bütün dünyada sülhün möhkəmlənməsinə şərait yaratdığını **hesab edərək**,

bu fəaliyyət həyata keçirilərkən inkişaf etməkdə olan ölkələrin turizm sahəsində xüsusi problemlərinin də nəzərə alınmalı olduğunu **hesab edərək**,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən 1948-ci il dekabrın 10-da qəbul edilmiş İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinin, o cümlədən, «hər bir insanın istirahət və asudə vaxt hüququna, o cümlədən iş vaxtının ağlabatan həddə məhdudlaşdırılması və vaxtaşırı ödənişli məzuniyyət hüququna malik olmasını» bəyan edən 24-cü maddəni, eləcə də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən 1966-cı il dekabrın 16-da qəbul edilmiş İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 7-ci maddəsinə əsasən dövlətlərin hər bir insan üçün «istirahət, asudə vaxt, iş vaxtının ağlabatan həddə məhdudlaşdırılması və vaxtaşırı ödənişli məzuniyyət, eləcə də bayram günləri üçün ödəniş almaq hüququnu» təmin etməyi öhdəyə götürmələrini və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Assambleyası tərəfindən 1966-cı il dekabrın 16-da qəbul edilmiş Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 12-ci maddəsinə görə «hər bir insanın istənilən ölkəni, onun öz ölkəsi də daxil olmaqla tərk etməkdə azad olmasını» **xatırladaraq**,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq turizm və səyahətlərə dair Konfransı (Roma, sentyabr 1963-cü il) tərəfindən

qəbul edilmiş Qətnaməni və tövsiyələri, xüsusən dünyanın müxtəlif ölkələrində turizmin inkişafına və beynəlxalq turizmə münasibətdə hökumətlərin formal qaydalarının sadələşdirilməsinə dair tövsiyələri **nəzərə alaraq**,

Beynəlxalq turizmə dair Manila Bəyannaməsində və Akapulko Sənədində, turizmin humanist aspektini xüsusi vurğulayan Turist Məcəlləsində və Turizm Xartiyasında şərh edilmiş prinsiplərdən **ruhlanaaraq**, turizmin sülhün və beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmlənməsinin ən mühüm amili və bütün xalqların həyatının keyfiyyətinin artırılması vasitəsi kimi yeni rolunu etiraf etməklə və onun inkişafı ilə əlaqədar, xüsusən turizmin əhəmiyyəti və bəşər irsinin bir hissəsi kimi turizm resurslarının qorunmasının və çoxaldılmasının əhəmiyyəti barədə dünya xalqlarının məlumatlanma səviyyəsinin artırılması baxımından yeni beynəlxalq iqtisadi qaydanın bütün tərəflərin mənafeələrinə cavab verən daha ədalətli qayda yaradılmasına töhfə vermək məqsədilə,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən etiraf edildiyi kimi, Ümumdünya Turizm Təşkilatının turizmin inkişafında mərkəzi və həlledici rolunu **xatırladaraq**, «qirindən, cinsindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq bütün insanlar üçün iqtisadi inkişafa, beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmaya, sülhə, tərəqqiyə, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hamılıqla hörmət və riayət edilməsinə töhfə vermək üçün turizmin inkişafına kömək» məqsədilə,

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT), Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhsil, Elm və Mədəniyyət məsələləri üzrə Təşkilatı (YUNESKO), Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı (İMO), Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı (İKAO), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramı (YUNEP), Beynəlxalq Cinayət Polisi Təşkilatı (İnterpol) və İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) kimi çoxsaylı hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinin turizmin harmonik inkişafına mühüm töhfə verə biləcəyini **dərk edərək** və bu təşkilatların Ümumdünya Turizm Təşkilatı ilə sıx əməkdaşlığının əhəmiyyətini **vurğulayaraq**,

hər bir insanın əmək hüququnun təbii nəticəsi kimi, İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsində, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları haqqında Paktlarında və digər beynəlxalq və regional hüquqi sənədlərdə artıq təsbit edilmiş istirahət,

asudə vaxt və ödənişli vaxtaşırı istirahət hüququnu, eləcə də bu vaxtdan öz məzuniyyətlərini keçirmək, təhsil və ya əyləncə məqsədilə sərbəst səfərlər etmək və həm daxili, həm də beynəlxalq turizmdən əldə edilən nemətlərdən istifadə etmək hüququnu **təntənəli şəkildə təsdiqləyərək**,

Turistlərin daşınması ilə məşğul olan rəsmi assosiasiyaların I-cı Beynəlxalq Konqresinin 1925-ci ildə məhz Haaqada keçirilməsini və Rəsmi Turizm Təşkilatlarının Beynəlxalq İttifaqının təsis edildiyini, 1975-ci ildə həmin İttifaqın Ümumdünya Turizm Təşkilatına çevrilməsini **xatırladaraq**,

Turizmə dair Haaqa Bəyannaməsini beynəlxalq əməkdaşlıq, xalqlar arasında yaxınlaşma vasitəsi, fərdi və kollektiv inkişaf amili **əlan edir**;

parlamentləri, hökumətləri, turizm fəaliyyətinə görə cavabdeh olan dövlət və özəl təşkilatları, assosiasiyaları və müəssisələri, turizm sahəsində peşəkarları, eləcə də turistlərin özlərini bu fəaliyyətin prinsiplərini aşağıda şərh edilən şəkildə söylə nəzərə almağa və öz fəaliyyətlərində daim həmin prinsiplərə əsaslanmağa **çağırır**.

I prinsip

1. Turizm dövrümüzdə yüz milyonlarla insanın gündəlik həyatına daxil olmuş bir hadisədir:

a) o, insanların yaşayış və iş yerlərindən bütün sərbəst yerdəyişmələrini, eləcə də bu yerdəyişmələr nəticəsində yaranan tələbatı təmin etmək üçün yaradılan xidmətlər sahəsini əhatə edir;

b) turizm insanların və müasir cəmiyyətlərin həyatı üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edən bir fəaliyyət növü olub ayrı-ayrı şəxslərin asudə vaxtından istifadə etməyin mühüm formasını və millətlərin həyatının bütün sektorlarının beynəlmilləşməsi nəticəsində zəruri olmuş şəxsiyyətlərarası və siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin əsas vasitəsinə çevrilmişdir;

c) o, hər kəsin qayğısına çevrilməlidir: o eyni zamanda müasir cəmiyyətdə həyatın keyfiyyətinin nəticəsi və həlledici amilidir, buna görə də parlamentlər və hökumətlər cəmiyyətin digər əsas tələbatının və fəaliyyət növlərinin təmin edilməsinə harmonik uyğun şəkildə turizmin inkişafını təmin etmək məqsədilə ona getgədə daha fəal diqqət yetirməlidirlər.

2. Bütün hökumətlər daxili və beynəlxalq turizmin inkişafı

finin ən mühüm şərti olan milli, regional və beynəlxalq səviyyələrdə sülhü və təhlükəsizliyi möhkəmlətməyə çalışmalıdırlar.

II prinsip

1. Turizm bütün ölkələr üçün o halda sosial-iqtisadi tərəqqiyə səmərəli kömək vasitəsi ola bilər ki, eyni zamanda ən təxirəsalınmaz milli vəzifələri yerinə yetirmək və milli iqtisadiyyatın elə məqbul özlü-nütəminetmə səviyyəsinə çatmaq üçün bütün zəruri tədbirlər görülsün ki, bu halda ölkə turizmdən əldə etmək ümidində olduğundan artıq vəsait sərf etməli olmasın.

2. Buna müvafiq olaraq, lazım gəldikdə ikitərəfli və çoxtərəfli texniki əməkdaşlığın müxtəlif formalarının köməyi ilə aşağıdakıları təmin etmək üçün zəruri tədbirlər görülməlidir:

a) etibarlı infrastruktur yaradılması və əsas obyektlərin mövcud olması;

b) müxtəlif səviyyələrdə fərdi turizm sənayesinin tələbatının təmin edilməsi üçün tədris müəssisələrinin yaradılması;

c) digər prioritet sektorlar: kənd təsərrüfatı, sənaye, səhiyyə, sosial təminat, təhsil və başqaları ilə yanaşı turizm də ölkənin kompleks inkişaf planının tərkib hissəsi olmalıdır;

d) daxili turizmin inkişafı da beynəlxalq turizmin inkişafı ilə eyni dərəcədə stimullaşdırılmalıdır. Daxili turizmin möhkəm bazası ölkədə beynəlxalq turizmin inkişafında mühüm üstünlük olardı;

e) hələ daxili turizmin planlaşdırılması mərhələsində cəmiyyətin rifahı naminə tarazlaşdırılmış və kompleks tərəqqinin formalaşması üçün inkişafın ümumi planı nəzərə alınmaqla ərazi baxımından yanaşma olmalıdır;

f) turistlərin qəbul yerlərinin təbii fiziki və mədəni ətraf mühitinin ümumi imkanları (buraxıcılıq qabiliyyəti) həmişə diqqətlə nəzərə alınmalıdır.

III prinsip

1. Təbii, mədəni və insani ətraf mühitin korlanmamış olması turizmin inkişafı üçün əsas şərtidir. Bundan əlavə, turizmin səmərəli idarə edilməsi fiziki ətraf mühitin və mədəni irsin qorunmasına və inkişafına, eləcə də həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə sanballı töhfə verə bilər.

2. Turizm ilə ətraf mühit arasında mövcud olan bu dərini

qarşılıqlı əlaqə nəzərə alınmaqla aşağıdakıların təmin edilməsi üçün təsirli tədbirlər görülməlidir:

a) həm ölkə daxilində, həm də xaricdə səyahət edən turistlər onların gətirdiyi yerlərdə təbii, mədəni və insani ətraf mühitin qorunub saxlanması və ona hörmət edilməsi baxımından məlumatlandırılmalı və maarifləndirilməlidir;

b) Ümumdünya Ətraf Mühit və İnkişaf Komissiyasının məruzəsində (Brundtland məruzəsi) və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit üzrə Proqramının (YUNEP) «2000-ci ilə qədər olan dövrdə və sonrakı illərdə ətraf mühitin proqnozu» məruzəsində şərh edilmiş «dəstəklənən inkişaf» konsepsiyası əsasında turizmin inkişafının kompleks şəkildə planlaşdırılmasına kömək edilməlidir, nəzərə almaq lazımdır ki, bu sənədlərin hər ikisi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən bəyənilmişdir;

c) turistlərin gətirdiyi yerlərin buraxıcılıq qabiliyyətinin səviyyəsi müəyyən edilməli və hətta bu səviyyəyə riayət edilməsi müəyyən dövrlərdə və ya mövsümlərdə həmin yerlərə getməyin məhdudlaşdırılması demək olduqda belə ona riayət olunması təmin edilməlidir;

d) istirahət, idman, tarix, arxeologiya, incəsənət, mədəniyyət, din, elm, sosial mühit və ya texnika baxımından maraq doğuran süni və (və ya) təbii turizm obyektlərinin siyahısının tərtib olunması davam etdirilməli və turizmin inkişaf planlarında ətraf mühitin qorunması və turistlərin, turizm sənayesinin və bütövlükdə ictimaiyyətin təbii və mədəni ətraf mühitin qorunmasının vacibliyi barədə məlumatlandırılmasına kömək etməyin zəruriliyi ilə bağlı məsələlərin məxsusi nəzərə alınması üçün tədbirlər görülməlidir;

e) turistlərlə onları qəbul edən əhali arasında daha sıx əlaqəyə və qarşılıqlı anlaşmaya şərait yaradan, mədəni bənzərsizliyi qoruyub saxlayan və müxtəlif orijinal turizm məhsulları və turizm obyektləri təklif edən turizmin alternativ formalarının inkişafı stimullaşdırılmalıdır;

f) həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə bu məqsədlərə nail olmaq üçün dövlət sektoru ilə özəl sektorun zəruri əməkdaşlığı təmin edilməlidir.

IV prinsip

1. Turizmin aşkar ifadə olunmuş humanist xarakteri nəzərə alınmaqla turistlərin özlərini - istər əcnəbi turistlərin, istərsə də öz öl-

kəsində səyahət edən turistlərin spesifik problemlərinə həmişə diqqət yetirilməlidir. Əcnəbi turist dedikdə:

a) özünün daimi yaşayış yeri ölkədən başqa hər hansı digər ölkəyə səyahət etmək niyyətində olan və (və ya) səyahət edən,

b) səyahətinin əsas məqsədi üç aydan artıq olmayan müddətdə səfər etmək və ya başqa ölkədə olmaqdan ibarət olan, üç aydan artıq müddətdə başqa ölkədə olmağa icazə verilmiş və ya üç aylıq icazə bərpa edilmiş hallar olmaqla olmaqla,

c) getdiyi ölkədə ona bu cür təklif edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq orada hər hansı ödənişli fəaliyyəti həyata keçirməyəcək,

d) göstərilən səfərin və ya həmin ölkədə olma müddətinin sonunda getdiyi ölkəni hökmən ya özünün daimi yaşadığı ölkəyə qayıtmaq və ya başqa ölkəyə səfər etmək üçün tərk edəcək istənilən şəxs nəzərdə tutulur.

2. Buradan belə bir məntiqi nəticə çıxır ki, əgər konkret şəxs 1-ci bənddə sadalanan bütün şərtlərə uyğun gəlmirsə onu, məsələn turist kimi səfər etmək və ya qalmaq məqsədilə müəyyən ölkəyə turist qismində gələndən sonra həmin ölkədə məskunlaşmaq və (və ya) həmin ölkədə ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün səfərinin və ya həmin ölkədə olma müddətini artırmağa çalışan şəxs əcnəbi turist hesab edilə bilməz.

V prinsip

1. Hər bir insanın istirahət və asudə vaxt hüququ, o cümlədən asudə vaxtın ağlabatan tərzdə məhdudlaşdırılması və vaxtaşırı ödənişli məzuniyyət hüququ, eləcə də qanunda aşkar şəkildə nəzərdə tutulmuş və yerdəyşmə azadlığı prinsipinin özünü şübhə altına almayan, ağlabatan tərzdə məhdudlaşdırılmalı olan sərbəst səyahət etmək hüququ hamı tərəfindən tanınmalıdır.

2. Hər bir kişinin və hər bir qadının bu əsas hüquqlarını tamamilə təmin etmək üçün:

a) daxili və xarici turizmin, asudə vaxtın keçirilməsi ilə bağlı fəaliyyət növlərinin onlarda iştirak edən bütün insanların rifahı naminə harmonik inkişafı siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi;

b) Beynəlxalq Turizmə dair Manila Bəyannaməsində, Akapulko Sənədində, Turizm Xartiyasında və Turist Məcəlləsin-

də şərh edilmiş prinsiplərə, xüsusən dövlətlərin öz milli prioritetlərinə müvafiq olaraq turizmin inkişafı siyasətini, planlarını və proqramlarını işləyib hazırladığı və ya həyata keçirdiyi hallarda lazımınca diqqət yetirilməsi zəruridir.

VI prinsip

Turizmin inkişafı səyahətlərin sadələşdirilməsini tələb edir. Buna görə də dövlət sektoru və özəl sektor:

a) həm fərdi qaydada, həm də kollektiv əsasda, istifadə edilən nəqliyyat növündən asılı olmayaraq turist səyahətlərinin, səfərlərin və başqa yerdə olmağın sadələşdirilməsi üçün;

b) pasportlar, vizalar, tibbi və valyuta nəzarəti və xaricdəki turizm nümayəndəliklərinin statusu ilə bağlı turizm rəsmiləşdirilməsinin sadələşdirilməsi üçün müvafiq tədbirlər görülməsi yolu ilə turist səyahətlərinin, səfərlərin və başqa yerlərdə olmağın əhatə dairəsinin genişləndirilməsinə səmərəli töhfə verilməsi üçün;

c) bu məqsədlə Turist səyahətlərinin, səfərlərin və başqa yerlərdə olmağın sadələşdirilməsinə dair Budapeşt Konvensiyasının qəbul edilməsinə və onun yerinə yetirilməsinə kömək etmək üçün təsirli tədbirlər görülməlidir. Bu, turistlərə tətbiq edilən hüquqi qaydaların liberallaşdırılmasına, turizm müəssisələrinin, turizm agentliklərinin və turistlərə xidmət edən başqa təşkilatların fəaliyyəti ilə bağlı texniki normaların uzlaşdırılmasına kömək edərdi.

VII prinsip

Turistlərin təhlükəsizliyi və müdafiəsi, onların ləyaqətinə hörmət edilməsi turizmin inkişafının zəruri şərtidir. Buna görə də:

a) turist səyahətlərinin, turist səfərlərinin və onların başqa yerlərdə olmasının sadələşdirilməsi tədbirləri turistlərin və turist obyektlərinin, eləcə də turistlərin ləyaqətinin qorunması və onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün tədbirlərlə müşayiət edilməli;

b) bu məqsədlə turistlərin və turist obyektlərinin təhlükəsizliyinin və onların müdafiəsinin təmin edilməsinə, eləcə də turistlərin ləyaqətinə hörmət edilməsinə yönəlmiş səmərəli siyasət yaradılmalı;

c) turistlər tərəfindən istifadə edildiyinə görə xüsusi diqqət tələb edən turist malları, obyektləri və avadanlıq dəqiq müəyyən edilməli;

d) müvafiq sənədlər və informasiya hazırlanmalı və turizm obyektləri və (və ya) turistlərə göstərilən yerlər üçün təhlükə yarandığı halda həmin sənədlərin və informasiyanın əlçatan olması təmin edilməli;

e) hər bir ayrıca ölkədə qanunvericilik sistemləri üçün spesifik proseduralara müvafiq olaraq turistlərin qorunması sahəsində hüquqi qaydalar yerinə yetirilməli, o cümlədən şəxsən turistlərə və ya onların əmlakına zərər vuran hərəkətlər baş verdiyi halda, xüsusən ən təhlükəli akt olan terrorizm halında milli məhkəmələrdə səmərəli məhkəmə müdafiəsinə nail olmaq üçün hüquqi qabiliyyəti təmin edilməli;

f) turistlərin təhlükəsizliyi və müdafiəsi məsələlərini tənzimləyən tövsiyə xarakterli tədbirlər proqramı işlənib hazırlanarkən dövlətlər Ümumdünya Turizm Təşkilatı çərçivəsində əməkdaşlıq etməlidirlər.

VIII prinsip

Terrorizm turizmə və turistlərin yerdəyişmələrinə real təhlükədir. Terroristlərə münasibət hər hansı başqa cinayətkar elementlərə münasibət kimi olmalı, onlara münasibətdə iddia müddəti tətbiq edilmədən onlar təqib edilməli və cəzalandırılmalıdır; bu halda heç bir ölkə terroristlər üçün təhlükəsiz sığınacaq yerinə çevrilməz.

IX prinsip

1. Şəxsiyyətlərarası fəaliyyət olan turizmin keyfiyyəti təqdim edilən xidmətlərin keyfiyyətindən asılıdır. Buna görə də geniş ictimaiyyət üçün məktəbdən başlayan müvafiq təhsil, turizm sahəsində peşəkarların təhsili və təlimi, bu peşəni mənimsəyən yeni şəxslərin hazırlanması turizm sənayesi, turizmin inkişafı üçün son dərəcə vacibdir.

2. Bununla əlaqədar:

a) səyahətlər və turizm üçün, o cümlədən orta və ali məktəblərin tədris planına turizmin daxil edilməsi yolu ilə ayrıca şəxslərin hazırlanması üçün;

b) turizm peşələrinin nüfuzunun artırılması və ilk növbədə gənclərin turizm sahəsində karyera seçiminin təqdir edilməsi üçün;

c) beynəlxalq səviyyədə standartlaşdırılmış, diplomların

qarşılıqlı tanınmasını və turizm işçilərinin mübadiləsini asanlaşdıran tədris planı səviyyəsində təlimi və təhsili təmin edə biləcək tədris müəssisələri şəbəkəsi yaradılması üçün;

d) YUNESKO-nun bu sahədə tövsiyələrinə müvafiq olaraq müəllimlərin öyrədilməsinə, fasiləsiz təhsil prosesinə və bütövlükdə turizm işçilərinin, eləcə də səviyyəsindən asılı olmayaraq müəllimlərin ixtisaslandırma kurslarının keçirilməsi üçün;

e) turizmin inkişafında kütləvi informasiya vasitələrinin çox mühüm rolunun qəbul edilməsi üçün təsirli tədbirlər görülməlidir.

X prinsip

1. Turizm dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən, eləcə də turizm sənayesi və müvafiq hakimiyyət orqanları tərəfindən bu fenomenin bütün aspektləri nəzərə alınmaqla kompleks şəkildə və ardıcıl əsasda planlaşdırılmalıdır.

2. Turizm milli həyatda ən azı iqtisadi və sosial fəaliyyətin başqa növləri kimi sənaye əhəmiyyəti kəsb etdiyinə görə və elmi-texniki tərəqqi genişləndikcə, asudə vaxt artdıqca turizmin rolunun da artacağına görə bütün ölkələrdə milli turizm administrasiyalarının hüquq və vəzifələrini genişləndirmək, onları iqtisadiyyatın digər ən iri sektorları üçün cavabdeh olan administrasiyaların malik olduğu səviyyəyə çatdırmaq zəruridir.

3. Turizmlə əlaqədar qarşıya çıxan problemlərə global yanaşmanın zəruriliyi həqiqətən milli turizm siyasətinin yaradılmasını tələb edir. Bu siyasət işlənib hazırlanarkən parlamentlər müvafiq imkanlar əldə etməklə turizmə aid xüsusi qanunvericilik və lazım gələrsə qanun qüvvəsinə malik olan turist məəcəlləsi qəbul etmək imkanına malik olmaqla xüsusi rol oynaya bilər.

4. Turizmin beynəlxalq miqyasları nəzərə alınmaqla onun harmonik inkişafı üçün həm dünya miqyasında, həm də regional əsasda birbaşa dövlətlərarası əməkdaşlıq vasitəsilə və Ümumdünya Turizm Təşkilatı kimi beynəlxalq təşkilatların kanalları ilə, eləcə də özəl turizm sektorunun müxtəlif komponentləri arasında qeyri-hökumət və peşəkar təşkilatlar vasitəsilə beynəlxalq əməkdaşlıq zəruridir.

Turizmə dair Haaqa Bəyannaməsinə Əlavə KONKRET NƏTİCƏLƏR VƏ TÖVSIYƏLƏR

Turizmə dair Parlamentlərarası Konfrans,
Turizmə dair Haaqa Bəyannaməsinin prinsiplərini **şərh**
edərək aşağıdakı konkret nəticələri və tövsiyələri **qəbul edir**.

1. TURİZMİN İQTİSADI VƏ SOSIAL İNKİŞAFDA TUTDUĞU YER

NƏTİCƏLƏR

1. Bu gün turizmin əhəmiyyətini və onun iqtisadi potensialını aşağıdakı statistik məlumatların köməyiylə (1988-ci il üçün) göstərmək olar:

mövcud hesablamalara görə daxili və beynəlxalq turizm üçün ümumi xərclər (aviabiletlərin dəyəri də daxil olmaqla) dünya üzrə ümumi milli məhsulun 12%-ni təşkil edir;

1,5 milyard daxili və beynəlxalq turist səfəri qeydiyyatda alınmışdır, bu səfərlərdə Yer kürəsi əhalisinin üçdə bir hissəsi iştirak etmişdir;

dünya üzrə ixracın ümumi həcmnin 6%-i və dünya üzrə xidmətlər satışının 25-30%-i beynəlxalq turizmin payına düşmüşdür;

mövcud proqnozlara görə 2000-ci ilə qədər beynəlxalq turizmin illik artımı təqribən 4% təşkil edəcək və 2000-ci ildə turizm dünyada aparıcı ixrac sahəsinə çevriləcəkdir.

2. Bu dramatik dəyişikliklərin iqtisadiyyata, ətraf mühitə və insanlara potensial təsiri o qədər geniş miqyas alacaqdır ki, «turizm inqilabı» barədə danışmağa əsas olacaqdır.

3. Turizmin köməyiylə insan o vaxtadək bilmədiklərini dərk etmək, dünyanı tam şəkildə anlamaq və hiss etmək imkanı əldə edə biləcək; onlar dünyanın bütün vətəndaşlarına səyahət etmək imkanı verən bu inqilabda qanuni qürur hissi ilə iştirak edə biləcəklər.

4. Turizm qarşılıqlı anlaşmanın və bir-biri haqqında biliklərin genişlənməsində və deməli, sülhün möhkəmlənməsində və beynəlxalq gərginliyin azaldılmasında pozitiv və daimi təsir göstərən amil kimi çıxış edir; turizmin inkişafı gərginlik və münaqişələr yaranmasını əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirir və əksinə, sülh həmişə turizmin inkişafına kömək edir.

5. Müvafiq asudə vaxt ictimai zərurətdir, lakin ondan düzgün istifadə edilməyə, o, ağır bir yükə də çevrilə bilər; asudə vaxtın keçirilməsi üçün çoxsaylı imkanların heç biri turizm qədər əhəmiyyət kəsb etməmişdir (yeganə mümkün istisna televiziyaadır).

6. Turizmin inkişafı üçün iqtisadi potensial praktiki olaraq qeyri-məhduddur; lakin burada əsaslı vəsait qoyuluşları və məsrəflər tələb olunur.

7. Turizmlə bağlı məsrəflər bilavasitə gəlir gətirməklə yanaşı, iqtisadiyyatın çoxsaylı səviyyələrinə nüfuz etməklə həm bir-baş, həm də dolaylı yolla məşğulluq yaradır, xarici valyuta şəklində daxilolmaları, dövlət gəlirini, sənətkarlara və kustarlara köməyi, heç bir başqa ticarət və ya sənaye bazası olmayan regionların inkişafını təmin edir.

8. Hazırda inkişaf etməkdə olan ölkələrin beynəlxalq turizmdən əldə edilən mədaxildə payı nisbətən kiçikdir, lakin inkişaf etməkdə olan ölkələr beynəlxalq turizmdən daha çox səmərə əldə edə bilərlər. Eyni zamanda onlar heç vaxt unutmamalıdırlar ki, nəyin bahasına olsa mənfəət əldə etməyə çalışmaq olmaz.

9. Beynəlxalq turizmin ümumi həcmində daxili turist səfərlərinin və müvafiq məsrəflərin nisbi payı elə indi də çox böyükdür. Deməli, iqtisadi rifah, milli, regional və yerli səviyyələrdə məşğulluğa bu səfərlərin töhfəsi də böyükdür. Bundan əlavə, daxili turizmin inkişafı və sadələşdirilməsi sosial əlaqələrin genişlənməsi və insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma üçün mühüm amillərdir.

10. Daxili turizmin inkişafı turizmin baza infrastrukturunun yaradılmasına və mütəxəssislər hazırlanmasına da kömək edir. Bu, turizmin inkişafı və beynəlxalq turizm sənayesinə harmonik inteqrasiya baxımından ölkələrə kömək edəcəkdir.

11. Turizm ekoloji təmiz sahədir və o, sənayeləşməni çox vaxt müşayiət edən fəlakətli nəticələrlə heç də həmişə müşayiət olunmur, lakin burada həm təbii, həm də mədəni mühit üçün potensial təhlükə mövcuddur və dövlətlər bu məsələyə diqqət yetirməlidirlər.

12. Qayğıkeşliklə mühafizə edilən abidələr, davamlı həyat ənənələri və toxunulmamış təbiət turistləri cəlb edən amilə və çoxsaylı səfərlər üçün stimula çevriləcəkdir. Bu turistlərin məsrəfləri də, öz növbəsində həmin ölkənin mədəniyyətinin və ətraf mühitinə qorunub saxlanması üçün iqtisadi əsasını təmin edəcəkdir. Əksi-

nə, əgər bu abidələr və ətraf mühit səmərəli mühafizə obyektləri deyildirsə, turistlərin həmin yerlərə marağı itiriləcək, turizmdən əldə edilən iqtisadi səmərə azalacaqdır.

13. Nəzarət və planlaşdırma olmayanda turizmin inkişafı turistlərlə yerli əhali arasında sosial, mədəni və iqtisadi anlaşılmaqlığa, turistlərin davranışında və onların tələbatında yeknəsəqliyə gətirib çıxarar, bu isə uzunmüddətli perspektivdə turistləri qəbul edən ölkələrdə yerli əhalinin mədəni inkişafına və bənzərsiz xüsusiyyətlərinə mənfi təsir göstərə bilər.

14. Hazırda bütün dünyada turizm tələbat aşkar ifadə olunmuş mövsümi xarakter daşıyır; tələbatın ən çox olduğu dövr müəyyən aylara düşür. Bu vəziyyət təkcə iqlim şəraiti və turistlər tərəfindən motivasiya amilləri ilə izah edilməyib, həm də sənayedə mövcud praktika və hər il kütləvi məzuniyyətlər və əməkçilər üçün illik ödənişli məzuniyyətlər dövründə müəssisələrin bağlandığı müddətləri tənzimləyən milli qanunvericiliklə şərtlənmişdir. Məktəb tətiləri dövrünü də buraya əlavə etmək lazımdır.

15. Turizm sənayesi turizm barədə həqiqi təsəvvür formalaşdırma bilməmişdir və ən azı indiyə qədər ilk növbədə parlamentlər tərəfindən turizmin inkişafı üçün səmərəli səfərbərlikdə uğur qazanmaq mümkün olmamışdır.

16. Ölkələrin əksəriyyətində milli turizm sənayesi yüksək dərəcədə fraqmentar xarakter daşıyır və müstəqil idarə edilən xırda, kapital çatışmazlığından əziyyət çəkən turizm müəssisələrindən ibarətdir. Bu vəziyyət turistlərin bir-birinə oxşamayan fərdi tələbatına müəyyən dərəcədə uyğun olsa da, həmin tələbatlarla beynəlxalq turizm təklifinin get-gedə artmaqda olan təmərküzləşməsi (beynəlxalq turopərlərləri, aviaşirkətlər və mehmanxana şəbəkələri) arasında uyğunsuzluğun güclənməsi müşahidə olunur.

17. Beynəlxalq rəqəbat nəticəsində həm inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, həm də «yetkin» iqtisadiyyat kontekstində (bela ölkələrdə turizm çox vaxt regional inkişaf probleminin mümkün həllərindən biri hesab edilir) turizm sənayesinin inkişafı üçün çəkilən xərclər artmaqdadır. Dövlət sektoru tərəfindən və ya onun iştirakı ilə turizmin milli, regional və yerli səviyyələrdə inkişafı siyasətinin effektivliyini də qiymətləndirmək tələb olunur.

18. Bütün ölkələrdə və bütün səviyyələrdə dövlət hakimiyyəti orqanları, xüsusən parlamentlər turizm üçün əlverişli şərait yaradılmasında fəal rol oynamaq, xüsusən turizmə həsr edil-

miş geniş əhatəli informasiya proqramlarının reallaşdırılması üçün maliyyə vəsaitləri və digər vəsaitlər təqdim etməlidirlər.

19. Turizmin indiki və gələcək inkişafı informasiya və turizmin geniş miqyas alması baxımından hökumətlər tərəfindən daha fəal dəstək verilməsini, infrastrukturun təmin olunmasını tələb edir. Yeni bazarları mənimsəmək, turizm sektorunun maksimum təqdir edilməsi naminə bütün sahələrdə - həm dövlət sektorunda, həm də özəl sektorda əməkdaşlığın təmin edilməsi üçün zəruri addımlar atılmalıdır.

TÖVSIYƏLƏR

20. Turizm kompleks əsasda nəqliyyat, məşğulluq, səhiyyə, kənd təsərrüfatı, rabitə və başqa sektorlara aid qanunvericiliyin bütün aspektləri nəzərə alınmaqla planlaşdırılmalıdır.

21. Bütövlükdə parlamentlərin qanunvericilik fəaliyyəti kanalları üzrə rolunu həm daxili, həm də beynəlxalq turizmin milli inkişaf prioritetləri kontekstində təhlili, əlaqələndirilməsi, sadələşdirilməsi və tənzimlənməsindən ibarət olmalıdır.

22. Ölkələr öz milli prioritetlərini və bu prioritetlər «iyyararxıyasında» turizmin rolunu, eləcə də həmin prioritetlər çərçivəsində turizmin inkişafının optimal strategiyasını müəyyən etməlidirlər. Bu strategiya kontekstində başqa məsələlərlə yanaşı beynəlxalq və daxili turizm arasında arzu edilən nisbət də müəyyən edilməlidir. Bu halda təyinat yerlərinin buraxıcılıq qabiliyyəti, eləcə də dövlət, regional və yerli təşkilatların rolu nəzərə alınmalıdır.

23. Turizm sahəsində ümummilli strategiya çərçivəsində ətraf mühiti və yerli əhalini qorumaq, turizmin planlaşdırılmayan inkişafı nəticəsində yarana biləcək hər hansı neqativ təsirdən yaxa qurtarmaq üçün turizmin infrastrukturunun seçmə üsulla və nəzarət edilə bilən inkişafına birinci dərəcəli əhəmiyyət verilməlidir. Dövlətlər turizmin planlaşdırılmasında və ərazilərin mənimsənilməsində iqtisadi və ekoloji mülahizələr arasında harmonik tarazlığı təmin etməyə nail olmalıdırlar.

24. Milli və transmilli korporasiyalara onların ətraf mühitə və turizm obyektlərinə zərər vurmalarına yol verməməyə yönəlmiş müvafiq preventiv tədbirlər görmək vəzifəsini tapşırıan qanun mövcud olmalıdır. Bu korporasiyaların fəaliyyəti nəticəsində həmin obyektlərə və ətraf mühitə zərər vurduğu halda, onlar müvafiq qay-

dada məsuliyyətə cəlb edilməli və həmin ziyanın nəticələrinin aradan qaldırılması üçün bütün zəruri tədbirləri görməyə məcbur edilməlidirlər.

25. Təbiətə və yaşayış mühitinə ziyan vurulmaması üçün sənaye fəaliyyətinin təhlükəli növləri, xüsusən toksik və radioaktiv maddələrin və tullantıların daşınmasına, emalına və saxlanmasına ciddi hüquqi nəzarət edilməli, bu cür tullantıların atıldığı yer isə qanunsuz elan edilməlidir. Milli və transmilli korporasiyaların fəaliyyəti bu cür ziyanla nəticələndikdə, onlar bu nəticələr üçün özlərinin məsuliyyətini etiraf etməyə və həmin nəticələri aradan qaldırmağa məcbur edilməlidir.

26. Ölkələrin turizm potensialının effektiv və maksimum səmərə ilə inkişaf etdirilməsi üçün elmi-tədqiqat fəaliyyəti və daha sonra müvafiq praktiki addımlar atılması zəruridir, bu isə eyni zamanda hər bir dövlətdə turizm administrasiyalarının statusunun artırılmasını tələb edir. Lakin bu o demək deyildir ki, dövlət turizmdə müdaxiləçi rolu oynamalıdır. Çox güman ki, dövlət turizm sənayesinin öz funksiyalarını yerinə yetirməsi üçün maksimum imkanlara malik olmasını təmin etməlidir.

27. Turizmin infrastrukturunu yaradılanda bütövlükdə əhali üçün, o cümlədən məktəblərdə ümumi turizm təhsilinin milli səviyyədə inkişaf etdirilməsi, eləcə də turizm sahəsi işçiləri üçün xüsusi hazırlıq təşkil edilməsi zərurətə çevrilir. Burada əsas vəzifə turizm sahəsində fəaliyyətin layiqli peşə kimi bərqərar olmasından və əhalinin turizm şüurunun inkişaf etdirilməsindən ibarət olmalıdır.

28. Turist göndərən bütün ölkələr zəhmətkeşlərin məzuniyyətlərinin və məktəb tətillərinin il ərzində müntəzəm paylanmasına yönəlmiş daha təsirli tədbirlər görməlidirlər ki, turizmə tələbatın aşkar ifadə olunmuş mövsümi xarakterinin neqativ nəticələri (yerlərin çatışmaması, hava limanlarında, sərhəd məntəqələrində gecikmələr və s.), eləcə də bununla əlaqədar turizm sahəsində məşğulluğa, turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsinə və təhlükəsizlik məsələlərinə (sağlamlıq, istismar) mənfi təsirin kəskin neqativ nəticələri aradan qaldırılsın.

29. Hökumətlər turizmin inkişafı üçün baza infrastrukturunu təmin etməli və «rüşeym halında olan» turizm sənayesinin, xüsusən inkişaf etməkdə olan regionlarda yerləşən kiçik müəssisələrin dəstəklənməsi üçün xüsusi tədbirlər görməlidirlər. Bu dəstək

birbaşa kapital qoyuluşları, özəl kapital qoyuluşları üçün maliyyə stimulları, eləcə də reklam-informasiya fəaliyyəti üçün məsrəflər formasında ola bilər.

30. Bir sıra sahələrdə iqtisadi cəhətdən müstəqil olmayan və hələlik turizm infrastrukturuna malik olmayan ölkə üçün turizmlə bağlı məsrəfləri və ehtimal edilən daxilolmaları müqayisə etmək, bundan sonra isə həmin problemə bütövlükdə milli prioritetlər baxımından nəzər salmaq son dərəcə vacibdir. Turistlərin gəldiyi ölkələrin turizm sahəsində fəaliyyətdən daxilolmalarının maksimum hissəsini əldə etmələrini təmin etmək üçün hər cür say göstərməlidir. Bu o deməkdir ki, ölkələr yerli infraqurtdan və resurslardan maksimum səmərə ilə istifadə etmək üçün turizmin inkişafının optimal strategiyasını işləyib hazırlamalıdırlar.

31. İnkişaf etmiş ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkələrə xüsusi kömək göstərməlidirlər. Bu köməyin maliyyə şəklində olması vacib deyil. İnkişaf etmiş ölkələrin vətəndaşlarının istirahətlərini inkişaf etməkdə olan ölkələrdə keçirmələrinin təqdir edilməsinə yönəlmiş tədbirlər barəsində də söhbət gedə bilər.

32. Turizmin potensialını tam üzə çıxarmaq və turizmin inkişafından bütün insanların bəhrələnməsinə imkan yaratmaq üçün hökumətlər, milli turizm təşkilatları və özəl biznes öz səylərini maliyyə vəsaitlərinin təmin edilməsi ilə bağlı birgə işə yönəltməlidirlər.

33. Həm maliyyələşdirmə, həm də stimula yaradılması baxımından turizm sənayesinin təbliğinə və hökumətlər tərəfindən dəstəklənməsinə xüsusi əhəmiyyət verilməlidir. Bu cür dəstək iqtisadi inkişafa və iş yerlərinin sayının artmasına töhfə verə bilər. Bu halda eyni zamanda yaxşı infrastruktur yaradılması və hər bir ölkənin ətraf mühitin və mədəni irsinin qorunub saxlanması təmin ediləcəkdir. Ona görə də bütün hökumətlər öz ölkələrinin indiki və gələcək mənafevləri naminə turizm sahəsində turizm sənayesi ilə birlikdə fəal siyasət yeritməlidirlər.

34. Dövlətlər hamiliyin yeni formalarının inkişaf etdirilməsi üçün turizmdən istifadə metodlarının işlənib hazırlanması məsuliyyətini öz üzərlərinə götürməli, bununla da ənənəvi mədəni formaların bütövlüyünü, həyat qabiliyyətini və dərinliyini qoruyub saxlamağa imkan yaratmalıdırlar.

35. Turizm sahəsində fəaliyyətə yenidən başlayan inkişaf etməkdə olan ölkələrdə planlaşdırma və planların reallaşdırılması

milli səviyyədə əlaqələndirilməlidir; beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində müsbət təcrübədən istifadə etmək və turizm baxımından daha çox inkişaf etmiş başqa ölkələrin yol verdiyi səhvlərdən yaxa qurtarmaq üçün hər cür say göstərilməlidir.

36. Turizm sektorunda müəyyən sərhədlər mövcuddur ki, həmin sərhədlər keçiləndən sonra desentralizasiya prosesi davam edə bilməz; bütün səylərə baxmayaraq milli və regional səviyyələrdə dövlətin turizm siyasətinin əlaqələndirilməsini təmin edən milli mexanizm olmadan ötürmək mümkün deyil.

37. Dövlətlər insanın istirahət hüququna əsaslanan, hər bir vətəndaşın onu əhatə edən dünyanı öyrənməsinə, öz xalqının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi bərqərar olmasına və öz soydaşları ilə həmrəylik tellərini möhkəmlətməsinə imkan verən, turizmin baza infrastrukturunun inkişafına töhfə verən daxili turizmin inkişafını təqdir etməlidirlər.

38. Turizmə dair qanunvericilik işlənilib hazırlanarkən üç məqsəd əsas götürülməlidir:

a) turistlərin müdafiəsi;

b) turizmin inkişafı ilə şərtlənmiş problemlər yaranacağı halda, o cümlədən ətraf mühitə təsir və milli bənzərsizliyin qorunub saxlanması problemləri ilə əlaqədar hər bir ölkənin müdafiəsi;

c) turizmin inkişafı.

Bununla əlaqədar turizm sənayesi ilə bu sahədə işləyən mütəxəssislər və təbii, süni və mədəni resursların qorunub saxlanmasına görə cavabdeh olan elmi təşkilatlar arasında sıx əməkdaşlığa ehtiyac duyulur.

II. TURİZMLƏ BAĞLI FORMAL QAYDALARIN VƏ TURİST SƏYAHƏTLƏRİNİN, TURİST SƏFƏRLƏRİNİN VƏ TURİSTLƏRİN BAŞQA ÖLKƏDƏ OLMASI ŞƏRTLƏRİNİN SADƏLƏŞDİRİLMƏSİ

NƏTİCƏLƏR

39. Həm fərdi, həm də kollektiv turist səyahətlərinin, səfərlərin və başqa ölkədə olmağın təbliğ və təqdir edilməsi üçün dövlətlərin əlaqələndirilmiş siyasətini və hərəkətlərini turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsi adlandırmaq olar.

40. Son illərdə səyahətlərin və turizmin həcmnin sürətlə art-

ması ilə yanaşı, turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsi anlayışı da dəqiqləşdirilir və genişləndirilir. Bu gün turizmin inkişafı yolunda mövcud maneələri iki əsas qrupa bölmək qəbul edilmişdir: bütövlükdə səyahətçilərə aid maneələr (fərdi və ya qrup şəklində səyahətlər) və turistlərə xidmətlər təqdim edilməsi ilə məşğul olan biznesə aid maneələr.

41. Bütövlükdə səyahətlərin inkişafı yolunda maneələrin aradan qaldırılması prosesi adətən turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsi adlanır, «liberallaşma» termini isə get-gedə daha çox hallarda turizm biznesində və turist xidmətləri alqı-satqısında mövcud maneələrin aradan qaldırılması ilə əlaqədar proses barəsində işlədilir.

42. Turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsi ilk dövrlər üçün səciyyəvi olan məhdud formal sərhəd qaydaları və gömrük prosedurları çərçivəsindən kənara çıxmışdır. Bu gün belə hesab edilir ki, səyahətlərin və turizmin pozitiv stimullaşdırılması və təqdir edilməsi barədə, o cümlədən daxili və beynəlxalq turizmdə hər kəsin iştirak etməsinə imkan verən tədbirlər görülməsi yolu ilə, xüsusən iş vaxtının və asudə vaxtın daha mükəmməl bölgüsü, ödənişli illik məzuniyyətlər sistemlərinin tətbiq edilməsi və ya təkmilləşdirilməsi və məzuniyyət dövrlərinin il ərzində daha müntəzəm paylanması, eləcə də gənclərin, yaşlı insanların və əlillərin turizmlə məşğul olmalarına xüsusi diqqət yetirilməsi sayəsində səyahətlərin və turizmin stimullaşdırılması barədə söhbət getməlidir.

43. Tarixən elə vəziyyət yaranmışdır ki, dövlətlər turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsi məsələləri ilə ikitərəfli əsasda məşğul olmuşlar. Lakin sonradan səyahətçilərin ayrı-ayrı kateqoriyalarına, nəqliyyat növlərinə və ya turizm sövdələrinin tiplərinə aid formal qaydaların sadələşdirilməsi məsələləri hökumətlərərası təşkilatlara tapşırılmışdır. Bununla əlaqədar, beynəlxalq təşkilatların iclaslarında qəbul edilmiş sənədlər: Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatının Çikaqo Konvensiyası (1944), Gömrük Əməkdaşlığı Şurasının Kioto Konvensiyası (1973), Beynəlxalq Dəniz Təşkilatının Beynəlxalq Dəniz Nəqliyyatına Yardım barədə Konvensiyası (1965) xüsusi qeyd edilməlidir. Turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsinə aid beynəlxalq müqavilə və sənədlərin digər mühüm qrupuna Avropa birliklərinin vahid Avropa aktı (1987), Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Beynəlxalq Tibbi Qaydaları (1951), Regionların İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı Şurasının

Turizm sahəsində beynəlxalq siyasət barədə Qərar-Tövsiyəsi (1985), Beynəlxalq Əmək Təşkilatının himayəsi altında qəbul edilmiş ödənişli məziniyyətlərə aid müxtəlif sənədlər, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin Yekun Aktı (Helsinki, 1976) daxildir.

44. Lakin bu sənədlər nəqliyyat növləri, coğrafi əhatə dairəsi və yanaşmanın genişliyi baxımından məhduddur.

45. Müxtəlif beynəlxalq təşkilatların turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsi və liberallaşdırılması məsələlərinə dair qarşılıqlı fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinə, xüsusən turizmə qlobal yanaşmanın təmin edilməsinə ehtiyac duyulur.

46. Turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsini, nəzərdən keçirilən nəqliyyat növündən asılı olmayaraq bütün *bona fide* («əsl») turistlərin bir sıra mövcud sənədlərlə təmin edilən sektoral müdafiə hüddudlarından universal əhatə səviyyəsinə çıxarılması üçün son cəhdlər Turist səfərlərinin və səyahətlərinin sadələşdirilməsinə dair Budapeşt Konvensiyasının layihəsində öz əksini tapmışdır.

47. Bütövlükdə səyahətçilərə aid formal qaydalar adətən aşağıdakı qruplara bölünür:

- a) pasportlar və vizalar;
- b) valyuta nəzarəti və valyuta mübadiləsinə nəzarət;
- c) gömrük qaydaları;
- d) formal tibbi qaydalar.

a) Pasportlar və vizalar

48. Turizmin inkişafı yolunda maneə hesab edilə biləcək sənədlərlə əlaqədar bütün tələblərin yerinə yetirilməsi pis təşkil edildə, ərizələr özbaşına təmin edilmədikdə, həddən artıq haqq alındıqda və ya prosedurlar həddən artıq mürəkkəb və ya ləng olduqda həmin tələblər turizmin inkişafı yolunda maneə hesab edilə bilər.

b) Valyuta nəzarəti və valyuta mübadiləsinə nəzarət

49. Xatırlatmaq lazımdır ki, valyuta nəzarəti və valyuta mübadiləsinə nəzarət təkcə turizmlə bağlı xərclərin səviyyəsini formalaşdırmaqla məhdudlaşmayıb bu cür tədbirlərin tətbiq edildiyi yerlərə turist səfərlərinin həcmnin azalmasına gətirib çıxara bilər.

c) Gömrük qaydaları

50. Belə hesab edirik ki, müxtəlif ölkələrdə rüsumsuz idxal və

ixrac üçün icazələr verilməsində çox böyük fərqlər olması əsas problemdir. Gömrük bəyannamələri və gömrük yoxlamaları da turizmlə bağlı xərcləri artıran amillər kimi çıxış edə bilər.

d) Formal tibbi qaydalar

51. Xəstəliklərə qarşı mübarizədə qazanılan uğurların səviyyəsi elədir ki, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) qüvvədə olan beynəlxalq sanitariya qaydalarına müvafiq olaraq hazırda tələb edilməli yeganə sertifikat sarılıq xəstəliyinə qarşı peyvənd barədə sənəddir.

52. Son illərdə narkotik maddələrin qanunsuz alverinin geniş yayılması və terrorizmin artması turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsinə ciddi təsir göstərir.

53. Ölkələr get-gedə kəskinləşməkdə olan immiqrasiya axınları probleminə qarşı mübarizə aparmağa məcbur olsalar da (bu axınların ölkələr arasında iqtisadi və sosial qeyri-bərabərliyin, yoxsa siyasi şəraitin nəticəsindən asılı olmayaraq) etiraf etmək lazımdır ki, immiqrasiya sahəsində məhdudlaşdırıcı qanunvericilik və ayrışdırıcılıq tədbirləri beynəlxalq turizmin sadələşdirilməsinə ziddir.

TÖVSIYƏLƏR

54. Dövlətlər milli prioritetlər çərçivəsində turizmin yerini dəqiq müəyyən etməli və turizmin sadələşdirilməsinə və liberallaşdırılmasına hər hansı qanunvericiliyin təsirini qiymətləndirməlidirlər ki, bu, beynəlxalq turizm axınlarının artmasına mane olmasın.

55. Dövlətlər turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsinin ilk baxışda bir-birinə zidd olan prinsiplərinin harmonizləşdirilməsinə, turistlərin və turizm obyektlərinin təhlükəsizliyinə və qorunmasına diqqəti daha da artırmalıdırlar.

56. Turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsi ilə əlaqədar bütün sahələrdə səmərəli planlaşdırmanı və əlaqələndirməni təmin etmək məqsədi ilə dövlətlər turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsi sahəsində milli siyasət qəbul etməli və bu siyasətin həyata keçirilməsi imkan daxilində turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsinə dair milli komitələrə tapşırılmalıdır.

57. Dövlətlər turizm şüurunun, yəni səyahətçilərə və turistlərə münasibətdə gömrük və immiqrasiya hakimiyyəti əməkdaşlarının, turizm müəssisələri işçilərinin və geniş ictimaiyyətin qo-

naqərvərliyini təqdir etməlidirlər. Məqsəd - insan ləyaqətinə hörmət və ilk növbədə hər hansı ayrışeçkilik təzahürlərinə yol verilməməsidir.

58. Dövlətlər səyahətçilərin ayrı-ayrı qruplarına - gənclərə, əlillərə və yaşlı insanlara münasibətdə xüsusi güzəştli prosedurların tətbiq olunmasını təmin etməlidirlər; bu güzəştli prosedurlar, məsələn, pasport və vizalar kimi yol sənədlərinin verilməsinə görə rüsumların azaldılmasını və ya rüsumlardan imtina edilməsini, eləcə də ictimai nəqliyyatda gediş haqqına güzəştləri əhatə edə bilər; bundan əlavə dövlətlər əlillərin xüsusi tələbatından və şəraitindən asılı olmayaraq onların turist səyahətlərindən, səfərlərdən istifadə edə bilməsini asanlaşdırmaq üçün bütün zəruri tədbirləri görməlidirlər.

59. Dövlətlər statistik məlumatlara xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Həmin məlumatlara görə yaxın bir neçə ildə beynəlxalq turizmin həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə artacağı gözlənilir. Sərnişinlərə xidmət obyektlərini, uçma-enmə zolaqlarının planlaşdırılması və inkişafı, onların vaxtında istifadəyə verilməsi təmin edilməlidir ki, beynəlxalq hava daşımalarının inkişafına əngəl yaranmasın. Bununla əlaqədar İKAO tərəfindən aparılmış konstruktiv işlər bəyənilməli və dəstəklənməlidir.

60. Dövlətlər ÜST-nün norma, qayda və məlumat sahəsində tələblərinə riayət etməli və xüsusən bunu təmin etməlidirlər ki, sarılıq xəstəliyinə qarşı peyvənd barədə yalnız bir tibbi sertifikat tələb edilsin və bu qayda yalnız məhdud sayda beynəlxalq səyahətçilərə tətbiq edilsin. ÜST bütün ölkələrdə tibbi qaydalara edilmiş son dəyişikliklər barəsində dərhal hökumətlərdən cavab almalıdır.

61. QİÇS xəstəliyinə gəldikdə isə hazırda ÜST üzvü olan dövlətlərin tutduğu mövqeyə müvafiq olaraq beynəlxalq turistlərə və səyahətçilərə münasibətdə ayrışeçkilik xarakterli heç bir tədbir tətbiq edilməməlidir.

62. Dövlətlər turistlərin milli ərazilərdə olduğu dövrdə onların təxirəsalınmaz tibbi yardımdan maneəsiz istifadə etmələrinin təmin olunmasına yönəlmiş tədbirlər görməlidirlər.

63. Bunun mümkün və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış olduğu yerlərdə inkişaf etmiş dövlətlər öz siyasətlərini liberallaşdırmalıdırlar ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrə və həmin ölkələrdən təyyarə reyslərinin sayı və bu reyslərin tezliyi artırılsın, kütləvi

məzuniyyətlər dövründə qısa müddətə həmin ölkələrə turist səfərlərinin sadələşdirilməsi, sərnişin axınlarının sürətləndirilməsi və təqdir edilməsi təmin olunsun.

64. GATT-ın xidmətlər, o cümlədən turizm xidmətləri satışının liberallaşdırılması barədə Ümumdünya Turizm Təşkilatının da iştirak etdiyi indiki təşəbbüs parlamentlər tərəfindən dəstəklənməlidir.

65. Parlamentlər nəqliyyat növündən asılı olmayaraq turizmin sadələşdirilməsinə dair ilk geniş əhatəli hüquqi sənədi, yəni Turist səyahətlərinin və səfərlərin sadələşdirilməsinə dair Budapest Konvensiyasının layihəsini dəstəkləməlidirlər; onlar həmçinin turist səyahətlərinin və səfərlərinin sadələşdirilməsi ilə birbaşa və ya dolaylı şəkildə əlaqədar olan mövcud hüquqi sənədlərin tətbiqini, təkmilləşdirilməsini və yeniləşdirilməsini də dəstəkləməlidirlər.

66. Dövlətlər turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsi sahəsində öz milli siyasətlərini işləyib hazırlayarkən Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (ATƏM) üzvü olan dövlətlərin nümayəndələrinin 1989-cu ildə Vyanada keçirilmiş görüşündə qəbul edilmiş prinsiplərə oxşar prinsiplərə əsaslanmalıdırlar.

III. TURİSTLƏRİN VƏ TURİZM OBYEKTlərİNİN TƏHLÜKƏSİZLİYİ VƏ QORUNMASI NƏTİCƏLƏR

67. Turizmin normal fəaliyyət göstərməsi və inkişaf etməsi üçün həm milli, həm də beynəlxalq səyahətçilər və məzuniyyətdə olanlar üçün, onların şəxsi mülkiyyəti üçün təhlükəsizlik, eləcə də turizm obyektlərinin təhlükəsizliyi və qorunması tələb olunur. Buna aşağıdakı yollarla nail olmaq mümkündür:

a) səyahətlər və turist səfərləri üçün təhlükəsizlik normalarının işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi;

b) ictimaiyyətin məlumatlandırılması və maarifləndirilməsi;

c) turistlərin xüsusən ekstremal vəziyyətlərdə təhlükəsizliyi ilə əlaqədar problemlərin həll edilməsi üçün institusional məhdudiyyətlər müəyyən edilməsi;

d) ikitərəfli, regional, subregional, regionlararası və dünya səviyyəsində beynəlxalq əməkdaşlıq.

68. Turistlərin təhlükəsizliyi və salamatlığı, eləcə də turist-

lərin getdiyi yerlərdə onlara xidmətin keyfiyyətinin yüksək səviyyəsi digər ictimai və ya milli maraqlardan, xüsusən qəbul edən ölkənin və bütövlükdə ətraf mühitin mənafeələrindən təcrid olunmuş şəkildə nəzərdən keçirilə bilməz. Turizm sahəsi üçün təhlükəsizlik normaları və turistlərin müdafiəsi normaları işlənilib hazırlanarkən və həmin normalar həyata keçirilərkən səfər edənlərin və onları qəbul edənlərin mənafeələri qarşılıqlı uyğunlaşdırılmalıdır.

69. Dövlətlər və beynəlxalq birlik turizm sahəsində təhlükəsizliyin və müdafiənin bir sıra aspektlərini artıq öyrənmişlər; bu işin yekunlarına əsasən müvafiq qanunvericilik qəbul edilmişdir. Lakin bu problemlərin bütün aspektləri, məsələn, böyük qruplar (konqres-turlar və pekiç-turlar) və əhəlinin ayrı-ayrı qrupları (yaşlı insanlar, əlillər, gənclər) ilə bağlı problemlər nəzərə alınmamışdır.

70. Ölkədə və ya turistlərin getdiyi yerlərdə turistlərin təhlükəsizliyi və turizm sahəsində müdafiə məsələləri çoxsaylı qayda və qərarlarla əlaqədardır. Onlar təkcə turizm administrasiyası tərəfindən deyil, həm də müxtəlif iqtisadi və sosial sektorlarda (məliyyə, səhiyyə, ətraf mühitin qorunması, ərazilərin inkişafı, energetika, məşğulluq və s.), ilk növbədə özəl sektorda işləyən bir sıra başqa inzibati orqanlar tərəfindən yerinə yetirilməlidir.

71. İnsanların səhhətinin qorunması turizmin və onun inkişafının ən mühüm komponentidir. Bu, müxtəlif əlaqədar sektorlarla sıx əməkdaşlıq şəraitində dövlət hakimiyyəti və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən daim əzmkarlıq və səy göstərilməsini tələb edir.

72. Universal və regional xarakterli hökumət təşkilatları beynəlxalq səviyyədə turistlərin müxtəlif kateqoriyalarının təhlükəsizliyinə aid çoxlu hüquqi sənədlər, direktivlər və əsas istiqamətlər işləyib hazırlamışlar. Məsələn, İKAO - hava nəqliyyatı sərnişinləri üçün, İMO - dəniz gəmilərinin sərnişinləri, beynəlxalq müsafirlər və bütövlükdə istehlakçılar kimi turistlər üçün (o cümlədən ÜST, STS, İqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf Təşkilatı (İƏİT)) və ya turizm sektorunda çalışan işçilər üçün (BƏT, ÜST). Ümumdünya Turizm Təşkilatı beynəlxalq turizmə dair Manila Bəyannaməsindən (1980), Turizm Xartiyasından və Turist Məcəlləsindən (1985) sonra yaxın vaxtlarda turistlərin təhlükəsizliyi və müdafiəsi üzrə ümumdünya proqramının icrasına başlamışdır. Bu proqramın məqsədi üzv dövlətlər və özəl əməliyyat sektoru üçün

təvsiyələr işləyib hazırlamaq, eləcə də turistlərin təhlükəsizliyi və müdafiəsi məsələlərini tənzimləyən ümumi qaydalar qəbul etməkdən ibarətdir.

73. Bununla belə, mövcud qanunların və qərarların tətbiq edilməməsi, eləcə də onların fraqmentar xarakter daşması ilə ciddi problemlər yaranır ki, onların həll edilməsi üçün turizm məsələləri ilə məşğul olanların hamısı tərəfindən turizmdə global və sistemativ əsasda təhlükəsizlik məsələsinə ciddi yanaşma tələb olunur. Turistlərin terror aktlarından və bütövlükdə onların zərər çəkməsi ilə nəticələnə biləcək cinayətkar aktlardan qorunmasına, eləcə də turistlərin istehlakçı hüquqlarına, onların sağlamlığının qorunmasına, ətraf mühitin qorunmasına və müdafiəsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

TÖVSIYƏLƏR

74. Turistlərin və turizm obyektlərinin təhlükəsizliyi və müdafiəsi sahəsində qanunvericilik həmişə bir tərəfdən zorakılığın və cinayətkarlığın aradan qaldırılmasına, digər tərəfdən, xüsusən turizm obyektlərinin yerləşdiyi rayonda ətraf mühitin müdafiəsinə və qorunmasına yönəlmiş bütün başqa qanunvericilik tədbirləri ilə əlaqələndirilmiş şəkildə işlənilib hazırlanmalı və tətbiq edilməlidir.

75. Hər bir dövlətdə ixtisaslaşdırılmış mərkəzi orqan təyin edilməli, turistlərin təhlükəsizliyi və müdafiəsi sahəsində milli siyasətin tərkib hissəsi kimi xüsusən turist obyektlərinin yerləşdiyi rayonda turistlərin müdafiəsinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, epidemiya və terror aktları təhlükəsi, eləcə də turistlərə və onların əmlakına qarşı ciddi və çoxsaylı cinayətlər törədilməsi təhlükəsi yarandıqda turistlərin müdafiəsinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün müvafiq preventiv tədbirlərin həyata keçirilməsi məsələləri həmin orqana tapşırılmalıdır.

76. Turistlərin üzləşdiyi əsas risklər (xəstəlik, oğurluq, repatriasiya) yaranacağı halda onların baza sığortasının təmin edilməsi üçün, xüsusən bu sahədə sazişlər bağlanmasının, məsələn sığorta şirkətləri arasında, bütün turizm müəssisələri, digər əlaqədar şirkətlər və qruplar arasında sazişlər bağlanmasının stimullaşdırılması üçün bütün zəruri tədbirlər görülməlidir. Bu, turistlərin ucuz qiymətə kifayət qədər sığortalanmasını təmin etməyə imkan verərdi.

77. Bu məqsədə can atarkən ümid etmək lazımdır ki,

Ümumdünya Turizm Təşkilatı turizmlə bağlı formal qaydaların sadələşdirilməsi sahəsində turistlərin səfərə çıxmazdən əvvəl öz ölkələrində sığortalanmasını təmin etməyə imkan verən beynəlxalq sığorta sisteminin yaradılmasının mümkünliyünü öyrənəcəkdir.

78. Dövlətlər turistlərin təhlükəsizliyi və qorunması sahəsində öz siyasətini həyata keçirməyə kömək etmək üçün bir tərəfdən bütün səviyyələrdə səlahiyyətli departamentlər arasında, digər tərəfdən mehmanxana sahibləri təşkilatları, turizm agentlikləri, avia şirkətlər və bütövlükdə turistlərin təhlükəsizliyi və müdafiəsi ilə əlaqədar məsələlərin həllində marağı ola biləcək istənilən təşkilat və ya orqan arasında səmərəli əməkdaşlığı inkişaf etdirməlidir.

79. Turistlərin gətirdiyi yerlərin infrastrukturunu mövsüm ərzində epizodik yaranan turist kütlələrini müşayiət edən ətraf mühit üçün neqativ nəticələr və ictimai işə sahəsində sanitariya üçün xoşagəlməz nəticələr nəzərə alınmaqla onları qəbul etməyə və yerləşdirməyə qabil olmasının təmin edilməsi üçün qanunverici, tənzimləyici və operativ tədbirlər görülməlidir. Sağlamlığın qorunması ilə bağlı tədbirlər görülməsi zəruri hesab edildiyi hallarda bu tədbirlərin turistlərə neqativ təsirini maksimum dərəcədə məhdudlaşdırmaq lazımdır.

80. Turistlərlə fiziki və ya hüquqi şəxslər arasında yaranan mübahisələrin məhkəmədənəkar həllini sadələşdirmək və sürətləndirmək üçün müvafiq orqan, məsələn, ümumi və ya xüsusi səlahiyyətlərə malik olan istehlakçıların müdafiəsi xidməti və ya şikayətlər üzrə vasitəçi təsis edilməli, turistlər öz mübahisələrini həll etmək üçün onlara müraciət edə bilməlidirlər; bu cür xahişlərə qısa müddətdə baxılmalı, baxışın nəticələri isə marağı olan turistlərə bildirilməlidir.

81. Turistlərə ən azı aşağıdakı konkret hüquqlar verilməlidir:

a) şəxsiyyətinə və ya əmlakına ciddi qəsd edilmiş turistin ən sürətli rabitə vasitələrindən istifadə etməklə bu barədə öz ailəsinə xəbər vermək hüququ;

b) zəruri hallarda turistin tezliklə və lazımi tibbi yardım almaq hüququ, mümkün qədər milli sosial sığorta sistemi çərçivəsində;

c) şəxsiyyətinə və ya əmlakına qəsd edilmiş turistin əcnəbilərdən tələb edilən hər hansı girov qoyulmasına ehtiyac olmadan milli məhkəmədə yuxarıda göstərilən qəsdləri törətmiş şəxslərə qarşı məh-

kəmə işi və xüsusi halda cinayət işi başlamaq və zəruri halda bu məqsədlə hüquqi yardım almaq hüququ.

82. Aşağıdakı işlərin görülməsinə şərait yaratmaq üçün bütün zəruri tədbirlər görülməlidir:

a) şəxsiyyətinə və ya əmlakına ciddi qəsd edilməsi nəticəsində zərər çəkmiş turistlərin gəldiyi ölkələrə tezliklə repatriasiya edilməsi;

b) turistin oğurlanmış və sonradan tapılmış mülkiyyətinin turistin həmin yerə gəlmiş olduğu ölkəyə qaytarılması.

83. Dövlət sektoru və özlə sektor:

a) turistlərin təhlükəsizliyi və müdafiəsi məsələlərinə dair məlumatlanma səviyyəsini yüksəltmək üçün həm turizm sahəsinin işçiləri arasında, həm də ictimaiyyət arasında müvafiq informasiyanı yaymalı;

b) turistlərin təhlükəsizliyi və müdafiəsi üçün birbaşa və ya dolaylı şəkildə cavabdeh olan müxtəlif peşə nümayəndələrinin hazırlanmasını bütün zəruri vasitələrlə təqdir etməlidirlər.

TURİZMƏ DAİR BƏYANNAMƏ

**Turizm nazirlərinin Ümumdünya Konfransı
tərəfindən qəbul edilmişdir.
Osaka (Yaponiya), 4 noyabr 1994-cü il**

Konfrans,

Ümumdünya Turizm Təşkilatının himayəsi altında Beynəlxalq turizmə dair Manila Konfransının keçirildiyi vaxtdan ötən on dörd il ərzində «soyuq müharibə»nin başa çatmasını, Asiya və başqa regionların sürətli iqtisadi inkişafı nəticəsində beynəlxalq turistlərin sayının əhəmiyyətli dərəcədə artmasını **qeyd edərək**;

cari yüzilliyin ikinci yarısında daşımlar və telekommunikasiyalar sahəsində texnoloji prosesin təsir dairəsinin genişlənməsi nəticəsində beynəlxalq turizmin əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etməsini **qeyd edərək**;

turizm sahəsinin dünyada ümumi məhsulun ən iri istehsalçısı və məşğulluğun əsas mənbəyi olmasını, xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın inkişafında, həmçinin turizm sahəsinin beynəlxalq mübadilə yolu ilə sülhün yaradılmasında mühüm rol oynamasını və beləliklə, bir sıra ölkələrin və regionların tərəqqisinə töhfə verməsini **xüsusi qeyd edərək**;

planetimizin özəllik və gözəlliklərinin gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanmasına görə beynəlxalq turizmin çox böyük məsuliyyət daşımasını **etiraf edərək**,

turizmin kortəbii inkişafı nəticəsində ətraf mühitə və mədəni ənənələrə vurulan ziyandan qorunmaq üçün fəal tədbirlər görülməsinin zəruriliyini **qeyd edərək**,

turizm nazirlərinin bu qəbildən ilk konfransının həm yeni yüzilliyin, həm də yeni minilliyin astanasında keçirilməsini və dünya turizmini maksimum dərəcədə bəşəriyyətin rifahına yönəltməli olduğunu **etiraf edərək**,

aşağıdakıları bəyan etməyə müvəkkil edilmişdir:

1. BEYNƏLXALQ TURİZMİN İNKİŞAFI

Beynəlxalq turizmin cari yüzilliyin ortalarından başlanmış irimiqyaslı inkişafı hələ də davam edir. 1950-ci ildə beynəlxalq tu-

rist səfərlərinin illik sayı 25 milyonu aşmırdı, turizm fəaliyyətindən əldə edilən gəlir isə 2,1 milyard dollara bərabər idi. O vaxtdan qırx üç il keçəndən sonra – 1993-cü ildə beynəlxalq turist səfərlərinin sayı 500 milyon, turizm fəaliyyətindən əldə edilən gəlirin məbləği isə müvafiq surətdə 304 milyard dollar olmuşdur. 2010-cu ilə qədər beynəlxalq turist səfərlərinin sayı 937 milyona çatacaqdır. Turizm sahəsi ümumi məhsulun və məşğulluğun ən iri mənbəyidir – dünya üzrə müvafiq göstəricilərin onda bir hissəsinə qədər bu sahənin payına düşür. Turizmə investisiyalar və vergi yığımları kifayət qədər yüksək səviyyədə qalmaqdadır. Proqnozlara görə ümumi məhsulun, məşğulluğun, eləcə də turizm sahəsində başqa iqtisadi göstəricilərin müntəzəm artımı davam edəcək, turizm isə XXI əsrdə dünya iqtisadiyyatının hərəkətverici qüvvəsinə çevriləcəkdir.

2. BEYNƏLXALQ TURİZMİN ƏHƏMİYYƏTİ

Beynəlxalq turizmin inkişafı dünya regionları arasında və regionların öz daxilində insanların əlaqələrinin inkişafına təsir etmişdir. Beynəlxalq turizmin genişlənməsi xalqlar və ölkələr arasında qarşılıqlı anlaşmanın inkişafına öz töhfəsini verir. Başqa ölkələr haqqında kütləvi informasiya vasitələrindən alınan məlumatdan fərqli olaraq beynəlxalq əlaqələr başqa ölkələrin sakinlərinin həyat tərzini daha yaxşı anlamağa imkan verir. Bu əlaqələr başqa cəmiyyətlər haqqında mövhumatların və stereotip təsəvvürlərin aradan qaldırılmasına şərait yaradacaqdır.

Turizm sahəsi gəlirlərin dünya ölkələri arasında yenidən bölüşdürülməsinin səmərəli vasitəsi olmaqla, dünya iqtisadiyyatının daha tarazlı şəkildə inkişafına şərait yaradır. Xarici valyuta əldə etmək üçün başqa üsulları olmayan inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün turizm xüsusilə faydalı ola bilər. Bundan əlavə, beynəlxalq əməkdaşlıq, inkişaf etmiş ölkələr, müvafiq təşkilatlar və təsisatlar tərəfindən göstərilən kömək inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə kömək edəcəkdir. Turizm öz təbiətinə görə xarici cəmiyyətlərin və mədəniyyətlərin əlaqələndirilməsi və qiymətləndirilməsi üsuludur. Bu mənada turistlər səyahət edərkən, başqa mədəniyyətlərə münasibətdə dözümlülük və hörmət nümayiş etdirməlidirlər. Onlar intellektual marağa malik olmalı, başqa ölkələrin xalqlarına və mədəniyyətlərinə münasibətdə səmimiyyəti inkişaf etdirməlidirlər. Belə olduqda turistlər getdikləri ölkələrin təbiətinin, mədəniyyətinin və cəmiyyətinin xüsusiyyətlərini qiym-

mətləndirə bilər və planetimizin unikal gözəlliklərini gələcək nəsillər üçün qoruyub saxlamağa şərait yaradılar.

3. TURİZM SƏNAYESİNİN İNKİŞAFI

Turizm sahəsinin sabit iqtisadi əhəmiyyət kəsb edən sənayedə mühüm rol oynaya bilməsi üçün o, funksiyalarını tam həcmdə yerinə yetirməli və turistlərin daim dəyişməkdə olan zövqlərinə vaxtında münasibət bildirməlidir. Turizm sahəsi yalnız müştərilərin mənafeələrinə uyğun olduqda cəmiyyət turizmi yüksək qiymətləndirəcəkdir. Bundan ötrü bu sahədə peşəkar təhsil və tədqiqatlar davam etdirilməlidir. XX əsrin ikinci yarısında nəqliyyat texnologiyalarının sürətlə inkişaf etməsi nəticəsində nəqliyyatın inkişafı səyahətlər sənayesinin inkişafına stimül yaratmış və beynəlxalq turizmin əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etməsinə təkan verən əsas amil olmuşdur. Bununla paralel olaraq inkişaf etməkdə olan telekommunikasiya texnologiyaları da informasiyanın müxtəlif tiplərinin ötürülməsi sahəsində inkişaf sayəsində səyahət etmək arzusunda olan insanların sayının artmasına gətirib çıxarmışdır. Bu sahələrin daha da inkişaf etdirilməsi növbəti yüzillikdə beynəlxalq turizmin gələcək inkişafı üçün son dərəcə vacibdir.

4. BEYNƏLXALQ TURİZMİN CƏMİYYƏTƏ VƏ ƏTRAF MÜHİTƏ TƏSİRİ

Ənənəvi mədəniyyətlərin və ənənəvi həyat tərzlərinin dağılması, müxtəlif kövrək sosial qrupların inkişafına göstərilən təsir ciddi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Turistlər həm də özlərinin yerli cəmiyyətlərə neqativ təsir göstərə biləcək davranışına görə məsuliyyət daşıyırlar.

Ətraf mühitin və mədəni irsin yaxşı vəziyyətdə olması turizm üçün çox qiymətli resursdur. Turizm dağıdıcı olmamalı, əksinə, qoruyucu olmalıdır. Əgər turizm sənayesi və turistlər özləri ətraf mühitin və mədəni irsin qorunub saxlanmasına görə məsuliyyəti bölüşsələr, onda bu dəyərləri nəinki qoruyub saxlamaq, hətta onlardan turizm resursları kimi istifadə etmək də mümkün olacaqdır. Bu harmonik qoruma əhatəsi, inkişafdan istifadə edilməsi zədələnməmiş resursların gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanması və turizmin sabit inkişafı işində aparıcı qüvvəyə çevrilməlidir.

5. BEYNƏLXALQ TURİZM VƏ SÜLH

Turizm sülhün məhsulu olmaqla eyni zamanda özü də planetdə sülhün inkişafına kömək edir. İkinci Dünya müharibəsinin və bir sıra regional münaqişələrin başa çatması çoxsaylı sosial qrupların qarşındurma ruhlu təfəkkürünün aradan qalxmasına, bir sıra ölkələrdə səyahətlərlə bağlı məhdudiyyətlərin aradan qalxmasına gətirib çıxaracaqdır. Lakin həll edilməmiş regional münaqişələrin davam etməsi sülhün rəmzi olan beynəlxalq turizmin inkişafına mənfi təsir göstərir. XXI əsrdə turizm bütün bəşəriyyət üçün sülhün bərqərar olmasına ciddi təsir göstərəcəkdir. Ona görə də, məsələn, «soyuq müharibə» başa çatandan sonra əldə edilmiş sülh dividendlərindən istifadə etməklə turizmin dəstəklənməsinin genişləndirilməsi dünya millətləri üçün xeyirli olardı.

6. HÖKUMƏTLƏRİN VƏ BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARIN ROLU

Hökumətlər siyasətin formalaşmasında turizmin mühüm rolu barədə daha çox məlumat əldə etməli, siyasi strategiyalar formalaşdırılarkən turizmin mənafeələrini nəzərə almalıdırlar. Beynəlxalq turizm iqtisadiyyata, cəmiyyətə, mədəniyyətə və ətraf mühitə müsbət təsir göstərir. Hökumətlər öz siyasətlərini həyata keçirərkən ifrat tənzimləməni və bürokratik baryerləri ləğv etməli, turistlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün tədbirlər görməli, gənclərə, yaşlı insanlara və əlillərə kömək etməlidirlər. Bundan əlavə, turizm sahəsində siyasətin strateji prioritetlərini müəyyən etmək üçün beynəlxalq səviyyədə standartlaşdırılmış metodların köməyi ilə turizmin milli iqtisadiyyatlarda effektivliyini qiymətləndirmək zəruridir. Bu, investisiyalar axını artırır, turizm sahəsində qərarlar qəbul edilməsi prosesini daha obyektiv və dəqiq prosesə çevirir. Millətlər, beynəlxalq təşkilatlar və tədqiqat institutları beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmanın inkişafında, iqtisadi tərəqqidə, ətraf mühitin və sülhün qorunmasında turizmin əhəmiyyətini yenidən nəzərdən keçirməli və buna müvafiq olaraq özlərinin inkişaf və yardım proqramlarına turizm sahəsini inkorporasiya etməlidirlər. Bu, beynəlxalq turizmi maliyyələşdirən müxtəlif təşkilatlara daha çox aiddir. Bundan əlavə, bütün millətlər, təşkilatlar və təsisatlar inkişaf etməkdə olan böyük və kiçik ölkələrə kömək naminə təşkilatlararası və beynəlxalq əməkdaşlığı dərinləşdirməlidirlər ki, turizmin bütün aspektləri mümkün olan ən yaxşı nəticələr əldə edilməsi üçün səmərəli şəkildə əlaqələndirilsin.

BEYNƏLXALQ MEHMANXANA QAYDALARI

Beynəlxalq Mehmanxanalar Assosiasiyasının Şurası tərəfindən bəyənilmişdir Katmandu (Nepal), 2 noyabr 1981-ci il

Giriş

Beynəlxalq Mehmanxana Qaydaları ilk dəfə 60 il bundan əvvəl Beynəlxalq Mehmanxanalar Assosiasiyası tərəfindən dərc edilmişdir. Sonradan həmin qaydalara bir neçə dəfə yenidən baxılmışdır. Lakin son iyirmi ildə beynəlxalq turizmin inkişafı nəzərə alınmaqla həmin qaydaların yenidən ifadə edilməsi zəruridir.

I. Məqsəd

Bu Qaydaların məqsədi mehmanxanada yerləşmə barədə müqavilə məsələlərini tənzimləyən hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq ticarət praktikasını kodifikasiya etməkdən ibarətdir. Qaydalar qonağın və mehmanxana sahibinin qarşılıqlı hüquqları və vəzifələri barədə onları məlumatlandırmaq üçündür.

Bu Qaydalar müqavilə münasibətləri barədə milli qanunvericiliklərdə nəzərdə tutulmuş müddəalara əlavədir. Bu qaydalar o halda tətbiq edilir ki, bu cür qanunvericilikdə mehmanxanada yerləşmə barədə müqaviləyə aid spesifik müddəalar olmasın.

II. Razılığa gələn Tərəflər

Mehmanxanada qalan şəxsin müqavilənin tərəfi olması vacib deyil; mehmanxanada yerləşmə barədə müqaviləni həmin şəxsin adından üçüncü tərəf də bağlaya bilər. Bu qaydalarda «müşəri» termini mehmanxanada yerləşmə barədə müqavilə bağlamış və bu yerləşmənin haqqını ödəmək üçün məsuliyyət daşıyan fərd və ya hüquqi şəxs deməkdir. «Qonaq» termini mehmanxanada yerləşməyi nəzərdə tutan və ya yerləşən fərdi bildirir.

I Hissə

MÜQAVİLƏ MÜNASİBƏTLƏRİ

Maddə 1. Yerləşmə haqqında müqavilə

Yerləşmə haqqında müqaviləyə müvafiq olaraq mehmanxana sahibi qonağa mehmanxanada yerləşmə və əlavə xidmət təqdim etməyə borcludur. Nəzərdə tutulur ki, təqdim edilən xid-

mətlər mehmanxananın kateqoriyasından asılı olaraq orada göstərilən adi xidmətlərə müvafiqdir, o cümlədən nömrədən istifadə edilməsini və qonaqların ümumi tələbatı üçün adətən təqdim edilən rahatlıqları əhatə edir. Müştəri müqavilə qiyməti üzrə ödəniş etmək üçün məsuliyyət daşıyır. Müqavilənin şərtləri mehmanxananın kateqoriyası, milli qanunvericilik və ya mehmanxananın fəaliyyəti barədə təlimatlarla (əgər bu cür təlimatlar varsa), beynəlxalq mehmanxana qaydaları ilə və mehmanxananın qonağa göstərməli olan daxili intizam qaydaları ilə müəyyən edilir.

Maddə 2. Müqavilənin forması

Müqavilənin hər hansı xüsusi forması yoxdur. Əgər tərəflərdən biri digər tərəfin təklif etdiyi şərtləri qəbul edərsə, müqavilə bağlanmış hesab edilir.

Maddə 3. Müqavilənin qüvvədə olma müddəti

Müqavilə müəyyən və ya qeyri-müəyyən müddətə bağlana bilər. Müqavilə təxmini müddət üçün bağlandıqda ən qısa müddət razılaşdırılmış hesab edilir.

Yerləşmə haqqında müqavilə, əgər müqavilədə yerləşmənin bir gündən çox müddətə olması barədə qeyd-şərt yoxdursa və bu barədə razılaşma yoxdursa, müştərinin gəldiyi günün sonrakı gün gündüz saat 12.00-da başa çatır. Qeyri-müəyyən müddətə bağlanmış hər hansı müqavilə bir günlük müqavilə hesab edilir. Bu halda qüvvədə olma müddəti növbəti gün saat 12.00-da başa çatan müqavilənin başa çatması barədə tərəflərdən biri bəyanat verməlidir. Bu məsələ barədə mehmanxananın qonağa etdiyi bəyanat müştəriyə edilmiş bəyanat hesab edilməlidir.

Maddə 4. Müqavilənin icrası

Mehmanxana sahibi və müştəri müqavilənin şərtlərinə hörmət etməyə borcludurlar.

Maddə 5. Müqavilənin icra edilməməsi

Əgər müqavilə tamamilə və ya qismən icra edilməsə, bu halda təqsirkar tərəf digər tərəfin bütün itkilərini tam həcmdə kompensasiya etməyə borcludur. Zərərçəkmiş tərəf mümkün itkiləri azaltmaq məqsədilə bütün zəruri tədbirləri görməyi öhdəsinə götürür.

Əgər mehmanxana sahibi müqaviləni icra edə bilmirsə, o, həmin ərazidə həmin mehmanxanaya bərabər və ya daha yüksək standartda uyğun başqa yerləşmə yeri axtarmaq üçün tədbirlər görməlidir. Bununla əlaqədar yaranmış bütün əlavə xərclər mehmanxana sahibi tərəfindən ödənilməlidir. Əgər o, bunu təmin etməsə, kompensasiya ödəmək üçün məhkəmə qarşısında cavab verəcəkdir.

Maddə 6. Müqavilənin müddətinin başa çatması

Milli qanunvericilikdə və ya milli ticarət praktikasında müqavilənin başqa şərtləri nəzərdə tutulduğu hallar istisna olmaqla heç bir müqavilə tam icra edilənə qədər tərəflər bu barədə qarşılıqlı razılaşma əldə etmədikdə başa çatmış hesab edilə bilməz.

Maddə 7. Ödəniş

Mehmanxana ödənişin əvvəlcədən tamamilə və ya qismən aparılmasını tələb edə bilər. Əgər mehmanxana müştəridən avans şəklində müəyyən məbləğdə pul alırsa, bu, müştərinin mehmanxanada yerləşməsinə və ona göstəriləcək əlavə xidmətlərə görə əvvəlcədən ödəniş hesab edilməlidir.

Əgər qabaqcadan ödənilmiş məbləğin qaytarılmayacağı barədə əvvəlcədən razılıq əldə edilməmişdirsə, mehmanxana qabaqcadan ödənilmiş pulun ödənilməli məbləğdən artıq məbləğini qaytarmağa borcludur.

Hesab onun təqdim edildiyi andan qüvvəyə minir. Əgər bu barədə ayrıca razılıq əldə edilməmişdirsə mehmanxana çekləri, kredit kartoçkalarını, kuponları və nağdsız ödənişlərin başqa növlərini qəbul etməyə borclu deyil. Ödənişlər, əgər mehmanxana başqa qayda barədə qeyd-şərt etməmişdirsə, müvafiq milli valyutada aparılmalıdır.

Maddə 8. Müqavilənin pozulması

Müqavilə öhdəliklərinin hər hansı ciddi şəkildə və ya dəfələrlə pozulması bundan zərər çəkmiş tərəfə qabaqcadan xəbərdarlıq etmədən müqavilənin qüvvəsinə dərhal xitam vermək hüququ verir.

II Hissə. Başqa öhdəliklər

Maddə 1. Mehmanxana sahibinin məsuliyyəti

Mehmanxana sahibinin hüquqi məsuliyyəti milli qanunvericiliklə müəyyən edilir.

Milli qanunvericilikdə müvafiq müddəalar olmadıqda 17 dekabr 1962-ci il tarixli Avropa Konvensiyasının müddəaları tətbiq edilməlidir.

Qonağın əmlakına görə məsuliyyət, mehmanxana sahibinin və ya onun xidmətçilərinin təqsirinin aşkar olduğu hallar istisna olmaqla məhduddur. Mehmanxananın qiymətli əşyaları saxlamaq üçün qəbul etmək öhdəliyi mehmanxananın ölçülərində və kateqoriyasından asılıdır. Qiymətli əşyalara görə məsuliyyət, əgər qonağa bu barədə vaxtında məlumat verilmişdirsə, əqləbatan tərzdə məhdudlaşdırıla bilər. Mehmanxana sahibi qonaqların avtomatınlarına və onların içərisindəki əşyalara görə məsuliyyət daşıyır.

Maddə 2. Qonağın / müştərinin məsuliyyəti

Qonaq (müştəri) şəxslərə, mehmanxana binasına, mehmanxananın bəzək işlərinə və ya avadanlığına onun müəyyən edilmiş təqsiri üzündən vurulmuş hər hansı zərərə görə mehmanxana sahibi qarşısında hüquqi məsuliyyət daşıyır.

Maddə 3. Qonağın əmlakının saxlanması

Mehmanxana ona ödənilməli hər hansı məbləğlərin ödənilməyinə zəmanət kimi qonaq tərəfindən mehmanxana binasına gətirilmiş hər hansı əmlakı saxlamaq və gələcəkdə kommersiya dəyəri üzrə satmaq hüququna malikdir.

Maddə 4. Qonağın davranışı

Qonaq özünü mehmanxanada qəbul edilmiş adətlərə və daxili intizam qaydalarına müvafiq şəkildə aparmağa borcludur. Daxili intizam qaydalarının ciddi şəkildə və ya dəfələrlə pozulması mehmanxanaya bu barədə əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən müqavilənin qüvvəsinə dərhal xitam vermək hüququ verir.

Maddə 5. Ev heyvanları

Əgər qonaq mehmanxanaya özü ilə birlikdə ev heyvanı gətirmək istəyirsə, o həmin mehmanxananın daxili intizam qayda-

larına görə buna icazə verilməsini əvvəlcədən yəqin etməyə borc-
ludur.

Maddə 6. Nömrələrin tutulması və boşaldılması

Əgər başqa hal barədə qeyd-şərt yoxdursa, qonaq üçün
ehtiyat saxlanmış nömrə (nömrələr) saat 14:00-da hazır olmalı,
gədən qonaqların nömrələri isə günortaya qədər boşaldılmalıdır.

**TƏSNİFAT STANDARTLARI ƏSASINDA
MEHMANXANALARIN TƏSNİFAT MEYARLARININ
REGIONLARARASI HARMONİZASIYASI**

**Ümumdünya Ticarət Təşkilatının
regional komissiyaları tərəfindən bəyənilmişdir.
Madrid (İspaniya), noyabr 1989-cu il.
(çıxarış)**

1. Mehmanxana binası

1.1. Avtonomluq

Bütün kateqoriyalar

Mehmanxananın binası başqa bina-
lardan və ya həmin binanın başqa
hissələrindən fiziki şəkildə təcrid
edilməlidir.

1.2. Giriş

Bütün kateqoriyalar

Mehmanxana binanın bir hissəsini
tutursa, onun ayrıca giriş qapısı ol-
malıdır.

3-5 ulduz

Mehmanxananın restoranına (kafet-
terisinə) həm mehmanxanadan,
həm də küçədən giriş olmalıdır. Ay-
rıca xidməti giriş qapısı olmalıdır.

1.3. Əsas və xidməti pilləkən meydançaları

3-5 ulduz

Əsas pilləkən meydançası xidməti
pilləkən meydançasında ayrılmışdır
(mərtəbələrinin sayı olan binalar
üçün istisna mümkündür).

1.4. Nömrələrin minimal sayı

Bütün kateqoriyalar

10 nömrə.

2. Keyfiyyətlə bağlı tələblər

Bütün kateqoriyalar

Nömrələrdə, sanitariya qovşaqların-
da və ictimai otaqlarda bütün qurğ-
ular, avadanlıq və mebel güclü istis-
mar rejimi üçün hesablanmış, fun-

	ksional, təhlükəsiz, yerləşdikləri otaqlara münasibətdə harmonik və mütənasibdir.	2 ulduz
	Binanın və onun içərisində olan nə varsa hamısının keyfiyyətinə təqdim edilən tələblər kateqoriyalar üzrə artır və dəyərə müvafiq olmalıdır.	3 ulduz
	Dəyər tikintidə və qurğuların, avadanlığın və mebel istehsalında istifadə edilən materialların və əməyin keyfiyyətini əks etdirir.	4 ulduz
1 ulduz	Ucuz tikinti materialları; kütləvi istehsal məhsulları olan sadə qurğular, avadanlıq və mebel.	5 ulduz
2 ulduz	Həmin qaydada.	5. İsitmə sistemi
3 ulduz	Tikinti materiallarının, qurğuların və avadanlıqların dəyəri orta, mebel - sifarişlə hazırlanmışdır.	1 ulduz
4 ulduz	Tikinti materiallarının və qurğularının dəyəri yüksəkdir. Avadanlıq və mebel sifarişlə hazırlanmışdır.	2 ulduz
5 ulduz	Tikinti materialları, qurğular avadanlıq və mebel (sifarişlə) əla keyfiyyətlidir. İnteryerlər müəllifi məlum olan incəsənət əşyaları kimi tərtib olunmalıdır.	3 ulduz
3. Su təchizatı		4 ulduz
Bütün kateqoriyalar	Sutka boyu isti və soyuq su təchizatı (içməli su ilə təmin olunma barədə bax: bu standartların 15.2 bəndi).	
4. Enerji təchizatı		
Bütün kateqoriyalar	Daimi elektrik enerjisi ilə təmin olunmuşdur.	5 ulduz
4.1. Qəza enerji qurğuları		5.1. Ventilyasiya
1 ulduz	Qəza işıqlandırma sistemi (akкумуляtorlar, qaz, şamlar).	Bütün kateqoriyalar

Həmin qaydada.

Əsas işıqlandırmanı və avadanlığın minimal dövr ərzində (24 saatdan az olmamaqla) işləməsinə təmin edən stasionar generator.

Elektrik təchizatını, isitmə, su təchizatı, əsas işıqlandırma və liftlər, soyuducular, mətbəxt avadanlığı qəbilindən olan avadanlığın işini təmin edən stasionar generator.

Həmin qaydada.

Zəruri hallarda isitmə (yerli şəraitdən və mövsümdən asılı olaraq).

Yenə elə, lakin mərkəzi isitmə sistemi əsasında.

"2 ulduz" mehmanxanalarında olduğu kimi, lakin əlavə olaraq nömrələrdə tənzimləmə. İsti iqlim rayonlarında sərinləşdirmə (kondisionerləşdirmə). İstilik komfortu (havanın temperaturu 18-25 dərəcə).

"3 ulduz" mehmanxanalarında olduğu kimi, lakin müxtəlif iqlim zonalarında il boyu və ya mövsüm ərzində hava şəraitindən asılı olaraq kondisionerləşdirmə nəzərdə tutulmuşdur. Həm nömrələrdə, həm də ictimai otaqlarda fərdi kondisionerləşdirmə.

Həmin qaydada.

Bütün otaqlarda və zonalarda təbii (pəncərələr vasitəsi ilə) və / və ya məcburi ventilyasiya. Nömrələrdə, restoranın zallarında, mətbəxlərdə,

	işçilər üçün otaqlarda pəncərələr və sistəsi ilə ventilyasiya olmalıdır.
6. Sanitariya tələbləri (bütün kateqoriyalar)	
6.1. Ümumi tələblər	Binanın hər yerində ciddi sanita- riya, təmizlik, gigiyena. Mehmanxa- nanın bütün seksiyaları fasiləsiz əsasda yığışdırılır. Sanitariya texni- kası avadanlığı sutkanın istənilən vaxtında işçi vəziyyətdədir.
6.2. Tullantılar	Tullantılar xüsusi konteynerlərdə toplanır və hər gün binadan daşınıb aparılır. Tullantıların yığılma zona- sı və konteynerlər daim yaxşı sani- tar vəziyyətdə olmalıdır.
6.3. Həşəratlardan və gə- miricilərdən qorunma	Bütün binada həşəratlardan və gə- miricilərdən səmərəli qorunma.
7. Təhlükəsizlik və mühafizə	
Bütün kateqoriyalar	Mehmanxanalar memarlıq və texni- ki şərtlərə müvafiq olmalı, onlarda yanğın əleyhinə təminat və yanğın barədə məlumatlandırma sistemi, qəza çıxış yolları, pilləkanlar, ictimai binalar üçün tələb edilən və mehmanxananın xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmış yaxşı görünən təli- matlar olmalıdır. Bütün elektrik, qaz, su və kanalizasiya təminatı təh- lükəsizlik tələblərinə və müvafiq təli- matlara ciddi müvafiq qaydada quraşdırılmalı və istifadə edilməli- dir. Mehmanxanada yaşayanların və onların əşyalarının təhlükəsizliyi bütün sutka boyu təmin edilməlidir.
8. Əlil arabalarından istifadə edilməsi üçün şərait	
Bütün kateqoriyalar	Mehmanxananın girəcəyində və bə- zi nömrələrin, vanna otaqlarının, tualetlərinin girəcəyində əlil araba- larında gəzən əlillərin qəbul edilməsi

	üçün imkan olmalıdır.
9. Texniki avadanlıq	
9.1. Mehmanxanada yaşayanlar üçün liftlər	Mərtəbələrinin sayı 3-dən çox olan mehmanxanalar üçün.
1 ulduz	Mərtəbələrinin sayı 2-dən çox olan mehmanxanalar üçün
2 ulduz	Həmin qaydada.
3 ulduz	
4 ulduz	Mərtəbələrinin sayı 1-dən çox olan mehmanxanalar üçün.
5 ulduz	Həmin qaydada.
Liftlərin gücü:	Mehmanxananın tutumuna mütə- nasib olur.
9.1.1. xidməti liftlər	Xidməti liftlər müsafirlər üçün olan liftlərdən ayrılır.
4 və 5 ulduz	
9.2. Telefon	
Bütün kateqoriyalar	Yerli və şəhərlərarası danışqlar üçün telefon olmalıdır.
9.2.1. Nömrələrdə telefonlar	Daxili rabitə üçün zəng.
1 ulduz	
2 ulduz	Daxili telefon (mehmanxananın hüdudlarından kənara çıxmadan). Ayrıca xahişə əsasən şəhər telefonu qoşulur.
3 ulduz	Mehmanxananın kommutatoru və- sitəsi ilə daxili və xarici rabitə üçün telefon.
4 ulduz	Mehmanxananın başqa otaqları ilə və şəhərlə birbaşa əlaqə üçün tele- fon.
5 ulduz	Mehmanxananın başqa otaqları ilə, şəhərlə, ölkə ilə birbaşa əlaqə üçün, şəhərlərarası danışqlar üçün (avto- matik nömrələri varsa) telefon. Vanna otağında telefon.

9.2.2. Mərtəbələrdə telefonlar

Bütün kateqoriyalar Mehmanxananın hüdudlarından kənara çıxışı olan telefonların nömrələrdə olmadığı mehmanxanalarda hər mərtəbə üçün ən azı bir telefon (əsasən "1 ulduz" və "2 ulduz" mehmanxanalar üçün).

9.2.3. İctimai otaqların yaxınlığında telefonlar

3-5 ulduz Bütün ictimai otaqların yaxınlığında telefon olmalıdır.

9.2.4. Vestibüldə telefon kabinası (pullu telefon)

Qəbul xidmətində telefon olmalıdır.

1 ulduz

2 ulduz Vestibüldə telefon kabinası olmalıdır.

Həmin qaydada.

3 ulduz

4 ulduz Vestibüldə beynəlxalq və şəhərlərarası əlaqə üçün səs keçirməyən telefon kabinası olmalıdır.

Həmin qaydada.

5 ulduz

10. Nömrələr

10.1. Ölçülər

Bütün kateqoriyalar

Nömrənin ölçüləri nömrələrdə sərbəst, rahat və təhlükəsiz hərəkət etməyə və nömrələrdəki bütün avadanlıqdan və mebeldən sərbəst istifadə etməyə imkan verməlidir.

Nömrənin kateqoriyalar üzrə sahəsi (m²):

	birnəfərlik	ikinəfərlik
1 ulduz	8	10
2 ulduz	8	10
3 ulduz	10	12
4 ulduz	12	14
5 ulduz	13	16

Qeyd. Çoxlu sayda müsafir qəbul etmək üçün nəzərdə tutulan nömrələrin sahəsi ən azı birnəfərlik və ikinəfərlik nömrələrin ölçüləri arasındakı fərq qədər çox olmalıdır.

10.2. Nömrələrdə olmalı zəruri avadanlıq və mebel barədə tövsiyələr aşağıdakı cədvəldə və ona aid qeydlərdə verilmişdir.

Nömrələrdə avadanlığın və mebelin tövsiyə edilən standartları

Avadanlıq və mebel	Mehmanxananın kateqoriyası				
	1 ulduz	2 ulduz	3 ulduz	4 ulduz	5 ulduz
2 çarpayı (birnəfərlik nömrə / ikinəfərlik nömrə)	x	x	x	x	x
Mələfələr, adyallar, yorğan üzləri	x	x	x	x	x
Minimal ölçü: 190sm x 80sm (birnəfərlik çarpayı)	x	x	x		
Minimal ölçü 200sm x 80sm (birnəfərlik çarpayı)				x	x
Paltarasanlar, rəflər və ya qutulu komodu olan şkaf (qarderob)	x	x	x	x	x
Stullar (hər müsafir üçün minimum 1 ədəd)	x	x	x	x	x
Kreslo(lar)			x	x	x
Çarpayının yanı üçün tumbə (hər müsafir üçün 1 ədəd)	x	x	x	x	x
Masa		x	x		
Yazı masası və ya tualet (mütəhərrik yeşiklərlə)			x	x	x
Tavanda lüstr və ya bra	x	x	x	x	x
Çarpayının yanında quraşdırılmış lampa (lar)	x	x	x	x	x
Kreslonun yanında və ya			x	x	x

yazı masasının üstündə ki- tab oxumaq üçün lampa (lar)					
İşıq izolyasiyası (qalın pər- dələr)	x	x	x	x	x
Güzgü (vanna otağındakın- dan əlavə)		x	x	x	x
Girəcəkdə və çarpayının yanında işıq açarları	x	x	x	x	x
Çarpayının yanı üçün kiçik xalçalar	x	x	x	x	x
Xalçalar			x	x	x
Kovral	x	x			
Radio (müsafir tərəfindən qoşulan mərkəzi musiqi yayımı)			x	x	x
Əlavə haqq müqabilində TV			x		
Ağ-qara ekranlı TV			x		
Rəngli TV				x	x
Video				x	x
Zibil qutusu	x	x	x	x	x
Mehmanxana haqqında ya- zılı informasiya (tariflər, qəza çıxış yolları və s.)	x	x	x	x	x
Külqabı (lar)	x	x	x	x	x
"Narahat etməyin" lövhəsi	x	x	x	x	x
Bağaj üçün altlıq		x	x	x	x
Ventilyator	x	x	x	x	x
İcməli su ilə dolu qrafın və stəkanlar	x	x	x	x	x
Mini-soyuducu və ya mini bar				x	x
Yazı ləvazimatları			x	x	x

* stol və ya yazı masası (tualet) «3 ulduz» mehmanxanala-
rında olmalıdır.

** xalçalar və ya kovralit «4-5 ulduz» mehmanxanalarında
olmalıdır.

*** əgər teleyayım (xüsusən rəngli teleyayım) varsa. Teley-
ayım olmayan rayonlarda bütün nömrələrdə video avadanlıq qu-
raşdırılmalıdır. "5 ulduz" mehmanxanalarda teleyayımın olub-ol-
mamasından asılı olmayaraq müstəqil xidmət kimi video avadan-
lıq olmalıdır.

**** İsti və rütubətli rayonlarda ventilyator olması zəruri-
dir. Daha yüksək kateqoriyalı mehmanxanalarda kondisionerləş-
dirmə sistemi ventilyatorlarla tamamlana bilər.

12. Ümumi santexnika avadanlığı

12.1. Mərtəbələrdə ümumi istifadə üçün vannə otaqları

12.1.1. Sayı

Bütün kateqoriyalar (vanna otaqları olmayan nömrələr üçün)	Sanitariya qovşağı olmayan hər beş nömrə üçün bir vannə otağı və ya hər mərtəbədə iki vannə otağı (biri kişilər üçün, biri - qadınlar üçün)
--	--

12.1.2. Qurğular və avadanlıqlar

Bütün kateqoriyalar	Yuyunma otağında, duşxanada, vanna otağında kombinə edilmiş suqarıdırən vasitəsi ilə soyuq və qaynar su, bide, ventilyasiya, gü- zgülü əlüzuyun, lampa, şəxsi əşya- lar üçün rəf və üzərində gərginlik göstərilən elektrik ştəpseli, unitaz, tualet kağızı, bide, duş (duş kabinə- sı), vannə otağı (duş və pərdə), məhrəba, sabun, zibil qutusu
---------------------	---

Qeydlər.

* əgər vannə otağından əlavə ayrıca tualet varsa bu pred-
metlər daxil edilməyə bilər.

** Bunlardan biri və ya digəri olmalıdır.

*** Əgər unitaz varsa. Parça dəsmal kağız dəsmal ilə və ya elektrik quruducusu ilə əvəz edilə bilər, çünki müsafir öz otağında olan məhrabadan istifadə edir.

12.2. Mərtəbələrdə ümumi istifadəli tualetlər	
12.2.1. Sayı	
Bütün kateqoriyalar (tualeti olmayan nömrələr üçün)	5 nömrə üçün bir tualet və ya hər mərtəbədə iki tualet (biri kişilər üçün, biri qadınlar üçün)
12.2.2. Qurğular və avadanlıq	
Bütün kateqoriyalar	Unitaz, tualet kağızı, qarışdırıcı vasitəsi ilə soyuq və qaynar suyu olan əlüzuyun, güzgü, sabun, dəsmal (kağız dəsmallar və ya elektrik quruducusu), qaynar və soyuq sulu bidə, zibil qutusu
12.3. İctimai ayaqyolu	
Bütün kateqoriyalar	İctimai zonalarda və ya onların yaxınlığında mehmanxanada yaşayanlar və müsafirlər üçün ictimai ayaqyollar olmalıdır. Zəruri avadanlıq: unitaz, tualet kağızı, qarışdırıcı vasitəsi ilə qaynar və soyuq suyu olan əlüzuyun, güzgü, sabun, dəsmal (kağız dəsmallar və ya elektrik quruducusu), zibil qutusu, ventilyasiya
13. İctimai zonalar	
13.1. Dəhlizlər	
Bütün kateqoriyalar	Bütün dəhlizlərdə və nömrələrin yaxınlığındakı zonalarda bütün sutka boyu yaxşı təbii və süni işıqlandırma olmalıdır.
3-5 ulduz	Dəhlizlərdə və nömrələrin yanındakı zonalarda xalça malından örtük və ya kovral, yaxud xüsusi örtük (mozaika, parket və s.) olmalıdır.
13.2. Vestibül	

Bütün kateqoriyalar	Vestibüldə (qəbul zonasında) mehmanxananın tutumu ilə münasib miqdarda stullar, kreslolar və ya divanlar olmalıdır.
3-5 ulduz	Qəbul zonasında həmçinin qəhvə və (və ya) yazı stolları, xüsusi döşəmə örtüyü və ya xalçalar (kovral), bitkilər, musiqi yayımı olmalıdır. Ondan elanlar üçün də istifadə edilə bilər
14. Qonaqların qalması, qidalanması, istirahəti və sağlamlığı ilə əlaqədar əlavə otaqlar və zonalar	
1 ulduz	İctimai zonada (ayrıca otaq, otağın bir hissəsi və ya holl) paltarasan, musiqi və (və ya) televiziya qurğusu səhər yeməkləri verilməsi və müsafirlərlə mehmanxanada yaşayanların görüşləri üçün nəzərdə tutulmuşdur.
2 ulduz	Aşağıdakılar olmalıdır: musiqi yayımlanan, televizor, qəzetlər, jurnallar olan otaqda mehmanxanada yaşayanların ən azı üçdə bir hissəsini yerləşdirməyə imkan olmalıdır. Paltarasanlar qoyulmuş ictimai zonada səhər yeməkləri verilə bilər (bu zona səhər yeməyi üçün otaq, nahar salonu, kafeteri, qəhvəxana və s. ola bilər); nahar və şam yeməyi zamanı ən azı yüngül qəlyanaltıların verilə biləcəyi restoran (nahar zalı və ya kafeteri); bunlar yoxdursa mehmanxana bu cür müstəqil müəssisənin bilavasitə yaxınlığında yerləşməlidir.
3 ulduz	Aşağıdakılar olmalıdır: musiqi yayımı və TV, qəzet və jurnallar olan otaq (qəbul salonu ilə birlikdə bu otaqları ümumi sahəsi eyni vaxtda

	sakinlərin ən azı üçdə bir hissəsini yerləşdirməyə imkan verməlidir); ictimai binalarla yanaşı qarderob; səhər yeməkləri üçün ayrıca zal (və ya səhər yeməkləri verilməsi üçün imkan olan kafeteri); ayrıca bar; restoran (nahar zalı) və ya ən azı yüngül qəlyanaltılar verilə biləcək və eyni vaxtda sakinlərin ən azı yarısını yerləşdirməyə imkan verən kafeteri.
4 ulduz	Aşağıdakılar olmalıdır: müvəqqəti apartamentlər yaradılması üçün birləşdirilə biləcək bir neçə ayrıca apartament (yataq otağı, qonaq otağı, vanna otağı, ayrıca ayaqyolu) və ya bir neçə nömrə, yaxud bunların hər ikisi; ictimai otaqların və zonaların yaxınlığında qarderob; musiqi yayımlanan, TV, qəzet və jurnallar olan, sərinləşdirici içkilər verilən istirahət otaqları və ya ayrıca zallar; ayrıca bar, restoran (ən azı iki zaldan ibarət olmaqla); banket zalı, konfranslar keçirilməsi üçün müvafiq avadanlığı olan konfrans zalına çevrilə biləcək banket zalı; rəqs salonu, diskoteka yaxud gecə klubu (onların əvəzinə restoranın zallarından birində rəqs meydançası təşkil edilə bilər); bərbərxana və ya gözəllik salonu; sauna və ya üzgüçülük hovuzu, yaxud sağlamlıq mərkəzi (onların müxtəlif kombinasiyaları ola bilər); ilk tibbi yardım otağı.
Qeyd. Kafe və restoranlardada əyləşmə yerlərinin ümumi sayı mehmanxanadakı yerlərin sayına uyğun olmalıdır.	
5 ulduz	Aşağıdakılar olmalıdır: müxtəlif tip-

	li bir neçə müstəqil apartament və müvəqqəti apartamentlər yaradılması üçün birləşdirilə biləcək bir neçə nömrə; ictimai otaqların və zonaların yaxınlığında qarderob; musiqi yayımı olan istirahət otaqları və ayrıca qonaq otaqları; TV, qəzetlər, jurnallar, sərinləşdirici içkilər; kafeteri (səhər yeməyi və yüngül qəlyanaltılar üçün); ayrıca bar; zallarının birində musiqiçilərin çıxışları nəzərdə tutulan restoranlar; restoranda ayrıca kabinələr; banket zalları; konfranslar keçirilməsi üçün hər cür avadanlığı olan konfrans zalları; gecə klubu; rəqs salonu və ya diskoteka; bərbərxana və ya gözəllik salonu; sauna; idman zalı və ya sağlamlıq mərkəzi; üzgüçülük hovuzu; ilk tibbi yardım otağı.
Qeyd. Kafe və restoranların zallarında əyləşmə yerlərinin ümumi sayı mehmanxanadakı yerlərin sayından çox olmalıdır.	
15. Mətbəx	
Bütün kateqoriyalar	Mətbəx, onun avadanlığı, mətbəx ləvazimatları, qab-qacaq, şüşə qablar təmiz, gigiyenik, rahat olmalı və elə saxlanmalıdır ki, adamların sağlamlığına zəmanət verilsin, səmərəli və fasiləsiz xidmət təmin edilsin. Texniki və texnoloji avadanlıq saz vəziyyətdə saxlanmalıdır. Mətbəxin gücü ticarət zallarındakı əyləşmə yerlərinin sayına müvafiq olmalıdır.
15.1. Qida məhsullarının saxlanması	
Bütün kateqoriyalar	Qida məhsullarının saxlanma qaydası ictimai iaşə müəssisələrində qida məhsullarının saxlanmasına dair ümumi tələblərə, o cümlədən ven-

	tilyasiya, soyutma, tozdan, həşəratlardan və gəmiricilərdən qorunma baxımından təqdim edilən tələblər uyğun olmalıdır. Bu məqsədlə soyuducular, buz dolabları, kip bağlanan konteynerlər və başqa müvafiq avadanlıq və mexanizmlər quraşdırılmalı və onlardan istifadə edilməlidir.
15.2. İçməli su	
Bütün kateqoriyalar	Su kəməmindən gələn suyun keyfiyyətinə möhkəm zəmanət yoxdursa mehmanxana suyun içmək üçün yararlı olmasını təmin etmək məqsədi ilə xüsusi qurğulara malik olmalıdır. İçkilər üçün buz yalnız içməli sudan hazırlanmalıdır. İçməli suyun minimum ehtiyatı mehmanxananın içməli suya təcili tələbatın kənardan təmin edilə bilməyəcəyi zonalarında bütün sutka boyu təmin edilməlidir.
16. Mehmanxana binasından kənar zonalar	
16.1. Avtomobil dayanacağı / qaraj	
1 ulduz	Mehmanxanaya sərbəst giriş. Avtomobil dayanacağının bir hissəsinin mehmanxanada yaşayanlar üçün ehtiyat saxlanması.
2 ulduz	Həmin qaydada.
3 ulduz	Sakinlərin orta sayına müvafiq avtomobil dayanacağı.
4 ulduz	Mehmanxanada yaşayanların hamısının və müsafirlərin bir hissəsinin avtomobillərini qəbul edə biləcək örtülü avtomobil dayanacağı və/və ya qaraj. Bütün sutka ərzində mühafizə.
5 ulduz	Həmin qaydada. Lakin avtomobil-

	lərə ümumi xidmət.
17. Mehmanxana xidmətləri	
Bütün kateqoriyalar	Qəbul xidməti (bütün sutka boyu); mehmanxanaya yeni sakin gəlməzdən əvvəl yataq ağının dəyişdirilməsi (dəsmallar sakinlərin hər biri üçün və hər gün dəyişdirilməlidir); təxirəsalınmaz tibbi yardım; qiyətli əşyaların saxlanması; paltar yumaq, poçt xidməti, poçtun çatdırılması və göndərilməsi, poçt markalarının və poçt ləvazimatlarının satışı.
1 ulduz	Sakinlərin xahişi ilə onların baqajının daşınması. Həftədə iki dəfə yataq ağının dəyişdirilməsi; səhər yeməyinin nömrəyə verilməsi (əgər səhər yeməkləri üçün zal yoxdursa).
2 ulduz	Baqajın daşınması; yataq ağının həftədə iki dəfə dəyişilməsi; kimyəvi təmizləmə.
3 ulduz	Baqajın daşınması; yataq ağının hər gün dəyişdirilməsi; səhər yeməyinin nömrəyə verilməsi; saat 7:00-dan 10:00-dək səhər yeməyi zalında səhər yeməklərinin verilməsi; saat 7:00-dan 24:00-dək nömrəyə yemək və içkilər verilməsi; saat 24:00-a qədər işləyən qonaq otaqı-kafe və kafe-bar; kimyəvi təmizləmə; poçt xidməti, o cümlədən teleqramlar göndərilməsi; kredit vəərəqələrinin ödəniş üçün qəbul edilməsi; mehmanxanada yaşayanın axtarış xidməti və ya xəbərdarlıq sistemi; kredit kartçılarının ödəniş üçün qəbul edilməsi; qəbul xidmətində turistlər üçün informasiya; mehmanxanada

	keçirilən əyləncə proqramlarına və mədəni tədbirlərə biletlərin təxsis edilməsi; valyuta mübadiləsi; taksi çağırmaq; qəzet, kitab, açıq məktub, tütün məmulatı və foto ləvazimatının satışı.
4 ulduz	Qapıcılar; baqajın daşınması; yataq ağının hər gün dəyişilməsi; sakinlərin xahişi ilə saat 24:00-a qədər nömrələrdə əlavə yır-yığış edilməsi; zalda saat 7:00-dan 10:00-a qədər səhər yeməkləri verilməsi; nömrəyə nahar, şam yeməyi və saat 24:00-a qədər əlavə axşam yeməyi verilməsi; bütün sutka ərzində nömrəyə içkilər və yüngül qəlyanaltılar verilməsi; bütün sutka ərzində işləyən qonaq otaqı-kafe və kafe-bar; təcili çamaşırxana xidmətləri (paltarların yuyulması və ütülənməsi); kimyəvi təmizləmə; poçt xidməti, o cümlədən teleqramlar, sifarişli məktublar və telekslər göndərilməsi; hesablaşmalarda kredit kartlarının qəbul edilməsi; bütün sutka ərzində valyuta mübadiləsi; mehmanxanada yaşayan şəxsin axtarış xidməti və ya radio ilə məlumat verilməsi; müxtəlif nəqliyyat növlərinə biletlərin satışı və təxsis edilməsi, mehmanxanada əyləncə proqramları və mədəni tədbirlər, turizm xidməti (turistlər üçün informasiya, tərcüməçi, bələdçi, sığorta və s.) taksi çağırılması; qəzetlər, kitablar, açıq məktub, tütün məmulatı və foto ləvazimatı satışı; suvenirlərin və kosmetikanın satışı.
5 ulduz	Qapıcılar; baqajın daşınması; yataq ağının hər gün dəyişilməsi; sakinlərin xahişi ilə saat 24:00-a qədər

	nömrələrdə əlavə yır-yığış edilməsi; səhər yeməkləri üçün nəzərdə tutulan zalda saat 7:00-dan 10:00-a qədər səhər yeməkləri verilməsi; nömrəyə nahar, şam yeməyi və saat 24:00-a qədər əlavə axşam yeməyi verilməsi; bütün sutka ərzində nömrəyə başqa yeməklər və içkilər verilməsi; bütün sutka ərzində işləyən qonaq otaqı-kafe, kafe-bar və kafeteri; təcili çamaşırxana xidmətləri (paltarların yuyulması və ütülənməsi); kimyəvi təmizləmə; poçt xidmətləri, o cümlədən teleqramlar, sifarişli məktublar və teleqramların göndərilməsi, teletayp və telefaks; qiymətli əşyaların saxlanması üçün fərdi seyfər; hesablaşmalarda kredit kartlarının qəbul edilməsi; bütün sutka ərzində valyuta mübadiləsi; mehmanxanada yaşayan şəxsin axtarış xidməti, radio ilə məlumat verilməsi; müxtəlif nəqliyyat növlərinə biletlərin satışı və təxsis edilməsi, mehmanxanada əyləncə proqramları və mədəni tədbirlər, turizm xidməti (turistlər üçün informasiya, bələdçi-tərcüməçilər, sığorta və s.) taksi çağırılması və avtomobillərin icarəsi; qəzet, kitab, açıq məktub, tütün məmulatı və foto ləvazimatının satışı; suvenirlərin və kosmetikanın satışı; gül satışı.
18. Xidmət heyəti	
18.1. İxtisas səviyyəsi	
Bütün kateqoriyalar	Bütün xidmət heyəti peşə hazırlığı keçməlidir. Onların hazırlıq dərəcəsi və ixtisasları göstərdikləri xidmətə müvafiq olmalıdır. Öməkdaşlardan

	ən azı bir nəfəri mehmanxanada yaşayanların təhlükəsizliyi məsələlərinə və bir nəfəri - ictimai işə sahəsində təhlükəsizlik məsələləri üzrə hazırlıq keçməlidir.
18.1.1. Xarici dilləri bilmək	
1 ulduz	Qəbul xidməti işçilərinin beynəlxalq ünsiyyət dili kimi bir xarici dil və ya həmin rayonda əcnəbi müştərilərin ən çox istifadə etdikləri dili lazımi səviyyədə bilməlidir.
2 ulduz	Həmin qaydada.
3 ulduz	Həmin rayonda əcnəbi müştərilərin ən çox işlətdiyi dillərdən ən azı ikisini lazımi qədər bilmək.
4 ulduz	Həmin qaydada. Lakin dilləri bilmək səviyyəsi yüksək olmalıdır.
5 ulduz	Bütün işçilər beynəlxalq ünsiyyət dillərini bilməli və ya sakinlərlə kontaktda olan bütün işçilərin hər biri ən azı üç dili sərbəst bilməlidir.
18.2. Tibbi tələblər	
Bütün kateqoriyalar	Bütün heyət sağlam olmalıdır. Bundan ötrü bütün əməkdaşlar vaxtaşırı tibbi müayinədən keçməli və onlarda müvafiq sertifikat olmalıdır.
18.3.	
Bütün kateqoriyalar	Davranış Heyət işçiləri müəssisədə qonaqpərvərlik ab-havası yaratmağa qabil olmalıdır. Onlar sakinlərə münasibətdə səmimilik, səbir, təmkinlilik göstərməli, sakinin xahişini dostcasına yerinə yetirməyə hazır olmalıdır.
18.4. Uniforma	
Bütün kateqoriyalar	Sakinlərlə əlaqədə olan heyət işçilərinin əynində uniforma olmalı, onlar, üzərində öz adı və soyadı göstərilmiş şəxsi nişana malik olmalıdır.

	lar. Forma həmişə təmiz və yaxşı vəziyyətdə olmalıdır.
18.5. Heyət üçün şərait	
Bütün kateqoriyalar	Heyətin sanitar vəziyyəti, istirahət və qidalanması üçün xüsusi şərait yaradılmalıdır. Bu şəraitin həcmi işçilərin sayına müvafiq olmalıdır.
18.6. İşçilərin sayı	
Bütün kateqoriyalar	İşçilərin sayı elə olmalıdır ki, müştərilərə səmərəli və fasiləsiz xidmət göstərilməsi təmin edilsin.

Mehmanxanada hər 10 nömrə üçün işçilərin minimum sayı barədə tövsiyələr

1 ulduz	4 və daha artıq
2 ulduz	6 və daha artıq
3 ulduz	8 və daha artıq
4 ulduz	12 və daha artıq
5 ulduz	20 və daha artıq

TURİZM SAHƏSİNDƏ ƏMƏKDAŞLIQ HAQQINDA HÖKUMƏTLƏRARASI SAZİŞ

**MDB üzvü olan dövlətlərin hökumətləri tərəfindən
23 dekabr 1993-cü ildə Aşqabad şəhərində
qəbul edilmişdir**

Bu Sazişin iştirakçıları olan dövlətlərin hökumətləri sonrakı maddədə Tərəflər adlanmaqla,

Beynəlxalq turizm haqqında Manila Bəyannaməsini (1980-ci il), Turizmə dair Haaqa Bəyannaməsini (1989-cu il), digər beynəlxalq müqavilələri və aktları **rəhbər tutaraq,**

dostluq münasibətlərinin qorunub saxlanması və dərinləşdirilməsi amili kimi beynəlxalq turizm əlaqələrinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq istəyini **ifadə edərək,**

vətəndaşların mənəvi tələbatının təmin edilməsinin, mədəni-tarixi dəyərlərə yiyələnməyin onların ayrılmaz hüquqları olmasından **çıxış edərək,**

qarşılıqlı sərfəlilik prinsiplərinə əsaslanan iqtisadi münasibətləri inkişaf etdirmək və möhkəmləndirmək istəyini **rəhbər tutaraq,**

beynəlxalq turizm sahəsində dövlətlərin bərabərhüquqluluq prinsiplərinə əsaslanan münasibətlərini genişləndirmək və təkmilləşdirmək arzusunu **təsdiq edərək,**

turizm sahəsində hökumət orqanları, milli, regional və digər turizm təşkilatları arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi yolu ilə bu münasibətləri inkişaf etdirmək **arzusu ilə,**

turizm sahəsində əməkdaşlığın xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanı, vətəndaş razılığını möhkəmlətməyə, ümumbəşəri dəyərlərin bərqərar olmasına kömək etməli olduğunu **hesab edərək,** aşağıdakılar barədə **razılığa gəldilər:**

Maddə 1. Tərəflər hökumətlərarası təşkilatlar, milli və regional turizm assosiasiyaları, cəmiyyətləri, firmaları və müəssisələri xətti ilə turizm sahəsində bərabərhüquqlu və qarşılıqlı sərfəli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə hərtərəfli şərait yaradacaq, onların turizm resurslarını səmərəli mənimsəməyə yönəldilmiş təşəbbüslərini fəal dəstəkləyəcəklər.

Maddə 2. Tərəflər müştərək turizm məkanının formalaşmasına, turizmə aid normativ-hüquqi sənədlərin uyğunlaşdırılmasına, turistlərin yerləşdirilməsi vasitələrinin və turizm xidmətlərinin təsnifatının vahid beynəlxalq sisteminin, vahid informasiya şəbəkəsinin tətbiq edilməsinə şərait yaradacaqlar.

Tərəflər öz dövlətlərinin xalqlarının təbii və mədəni irsindən turizm məqsədilə fəal istifadə edilməsi üçün şərait yaradacaqlar.

Maddə 3. Tərəflər ənənəvi turist marşrutlarının bərpa edilməsi və yeni turist marşrutlarının açılması, qrup halında və fərdi turizmin, o cümlədən özfəaliyyət turizminin, uşaq turizminin və sosial turizmin digər növlərinin genişləndirilməsinə aid razılaşdırılmış tədbirlər görəcəklər.

Maddə 4. Tərəflər öz dövlətlərinin qanunvericiliyinə müvafiq olaraq öz aralarında turist mübadiləsi, turistlərin olduqları ölkədə sosial baxımdan müdafiə olunmasının və onların şəxsi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı sərhəd, gömrük qaydalarının və digər formal qaydaların sadələşdirilməsinə çalışacaqlar.

Maddə 5. Tərəflər turizmin və onun prioritet istiqamətlərinin ümumi strategiyasının işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması üçün öz dövlətlərinin turist təşkilatlarının və müəssisələrinin mənafeyi naminə turizmin idarə edilməsi ilə bağlı olan dövlət orqanlarının müntəzəm əlaqələrini həyata keçirəcəklər.

Maddə 6. Tərəflər turizm sənayesinin kompleks şəkildə inkişafını təmin edən dövlətlərarası proqramlar və qarşılıqlı maraq doğuran turizm regionlarının mənimsənilməsi ilə bağlı ayrı-ayrı layihələr işləyib hazırlayacaq və həyata keçirəcəklər.

Maddə 7. Tərəflər turizm sahəsi üçün peşəkar kadrların hazırlanmasında; turizm üzrə dövlət orqanlarının, turizm və nəqliyyat müəssisələrinin və təşkilatlarının, mehmanxanaların, restoranların, mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq turizm xidmətlərinin digər istehsalçıların əməkdaşları arasında təcrübə mübadiləsində; turizmin müxtəlif problemlərinə aid müştərək elmi tədqiqatların, seminarların və simpoziumların keçirilməsində; elmi və tədris materiallarının siste-

matik mübadiləsində bir-birinə kömək edəcəklər.

Maddə 8. Tərəflər turizm sahəsində statistik və digər informasiya mübadiləsini, o cümlədən:

turist mübadiləsini və öz dövlətlərində turizm sənayesi sahəsində fəaliyyəti tənzimləyən, təbii və mədəni irsin müdafiəsi və qorunub saxlanması ilə əlaqədar qanunvericilik aktları və digər normativ aktlar barədə informasiya mübadiləsini,

turizm bazarının vəziyyəti barədə informasiya mübadiləsini, sorğu-informasiya, metodik və reklam xarakterli materiallar mübadiləsini təmin edəcəklər.

Maddə 9. Tərəflər beynəlxalq əməkdaşlıq, Ümumdünya Turizm Təşkilatı və turizmle bağlı digər beynəlxalq təşkilatlara üzvlük məsələlərində bir-birinə qarşılıqlı kömək edəcəklər.

Maddə 10. Turizm təşkilatları arasında qarşılıqlı hesablaşmalar ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlər əsasında aparılacaqdır.

Maddə 11. Tərəflər bu Sazişin yerinə yetirilməsi ilə bağlı məsələlərlə əlaqədar müntəzəm olaraq bir-birini məlumatlandıracaq və bu Sazişi imzalamış Tərəflərin hər biri ilə razılaşdırmaqla ona əlavə və dəyişikliklər edəcəklər. Bu Sazişin şərhə və yerinə yetirilməsi zamanı suallar yarandıqda müvafiq qərarlar Tərəflərdən hər birinin müvafiq orqanları arasında danışıqlar əsasında qəbul ediləcəkdir. Zəruri hallarda əməkdaşlıq məsələlərinin praktiki cəhətdən əlaqələndirilməsi üçün Tərəflər onların bərabər sayda nümayəndələrindən ibarət komissiyalar və işçi qrupları yarada bilərlər.

Maddə 12. Bu Saziş imzalandığı gündən qüvvəyə minir.

Maddə 13. Bu Saziş onun məqsədləri və prinsipləri ilə razılaşan başqa dövlətlərin ona qoşulmaları üçün açıqdır.

Saziş ona qoşulmaq haqqında sənədin bu Sazişin depozitarisi olan Belarus Respublikasının Hökumətinə təhvil verildiyi gündən ona qoşulan dövlət üçün qüvvəyə minir.

Tərəflərdən hər biri bu Sazişi denonsasiya edə bilər. Denonsasiya barədə yazılı bildirişin depozitariyə verilməsindən 6 ay sonra denonsasiya qüvvəyə minir.

23 dekabr 1993-cü ildə Aşqabad şəhərində bir əsl nüsxədə rus dilində tərtib edilmişdir. Sənədin əsl Belarus Respublikası Hökumətinin Arxivində saxlanılır. Belarus Respublikası Hökumətinin bu Sazişi imzalamış dövlətlərə onun təsdiq edilmiş surətini göndərəcəkdir.

MDB-NİN ÜZVÜ OLAN DÖVLƏTLƏRİN TURİZM SAHƏSİNDƏ ƏMƏKDAŞLIĞININ ƏSAS PRİNSİPLƏRİ HAQQINDA TÖVSIYƏ XARAKTERLİ QANUNVERİCİLİK AKTI

**Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzvü olan dövlətlərin
Parlamentlərarası Assambleyası tərəfindən
29 oktyabr 1994-cü ildə qəbul edilmişdir.**

Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzvü olan dövlətlərin
Parlamentlərarası Assambleyası,

Birliyin Nizamnaməsini əsas götürərək,

«Turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında» 23.12.93 tarixli
Hökumətlərarası Sazişi **nəzərə alaraq,**

Beynəlxalq turizm haqqında Manila Bəyannaməsini
(1980-ci il), Turizmə dair Haaqa Bəyannaməsini (1989-cu il),
digər beynəlxalq müqavilələri və aktları **rəhbər tutaraq,**

vətəndaşların mədəni-tarixi dəyərlərə yiyələnmək vasitəsilə
öz mənəvi tələbatını təmin etməyə cəhd göstərmək kimi təbii və
ayrılmaz hüququnun tanınmasından **çıxış edərək,**

Birlik çərçivəsində mövcud beynəlxalq əlaqələrin qorunub
saxlanmasına, genişləndirilməsinə və dərinləşdirilməsinə sadıqlığını
ifadə edərək, yerdəyışmə azadlığına iqtisadi əməkdaşlığın
möhkəmləndirilməsinə və qarşılıqlı mədəni anlaşılmaya doğru aparan
səmimi münasibətlərin daha da inkişaf etdirilməsinin zəruri şərti
hesab edərək,

turizmin inkişafının vətəndaş sülhü və razılıq bərqərar
olmasına, qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmlənməsinə, ümumbəşəri
dəyərlərin bərqərar olmasına şərait yaratmaq məqsədi daşdığına
əmin olduğunu **ifadə edərək,**

Birliyin iştirakçısı olan dövlətlərin bu sahədə hüquqi
münasibətlərinin tənzimlənməsinin normativ əsaslarının
uyğunlaşdırılmasına və MDB çərçivəsində vahid turizm
məkanının formalaşmasına hərtərəfli kömək etməyə **çalışaraq,**

Birliyin bütün dövlətləri tərəfindən eyni şəkildə başa düşülən
və onların şərik çıxdıqları dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsiplərinin
məcmusu olan bu tövsiyə xarakterli aktı **qəbul etdi.**

Bölmə I. ÜMUMİ MÜDDƏALAR

Maddə 1. Əsas anlayışlar

Bu tövsiyə xarakterli aktda aşağıdakı anlayışların
terminoloji mənası bütün iştirakçılar tərəfindən eyni şəkildə qəbul
edilir.

Turizm – insanların müvəqqəti olduqları yerdə ödənişli fəaliyyətlə
məşğul olmadan vakasiya, sağlamlıq, öyrənmə və ya peşəkar-ışğızar
məqsədlərlə daimi yaşayış yerindən müvəqqəti getməsidir.

Turist – hər hansı dövlətin müəyyən ölkəyə, ölkə
hüdudlarında müəyyən əraziyə və ya müəyyən ərazi hüdudlarında
konkret yaşayış məntəqəsinə 24 saatdan altı aya qədər müvəqqəti
gəlmiş, istirahət məqsədilə və ya işğuzar məqsədlərlə səyahət edən
və bu halda müvəqqəti olduğu yerdə ödənişli fəaliyyətlə məşğul
olmayan vətəndaşı.

Tur – müəyyən marşrut üzrə konkret müddətlərdə
yerdəyışmə, mənzil, tibbi və mədəni xidmətlər sahəsində xidmətlər
kompleksi ilə təmin edilmiş turist səfəri.

Turist vauçeri – turizm təşkilatı tərəfindən verilmiş, turizm
xidmətlərinin satıcısı və istehlakçısı arasında müqavilənin bir
formasını olan və həmin xidmətlərin haqqının ödənilməsinə təsdiq
edən fərdi və ya qrup halında sənəd.

Turizm təşkilatı – mülkiyyət formalarından asılı
olmayaraq lisenziya əsasında turizm sahəsində fəaliyyətlə məşğul
olan və ya qanunla müəyyən edilmiş başqa formada bu qismində
qəbul edilmiş hüquqi şəxs.

Turizm resursları – müəyyən ərazinin kompaniya halında
və ayrı-ayrılıqda turistlərin müxtəlif tələblərini və ehtiyaclarını
təmin etməyə qabil olan təbii, sağlamlaşdırıcı, mədəni və digər
resurslarının məcmusu.

Maddə 2. Turizm haqqında milli qanunvericilik

MDB üzvü olan dövlətlərin turizm sahəsində milli
qanunvericiliyi bu tövsiyə xarakterli aktda şərh edilmiş prinsiplər
nəzərə alınmaqla işlənib hazırlanmış və qəbul edilmiş
ümumiləşdirici qanunvericilik aktlarını, ayrı-ayrı dövlətlərin
spesifik şəraiti ilə şərtlənmiş ayrı-ayrı aspektləri rəqlamentləşdirən
normativ-hüquqi aktları əhatə edir. Milli qanunvericiliyin inkişafında
ümumi istiqamət bu tövsiyə xarakterli aktda təsbit olunmuş prinsipləri

əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırma bilməz.

Milli qanunvericilik milli qanunların normalarını inkişaf etdirən və ya konkretləşdirən ikitərəfli və çoxtərəfli dövlətlərarası və hökumətlərarası sazişlərlə tamamlanır. Turizm sahəsində çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr və konvensiyalar MDB üzvü olan dövlətlərdə milli qanunvericiliklə müəyyən edilən ratifikasiya prosedurlarına müvafiq olaraq hüquqi qüvvə kəsb edir.

Maddə 3. Turizm sahəsində dövlət siyasəti

MDB üzvü olan dövlətlər iqtisadiyyatın effektiv sahəsi və xalqların yaxınlaşmasının təsirli vasitəsi olan turizmin inkişafına şərait yaradır və turizm fəaliyyətində ən əlverişli rejimi təmin edir, turizm sahəsində hüquqi və normativ baza yaradır, hüquqi və fiziki şəxslərin turizm fəaliyyətini həyata keçirmələri üçün bərabər şərtləri təmin edir, beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafına kömək edirlər.

Maddə 4. MDB üzvü olan dövlətlərin turizm sahəsində səlahiyyətləri

Aşağıda sadalanan məsələlər MDB üzvü olan dövlətlərin dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının şəxsində həmin dövlətlərin səlahiyyətinə aid olmalıdır:

turizm fəaliyyəti sahəsində normativ bazanın formalaşdırılması və dövlətlərarası əməkdaşlığın əlaqələndirilməsi;

turizmin inkişafının milli proqramlarının formalaşdırılması;

turizm sahəsində standartlaşdırma, lisenziyalaşdırma və sertifikatlaşdırma qaydalarının müəyyən edilməsi;

turizm sahəsində dövlət mülkiyyətinin idarə edilməsi, turistlərin hüquqlarına riayət edilməsinə nəzarət edən dövlət idarəetmə orqanlarının maliyyələşdirilməsi;

turistlərin ayrı-ayrı kateqoriyalarına güzəştlər təqdim edilməsi qaydasının müəyyən edilməsi.

Bölmə II. TURİSTLƏRİN HÜQUQ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Maddə 5. Turistin hüquqları

Turist səyahətə hazırlıq zamanı, turizm baxımından maraq doğuran rayona gedərkən və oraya gəldikdən sonra aşağıdakı hüquqlara malikdir:

qəbul edən təşkilatın turizm fəaliyyəti üçün lisenziyasının

olub-olmaması və lisenziyanın xarakteri barədə məlumat almaq;

müəyyən ölkədə və ya ərazidə olmağın qanun və qaydaları barədə, yerli əhalinin adətləri və onların öz dini ibadətləri ilə əlaqədar məhdudiyyətlər, xüsusi mühafizə rejimində olan təbii və antropogen obyektlərə getmək üçün məhdudiyyətlər barədə obyektiv və dəqiq informasiya almaq;

turistlər üçün maraq doğuran, baş çəkilməsi və istifadə edilməsi üçün qanunla müəyyən edilmiş qaydada ekoloji və ya sosial-mədəni xarakterli məhdudiyyətlərin mövcud olmadığı hər hansı obyektlərə sərbəst daxil olmaq;

özünün şəxsi təhlükəsizliyinin, sağlamlığının və əmlakının mühafizə edilməsi, eləcə də şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının müdafiə edilməsi;

həmin ərazidə orta standartlardan aşağı səviyyədə olmayan məişət və sanitariya şəraitinin təmin edilməsi;

sığorta hallarının və digər bədbəxt halların, qabaqcadan nəzərdə tutulmayan halların və şəraitin təsdiqlənməsinə yerli inzibati orqanlarının hüquqi yardım göstərməsi.

Maddə 6. Turistlərin vəzifələri

Turist turizm baxımından maraq doğuran rayonda olduğu dövrdə, eləcə də yolda olduğu müddətdə:

öz davranışı ilə xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmaya və dostluq münasibətlərinə kömək etməyə;

qərarlaşmış siyasi, sosial, əxlaqi, mədəni və dini qayda-qanunlara hörmət etməyə, qüvvədə olan qanunlara və qaydalara tabe olmağa;

yerli əhalinin adətlərinə, etiqadına və hərəkətlərinə münasibətdə qaydalara və anlaşmaya riayət etməyə, təbii və mədəni sərvətlərə hörmətlə yanaşmağa borcludur.

Maddə 7. Əlavə güzəşt və hüquqların verilməsi qaydası

Sərhəd və gömrük nəzarəti, milli valyutaların xüsusi məzənnə üzrə mübadilə edilməsi, nəqliyyat, məişət xidmətləri və sair xidmətlər üçün tariflərin azaldılması hissəsində turistlərə əlavə hüquqlar və güzəştlər verilməsi məsələləri prioritet prinsipi əsasında xüsusi ikitərəfli və ya çoxtərəfli sazişlərlə həll edilir.

Maddə 8. Əcnəbi turistlərin hüquqi vəziyyəti

Daimi yaşayış yerləri Birliyin iştirakçıları olan dövlətlərin hüdudlarından kənarda olan, MDB ölkələrinə səfərlər edən əcnəbi turistlər əcnəbi vətəndaşların MDB üzvü olan dövlətlərin ərazisində olmasını tənzimləyən mövcud milli qanunvericilik və digər normativ sənədlər nəzərə alınmaqla Birlik ölkələrinin vətəndaşları ilə eyni hüquqlardan istifadə edir və onlarla eyni vəzifələr daşıyırlar.

Maddə 9. Ayırı-seçkiliyin yolverilməzliyi

Səfərlər prosesində bütün turistlər onların vətəndaşlığından, irqindən, cinsindən, dilindən, dini və siyasi əqidələrindən asılı olmayaraq müvəqqəti olduqları ölkələrin rəsmi orqanları tərəfindən təminat verilən bərabər hüquqlardan istifadə edirlər. Turistin dövlət tərəfindən zəmanət verilən hüquqlarının ayırı-seçkilik xarakteri daşıyan pozulması qüvvədə olan milli qanunvericiliklərə müvafiq qaydada cəzalandırılır.

Turistlərin ayrı-ayrı kateqoriyalarına verilən əlavə hüquqlar və güzəştlər başqa kateqoriyalara münasibətdə ayırı-seçkilik xarakterli olmamalıdır.

Bölmə III. TURİZM TƏŞKİLATI

Maddə 10. Turizm fəaliyyətinin lisenziyalasdırılması

Turizm sahəsində fəaliyyəti həyata keçirmək arzusunda olan hüquqi və fiziki şəxslər onlara bu sahədə məşğuliyyət hüququ verən lisenziya aldıqdan sonra turizm təşkilatları kimi tanınırlar.

Birlik ölkələrinin ərazisində turizm fəaliyyətinin lisenziyalasdırılmasının həyata keçirilməsi qaydası bu tövsiyə xarakterli qanunvericilik aktının müddəaları nəzərə alınmaqla milli normativ aktlarla müəyyən edilir.

MDB üzvü olan dövlətlərdən birinin lisenziyasını müəyyən olunmuş qaydada almış təşkilatlar Birliyin bütün ölkələri tərəfindən turizm təşkilatları kimi tanınır və milli qanunvericiliklə müəyyən edilən müvafiq hüquqlardan istifadə edirlər.

Turizm fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ verən lisenziyanın turizm təşkilatının olduğu ölkənin dövlət orqanları tərəfindən geri çağırılması birliyin bütün ölkələri tərəfindən tanınır və MDB ölkələrinin hüdudlarında eyni nəticələr doğurur.

Maddə 11. Turist təşkilatlarının sertifikatlaşdırılması

Müəyyən olunmuş qaydada qanunla verilən güzəştlərdən istifadə etmək və ən əlverişli rejimdə işləmək arzusunda olan turizm təşkilatları onların ixtisas səviyyəsini və turizm məhsullarının istifadəçilərinə təqdim etdiyi xidmətlərin keyfiyyətini təsdiq edən sertifikatlaşma prosesindən keçməlidirlər.

Birlik ölkələrinin ərazisində sertifikatlaşdırılma qaydası bu tövsiyə aktının müddəaları nəzərə alınmaqla milli normativ aktlarla müəyyən edilir.

Sertifikatlaşdırmanın nəticələrinə əsasən turizm təşkilatlarına turizm xidmətlərinin hər bir növü üçün verilən müvafiq sertifikat MDB üzvü olan bütün dövlətlərin ərazisində tanınır və Birliyin hər bir ölkəsində həmin sertifikatın təkrar verilməsi tələb olunmur. Turizm təşkilatının həmin təşkilatın yerləşdiyi ölkənin dövlət orqanları tərəfindən müvafiq sertifikatdan məhrum edilməsi Birliyin bütün ölkələri tərəfindən tanınır və MDB ölkələrinin hüdudlarında eyni nəticələrə gətirib çıxarır.

Maddə 12. Turizm təşkilatlarının hüquqları və vəzifələri

Turizm təşkilatlarının hüquqları bu normativ aktın müddəaları nəzərə alınmaqla MDB üzvü olan dövlətlərin milli qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Öz fəaliyyətini müəyyən olunmuş qaydada alınmış lisenziya əsasında həyata keçirən turizm təşkilatı:

turun təşkil edilməsi və keçirilməsi barədə turistə tam və dəqiq informasiya verməyə;

müraciət edən bütün vətəndaşların daimi yaşayış yerindən və hər hansı başqa fərdi xarakteristikalarından asılı olmayaraq, onlara turizm xidmətləri göstərilməsi üçün turist vauçerlərini satmağa;

təqdim edilən informasiyaya uyğun olaraq turizm xidmətləri təqdim olunmasını təşkil etməyə;

tur prosesində turistin həyatının təhlükəsizliyini, sağlamlığını və əmlakının salamatlığını təmin etməyə borcludur.

Bölmə IV. TURİST VAUÇERİ

Maddə 13. Vauçerlərin rəsmiləşdirilməsi qaydası

Turizm təşkilatları tərəfindən turizm xidmətlərinin təqdim edilməsi barədə müqavilələr, əgər MDB üzvü olan dövlətin qüvvədə olan qanunvericiliyində bu müqavilənin bağlanması başqa for-

ması nəzərdə tutulmamışdırsa, Turizm Agentlikləri Assosiasiyasının Ümumdünya Federasiyası tərəfindən qəbul edilmiş, unifikasiya olunmuş forma üzrə bağlanır.

Turizm təşkilatı müqavilə bağlanmasını təsdiq edən, üzərində məsul şəxsin həmin təşkilatın möhürü ilə təsdiqlənmiş imzası olan vauçer verməyə borcludur.

Müqavilə vasitəçinin köməyi ilə bağlandığı halda vauçerdə həm turun təşkilatçısının adı və rekvizitləri, həm də vasitəçinin adı, rekvizitləri, səlahiyyətləri və məsuliyyəti göstərilməlidir.

Müqavilə o halda bağlanmış hesab edilir ki, turizm təşkilatı vauçeri vermiş, müştəri isə vauçerdə göstərilən şərtlərə uyğun olaraq müvafiq haqqı ödəmiş olsun.

Maddə 14. Vauçerin bir sənəd kimi zəruri atributları

Düzgün tərtib edilmiş vauçer aşağıdakı atributları əks etdirməlidir:

vauçerin verildiyi yer, turun təşkilatçısının və vasitəçinin ünvanı və digər rekvizitləri, turizm fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün lisenziyanın nömrəsi, tarixi və verildiyi yer;

vauçeri alan şəxsin soyadı, adı, atasının adı və digər şəxsi məlumatları, onun pasportunun və ya başqa şəxsiyyət vəsiqəsinin nömrəsi;

turun dəyərində daxil edilmiş nəqliyyat, yerləşdirmə, qidalanma və sair xidmətlərin xarakteristikası və standartları, eləcə də yaşayış yerinin olub-olmaması və onun şəraiti;

turun proqramının təsviri və turun keçirilmə günləri üzrə nəzərdə tutulan tədbirlərin xarakteristikası;

turun ümumi dəyəri və onun müştəri tərəfindən ödənilməsinin şərtləri;

turistin səfərdən imtina edə biləcəyi halların və şərtlərin təsviri, bu halda təşkilata dəymiş zərərin ödənilməsi qaydası;

turun vauçerdə göstərilmiş şərtlərinin təşkilatın və ya onun tərəfdaşlarının təqsiri üzündən pozulmasına görə turistə ödəniləcək kompensasiyanın formasının və məbləğinin təsviri;

vauçerdə göstərilməsinə müştərinin və təşkilatın zəruri hesab etdikləri başqa şərtlər.

Turist vauçeri alması barədə həmin vauçerin turizm təşkilatında qalan surətində imza etməyə borcludur. Təşkilat turun xüsusi şərtləri barədə müştəridən əlavə qəbz tələb edə bilər.

Turist qrupu üçün əlavə qrup vauçeri sənədləşdirilir və turu rəsmiləşdirmiş təşkilatın nümayəndəsi kimi həmin qrupun rəhbərinə verilir.

Maddə 15. Turistin turun şərtlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar hüquq və vəzifələri

Turist vauçeri başqa şəxsə yalnız bu şərtlə verə bilər ki, həmin vauçer adlı vauçer olmasın və onu qəbul edən şəxs turun həyata keçirilməsi üçün zəruri şərtlərə müvafiq olsun. Adlı vauçer başqa şəxsə verilə bilməz və o, yenidən sənədləşdirilməlidir.

Turun vauçerdə göstərilmiş şərtləri pozulduqda turist ona dəymiş zərərin ödənilməsi, istirahətinin pozulmasına və ona dəymiş mənəvi ziyanı görə kompensasiya barədə turizm təşkilatına qarşı iddia irəli sürə bilər.

Turist və təşkilat kompensasiyanın şərtləri və məbləği barədə qarşılıqlı məqbul qərara gələ bilmədikdə onların mübahisəsi qüvvədə olan mülki qanunvericiliyə müvafiq qaydada məhkəmə tərəfindən həll edilir.

Turistin turizm təşkilatına qarşı iddiası turun başa çatmasının müəyyən olunmuş tarixindən sonra bir ay müddətində təqdim edilə bilər.

Əgər turun ümumi dəyərinin artırılması səfər vauçerində rəziləşdirilmiş dəyərin 10%-dən çox olarsa, turist təşkilata dəyən zərəri ödəmədən müqaviləni poza bilər. Bu halda turist həmin turun haqqının qabaqcadan ödənilməsi qaydasında təşkilata ödəmiş olduğu bütün məbləğlərin qaytarılmasını tələb etmək hüququna malikdir.

Maddə 16. Təşkilatın turun şərtlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar hüquq və vəzifələri

Müştəriyə tur satmış təşkilat kəmiyyəti və keyfiyyəti kontekstində göstərilən bütün xidmətlər kompleksini təqdim etməyə borcludur. Təşkilat turu həyata keçirərkən həm öz hərəkətlərinə görə, həm də vauçerdə göstərilən tərəfdaşlarının hərəkətlərinə görə müştəri qarşısında cavabdehdir.

Turun həyata keçirilməsindən və ya xidmətlərin təqdim edilməsindən əvvəl fors-major halları yarandıqda təşkilat dəymiş zərərləri ödəmədən müqaviləni pozmaq və ya vauçeri ləğv etmək hüququna malikdir. Bu halda vauçerdə başqa şərtlər göstərilməmişdirsə, müştərinin qabaqcadan ödədiyi bütün məbləğlər ona

qaytarılır. Əgər vauçerdə bu barədə məxsusi qeyd edilməmişdirsə, qiymətlərin və tariflərin ümumdövlət miqyasında dəyişməsi halları müstəsna olmaqla, təşkilat turun ümumi dəyərini artırma bilməz. Müştəri təşkilata qarşı şikayət təqdim etmiş olduqda təşkilat səfərin təşkil edilməsi şərtlərini pozmuş tərəfdaşlarından ziyanın ödənilməsinə tələb etməyə haqlıdır, bu şərtlə ki, birgə fəaliyyət haqqında müqavilədə bu barədə qeyd-şərt olsun.

Maddə 17. Turistlərə dəymiş zərərin kompensasiyası və ödənilməsi

Turu satmış təşkilat həmin turun şərtlərinin yerinə yetirilməsinə görə turun elan edilmiş dəyəri həddində məsuliyyət daşıyır. Tur dövründə müştəriyə əmlak ziyanı dəymiş olarsa, təşkilat sənədli şəkildə müəyyən edilmiş ziyanın tam həcmində və ya öhdəliklərdə qeyd olunmuş həcmdə kompensasiya ödəyir.

Zərərin və kompensasiyaların ödənilməsi qaydası qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyən edilir.

Bölmə V. TURİST RESURLARI

Maddə 18. Turist resursları – MDB üzvü olan dövlətlərin milli irsidir

Turistlərin marağına səbəb ola biləcək təbii və antropogen obyektlərin məcmusu və onların malik olduğu vakasiya, sağlamlıq, mədəni və sair xassələr amilləri Birlik ölkələrinin milli sərvətidir. MDB üzvü olan dövlətlər öz turist resurslarının uçotunu və onlardan istifadə olunmasını təşkil edirlər. Obyektlərin turist resursları kateqoriyasına aid edilməsi qaydası milli qanunvericiliklə müəyyən edilir.

Birlik ölkələrinin bütün turist resursları barəsində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş məhdudiyyətlər yoxdursa, həmin resurslar onların mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, onlarla tanış olmaq və onlardan istifadə etmək üçün əlçatandır.

Maddə 19. Turist resurslarının qorunması

Turist resursları MDB üzvü olan dövlətlər tərəfindən təbiət, tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında qüvvədə olan milli qanunvericiliyə müvafiq olaraq qorunur.

Turist resurslarının konkret hissəsinin zədələnməsinə, onlara aradan qaldırıla bilməyəcək zərər vurulmasına və ya onların

məhv edilməsinə yol vermiş şəxslər Birlik ölkələrinin inzibati, mülki və ya cinayət qanunvericiliyinə müvafiq qaydada məsuliyyət daşıyırlar. Dəymiş zərərin aradan qaldırıla biləcək hissəsinin ödənilməsi öz hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi ilə həmin zərərin dəyməsinə yol vermiş şəxslərin və ya təşkilatların hesabına həyata keçirilir.

Maddə 20. Konkret obyektlərg girişin məhdudlaşdırılması

Milli turist resurslarının tərkibinə daxil olan nadir obyektlər onlara girişi məhdudlaşdıran xüsusi mühafizə rejimində ola bilər. Təbii obyektlərin girişinin məhdudlaşdırılması həmin obyektlər üçün konkret obyektə neqativ təsir göstərməyən antropogen gərginliyin yol verilə bilən səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Həmin obyektlərə girişin məhdudlaşdırılma dərəcəsi mövsümi şərtlərdən asılı olaraq dəyişə bilər.

Antropogen obyektlərə girişin məhdudlaşdırılması konkret obyektə neqativ təsir göstərməyən real buraxıcılıq qabiliyyəti ilə və (və ya) müvafiq obyektlər toplusunun sosial-mədəni münasibətlər sistemində həmin obyektin yeri ilə müəyyən edilir. İctimai və konfessional təşkilatların istifadəsində olan və dini mərasimlərin keçirilməsi ilə əlaqədar obyektlərin əlçatanlıq qaydası və dərəcəsi həmin təşkilatlar tərəfindən müəyyən edilir və əgər həmin obyektlər dövlət mühafizəsində və dövlət himayəsində olarsa, bu qaydalar müvafiq dövlət orqanları ilə razılaşdırılır.

Bölmə VI. YEKUN MÜDDƏALAR

Maddə 21. Milli qanunvericilik və beynəlxalq hüquq

MDB üzvü olan dövlətlərinin qüvvədə olan milli qanunvericilik aktları və digər hüquqi aktları müəyyən olunmuş beynəlxalq normaların qüvvəsinə müvafiq olmadığı hallarda həmin dövlətlər beynəlxalq hüququn prioritetini tanıyırlar.

Maddə 22. Turizm haqqında qanunvericiliyin son məqsədi

Bu tövsiyə xarakterli qanunvericilik aktının və işlənilməli olan milli qanunvericiliyin son məqsədi – Birlik ölkələrinin vahid, qarşılıqlı sərfəli əməkdaşlığı və bu sahəni tənzimləyən, eyni şəkildə başa düşülən və təfsir edilən normativ bazalara əsaslanan normativ mehriban qonşuluq münasibətləri yaranmasını təmin edən turizm məkanı formalaşdırmaqdan ibarətdir.

TÖVSIYƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I kitab, Bakı, 1997, 597 s.; II kitab, Bakı, 1997, 588 s.; III kitab, Bakı, 1997, 479 s.; IV kitab, Bakı, 1997, 513 s.; V kitab, Bakı, 1998, 490 s.; VI kitab, Bakı, 1998, 501 s.; VII kitab, Bakı, 1998, 509 s.; VIII kitab, Bakı, 1998, 472 s.; IX kitab, Bakı, 2000, 453 s.; X kitab, Bakı, 2002, 464 s.; XI kitab, Bakı, 2003, 458 s.; XII kitab, Bakı, 2004, 432 s.; XIII kitab, Bakı, 2004, 520 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Qanun, 2009, 68 s.
3. Bilalov B. Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi. Dərs vəsaiti, Bakı, Mütərcim, 2006, 280 s.
4. Əliyev Ə.İ. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusunun beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi: nəzəriyyə və praktika. Bakı, Şirvan nəşr, 2007, 600 s.
5. Əliyev Ə.İ. Müasir beynəlxalq hüquqda insan hüquqları, əhali və miqrasiya problemləri. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, 484 s.
6. Əliyev Ə.İ., Aslanov E.Z. Beynəlxalq turizm hüququ. Bakı, Çarşıoğlu, 2007, 440 s.
7. Əsgərov Ə.İ. Beynəlxalq hüquq (dərs vəsaiti), B., «Maarif» nəşriyyatı, 1979, 442 s.
8. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərs vəsaiti, B., Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2002, 632 s.
9. YUNESKO-nun beynəlxalq normativ aktları, B., «Azərbaycan» nəşriyyatı, 1998, 640 s.
10. Sadıqov Ə.İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2008, 396 s.
11. Həsənov Ə.M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik. Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, 2005, 752 s.
12. Hüseynov L.H İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilələrin Azərbaycan Respublikasında implementasiyası məsələləri. İnsan hüquqları. Bülleten I, B., 1998, s. 32-38.
13. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslik. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2002, 420 s.
14. Hüseynova H.K. Azərbaycan Avropa integrasiya prosesləri sisteminə. Bakı, «Hərbi nəşriyyat», 1998, 280 s.
15. İbayev V.Ə. İslam Konfransı Təşkilatı. Bakı, Elm, 1998, 96 s.
16. Qasımov M. C. Azərbaycanın xarici siyasəti (konsepsiya məsələləri). Bakı, 1997, 124 s.
17. Qəndilov S.T. Azərbaycanın xarici siyasətinin başlıca istiqamətləri (iyun 1993 – 1997-ci illər). Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri (sosial-siyasi elmlər seriyası), 1998, №1, s. 53-68.
18. Qəndilov S.T. Müstəqillik illərinin düşüncələri. Dərs vəsaiti. Bakı, 2006, 501 s.
19. Qəndilov S.T. Dövlət idarəçiliyində varislik, novatorluq və dinamizm. Dərs vəsaiti. Bakı, 2007, 944 s.
20. Rəcəbli H.M. BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları. Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, 2003, 256 s.
21. Rəhimov S. Turizm – ekskursiya işinin təşkili. Dərs vəsaiti. Bakı, Mütərcim, 2004, 312 s.
22. «Turizm yenilikləri». «İdman» qəzetinin xüsusi buraxılışı, 2004, sentyabr. № 4.
23. Yeganlı S.T., Hacıyev E.M. Turizm. Dərs vəsaiti. Bakı, ABU, 2006, 324 s.
24. Абдулин А.И. Право Европейских Сообществ: к вопросу о классификации источников // Правоведение. 2001, № 4, с. 177-197.
25. Азар В.И. Экономика и организация туризма. М., Профиздат, 1993, 214 с.
26. Азар В.И., Туманов С.Ю. Экономика туристского рынка: Институт международного туризма. М., ИМК Госслужбы, 1998, 240 с.
27. Александрова А.Ю. Международный туризм: Учебное пособие для вузов. М., Аспект Пресс, 2001, 464 с.
28. Ананьев М.А. «Невидимый экспорт» и международные отношения. М., Международные отношения, 1971, 271 с.
29. Барчукова Н.С. Международное сотрудничество государств в области туризма. М., Международные отношения, 1986, 172 с.
30. Барчукова Н.С. Международно-правовые формы сотрудничества Советского Союза с развивающимися странами в области туризма // Освободившиеся страны и международное право. М., 1983, с. 101-109.
31. Барчукова Н.С. Правовые проблемы развития международных туристских связей // Право и политика в развивающихся странах. М., Международные отношения, 1990, с. 155-164.
32. Барчукова Н.С. Правовое регулирование международного туризма на многосторонней основе М., Изд-во УДН, 1990, 83 с.
33. Бахин С.В. Субправо (международные своды унифицированного контрактного права), СПб., Изд-во Юридический центр Пресс, 2002, 311 с.

34. Бедненко А.Б. Административные вопросы иностранного туризма в социалистических странах. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Иркутск, 1972, 29 с.
35. Биржаков М.Б., Галенская Л.Н. Аналитическая справка о международных нормах по вопросам туризма // Туристские фирмы. Вып. 16. СПб., ОЛБИС, 1998, с. 25-29.
36. Биржаков М.Б. Контракт на туристские услуги // Туристские фирмы. Вып. 8. СПб., ОЛБИС, 1995, с. 13-50.
37. Биржаков М.Б., Кузнецов Ю.В. Научно-практический комментарий к рекомендательному законодательному акту «Об основных принципах сотрудничества государств-участников СНГ в области туризма» // Вести. Межпарламент. ассамблея. СПб., 1995, № 1, с. 130-135.
38. Биржаков М.Б. Введение в туризм. Учебник. изд. 8-е, перераб. и доп. СПб., «Издательский дом Герда» 2006, 512 с.
39. Блищенко И.П., Дориа Ж. Прецеденты в международном публичном и частном праве. 2-е изд., доп. М., 1999, Изд-во МНИМП, 1999, 472 с.
40. Борисов К.Г. Международный туризм и право. Учебное пособие, М., Изд-во «НИМП», 1999, 352 с.
41. Борисов К.Г. Международное таможенное право. Учеб. пособие. М., Изд-во РУДН, 1997, 224 с.
42. Борисов К.Г. Международно-правовые аспекты международного туризма // СГП, 1965, № 7, с. 138-142.
43. Броунли Я. Международное право. В 2-х книгах. Книга вторая. перевод с. англ. Андрианова С.Н. под ред. Тункина Г.И., М., Прогресс, 1977, 509 с.
44. Вавилова Е.В. Основы международного туризма. Учебное пособие. М., Гардарики, 2005, 160 с.
45. Введение в право Европейского Союза. Учебное пособие. Под ред. С.Ю.Кашкина. М., Эксмо, 2006, 368 с.
46. Вельяминов Г.М. Основы международного экономического права. М., ТЕИС, 1994, 108 с.
47. Виноградов П.А., Каракуца Н.И., Пшенко К.А. Международное сотрудничество и проблемы формирования общего туристского пространства // Теория и практика физической культуры. 1999, № 11, с. 18-22.
48. Власов А.А., Нагорный А.Г. Туризм. Учебно-методическое пособие. М., «Высшее школа», 1977, 95 с.
49. Волошин Н.И. Правовое регулирование туристской деятельности: Учеб. пособие. М., Финансы и статистика, 1998, 120 с.
50. Волошин Н.И. Правовое регулирование в туризме. Учебник. 2-е изд., испр. и доп. М., Советский спорт, 2004, 408 с.
51. Воскресенский В.Ю. Международный туризм. Учебное пособие. М., ЮНИТИ-ДАНА, 2006, 255 с.
52. Гаврильчак И.Н. Туризм в России: концептуальные основы стратегических направлений развития. Монография. СПб., Изд-во СПбГИСЭ, 2001, 171 с.
53. Гаврильчак И.Н. Основные принципы организации и развития международного туризма. СПб., Изд-во СПбГИСЭ, 2001, 179 с.
54. Галенская Л.Н. Музы и право. Правовые вопросы международного сотрудничества в области культуры. Л., Изд-во Ленинград. госуд. ун-та, 1987, 223 с.
55. Гезгала Я. Туризм в народном хозяйстве. М., Прогресс, 1974, 212 с.
56. Герчикова И.Н. Маркетинг и международное коммерческое дело. М., Внешторгиздат, 1990, 263 с.
57. Гончаренко А. ГУУАМ и проблемы безопасности Черноморско-Каспийского региона. Центральная Азия и Кавказ, 2001, № 3, с. 34-42.
58. Губенко Н.Н., Писаревский Е.Л. Законодательство в сфере туризма. Состояние и перспективы. Туризм: право и экономика, 2003, № 1, с. 4-16
59. Губенко Н., Писаревский Е. Туризм в России и за рубежом //Закон, 2003. № 4, с. 3-10.
60. Гуляев В.Г. Организация туристской деятельности. Учебное пособие /Московская Академия экономики и права. М., Нолидж, 1996, 313 с.
61. Гуляев В.Г. Новые информационные технологии в туризме. М., Изд-во ПРИОР, 1999, 144 с.
62. Гусейнов Л.Г. Международная ответственность государств за нарушения прав человека. Монография, К., Институт государства и права НАН Украины, 2000, 316 с.
63. Гусейнов Т.И. Осуществление международно-правовых норм в области гражданских и политических прав и свобод человека в Азербайджанской Республике. Диссерт. на соиск. канд. юрид. Наук, 2000, Казань, 201 с.
64. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. СПб., Издательство «Юридический центр Пресс», 2004, 1072 с.

65. Долматов Г.М. Международный туристский бизнес: история, реальность и перспектива. Ростов-на-Дону, Феникс, 2001, 317 с.
66. Дипломатический словарь. В 3-х томах: изд. 4-е перераб. и доп. Том III, М., Наука, 1986, 749 с.
67. Додонов В.Н., Панов В.П., Румянцев О.Г. Международное право. Словарь-справочник под общей ред. акад. МАИ., В.Н. Трофимова, М., ИНФРА, М., 1998, 368 с.
68. Дженис М., Кэй Р., Брэдли Э. Европейское право в области прав человека. (Практика и комментарии). Пер. с англ., М., «Права человека», 1997, 640 с.
69. Дюмулен И.И. Всемирная торговая организация. М., ТПП РФ, 1997, 201 с.
70. Европейское право. Учебник для вузов под. общ. ред. Л.М. Энтина, М., Издательство НОРМА (изд. группа НОРМА – ИНФРА-М.), 2000, 720 с.
71. Зачиняев П.М., Фалькович Н.С. География международного туризма. Под ред. Ф.Г.Пископеля. М., Мысль, 1972, 263 с.
72. Зыкова И.В. Комментарий к федеральному закону «Об основах туристской деятельности в Российской Федерации»: Постатейный комментарий. М., «Ось-89», 2007, 128 с.
73. Зимненко Б.Л. Согласование норм внутригосударственного и международного права в правовой системе России, Московский журнал международного права, 2000, № 4, с. 94-103.
74. Иванов А.П. Правовые вопросы сотрудничества социалистических стран в области туризма // Законность, правопорядок и правовая культура. Материалы 3-ей межвузовской научно-теоретической конференции адъюнктов и аспирантов. М., Академия МВД СССР, 1974, с. 191-193.
75. Иванов А.П. Некоторые вопросы международно-правового регулирования заграничных туристских поездок // Актуальные проблемы современного международного права. Труды МГИМО, Вып. 4, М., 1973, с. 226-235.
76. Иванов А.П. Правовое регулирование международных туристических отношений. Автореф. дисс. юрид. наук. / МГИМО, М., 1974, 26 с.
77. Иванов В.Е. Регулирование международного туризма // СГП, 1969, № 12, с. 126-130.
78. Ильина Е.Н. Туризм – путешествия. Создание туристской фирмы. Агентский бизнес: Учебник для туристских колледжей и вузов. М., Российская международная академия туризма, 1998, 167 с.
79. Казаков А. Общее туристское пространство СНГ: первые шаги по трудному пути // Внешняя торговля, 1992, № 11-12, с. 9-17.
80. Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. Учебник. / Пер. с франц. В.П.Серебренникова, В.М.Шумилова. М., Международные отношения, 2001, 608 с.
81. Квартальнов В.А. Туризм: теория и практика. Избр. труды. В 5 т. Т. 3. Новые цели и функции туризма: экономика и управление. М., Финансы и статистика, 1998, 384 с.
82. Квартальнов В.А. Иностранный туризм. Учебник. М., Финансы и статистика, 2003, 232 с.
83. Квартальнов В.А. Теория и практика туризма. Учебник. М., Финансы и статистика, 2003, 672 с.
84. Квартальнов В.А. Туризм. Учебник. М., Финансы и статистика, 2003, 320 с.
85. Ковалев Д.А. Мировой туризм в постиндустриальной экономике. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. докт. эконом. наук. М., 2005, 42 с.
86. Комаров А.С. Международная унификация правового регулирования внешнеэкономической деятельности // Законодательство. 1999, № 12, с. 23-27.
87. Комаров К.А. Всемирная Туристская Организация (ВТО) // СЕМП, 1977, М., Наука, 1979, с. 272-278.
88. Комаров К.А. Программы ООН в области международного туризма. М., Междунар. отношения, 1976, 150 с.
89. Конституции государств Центральной и Восточной Европы. Отв. ред. Н.В. Варламова, М., 1997, 578 с.
90. Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов. Под общ. ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо и Л.М. Энтина, М., Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999, 832 с.
91. Крючков А.А. История международного и отечественного туризма / Высш. школа по туризму и гостинич. хоз-ву. М., НОУ «Луч», 1999, 93 с.
92. Кукушкина А.В. Концепция устойчивого развития (экологический, экономический и социальный аспект) // МЖМП, 2002, № 1 (45), с. 52-60.
93. Курс международного права. В 7 томах. Т. 1. М., Наука, 1989, 360 с.; Т. 2, 1989, 239 с.; Т. 6, 1992, 312 с.; Т. 7, 1993, 328 с.
94. Лебедев В.М. Договор обслуживания на туристских базах профсоюзов СССР: Дисс. канд. юрид. наук. Свердловск, 1990, 229 с.
95. Левин Д.Б. Актуальные проблемы теории международного права / АН СССР. Инст-т государства и права. М., Наука, 1974, 264 с.

96. Лукашук И.И. Нормы международного права в международной нормативной системе. М., Изд-во «Спарк», 1997, 322 с.
97. Лукашук И.И. Глобализация, государство, право, XXI век. М., Спарк, 2000, 279 с.
98. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. Учебник, М., БЕК, 1997, 410 с.
99. Максаковский В.П. Развитие и география международного туризма // География в школе. 2000, № 8. с. 3-10.
100. Максименко С.В. Туристская деятельность: международно-правовые аспекты. Одесса: Латстар, 2001, 173 с.
101. Малинин С.А., Ковалева Т.М. Правовая природа административно-регламентационных актов, издаваемых межгосударственными организациями // Правоведение, 1999, № 2, с. 213-220.
102. Мамедов А.Г. Законодательство Азербайджанской Республики о международном частном праве и международное право. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Баку, 2005, 27 с.
103. Мамедов Р.Ф. Кавказский общий дом: фундамент заложен. Кавказ (межд. анал. журнал), 1997, № 2, с. 6-7.
104. Маринин М.М. Комментарий к Шенгенским соглашениям ЕС «О едином визовом и туристском пространстве» // Туристские фирмы. Вып. 11. СПб., 1996, с. 191-193.
105. Маринин М.М. Туристские формальности и безопасность в туризме. М., Финансы и статистика, 2002, 144 с.
106. Маринин М.М., Сенин В.С., Хорошилов А.В. Туристские формальности. Учеб. пособие для высш. учеб. заведения. М., Моск. эконом.-статист. инс-т, 1995, 66 с.
107. Материалы международной научно-практической конференции «Туризм и экономическая безопасность России»: «Ограничения, применяемые в международной торговле туристскими услугами» / Государственный комитет РФ по физической культуре и туризму. Российская Ассоциация Туристических Агентств, Академия национальной безопасности (СПб.), СПб., 1997, 43 с.
108. Микульшин А.И. О понятии и видах режимов иностранцев. Советский ежегодник международного права, 1972, М., 1974, с. 179-189.
109. Мингазов Л.Х. Эффективность норм международного права. Теоретические проблемы, Казань, Издательство Казанского Университета, 1999, 376 с.
110. Международное публичное право. Учебник. Издание 2-е, перераб. и доп. Грачев С.М. Под ред. К.А. Бекяшева, М., ПБО-ЮЛ, 1999, 640 с.
111. Международные акты о правах человека. Сборник документов, М., Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА·М), 2000, 784 с.
112. Международный туризм: правовые акты. / Российская международная академия туризма; Сост. Н.И.Волошин.- справ, изд. М., Финансы и статистика, 2000, 400с.
113. Монтанер Монтехано Х. Структура туристического рынка. Учеб. пособие. Перевод с испан. Смоленск, Изд-во СГУ, 1997, 230 с.
114. Морозов Г. Концепция устойчивого развития // Мировая экономика и международные отношения. 1993, № 11, с. 14-25.
115. Немоляева М.Э. К вопросу о классификации гостиниц // Проблемы иностранного туризма в СССР. Сборник трудов. Вып. 2, М., 1978, с. 105-108.
116. Немоляева М.Э., Ходорков Л.Ф. Международный туризм: вчера, сегодня, завтра. М., Международ. отношения, 1985, 174 с.
117. Организация туризма. Учебное пособие. Под общ. ред. Н.И.Кабушкина и др. Мн., Новое знание, 2003, 632 с.
118. Ошноков А. Н. Гражданско-правовые договоры в сфере международного туризма. Автореф. дисс... канд. юрид. наук. /Российская академия наук. Институт государства и права. М., 2002, 19 с.
119. Ошноков А.Н. Некоторые проблемы коллизионного регулирования договоров в области международного туризма // Международное частное право. М., Тон-Остожье. 2000, с. 43-49.
120. Парций Я.Е. Научно-практический комментарий Закона «Об основах туристской деятельности в Российской Федерации». М., Фонд «Правовая культура», 1998, 208 с.
121. Писаревский Е.Л. Еще раз о правовой природе договора на туристское обслуживание // Адвокатская практика. 2000, № 2, с. 9-13.
122. Писаревский Е.Л. Законодательство в области туризма. Тенденции и перспективы // Юрист, 2000, № 4, с. 41-43.
123. Писаревский Е.Л. Туристская деятельность: Проблемы правового регулирования / НОУ «Международная Бизнес-Академия». Владивосток: НОУ «Институт Международного Туризма г. Владивосток», 1999, 286 с.

124. Пищенко А.В. Экономическая целесообразность разработки новой туристской терминологии / Гос. акад. упр. им. С.Орджоникидзе. М., (Б.и.), 1995, 16 с.
125. Покровский Ф.А. Рекомендации и заключения в системе правовых актов Европейского Сообщества // Вести. Моск. ун-та. Сер. 11. Право, 2002, № 1, с. 114-122.
126. Права человека. Учебник для вузов. Отв. ред. Е.А. Лукашева, М., Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001, 573 с.
127. Право Европейского Союза. Учебное пособие. Отв. ред. С.Ю.Кашкин. М., ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008, 304 с.
128. Пузакова Е.П., Честникова В.А. Международный туристический бизнес. М., «Экспертное бюро-М», 1997, 176 с.
129. Пшенко К.А. СНГ: Формирование общего культурного и туристского пространства. Монография. М., Совет. спорт, 2002, 167 с.
130. Равкин Н.В. Европейское сообщество как субъект международного права // МЖМП, 2002, № 2, с. 5-20.
131. Рахманова В. Кодекс чести туризма (ВТО хочет, чтобы государства хорошо себя вели) // Турифо, 1999, 22 окт. №29 (165).
132. Салманов А.А. Туризм в тюркоязычных странах СНГ. Баку, 2005, 162 с.
133. Самарцева Н. Население в международном праве. Лекция для студентов ВЮЗИ, М., 1955, 67 с.
134. Самойленко А.А. География туризма. Ростов-на-Дону, «Феникс», 2006, 368 с.
135. Сандровский К.К. Международное таможенное право. Учебник. 2-е изд., испр., К., О-во «Знания», КОО, 2001, 461 с.
136. Саттарова Е.Ф. Механизм организационно-экономического обеспечения международного туризма: адантивный подход. Авторсф. на сосис. учен. степ. канд. эконом. наук. Ростов-на-Дону, 2005, 29 с.
137. Свиридов К.С. Правовое регулирование деятельности по оказанию туристических услуг: Авторсф. дисс... канд. юрид. наук. СПб., 2003, 22 с.
138. Сенин В.С. Организация международного туризма. Учебник для студентов вузов, обучающихся по спец. «Менеджмент», М., Финансы и статистика, 2000, 399 с.
139. Сенин В.С. Организация международного туризма. М., Финансы и статистика, 2004, 400 с.
140. Сергеев В. Договор об оказании международных туристских услуг // Право и экономика. 1998, № 4, с. 17-22.
141. Сирик Н.В. Договор оказания туристских услуг в гражданском праве России: Авторсф. дисс... канд. юрид. наук. М., 2001, 22 с.
142. Словарь международного права. 2-е изд., перераб. и доп., М., Международные отношения, 1986, 432 с.
143. Соколов Ю.Н. Международный туризм и его правовое регулирование. М., Изд-во УДН, 1969, 300 с.
144. Соколов М.В. История туризма. М., «Мастерство», 2002, 352 с.
145. Степанов А.И., Кожевников В.А. Советский Союз и европейская безопасность (К 10-летию Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе) // СЕМП. 1985, М., Наука, 1986, с. 33-47.
146. Степанов Д. Услуги как объект гражданских прав // Российская юстиция. 2000, № 2, с. 16-18.
147. Сухов Р.И. Организация работы туристического агентства. Учебное пособие. М., ИКЦ, «МарТ»; Ростов н/Д: издательский центр «МарТ» 2005, 144 с.
148. Тарнавский Н.Т. Иностраный туризм как форма международных экономических отношений (На материалах Нар. Республики Болгарии): Авторсф. дисс. канд. эконом. наук. Киев, 1988, 20 с.
149. Тимченко Л.Д. Международное право. Учебник, Харьков, Консум: Ун-т внутр. дел, 1999, 528 с.
150. Топорнин Б.Н. Европейское право. Учебник, М., Юристь, 1999, 456 с.
151. Тункин Г.И. Теория международного права. Под общ. ред. Л.Н.Шестакова. М., Изд-во «Зерцало», 2000, 416 с.
152. Уваров В.Д., Борисов К.Г. Международные туристские организации. Справочник. М., Международ. отношения, 1990, 287 с.
153. Ушаков Н.А. Международное право. Учебник, М., Юристь, 2000, 304 с.
154. Фомичев В.И. Международная торговля. Учебник. М., ИНФРА-М, 1998, 496 с.
155. Фомичев В.И. Международная торговля. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М., ИНФРА-М, 2001, 446 с.
156. Ходорков Л.Ф. Комплексный анализ как основа торговой политики в иностранном туризме: Учеб. пособие. М., ИПК Главинтуриста, 1979, 76 с.

157. Храбовченко В.В. Экологический туризм. Учеб.-метод. пособие. М., Финансы и статистика, 2004, 208 с.
158. Чеботарева И.А. Сотрудничество государств по правовому регулированию международной туристической деятельности. Автореф. дисс. на соис. учен. степ. канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2004, 21 с.
159. Шмаков А.Г. Обеспечение ответственности туристских организаций. Опыт сравнительного правоведения // Туризм: право и экономика. 2003, № 1 (1), с. 71-78.
160. Шумилов В.М. Международное экономическое право, М., ООО Издательско-Консалтинговая Компания «ДеКА», 1999, 400 с.
161. Щенникова Л.В. Гражданско-правовое регулирование туризма в СССР: Дисс. канд. юрид. наук. М., 1983, 150 с.
162. Экономика и организация международного туризма: Сокр. пер. с болг. / Сост и автор предис. В.И.Азар. М., Экономика, 1984, 168 с.
163. Энциклопедия международных организаций: В 3-х т. Том 1. Международные межправительственные организации / Под ред. проф. Л.Н.Галенской, проф. С.А.Малинина. СПб., Изд-во юрид. факульт. С-Петерб. ун-та, 2003, 524 с.
164. Barth D. The Prospects of International Trade Services. Bonn: RARY - RUS - Schreib - und Euroservice, 1999, 108 p.
165. Bogdan M. Travel Agency in Comparative and Private International Law. Lund, 1976. 207 p.
166. Brownlie Jan. Principles of Public International Law. Fifth edition. Clarendon Press. Oxford, 1998, 743 p.
167. Compliation of the GUAM. Baku, CBS, 2008, 336 p.
168. Cultural Agreement between the Government of Singapore and the Government of Avstralia, 26 September 1975 // UNTS. 1975. Vol. 988, r. 262-263.
169. David Weissbrodt. Immigration Law and Procedure. St. Paul, MINN, 1998, 551 p.
170. Europe Agreemeent establishing an association between the European Economic Communities and their Member States, of the one part, and Romania, of the other part, 1 February 1993 // OC L 357, 1994, P. 2-189.
171. European tourism: Alternative perspectives // Europe: Real and imagined. Varna, 1997, P. 183-204.
172. Implications of the WTO (UN Tourism DeFinitions) WTO Publications. Madrid Spain, 1995, 196 p.
173. Inter - parliamentary conference on tourism // Inter-parliamentary bull. Ceneva, 1989, y. 69, № 3, P. 145-191.
174. Lasok D. Law and Institutions of the European Union. Sixth Edition. London, Dublin; Edinburgh: Butterworths, 1994, 786 p.
175. LingesHarris D.J. Cases and Materials on International Law. Fifth edition. London, Sweet & Maxwell, 1998, 1123 p.
176. Malanczuk Peter. Akehursts Modern Introduction to International Law. Seventh Revised Edition. New-York Routledge, NY 10001, 1997, 449 p.
177. Recvelh Des Cours. Collected courses of the Hague Academy of International Law. Tome de la collection. Martinus Nishoff Publishers. The Hague /Boston/ London 1998, 426 p.
178. Sjott S. V. How cautius is precautions?: Antarctic tourism and the precautionary principle / By S. V. Scott. // International & Comparative Law Quarterly. 2001. Vol. 50. Part 4. P. 963-971.
179. Shaw M. International Law. Forth edition. Cambridge University Press, Agrotivs Publication, 1997, 939 p.
180. Starke I.G. An Introduction to International Law. Seventh Edition. London, Butterworths, 1972, 631 p.
181. The Schengen acquis integrated into the European Union 1 May 1999. Luxembourg: Office for Officmal Publications of the European Communities, 2001, 580 p.
182. Tourism policy and international tourism in OECD member countries: Evolution of tourism in OECD countries in 1984. Rep. Adopted in Culy 1985 by the OECD tourism comm. / Organisation for econ. co-or. a. development. Paris: OECD, 1985, 139 p.
183. Trebilcock, Michael C., Howse R. The regulation of international trade. London; New York, Route Pedge, 1995, 510 p.
184. Uriely N. «Travelling workers» and «Working Tourists». Variations across the Interaction between Work and Tourism // International Journal of Tourism Research, 2001, №3, p. 1-8.
185. Wallace Rebecca M.M.. International Law. London, Sweet & Maxwell, 1986, 275 p.
186. Wallace Rebecca M.M. International Law. Third Edition. Nopier University, Edinburg. London, Sweet & Maxwell, 1997, 329 p.
187. Woude M. van der, Mead Ph. Free movement of the tourism in Community law // Common market law rev. Alphen aan den Ricn, 1988, Vol. 25. № 1. P. 117-140.
188. WTO Basic Documents, WTO Publications, Madrid, Spain, 1994, 143 p.

189. Touscoz C. L'Organisation du tourisme euro-mediterraneen (O.T.E.M.) // Droit et pratique du commerce intern = Intern. trade law and prajtije. P., 1996, T. 22. № 4. P. 505-515.
190. Touscoz Jean. Droit International. Presses Universitaires De France, 1993, 420 p.
191. Eilman G. Abgrenzung des reisevertraglichen Gewährleistungsrechts vom Recht der allgemeinen Leistungsstörungen – unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsnatur des Reisevertrages – Frankfurt a.M. etc.: Lang, 1990. XXXVI, 201 s.
192. www.arableagueonline.org
193. www.azstat.org
194. www.e-qanun.az
195. www.ec.europa.eu/enterprise/services/tourism
196. www.etag-euro.org
197. www.etc-corporate.org
198. www.eu2007.de
199. www.eur-lex.europa.eu
200. www.europa.eu
201. www.fao.org
202. www.guam-organization.org
203. www.interpol.int
204. www.mid.ru
205. www.oecd.org/document
206. www.oic-oci.org
207. www.osce.org
208. www.undp.org
209. www.unwto.org
210. www.wmo.int

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ.....	3
I FƏSİL. BEYNƏLXALQ TURİZM HÜQUQ NORMALARININ BEYNƏLXALQ HÜQUQ SİSTEMİNDƏ YERİ. BEYNƏLXALQ TURİZM FƏALİYYƏTİ BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ TƏNZİMETMƏNİN OBYEKTİ KİMİ.....	8
1.1. İqtisadi fenomen kimi turizmin əhəmiyyəti və əsas xüsusiyyətləri.....	8
1.2. Beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqda turizmin anlayışı, mahiyyəti və əsas məzmunu.....	26
1.3. Turizmin növləri.....	41
1.4. Hüquqi tənzimetmə sistemində beynəlxalq turizm fəaliyyətini nizama salan normalar.....	65
1.5. Beynəlxalq turizm hüququnun prinsipləri.....	75
1.6. Qlobal problemlər və beynəlxalq turizm.....	88
1.7. Beynəlxalq turizm hüququnun hüququn digər sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi.....	92
II FƏSİL. BEYNƏLXALQ TURİZMİN AYRI-AYRI İŞTİRAKÇILARININ HÜQUQİ STATUSUNUN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	99
2.1. Dövlətin beynəlxalq turizm münasibətlərində iştirakının xüsusiyyətləri.....	99
2.2. Turistlərin hüquqi statusu problemi: beynəlxalq və milli hüquqi aspektlər.....	111
2.3. Turoperator və turagentlərin hüquqi statusunun tənzimlənməsi problemi.....	132
III FƏSİL. BEYNƏLXALQ MÜQAVİLƏLƏR ÇƏRÇİVƏSİNDƏ TURİZM SFERASINDA ƏMƏKDAŞLIĞIN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	141
3.1. Turizm sferasında universal beynəlxalq müqavilələr.....	141
3.2. Beynəlxalq regional müqavilələrin turizm sferasında əməkdaşlıqda rolu.....	159

IV FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İKİTƏRƏFLİ MÜQAVİLƏ PRAKTİKASI VƏ TURİZM MÜNASİBƏTLƏRİNİN İNKİŞAFI.....	179
V FƏSİL. TURİZM SFERASINDA BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLAR ÇƏRÇİVƏSİNDƏ ƏMƏKDAŞLIĞIN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.....	196
5.1. Turizm sferasında universal beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq.....	196
5.2. Regional beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində turizm sahəsində əməkdaşlıq.....	247
5.2.1. Avropa İttifaqı çərçivəsində təşkilati-institusional əməkdaşlığın vahid turizm məkanının yaradılmasına təsiri.....	248
5.2.2. Turizm sahəsində regional əməkdaşlığın formalaşdırılmasında Müstəqil Dövlətlər Birliyinin yeri və rolu.....	270
5.2.3. Regional əməkdaşlıq kontekstində turizmin inkişafında digər beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti.....	276
VI FƏSİL. TURİZM SFERASINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏTDAXİLİ (MİLLİ) QANUNVERİCİLİYİNİN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	301
YEKUN MÜDDƏALAR.....	327
TURİZM SAHƏSİNDƏ QƏBUL EDİLMİŞ ÇOXTƏRƏFLİ BEYNƏLXALQ SƏNƏDLƏR.....	335
TÖVSIYƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	460

Korrektorlar:
Xanlar Ağalarov
Elxan Qazızadə
Elşən Bayramov

İSBN: 978-9952-8039-1-4

Yığma verilmişdir: 25.11.2011

Çapa imzalanmışdır: 02.12.2011

Format: 60x84, 16/1, 29.6 çap vərəqi

NAT MMC tərəfindən ofset üsulu ilə çap edilmişdir.

Tiraj: 2000.

Bu nəşr pulsuz yayılır